

Miskolci Egyetem
Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi Jogi Tanszék

Sulyok Gábor:

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ ELMÉLETE ÉS GYAKORLATA

Ph.D. értekezés

Témavezető:

Dr. Kovács Péter
tanszékvezető, egyetemi tanár

Doktori Iskola vezetője: Dr. Bragyova András tanszékvezető, egyetemi tanár

Doktori program címe: A nemzetközi jog ezredfordulós kihívásai, különös tekintettel a nemzetközi bírászkodás és az emberi jogvédelem perspektíváira

Doktori program vezetője: Dr. Kovács Péter tanszékvezető, egyetemi tanár

Miskolc
2003.

TARTALOMJEGYZÉK

A HIVATKOZÁSOKBAN ELŐFORDULÓ IDEGEN NYELVŰ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE	iv
ELŐSZÓ	1
I. RÉSZ: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ ELMÉLETE	3
I. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ DEFINÍCIÓJA	5
1. A definiálással összefüggő nehézségek	5
1.1. A meghatározás típusa	5
1.2. A meghatározás terjedelme	6
1.3. A meghatározás idősíkjai	10
1.4. Elhatárolási kérdések	11
2. A humanitárius intervenció fogalma a klasszikus nemzetközi jogban	11
2.1. Előzmények az intervenció kategóriájának megszilárdulásáig tartó időszakban	11
2.2. A humanitárius intervenció fogalma a klasszikus nemzetközi jog időszakában	19
2.3. Összegzés	29
3. A humanitárius intervenció fogalma a kortárs nemzetközi jogban	32
3.1. A humanitárius intervenció fogalma 1945 és 1999 között	32
3.2. A humanitárius intervenció fogalma 1999 után	40
3.3. Összegzés	43
II. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓVAL ÖSSZEFÜGGŐ ELHATÁROLÁSI KÉRDÉSEK	47
1. A humanitárius intervenció és a nemzetközi fegyveres összeütközés	47
2. A humanitárius intervenció és az önvédelem	49
3. A humanitárius intervenció és a represszália	54
4. A humanitárius intervenció és a békefenntartás	58
5. A humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás	62
6. A humanitárius intervenció és a népek önrendelkezési jogának keretében folytatott küzdelemhez nyújtott külső fegyveres segítség	65

III. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ ALAPJA	73
1. A humanitárius intervenció alapja a klasszikus nemzetközi jog időszakában	74
2. A humanitárius intervenció alapja a kortárs nemzetközi jogban	79
2.1. A humanitárius intervenció alapjának minőségi szegmense: emberi jogi vetület	79
2.2. A humanitárius intervenció alapjának minőségi szegmense: humanitárius jogi vetület	98
2.3. A humanitárius intervenció alapjának mennyiségi szegmense	102
 IV. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ MEGINDÍTÁSÁNAK JOGSZERŰSÉGE	 111
1. A humanitárius intervenció megindításának jogszerűsége a klasszikus nemzetközi jogban	111
2. A humanitárius intervenció megindításának jogszerűsége a kortárs nemzetközi jogban	126
2.1. Az erőszak átfogó tilalmának rendszere	126
2.2. Humanitárius intervenció az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával	131
2.3. Humanitárius intervenció az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása nélkül	137
A. Humanitárius intervenció az ENSZ Közgyűlésének ajánlása alapján	137
B. Humanitárius intervenció a Biztonsági Tanács implicit felhatalmazása vagy <i>ex post facto</i> jóváhagyása alapján	143
C. A humanitárius intervenció jogának az ENSZ Alapokmányából történő levezetése	146
D. A humanitárius intervenció szokásjogi jogszerűsége	152
E. A humanitárius intervenció és a szükséghelyzet	155
F. A nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak kollíziója?	157
 II. RÉSZ: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA	 159
I. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA A KLASSZIKUS NEMZETKÖZI JOG IDŐSZAKÁBAN	161
1. Görögország, 1827-1830	161
2. Szíria, 1860-1861	163
3. Bosznia-Hercegovina és Bulgária, 1877-1878	164
4. Kuba, 1898	166
5. Macedónia, 1912-1913	167

II. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA 1945 ÉS 1990 KÖZÖTT	169
1. Kongó, 1960-1964	169
2. Dominikai Köztársaság, 1965	172
3. Kelet-Pakisztán, 1971	174
4. Kambodzsa, 1978	176
5. Uganda, 1979	179
6. Közép-afrikai Császárság, 1979	180
7. Grenada, 1983	182
8. Panama, 1989	183
 III. FEJEZET: A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA 1990 UTÁN	185
1. Libéria, 1990	185
2. Észak- és Dél-Irak, 1991-1992	190
3. Bosznia-Hercegovina, 1992-1995	194
4. Szomália, 1992-1994	200
5. Ruanda, 1994	205
6. Haiti, 1994	210
7. Jugoszlávia, 1999	216
 ZÁRÓ GONDOLATOK	223
 ÖSSZEFOGLALÁS	236
 SUMMARY	238
 IRODALOMJEGYZÉK	240
 A FELHASZNÁLT INTERNETES HONLAPOK JEGYZÉKE	264
 PUBLIKÁCIÓS LISTA	265

A HIVATKOZÁSOKBAN ELŐFORDULÓ IDEGEN NYELVŰ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

Afr. Stud. Quart.	African Studies Quarterly
A.d.V.	Archiv des Völkerrechts
A.H.S.G.	Authority of Heads of States and Government
Am. J. Int'l L.	American Journal of International Law
Ass.	Assembly
Brit. Y.B. Int'l L.	British Yearbook of International Law
Case No.	Case Number
C.o.E.	Council of Europe
Col. J. Trans. L.	Columbia Journal of Transnational Law
Cong.	Congress
Doc.	Document
Duke J. Comp. and Int'l L.	Duke Journal of Comparative and International Law
E.C.	European Community
ECOWAS	Economic Community of West African States
ECOSOC	Economic and Social Council
E.P.C.	European Political Cooperation
Eur. Ct. H. R.	European Court of Human Rights
Eur. J. Int'l L.	European Journal of International Law
Fasc.	Fasciculus
Ford. Int'l L. J.	Fordham International Law Journal
G.A.	General Assembly
Hum. Rts. Quart.	Human Rights Quarterly
I.C.J.	International Court of Justice
ICTR	International Criminal Tribunal for Rwanda
ICTY	International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia
Int'l and Comp. L. Quart.	International and Comparative Law Quarterly
Int'l L. Ass'n	International Law Association
Int'l Rev. Red Cross	International Review of the Red Cross
Inter-Am. Ct. H. R.	Inter-American Court of Human Rights
Isr. L. R.	Israel Law Review
Iss.	Issue
Mtg.	Meeting
Neth. Int'l L. R.	Netherlands International Law Review
Nord. J. Int'l L.	Nordic Journal of International Law
O.A.S.	Organization of American States
O.A.U.	Organization of African Unity
O.J.	Official Journal of the European Communities
Österr. Z. Öffentl. Recht	Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht
Para.	Paragraph
Parl. Ass.	Parliamentary Assembly
Plen.	Plenary
R.C.A.D.I.	Recueil des Cours de l'Académie de Droit International
Recomm.	Recommendation
Reg.	Regular

Res.	Resolution
R.G.D.I.P.	Revue Générale de Droit International Public
S. Afr. J. Hum. Rts.	South African Journal of Human Rights
S.C.	Security Council
S.M.C.	Standing Mediation Committee
Sess.	Session
Stg.	Sitting
Tom.	Tomus
U.N.	United Nations
U.N.C.I.O.	United Nations Conference on International Organization
U.S. Sen.	United States Senate
Wash. Quart.	The Washington Quarterly
W.E.U.	Western European Union
Z. Öffentl. Recht	Zeitschrift für Öffentliches Recht
ZaÖRV	Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht

ELŐSZÓ

Az emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó alapvető garanciáinak érvényre juttatása végett alkalmazott fegyveres erőszak egy összetett problémahalmazt képez, s ekként számos aspektusa vizsgálható. A nemzetközi kapcsolatok eme, humanitárius intervencióként ismertté vált jelensége egyaránt elemezhető jogi, politikai, gazdasági, katonai vagy etikai szempontok alapján. A jelen írás természetesen nem vállalkozhat, és nem is kíván vállalkozni, a humanitárius intervenció mindezen oldalakról történő bemutatására; középpontjában kizárólag a jogi kérdések szerepelnek.

Am még e témakörön belül is felmerül az ésszerű szelektálás igénye, hiszen a kategória nem minden nemzetközi jogi vonzata bír kiemelt relevanciával. Léteznek ugyanis olyan aspektusok, amelyek bár szorosan összefonódnak a humanitárius intervenció intézményével, a szakirodalmi feldolgozottságuk szintje, illetve a vonatkozó szabályozás kikristályosult volta okán nem igénylik a részletekbe menő elemzést, és meglehetősen kevés újdonság feltárását ígérlik. E megfontolás alapján úgy döntöttem, hogy a humanitárius intervenció végrehajtására nézve irányadó nemzetközi humanitárius jogi szabályanyag áttekintését mellőzöm. Tény, hogy e jogterületnek – konkrétan a nemzetközi fegyveres összeütközések jogának – számtalan rendkívül érdekes vetülete van, ám ezek aprólékos bemutatása inkább egy kimondottan ezzel a témával foglalkozó mű, semmint egy, a humanitárius intervencióról szóló írás feladata. Hasonlóképpen, nem érzem szükségét a tárgyalta beavatkozások végrehajtására képes jogalanyok – jelesül az államok és a nemzetközi szervezetek – bővebb analizálásának sem. Miként már jeleztem, a beavatkozások erkölcsi vonatkozású kérdéseiről sem lesz szó. Jóllehet a legitimitás témaköre korántsem közömbös a jog számára, annak vizsgálatát, részben terjedelmi, részben tematikai okokból kifolyólag – néhány megjegyzést leszámítva – szintén kénytelen vagyok mellőzni.

Az írás érdemi része két nagy szerkezeti egységre tagolódik, és mind a múltat, mind a jelent nagyító alá veszi. Az első rész a humanitárius intervenció elméletét, azaz a vonatkozó nemzetközi jogi háttér általános vizsgálatát tartalmazza. Az ide tartozó négy fejezet e beavatkozások definiálásával, elhatárolásával, valamint azok alapjával, illetőleg megindításuk jogszerűségével foglalkozik. Az elemzés célja kettős: egyfelől arra törekszik, hogy részletesen megrajzolja mind a múlt, mind a jelen humanitárius intervencióinak nemzetközi jogi környezetét, másfelől – az előbbi céllal szoros összefüggésben – értékelési alapot kíván képezni az írás második, gyakorlati foglalkozó része számára. Joggal merülhet fel a kérdés, hogy vajon miért foglalkozom külön fejezetben a megindítás jogszerűségével, ha azt – amint ez a későbbiekben nyilvánvalóvá válik – nem tekintem a humanitárius intervenció fogalmi elemének. A magyarázat rendkívül egyszerű. Részben azért teszem ezt, mert ha a humanitárius intervenció minőség nem jogcím, akkor a megindításának jogszerűsége külön vizsgálatra szorul, részben pedig azért, mert ezt tartom az egyik legizgalmasabb és leginkább vitatott kérdésnek.

Az egyes fejezetekben követett elemzési módszerekről általában az adott fejezetben ejtek szót, ezért e helyütt mindössze két dolgot szeretnék kiemelni. Az első a fogalom-meghatározással, míg a másik a gyakorlati példák vizsgálatával van összefüggésben. A humanitárius intervenció fogalmának, fogalmainak megalkotása során – noha jól tudom, hogy egy általános meghatározás kidolgozása szinte lehetetlen – egyfajta szintetizáló álláspontot tettem magamévá. Következésképp, mind a múlt, mind a jelen humanitárius beavatkozásainak körülírása kapcsán az adott korszak releváns szakirodalmának áttekintésével, a rendre visszatérő megállapítások kiszűrésével és definícióba foglalásával igyekeztem megoldani a

feladatot, s megragadni e roppant különleges jelenség lényegi ismérveit. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a megalkotott definíciók nélkülöznek a személyes nézeteimet, hiszen azok az alapul vett jogtudományi meghatározások kiragadott szegmensein, sőt már magán a kiválasztás folyamatán is tetten érhetők. Részben e módszernek tudható be az is, hogy hiába keresnénk a humanitárius intervenció doktrínájának történetét külön feldolgozó fejezetet. A retrospektív áttekintést ugyanis csaknem teljes egészében feloldottam a definiálásról szóló részben, és azt – az öncélú jogtörténeti fejtegetéseket elkerülendő – megpróbáltam a fogalom-meghatározás szolgálatába állítani.

A gyakorlati rész megírása előtt három lehetőség közül kellett választanom: a lehetőségekhez mérten, átfogó esettanulmányokat adok közre, mindössze néhány mondatban utalok a gyakorlatra, vagy a példákat az elmélettel egy szerkezetben, az ott elmondottak egyfajta alátámasztásaként, illusztrálásaként taglalom. Végül az első megoldás mellett döntöttem, mivel így tudtam elkerülni az elméleti fejtegetések fragmentálását, és csak ekként nyílt lehetőségem az egyes esetek részletes bemutatására. A humanitárius intervenció szakirodalma – éppen az elméletek sokszínűsége folytán – számtalan állami vagy nemzetközi szervezeti cselekvést tárgyal e körben. Én mindössze azokat a példákat vizsgálom meg, amelyek az elméleti rész fényében erre *prima facie* érdemesnek tűnnek, azaz minimális feltételként involválják a fegyveres erőszak elemét, és az alapul szolgáló jogsértések is elérnek egy meghatározott súlyt. Megfigyelhető továbbá, hogy az egyes előfordulások feldolgozásának terjedelme az időben előrehaladva folyamatosan nő. Ennek magyarázata főként a hozzánk időben közelebb álló események rendkívüli komplexitásában keresendő. Úgy vélem, hogy míg a XIX. századi és a XX. század eleji történések viszonylag röviden is elemezhetők, addig a XX. század végi válságok pontos megértéséhez és minősítéséhez nélkülözhetetlen a történelmi előzmények, a lefolyás, valamint a nemzetközi reakciók minél részletesebb bemutatása. Ennek hiányában könnyen előfordulhat, hogy egyes – talán kevésbé lényegesnek tűnő – körülmények ignorálása miatt, az adott eset értékelése téves konklúziók levonásával zárul. S ha már a konklúzióknál tartunk, az írás fontosabb megállapításait – miként az lenni szokott – egy külön szerkezeti egység tartalmazza.

Végezetül néhány szót magáról a kutatásról. A kutatómunka 1999 őszén vette kezdetét, és ezután párhuzamosan folyt a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskolájában – konkrétan az Egyetem Nemzetközi Jogi Tanszékén –, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetében. Aligha meglepő, hogy a kutatás évei során a legnagyobb nehézséget a szakirodalom beszerzése jelentette. A humanitárius intervenciónak átfogó jellegű hazai szakirodalma úgyszólván nincs: mindössze néhány kiváló tanulmány és publicisztikai írás foglalkozik e témával. Ugyanakkor a vonatkozó idegen nyelvű anyagok, különösen a meghatározó jelentőségű monográfiák, olykor még az ország legnagyobb könyvtáraiban sem lelhetők fel. Jóllehet az Interneten sok érdekes anyag található, ám ezek semmiképpen nem pótolhatják – legfeljebb kiegészíthetik – a legkiválóbb jogászok nyomtatott formában megjelent munkáit. E problémát végül részben könyvtárközi kölcsönzés útján, részben pedig külföldön folytatott kutatómunkával sikerült áthidalni.

I. rész

A humanitárius intervenció elmélete

I. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ DEFINÍCIÓJA

1. A definiálással összefüggő nehézségek

A humanitárius intervenció rendkívül találó kifejezés, hiszen egyetlen jelzős szerkezetbe olvasztja a tartalmát kitöltő állami cselekvés indítékát, célját és végrehajtásának mikéntjét (humanitárius), valamint a nevezett cselekvés megjelenési módját (intervenció). Meghatározása első ránézésre tehát egyszerűnek tűnik. Valójában azonban az elnevezés súlyos problémákkal terhes, így definiálása is szerfelett bonyolult műveletnek ígérkezik. A humanitárius intervenció jelentésének feltárására vállalkozó nemzetközi jogásznak mindenekelőtt több olyan szempont közül kell választania, amelyek mindegyike alapvetően meghatározza a fogalom-meghatározási művelet végeredményét.

Elsősorban arra a kérdésre kell választ adni, hogy milyen típusú definíciót kívánunk létrehozni. Másodsorban – tekintettel arra, hogy mind a „humanitárius”, mind az „intervenció” kifejezés több eltérő terjedelmű értelmet hordoz – felvetődik a kérdés, mennyire szűk vagy tág spektrumban célszerű elemezni e szavak, és ezáltal az egész fogalom jelentését. További – sorban immár a harmadik – kérdés, hogy mekkora idősíkon vizsgáljuk a humanitárius intervenció kategóriáját. Tudvalevő, hogy az elmúlt évszázadok folyamán – de különösképp az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Alapokmányának 1945. évi elfogadása után – a nemzetközi jog (és azon belül mind az intervenció tilalma, mind az emberi jogok védelme) olyan mértékű és minőségű változásokon ment keresztül, amelyeket kétségkívül hiba lenne figyelmen kívül hagyni. Végezetül, a definiálás végén – befejezté teendő a műveletet – a humanitárius intervenció fogalmát feltétlenül el kell határolni az azzal rokon, ám attól mégis jelentős eltéréseket hordozó egyéb jogi kategóriáktól.

Úgy hiszem, a problémák iménti rövid vázlatából is kitűnik, hogy a humanitárius intervenció mibenlétének meghatározása korántsem kihívásoktól mentes feladat, míg végeredményének, azaz a definíciónak – legalábbis a jogtudományban eddig tapasztaltak alapján – meglehetősen csekély esélye van a széleskörű elfogadottságra.¹

1.1. A meghatározás típusa

Peter Malanczuk szerint a humanitárius intervencióval foglalkozó nemzetközi irodalomban két típusú fogalom-meghatározással találkozhatunk: egyszerű **de facto** munkadefiníciókkal, illetve különféle jogszerűségi kritériumokat felsorakoztató normatív definíciókkal.² Ez utóbbiak pusztán létéből is könnyen kikövetkeztethető, hogy a humanitárius intervenciónak tételes jogi, akár kötelező, akár ajánlás jellegű hivatalos meghatározása nincs, és ilyen soha nem is született. Az alábbiakban kidolgozandó definíciók – terjedelmüktől és megjelenési formájuktól függetlenül – végeredményben egyszerű **de facto** munkadefiníciók lesznek. Ezt a döntést egyfelől a normatív meghatározásokkal kapcsolatos fenntartásaim, másfelől a humanitárius intervencióról vallott nézeteim indokolják.

¹ Thomas M. Franck és Nigel S. Rodley már 1973-ban hasonló következtetésre jutott. Ld. FRANCK, T. M. – RODLEY, N. S.: After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 67. No. 1. (April 1973), 305.o.

² Vö. MALANCZUK, P.: Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force. Het Spinhuis Publishers, Amsterdam, 1993. 3.o.

Meggyőződésem, hogy a kortárs jogtudomány aligha írhatja elő, mit tekint jogszerűnek és mit nem. Egész pontosan, a normatív meghatározások nem tartalmazhatnak olyan jogszerűségi feltételeket, amelyek különböznek az éppen aktuális tételes vagy szokásjogi előírásoktól. Amennyiben ilyen eltéréssel szembesülünk, úgy az adott normatív definíció csupán a jövőre vonatkozó, **de lege ferenda** természetű óhajként értékelendő, s így alkalmatlanná válik a tárgyat képező jogi kategória jelen idejű leírására. A normativitás ellen szólhat továbbá az is, hogy míg az „intervenció” szó kétségkívül rendelkezik normatív tartalommal³, addig a „humanitárius” jelzőről ezt korántsem állíthatjuk ilyen bizonyossággal.⁴ Ily módon, ha egy jelzős szerkezetbe forrasztjuk ezt a két kifejezést, a jelző bennerejlő homályossága aláassa a főnév normatív tartalmát: talán éppen ennek köszönhető azon nézet létrejötte, mely szerint a „humanitárius intervenció” fordulat nem tekinthető tökéletes jogtudományi fogalomnak.⁵

Némiképp elébe vágva érdemi megállapításaimnak hozzá kell tenni, hogy a normatív definíciók megalkotása azért sem tűnik megfelelő módszernek, mert a jogszerűséget nem tekintem a humanitárius intervenció fogalmi elemének, vagy akár a fogalmi elemek összességéből adódó eredménynek. Az általam kínált és alkalmazott meghatározások tehát nem a humanitárius intervenció jogszerűségének kritériumait írják elő, hanem – szigorúan leíró karakterrel – olyan többé-kevésbé objektív ismérveket tömörítenek, amelyek együttes fennállása esetén egy beavatkozásról eldönthető, hogy humanitárius-e vagy nem. Megtévesztő lehet, hogy eme ismérvek némelyikének fennállása elválaszthatatlanul összefügg a nemzetközi jog egyes szabályainak tiszteletben tartásával, azaz jogkövetést feltételez. Ám ne feledjük, hogy a szóban forgó normák követésétől a jogellenesen megindított intervenció nem válik jogszerűvé. Maradéktalan betartásuk tehát nem magának az intervenciónak a jogszerűségét, hanem annak humanitáriusként történő minősítését alapozza meg, amely különbség – úgy vélem – jól érzékelhető.

1.2. A meghatározás terjedelme

A „humanitárius” és az „intervenció” szavak jelentéstartalmának sokrétűsége következtében, a definiálással összefüggő problémák zömét a fogalom-meghatározás terjedelmének adekvát megválasztása hordozza. Említettem, hogy a „humanitárius” jelzőnek nincs **önálló** normatív tartalma, sőt egyértelmű univerzális jelentése sincs. Az „emberségesség”, avagy „emberiesség” fogalma koronként és kultúránként eltérő, ezért pontos tartalmát rendkívül nehéz megragadni. A részletek változatossága azonban – megítélésem szerint – nem zárja ki azt, hogy a különböző kultúrákhoz tartozó személyek emberséges bánásmód **legelemibb** követelményeiről, illetve annak **legsúlyosabb** megsértéseiről alkotott képe megegyezzen, de legalábbis nagyfokú hasonlóságot mutasson egymással.⁶

A nemzetközi jogi terminológiában a „humanitárius” kifejezés – az „intervenció” szón kívül – több főnévvel (pl. jog, segély, segítségnyújtás) is párban állhat, és szinte mindegyik szókapcsolatban eltérő tartalomra utal. Álljon itt egy rövid összehasonlítás annak illusztrálására, hogy a szóban forgó jelző miként módosíthatja az említett főnevek értelmét. Nemzetközi humanitárius jogon – más néven a fegyveres konfliktusok jogán, avagy archaikus

³ Az „intervenció” kifejezéssel összefüggő egyes problémákról ld. BLUTMAN L.: Belügyekbe való beavatkozás – fogalmi zűrzavar. *Jogtudományi Közlöny*, XLVI. évf. 3-4. szám (1991. augusztus), 74-78.o.

⁴ Ld. MURPHY, S. D.: Humanitarian Intervention. The United Nations in an Evolving World Order. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996. 8-9.o.

⁵ Vö. FENWICK, C. G.: International Law. George Allen & Unwin Ltd., London, 1924. 154.o. Ld. még PRANDLER Á.: Elfogadott-e a humanitárius beavatkozás gyakorlata a nemzetközi jogban? *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 93-94.o.

⁶ E feltevés, valamint a kulturális relativizmus problémájának részletesebb vizsgálata a humanitárius intervenció alapjairól szóló fejezetben olvasható.

elnevezéssel, a háború jogán – azon szerződéses vagy szokásjogi szabályok összességét értjük, amelyek célja a nemzetközi vagy a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekből közvetlenül eredő humanitárius problémák emberbaráti okokból történő megoldása, azáltal, hogy egyfelől korlátozzák a hadviselő feleknek, a hadviselés eszközeinek és módszereinek szabad megválasztásához fűződő jogát, másfelől pedig védik a konfliktus áldozataul eső személyeket és javakat.⁷ Más felfogásban azonban a humanitárius jog – a fegyveres összeütközések jogán belül – az ún. genfi joggal egyenlő, s kizárólag az utóbbi feladattal, azaz a konfliktus áldozatainak védelmével foglalkozik. A „humanitárius jog” kifejezésben szereplő jelző tehát a fegyveres összeütközésekkel járó kegyetlenség és szenvedés mérséklése iránti törekvést fejezi ki. Hasonlóképpen, a „humanitárius segély” vagy „humanitárius segítségnyújtás” fordulatban a jelző az emberi szenvedés és a nélkülözés enyhítését takarja, ám maga a segítségnyújtás – melyre az elhatárolási kérdések tárgyalása során még visszatérünk – már korántsem feltételezi a fegyveres konfliktus létét.

Ezzel szemben, a „humanitárius intervenció” szókapcsolatban, ugyanez a jelző egyaránt utalhat a beavatkozás alapjára, indítékára, valamint végrehajtásának módjára. Indikálja, hogy az intervenció emberiességi megfontolásokon alapul, és célja az emberi jogok és/vagy a humanitárius jog tiszteletben tartásának kikényszerítése. Kifejezésre juttathatja továbbá, hogy az akciót emberséges módon, a humanitárius jog szabályainak szigorú szem előtt tartásával kell végrehajtani. (Egyébiránt e megállapítással máris elérkeztünk a humanitárius egyik sajátos problémájához. Konkrétan ahhoz, hogy a humanitárius intervenció morális értelemben önellentmondás, hiszen aligha lehet emberségesen „háborút vívni”. Mivel azonban a jelen írás kizárólag a humanitárius intervenció jogtudományi kérdéseivel foglalkozik, az etikai problémák elemzése kívül esik a vizsgálódások körén.)

Joggal merül fel a kérdés, hogy ha a „humanitárius” jelző ennyi bizonytalanságot eredményez, miért nem kapott más elnevezést a tárgyalt kategória. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy amit ma humanitárius intervenciónak nevezünk, azt a nemzetközi jog történelme folyamán már számos egyéb elnevezéssel illették. A kifejezés, illetve a kategória megalkotójának személye ismeretlen: egyesek szerint a spanyol nemzetközi jogi iskola egyik vezető alakja, egy domonkos rendi szerzetes, Francisco de Vitoria⁸; mások szerint a „nemzetközi jog atyja”, a németalföldi Hugo Grotius⁹; esetleg a nemzetközi jogi pozitívizmus előfutára, a svájci – de talán magyar gyökerekkel is rendelkező – Emeric de Vattel¹⁰; megint mások szerint a „genocídium” szó lengyel származású megalkotója, Raphael Lemkin¹¹ beszélt első ízben humanitárius beavatkozásokról.

⁷ Ld. GASSER, H.-P.: International Humanitarian Law: An Introduction. Separate Print from Hans Haug, Humanity for All, The International Red Cross and Red Crescent Movement. Henry Dunant Institute, Haupt, 1993. 3. 16.o. A nemzetközi humanitárius jog meghatározását többek között ld. HERCZEGH G.: A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981. 79-81.o.; PARTSCH, K. J.: Humanitarian Law and Armed Conflict. In: BERNHARDT, R. (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). (A továbbiakban: ENCYCLOPEDIA.) North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 215-216.o.

⁸ Vitoria állítólag a salamancai egyetemen, egy 1539-ben tartott előadásában ejtett szót e kategóriáról. Ld. MEIER, C.: Koszovó és a Pax Americana: Kérdések és töprengések egy helyzetről. *Európai Szemle*, Vol. X. No. 3. (1999), 94.o. Ld. még VERDROSS, A.: Völkerrecht. Zweite, völlig umgearbeitete und erweiterte Auflage. Springer-Verlag, Wien, 1950. 446.o.

⁹ Vö. LAUTERPACHT, H.: The Grotian Tradition in International Law. *Brit. Y.B. Int'l L.* (1946), 46.o. Lauterpacht szerint a „humanitárius intervenció elvének első hiteles kinyilatkoztatása” Grotiusnál található. Ellentétes vélekedést ld. MERON, T.: Common Rights of Mankind in Gentili, Grotius and Suárez. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 85. No. 1. (January 1991), 110.o.

¹⁰ Vö. LILLICH, R. B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973. 25.o. (Lillich hozzászólása)

¹¹ Vö. uo. 24-25.o. (Baxter)

Bárhonnan is ered, a klasszikus nemzetközi jog korában különös népszerűségnek örvendett az angol „beavatkozás az emberiség érdekében” (*intervention in the interest of humanity*¹², *intervention on grounds of humanity*¹³) elnevezés, ami – noha mentes volt a „humanitárius” jelzőt övező értelmezési problémáktól – a többértelmű „humanity” kifejezés involválása okán, ugyancsak eltérő interpretálási lehetőségeket rejtett magában. Még ennél is kevesebb méltató megjegyzés fűzhető a kategória egy másik, XIX. századi angol megfelelőjéhez, ami Henry Wheaton tollából eredt, és leglényegesebb vonása az volt, hogy a korabeli szokásoknak megfelelően került a latin-francia eredetű „intervenció” szó alkalmazását. Helyette szerzője inkább a – rugalmasnak semmiképp nem nevezhető – „befolyásolás az emberiség általános érdekeinek, egy barbár és despotikus kormány túlkapásai által történő megsértése esetén” fordulathoz folyamodott.¹⁴

Míg az angol nyelvű szakirodalomban találkozhatunk az elnevezések legszélesebb tárházával, addig a német és francia nyelvű írárok jobbra megelégedtek két-három szinonim kifejezés (*l'ingérence*, avagy *l'intervention d'humanité*¹⁵, illetve *l'intervention humanitaire*¹⁶; *humanitäre Intervention*¹⁷, esetleg régebben *Einmischungsrecht in den allgemeinen Interessen der Menschheit oder der Kultur*¹⁸) használatával. Ami a magyar nyelvet illeti, annak gazdagsága az elnevezés szempontjából némiképp hátrányosnak bizonyult, hiszen nyelvünk különböző szavakkal utal a „emberiség” és az „emberiesség” jelentéstartalmakra, így az angol „humanity” és a francia „humanité” kifejezések kapcsán fordítási és értelmezési nehézségek adódnak.¹⁹ Egyébiránt a XIX. század végén, hazánkban is előfordultak olyan elnevezések, amelyek nehézkességüknek köszönhetően mára szinte nyomtalanul eltűntek: ilyen volt például okáért a – vélhetően a fenti német kifejezés fordításból származó – „beavatkozás az általános emberi jogok és kultúra megvédésére” fordulat.²⁰ Látható tehát, hogy a „humanitárius intervenció” szinonimái semmiképp sem jobbak és pontosabbak, sőt tipikusan hosszabbak és nehézkesebbek; talán éppen ezért tudta az – valamikor a XIX. és XX. század fordulóján – csaknem teljesen kiszorítani a többi, ma már elavultnak, archaikusnak ható elnevezést a szakirodalomból.

Az „intervenció” kifejezés, hasonlóan az előtte álló jelzőhöz, többféle jelentést hordozhat. Különösen igaz ez azon korszak vonatkozásában, amikor még nem álltak rendelkezésre ellentmondásoktól többé-kevésbé mentes tételes jogi források e magatartás jogszerűségének és tartalmi körének megállapításához. Jóllehet napjainkra számos

¹² Ld. OPPENHEIM, L.: *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. Longmans, Green & Co., London – New York – Bombay, 1905. 186.o.

¹³ Ld. BORCHARD, E. M.: *The Diplomatic Protection of Citizens Abroad*. The Banks Law Publishing Co., New York, 1922. 14.o.; FENWICK, *International Law*, 154.o.; HALL, W. E.: *A Treatise on International Law*. Edited by A. P. HIGGINS. Eighth Edition. Clarendon Press, Oxford, 1924. 342.o.

¹⁴ Ld. LILLICH, *id. mű.* 25.o. (Lillich) Eredetiben ld. WHEATON, H.: *Elements of International Law*. Eighth Edition. Edited with notes by R. H. DANA, Jr. Sampson Low, Son and Co. – Little, Brown and Co., London – Boston, 1866. 113.o.

¹⁵ Már a címében is ld. ROUGIER, A.: *La théorie de l'intervention humanité*. *R.G.D.I.P.*, Vol. XVII. (1910). Érdekes módon a német szakirodalomban is használták – franciául – ezt az elnevezést. Ld. VERDROSS, *id. mű.* 446.o.

¹⁶ Ld. GUGGENHEIM, P.: *Traité de droit international public*. Tome I. Librairie de l'Université, Georg & Cie S. A., Genève, 1953. 289-290.o.

¹⁷ Ld. SIMMA, B. – VERDROSS, A.: *Universelles Völkerrecht. Theorie und Praxis*. Duncker & Humblot, Berlin, 1976. 584.o.

¹⁸ Ld. LISZT, F., von: *Das Völkerrecht systematisch dargestellt*. Siebente Auflage. Unveränderter Abdruck der sechsten Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin, 1911. 66.o.

¹⁹ Ugyanezen problémára vezethető vissza a „*crimes against humanity*” kifejezés magyarra fordításának kettőssége: emberiség elleni bűncselekmények, avagy emberiség elleni bűncselekmények. Véleményem szerint e bűncselekmények kapcsán célszerűbb az erőteljesebb töltést eredményező „emberiség” szó alkalmazása, míg a humanitárius intervenció vonatkozásában az „emberiesség” fordulat tűnik helyesebbnek.

²⁰ Ld. IRK A.: *Bevezetés az új nemzetközi jogba*. Második kiadás. Danubia Kiadás, h. n., 1929. 111.o.

intervencióval foglalkozó, azt részletező nemzetközi dokumentum született, a szakirodalomban – a tételes jogtól függetlenül – helyenként továbbélni látszik a beavatkozások intenzitás szerinti osztályozása. Mind a klasszikus, mind a kortárs nemzetközi jogtudomány hagyományosan a következő három kategória valamelyikébe sorolja az intervenciókat: puha, kemény, valamint erőszakos.²¹ Ez azonban nem jelenti azt, hogy a humanitárius intervenciót elegendő a befolyásolás fokának, a kényszerítő erő intenzitásának e három síkján vizsgálni. A legkülönbözőbb humanitárius intervenciók elméletek tanulmányozása során arra a következtetésre juthatunk, hogy a nemzetközi jogtudomány képviselői legalább négyféle terjedelemben ragadták, ragadják meg a szóban forgó kategóriát, melynek következtében az elméletileg minimum négy különböző definícióval írható le. (Ez a szám természetesen elsősorban a *de facto* munkadefiníciók tekintetében helytálló, lévén a normatív definíciók túl sok fogalmi elemet tömörítenek ahhoz, hogy zökkenőmentesen csoportosíthatók legyenek.)

Mielőtt azonban rátérnénk a számba vehető definíció-variánsok ismertetésére, szükség van egy további, szintén eltérő fogalom-meghatározásokhoz vezető probléma ismertetésére, ami fontosságát és gyakoriságát tekintve messze túlhaladja a jelen alfejezetben tárgyalt egyéb nehézségek zömének relevanciáját. A jelzett probléma – ami egyaránt kötődik a „humanitárius” és az „intervenció” fogalmakhoz – lényege a következő kérdésre adott eltérő válaszokban rejlik: Általánosságban véve, mely embercsoport lehet a humanitárius intervenció kedvezményezettje? Saját állampolgárok, avagy kizárólag idegenek, azaz más állam polgárai?²² E két kérdéshez kapcsolódik egy harmadik, miszerint van-e lehetőség humanitárius intervencióra a tulajdon védelmében, különösen annak fényében, hogy bizonyos javak nélkülözhetetlenek az emberi élethez, sőt a tulajdonhoz való jog maga is az egyik legősibb és legalapvetőbb emberi jog?

A kedvezményezettek köre kapcsán élesen megoszlik a nemzetközi jogászok véleménye. Ellentétben európai kollégáikkal, az amerikai jogászok általában tágabban fogják fel a humanitárius intervenció fogalmát, amely szerintük egyaránt felöleli a saját állampolgárok védelmében indított, valamint az idegen államok polgárainak megóvását célzó akciókat. Amint arra Ellen Frey-Wouters is helyesen rámutatott:

„Az európai szakirodalomban a két jogterület [...] – az állampolgárok külföldön történő védelme, és a célállam polgárait megoltalmazó humanitárius intervenció – tisztábban elkülönül egymástól.”²³

²¹ Vö. többek között TESÓN, F. R.: *Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality*. Second Edition. Transnational Publishers Inc., Irvington-On-Hudson, 1997. 135.o.; OPPERMANN, T.: *Intervention*. In: *ENCYCLOPEDIA*, Vol. 3., 233-236.o. Ugyanilyen értelemben, ám egy másik korszak szellemiségét képviselve ld. KISS I.: *Európai nemzetközi jog*. Érsek-Lyceumi Kö- és Könyvnyomda, Eger, 1876. 93.o. Kiss a következő csoportosítást állította fel: „A beavatkozásnak vannak a) enyhébb, és b) szigorubb, illetőleg c) végső alakjai és eszközei.”

²² Ide lehetne még sorolni azon esetet is, amikor egy állam, egy másik területtől, valamely harmadik állam polgárait menti ki. Ld. JHABVALA, F.: *Unilateral Humanitarian Intervention: Some Conceptual Problems*. In: GIRARDOT, R. G. – RIDDER, H. – SARIN, M. L. – SCHILLER, T. (ed.): *New Directions in International Law. Essays in Honour of Wolfgang Abendroth. Festschrift zu seinem 75. Geburtstag*. Campus Verlag, Frankfurt – New York, 1982. 463.o.; LILLICH, *id. mű.* 53.o. (Baxter)

²³ LILLICH, *id. mű.* 22-23.o. (Frey-Wouters) Meglehet, ennek oka részben abban keresendő, hogy az amerikai szerzőknek soha nem kellett komolyan számításba venniük egy, az Egyesült Államok ellen irányuló intervenció lehetőségét. Ld. uo. 43.o. (Samuels) Az angol Derek W. Bowett viszont – rendkívül helyesen – úgy vélte, hogy „szerencsétlen tendencia” a két fogalom összevont kezelése, mivel a humanitárius intervenció alapja – akármilyen is legyen az – biztos nem az önvédelem joga; az hátrányosabban érinti a célország hatalmi struktúráit, mint a saját polgárok kimentése; kedvezményezettjei olyan idegenek, akik más állam területén élnek; alapja az emberi jogok védelme, és nem az állam biztonságának, érdekeinek – az önvédelem gyakorlásában megnyilvánuló – védelme; valamint jogszerűsége sokkal vitatottabb, így ha azt összemossák a saját polgárok védelmével, károsan hathat ez utóbbi kategória jogi megítélésére. Ld. BOWETT, D. W.: *The Use of Force for the Protection of Nationals*

Mindezek ismeretében immár elvégezhető a humanitárius intervenció meghatározásainak terjedelem szerinti csoportosítása. A humanitárius intervenció legtágabb meghatározása szerint olyan puha, kemény vagy erőszakos intervenciót jelent, melynek kedvezményezettjei valamely más állam polgárai, saját állampolgárok, esetleg ezek vagyona, javai. Ez a megközelítés gyakorlatilag magába olvasztja az államok, illetve nemzetközi szervezetek valamennyi olyan cselekményét, amelyeknek valamilyen mértékben köze van az alapvető emberi jogok – és a humanitárius jog releváns normáinak – súlyos és tömeges megsértéseihez, és akár a legcsekélyebb mértékben is befolyásként jelentkeznek a célállam szuverenitásának szemszögéből nézve.

Kevésbé kiterjesztő, s ekként közelebb jár a valósághoz az ún. tág definíciók körébe tartozó alábbi két meghatározási variáns. A fenténél szűkebb, ám a terjedelmi skálán való elhelyezkedésénél fogva tulajdonképpen köztes álláspontok egyike szerint a humanitárius intervenció egy olyan kemény vagy erőszakos beavatkozás, melynek kedvezményezettjei vagy a beavatkozó, vagy más állam polgárai. E nézet további szűkítéséből származik a másik elmélet, miszerint a humanitárius intervenció minden esetben erőszakos beavatkozás, amely saját vagy idegen állampolgárok megvédését célozza. Említettem, hogy tipikusan ezt a felfogást teszik magukévá az amerikai nemzetközi jogászok.

A legszűkebb értelemmel bíró, ún. klasszikus humanitárius intervenció-fogalom szerint az ilyen beavatkozások minden esetben erőszakos jellegűek, és kedvezményezettjeik kizárólag más államok polgárai lehetnek. Jómagam is ezt a nézetet osztom, így a továbbiakban eme, leginkább restriktív felfogás szellemében teszek kísérletet a humanitárius intervenció definiálására, nem feledkezve meg természetesen a szakirodalomban napvilágot látott egyéb, jelentősebb meghatározások ismertetéséről sem.

1.3. A meghatározás idősíkjai

A nemzetközi jog történelme során kizárólag a jogtudomány tett kísérletet arra, hogy leírja, mit ért humanitárius intervención. Átfogó sajátossága e definícióknak, hogy megállapításaik, de ami még fontosabb, tekintélyük és relevanciájuk nemcsak szerzőnként, hanem jogtörténeti korszakokként is eltérő. Noha születésük időpontjától függetlenül, a humanitárius intervencióról szóló tudományos definíciókra mindössze „a jogszabályok megállapításának segédeszközeiként”²⁴ tekinthetünk, okkal hihetjük, hogy a klasszikus nemzetközi jogban ezek a meghatározások akár a korabeli jog kinyilatkoztatásaként is felfoghatók.

Az alábbiakban egyaránt foglalkozni kívánok a humanitárius intervenció fogalmának múltjával és jelenével; elsősorban azon megfontolásból kifolyólag, hogy e tárgykörben különösen igaz a megállapítás, miszerint a múlt ismerete nélkül a jelen aligha érthető meg. A két átfogó periódusra tagolt történelmi korszakolás – melynek következtében a jelen írásban voltaképpen két humanitárius intervenció-fogalom kidolgozására kerül sor – fordulópontját a nemzetközi jogban megszokott módon, az ENSZ Alapokmányának 1945. évi elfogadásánál és hatálybalépésénél jelöltem meg, amit elsősorban az Alapokmány, illetve az annak szem előtt tartásával később elfogadott nemzetközi dokumentumok által az intervenció jogi megítélésében és tartalmi körében bekövetkezett változások indokoltak.

A két korszakon belül, különféle szempontok alapul vételével, szinte tetszés szerint, több kisebb-nagyobb periódus különböztethető meg, melyek sorából kiemelkedik az 1999. esztendővel kezdődő és jelenleg is tartó éra. Mint ismeretes, ebben az évben került sor az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (**North Atlantic Treaty Organization, NATO**)

Abroad. In: CASSESE, A.: The Current Legal Regulation of the Use of Force. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1986. 49.o.

²⁴ Nemzetközi Bíróság Alapszabályai, 38. cikk 2. bekezdés (d) pont

Jugoszláv Szövetségi Köztársaság elleni légi hadjáratára, ami – noha új jogi korszakot nyilvánvalóan nem nyitott – figyelemreméltó mértékben megváltoztatta a humanitárius intervencióval kapcsolatban addig fennálló politikai és tudományos elgondolásokat. Le kell szögezni azonban, hogy a hadművelet által előidézett változások nem előzmények nélkül, egyik napról a másikra köszöntöttek be: azok, miként maga az akció is, egy hosszú folyamat betetőzései voltak. Ám mivel e változások zöme a humanitárius intervenció megindításának jogszerűségével függ össze, vizsgálatuk – a már jelzett okoknál fogva – jobbára kívül esik a definiálás látókörén.

1.4. Elhatárolási kérdések

Története folyamán mindvégig találkozhatunk olyan kategóriákkal, amelyek feltűnő hasonlatosságot mutattak, mutatnak a humanitárius intervencióval. Ezek egy része azon magatartásokat öleli fel, amelyek a humanitárius intervenció fogalmának szűkre szabott terjedelme következtében „kívül rekedtek” a definíció határain. E cselekmények különösebb elhatárolási problémát nem vetnek fel, hiszen különállásuk oka kizárólag a humanitárius intervenció definíciójában meghatározott origótól – valamilyen irányban – mérhető fokozati eltérésükben rejlik.

Másrészt azonban – különösen a XX. század második felében – létrejöttek olyan önálló, mégis rokon vonásokat hordozó nemzetközi jogi kategóriák, amelyeket feltétlenül el kell határolni a humanitárius intervenciótól. Az elhatárolás kérdésével azonban csak a következő fejezet foglalkozik, mivel e feladat sikeres elvégzéséhez elengedhetetlen, hogy rendelkezésre álljon a humanitárius intervenció definíciója.

2. A humanitárius intervenció fogalma a klasszikus nemzetközi jogban

2.1. Előzmények az intervenció kategóriájának megszilárdulásáig tartó időszakban

Ahhoz, hogy humanitárius intervencióról beszéljünk, értelemszerűen szükség van a megfelelő nemzetközi jogi háttérre, nevezetesen az intervenció jogi kategóriaként történő megjelenésére, valamint az emberi jogok – illetve a humanitárius jog ide vágó garanciáinak – nemzetközi elismerésére. Ám mint ismeretes:

„A nemzetközi jog, mint a szuverén és egyenlő államok között, ezen államok közös egyetértésén alapuló jog, a modern keresztény civilizáció terméke, és nagyjából négyszáz évesnek mondható.”²⁵

Ennek megfelelően, a humanitárius intervenció – mint nemzetközi jogi kategória – sem igazán értelmezhető a XVI-XVII. századot megelőző időszak tekintetében. Sőt, létrejötte és megszilárdulása talán még ennél is későbbre datálható, mert bár a „modern” nemzetközi

²⁵ OPPENHEIM, *id. mű.* 45.o. Egy másik álláspont szerint: „Az egész nemzetközi jogfejlődést tehát akként tárgyaljuk, hogy a *ius internationale antiquissimum* gyűjtőnév alá foglaljuk azon nemzetközi jogi korszakokat, amelyek a *westfali békéig* tartanak. A westfali béke és a *világháború befejezése* közötti nemzetközi jogi időszak a *ius antiquum internationale*. Ettől kezdődőleg tárgyaljuk a *ius novum internationalet*.” NEMES F.: A nemzetközi jogtudomány anyagának rendszertani megalapozásáról. Dunántúl Egyetemi Könyvnyomda és Könyvkiadó Rt., Pécs, 1929. 36-37.o. (Kiemelések az eredeti műben.) Egy harmadik nézet értelmében: „A vesztfáliai békeszerződés fontos dátumot jelent a nemzetközi jog történetében. Egyes nemzetközi jogászok innentől tanították a nemzetközi jog történetét, azt állítván, hogy ezelőtt nemzetközi jog nem is létezett. Ha ez nem is igaz, az kétségtelen, hogy a modern nemzetközi jogról ettől kezdve beszélhetünk.” NAGY K.: A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története. Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995. 29.o.

jog valóban e századok terméke, az emberi jogok csak valamivel később, a XIX. század folyamán erősödtek meg oly mértékben, amely már elégséges előfeltételül szolgált a humanitárius intervenció doktrínájának megjelenéséhez. Ami az intervenciót illeti, politikai szempontból, az államközi kapcsolatok létrejöttének szükségszerű velejárójaként, az tulajdonképpen egyidős az első államokkal. A beavatkozás, illetőleg annak tilalma elválaszthatatlan a szuverenitástól, melynek relációjában Janus-arcú jelenséggént viselkedik: egyfelől a szuverenitás attribútumának tekinthető, másfelől azonban annak egyik legszámottevőbb korlátjaként értékelendő. Ugyanakkor, tisztán nemzetközi jogi értelemben véve, az intervenció jóval később, hozzávetőlegesen a XVII-XVIII. század környékén jelent meg, elsőként akkor is a belső jogban.²⁶ Innen áramlott át aztán a nemzetközi jog rendszerébe, s foglalta el abban mindmáig őrzött, központi pozícióját. Amennyiben tehát a humanitárius intervenciót a XIX. századot megelőző századokra nézve kutatjuk, tisztában kell lennünk azzal, hogy a fellelt elvek, tanok és normák nem a „modern” nemzetközi jog körébe tartoznak.

A címben említett „előzmények” kifejezés voltaképpen egyetlen teóriára, konkrétan az igazságos háború (***bellum iustum et pium***) elméletére utal. Az igazságos háború doktrínája – megítélésem szerint – közvetlen előzményeül szolgált, s mindmáig determinálója a humanitárius intervenció kategóriájának. Ez utóbbi állítást legegyszerűbben úgy bizonyíthatjuk, ha összevetjük a humanitárius intervenció kritériumait azokkal a feltételekkel, amelyeket a különböző tudósok, a történelem folyamán, a háború igazságos megindításával és lefolytatásával szemben támasztottak.

Jóllehet a háborúval összefüggésben megfogalmazott szükségességi, célszerűségi és emberieségi kritériumok már korábban is fellelhetők²⁷, az igazságos háború teóriájának gyökerei az ókori Rómaig nyúlnak vissza. A római birodalomban a ***bellum iustum*** egy formális, eljárási természetű fogalom volt, melynek lényege következőképpen foglalható össze: csak az a háború minősült igazságosnak, azaz jogilag megfelelőnek (***iustum***), és tartott számot az istenek jóindulatára (***pium***), amelyiket megfelelő feltételek fennállása mellett, egy húszt főt számláló papi testület, a ***collegium fetialium*** jóváhagyásával és aktív közreműködése mellett indítottak meg.²⁸ A ***fetialisok*** tevékenységének igen részletes és szigorú szabályait

²⁶ A ***non-intervention*** elvének egyik legelső jogi manifesztumaként az 1793. évi francia alkotmányt tartják számon, melynek 119. cikke tartalmazta a beavatkozás tilalmát. Eltérő vélemények láttak napvilágot viszont a tekintetben, hogy a be nem avatkozás elve mikor áramlott át a nemzetközi jogba. Apáthy István szerint: „Az 1830. évi forradalom, mely Franciaország belsejében a polgári elem teljesebb képviselőjét eredményezte, a külpolitikában az angol-francia szövetség által új politikai ideákat teremtett, melyek a benemavatkozás elvében nyertek kifejezést.” APÁTHY, I.: Tételes európai nemzetközi jog. Franklin-társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1878. 21.o. Irk Albert is hasonlóképpen vélekedett: „A nemzetközi jog ezen elve csak a XIX. század folyamán nyert elismerést.” IRK, ***id. mű.*** 107.o. Ld. még BUZA L.: A nemzetközi jog tankönyve. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1935. 94.o.; LISZT, ***id. mű.*** 64.o.

²⁷ Témánk szempontjából a következőket érdemes kiemelni: Az ókori Izrael népe ugyan rendkívül véres háborúkat vívott a környező törzsekkel, ám akkoriban szinte egyedülálló módon olyan emberieségi maximák vezérelték mindennapjaikat, amelyek egyes emberi jogok – így például a kínzás, embertelen és lealacsonyító bánásmód, az emberi méltóság, vagy a törvény előtti egyenlőség – előképeinek tekinthetők. Vö. 2 Móz. 21:12-17, 18-27.; 3 Móz. 19:18, 24:17, 19, 20, 22.; 5 Móz. 10:19.; illetve ide visszautalva Mt. 5:10.; Róm. 13:8-10. Vö. továbbá OPPENHEIM, ***id. mű.*** 45-48.o. Kínában a „Csun csiu” (Tavaszi és Őszi) időszakában (i.e. 771-481) a háborút már jogi kategóriaként kezelték. Vö. BROWNLIE, I.: International Law and the Use of Force by States. Clarendon Press, Oxford, 1963. 3.o. Indiában ugyanakkor a sajátos vallási tanok, az egyedülálló társadalmi rendszer és a befelé forduló világnézet okán jóval kevesebb figyelmet szenteltek az interperszonális viszonyoknak, és azok emberieségének. Az ókori Hellászban már különös részletességgel szabályozták a hadviselés szabályait, és az irodalmi művek – például Homérosz vagy Thuküdidész írásainak – tanúsága szerint az összecsapások relatíve „enyhe lefolyásúak” voltak. Az egymás irányába tanúsított könyörület okai alighanem az azonos nemzethez való tartozás és a közös vallás voltak. Ld. OPPENHEIM, ***id. mű.*** 49.o.

²⁸ Vö. LIVIUS, T.: A római nép története a város alapításától. Fordította: KISS Fné. és MURAKÖZY Gy. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982. I. 32., (I. köt.) 56-58.o.; IV. 30., 335-337.o.; XXXVI. 3., (III. köt.) 566-567.o.; GERÉB J.: Fetiales. In: PECZ V. (szerk.): Ókori lexikon. Franklin-Társulat, Budapest, 1902. (Reprint, 1985), 761.o.

önálló jogterület, a **ius fetiale** fogta egybe; a háborúindítás aktusa és szabályai a **ius sacrum** területére tartoztak. A kulcsfontosságú szerep azonban nem jelenti azt, hogy a döntés joga is a **fetialisok** kezében lett volna – a rendkívüli tekintélynek örvendő papok mindössze a szükséges eljárási cselekményeket végezték. A köztársaság késői korszakában, illetve a császárság idején azonban a testület jelentősége fokozatosan elenyészett, s ezzel párhuzamosan a **ius fetiale** is háttérbe szorult, körülményes előírásait egyre gyakrabban mellőzték. Megjegyzendő, hogy a római jog szabályai nemcsak a háború megindítását, hanem az ellenségeskedések lezárását is részletesen rendezték, azonban érdekes módon, a lefolytatás mikéntjeire nézve meglehetősen kevés előírás látott napvilágot.²⁹

A **bellum iustum** formális fogalmának a korai keresztény gondolkodók adtak érdemi tartalmat. Ennek magyarázata az, hogy csak ekkor – a kereszténység államvallássá emelése nyomán – jelentkezett olyan probléma, ami ezt a változást szükségessé tette. A kérdéses, lényegét tekintve teológiai jellegű problémát a kereszténység felebarátok szeretetére intő, békeközpontú tanításai, és a valóság – azaz a háború elkerülhetetlensége és szükségessége – között feszülő ellentét idézte elő. Felmerült a kérdés, hogy vajon a hívő keresztény részt vehet-e egy háborúban anélkül, hogy bűnt követne el.³⁰ Lactantius szerint például még a keresztények érdekében sem szabad fegyverhez nyúlni, mert embert ölni, tekintet nélkül annak indítékára, mindig bűn.³¹ A dilemmát elsőként Szent Ágoston oldotta fel, ezért sok szerző úgy gondolja, hogy a **bellum iustum** doktrínája csak a középkor hajnaláig vezethető vissza, és annak szellemi atyja maga a **doctor gratiae**. Gajzágó László például így vélekedett:

„A keresztény erkölcsnek és az ember sorsába beírt háborúnak ki kellett egyezniük egymással. [...] E kiegyezés eredményeképpen új fogalom jelent meg az emberiség történelmében a keresztény időkben, amely korábban nem volt ismeretes, legalábbis nem emelkedett, sem azelőtt, sem azóta, hasonló jelentőségre: a **bellum iustum** fogalma.”³²

Szent Ágoston igennel felelt az imént említett kérdésre: a keresztények is háborúzhatnak, amennyiben ez a háború igazságos.³³ Tanításai értelmében a háború az „ördög műve”, mégis egyes esetekben szükséges, sőt hasznos is lehet. Amennyiben nem egy – eleve megkérdőjelezhetetlen legitimitású – isteni parancsra indul (**bellum Deo auctore, bellum iustissimum**), a háború csak akkor megengedhető, ha szükséges, és csak akkor szükséges, ha igazságos.³⁴ A háború pedig csak abban az esetben tekinthető igazságosnak, ha megindítására valamilyen sérelem elszenvedése ad okot, és ha célja nem más, mint a béke helyreállítása.³⁵ Ez a sérelem az idegen alattvalók által elkövetett bűnök büntetlenül hagyásában, illetve a

²⁹ E témában ld. NAGY, A nemzetközi jog..., 12-15.o.; OPPENHEIM, *id. m.i.* 50-52.o.

³⁰ Vö. KUNZ, J. L.: *Bellum Iustum and Bellum Legale*. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 45. No. 3. (July 1951), 530.o.

³¹ Vö. LACTANTIUS: *Divinae Institutiones*. [Divine Institutes] VI. 20. Ambrosius ezzel ellentétes nézetet vallott. Ld. AMBROSE: *De officiis ministrorum*. [Three Books on the Duties of the Clergy] I. XXVIII. 129, 135. Eltérő megjelölés híján, a hivatkozott egyházatyák műveit ld. www.newadvent.org/fathers

³² GAJZÁGÓ L.: *A háború és béke joga*. Második kiadás. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 31.o. A **bellum iustum** középkori fogalmának egyik legtalálóbb összegzését ugyancsak Gajzágónál találhatjuk meg: „Önbíráskodás ez, de Isten bizonyosságul hívása mellett.” Uo. 32.o. (Kiemelések mellőzve.)

³³ Vö. AUGUSTINE: *Epistula ad Bonifatium CLXXXIX*. [Letter to Boniface CLXXXIX], 4.

³⁴ Vö. VAN DER MOLEN, G. H. J.: *Alberico Gentili and the Development of International Law. His Life Work and Times*. Second, revised edition. A. W. Sijdhoff Publishers, Leyden, 1968. 72.o. Ld. továbbá AUGUSTINE: *Concerning the City of God against the Pagans*. Translation by H. BETTENSON. Penguin Books, Harmondsworth – Baltimore – Ringwood, 1972. I. 21., 32.o.; II. 25., 81-82.o.; IV. 15., 154.o.; XIX. 7., 861-862.o.; AUGUSTINE: *Contra Faustum Manichaeum*. [Reply to Faustus the Manichaeus], XXII. 71-72, 75.

³⁵ Ld. AUGUSTINE, *City of God*, XIX. 7., 862.o.; XIX. 12., 866.o.

jogtalanul elragadott javak visszatartásában egyaránt megnyilvánulhat.³⁶ Az igazságos háború lényege tehát mindig valamilyen igazságtalanság, jogsértés megbüntetésé.³⁷

A Szent Ágoston által lefektetett alapokon, a következő ezer esztendő folyamán – többek között Gratianusnak³⁸, Aquinói Szent Tamásnak³⁹, Bartholusnak, Legnanónak és Bellinek⁴⁰ köszönhetően – a keresztény filozófia egy két részből álló koherens elméleti konstrukciója kristályosodott ki. Az egyik szegmens az igazságos háború megindításának (*ius ad bellum*), míg a másik a lefolytatásának (*ius in bello*) feltételeit fogta egybe.⁴¹ A *ius ad bellum* kritériumai a következők voltak: igazságos ok, ide értve a „gonosz” megbüntetésének ősi erkölcsi követelményét is; a háború szabályszerű megindítása; a helyes szándék, azaz a béke mint végső cél; az erőszak *ultima ratio*ként való alkalmazása; a siker ésszerű esélye; valamint a proporcionalitás, azaz a megállítani, megtorolni kívánt hátránynál kevesebb szenvedés előidézése. Ezekhez társultak a *ius in bello* által támasztott követelmények, nevezetesen az ártatlanok, azaz a nem hadviselők megkülönböztetése és kímélete; a szándékos és nem szándékos eredmények közötti distinkció; és a hadviselés eszközeinek arányossága, ami konkrét cselekményekről lévén szó, nem tévesztendő össze a háború általában vett arányosságával.⁴²

Mint már utaltam rá, ezek a feltételek – némiképp hasonló formában – visszaköszönnék a humanitárius intervencióról évszázadokkal később alkotott normatív definíciókban. Ez többféleképpen magyarázható: egyrészt azzal, hogy a *bellum iustum* feltételrendszere messze megelőzte korát; másrészt azzal, hogy a humanitárius intervenció doktrínája a köztes időben rendkívül szerény mértékben fejlődött, ezért alapjaiban még mindig a középkori viszonyokat tükrözi; harmadrészt azzal, hogy mind az igazságos háború, mind a humanitárius intervenció valamilyen tértől és időtől függetlenül létező emberi eszményekből merítik létjogosultságukat; végezetül pedig azzal, hogy az igazságos háború doktrínája, miként maga a nemzetközi jog is⁴³, a nyugati kultúra és a kereszténység terméke.⁴⁴

³⁶ AUGUSTINE: Quaestiones in Heptateuchum, VI. 10a, idézi: AQUINAS, T.: Summa theologia. Secunda secundae, XL. 1.

³⁷ Ld. ELBE, J., von: The Evolution of the Concept of the Just War in International Law. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 33. No. 4. (October 1939), 668-669.o. Ld. továbbá BROWNLIE, International Law and the Use of Force..., 5.o.

³⁸ Ld. Decretum Gratiani, II. XXIII. I-III., idézi: EPPSTEIN, J.: The Catholic Tradition of the Law of Nations. Burns Oates & Washbourne Ltd., London, 1935. 81-82.o. Gratianus idejére egyébként megszilárdult az igazságos háború három, később rendre visszatérő oka: a támadás visszaverése (*propulsare hostes*), a saját javak visszaszerzése (*repetere res suas*), illetve a jogtalan sérelmek megtorlása (*ulcisci iniurias*). Közös előfeltétel volt mindhárom esetben, hogy az ellenség, valamilyen okból megtorlást érdemeljen (*ut hostes propter aliquam causam impugnationem mereantur*). Ld. GAJZÁGÓ, A háború és béke..., 33.o.

³⁹ Aquinói Szent Tamás a *Summa theologia* második részének második szekciójában – az ún. *Secunda secundae*-ben – fejtette ki a háborúval kapcsolatos nézeteit. A *doctor angelicus* szerint az igazságos háborúnak három alapvető feltétele volt: a szuverén általi megindítás (*auctoritas principis*), valamilyen igazságos ok (*iusta causa*) – ami az ellenség által elkövetett valamilyen rosszból fakad (*propter aliquam culpam*) –, és a helyes szándék (*recta intentio*), azaz a jó előmozdítása és a gonosz elkerülése. Ld. AQUINAS, Secunda secundae, XL. 1.

⁴⁰ Ld. bővebben ELBE, *id. m.* 671-674.o.

⁴¹ Mindmáig ezek az igazságos háború – helyenként továbbélő – doktrínájának kulcsfontosságú elemei. Vö. WALZER, M.: Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations. Second Edition. Basic Books, h. n., 1992. xvii-xix, 21.o.

⁴² Ld. CADY, D. L.: Pacifist Perspectives on Humanitarian Intervention. In: PHILLIPS, R. L. – CADY, D. L.: Humanitarian Intervention: Just War vs. Pacifism. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 1996. 37-38.o.

⁴³ Vö. GAJZÁGÓ L.: A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösbbe a spanyol nemzetközi jogi iskola. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942. 353.o.

⁴⁴ Vö. CADY, *id. m.* 35.o. Mindazonáltal nem szabad megfeledkezni arról, hogy nem csak a keresztényeknek voltak szent háborúik. Az iszlám *dzsihad*-ról (arabul: erőfeszítés) többek között ld. Korán 8. szúra 17, 39.; 9. szúra 5.; illetve GLASENAPP, H., von: Az öt világvallás. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. 403.o.

Az igazságos háború keresztény tana a fejlődés következő – hozzávetőleg a nagy földrajzi felfedezések és a reformáció kibontakozásának időszakára eső – fázisában jelentős mértékben átalakult és elvilágiasodott, vallási gyökerei pedig egyre inkább feledésbe merültek. Ez a folyamat olyan, korunkban méltán a nemzetközi első nagyjainak tekintett tudósok közreműködésével ment végbe, mint Francisco de Vitoria, Francisco Suárez, Balthasar Ayala, Alberico Gentili, Hugo Grotius és Emeric de Vattel. A **bellum iustum** e szerzők munkásságának köszönhetően elérte, majd túlhaladta fejlődésének csúcspontját, és egy rendkívül cizellált természetjogi elméletté vált. (Vitatott azonban, hogy a tan valaha is a részévé vált-e a XVIII. század végére megszilárduló pozitív nemzetközi jognak.⁴⁵) A doktrína szerteágazó voltára figyelemmel, az alábbiakban kizárólag azon tudományos megállapítások ismertetésére szorítkozom, amelyek a humanitárius intervenció majdani doktrínája szempontjából – közvetett vagy közvetlen – relevanciával bírnak.

A salamancai **prima professor**, Francisco de Vitoria tudományos érdeklődését a felfedezések és a hódító háborúk kapcsán előálló jogi problémák határozták meg, és bár saját kézzel írott munkák nem maradtak fenn tőle, elmélete és munkássága meglehetősen részletességgel megismerhető az egyetemi előadásairól készített, többé-kevésbé pontos feljegyzésekből. Témánk szempontjából az 1532. esztendőben elhangzott, **De Indis recenter inventis** és **De Indis sive de iure belli Hispaniorum in barbaros** címek alatt ismert előadásai bírnak különös jelentőséggel. Az előbbiben Vitoria kifejtette, hogy az indiánok „**privatim et publice**” országuk tulajdonosai, ellenük sem a keresztény hit elutasítása, sem a spanyolok szemszögéből nézve barbár, állatias és a „természet törvényeivel” ellentétes szokásaik és bűneik (kannibalizmus, vérfertőzés) miatt nem lehet igazságosan háborút indítani – még a pápa engedélyének birtokában sem.⁴⁶ Ugyanakkor úgy vélte, hogy ha a kereszténységre áttért bennszülötteket saját fejedelmük erőszak vagy megfélemlítés útján a bálványimádáshoz való visszatérésre kényszeríti, úgy ez a bánásmód – „amennyiben minden egyéb módszer kudarcot vall” – feljogosítja a spanyolokat a barbárok elleni háborúindításra, valamint a fejedelem megdöntésére.⁴⁷ Vitoria a háborút a hittérítés vagy az áttérés megakadályozása esetén is megengedhetőnek tekintette, jóllehet ekkor is feltételül szabta a békés rendezési utak előzetes kimerítését.⁴⁸ A humanitárius intervenció nála felbukkanó előképei kapcsán végezetül megemlítendő, hogy szintén igazságosnak minősítette a zsarnokság és a zsarnoki törvények alatt szenvedő, ártatlan nép háború útján való megsegítését, arra hivatkozással, hogy a felebaráti szeretet ezt diktálja.⁴⁹

Tekintve, hogy a XIX. század humanitárius intervencióinak túlnyomó többségét „civilizált nemzetek” vallási okokból indították „félcivilizált” vagy „civilizálatlan nemzetek” ellen, Vitoria alighanem joggal tekinthető eme beavatkozások egyik „atyjának”. A **prima professor** e téren megnyilvánuló legnagyobb érdemének, véleményem szerint, azonban az tekinthető, hogy rendkívüli hatást gyakorló előadásaiban elkülönítette egymástól a vallási háborúk két típusát. Ennek megfelelően, míg az eltérő vallás vagy az áttérés elutasítása nem voltak **iusta causák**, addig a keresztény hitük miatt üldözött alattvalók védelme már annak

⁴⁵ A **bellum iustum** a pozitív jog része volt: ELBE, *id. mű.* 670.o.; **contra**: KUNZ, *Bellum Iustum and Bellum Legale*, 529-530.o.

⁴⁶ VITORIA, F., de: *De Indis recenter inventis*. [On the Indians Lately Discovered] Translation by J. P. BATE. In: SCOTT, J. B.: *The Spanish Origin of International Law. Vol. I. Francisco de Vitoria and His Law of Nations*. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1934. Appendix A, I. 4., vi.o.; II. 7., xxiii-xxiv.o.; II. 11, 15., xxix-xxx.o.; II. 16., xxxii.o. (Az előadás címét gyakran „**De Indis noviter inventis**”-ként tüntetik fel.) Az ilyen vallási háborúk elutasítását ld. még VITORIA, F., de: *De Indis sive de iure belli Hispaniorum in barbaros*. [On the Indians, or on the Law of War Made by the Spaniards on the Barbarians] Translation by J. P. BATE. Uo., Appendix B, 10., liii-liv.o.

⁴⁷ Ld. VITORIA, *De Indis*, III. 13., xliii.o.

⁴⁸ Ld. uo. III. 12., xlii.o.

⁴⁹ Ld. uo. III. 15., xlii.o.

minősült. Más szóval, igazságtalan és jogellenes volt a háború, ha az a vallási intolerancia jegyében került megindításra, ám igazságosnak minősült, ha annak leküzdésére irányult. Mint látni fogjuk, ez a különbségtétel visszaköszön a klasszikus nemzetközi jog intervenciós doktrínáiban is, ide értve természetesen a humanitárius intervenció jogára vonatkozó nézeteket is.

Vitoria honfitársa, Francisco Suárez, valamelyest szűkebb körben vonta meg az igazságos háború, humanitárius intervenció szempontjából releváns okainak körét. Szerinte a mások érdekében viselt háború – ha mégoly üdvös célt is szolgál – csak abban az esetben minősül igazságosnak, ha annak megindítása a sérelmet szenvedett „barátunknak” is jogában áll, valamint ha a külső segítségnyújtáshoz kifejezett vagy hallgatólagos beleegyezését adja. Ennek magyarázata az, hogy a jogsértő fél cselekményei önmagukban nem biztosítanak jogot másoknak a háborúindításhoz – egy jogsértés következtében jogot közvetlenül kizárólag annak sértettjei szereznek.⁵⁰ Suárez azonban úgy vélte, hogy a fejedelem túlkapásai nem minden esetben biztosítanak jogot a népnek a háborúra. Éles határt vonva a zsarnokság két formája között megállapította, hogy a nép csak abban az esetben jogosult háborút viselni uralkodója ellen, amennyiben az jogtalanul ragadta magához a hatalmat. Ilyenkor a háború az „agresszor” uralkodóval szembeni önvédelemnek minősül. Azonban – a konstanzi zsinat megállapításaival összhangban – a jogszerűen hatalomra jutott fejedelem túlkapásaival szemben a nép nem élvez ilyen „önvédelmi” jogot, de ha mégis fegyvert ragad, úgy cselekménye „zendülésnek” tekintendő.⁵¹

A spanyol nemzetközi jogi iskola harmadik jeles alakja, Balthasar Ayala által képviselt nézet gyakorlatilag megegyezett Suárez álláspontjával. A jogszerűen hatalomra került királyok és fejedelmek bűnei iránt türelemmel kell viseltetni, és azok megbüntetését az Istenre kell bízni, aki a nemzetek bűneit olykor „gonosz fejedelmek” útján torolja meg. A törvényes uralkodó ellen nincs jogszerű ok a felkelésre, hiszen – Ayala fordulatával élve – a végtagok is engedelmesskednek a fejnek, lévén az a „nemesebb” testrészt.⁵² A hatalmukkal visszaélő uralkodókat legfeljebb a pápa kényszerítheti igazságosabb bánásmód tanúsítására, mivel ő Isten földi helytartója, és a keresztény közösség békéjének fenntartása végett ő rendelkezik mindkét „karddal”, a vallással és a világgal egyaránt.⁵³ Ennek megfelelően, Ayala az igazságos háború okai között sorolta fel a fejedelem szuverenitása ellen lázadó alattvalók leverését is, minthogy a lázadás „förtelmes bűn, mind az Isten, mind az uralkodó ellen”.⁵⁴ Megengedhetőnek tartotta ellenben a trónt törvénytelenül bitorló zsarnok megölését, amennyiben eltávolítására más mód nem kínálkozik. Mindezt a következőkkel indokolta: „Ezt nyilvánította ki a konstanzi zsinat, és mindazok, akik ezzel ellentétes véleményt hangoztatnak, eretnekek.”⁵⁵

Ellentétben a spanyol nemzetközi jogi iskola szerzőivel, a protestáns Alberico Gentili nem kötötték a merev katolikus dogmák, így az igazságos háborúval összefüggő elmélete is eltérő szellemben fogant. A különböző szempontok ellenére közös vonásként említhető meg, hogy Gentili is tagadta a vallási indítékokból kifolyólag indított háborúk igazságosságát. (Ez nem is annyira Gentili, hanem Vitoria és követőinek tollából hat megglepetésként.)

⁵⁰ Ld. SUÁREZ, F.: *De triplici virtute theologica, fide, spe et charitate*. [A Work on the Three Theological Virtues: Faith, Hope and Charity] In: WILLIAMS, G. L. – BROWN, A. – WALDRON, J. (prep.) – DAVIS, H. (rev.): *Selections from Three Works of Francisco Suárez*. Vol. II. An English Version of the Texts. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1944. XIII. IV. 3., 817.o.

⁵¹ Ld. uo. XIII. VIII. 2-3., 854-855.o.

⁵² AYALA, B.: *De iure et officiis bellicis et disciplina militari libri III*. [On the Law of War and on the Duties Connected with War and on Military Discipline] Vol. II. Translation of the Text by J. P. BATE. Carnegie Institution, Washington, 1912. I. II. 23., 17.o.; I. II. 25-26., 18.o.

⁵³ Ld. uo. I. II. 27., 19.o.

⁵⁴ Ld. uo. I. II. 12-13., 11.o.

⁵⁵ Uo. I. II. 24., 17.o.

Magyarázata azonban már különbözött a katolikus szerzők indoklásaitól, és a protestánsokat érő üldözés hatását tükrözte. Szerinte ugyanis a vallás nem emberek közötti viszony, hanem „az Isten és az ember egyfajta házassága”, ami minden egyén szabad választásán alapul. Mivel tehát a vallási törvények nem érvényesülnek az emberek egymás közötti viszonyaiban, és mivel az egyik ember vallásának eltérő mivolta nem sértheti a másik jogait, a vallásra hivatkozással senki nem ragadhat fegyvert.⁵⁶ Ez a szabály ugyanakkor nem védi a vallás nélkül, „állatok módjára” élőket, mivel a vallás a természetjog része, amely jog nem oltalmazza meg azokat, akik nem részesülnek belőle.⁵⁷

Gentili a háború megindítását egyébiránt a „materiális okok” három csoportjára vezette vissza: isteni okokra (ezek apropóján tárgyalta a vallási háborúkat is), természeti okokra és emberi okokra.⁵⁸ A humanitárius intervenció szempontjából mindeneke előtt a természeti okokat, pontosabban „a Természet iránymutatása szerint” megindított háborúk alapjait kell nagyító alá venni. E témakör kapcsán Gentili egyértelműen leszögezte, hogy az alattvalókkal való önkényes bánásmód „nem jogszerű”, így azok igazságos háború útján megoltalmazhatók, amennyiben saját fejedelmük „kegyetlenül és igazságtalanul” bánt velük. Sőt, szerinte a segítségnyújtás eme lehetősége még akkor is nyitva áll, ha maguk az önkényt elszenvedő alattvalók eredetileg igazságtalanul jártak el.⁵⁹ Valamivel később, az emberi okok kategóriájának tárgyalásánál pedig az alábbiakat olvashatjuk:

„Mármost hátra maradt egy kérdés a háború viselésének egy tiszteletreméltó okára vonatkozóan, amit tovább szűkítünk arra a háborúra, amely nem saját magánjellegű megfontolásaink alapján, hanem közérdekből és mások oldalán kerül megindításra. Nézzétek, ha az emberek nyilvánvalóan vétkeznek a természet és az emberiség törvénye ellen, úgy hiszem, az ilyeneket bárki megfékezheti a fegyverek erejével.”⁶⁰

A nemzetközi jog hajnalának legbefolyásosabb, legnagyobb hatású szerzője vitathatatlanul Hugo Grotius volt. Főműve, a *De iure belli ac pacis*, minden utólagos kritika ellenére a nemzetközi viszonyok korabeli rendjének egyik legátfogóbb leírását nyújtja. Amint az címéből is kitűnik, az 1625-ben napvilágot látott mű kimerítő részletességgel tárgyalja a háborút, s azon belül az igazságos háború témáját.⁶¹ A Grotius által felállított kategóriák közül a humanitárius intervenció – bár azt a szerző nem nevesítette – leginkább az „idegen ügyért”, „bárki érdekében” folytatott háborúk sorába illeszthető be. Noha kiindulópontja a szuverenitás sérthetlensége volt,⁶² Grotius antik filozófiai és vallási tételek sorával támasztotta alá ama meggyőződését, hogy „az embereket pedig különféle kötelek fűzik egymáshoz, amelyek kölcsönös segítségre hívnak fel”, sőt „ha az egyéb kötelek hiányoznak, elegendő kapcsolat az emberi természet közössége is”.⁶³ Máshol, a fejedelem túlkapásai kapcsán ezt írta:

⁵⁶ Ld. GENTILI, A.: *De iure belli libri tres*. [Three Books on the Law of War] Vol. II. Translation of the Text by J. C. ROLFE. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1933. I. IX. 60-61., 38-39.o.; I. IX. 64., 41.o.

⁵⁷ Ld. uo. I. IX. 65., 41.o.

⁵⁸ Ld. uo. I. VII. 56., 35.o.

⁵⁹ Ld. uo. I. XVI. 120., 75.o.; I. XVI. 123., 76.o.; I. XVI. 127., 78.o. Megjegyzendő, hogy az alattvalókkal való bánásmód elemi követelményei a *bellum iustum* emberi okaival összefüggésben is felbukkannak. Ld. uo. I. XXIII. 186., 115.o.

⁶⁰ Uo. I. XXV. 198., 122.o. Hasonló értelemben, a természeti okok kapcsán, ld. uo. I. XV. 111-112., 69.o.

⁶¹ Ld. GROTIUS, H.: *A háború és a béke jogáról*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999. I. II., (I. köt.) 46-82.o.; II. XXII-XXVI., (II. köt.) 113-171.o.

⁶² Ld. uo. I. III. VII., (I. köt.) 94-95.o.; II. XXV. VIII. 1., (II. köt.) 157-158.o.

⁶³ Uo. I. V. II. 1-2., (I. köt.) 157.o. (Haraszi György fordítása.)

„Ha azonban kétségtelen a jogtalanság, mint ahogy ilyen volt Buszirisznak, Phalarisznak, a thrák Diomédésznek a magatartása alattvalóikkal szemben, azt a méltányosság alapján senki sem helyeselheti, s éppen ezért ily esetben az emberi társadalom jogát sem lehet kirekeszteni. Így Constantinus Maxentius és Licinius ellen, más római császárok meg a perzsák ellen ragadtak fegyvert, vagy fenyegetőztek háborúval, hogy ezáltal elhárítsák a keresztények ellen vallásuk miatt indított üldözést.”⁶⁴

A folytatásban kifejtette, hogy még ha magunkévá is tennék azt a tételt, miszerint az alattvalók semmilyen körülmények között nem foghatnak fegyvert a szuverén ellenében, ez nem jelenti azt, hogy ezt más sem teheti meg az érdekükben. Egy rendkívül elegáns és találó hasonlattal megállapította, hogy ez voltaképpen olyan, mint amikor „a gyámolt érdekében, aki személyileg még nem perképes, a gyám vagy más jár el a perben”, illetőleg mikor „a távollevő érdekében pedig még megbízás nélkül is [eljárhat] egy védő”. Véggökövetkeztetése tehát – Senecára hivatkozva – az volt, hogy „háborús kényszert alkalmazhatok az ellen, aki – az én népemtől ugyan távol maradva – a saját népét szorongatja”.⁶⁵

Végezetül, Grotius az ilyen beavatkozásokban elkerülhetetlenül bennerejlő veszélyeket – nevezetesen a visszaélészerű intervenciók kérdését – illetően is magyarázattal szolgált. Bár tisztában volt azzal, hogy mind a múltban, mind saját korában sor került olyan háborúkra, amelyeket nemes célok és indítékok hangoztatásával, ám nemtelen mögöttes szándékok által vezérelve indítottak meg, úgy vélte: „Egy jog nem szűnik meg azért, mert a gonoszok visszaélnék vele. A kalózkodók is hajóznak; a rablók is használnak fegyvert.”⁶⁶ Figyelemreméltó – és az iménti idézetből is kitűnik –, hogy Grotius jogként kezelte a fejedelmük által „kétségtelenül” sanyargatott idegen alattvalók megsegítését célzó háborúk megindítását, akár felkérés nélkül, sőt még eme alattvalók ellenállási jogának hiányában is.⁶⁷

Emeric de Vattel főműve, a **Le droit de gens**, átmenetet képviselve a természetjog és a pozitívizmus között, rendkívül szűken vonta meg a megengedhető beavatkozások körét. Vattel a jelek szerint megengedhetőnek vélte a szuverén által elnyomott nép megsegítését, azonban „nem fogadta el az intervenció hasonló alapjainak egyikét sem”.⁶⁸ Gyakran idézett véleménye szerint:

„A nemzetek természetes közösségének törvényei olyannyira fontosak minden állam jólétéhez, hogy amennyiben szokássá válna lábbal tiprásuk, egyetlen nemzet sem remélhetné létének vagy belső békéjének megóvását, akármilyen bölcs, igazságos vagy megfontolt intézkedéseket tenne is. [...] Így valamennyi nemzet erőszakkal

⁶⁴ Uo. II. XXV. VIII. 2., (II. köt.) 158.o. (Brósz Róbert fordítása.)

⁶⁵ Uo. II. XXV. VIII. 3-4., (II. köt.) 158-159.o. (Brósz Róbert fordítása.)

⁶⁶ Uo. (Brósz Róbert fordítása.)

⁶⁷ Ellentétes korabeli nézetet, mely szerint erre csak akkor van lehetőség, ha az idegen alattvalóknak is joga van fegyvert ragadni, és ha kéri a segítséget, ld. PUFENDORF, S.: De iure naturae et gentium libri octo. [The Law of Nature and Nations Eight Books] Vol. II. Translation by C. H. and W. A. OLDFATHER. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1934. VIII. VI. 14., 1307.o.

⁶⁸ HALL, *id. mű.* 344.o. (2. lábjegyzet) Vattel alaptétele a szuverenitás sérthetlensége volt, minek következtében „egy nemzetnek sincs joga egy másik kormányzásának befolyásolására”. Itt jegyzendő meg, hogy – Christian von Wolffhoz hasonlóan – úgy gondolta, a háború igazságossága csak a természetjog keretei között értelmezhető, az államok akaratan alapuló jogban nem. A pozitív nemzetközi jog szerint tehát mindkét fél háborús okát igazságosnak kell tekinteni, hiszen nem létezik az egyenlő és független államok által kölcsönösen elismert olyan hatalom, amely e kérdésben döntés hozhatna, és egyik állam sem teheti magát egy másik állam bírójává. Ld. VATTEL, E., de: Le droit de gens ou principes de la loi naturelle. Appliqués à la conduite et aux affaires des nations et souverains. [Law of Nations; or, Principles of the Law of Nature, applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns] Vol. III. Translation by C. G. FENWICK. Carnegie Institution of Washington, Washington, 1916. II. IV. 54-55., 131.o.; III. XII. 190., 305.o.

elfojthatja a közösség, természet által közöttük létrehozott törvényeinek nyílt megsértését, avagy a jóléte ellen irányuló bármely közvetlen támadást. Ám óvakodni kell eme jogok olyan kiterjesztésétől, ami alááshatja a nemzetek szabadságát.”⁶⁹

Úgy vélte továbbá, hogy ha egy fejedelem megsérti az alapvető törvényeket és ezáltal alattvalói jogot nyernek az ellenállásra, illetőleg ha a szuverén elviselhetetlen zsarnokságával maga ellen fordítja a nemzetet, „bármely külső hatalomnak jogában áll megsegíteni az elnyomott, segítségét kérő népet.”⁷⁰ Látható, hogy Grotiuszal ellentétben, Vattel szerint a beavatkozás jogszerűségének elengedhetetlen feltétele az elnyomott nép szuverén elleni harca – azaz ellenállási jogának léte és gyakorlása –, valamint a külső segítség iránti kérelme. (Hasonló feltételekkel találkozhatunk például Suáreznál és Pufendorfnál.) Ennek megfelelően, a szuverénnek „valójában engedelmeskedő, ám annak uralmára panaszkodó” nép felkelésre buzdítása is „sérti a nemzetek jogát”. Végezetül megemlítendő, hogy Vattel kifejezetten elvetette a vallási alapú beavatkozásokat.⁷¹

Minthogy a humanitárius intervenció közvetlen előzményének minőségében körvonalazott igazságos háború teóriája – részben nemzetközi jogi, de legfőképp morális érvek formájában – helyenként mindmáig fellelhető⁷², az alfejezet lezárásaként tisztázni szükséges a két kategória egymáshoz való viszonyát. Az igazságos háború és az, amit ma humanitárius intervencióként ismerünk szemlélatomást nem voltak szinonim fogalmak, következésképp ama feltevést, hogy a **bellum iustum**, hozzávetőlegesen a XVIII. század közepétől humanitárius intervencióként él tovább, elvethetjük. Sokkal valószínűbbnek látszik azon elképzelés, miszerint az elnyomott népek megsegítése mint **iusta causa**, a nevezett évszázadban kiszakadt az igazságos háború természetjogi gyűjtőkategóriájából, és a pozitív nemzetközi jog – konkrétan az intervenció tilalma és a későbbiekben kialakuló emberi jogok – kontextusába helyeződött át.⁷³ (Ha azonban a **bellum iustum** ekkoriban mégis a pozitív nemzetközi jog részét képezte, ez a változás természetesen annak keretei között ment végbe.) Összefoglalva, az igazságos háború és a humanitárius intervenció közötti összefüggés ekként vázolható: minden humanitárius intervenció egyúttal igazságos háború lett volna, de nem minden igazságos háború lett volna humanitárius intervenció.

2.2. A humanitárius intervenció fogalma a klasszikus nemzetközi jog időszakában

A humanitárius intervenció doktrínája – a történelem homályába vesző elméleti és gyakorlati előzmények ellenére – nemzetközi jogi értelemben mindössze a XVIII-XIX. század szülöttének tekinthető⁷⁴, s már megjelenésétől kezdve, a korabeli államközi viszonyok, illetve a nemzetközi jogfejlődés következményeként, ha nem is kitüntetett, de mindenképpen jelentős figyelem övezte. Ennek megfelelően, az 1800-as években, a korabeli – ma leginkább klasszikusnak nevezett – nemzetközi jog összefoglalásának igényével, meglehetősen szép számban napvilágot látott értekezések szinte mindegyikében fellelhető valamilyen, a

⁶⁹ Uo. I. Bev. 22-23., 8.o.

⁷⁰ Ld. uo. II. IV. 56., 131.o.

⁷¹ Ld. uo. II. IV. 59., 133.o.

⁷² Véleményem szerint, az igazságos háború nem képezi részét a kortárs nemzetközi jognak, ezért alkalmazása kerülendő a pozitív jogi érvelésben. Vö. SULYOK, G.: The Doctrine of Just War and Its Applicability in Contemporary International Law. (Kézirat)

⁷³ Hasonló értelemben ld. MERON, Common Rights of Mankind..., 110.o. Ide kívánczik, hogy természetesen nem a humanitárius intervenció volt az egyetlen szegmens, ami a **bellum iustum** doktrínájából kiválva, önálló nemzetközi jogi kategóriaként élt tovább. Hasonló módon válhatott a modern nemzetközi jog intézményévé például az önvédelem joga is.

⁷⁴ Vö. Danish Institute of International Affairs (DUPI): Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects. Copenhagen, 1999. 78.o.; MALANCZUK, Humanitarian Intervention..., 8.o.

humanitárius intervencióval foglalkozó megjegyzés, szövegrészlet. (Ebben talán az is közrejátszott, hogy a XIX. század közepétől az 1920-as évekig tartó időszak volt a humanitárius intervenciók gyakorlatának egyik „fénykora”: számos olyan fegyveres akcióval találkozhatunk e periódusban, amelyet az emberességi beavatkozások közé szokás sorolni.) Mielőtt azonban rátérnék a tárgyalt korszakban megfogalmazott definíciók elemzésére, szükségesnek tartom, hogy nagy vonalakban ismertessem a nemzetközi jog – intervenció szempontjából – releváns szabályainak korabeli állását.

A klasszikus nemzetközi jog abszolút állami szuverenitásra épülő rendszerében az intervenció különféle kivételekkel áttört, de végeredményben átfogó tilalom alá esett. Amint azt az egyik legelső magyar nyelvű nemzetközi jogi tankönyv szerzője, Kiss István is megállapította:

„Midőn azonban ekkép a be nem avatkozás elve a nemzetközi jog szabályaként tekintendő; ez nem zárja ki a beavatkozás jogi lehetőségét s illetőleg szükségszerűségét. Ennélfogva a **beavatkozási jog** úgy jelentkezik, mint a be nem avatkozás elve alóli **kivétel**. E viszony a két elv közt, most már meglehetősen el van ismerve; míg a múlt századokban s még a jelen század első felében is, a beavatkozási elv birt gyakorlati tulsúlylyal.”⁷⁵

Fjodor Fjodorovics Martensz ugyanakkor kétségbe vonta a beavatkozási jog létét, mondván az néhány, kivételes esetben megengedhető, ám nyilvánvaló, hogy „jogi értelemben nem jog”.⁷⁶ Hozzá kell azonban tenni, hogy egy intervenció nemcsak valamely jogra alapítva, hanem a politikai szükség által vezéreltetve is végrehajtásra kerülhetett – legalábbis ez tűnik ki számos, e témával foglalkozó értekezésből.⁷⁷ Ám az, hogy egy jogtudományi munka a **non-intervention** főszabálya alól milyen kivételeket, és hogyan – beavatkozási jogként vagy szükségszerűségként – fogadott el, az adott írás szerzőjének többé-kevésbé önkényes, legjobb esetben néhány történelmi példával alátámasztott döntésének függvénye volt. (Tekintve, hogy a jogtudósok – zömében oktatási céllal készült, ám a szerző saját tudományos meggyőződését tükröző – írásai képezik a klasszikus nemzetközi jog megismerésének talán legszámottevőbb forrását, a szakirodalmi konszenzus hiánya különösen megnehezíti a korabeli jogintézmények megismerését, ide értve természetesen a humanitárius intervenciót is.)

Említettem, hogy az intervenció kategóriáját kitöltő magatartások megítélése már a klasszikus nemzetközi jog korában sem volt egységes, és az egyes szerzők eltérő szélességben – a fegyveres erőszaktól egészen a legenyhébb alakzatokig terjedő spektrumban – kezelték a be nem avatkozás elvébe ütköző állami cselekményeket. Mindazonáltal, a különböző nézetek közös nevezőre hozhatók, amit nagyszerűen tükröz a kor egyik legtekintélyesebb nemzetközi jogásza, a német Franz von Liszt által megalkotott definíció:

„Az intervenció, azaz egy másik állam belső vagy külső ügyeibe való kényszerítő beavatkozás ellentétes a nemzetközi joggal. Az egy másik államot meghatározott,

⁷⁵ KISS, *id. mű.* 92-93.o. (Kiemelések az eredeti műben.)

⁷⁶ MARTENS, F. F.: Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisierten Nationen. Deutsche Ausgabe von C. BERGBOHM. Erster Band. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1883. 299.o.

⁷⁷ Ld. többek között TASSY, P.: Az európai nemzetközi jog vezérfonala. Scheiber József könyvkereskedő, Kecskemét, 1887. 45.o.; WERNER R.: A természetjog, vagy bölcséleti jogtudomány kézikönyve. Összehasonlító tekintettel a tételes jog intézkedéseire. Schilling Frigyes Adolf után. II. köt.: A természeti állam- és nemzetközi jogot tartalmazva. Heckenast Gusztáv, Pest, 1869. 337.o. Hasonló értelemben a külföldi szakirodalomban ld. például FENWICK, International Law, 155.o. („nemzeti becsület védelme”); HALL, *id. mű.* 339.o. („önsegély”), OPPENHEIM, *id. mű.* 185.o. („beavatkozás jog hiányában”), STRUPP, K.: Theorie und Praxis des Völkerrechts. Ein Grundriß zum Akademischen Gebrauch und zum Selbststudium. Verlag von Otto Liebmann, Berlin, 1925. 29.o. („vétség jog gyakorlása”).

fegyveres erővel való fenyegetéssel, vagy annak alkalmazásával alátámasztott követelés útján, adott cselekvésre vagy tartózkodásra kényszerít.”⁷⁸

Eltérő megközelítésben ugyan, de a legtöbb korabeli szerző hasonló módon ragadta és ítélte meg a beavatkozás lényegét.⁷⁹ Látható, hogy egy tipikus fegyveres intervenció **objektíve** alig különbözött egy háborútól. Ám – amint arról a későbbiekben részletesen is szó lesz – a klasszikus nemzetközi jogban a háborút nem egy objektív fogalomnak, hanem egy sajátos jogi rezsim által szabályozott jogviszonynak tekintették: ezt a felfogást tükrözi a hadiállapot doktrínája.⁸⁰ E doktrína értelmében sem a háború, sem a hadiállapot fennállása nem állapítható meg pusztán objektív kritériumok figyelembe vételével, ezért – a fegyveres erők nagyarányú összezsapásaival, jelentős mértékű emberveszteséggel vagy a tárgyi javak széleskörű pusztulásával járó – materiális értelemben vett „háború” jogilag nem feltétlenül minősül háborúnak. **De iure** háborúról ugyanis kizárólag akkor lehet beszélni, ha azt maguk az érintett felek „hozzák létre” azáltal, hogy – jobbára hadüzenet vagy ultimátum formájában – közlik az erre irányuló akaratukat és kinyilvánítják a hadiállapotot. Következésképp, a szigorúan jogi/technikai értelemben vett háború létrejötte a hadviselők speciális szándékának (**animus belligerendi**), szubjektív döntésének a függvénye volt – még akkor is, ha az ellenségeskedések a gyakorlatban rendelkeztek egy hétköznapi értelemben vett háború valamennyi tipikus ismervével.⁸¹ Mivel azonban a fegyveres intervenciót nem a „háború joga”, hanem a „béke joga” szabályozta, és mivel végrehajtásához egyáltalán nem volt szükség **animus belligerendi**-re, a beavatkozás még az esetenként tapasztalható összefonódások ellenére sem lehetett szinonim a háborúval. A két kategória közötti viszonyt Charles G. Fenwick az alábbi módon vázolta:

⁷⁸ LISZT, *id. mű.* 63-64.o. Némi módosítással ld. továbbá LISZT, F., von: Das Völkerrecht systematisch dargestellt. Zwölfte Auflage. Bearbeitet von M. FLEISCHMANN. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1925. 119.o.

⁷⁹ Ld. BLUNTSCHLI, J. C.: Das moderne Völkerrecht der civilisierten Staaten als Rechtsbuch dargestellt. Druck und Verlag der C. H. Beck'sche Buchhandlung, Nördlingen, 1868. 265.o.; BONFILS, H.: Manuel de droit international public. (Droit de gens.) Septième Édition par P. FAUCHILLE. Librairie Arthur Rousseau, Paris, 1914. 185-188.o.; CALVO, C.: Le droit international théorique et pratique, précédé d'un exposé historique des progrès de la science du droit des gens. Quatrième édition, revue et complétée. Tome premier. GUILLAUMIN et Cie – A. ROUSSEAU – G. PEDONE-LAURIEL – MARCHAL et BILLARD (éds.), PUTTKAMMER – MÜHLBRECHT (éds.), Paris – Berlin, 1887. 267-269.o.; FENWICK, International Law, 150-151, 161-162.o.; HALL, *id. mű.* 337-338.o.; HEFFTER, A. W.: Das europäische Völkerrecht der Gegenwart. Dritte Ausgabe. Verlag von E. H. Schroeder, Berlin, 1855. 88.o.; KANT, I.: Az örök béke. Pen Könyvkereskedés Főbizománya, Budapest, 1943. 22.o.; MARTENS, *id. mű.* 299-300.o.; MELCZER, K.: Grundzüge des Völkerrechts. Unter Berücksichtigung der Friedensverträge für Studienzwecke zusammengestellt nach v. Liszt und Strisower. Verlag Carl Wilhelm Stern, Wien – Leipzig, 1922. 34.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 181-182.o.; PRADIER-FODÉRÉ, P.: Traité de droit international public européen & américain. Tome I. Suivant les progrès de la science et de la pratique contemporaines. Tome I. Libraires de la Cour d'Appel et de l'Ordre des Avocats, Paris, 1887. 550-552.o.; STRUPP, K.: Grundzüge des positiven Völkerrechts. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage. Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn, 1922. 61.o.; WHEATON, *id. mű.* 91-92, 119-120, 122-123.o.; WOOLSEY, T. D.: Introduction to the Study of International Law, Designed as an Aid in Teaching, and in Historical Studies. James Munroe and Co., Boston – Cambridge, 1860. 90.o. A magyar irodalomban ld. APÁTHY, *id. mű.* 108.o.; BUZA L.: Szabadság és beavatkozás a nemzetközi jogban. Különlenyomat a „Jog” III. évfolyamának 3. számából. K. n., Szeged, 1936. 1-3.o.; CSARADA J.: A tételes nemzetközi jog rendszere. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1901. 175.o.; FALUHELYI F.: Államközi jog. I. köt. Államközi alkotmányjog és jogtan. Dr. Karl Könyvesbolt Kiadása, Pécs, 1936. 248.o.; IRK, *id. mű.* 107.o.; KISS, *id. mű.* 92.o.; TASSY, *id. mű.* 45.o.; WENINGER L. V.: Az új nemzetközi jog. Turcsány Antal Kiadása, Budapest, 1927. 99-100.o.; WERNER, *id. mű.* 336.o.

⁸⁰ Vö. BROWNLIE, International Law and the Use of Force..., 26-40.o.

⁸¹ Érdekes módon, a hadiállapot kinyilvánítása nyomán létrejövő **de iure** háború – mint sajátos nemzetközi jogi jogviszony – a hadviselők fegyveres erőinek tényleges összeütközése hiányában is fennállhat.

„Amennyiben a szembenálló állam egy erős állam volt, az intervenció háború formáját öltötte; amennyiben gyengébb állam volt, az intervenció az annak belügyeibe való beavatkozás, és a beavatkozó állam állítólagos jogainak megfelelő politika meghatározásának formáját ölthette.”⁸²

Az intervenció mint **genus proximum** mibenlétének ismeretében immár rátérhetünk a humanitárius intervencióval összefüggő vagy összefüggésbe hozható definíciók, illetve vélemények áttekintésére, amely művelet célja a legfontosabb **differentia specificák** megismerése. Henry Wheaton neve már elhangzott a humanitárius intervenció elnevezés variánsai kapcsán. Véleménye szerint a „befolyásolás az emberiség általános érdekeinek, egy barbár és despotikus kormány túlkapásai által történő megsértése esetén” nemcsak akkor volt megengedhető, ha egy államban zajló események közvetlen veszélyt jelentenek egy másik államra nézve, hanem általában véve is.⁸³

Lassa Oppenheim a nemzetközi jogról írt, meghatározó jelentőségű értekezésében úgy vélte, hogy amennyiben egy állam az emberiséget lábbal tipró, kegyetlen bánásmódot tanúsít polgáraival szemben, a közvélemény felszólítaná a nagyhatalmakat a beavatkozásra, annak kikényszerítse céljából, hogy az adott állam a „modern civilizáció eszméinek” jobban megfelelő életkörülményeket biztosítson a polgárai számára.⁸⁴ Oppenheim szerint az ilyen beavatkozásokat „az emberiség érdekében, vallási üldöztetés, avagy véget nem érő kegyetlenségek megállítása céljából” hajtják végre, mind békében, mind háború idején.⁸⁵

Thomas J. Lawrence szenvedélyes hangvételű, mégis roppant óvatos soraiból nemcsak a humanitárius intervenció számos fogalmi elemét olvashatjuk ki, hanem a szerző abbéli meggyőződését is, miszerint az aligha minősült jogi kategóriának:

„Amennyiben a kegyetlenség oly hosszan tartó és oly visszataszító, hogy az az emberi természet legjobb hajlamait is bemocskolja, és amennyiben lehetőség adódik annak véget vetni, és okát megszüntetni anélkül, hogy olajat öntenénk a konfliktus tüzére, a nemzetek jogában semmi nem fogja jogsértőnek bélyegezni azt az államot, amely előlép és vállalkozik a szükséges beavatkozásra. Minden esetet saját érdemei alapján kell elbírálni. [...] Egy barbár és förtelmes kegyetlenkedés megállítására irányuló intervenció a politika egyik legmagasztosabb cselekménye, a jog tartománya fölött és azon túl.”⁸⁶

Edwin M. Borchard definíciója olyan elemeket is tartalmazott, amelyek azt akár még napjainkban is alkalmazhatóvá teszik:

„[A]mikor egy állam, kivételes körülmények közepette, figyelmen kívül hagyja saját állampolgárainak – akik fölött feltehetőleg abszolút szuverenitással bír – bizonyos jogait, a nemzetek családjának más államai, a nemzetközi jog alapján jogosultak az emberiségre való hivatkozással beavatkozni. Amennyiben ezek az „emberi” jogok rendszeresen csorbát szenvednek, egy vagy több állam beavatkozhat a nemzetek közössége nevében, és olyan intézkedéseket tehet, amelyek legalább ideiglenesen, ha

⁸² FENWICK, C. G.: Intervention: Individual and Collective. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 39. No. 4. (October 1945), 647.o.

⁸³ Ld. WHEATON, *id. mű.* 113.o.

⁸⁴ Ld. OPPENHEIM, *id. mű.* 347.o.

⁸⁵ Ld. uo. 186.o.

⁸⁶ LAWRENCE, T. J.: The Principles of International Law. Third Edition, Revised. D. C. Heath & Co. Publishers, Boston, 1905. 120-121.o. Ld. még uo. 132.o.

nem véglegesen helyettesítik saját szuverenitásukkal az ekként irányítás alá vett államét.”⁸⁷

A meghatározás változatlan aktualitását – a francia Antoine Rougier hatását tükröző – szuverenitás helyettesítéséről szóló fordulat adja, melybe még a XX. század végi humanitárius intervenciókat követően felállított nemzetközi békefenntartó missziók is könnyedén beleilleszthetők.

Ellery C. Stowell teóriája a represszália és a büntetés dimenziói felé tolta el a humanitárius intervenciót, különösen annak fényében, hogy azt művének „Nemzetközi rendőrség” című fejezetében tárgyalta:

„A humanitárius intervenció úgy definiálható mint az erőszakhoz való folyamódás azon jogszerű okból kifolyólag, hogy más állam lakosságát megvédjék olyan bánásmóddal szemben, amely oly önkényes és folyamatosan sértő, hogy meghaladja a hatalom ama korlátait, melyeken belül egy szuverén feltehetőleg ésszerűen és igazságosan cselekszik.”⁸⁸

Stowell azonban úgy vélte, hogy csak valamely kirívóan súlyos bűncselekmény esetén lehet egy intervenciót helytállóan humanitáriusként osztályozni, és ezáltal jogilag igazolni. A humanitárius intervencióhoz vezető – a későbbiekben bővebben is ismertetésre kerülő – körülmények körében a következőkről tett említést: üldözés, elnyomás, civilizálatlan hadviselés, igazságtalanság, rabszolga-kereskedelem, humanitárius menedékjog és a külkereskedelem biztosítása.⁸⁹

Még ennél is jobban tetten érhető a büntetés motívuma Charles G. Fenwick írásaiban. Véleménye szerint az emberiség alapján nyugvó beavatkozás nem más, mint „egy olyan államra mért sommás büntetés, amelyik magatartásával meggyalázta a nemzetközi közösséget”.⁹⁰ Elméletében azonban nem ez volt az egyetlen magyarázat a humanitárius intervenció alapjára vonatkozóan. Bevezető gondolatai között feltűnt az önvédelem intézménye, a későbbiek során pedig olyan – beavatkozási alapként szolgáló – tényezőkről is említést tett, mint a „valamennyi nemzet által különösen szentnek tartott magatartási formák”, a „közvélemény támogatása”, a „közös fajhoz” való tartozás, illetve a „közös vallás”. Magyarázatul szolgálhatott szerinte az is, hogy az államnak jogában áll polgárai erkölcsi érzelmeit vagy anyagi javait megvédeni, amennyiben ezeket más állam magatartása sérti.⁹¹ Fenwick két meglátása különösen értékes. Egyfelől megállapította, hogy az emberiség alapokon nyugvó beavatkozás kifejezés nem tudományos fogalom, másfelől – noha nem elsőként – felhívta a figyelmet a humanitárius intervenció jogával együtt járó visszaélésekre és veszélyekre. Konklúziója mégis újszerűnek hat, hiszen leszögezte, hogy sürgős szükség van a fogalom „nemzetközi jogalkotás általi konkrétabb meghatározására”.⁹²

William E. Hall ugyancsak a polgárainak üldözésében bűnös állam megbüntetéseként fogta fel a humanitárius intervenciót. Teóriájának legjelentősebb sajátossága mindazonáltal

⁸⁷ BORCHARD, *id. mű.* 14.o. (Megjegyzendő, hogy az idézett véleményt tartalmazó írás a saját állampolgárok védelméről szól.)

⁸⁸ STOWELL, E. C.: *Intervention in International Law*. John Byrne & Co., Washington D. C., 1921. 53.o.

⁸⁹ Ld. uo. 63-277.o.

⁹⁰ FENWICK, *id. mű.* 154.o. A kormányzat saját polgári ellen elkövetett „kirívó bűnének” motívumát ld. még WOOLSEY, *id. mű.* 91.o.

⁹¹ Ld. FENWICK, *id. mű.* 154.o.

⁹² Ld. uo. Ezt a véleményt Pitman B. Potter is osztotta, aki szerint „üdvös cselekedet” lenne – „a tömeggyilkosságok, kínzások, önkényes bebörtönzések, illetve más hasonló bánásmódok” által indokolt – humanitárius intervenció jogi elismerése. Vö. POTTER, P. B.: *L'intervention en droit international moderne*. **R.C.A.D.I.**, Tome 32 (1930-II), 653.o.

az, hogy a humanitárius beavatkozás jogát a „jog szemében rossz” magatartások elleni intervenciók kategóriájában, ezen belül is az erkölccsel ellentétes cselekmények elfojtása végett megindított akciók alcsoportjában helyezte el. Tekintve, hogy Hallt a jogpozitívizmus egyik legmarkánsabb képviselőjének szokás tekinteni, roppant érdekes, hogy intervenciók jogot biztosított a moralitás követelményeink ellentmondó állami cselekmények elfojtására. Az ellentmondást, ami e nyilvánvalóan természetjogi vélekedés és pozitivisták gondolkodásmódja között feszült, az alábbi érveléssel hidalta át. Szerinte az állam saját polgáraival szemben tanúsított zsarnoki magatartása, a vallási üldözés, a polgárháborús vérontás és brutalitás semmilyen közvetett vagy közvetlen összefüggésben nincs az államközi viszonyokkal, így a nemzetközi jog ezekre nézve nem igazán alkalmazható. Mivel azonban a nemzetközi jogban az államok egyfajta közösséget, társadalmat alkotnak, s mivel „az említett cselekmények oly összeférhetetlenek egy erkölcsös lény jellemével, hogy közbotrányt képeznek, [ezért azokat] az államok közösségének, illetőleg egy vagy több államnak mint [e közösség] képviselőinek, jogában áll elfojtani.”⁹³ Ám Hall úgy vélte, hogy az erkölcs szükségszerűen relatív, ezért ez a jog csak megszorításokkal érvényes:

„Sokak számára egy forradalom túlkapásai botrányosabbnak tűnhetnek, mint egy szuverén zsarnoksága. [...] [Ám amíg] egy népi mozgalom vagy egy alávetett faj felkelésének letörésére irányuló intervenció teljességgel tilos, a durva zsarnokság megfékezésének vagy egy felszabadulásáért küzdő nép megsegítésének céljából való beavatkozásokra nagyon széles körben ellenérzés nélkül tekintenek. Ismételten, a zsarnokságnak minősíthető kegyetlenkedést nélkülöző vallási elnyomásnak mint az intervenció önálló alapjának elismertsége megszűnt.”⁹⁴

Robert J. Phillimore árnyaltabban közelített a problémához, lévén külön tárgyalta a másik ország területén folyó vérontás megállítását céljából, valamint a vallási kisebbségek védelmében végrehajtott beavatkozásokat; ráadásul oly módon, hogy még ez utóbbi kategóriát is kétfelé osztotta. Phillimore szerint a vallási alapú beavatkozásoknak két fajtája létezett. Az első csoportba azok az akciók tartoztak, amelyeket egy keresztény állam egy másik keresztény állam olyan alattvalói érdekében hajtott végre, akik a kereszténységnek a beavatkozó állam hitével megegyező ágát követték, ám e meggyőződésükkel a célállamban kisebbséget képeztek, és vallásuk okán őket ott üldöztetés érte. Az ilyen beavatkozások megjelenése, véleménye szerint, a reformáció idejére datálható, ám azokat fegyveres úton kizárólag a „tevőleges **üldözés** kirívó eseteiben” lehetett jogszerűen végrehajtani.⁹⁵ A vallási intervenciók másik fajtája a „hitetlen” muzulmán államok – elsősorban a Fényes Porta – ellen irányult, és célja az ott élő keresztény közösség megoltalmazása volt. E beavatkozások szerinte a megszorító főszabály alóli kivételnek minősültek, fegyveres végrehajtásukra szélesebb körben nyílt lehetőség, mivel a vallási különbségek okán, a Porta az európai államokhoz képest „rendhagyó és alárendelt” pozícióban volt.⁹⁶ Phillimore-nál a humanitárius intervencióhoz leginkább az elhúzódozó polgárháború során végbemenő „vérontás megállítását” célzó beavatkozások álltak a legközelebb. Véleménye szerint ezeket az akciókat „az emberiség általános érdekei” tették szükségessé, noha szinte soha nem ez volt a fellépés egyetlen oka.⁹⁷

⁹³ HALL, *id. mű.* 342.o. (Beszúrástól.)

⁹⁴ Uo. 343.o. (Beszúrástól.)

⁹⁵ Ld. PHILLIMORE, R. J.: *Commentaries upon International Law*. Vol. I. Third Edition. Butterworths, London, 1879. 620-623.o.

⁹⁶ Ld. uo. 624, 635.o.

⁹⁷ Ld. uo. 568-569.o.

Az angolszász szerzők sorában végül, de nem utolsó sorban John Westlake is megengedhetőnek tekintette az anarchia vagy a rossz kormányzás nyomán előállott körülmények külső intervencióval történő felszámolását, különösen, ha azoknak határokon átnyúló hatásai is voltak. Hiábavalónak tekintette azon érvet, miszerint ilyen esetben a szomszédos népek – különösen, ha azokat közös nyelv, vallás vagy faji hovatartozás fűzi a szenvedőkhöz – kötelesek érzéketlenül szemlélni az események folyását, mondván „a törvényeket embereknek hozták meg, nem pedig képzeletbeli lényeknek”, azaz államoknak. Az emberektől szerinte nem várható el, hogy az ideális emberi természetből fakadó türelmet meghaladó mértékben tolerálják eme szélsőséges körülményeket.⁹⁸

A korabeli francia nyelvű szakirodalomban alighanem Antoine Rougier volt a humanitárius intervencióval legbehatóbban foglalkozó szerző. Releváns munkásságának legjelentősebb vonása az, hogy a korszakban domináns **de facto** munkadefiníciókkal ellentétben, az általa megalkotott feltételrendszer és az e köré épülő elmélet a normatív meghatározások egyik első megnyilvánulásának tekinthető. Rougier az emberességi beavatkozáshoz három feltétel fennállását kívánta meg. Egyrészt azt, hogy az intervenciót motiváló cselekmény a közhatalomnak legyen betudható, azaz ne legyen magántermészetű.⁹⁹ Ez azonban nem zárja ki a beavatkozást és „az irányítás alá vett állam szuverenitásának helyettesítését” olyan esetekben, amikor az állam az atrocitások megállításának elmulasztásában vétkezik.¹⁰⁰ Másrészt, a jogellenes cselekménynek a **droit humain** kell megsérteniük, és nem pusztán a pozitív belső jogot. Harmadrészt, az intervenciónak egyesítenie kell a célszerűség bizonyos feltételeit. A **droit humain** Rougier szemében az egyén legalapvetőbb emberi jogait jelentette, melyek régebbiek és magasabb rendűek valamennyi politikai szerveződésnél és valamennyi nemzet védnöksége alatt állnak. E jogok katalógusa szerinte a következő: az élethez való jog, a szabadsághoz való jog, valamint a törvényesség elve.¹⁰¹ Figyelemreméltó, hogy nem foglalt politikai és polgári jogokat a felsorolásba, mondván azok az egyént állampolgárságának eredményeként illetik meg egy adott államban. Az intervenciót még e jogok megsértése esetén is csak akkor tartotta megengedhetőnek, ha az tehát „egyesíti a célszerűség bizonyos feltételeit”.¹⁰² Nevezetesen akkor, ha a jogsértések olyan súlyos anomáliákat idéznek elő, amelyek felforgatják egy nemzet életét, illetve ha maga a beavatkozás is célszerű, időszerű eszköz. Elengedhetetlen feltétel volt azonban Rougier szerint, hogy a humanitárius intervenciónak részrehajlástól mentesnek kellett lennie, azaz az interveniáló állam vagy államok szándéka nem irányulhatott egyéni előnyök megszerzésére.¹⁰³

Henry Bonfils számára „az államot az emberesség törvényeinek tiszteletben tartására rákényszerítő” intervenció megengedhetetlen volt, mondván bármilyen borzalmak is történjenek egy állam határain belül, azok nem sérthetik a többi államot. Bonfils tagadta azt az egyes angolszász szerzők által hangoztatott álláspontot, miszerint a humanitárius intervenció az állampolgárokkal szembeni kegyetlenkedésben bűnös államra mért kvázi büntetés. Szerinte ez a „függetlenség tagadása”, hiszen „azt feltételezi, hogy a büntetés joga más államokkal szemben, minden államot megillet”.¹⁰⁴ A francia szerző azonban nemcsak az emberességi, hanem az azoktól elkülönítve tárgyalt vallási természetű beavatkozásokat is elvetette, mondván a hittestvérek védelmében alkalmazott erőszak mögött szinte minden

⁹⁸ Ld. WESTLAKE, J.: International Law. Part I. Peace. Second Edition. University Press, Cambridge, 1910. 319-320.o.

⁹⁹ ROUGIER, *id. mű.* 512-515.o.

¹⁰⁰ Vö. uo. 472.o. (Mint említettem, a szuverenitás gyakorlásának átvétele Edwin M. Borchard öt esztendővel később jelent munkájában is feltűnik.)

¹⁰¹ Ld. uo. 515-523.o.

¹⁰² Ld. uo. 523-525.o.

¹⁰³ Ld. uo. 474, 502.o.

¹⁰⁴ BONFILS, *id. mű.* 205.o.

esetben politikai szándék húzódik meg, amint azt az európai nagyhatalmak Törökország elleni intervenciói is kiválóan példázzák.¹⁰⁵

A korabeli orosz nemzetközi jogtudomány messze legemelkedőbb alakja, a már említett Fjodor Fjodorovics Martensz a civilizált és a civilizálatlan népek közti viszonylatban, kizárólag a vallási kisebbségek védelmének esetére leszűkítve ismerte el az emberiességi beavatkozás jogát:

„Törökország, Kína, Japán vagy más ázsiai államok tekintetében, a kultúr államok beavatkozása elviekben jogszerű, ha ezen országok keresztény lakossága barbár üldöztetésnek vagy mézárásnak van kitéve. Ilyen esetekben az intervenció a vallási érdekek közössége és az emberiesség parancsa, azaz a természetjog, a civilizált nemzeteknek a civilizálatlanokhoz fűződő kapcsolatait általában rendező elvei által nyer igazolást. Civilizált nemzetek között azonban [...] ez az ok semmi esetben sem lehet érvényes, hiszen minden művelt nemzet törvényben biztosítja tagjai számára a vallásszabadságot.”¹⁰⁶

Az Európa-szerte, így hazánkban is meghatározó hatást gyakorló német jogtudomány legjelentősebb művelőinek sorából elsőként August W. Hefftert kell megemlíteni, aki szintén úgy vélte, hogy „önmagában még a legégbekiáltóbb, államon belül elkövetett jogtalanság sem jogosít fel senki mást az előbbi ellen az egyoldalú beavatkozásra”¹⁰⁷ Ugyanakkor Heffter az államok morális kötelezettségének tekintette azt, hogy a „barátságos intercesszió” eszközén keresztül kíséreljenek meg véget vetni a jogtalanságoknak. Amennyiben viszont e próbálkozásaik kudarcra vezetnek, minden kapcsolatot meg kell szakítaniuk az atrocitások elkövetésében bűnös állammal.

A svájci származása ellenére a német jogirodalom nagyjai között számon tartott Johann C. Bluntschli – bár részletekbe nem igazán bocsátkozott – akceptálta az emberiességi beavatkozás jogát, amennyiben egy államban dúló harcok következtében „az általános, szükségessé váló elismert emberi jogok vagy a nemzetközi jog sérelmet szenved”. Az ilyen intervenciót ugyanazok az okok indokolják – vélte a nagy befolyású szerző –, mint a civilizált államok általános veszélyt jelentő jogsértések esetén végrehajtott beavatkozásait, azzal a megszorítással, hogy az csak az elnyomott fél kérelmére hajtható végre.¹⁰⁸

A korszak talán legbefolyásosabb német szerzője, Franz von Liszt ellenkező álláspontra helyezkedett:

„Ellenben nem ismerhető el, hogy a beavatkozási jog már akkor adott, ha egyetlen állam, még oly megalapozott, nézete szerint, az emberiség vagy a kultúra általános érdekei szükségessé teszik a beavatkozást [...] mert ezzel kitérülne a kapu az önkény előtt. S ugyanily kevésbé szabad a fajrokonok elnyomásában a harmadik államok

¹⁰⁵ Uo. 203.o. Gyakorlatilag megegyező véleményen volt Paul L. E. Pradier-Fodéré is. Szerinte az olyan államoknak, amelyeket egy adott államban folyó embertelen cselekmények közvetlenül nem sértenek, semmilyen joguk nem volt a beavatkozásra; ezek az államok maximálisan „érdektelenek”. Sőt, még a közvetlenül érintett államoknak sem lehetett beavatkozási joguk, így mindössze a nemzetközi jog által elfogadott eszközök alkalmazásához folyamodhattak – az intervencióhoz semmiképpen sem. Ld. PRADIER-FODÉRE, *id. mű.* 663.o.

¹⁰⁶ MARTENS, *id. mű.* 301-302.o. Az argentin Carlos Calvo az európai nagyhatalmak görögországi beavatkozásának jogszerűségét vizsgálva viszont úgy vélekedett, hogy a törökök keresztényekkel szembeni felháborító, „az emberiség elveivel, és az egyetemes morállal” ellentétes túlkapásainak véget vető intervenció – annak indítékaival és eredményeivel egyetemben – megfelel a nemzetközi jog alapelveinek, sőt „a keresztények fanatikus muzulmánokkal szembeni megoltalmazása nem pusztán jog, hanem kötelezettség”. Ld. CALVO, *id. mű.* 302-303.o.

¹⁰⁷ Ld. HEFFTER, *id. mű.* 92.o.

¹⁰⁸ Ld. BLUNTSCHLI, *id. mű.* 268.o.

számára intervenciós okot látni; mivel minden egyes állam védelmi joga, a különleges megállapodásoktól eltekintve, saját állampolgáira korlátozódik [...].”¹⁰⁹

Hazánk korabeli nemzetközi jogi irodalmára érezhetően rányomta bélyegét a német pozitívizmus, így aligha meglepő, hogy Apáthy István Heffter nézetét osztotta¹¹⁰, Csarada János pedig a Liszt-féle irányvonalat követte.¹¹¹ Irk Albert – rendkívül tömören – szintén úgy vélte, hogy sem „a hatalmi egyensúly biztosításának az érdeke”, sem „az elnyomott fajrokonok felszabadítása”, sem pedig „az általános emberi jogok és kultúra megvédése” nem képeznek jogcímet a beavatkozásra.¹¹² A klasszikus magyar nemzetközi jogtudomány más, nemkülönben neves szerzői ellenben kiálltak a humanitárius intervenció doktrínája mellett, és ennek megfelelően bővebben foglalkoztak a kategóriával. Werner Rudolf 1869-es, természetjogról szóló értekezése – korántsem meglepő módon – felkarolta az elnyomott népek megsegítésének gondolatát, és egy kvázi definíciót is kínált. Eszerint akkor volt helye a beavatkozásnak:

„Ha az emberiség jogai és érdekei, melyek megóvása és előmozdítása a civilisált államok legszentebb közös feladatát képezi, valamely államban durván megsértetnek, m. p. ha valamely nem keresztény államban a keresztény alattvalók vallási gyűlöletből és vakbúzgóságból (Fanatismus) üldöztetnek és elnyomatnak.”¹¹³

Kiss Istvánnál a humanitárius intervenció motívuma két intervenciós jog kapcsán is megjelent, noha a két kategória – amint ez az alábbiakból kitűnik – részben fedte egymást. Ennek megfelelően, az intervenció egyfelől akkor volt megengedhető, ha egy másik államban a belügyek „oly alakulást vesznek, – vagy ha akár belmozgalmak következtében, akár **a kormány tulkapásai folytán** a jogrend a kibontakozás reménye nélkül annyira felbomlik, – hogy ezen állapot a többi államra nézve is vészthozó hatást gyakorol.”¹¹⁴ Másfelől:

„Ha valamely államban az emberiség jogai lábbal tapodtatnak, ezt a civilisált államok közönyösen el nem nézhetik; ennél fogva ily eljárás megszüntetését követelhetik, s a mennyiben felszólalásaik eredménytelenek maradnának, beavatkozhatnak.”¹¹⁵

Buza László 1935-ös kiadású nemzetközi jogi tankönyvében még mindössze annyit rögzített, hogy egyes nemzetközi szerződések alapján, a Nemzetek Szövetsége intervenciós

¹⁰⁹ LISZT, *id. mű.* 122.o. Liszt nyomdokain haladva ld. még MELCZER, *id. mű.* 35-36.o.

¹¹⁰ „Egyébiránt a legkiáltóbb **jogtalanságok**, melyek valamely államban történnek – a mennyiben ezek fenyegető jogsérelmet, vagy valóságos veszélyt nem involválnak, – sem jogosítanak fel harmadik államokat önkényes beavatkozásra; miután egyik állam sem lehet a másik **birája**.” A legtöbb, amit egy állam ilyenkor megtehet, sőt erkölcsileg egyenesen köteles megtenni az, hogy minden kapcsolatot megszakít a jogsértő állammal. APÁTHY, *id. mű.* 112.o. (Kiemelések az eredeti műben.)

¹¹¹ Csarada szerint az „általános emberi vagy kulturai érdekek” védelmében történő, valamint az „elnyomott fajrokonok” felszabadítására irányuló intervenciók elismerésével „minden önkénynek tág kapu nyitatték”. Véleménye szerint „minden államnak oltalmazó joga” kizárólag saját alattvalóira szorítkozik. Ld. CSARADA, *id. mű.* 179.o.

¹¹² IRK, *id. mű.* 111.o.

¹¹³ WERNER, *id. mű.* 338.o.

¹¹⁴ KISS, *id. mű.* 94.o. (Kiemelés tőlem.)

¹¹⁵ Uo. 95.o. Ld. még – mint „általános kihatású nemzetközi jogsértést” – uo. 229.o. Az ugyanebben az időben alkotó Tassy Pál – az általa nem nevesített – humanitárius beavatkozás lehetőségét kizárólag, és ekkor is csak végső megoldásként, a beláthatatlan következményű „irtóháborúk” esetére korlátozta. Ld. TASSY, *id. mű.* 46.o. Weninger László Vincze, Westlake-re emlékeztető nézetei alapján, viszont kizárólag akkor volt lehetőség a beavatkozásra, ha a másik állam területén dúló forradalom nemcsak az adott államot, „hanem már a határokon átcsapva más államokat és nemzetközi jogi, valamint emberi jogokat is veszélyezteti.” WENINGER, *id. mű.* 101.o.

jogot élvez és gyakorolhat – példának okáért – a kisebbségek védelmében.¹¹⁶ Egy esztendővel később azonban bővebben is kifejtette az intervencióról alkotott nézeteit, s részben megismételve a tankönyvben foglaltakat, immár olyan utalásokat is tett, amelyek közvetlen összefüggésbe hozhatók az emberiség beavatkozással:

„De a beavatkozás lehetőségét a nemzetközi jog biztosítja és pedig egy olyan területen: az állam és saját polgárai közötti viszonyban, mely megelőzően teljesen az állami szabadság körébe tartozott. Ez a beavatkozás morális célokat volna hivatva szolgálni: a kisebbségek elnyomásának megakadályozását, faji és nemzeti sajátosságainak megőrzését s vallásszabadságuknak biztosítását, mindenestre a gyengébb védelmét az erősebb önző hatalmi törekvéseivel szemben. Ugyanezeknek az elveknek érvényesülését látjuk a mandátum alatti területek nemzetközi jogi helyzetének rendezésénél is.”¹¹⁷

A humanitárius intervenció 1945 előtt használatos fogalmának feltérképezése végén, de még az elmondottak összegzése előtt, röviden szót kell ejteni a kortárs – azaz az 1945 utáni – jogirodalomban napvilágot látott vélekedésekről is. Szükségesnek tartom azonban leszögezni, hogy ezeket az *ex post facto* definíciókat óvatosan kell kezelni, hiszen ha a klasszikus jogtudósok fenti elméleteiből valamit száz százalékos bizonyossággal megállapíthatunk az, hogy a jelenkor nemzetközi jogásza aligha találhat olyan elméleti támpontot, ami egy retrospektív elemzés stabil alapjául szolgálhat.

Részletessége és szakirodalmi súlya folytán első helyre kívánczik a Manouchehr Ganji nevéhez fűződő definíció, amely a vizsgált korszak állami gyakorlatából leszűrt fogalmi elemekből építkezik:

- A beavatkozó hatalmak akcióját humanitárius megfontolások motiválták, ám az csaknem minden esetben különböző szerződési rendelkezéseken alapult.
- Az akció valamennyi esetben az üldöztetésnek kitett keresztény kisebbség védelmében került megindításra.
- A beavatkozó államok vallási meggyőződése és intézményei megegyeztek az üldözött kisebbségével, magyaráz az interveniáló államok is keresztény államok voltak.
- Az akciót valamennyi esetben a koncertben cselekvő európai nagyhatalmak hajtották végre.
- A tényleges katonai fellépést mindig az üldöztetés megszüntetésére és a körülmények enyhítésére irányuló, „feltételt nem tűrő követelések” megfogalmazása előzte meg.
- E követeléseket a vallási üldözést folytató állam – szuverenitására és polgárai fölötti kizárólagos joghatóságára hivatkozva – csaknem valamennyi esetben elutasította.¹¹⁸

A humanitárius intervenció témájával behatóan foglalkozó amerikai professzor, Richard B. Lillich megközelítése szerint:

„A humanitárius intervenció egy rendkívül kiforratlan és elismerten rendszertelenül alkalmazott doktrína volt, melynél fogva egy állam vagy az államok egy csoportja, kényszerítő intézkedésekkel sújthatta azon államokat, amelyek egyénekkel szembeni

¹¹⁶ Ld. BUZA, A nemzetközi jog..., 97.o.

¹¹⁷ BUZA, Szabadság és beavatkozás..., 5.o.

¹¹⁸ Ld. GANJI, M.: International Protection of Human Rights. Librairie E. Droz – Librairie Minard, Genève – Paris, 1962. 37-38.o. Ld. még Int'l L. Ass'n: Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 608-609.o.

magatartása úgymond megrázta az emberiség lelkiismeretét, ide értve az erőszak alkalmazását is.”¹¹⁹

Ellentétben Ganji véleményével, aki szerint a klasszikus humanitárius intervenció kizárólag szerződéses rendelkezéseken nyugodott, Lillich úgy vélte, hogy az egyértelműen szokásjogi alapokon állt¹²⁰, s mivel annak létehez kétség nem férhet, legfeljebb korlátjai képezhetik vita tárgyát. A neves amerikai jogász e tekintetben a Nemzetközi Jogi Egyesület Emberi Jogi Bizottságának az emberi jogok általános nemzetközi jogi védelmével foglalkozó albizottsága 1970. évi jelentésére hivatkozott, amely ekként ragadta meg a humanitárius beavatkozás „hagyományos doktrínájának” lényegét:

„Az állampolgárok védelmének intézményén annyiban messze túlmutatva, hogy felhívása nem függött a sérelmet elszenvedő egyének és a védelmező állam vagy államok közötti kapcsolattól, a humanitárius intervenció [...] szentesítette az erőszakos önszegély alkalmazását „azon esetekben, amikor egy állam oly módon sanyargatja alattvalóit, hogy az megrázza az emberiség lelkiismeretét.”¹²¹

William D. Rogers a következőkben látta a vesztfáliai béke és a Briand Kellogg-paktum közötti időszak humanitárius intervencióinak lényegét: azokra mindig erős-gyenge viszonylatban, általában a „fél-szervezetlen” nemzetek nemzeti identitásért folytatott küzdelme során került sor; kihatással voltak a hatalmi struktúrákra; illetve minden esetben összefonódtak valamilyen tulajdoni kérdéssel.¹²²

Végül, de nem utolsó sorban, Wilhelm G. Grewe a humanitárius intervenció korabeli gyakorlatából az alábbi következtetéseket vonta le. Egyrészt, a tárgyalt korszak végéhez közeledve, az emberisési beavatkozások doktrínája egyre inkább magába olvasztotta a többi intervenció jogot, amely tendencia alól legfeljebb a szerződéses alapú, illetve az önszegélyen alapuló intervenciók jelentettek kivételt. A vallási és a politikai üldözés csak annyiban volt releváns az intervenció jog szempontjából, amennyiben az megalapozta az emberiség törvényeinek megsértését. Másrészt, a visszaélések elkerülése végett, ezeket a beavatkozásokat az európai nagyhatalmak részvételével, kollektíven hajtották végre. Végezetül – bár ez a definiálás szempontjából csekély jelentőséggel bír, mindazonáltal megmagyarázza az angolszász szakirodalomban mutatkozó „engedékeny” hozzáállást – a humanitárius intervenció doktrínája elsősorban a brit diplomácia eszköze volt.¹²³

2.3. Összegzés

A korabeli kategóriák, meghatározások vagy körülírások figyelembe vételével, a humanitárius intervenció klasszikus nemzetközi jogi fogalma a következő módon definiálható: a

¹¹⁹ Int'l L. Ass'n, Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 598.o.

¹²⁰ Ld. uo. 598-599, 611.o.

¹²¹ The International Protection of Human Rights by General International Law. Interim Report of the Subcommittee. In: Int'l L. Ass'n, Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 635.o.

¹²² LILLICH, *id. mű.* 24.o. (Rogers) Jean-Pierre L. Fonteyne ezzel szemben a humanitárius intervenció doktrínájának kivételes jellegét húzta alá, mondván: „Egyértelműen kivételt képezve a kizárólagos belső joghatóság és a be nem avatkozás szent és sérthetetlen normái alól, ez az elmélet a be nem avatkozást relatív fogalomnak tekintette, amelyet az emberisési és az egyetemes szolidaritási megfontolások alapján felül lehet bírálni, amennyiben a helyi lakosság ellen elkövetett atrocitások túrheteren szintet érnek el.” FONTEYNE, J-P. L.: Forcible Self-Help by States to Protect Human Rights: Recent Views from the United Nations. In: LILLICH, *id. mű.* 198.o.

¹²³ Ld. GREWE, W. G.: Epochen der Völkerrechtsgeschichte. Zweite Auflage. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1988. 580.o.

humanitárius intervenció a fegyveres erőszak elemét involváló, ám háborúnak nem minősülő, egy vagy több civilizált állam által egy másik állam ellen, annak engedélye vagy kérelme hiányában végrehajtott, önös érdekektől alapvetően mentes, kényszerítő befolyásolás volt, abból a célból, hogy a célállam polgárait megillető legalapvetőbb szabadságok és emberi jogok nemzetközi felháborodást okozó, súlyos és tömeges közhatalmi lábbal tiprása esetén, az államot e jogsértések abbahagyására, valamint az elnyomott polgárok jogainak tiszteletben tartására ösztönözze.

A kiegészítő megjegyzések sorában mindenekelőtt el kell mondani, hogy a fegyveres beavatkozás tipikusan **ultima ratio** jelleggel bírt. Egyéb kívánalmak vagy kötelezettségek azonban nem igazán jelentkeztek a beavatkozást végrehajtó államokkal szemben. Így például a hadviselés módjainak és eszközeinek szabad megválasztását korlátozó humanitárius jogi normák csak 1899 után, a tárgyalt korszak végéhez közeledve érték el a fejlettség ama szintjét, amelyen már érdemi restriktív tényezőként lehetett velük foglalkozni. Nem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy a humanitárius jog korabeli szabályai a **de iure** háború esetére vonatkoztak¹²⁴, ám az intervenció ettől elkülönült kategóriát képezett. A háborúnak nem minősülő fegyveres erőszak során alkalmazott módszerekkel és eszközökkel szemben tehát csak az ilyen akciók bennerejlő limitált jellege, az igazságos háború doktrínájának esetleg továbbbővülő rezíduumai, valamint az ész- és a célszerűség parancsai szabtak tényleges korlátokat.

A szakirodalom szerint, a megoltalmazni kívánt, elnyomott vagy üldözött személyi kör valamely paraméterénél fogva rendszerint egyfajta „rokoni” kapcsolatban állt az interveniáló államokkal. Ez leggyakrabban a közös vallás formájában jelent meg, ám a korabeli vélemények ismeretében helytelen lenne erre szűkíteni a beavatkozás alapjainak körét. Legalább ilyen súllyal szerepelt ugyanis a fent idézett írásokban például a fajrokonság, illetve a közös nemzethez tartozás. Tény ugyanakkor, hogy míg a vallásszabadság már akkor is nemzetközi jogilag is megragadható kategória volt, addig a – főleg tény-, semmint jogi kérdésként jelentkező – fajrokonság, és a nemzeti kötelékek kevésbé minősültek annak. A szükségszerű átfedések miatt azonban a klasszikus humanitárius intervenció egyszerre védte az egyén emberi jogait, valamint egy adott kisebbség jogait. Éppen eme átfedések miatt, nem látok okot az általam javasolt definícióban a vallási és a humanitárius intervenciók elkülönített kezelésére, feltéve, hogy a vallási beavatkozás nem az intolerancia – már a spanyol nemzetközi jogi iskola által is tagadott – manifesztumaként, hanem egy vallási kisebbség elleni tényleges jogsértések következményeként kerül megindításra. De túl azon, hogy elválasztásuk sem helyes, egyenlőségjelet sem tehetünk a vallási és a humanitárius intervenciók közé: a köztük feszülő kapcsolat a rész viszonya volt az egészhez, hiszen a vallásszabadság lábbal tiprása rendre magával vonta egyéb alapvető emberi jogok, illetve a törvény előtti egyenlőség princípiumának súlyos és tömeges megsértését is. A korabeli jogirodalom fényében azonban erősen kétlem, hogy a tulajdon védelme valaha is – az általam vizsgált értelemben vett – humanitárius intervenció körébe tartozott volna.

Nem tartom továbbá szerencsésnek a korabeli humanitárius beavatkozások szerződéses rendelkezésekhez kötését és ekként történő definiálását sem. Tagadhatatlan, hogy jelentős számban voltak ide vágó kitételek, ám egy fogalom-meghatározás és az állami gyakorlat rendre visszatérő elemei közé nem tehető egyenlőségjel. A korabeli jogtudomány

¹²⁴ Többek között ld. Egyezmény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei sorsának javítása végett, Genf, 1906. július 6., 24. cikk. Kihirdette: 1911. évi XX. törvény-cikk a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei sorsának javítása végett a Genfben kötött egyezmények becikkelyezéséről. Ld. továbbá Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól (1899. évi II. hágai egyezmény), Hága, 1899. július 29., 2. cikk; Egyezmény az 1864. évi augusztus hó 22-én kelt Genfi Egyezmény elveinek alkalmazásáról a tengeri háborúra (1899. évi III. hágai egyezmény), Hága, 1899. július 29., 11. cikk; Egyezmény az ellenségeskedések megkezdéséről (1907. évi III. hágai egyezmény), Hága, 1907. október 18., 3. cikk. Kihirdette: 1913. évi XLIII. törvény-cikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

jóval többet mondott annál, mintsem hogy a humanitárius intervenciót a szabad vallásgyakorlás jogát, a külső beavatkozás lehetőségével **esetleg** garantáló szerződéses normákból vezessük le.

Részben a fent említett átfedéseknek, részben a korabeli jogi kategóriák (intervenció, önszegély, önvédelem, represszália, szükséghelyzet) összefonódásának tudható be az is, hogy gyakori definíciós elem a „szomszédos állam” kitétel. Nyilvánvaló, hogy egy potenciális interveniáló állam vallási, faji vagy nemzeti rokonai annak határai közelében vagy közvetlen érdekszféráján belül élnek. Az e személyi kör elleni atrocitások hatásai könnyedén átcsaphattak a határokon, így nem csoda, hogy a humanitárius intervenció kapcsán olykor felmerült az önvédelem, az önszegély és a szükséghelyzet doktrínája is.

Ugyanakkor a „civilizált állam” kitétel definícióban történő szerepeltetése annak ellenére is indokolt, hogy a civilizált-civilizálatlan megkülönböztetéssel explicit formában legfeljebb egy-két helyen – például Martensz művében – találkozhatunk. (A különböző írásokban felhozott gyakorlati példákon is jól megfigyelhető, hogy a valóságban a **fegyveres** humanitárius beavatkozásokat kizárólag ilyen államok hajtották végre.) Három okból kifolyólag vélem védhető megoldásnak a „civilizált állam” kifejezés alkalmazását. Egyrészt azért, mert a civilizált-félcivilizált-civilizálatlan distinkció a korabeli nemzetközi jog egészét átható, olyan axióma volt, amit a szerzők nem feltétlenül kívántak újra és újra megismételni. Másrészt azért, mert a klasszikus nemzetközi jog alanyai a civilizált államok voltak, így az aligha jogosíthatott fel intervencióra félcivilizált vagy civilizálatlan államokat. Harmadrészt pedig azért, mert a „civilizált” jelzőt csak és kizárólag a végrehajtó fél minősítésére használtam, **a contrario** a beavatkozás tárgya bármilyen típusú állam lehetett. Hibát akkor követnénk el, ha a humanitárius intervenció lehetséges célpontjainak körét a félcivilizált és/vagy a civilizálatlan államok csoportjában jelölnénk meg, hiszen az elvi lehetősége a civilizált nemzetek egymás közti fegyveres humanitárius beavatkozásainak is fennállt, noha ilyenre a gyakorlatban nem került sor. (A civilizált államok egymás között legfeljebb a diplomáciai fellépés eszközéhez folyamodtak.) A korabeli jogtudósok azonban aligha szenteltek volna ekkora figyelmet az emberiességi célú intervenciók jogszerűségének, ha az csak a félcivilizált vagy a civilizálatlan államok ellen irányulhatott volna – olyanok ellen, akik nem részesültek a nemzetközi jog, konkrétan a beavatkozás tilalma által nyújtott védelemből.

Figyelemreméltó, hogy az elméletek tekintélyes hányada szót sem ejtett emberi jogokról, fajrokonságról vagy nemzeti kötelekekről, hanem nagy általánosságban az „égbekiáltó jogtalanságokkal járó”, „közfelháborodást” okozó atrocitásokat helyezte a középpontba. Ez a vonás rendkívül erős erkölcsi töltést kölcsönzött a humanitárius intervenció doktrínájának, melynek következtében számos pozitivistá szerző azt nem is tekintette jogi kategóriának: jobb esetben ennek megfelelően tárgyalták, szélsőségebb esetekben pedig egyszerűen nem vettek róla tudomást. A morális tartalom egyúttal relativizálta, kiszámíthatatlanná és a visszaélések forrásává tette a humanitárius intervenció tanát, még messzebb taszítva azt a pozitív jogtudomány érdeklődésének középpontjától. Véleményem szerint jórészt az erkölcs szerepével, másrészt pedig a stabil tételes jogforrások hiányával magyarázható az elméletek már-már kaotikus sokszínűsége. Úgy vélem, szintén az erkölcsnek tudható be, hogy a humanitárius intervenció a történelemben nemcsak jog, hanem kötelezettség formájában is felbukkant. A korabeli jogtudományból azonban nagy bizonyossággal megállapítható, hogy nem volt szó a beavatkozás jogi kötelezettségéről – ilyen obligáció tehát legfeljebb morális téren állt fenn. Ugyancsak az erkölcsközpontú szemlélet következménye, hogy a humanitárius intervencióval foglalkozó írásokban helyenként felbukkant a büntetés, illetve a represszália motívuma.

Végül, de nem utolsó sorban megjegyzendő, hogy a klasszikus nemzetközi jogban a beavatkozás megindításának jogszerűsége és annak humanitárius intervencióként való minősítése között szoros, ám korántsem elválaszthatatlan kapcsolat állt fenn. (A kérdés

részletes vizsgálata a jogszerűségről szóló fejezetben olvasható.) Ily módon a humanitárius intervenció már a klasszikus nemzetközi jog időszakában sem lehetett abszolút érvényű jogcím, kiváltképp annak fényében nem, hogy arról még a kategória jogszerűségét elutasító szerzők is szót ejtettek. Mindezt a fogalom-meghatározásra vetítve arra a következtetésre jutunk, hogy a jogszerűség a vizsgált korban nem volt a humanitárius intervenció szükségszerű fogalmi eleme.

3. A humanitárius intervenció fogalma a kortárs nemzetközi jogban

3.1. A humanitárius intervenció fogalma 1945 és 1999 között

Az ENSZ-korszak beköszönté érdekes fordulatot hozott a humanitárius intervenció doktrínája szempontjából. A klasszikus nemzetközi jog érájában, a doktrínával szemben megfogalmazást nyert ellenvetések zöme, az azzal kapcsolatos bizonytalanságokkal volt összefüggésben. A kételyek, az intervencióval való visszaélés bennerejlő lehetősége elsősorban az egyértelmű tételes jogi források hiányára, valamint az emberi jogok kiforratlanságára voltak visszavezethetők. A kortárs nemzetközi jogban, a tételes jogi források középpontba kerülésével, valamint az emberi jogok nemzetközivé válásával ezek a problémaforrások ugyan jórészt eltűntek, ám a változások – ahelyett hogy eloszlatták volna a doktrínát övező aggályokat – tovább „rontottak” annak helyzetén.

A humanitárius intervenció kifejezés beavatkozási szegmensét illetően kétféle hatást kell 1945 után számításba venni. Egyfelől, az ENSZ Alapokmányának elfogadása és a szokásjog fejlődése következtében, a beavatkozás minden kétséget kizáróan jogellenes magatartássá vált, és néhány esettől – például az ENSZ Biztonsági Tanácsának az Alapokmány VII. fejezete szerinti cselekvéseitől¹²⁵ – eltekintve, megszűnt a klasszikus jogi beavatkozási jogokhoz hasonló kivételek létjogosultsága. A **non-intervention** elve valóban átfogó és abszolút tilalommal vált, ezért olybá tűnhet, hogy a humanitárius intervenció kategóriája is elenyészett. Másfelől, a **ius contra bellum** létrejöttével párhuzamosan az intervenció kifejezés jelentéstartalma is kettészakadt, amit kitűnően illusztrál ama tény, hogy az Alapokmány a beavatkozástól elkülönítve tilalmazza a fegyveres erőszak alkalmazását, és az azzal való fenyegetést.¹²⁶ Amennyiben tehát azt a korábbi „erőszakos beavatkozás” értelmében használjuk, akkor azt nem a beavatkozás, hanem immár az erőszak tilalma alapelveinek fényében kell értelmezni.¹²⁷ Így kortárs nemzetközi jogunkban az intervenció mint olyan, nem involválhatja a fegyveres erőszak elemét, hiszen akkor már erőszakkal való fenyegetésnek, illetőleg erőszak alkalmazásának minősülne. Látható, hogy a nemzetközi közösség a második világháborút követően lejjebb szállította a befolyásoló jellegű állami magatartások alsó határát. A fegyveres intervenciók eggyel súlyosabb fokozatba lépve nyertek inkrimináló szabályozást, míg a nem erőszakos, korábban gyakran kvázi határesetnek tekintett, s többé-kevésbé megtűrt akciók foglalták el az erőszakos befolyásolás „megüresedő helyét”.¹²⁸ Lényegében, „az intervenció eszközeként a **vis absoluta** veszített jelentőségéből a közvetett befolyásolással szemben”.¹²⁹

A definiáláshoz tehát előzetesen fel kell oldani egy nyelvi dilemmát. Nevezetesen azt, hogy ha ma a beavatkozás szót nemzetközi jogi **terminus technicus**ként használjuk, akkor az

¹²⁵ Vö. ENSZ Alapokmány, 2. cikk (7) bekezdés

¹²⁶ Vö. ENSZ Alapokmány, 2. cikk (4) bekezdés

¹²⁷ Vö. HENKIN, L. – PUGH, R. C. – SCHACHTER, O. – SMIT, H.: International Law: Cases and Materials. American Casebook Series. West Publishing Co., St. Paul, 1980. 920.o.

¹²⁸ Ld. SÜLYÖK G.: Nagyhatalmi intervenciók és Magyarország a XIX-XX. században. *Állam- és Jogtudomány*, XLI. évf. 1-2. szám (2000), 28-29.o.

¹²⁹ OPPERMANN, *id. m. i.* 234.o. (Kiemelés az eredeti műben.)

már nem ugyanazt jelenti, mint amit abban a korban jelentett, amikor a humanitárius intervenció kifejezés megszületett. Voltaképpen helyesebb lenne 1945 után „humanitárius erőszakról”, vagy még inkább „az emberi jogok védelmében alkalmazott erőszakról” beszélni. Talán ennek tudható be, hogy az angol szakirodalom előszeretettel használja a „fegyveres humanitárius intervenció” (*armed humanitarian intervention*) megnevezést. Mindenesre célszerűbb megmaradni a régi, jól-rosszul bevált terminológiánál és szemet hunyni afelett, hogy az mégoly kevésbé precíz és pontos.

Az emberi jogok rohamos nemzetközi fejlődése ugyancsak hátrányosan érintette a humanitárius intervenció doktrínáját. Noha e jogok és szabadságok alighanem végérvényesen kikerültek a *domaine réservé* köréből – s ekként elvileg egy beavatkozás legitim tárgyát képezhetnék – nemzetközi védelmük során az intervencionista eszközök több tényező, így például a nemzetközi jog alapelvei túlnyomó többségének közrehatása folytán, háttérbe szorultak. Napjainkban az emberi jogok nemzetközi védelmének széles körben elfogadott módszerei kivétel nélkül békés, az állami szuverenitást a lehető legteljesebb mértékben tiszteletben tartani igyekvő technikák.¹³⁰ Továbbá, a legtöbb emberi jogi egyezmény magában hordozza, maga teremti meg önnön védelmének körülményeit, szervezet- és működési rendszerét, így – ha nem is feltétlenül képeznek önmagában zárt (*self-contained*) rendszereket – a beavatkozásnak vajmi kevés teret engednek. Míg azonban e békés mechanizmusok normál esetben kielégítően működnek, addig extrém helyzetekben – amikor igazán szükség lenne a hatékony jogvédelemre – szinte hatástalannak bizonyulnak. Részben éppen ennek köszönhető, hogy a humanitárius intervenció doktrínája nem merült végleg a feledés homályába.

Úgy vélem, mind az intervencióra vonatkozó szabályok szigorodása, mind az emberi jogok nemzetközi szintű kiteljesedése egyazon jelenségre vezethetők vissza. Arra, amit leggyakrabban a szuverenitás relativizálódása elnevezés alatt szokás tárgyalni. Az államok immár nem folyamodhatnak tetszés szerint az erőszakhoz és a befolyásolás egyéb eszközeihez, de többé belátásuk szerint sem bánhatnak polgáraikkal. Megállapíthatjuk tehát, hogy a humanitárius intervenció doktrínájának éppen aktuális helyzetét minden esetben egy hármas kapcsolatrendszer, az állami szuverenitás, az erőszak (és a beavatkozás) tilalma, valamint az emberi jogok – illetve a nemzetközi humanitárius jog releváns normáinak – egymáshoz viszonyított pillanatnyi helyzete determinálja.

A második világháborút közvetlenül követő időkben, a humanitárius intervenciónak szentelt figyelem mindezen tényezők következtében módfelett csekély volt, habár feltűnő módon, az ekkoriban alkotó szerzők véleményei – mintha csak egy továbbélő doktrínáról írtak volna – nagyban egybecsengtek a klasszikus kor jogászáinak állásfoglalásaival. Az 1960-as, 1970-es években fellobbanó, szűnni nem akaró válságok, a megdöbbentő atrocitások média által mindenhová eljuttatott képei idővel némiképp felélesztették a már-már elfeledett kategóriát. Mégis, a humanitárius intervenció csak a hidegháború kvázi „nyugalmának” elmúltával, az 1990-es esztendőkhöz kirobbanó etnikai konfliktusok borzalmai nyomán került újra a figyelem középpontjába.¹³¹ Az is roppant érdekes, hogy napjainkban elsősorban – de természetesen nem kizárólag – az amerikai jogászok foglalkoznak a humanitárius intervencióval, míg a klasszikus korban főként európai „elődeik” fejtették ki jelentős tevékenységet. Vajon összefüggés van a demokratikus berendezkedésű nagyhatalmi, s ekként a potenciális beavatkozó státusz és a humanitárius intervenció iránti tudományos érdeklődés között? Ha igen, akkor ez megmagyarázná a jóval szkeptikusabb európai hangvételt, valamint azt a tényt, hogy például hazánkban a humanitárius beavatkozások irodalma meglehetősen csekély.

¹³⁰ Vö. BOVEN, T., van: Techniques of International Protection of Human Rights. International Institute of Human Rights, 31st Study Session, Strasbourg, France, 3-28 July 2000. (Előadásvázlat.)

¹³¹ Ld. SULYOK, G.: Humanitarian Intervention: A Historical and Theoretical Overview. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 41. No. 1-2. (2000), 94.o.

Ezzel párhuzamosan egy másik sajátos tendencia is kimutatható, ezúttal a releváns szakirodalmi írások hangvételének fluktuációja terén. Az 1945-öt követő első néhány esztendőben különösebb változás még nem érzékelhető, ám ezután a legtöbb szerző – a pozitív jog talaján állva – már igen kritikusan ítélte meg a humanitárius intervenciót. A vonakodó attitűd egészen addig tartott, amíg a világ az emberi jogoknak a második világégés óta nem látott mértékű lábbal tiprásával nem szembesült. Ekkor – hozzávetőleg az ezredforduló táján – ezek a nézetek fokozatosan átadták helyüket a humanitárius intervenció definiálására és egyértelmű jogi elhelyezésére fókuszáló elméleteknek. Különösen fontos fordulópontot jelentett e tekintetben a NATO kiterjedt tudományos vitát indukáló, 1999. évi jugoszláviai beavatkozása.¹³² A jelen alfejezet bevezetésének végén újfent le szeretném szögezni, hogy a definiálás kapcsán nem kívánok jogszerűségi kérdések vizsgálatába bocsátkozni, lévén azokat egy külön fejezetben tárgyalom. (Mint már jeleztem, véleményem szerint a humanitárius intervenció esetében sem a jogszerűség, sem annak hiánya nem fogalmi elem.)

Hersch Lauterpacht 1946-ban a humanitárius intervenció doktrínájának jelentőségét még abban látta, hogy az „iránymutatást és figyelmeztetést nyújtott”, és „egyike volt ama tényezőknek, amelyek kikövezték az utat az Egyesült Nemzetek Alapokmányának alapvető emberi jogokra és szabadságokra vonatkozó rendelkezései számára.”¹³³ Nagyjából egy évtizeddel később, Oppenheim művét átdolgozva, érdekes módon már ekként vélekedett:

„Általános egyetértés van a tekintetben, hogy személyi és területi főhatalmánál fogva, egy állam szabad belátása szerint bánhat saját állampolgáraival. Ám tekintélyes elmélete és gyakorlata van annak, hogy amennyiben egy állam bűnösnek bizonyul az állampolgáraival szemben elkövetett kegyetlenségekben és üldözésben oly módon, hogy megtagadja az alapvető emberi jogokat, és ezzel megrázza az emberiség lelkiismeretét, az emberiség érdekében történő beavatkozás jogilag megengedhető.”¹³⁴

Alfred Verdross, a bécsi iskola egyik legkiemelkedőbb alakja még 1950-ben is intervenciósnak tekintette a humanitárius intervenciót, amint azt a következő megjegyzése is tanúsítja:

„A beavatkozás tilalma alóli egyik kivétel [...] az államok közösségének, egy másik állam belügyeibe, az emberiség alapján való beavatkozási joga, a lakosság alapjogainak védelme végett.”¹³⁵

Néhány esztendővel később, a svájci Paul Guggenheim – a humanitárius intervenciót sajátos módon a kisebbségek védelmének címszava alatt tárgyalva – úgy fogalmazott, hogy konkrét nemzetközi kötelezettség hiányában sokszor lehetetlen hatékony védelemben részesíteni egyes vallási, nyelvi vagy faji kisebbségeket. Igaz azonban, folytatta Guggenheim, hogy mind az elméletben, mind a gyakorlatban gyakran találkozhatunk azzal a nézettel, miszerint a szokásjog lehetővé teszi az államok számára egy másik állam kizárólagos joghatóságának áthágását, amennyiben ez az állam „a népek jogának minimális standardjeit

¹³² Ld. uo.

¹³³ Ld. LAUTERPACHT, *The Grotian Tradition in International Law*, 46.o.

¹³⁴ OPPENHEIM, L.: *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. Eighth Edition. Edited by H. LAUTERPACHT. Longmans, Green & Co., London, 1955. 312.o. (Figyelemreméltó, hogy a Lauterpacht-féle átdolgozásban már szinte nyoma sincs az eredeti művet jellemző óvatos fogalmazásmódnak.)

¹³⁵ VERDROSS, *id. mű.* 260.o.

alulmúló bánásmóddal” polgárainak szenvedést okoz.¹³⁶ A humanitárius intervenció és az e címen tett intézkedések szerinte „a beavatkozó állam szabad mérlegelésére vannak bízva”. S habár azokra gyakran a kisebbségek védelmének eszközeiként tekintenek, a valóságban azok azon állam politikájának függvényei, amely államhoz az üldözött kisebbség tartozik. A védelem tárgyai értelemszerűen tehát a kisebbségek és a hozzájuk tartozó személyek, akik azonban – ellentétben a múlttal, amikor állandó és folyamatos védelemben részesültek – már „csak a két érdekelt állam politikai kapcsolatainak egy elemét képezik”.¹³⁷ Végezetül, a tekintélyes svájci professzor a humanitárius beavatkozás jogának tekintette a genfi egyezmények által a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága számára garantált jogosítványokat is.¹³⁸ Természetesen e tekintetben szó sem lehet *stricto sensu* humanitárius intervencióról, így a Guggenheim elméletében szereplő anomália minden bizonnyal a releváns terminológia – konkrétan az elhatárolási kérdések kapcsán tárgyalandó „humanitárius segítségnyújtás” kifejezés – korabeli kiforratlanságának tudható be.

Manouchehr Ganji – akinek idézett művéhez éppen Guggenheim írta az előszót – nemcsak a múlt, hanem a jelen humanitárius intervenciói kapcsán is kifejtette nézeteit, noha azok nem minden esetben különíthetők el egyértelműen egymástól. Vélekedése szerint:

„[A] humanitárius intervenció elmélete azon a feltevésen alapul, miszerint az államoknak, saját polgáraikkal való viszonyukban nemzetközi kötelessége, hogy számukra bizonyos alapvető jogokat biztosítsanak, melyeket létükhöz és a nemzetek közötti békés kapcsolatok fenntartásához szükségesnek tekintenek. Ez magában foglalja továbbá azt, hogy e jogok az emberi lény számára oly létfontosságúak és oly becsesek, hogy bármely állam általi megsértésüket a többi állam nem hagyhatja figyelmen kívül. Ez a feltevés felhatalmazást adhat az államok számára a beavatkozásra abban az esetben, ha egy állam égbekiáltó módon megvonja polgáraitól e jogokat.”¹³⁹

A homlokegyenest ellenkező nézetet valló angol Ian Brownlie kimondottan tagadja – az általa „rendőri akciónak” tekintett¹⁴⁰, illetve az eutanáziához hasonló dilemmákat felvető – humanitárius intervenció létjogosultságát.¹⁴¹ Brownlie úgy véli, hogy az erőszak egy másik állam területén való humanitárius alkalmazása „nyilvánvaló paradoxon”, hiszen az a legtöbb esetben egy lakott területen végrehajtott nagyszabású katonai akciót takar, ami elkerülhetetlenül maga után vonja a polgári lakosságot érő sérelmek veszélyét. Továbbá az ilyen beavatkozások szerinte szükségszerűen szelektívek és kizárólag politikai és stratégiai érdekek által vezéreltetve kerülnek végrehajtásra. Így például az intervencióra képes nagyhatalmak nyilván nem avatkoznának be szövetségeseik területén, kivéve, ha ott olyan politikai változások mennek végbe, amelyek sértik érdekeiket. „A gyakorlatban a

¹³⁶ Ld. GUGGENHEIM, *id. mű.* (I. köt.) 289.o.

¹³⁷ Ld. uo. 290.o.

¹³⁸ Ld. uo. (II. köt.) 342.o.

¹³⁹ GANJI, *id. mű.* 9.o. (Beszúrás tőlem.) Ganji a Nemzetközi Jogi Egyesület 1970. évi ülésén felszólalva még ennél is továbbment és kijelentette: a nemzetközi közösségnek kötelessége beavatkozni, amennyiben „az emberi természet legnemesebb ösztöneit” felháborító kegyetlenségekkel szembesül. Vö. Int’l L. Ass’n, Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 609.o.

¹⁴⁰ Hasonló értelemben ld. WALZER, *id. mű.* 106.o.

¹⁴¹ „[R]endkívül kétséges, hogy az intervenció e válfaja túlélte a beavatkozás közelmúltbeli elítéléseit vagy az erőszakhoz való folyamodás, Egyesült Nemzetek Alapokmányában található általános tilalmát.” BROWNLIE, *International Law and the Use of Force...*, 342.o. (Beszúrás tőlem.) A híressé vált euthanázia-hasonlatot ld. BROWNLIE, I.: Thoughts on Kind-Hearted Gunmen. In: LILLICH, *id. mű.* 146.o.

humanitárius intervenció régimódi hegemonikus intervenció lesz” – véli a neves angol nemzetközi jogász.¹⁴²

Richard B. Lillich szerkesztésében, 1973-ban napvilágot látott egy, a humanitárius intervencióval foglalkozó, mértékadó mű¹⁴³, ami – egy konferencia jegyzőkönyvét, valamint több tanulmányt tartalmazván – a különböző megközelítések gazdag tárházául szolgál. E mű lapjain (is) olvasható az amerikai John N. Moore megközelítése, aki szerint célszerű lenne megőrizni a humanitárius intervenció jogát, de természetesen megfelelő korlátok közé szorítva. Megállapította, hogy ha hatékony beavatkozást akarunk, akkor annak legalább részben egyoldalúnak kell lennie, hiszen multilaterális eszközök nem mindig állnak rendelkezésre. Mivel a visszaélés veszélye ilyenkor roppant nagy, az alapul szolgáló jogsértéseknek is rendkívül súlyosnak kell lenniük, így például involválniuk kell az emberi élet kiterjedt méreteket öltő, önkényes elvételét is. Továbbá, legalább közvetlen veszélyben kell lenniük a szóban forgó alapvető emberi jogoknak ahhoz, hogy utat nyissanak egy beavatkozás előtt. A célállam kormányzata általi felkérés vagy hozzájárulás szerinte nem szükséges fogalmi elem. Az akció során követendő stratégiát illetően Moore megállapította, hogy a proporcionalitás elvével összhangban, a kifejtett erőszaknak – azon túl, hogy nem szabad nagyobb hátrányt okoznia, mint amekkora a megvédeni kívánt értékek súlya – tilos meghaladnia a célok eléréséhez minimálisan szükséges mértéket. Rendkívül kényes kérdést képez az emberi jogokat lábbal tipró kormányzat hatalomból való elmozdításának mint az intervenció sikeréhez szükséges egyik lehetséges feltételnek a kérdése. Moore ennek kapcsán úgy vélekedett, hogy a beavatkozás nem áthatja alá a célállam lakosságának önrendelkezési jogát.¹⁴⁴

Ellen Frey-Wouters – a Moore-féle keretek kritikájaként – a részrehajlástól mentesség hiányát emelte ki. Mivel a „nagyhatalmak általában nem megbízható humanitárius ügynökök”, véleménye szerint célszerű lenne az el nem kötelezett országok bevonása a tevékenységbe. Semleges végrehajtót a mai interdependens világban azonban aligha találhatunk. Végkövetkeztetése szerint a humanitárius intervenciót a nem erőszakos akciókra kellene korlátozni, sőt egy semleges harmadik fél általi felügyelet is kívánatosnak mutatkozik.¹⁴⁵

Tom J. Farer négy definíciós paraméterről tett említést: a célról, a motivációról, az időtartamról, valamint a beavatkozás hatásairól.¹⁴⁶ Elméletéből – a fogalom-meghatározás szempontjából – a következők emelendők ki. Az intervenció alapjaként csak az alapvető emberi jogok, különösen az élethez való jog széleskörű megsértésének legalább közvetlen veszélye fogadható el. A tulajdonhoz való jogot ért sérelmek, valamint gazdasági és kereskedelmi érdekek nem szolgálhatnak beavatkozási okként. Kizárandók az ilyen beavatkozások kedvezményezett köréből az interveniáló állam saját polgárai. Ez nagyban

¹⁴² BROWLIE, I.: The U.N. Charter and the Use of Force, 1945-1985. In: CASSESE, The Current Legal Regulation..., 500.o.

¹⁴³ Ld. *supra* 10. lábjegyzet.

¹⁴⁴ Ld. LILLICH, *id. mű.* 49-50.o. (Moore) Moore később további kritériumokat is megnevezett, mint például a békés rendezési utak kimerítése, az ENSZ vagy a regionális nemzetközi szervezetek tétlensége, minimális hatás a hatalmi struktúrákra, az akció azonnali abbahagyása a célok elérése után, a haladéktalan és kimerítő részletességű jelentéstétel a Biztonsági Tanácsnak és az érintett regionális szervezetnek, valamint ezek utasításainak maradéktalan végrehajtása. Ld. MOORE, J. N.: Toward an Applied Theory for the Regulation of Intervention. In: MOORE, J. N. (ed.): Law and Civil War in the Modern World. The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 1974. 24-25.o. David J. Scheffer – a többnemzetiségű erőkkel, valamint a szuverenitás hosszú távú csorbitásának mellőzésével összefüggő elemeket is felvonultató – feltételrendszerét ld. MURPHY, *id. mű.* 383-384.o. (55. lábjegyzet) Ugyancsak töle ld. SCHEFFER, D. J.: Introduction: The Great Debate of the 1980s. In: HENKIN, L. (ed.): Right v. Might. International Law of the Use of Force. Council on Foreign Relations Press, New York – London, 1989. 5.o.

¹⁴⁵ LILLICH, *id. mű.* 52-53.o. (Frey-Wouters)

¹⁴⁶ FARER, T. J.: Humanitarian Intervention: The View from Charlottesville. In: LILLICH, *id. mű.* 151.o.

összefügg a széleskörű jogsértések kritériumával, hiszen arra még nem igazán volt példa, hogy egy állam egy maroknyi idegen érdekében avatkozott volna be. Ez a két feltétel azonban még nem jelenti azt, hogy a beavatkozás szükségszerűen „nettó emberiességi értéknövekedést” fog produkálni. Ehhez – véli helyesen Farer – figyelembe kell venni az akció lefolytatásának mikéntjeit is. E vonatkozásban az alapvető kérdés az, hogy miként menthető meg egy nép. Farer válasza az, hogy míg „egy bajba jutott kislányt néhány képzett ügynök is biztonságba tud helyezni”, addig „egy népet csak egy hadsereg képes megmenteni”. Az ilyen méretű összecsapások azonban rendszerint jelentős károkat, veszteségeket okoznak, amik rontanak az „emberiességi értéknövekedés” arányán. Az arányosság elvének betartására megnyugtató biztosítékot aligha lehet nyújtani – még akkor sem, ha a beavatkozó állam jóhiszeműen jár el. Természetesen, ha az erőszakkal való fenyegetés elegendő, úgy a célok összeütközés nélkül is elérhetők, ám a potenciális célállam minden bizonnyal heves ellenállást fog kilátásba helyezni, hogy elrettentse a majdani interveniáló államokat. További dilemma a mentéssel összefüggésben, hogy a kitelepítés – ami ugyan tartós védelmet garantálna – semmi szín alatt nem jelenthet elfogadható alternatívát.¹⁴⁷

W. Michael Reisman, a humanitárius intervenció egyik legjelentősebb szószólója, Ved P. Nandára hivatkozva megállapította, hogy a legalapvetőbb emberi jogok súlyos veszélyeztetése esetén az intervenció megengedhető, amennyiben a következő feltételek fennállnak: valamely meghatározott, korlátozott cél; az akció korlátozott időtartama; a kényszerítő eszközök korlátozott alkalmazása; illetve minden egyéb rendezési út hiánya. Nanda ehhez még hozzátette a célállam hozzájárulásának kritériumát, ám azt Reisman ugyan kíváncsnak, de mellőzhetőnek vélte.¹⁴⁸ Szerinte a fegyveres erőszak hiánya, a célállam beleegyezése, illetve egyes szerződéses rendelkezések idevágó tartalma nem érinti a humanitárius intervenció mibenlétét. Az ilyen beavatkozások továbbá mindig esetfüggők: van úgy, hogy az alacsonyabb fokú kényszer is sikerre vezethet, míg vannak esetek, amikor „nagy kényszerítő erejű” fegyveres erőszakhoz kell folyamodni.¹⁴⁹

A nemzetközi jogászok által széles körben használt *Encyclopedia of Public International Law* vonatkozó szócikke a humanitárius intervenció fogalom három variánsáról tesz említést. Az első a „klasszikus”, ősi időkre visszanyúló fogalom – jómagam is ebben az értelemben használom a kifejezést. A második lehetséges jelentés, a már említett „amerikai” értelem¹⁵⁰, azaz a saját állampolgárok külföldi védelme. A harmadik, a bevezetésben „legtágabbként” megjelölt definíció pedig az emberi jogok más állam általi megsértése esetén tanúsított minden állami cselekményt, így a beavatkozásnak alig minősíthető magatartásokat is felöleli.¹⁵¹

Wil D. Verwey szintén behatóan foglalkozott a humanitárius intervenció problémájával, és a kategóriát ekként határozza meg:

„Más államok – [ezen állam] területén élő – polgárainak alapvető emberi jogai, különösen az élethez való jog, egy állam vagy az államok egy csoportja általi, a fegyveres erő alkalmazását vagy az azzal való fenyegetést magában foglaló védelme,

¹⁴⁷ Az elmondottakat ld. uo. 152-155.o.

¹⁴⁸ Ld. REISMAN, W. M.: Humanitarian Intervention to Protect the Ibo. (With the collaboration of M. S. McDUGAL) In: LILLICH, *id. m.* 187.o. A Nanda-féle listát ld. még Int'l L. Ass'n, Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 640.o.

¹⁴⁹ Ld. REISMAN, Humanitarian Intervention to Protect the Ibo, 179, 184-185.o.

¹⁵⁰ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy nem minden amerikai szerző képviseli ezt a kiterjesztő szemléletet; mindössze egy feltűnő, általánosnak látszó tendenciáról van szó. Kivételek – azaz a humanitárius intervenciót kizárólag az idegenek érdekében megindított akciókra korlátozó jogászok – természetesen vannak. Például ld. GLAHN, G., von: Law Among Nations. An Introduction to Public International Law. Fifth Edition. Macmillan Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1986. 159.o.

¹⁵¹ Ld. BEYERLIN, U.: Humanitarian Intervention. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 3., 211-212.o.

amely védelem nem az ENSZ releváns szerveinek felhatalmazása, de nem is a célállam törvényes kormányának felkérése alapján megy végbe.”¹⁵²

Mint látható, Verwey a lehető legszűkebbre szabja a humanitárius intervenció körét, s csak az egyoldalú akciókat sorolja e kategóriába. Fenntartásait hangoztatva megállapítja továbbá, hogy egyesek „a gyarmati, a fajüldöző vagy az idegen rendszerek ellen küzdő nemzeti felszabadítási mozgalmaknak nyújtott fegyveres segítséget” is ilyen beavatkozásnak tekintik.¹⁵³ Vélekedése szerint azonban a humanitárius intervenciót csak nem politikai jellegű emberi jogok – de ezek közül is elsősorban az élethez való, valamint a testi és lelki épséggel összefüggő jogok – olyan kirívóan súlyos megsértései esetén lehet foganatosítani, amikor a be nem avatkozás olyan erkölcstelen mulasztás lenne, ami már aláásná a jog legalapvetőbb elveit, illetőleg annak „ideáját”.¹⁵⁴

A francia Frédéric Sudre írásában is visszaköszön a jelentések többrétűsége, ami azonban nem jelenti azt, hogy a szerző szakítva az európai trenddel, tágan fogná fel a humanitárius intervenció fogalmát. Sudre ugyanis – bár egyazon címszó alatt tesz említést a saját állampolgárok külföldi védelméről, valamint azon állam polgárainak megóvásáról, akik saját államuk „emberiesség törvényeivel ellentétes cselekményeinek áldozataul” esnek – csak ez utóbbi kategóriát tekinti szigorú értelemben vett humanitárius intervenciónak.¹⁵⁵

Sean D. Murphy e témában született kiváló értekezése az alábbi munkadefinícióval dolgozik:

„A humanitárius intervenció egy állam, az államok egy csoportja vagy egy nemzetközi szervezet általi erőszakkal való fenyegetés vagy annak alkalmazása, elsősorban a célállam polgárainak a nemzetközileg elismert emberi jogok széleskörű megsértésével szembeni megóvása céljából.”¹⁵⁶

A meghatározás fogalmi elemei, dióhéjban kifejtve, a következők:

- Erőszak alkalmazása vagy az azzal való fenyegetés. A fenyegetés különösen akkor tűnik alkalmas eszköznek, ha ezzel megelőzhető a jogsértés. Érdekes módon, Murphy a fegyveres erőszakot nem involváló gazdasági kényszert is a humanitárius intervenció eszközei közé sorolja, noha az inkább a be nem avatkozás elvébe tartozó jelenség.

¹⁵² VERWEY, W. D.: Humanitarian Intervention. In: CASSESE, The Current Legal Regulation..., 59.o. (Beszúrás tőlem.)

¹⁵³ Ld. uo. 68.o.

¹⁵⁴ Ld. uo. 70-71.o. Verwey szerint a humanitárius intervenció központi fogalmi elemei a következők: a beavatkozó relatív érdektelensége, az emberi jogok megsértése folytán előálló sürgős szükség, minden békés út eredménytelen kimerítése, az ENSZ sikertelen tevékenysége vagy e tevékenység teljes hiánya, minimális kihatás a célállam politikai rendszerére, a fegyveres erő arányos alkalmazása, valamint az, hogy az akció – mivel az atomkorban élünk – nem veszélyezteti jobban a nemzetközi békét és nem idéz elő nagyobb tragédiát annál, mint amekkorát meg kíván akadályozni. Ld. uo. 74-75.o.

¹⁵⁵ Vö. SUDRE, F.: Droits international et européen des droits de l'homme. Presses Universitaires de France, Paris, 1989. 23.o. Ide kívánczik, hogy Thomas M. Franck érdekes magyarázattal szolgált arra, miért kötődik össze olyan szorosan az amerikai jogtudományban a saját és az idegen polgárok kimentésének, megóvásának kategóriája. Elgondolása értelmében az ilyen beavatkozások nem „válogathatnak”, nem tehetnek különbséget saját és idegen között, hiszen azon állam, amelyik sajátjait kimenti, ám az idegeneket ignorálja, éppen azt az elvet sérti meg, amelyikre hivatkozással interveniált. Ld. FRANCK, T. M.: Fairness in the International Legal and Institutional System. General Course on Public International Law. **R.C.A.D.I.**, Tome 240 (1993-III), 256-257.o.

¹⁵⁶ MURPHY, *id. m.* 11-12.o.

- A beavatkozást egy vagy több állam, illetőleg valamely nemzetközi szervezet hajthatja végre. A nem állami entitások, illetve a nem kormányközi szervezetek általi intervenciók következképp kívül esnek a definíció körén.
- A humanitárius intervenció elsődleges oka más állam polgárainak védelme, habár ez a motiváció nem feltétlenül kizárólagos. Ily módon, az interveniáló államokat más érdekek – például nem a célállamhoz tartozó személyek védelme vagy szerződéses jogok érvényesítése – is vezérelhetik. Mindazonáltal, a humanitárius célzatnak kell elsődlegesnek, dominánsnak lennie. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a beavatkozó állam automatikusan helyesen jár el, ha cselekménye döntően humanitárius természetű, sőt az okot adó körülmények megítélésének joga sem kizárólag illeti.
- Az intervenció mindig a célállam polgárainak védelmét szolgálja. A saját polgárok megóvását, kimentését célzó beavatkozások nem minősülnek humanitárius intervenciónak.
- A beavatkozásra a nemzetközileg elismert emberi jogok széleskörű megsértése adhat okot, noha ez a feltétel meglehetősen homályos és számos kérdést vet fel: Melyek az alapvető emberi jogok? Milyen ezek jogi természete? Hol húzódik az emberiség lelkiismeretét megrázó cselekmények alsó határa? Ki a jogsértő – az állam vagy más entitás, csoport? Milyen a jogsértés jellege – közvetlen vagy közvetett?
- A helyi hatóságok hozzájárulása nem fogalmi elem, hiszen akkor nem beszélhetnénk erőszakkal való fenyegetésről, illetve annak alkalmazásáról, pusztán egyfajta „katonai együttműködésről”. Murphy rendkívüli éleslátással állapítja meg, hogy a célállam hozzájárulását megkövetelő teóriák összekeverik a humanitárius intervenció leírását, a feltételek előírásával. A hozzájárulás kérdése jogszerűségi kérdés, így nem függ össze a beavatkozás mibenlétével.¹⁵⁷

A Bruno Simma szerkesztésében napvilágot látott ENSZ Alapokmány-kommentár szintén a hagyományos, klasszikus értelmében használja a humanitárius intervenció kifejezést:

„[A humanitárius intervenció] erőszak alkalmazása az emberi jogok súlyos megsértéseinek megelőzése vagy megállítása végett egy idegen államban. Ellentétben az állam saját polgárainak megvédésére irányuló erőfeszítésekkel, amelyek rendszerint ugyancsak humanitárius alapokon mennek végbe, a humanitárius intervenció célja idegen polgárok megoltalmazása.”¹⁵⁸

Fernando R. Tesón eltérő megközelítésben ugyan, de hasonló módon ragadta meg a humanitárius intervenció fogalmát, mondván az:

„[A] kormányok által egy másik államban levő olyan magánszemélyeknek nyújtott, határokon átnyúló, arányos segítség – ide értve a fegyveres segítséget is –, akiket megfosztanak az alapvető emberi jogoktól, és akik ésszerű módon, maguk is hajlandók lennének az elnyomó kormányukkal szembeni felkelésre.”¹⁵⁹

¹⁵⁷ Ld. uo. 12-20.o. Az unilaterális intervenciók kapcsán, noha ez már jórészt jogszerűségi és legitimitási kérdés, ld. még uo. 382-387.o. A kronológia figyelembe vételével, itt jegyzendő meg, hogy Thomas Buergenthal még az 1990-es évek első felében felállított nemzetközi büntető törvényszékeket is a humanitárius intervenció körébe sorolta. Ld. BUERGENTHAL, T.: *International Human Rights in a Nutshell*. Second Edition. West Publishing Co., St. Paul, 1995. 5.o.

¹⁵⁸ RANDELZHOFFER, A.: Article 2(4). In: SIMMA, B. (ed.): *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 1995. 123.o. (Beszűrás tőlem.)

¹⁵⁹ TESÓN, *id. m.* 5.o. (Az eredeti műben szereplő kiemelések mellőzve.)

E definícióból ugyan nem derül ki, de Tesón kizárólag az idegenek érdekében végrehajtott intervenciókat tekinti igazán humanitáriusnak, míg a saját állampolgárok érdekében megindított mentőakciók esetén jellegét illetően fenntartásainak ad hangot. Ez utóbbiak szerinte inkább az önvédelem vagy a diplomáciai védelem „kinövéseinek” tekintendők.¹⁶⁰ Hangsúlyozza továbbá, hogy az emberiességi beavatkozások célja mindig valamely **szándékos** emberi jogi jogsértés megállítása. Rendkívül elegáns okfejtéssel utasítja el a visszaéléssel összefüggő vádakat is, mondván az inkább „empirikus, semmint elméleti feltevés”. Ugyanakkor megállapítja, hogy „egy intervenció, melyben a külföldi csapatok visszaélnék hatalmukkal”, nem minősíthető humanitárius intervenciónak.¹⁶¹ Mindazonáltal – véli Tesón – nem erkölcstelen, ha egy kormány egyidejűleg humanitárius és önérdékű indíttatásból kifolyólag cselekszik, azonban beavatkozása során olyan eszközöket kell választania, amelyek összeférnek a humanitárius célkitűzésekkel.¹⁶² További követelményként említi a beavatkozók érdektelenségét, az arányosságot, valamint azt, hogy az elnyomás áldozatai üdvözljék az akciót. Az érdektelenséget az „állami akarat” elvont fogalma helyett, a következő tartalommal alkalmazza:

- Az érdektelen humanitárius intervenció célja valamely emberi jogi jogsértés megállítása, ide értve a jogsértő kormányzat megbuktatását is.
- Emellett egyéb érdekek is motiválhatják a beavatkozókat, ám ezek nem befolyásolhatják hátrányosan az elsődleges emberiességi célokat.
- A beavatkozás során alkalmazott eszközöknek „jog által inspiráltak” kell lenniük, azaz a beavatkozók az akció során nem – még harmadik államokban sem – sérthetnek meg emberi jogokat.¹⁶³

Az arányosság követelménye a látszattal ellentétben nem haszonelvű előírás, hiszen előfordulhat, hogy a beavatkozás során több ember hal meg, mint ahányat megmentenek. A gonosz elleni harc erkölcsi kötelesség, ami felülírja az ilyen kalkulációkat – véli Tesón. Az arányosságot ezért a megsemmisíteni kívánt rossz és az e célhoz igénybe vett erőszakos eszközök relációjában kell vizsgálni. Másfelől, ugyanezen kritérium azt is előírja, hogy az emberi jogi jogsértéseknek olyan súllyal kell bírniuk, ami valóban szükségessé teszi a külső beavatkozást. A jogsértéseknek mennyiségileg széleskörűnek – de nem feltétlenül népirtás-jellegűnek – kell lenniük, míg minőségileg a polgári és politikai jogok ellen kell irányulniuk.¹⁶⁴ Végezetül ama feltétel, miszerint az elnyomott lakosság örömmel fogadja, üdvözlözi az intervenciót, aligha igényel különösebb magyarázatot. Ez az „érzés” esetleg az érintett helyi csoport vezetői részéről érkező felkérésben manifesztálódhat. A humanitárius intervenció így csak olyan személyi kör érdekében indulhat meg, amelyik maga is felkel, felkelne saját kormánya ellen. Amennyiben tehát a jogsértések áldozatai nem kívánják a beavatkozást, úgy attól a nemzetközi közösség erre hajlandó tagjainak is értelemszerűen tartózkodniuk kell.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Ld. uo. 5-6.o.

¹⁶¹ Uo. 111.o.

¹⁶² Ld. uo. 113.o.

¹⁶³ Ld. uo. 121.o.

¹⁶⁴ Ld. uo. 122-123.o.

¹⁶⁵ Ld. uo. 127-128.o.

3.2. A humanitárius intervenció fogalma 1999 után

A NATO 1999. évi jugoszláviai beavatkozását követően a humanitárius intervenció újfent a tudományos viták középpontjába került, habár e viták inkább a felhatalmazás nélküli intervenciók jogszerűségére, semmint a fogalmi elemekre fókuszáltak.

A *Danish Institute of International Affairs* még a légiháború előtt felkérést kapott a dán kormánytól arra, hogy készítsen jelentést a humanitárius intervenció politikai és jogi aspektusairól. Tekintve azonban, hogy a dokumentum a bombázások után készült el, annak munkadefinícióját az 1999 utáni alperiódus keretei között kell megemlíteni:

„[A humanitárius intervenció] államok általi kényszerítő akció, ami magában foglalja a fegyveres erő más államban, a kormány hozzájárulása nélkül történő alkalmazását, az Egyesült Nemzetek Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával vagy anélkül, abból a célból, hogy megelőzze vagy megállítsa az emberi jogok vagy a nemzetközi humanitárius jog súlyos és tömeges megsértéseit.”¹⁶⁶

Az idézett meghatározás két vonatkozásban bővebb magyarázatot igényel. Egyfelől, feltűnő módon, sem a jogsértések elkövetőjéről, sem azok szenvedő alanyairól nem tesz említést, következésképp összemosza a humanitárius intervenció amerikai és európai megközelítéseit. Másfelől, a meghatározás talán legkülönlegesebb, már-már ritkaságszámba menő eleme, hogy a beavatkozás alapjai között – talán éppen a koszovói atrocitások hatására – a nemzetközi humanitárius jog súlyos és tömeges megsértéseiről is szót ejt. Sajnálatos módon azonban nem szűkíti tovább a kört, így szükségesnek érzem, hogy néhány ide vágó problémáról szót ejtssek.

Mint ismeretes, a humanitárius jog szabályai a nemzetközi és a nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején érvényesülnek. A meghatározás tárgyalt fordulatából tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy a humanitárius beavatkozásoknak *mindkét* típusú konfliktus idején helye lehet. Szerfelett aggályosnak tartom ezt a kiterjesztő megfogalmazást. Mindenekelőtt, nem valószínű, hogy egy nemzetközi fegyveres összeütközésbe egy harmadik állam, a humanitárius jog megsértése miatt valaha is fegyverrel beavatkozna. Aligha létezik olyan állam a világon, amelyik tisztán emberbaráti megfontolások alapján belekeveredne egy, már vélhetően maximális erővel tomboló háborúba. Az is kizárt, hogy egy ilyen intervenció pártatlanul, minimális erővel, a hadviselő felek helyzetét hátrányosan nem érintve végrehajtható. A beavatkozó fél nyomban valamelyik oldalon találná magát vagy két tűz közé kerülne. Továbbá – és azt hiszem ez a legjelentősebb kifogás – egy nemzetközi fegyveres összeütközésben az államok rendszerint nem a saját, hanem az ellenséges államok polgáraival szemben sértik meg a humanitárius jog normáit. Ily módon szó sem lehet humanitárius intervencióról. Helyesnek tűnik ellenben a nem nemzetközi fegyveres összeütközések során elkövetett humanitárius jogi jogsértések definícióba foglalása. (E témával bővebben a humanitárius intervenció alapja kapcsán foglalkozom.)

Ugyancsak a koszovói válság hatására fogalmazta meg kritériumait az olasz Antonio Cassese. A biztonsági tanácsi felhatalmazás nélküli humanitárius intervenció feltételei szerinte a következők:

- Százak vagy ezrek halálát eredményező, az emberiség elleni bűncselekmények súlyát elérő emberi jogi jogsértések, amelyeket egy szuverén állam területén a központi kormány követ el vagy támogat, vagy ha az anarchia következtében képtelen megbirkózni az ilyen atrocitásokkal.

¹⁶⁶ DUPI, *id. mű.* 11.o. (Beszúrás tőlem.)

- Az előbbi esetben – tehát amikor a kormányzat követi el a jogsértéseket – az államnak, a beavatkozást megelőzően el kell utasítania mindenféle együttműködést az Egyesült Nemzetekkel, illetve az egyéb érintett nemzetközi szervezetekkel, és ignorálnia kell a neki címzett felszólításokat, ajánlásokat, határozatokat. Az utóbbi esetben viszont azt kell bizonyítani, hogy az állam valóban nem képes véget vetni a jogsértéseknek.
- A Biztonsági Tanács a nagyhatalmi egyhangúság hiánya miatt képtelen cselekedni, legfeljebb elítéli az országban folyó eseményeket, esetleg azokat a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének minősíti.
- A beavatkozás kezdete előtt eredménytelenül kimerítenek minden békés rendezési módot.
- Az államok egy csoportja – de soha nem egyetlen „hegemón nagyhatalom” – elhatározza, hogy véget vet a fent körülírt jogsértéseknek. Kíváncsú lenne, hogy akciójukat az ENSZ tagállamainak többsége támogassa, de legalábbis ne ellenezze.
- A katonai erő alkalmazásának mind tartama, mind eszközei tekintetében arányosnak kell lennie a megállítani kívánt atrocitásokkal. A beavatkozás céljai korlátozottak, nem mutatnak túl az emberi jogok iránti tisztelet visszaállításán. A jogsértések súlyosabbá válásával párhuzamosan a fegyveres erőszak intenzitása is fokozható.¹⁶⁷

A NATO-légicsapások az Egyesült Államokban is komoly elméleti vitát indukáltak, hasonló kritériumrendszerek megfogalmazására késztetve számos szerzőt, köztük Jonathan I. Charneyt. Szerinte az alábbi feltételek fennállása tenné jogszerűvé a humanitárius intervenciót, akár a Biztonsági Tanács felhatalmazásának híján is:

- Bizonyíték az emberi jogok tömeges és súlyos megsértésére, amit egy állam területén, az állami hatóságok támogatással vagy az államhatalom tehetetlenségét kihasználva követnek el.
- Figyelmeztetés és felhívás egy regionális nemzetközi szervezet részéről, amely azonban nem talál meghallgatásra.
- Az egyéb rendezési utak – így például a gazdasági szankciók – eredménytelen kimerítése.
- Előzőleg sem az ENSZ Biztonsági Tanácsa, sem a Közgyűlés nem teszi meg a szükséges intézkedéseket.
- Regionális akció valamely regionális nemzetközi szervezet által, a következő feltételeknek eleget téve: előzetes figyelmeztetés, a Nemzetközi Bíróság – illetve felállítása után a Nemzetközi Büntetőbíróság – joghatóságának elismerése a beavatkozásból esetleg eredő jogviták rendezésére, megfelelő célok és eszközök, valamint kivonulás a célok elérését követően.¹⁶⁸

Charney meghatározásán különösen tetten érhető a ***de lege ferenda*** jelleg: ezt tükrözi például az akkori még létre sem jött állandó Nemzetközi Büntetőbíróságra vonatkozó rész. Az államközi gyakorlat és az államok magatartásának ismeretében, a hágai Nemzetközi Bíróság joghatóságának előzetes kikötése mint előfeltétel, ugyancsak utópikus benyomást kelt. (Tartok tőle, hogy ha a bíróságokra vonatkozó kitételeket a gyakorlatban is komolyan vennénk, akkor azzal „megásnánk a humanitárius intervenció sírját”). Nincs olyan állam, illetve állami és katonai vezető, aki – ha mégoly biztos is eljárásának jogszerűségében és önnön ártatlanságában – kitenné magát egy esetleges bírósági „ellentámadásnak”. Az igazsághoz azonban hozzátartozik, hogy Charney ellenszenvvel viseltet a humanitárius

¹⁶⁷ Ld. CASSESE, A.: *Ex iniuria ius oritur*: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community? *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 10. No. 1. (1999), 27.o.

¹⁶⁸ CHARNEY, J. I.: Anticipatory Humanitarian Intervention in Kosovo. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 838-839.o.

beavatkozás iránt, mondván az „a nemzetközi erőszak eszkalációjához, viszályhoz és zűrzavarhoz vezethet, és világszerte csökkenti az emberi jogok védelmét”.¹⁶⁹

3.3. Összegzés

Az ismertett elméletek figyelembe vételével immár elegendő információ áll rendelkezésre a humanitárius intervenció 1945 utáni időszakra szóló, **egységes** fogalmának meghatározásához. Ezúttal – ellentétben a klasszikus nemzetközi jog korszakának humanitárius intervenció-definíciójával – meg sem kísérelem a leírást egyetlen körmondat keretei közé szorítani, ezért az alábbiakban inkább azon, többé-kevésbé objektív jellegű feltételeket sorolom fel, amelyek együttes fennállása esetén egy magatartás humanitárius intervenciónak minősül. Le szeretném szögezni, hogy – megítélésem szerint – a minősítés nem függ az akció megindításának jogszerűségétől, ezért magának az intervenciónak a jogszerűsége nem fogalmi elem. Más megfogalmazásban: a humanitárius intervenció minőség nem jogcím. Ily módon az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazását nélkülöző beavatkozás is lehet humanitárius, ha az alábbi konjunktív feltételek fennállnak. Ebből egyúttal az is kitűnik, hogy a fogalom tartalmi körét nem korlátozom az egyoldalú, ún. unilaterális intervenciókra, hanem ide veszem a jogszerűen megindított akciókat is, függetlenül attól, hogy a Biztonsági Tanács felhatalmazásával megindított humanitárius intervenció a nemzetközi jogban más néven, más gyűjtőkategóriában (az Alapokmány VII. fejezete szerinti fegyveres kényszerintézkedések) feloldva is említhető.¹⁷⁰ Álláspontom szerint tehát az erőszak alkalmazásának humanitárius célja és annak jogszerűsége között nincs közvetlen összefüggés; ilyen kapcsolat legfeljebb a humanitárius jelleg és az akció legitimitása között képzelhető el.

Úgy gondolom, hogy a megindítás jogszerűségének fogalmi elemek sorából történő kizárása némi magyarázatot igényel. A humanitárius intervenció a kortárs nemzetközi jog érvényes (létező) kategóriája. A jog megismerésének „segédeszközeként” is szolgáló elmélet, valamint a második részben ismertett állami gyakorlat összegzéséből viszont megállapítható, hogy a humanitárius intervenció kifejezést mind a gyakorlatban, mind a jogtudományban egyaránt használják egyes jogszerű és jogellenes akciók leírására. (Figyelemreméltó, hogy a szakirodalomban ez a tendencia annak ellenére is fennáll, hogy a humanitárius intervenciónak nincs általánosan elfogadott fogalma, s így a szerzők több-

¹⁶⁹ Uo. 835.o. A humanitárius intervenció Koszovó utáni fogalmának témájában ld. még Kosovo as a Precedent: Towards a Reform of the Security Council? International Law and Humanitarian Intervention. Draft Special Report prepared by Mr. Arthur Paecht, General Rapporteur. (A továbbiakban: Paecht Report.) NATO Parliamentary Assembly, Civilian Affairs Committee, 16 September 1999. para. 45-48.; Independent International Commission on Kosovo: The Kosovo Report. New York, 2000. 192-195.o.; Advisory Council of International Affairs (AIV) – Advisory Committee on Issues of Public International Law (CAVV): Humanitarian Intervention. No. 13. The Hague, 2000. 6-7.o.; KISSINGER, H.: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Fordította: KOVÁCS A. Panem-Grafo, Budapest, 2002. 200-212.o. MAYALL, J.: The Concept of Humanitarian Intervention Revisited. In: SCHNABEL, A. – THAKUR, R. (ed.): Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship. United Nations University Press, New York – Paris – Tokyo, 2000. 319-343.o. Ugyancsak itt említendő meg egy hazai vonatkozású érdekesség a humanitárius intervenció, Koszovó utáni szakirodalmából. Bruhács János egy 2002-ben született tanulmányában a tárgyalt kategória egy új aspektusára, konkrétan a különféle természeti katasztrófák – így például az olajszennyezések, a nukleáris balesetek vagy a sugaras veszélyhelyzetek – áldozatai részére nyújtott segítség problémájára hívta fel a figyelmet. A megjegyzés kétségkívül továbbgondolásra érdemes, hiszen felveti a humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás elhatárolásának az igényét. (Erről bővebben a következő fejezetben lesz szó.) BRUHÁCS J.: A humanitárius intervenció nemzetközi jogi aspektusaihoz. *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 9.o.

¹⁷⁰ Hasonlóképpen, a jogellenes humanitárius intervenciók is feloldhatók az agresszív fogalmában, ám – megítélésem szerint – sem ez, sem a fent említett körülmény nem érinti annak önálló nemzetközi jogi kategória formájában megnyilvánuló létét.

kevesebb eltérést tartalmazó meghatározásokkal dolgoznak. A magyarázat alighanem abban rejlik, hogy a nemzetközi jogászok többsége a részletekben mutatkozó különbségek ellenére, azonos vagy hasonló módon fogja fel a humanitárius intervenció lényegét.) Az elmondottakból – véleményem szerint – azt a következtetést lehet levonni, hogy a humanitárius intervenció minőség független az akció megindításának jogszerűségétől.

A megindítás jogszerűsége mint fogalmi elem hiánya természetesen nem jelenti azt, hogy egy emberiességi megfontolásokból végrehajtott katonai művelet a nemzetközi jog teljes ignorálása mellett is humanitárius intervenciónak tekinthető. Függetlenül attól ugyanis, hogy ez a paraméter a meghatározás szempontjából nem játszik szerepet, az alábbi – minősítési kritériumként is szolgáló – fogalmi elemek jelentős része szigorú jogkövetést feltételez. Például, a beavatkozás végrehajtásának humanitárius jellege kizárólag a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartása mellett garantálható, sőt az ilyen intervenciókban rejlő, vélt vagy valós morális önellentmondás (embereket ölni más emberek védelmében) feloldására is csak ekként nyílik lehetőség. Mindezt észben tartva, a humanitárius intervenció 1945 utáni, jelenleg is érvényes fogalma az alábbiak szerint adható meg:

- A humanitárius intervenció alanya, azaz végrehajtója egy vagy több erre vállalkozó állam vagy nemzetközi szervezet lehet. Más szereplők ilyen akciót nem hajthatnak végre. Mint mondtam, az intervenció humanitáriusként való minősítéséhez nem szükséges a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazása; az egyoldalú lépésként, **horribile dictu** jogellenesen is megindítható. Az intervenció humanitárius jellege tehát nem jogszerűséget, legfeljebb legitimitást megalapozó ismérv. (**De lege ferenda** jelleggel mindazonáltal hozzá kell tenni, hogy kívánatos az unilaterális beavatkozások elkerülése, illetőleg helyesebb, ha azokat egy széleskörű nemzetközi koalíció keretei között, olyan államok hajtják végre, amelyek nem felelősek a megállítani kívánt jogsértésekért.)
- A beavatkozó – a humanitárius intervenció egyik legfontosabb fogalmi elemeként – érdektelenül és visszaélésektől mentesen jár el. E feltétel fennállása azonban nem mérhető patikamérlegen. Az érdektelenség relatív érdektelenséget jelent, ezért csak a célok túlnyomó többségének, de nem feltétlenül mindnek kell emberbaráti jellegűnek lennie. Ha sztrikt módon kezelnénk ezt a kívánalmat, aligha találnánk valódi humanitárius intervenciót: nem humanitárius jellegű, közvetett előnyök – ha más nem, a kereskedelmi kapcsolatok normalizálódása vagy a nemzetközi béke és biztonság megszilárdulása – mindig kimutathatók.
- A humanitárius intervenció tárgya minden esetben egy állam; a nemzetközi szervezetek elleni beavatkozás fogalmilag kizárt. (Nem zárható ki ugyanakkor annak elméleti lehetősége, hogy a célállam ellen irányuló akció nem annak területén, hanem valamely **res communis omnium usus** területen megy végbe.) További fogalmi elem, hogy a célállam nem adja a hozzájárulását a beavatkozáshoz, illetve nem kéri azt. E tekintetben komoly problémát jelent azon szituációk értékelése, melyekben a célállam kormányzata előzetesen ugyan áldását adja az erőszak alkalmazására, de arra a Biztonsági Tanács, az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján is felhatalmazást ad. Vajon ebben az esetben valódi kényszerrel állunk szemben? A helyes válasz – megítélésem szerint – kizárólag a konkrét eset gondos elemzése nyomán adható meg, általánosságban véve nem.
- A humanitárius intervenció kedvezményezettjei a beavatkozó szempontjából idegenek, ők minden esetben a célállam saját polgárai. (Esetleg még a hontalanok sorolhatók e körbe.) Egyéb fogalmi kritérium a kedvezményezett körrel szemben nincs. Megjegyzendő azonban, hogy – hasonlóan a klasszikus kori intervenciókhoz – nyilvánvalóan nagyobb a beavatkozási hajlandóság, ha az atrocitások sértettjeit valamely kötelék fűzi a potenciális beavatkozóhoz.
- A humanitárius intervenció alapjául szolgáló jogsértésekkel külön fejezet foglalkozik, ezért a jelen pont alatt mindössze a leglényegesebb feltételeket kívánom megemlíteni. Ilyen

beavatkozásra egyfelől a legalapvetőbb első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok súlyos, tömeges és szándékos megsértése adhat okot. Másfelől, nem zárható ki a beavatkozás a nemzetközi humanitárius jog nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó legfontosabb emberiességi garanciáinak súlyos és kiterjedt mértéket öltő megsértése esetén sem, hiszen az ilyen atrocitások ugyanolyan hátrányokat képesek előidézni a sértettek oldalán, mint az emberi jogok lábbal tiprása. Megjegyzendő, hogy a humanitárius intervenció hitelességéhez sajnálatos módon elengedhetetlen a jogsértések áldozatainak, illetve a veszélyeztetett személyi kör tagjainak relatíve magas száma. (Mindezek fényében kijelenthető, hogy az intervencióra okot adó körülmények tipikusan számos áldozatot követelő emberiség elleni bűncselekményekként manifesztálódnak.) Kíváncsú, hogy a jogsértések súlyát különböző nemzetközi szervezetek, illetve nem kormányközi szervezetek is megerősítsék. Különösen előnyös a beavatkozás megalapozása szempontjából, ha a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének minősíti az atrocitásokat, vitathatatlanul kiemelve ezzel az eseményeket a belső joghatóság köréből.

- Az előző pont alatt vázolt jogsértésekért a célállam aktív vagy passzív magatartás következtében lehet felelős. Aktívan, ha azokat az állam közhatalmi jogosítványokkal rendelkező hivatalos szervei, fegyveres ereje, erőszak szervei ebbéli minőségükben eljárva hajtják végre, illetőleg passzívan, ha az atrocitások a magánszemélyek egyes csoportjai számlájára írhatók, ám ezeket a területi állam támogatja vagy jogsértő módon semmit nem tesz megállításuk és felelősségre vonásuk érdekében. Ily módon a félkatonai egységek vagy a fegyveres bandák rémtettei ugyanúgy okot adhatnak a beavatkozásra, mint a katonai és rendőri egységek túrhatalom és tömeges túlkapásai. Előfordulhat olyan eset is, amikor az államhatalom összeomlása folytán az állam – noha szándékában állna – mégsem képes megfékezni a területén elszabadult erőszakot. Humanitárius intervenciónak – az imént említett körülményeken túlmenően – tehát a teljes anarchia idején is helye van.

- A humanitárius intervenció célja korlátozott. Ez azt jelenti, hogy a beavatkozás döntően a jogsértések megállítása, illetőleg a további atrocitások megelőzése érdekében kerül végrehajtásra.

- A humanitárius intervenció eszköze a fegyveres erőszak **ultima ratio** jellegű alkalmazása. (Ettől függetlenül, bizonyos esetekben akár az erőszakkal való fenyegetés is elegendőnek bizonyulhat a célok elérésére.) Az erőszak alkalmazására olyan pillanatban kerül sor, amikor a fegyveres kényszer az emberi jogok lábbal tiprásának fényében már elengedhetetlen lépésként, sürgős szükségként jelentkezik. Az **ultima ratio** kitétel arra utal, hogy a beavatkozás előtt valamennyi rendelkezésre álló, békés rendezési utat, illetve egyéb nem fegyveres (kényszer)intézkedést eredménytelenül ki kell meríteni. A humanitárius intervenció eme fogalmi elemének szem előtt tartása komoly dilemmákat vet fel, hiszen az a viharos gyorsaságú jogsértések fényében merő időhúzásnak tűnhet. Mégis, az erőszak **ultima ratio** jellege a humanitárius beavatkozással való visszaélés kiküszöbölésének egyik legjelentősebb biztosítéka. Ráadásul a kérdéses válságok – bár lehetnek gyorsak és pusztítóak – nem egyik pillanatról a másikra lángolnak fel. A békés rendezést célzó próbálkozások értelemszerűen a válság korai szakaszában játszanak fontos szerepet, ám nem húzódnak a végtelenségig: mihelyst a jogsértések elérik a fent körvonalazott mennyiséget és minőséget, a fegyveres akció alternatívája kerül előtérbe. Ide kapcsolódik a humanitárius segítségnyújtás mozzanata mint a szenvedés enyhítésének nem erőszakos formája is. Amennyiben egy állam következetesen megtagadja a külső humanitárius segínyt a területén élő, alapvető jogaikban sértett polgáraitól, úgy nagy lépés tesz a felé, hogy egy humanitárius intervenció célpontjává váljon.

- A humanitárius intervenció lefolytatására nézve a humanitárius nemzetközi jog releváns – a nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó – szabályai az irányadók. Ezeket az előírásokat maradéktalanul és szigorúan be kell tartani ahhoz, hogy az akciót

humanitáriusként kvalifikálhassuk. A beavatkozás nemcsak céljában, hanem eszközeiben is korlátozott – ezt fejezi ki a proporcionalitás kritériuma. A proporcionalitás két követelményt támaszt: egyfelől az alkalmazott erőszak végcélhoz viszonyított arányosságát, másfelől az akció időtartamának arányosságát. A humanitárius intervenció során, annak valamennyi fázisában, csak a minimálisan szükséges erőszak fejthető ki, noha annak intenzitása – amennyiben erre a mielőbbi siker érdekében szükség van – fokozható. Maga a katonai akció csak addig tarthat, amíg az eredetileg kitűzött célok meg nem valósulnak (vagy a teljes kudarc nyilvánvalóvá nem válik). A humanitárius intervenció – mint minden hasonló cselekmény – végrehajtásának lehetősége nyilván csak a siker ésszerű esélye esetén merül fel, ám ez **nem** jelenti azt, hogy az eredményesség e beavatkozások fogalmi eleme lenne. Az akció egyébiránt akkor tekinthető sikeresnek, ha a megoltalmazni kívánt személyi kör életkörülményeiben tartós és szignifikáns javulás áll be.

- Rendkívül fontos azonban az a kérdés, hogy az előző pont alatti javulás, illetve maga a siker elérhető-e az államhatalom érintetlenül hagyásával. Ideális esetben a kényszer sikerrel jár és a kormányzat jobb belátásra tér. Nagyobb a valószínűsége azonban annak, hogy a kormányzat nem hajlandó a beavatkozó követeléseinek elfogadására, így annak elmozdítása – azaz az állam politikai függetlenségének súlyos sérelme – nélkül a sikerre semmi kilátás nincs. Célravezetőbbnek tűnik a humanitárius intervenció e fogalmi elemét kvázi kerülő úton, az önrendelkezés irányából megközelíteni, és akként rögzíteni, hogy a fegyveres beavatkozás nem csorbíthatja a célállam népét megillető belső önrendelkezési jogot. (Az esetek túlnyomó többségében okkal hihetjük, hogy egy emberi jogokat lábbal tipró, véreskező diktátor uralma éppenséggel nem az a politikai berendezkedés, amire a nép igényt tart. Az önrendelkezési jogról bővebben az elhatárolási kérdések kapcsán, a politikai függetlenség kérdéséről pedig a jogszerűség tárgyalása során lesz szó.) Véleményem szerint ez a megfogalmazás helyesebb annál a fordulatnál, miszerint a humanitárius intervenció, a minimálisan szükséges mértéken túl, nem érintheti az állam hatalmi struktúráját. Nyilvánvaló, hogy az imént kifejtettek nem igazán alkalmazhatók arra az esetre nézve, amikor a humanitárius intervenciót az államhatalom összeomlása folytán beálló totális anarchia közepette hajtják végre.

II. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓVAL ÖSSZEFÜGGŐ ELHATÁROLÁSI KÉRDÉSEK

Említettem, hogy a fogalom meghatározásán túl szükséges a humanitárius intervenció elhatárolása az azzal rokon vonásokat mutató egyéb cselekményektől. Ez utóbbi állami magatartások egy része azért esik kívül az előzőekben körülírt humanitárius intervenció-fogalmakon, mert vagy felöleli a saját állampolgárok védelmét is, vagy a beavatkozás során alkalmazott kényszer nem éri el a definíciókban leírt intenzitást, jelesen az erőszak alkalmazását (puha és kemény intervenciók).

Úgy vélem, az ilyen akciók klasszikus humanitárius intervenciótól való elhatárolása mellőzhető, hiszen tulajdonképpen ezek is emberiességi beavatkozásnak minősülnek – noha egy másik, szélesebb spektrumban vizsgálódó elmélet fényében. Léteznek azonban a humanitárius intervencióhoz többé-kevésbé valóban hasonló magatartások. Olyanok, amelyek azzal – a gyakorlati megnyilvánulások nagyban megegyező volta vagy a jogszerűség egyes aspektusai okán – a jogtudományban gyakran összemosódnak: a jelen alfejezet tárgyát ezek megkülönböztetése képezi.

Az alábbiakban tehát egyfelől a humanitárius intervenció, másfelől a nemzetközi fegyveres összeütközés, az önvédelem, a represszália, a békefenntartás, a humanitárius segítségnyújtás, valamint a népek önrendelkezési jogának keretében folytatott küzdelem külső megsegítésének dióhéjban történő elhatárolása olvasható.

1. A humanitárius intervenció és a nemzetközi fegyveres összeütközés

A „nemzetközi fegyveres összeütközés” fogalma csak a második világháborút követően – az 1949. évi genfi egyezmények elfogadása nyomán – jelent meg a nemzetközi jogban, ezért annak a humanitárius intervencióhoz fűződő viszonya a klasszikus nemzetközi jog időszakában értelemszerűen nem elemezhető. Vizsgálható és vizsgálandó ellenben e periódus kapcsán a *de iure* háború és a humanitárius intervenció kapcsolata, ám arra nem e helyütt, hanem a jogszerűségről szóló fejezetben fog sor kerülni, minthogy ez a kérdés elsősorban oda tartozik. Az elhatárolás szempontjából mindössze annyit célszerű felidézni, hogy bár a jogi/technikai értelemben vett háború és a humanitárius intervenció közötti határok esetenként elmosódtak, a jogtudomány – amennyire ezt a korszak terminológiai zűrzavara lehetővé tette – külön kategóriaként kezelte azokat. Ily módon, a különböző szerzők a humanitárius beavatkozást a háborútól elkülönítve, a „béke jogának” keretében, a beavatkozás címszó alatt tárgyalták.

A helyzet a Buza László által „újszellemű nemzetközi jognak” nevezett kor beköszöntével tehát jelentős mértékben megváltozott. Az 1949. évi genfi egyezmények közös 2. cikke – az egyezmények alkalmazhatósága kapcsán – ekként ragadja meg a nemzetközi fegyveres összeütközés lényegét:

„Azokon a rendelkezéseken kívül, amelyeknek már a béke idején is hatályba kell lépniök, a jelen Egyezmény alkalmazást nyer a két vagy több Magas Szerződő Fél között bekövetkező megüzent háború vagy minden más fegyveres összeütközés esetén, még ha a hadiállapot fennállását közöttük valamelyik nem is ismeri el.

Az Egyezmény alkalmazást nyer valamely Magas Szerződő Fél területe egészének vagy egy részének bármilyen megszállása esetében is, még akkor is, ha ez a megszállás nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba.”¹

Az egyezményekhez csatolt 1977. évi I. kiegészítő jegyzőkönyv értelmében ilyen konfliktusnak minősülnek továbbá azon fegyveres összeütközések is, amelyeket a népek, önrendelkezési joguk gyakorlásával a gyarmati uralom, az idegen megszállás, valamint a fajüldöző rezsimek ellen folytatnak.²

A nemzetközi fegyveres összeütközés fogalma szemmel láthatóan tágabb a háború fogalmánál, mivel az a „megüzent”, **de iure** háborún kívül, egyaránt magában foglalja az ún. „háborúnak nem minősülő cselekményeket” (**measures short of war**), valamint a nemzeti felszabadító háborúkat.³ Hangsúlyozandó, hogy az államok abbéli meggyőződése, hogy háborúban állnak-e vagy sem, irreleváns a nemzetközi fegyveres összeütközés fennforgásának megállapításánál. E konfliktusok léte vagy nemléte ténykérdés, s mint ilyen, független az egykor oly lényeges **animus belligerendi**től. Mivel az erőszak átfogó tilalmának létrejöttével megszűnt a háború és a „béke jogába” tartozó egyéb fegyveres cselekmények dichotómiája, és mivel a „háború jogának” egyes normái már a háborúnak nem minősülő fegyveres összeütközésekre nézve is alkalmazást nyertek, a háború mint sajátos jogviszony jelentősége – az állami gyakorlat fényében – csaknem teljesen elhalványult.⁴ (A nagymértékű marginalizálódás ellenére, a hadiállapot kinyilvánításához változatlanul számos különleges nemzetközi jogi joghatás tapad, és az a belső jogokban is fontos szerepet játszhat.)

A humanitárius intervenció kortárs nemzetközi jogban érvényes definíciójából kitűnik, hogy e beavatkozásokat egy vagy több állam vagy nemzetközi szervezet indítja meg, és tárgyuk kizárólag valamely állam lehet. Formailag tehát a humanitárius intervenció egy nemzetközi fegyveres összeütközés. A háború és az egyéb erőszakos cselekmények jogi megítélésének 1945 utáni nagyfokú uniformizálódása következtében ez az összeütközés – szemben a klasszikus nemzetközi joggal – immár egyaránt öltheti egy **de iure** háború vagy egy „háborúnak nem minősülő cselekmény” formáját. (Ne feledjük, hogy a humanitárius beavatkozás ide vágó meghatározása a végrehajtás eszközeként általánosságban, az **erőszak** alkalmazását jelöli meg.) Korlátozott céljai következtében azonban a humanitárius intervenció többnyire nem egy tipikus háborúként, hanem egy korlátozott hadműveletként fog megjelenni. Főszabály szerint az ugyanis nem az ellenség megsemmisítését, egyszer és mindenkorra történő legyőzését szolgálja, hanem egy adott állapot lehető legkevesebb erőszak alkalmazása útján való megvalósítására törekszik. Ugyanakkor, ha az interveniáló erők heves ellenállásba ütköznek és ezért a beavatkozás intenzitása fokozódik, a humanitárius intervenció egy korlátozott akcióból akár egy nagyarányú konfliktussá is terebélyesedhet, melyben a mégoly limitált cél is csak az ellenség teljes legyőzése árán érhető el.

¹ Kihirdette: 1954. évi 32. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, az 1949. évi augusztus hó 12. napján kelt nemzetközi egyezményeknek a Magyar Népköztársaságban való törvényerejéről. Ld. továbbá Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeals Chamber, Judgement, 15 July 1999, Case No. IT-94-1, para. 84.

² Ld. az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv, 1. cikk (4) bekezdés. Kihirdette: 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben, 1949. augusztus 12-én kötött egyezmények I. és II. kiegészítő jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

³ Vö. PARTSCH, K. J.: Armed Conflict. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 3., 26.o. Összehasonlításképpen, a háború néhány kortárs definícióját ld. DINSTEIN, Y.: War, Aggression and Self-Defence. Third Edition. Cambridge University Press, Cambridge, 2001. 3-15.o.; SKUBISZEWSKI, K.: Peace and War. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 4., 75.o.

⁴ Vö. GREENWOOD, C.: The Concept of War in Modern International Law. **Int'l and Comp. L. Quart.**, Vol. 36. Pt. 2. (Ápril 1987), 283-306.o.; MENG, W.: War. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 4., 285-286.o.

Összefoglalva, a humanitárius intervenció és a nemzetközi fegyveres összeütközés között rész-egész viszony mutatható ki: minden humanitárius intervenció nemzetközi fegyveres összeütközés, de nem minden ilyen összeütközés humanitárius intervenció. Pontosabban, a humanitárius intervenció és a nemzetközi fegyveres összeütközés között nincs közvetlen rész-egész kapcsolat, hiszen az előbbi csak az utóbbi egyik részének – a háborúnak, illetve a háborúnak nem minősülő cselekmények csoportjának – a része.

Ide kívánczok, hogy a XX. század végének és a XXI. század elejének több nemzetközi fegyveres összeütközése is egy érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet. Azon államközi összecsapásokban, amelyekben az egyik oldalon egy vagy több demokratikus berendezkedésű állam küzd, rendre fellelhető egy sajátos emberiességi motívum, konkrétan az ellenség fegyveres erőinek támadása mellett, a polgári lakosság humanitárius támogatása is. Ez a támogatás – amint azt az 1999. évi jugoszláviai és a 2001. évi afganisztáni konfliktus idején láthattuk – olykor nyilvánvalóan meghaladja a nemzetközi humanitárius jog által a hadviselő felekre rótt kötelezettségek körét. Az ilyen jellegű katonai „melléktevékenység” azonban semmi esetre sem alakítja át a nemzetközi fegyveres összeütközést humanitárius intervencióvá. Mint ismeretes, a humanitárius intervenció esetében az emberiességi célzat elengedhetetlen, központi és nem esetleges, kiegészítő elem. Többek között éppen ezért nem tekinthetők például a második világháború – holokausztnak is véget vető – szövetséges hadműveletei egyfajta gigantikus humanitárius intervencióknak, noha a releváns szakirodalomban ilyen nézetekkel is találkozhatunk.⁵ Amint arra Sean D. Murphy is rámutatott, a második világháború – dacára a náci Németország saját és idegen polgárokkal szemben elkövetett borzalmas emberi jogi jogsértéseinek – elsődlegesen önvédelmi háború volt.⁶

2. A humanitárius intervenció és az önvédelem

Az önvédelem szinte minden jogrendszer sajátos eleme. Azon jogrendszerekben, amelyekben a jog érvényre juttatására és megsértésének szankcionálására külön, centralizált szervezetrendszer működik, az önvédelem szerepe és terjedelme marginálisnak mondható. Ellenben a nemzetközi jogban, ahol nincs ilyen kényszerapparat, az önvédelem szerepe is jóval nagyobb, tartalmi köre is sokkal tágabb. Tág és tisztázatlan tartalma következtében az önvédelem – különösen a klasszikus nemzetközi jog érájában – gyakran alig volt megkülönböztethető az önsegély elvétől és az önfenntartás kategóriájától. 1945 előtt mind az önsegély, mind az önfenntartás számos, tradicionális nemzetközi jogi intézményt felölelő gyűjtőfogalomként jelent meg.⁷ Általában véve magukba foglalták az intervenciót, a represszáliát és esetleg a szükséghelyzetet – bár kisebb-nagyobb eltérések szinte minden szerzőnél kimutathatók. Az önvédelem tehát jobbára e kategóriák társaságában, egyazon gyűjtőfogalom keretében került tárgyalásra, ami olykor – mai szemmel nézve – jelentős fogalmi zavarokhoz vezetett.⁸ E zavarok ugyanakkor jelentős cselekvési szabadságot

⁵ „A humanitárius intervenció legfontosabb Alapokmány előtti precedense azonban **maga a második világháború.**” TESÓN, *id. mű.* 178.o. (Kiemelés az eredeti műben.)

⁶ Ld. MURPHY, *id. mű.* 65.o.

⁷ Lényegüket összefoglalva ld. BRYDE, B.-O.: Self-Help. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 4., 215-217.o.; PARTSCH, K. J.: Self-Preservation. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 4., 217-220.o.; STOWELL, Intervention in International Law, 392-414.o.

⁸ Álljon itt néhány példa a probléma illusztrálására. William E. Hall például egyenesen egyelősségjelet tett az önfenntartás és az önvédelem, illetve számos egyéb kategória közé. Ld. HALL, *id. mű.* 322-336.o. Charles G. Fenwick az önfenntartás joga helyett a „létezéshez való jog” kifejezést használta, és e címszó alatt ejtett szót mind az önvédelemről, mind az intervencióról. Szerinte a beavatkozás adott esetben valamely közvetett támadás elleni önvédelem gyakorlásaként is felfogható. Ld. FENWICK, International Law, 142, 150.o. Franz von Liszt úgy vélte, hogy megengedhető az intervenció, ha az megfelel az „önhatalmú önsegély” gyakorlása

biztosítottak az államoknak, hiszen magatartásukat szinte tetszés szerint támaszthatták alá egy adott ügyben a számukra leginkább megfelelő nemzetközi jogi doktrínával.

A *ius ad bellum* korában érdekes módon az önvédelem nem volt a nemzetközi jog olyannyira központi tétele, mint azt gondolnánk. Ez érthető, hiszen egy olyan nemzetközi rendszerben, ahol a háborús erőszak alkalmazása a szuverenitás attribútuma és minden állam „szent joga”, az önvédelemre mint jogszerűséget alátámasztó jogintézményre, nem volt különösebb szükség. Bizonyos tekintetben még a *bellum iustum* korában is nagyobb fontosságot tulajdonítottak az önvédelemnek, mint ekkor, lévén a középkorban – a *propulsare hostes* formájában – ez volt a legkikezdzhetetlenebb *iusta causa*.⁹

Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az önvédelem a XIX. század nemzetközi jogában elhanyagolható, avagy – amint azt egyes, tekintélyes szerzők állítják, egyenesen nemlétező¹⁰ – lett volna. Az államok gyakran hivatkoztak e jogra, valahányszor a fegyveres erőszak eszközéhez folyamodtak. Az egyik leghíresebb ilyen eset, az 1837. évi Caroline-ügy nyomán fogalmazódtak meg az önvédelem gyakorlásának idővel szokásjogivá váló feltételei. Az eset kapcsán – melyben brit csapatok az önvédelem és az önfenntartás jogára hivatkozással az Egyesült Államok területén megrohmozták és elpusztították a kanadai felkelőknek segítséget szállító *Caroline* nevű gőzöst – az amerikai kormány a következőképpen fogalmazta meg az önvédelem gyakorlásának feltételeit: az önvédelem alapja csak „azonnali, elsőprő, mérlegelésre időt nem hagyó” veszély lehet, az önvédelem során kifejtett cselekményeknek pedig szigorúan igazodniuk kell az önvédelmi helyzet által diktált szükség mértékéhez, az „ésszerűtlen és túlzó” cselekmények megengedhetetlenek.¹¹ Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy ekkoriban az önvédelem szükségessége a megelőző csapáshoz is alapot szolgáltatathatott.

Sem a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, sem a Briand-Kellogg-paktum nem tartalmazott explicit önvédelmi klauzulát. Ennek magyarázataként – és a korabeli általános vélekedés illusztrálása végett – álljon itt Frank B. Kellogg amerikai külügyminiszternek, az említett paktummal összefüggésben tett alábbi kijelentése:

„Némelyik kormány feltette a kérdést, hogy vajon [a paktum] megfosztja-e őket az önvédelem jogától? Felfoghatatlannak tűnt számomra, hogy valaki képes azt állítani, bármelyik nemzet aláírna egy olyan szerződést, amely úgy is értelmezhető, mint ami az országot érő támadás esetén megszünteti az önvédelem jogát. Ez minden szuverén természetes joga, hasonlóképpen minden egyéné, és bennrejlík valamennyi szerződésben.”¹²

előfeltételeinek; nála tehát e két fogalom között volt átfedés. LISZT, *id. mű.* 66.o. Irk Albertnél és Buza Lászlónál szintén összefonódott az önfenntartás és a „jogos védelem”. Ld. IRK, *id. mű.* 106-107.o.; BUZA, A nemzetközi jog..., 153.o. Érdekes módon a közel fél évszázaddal Irk és Buza előtt alkotó Werner Rudolf jóval rendszerezettebb és tagoltabb megközelítést adott közre: művében az önvédelmet a „nemzet eredeti jogai” körében, elkülönítve tárgyalta. Ld. WERNER, *id. mű.* 302.o. A szükséghelyzet, az önfenntartás, az önsegély és a szankció önvédelemtől való elhatárolását ld. BOWETT, D. W.: *Self-Defense in International Law*. Frederick A. Praeger, New York, 1958. 10-25.o. Részben ld. még KUNZ, J. L.: *Individual and Collective Self-Defense in Article 51 of the Charter of the United Nations*. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 41. No. 4. (October 1947), 875-876.o.

⁹ Vö. BOWETT, *Self-Defense*..., 4.o.; BRYDE, B.-O.: *Self-Defence*. In: *ENCYCLOPEDIA*, Vol. 4., 212.o.

¹⁰ Vö. JIMÉNEZ de ARÉCHAGA, E.: *International Law in the Past Third of the Century*. *R.C.A.D.I.*, Tome 159 (1978-I), 96-97.o.

¹¹ Ld. többek között HALL, *id. mű.* 323-324.o.; MENG, W.: *The Caroline*. In: *ENCYCLOPEDIA*, Vol. 3., 81-82.o.

¹² Statement of Hon. Frank B. Kellogg, Secretary of State, 7 December 1928. Ld. U.S. Sen., 70th Cong., Hearings Before the Committee on Foreign Relations on the General Pact for the Renunciation of War signed at Paris, 27 August 1928. (Beszúrás tölem.)

Mindent egybevetve megállapítható, hogy a klasszikus nemzetközi jogban az önvédelem és a humanitárius intervenció – a fogalmak tisztázatlansága folytán, közvetve vagy közvetlenül – egyes pontokon összefonódhatott. Ily módon jöhetett létre ama szakirodalmi vélekedések, miszerint az állam területén zajló, túrheteren mértéket öltő és már a szomszédos államokat is fenyegető emberi jogi jogsértések okot adhatnak a beavatkozásra.¹³

Az ENSZ Alapokmányának elfogadásával az önvédelem terén is jelentős változások következtek be. Az Alapokmány 51. cikke ekként szabályozza az önvédelem jogát:

„A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja ellen irányuló fegyveres támadás esetében az egyéni vagy kollektív önvédelem természetes jogát mindaddig, amíg a Biztonsági Tanács a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat meg nem tette. A tagok az önvédelem e jogának gyakorlása során foganatosított rendszabályait azonnal a Biztonsági Tanács tudomására tartoznak hozni és ezek a rendszabályok semmiképpen sem érintik a Biztonsági Tanácsnak a jelen Alapokmány értelmében fennálló hatáskörét és kötelességét abban a tekintetben, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása végett az általa szükségesnek tartott intézkedéseket bármikor megtegye.”¹⁴

Megfogalmazásából ítélve, az Alapokmány 51. cikke az önvédelem jogát vagy pusztán az „Egyesült Nemzetek tagjai” tekintetében rendezi, vagy pedig azért, hogy „természetes jogról” beszél, valamennyi állam számára biztosítani kívánja azt.¹⁵ Ennek a ténynek manapság, amikor a földkerekség gyakorlatilag minden állama a világszervezet tagja, már nincs túlzott jelentősége. Annál fontosabb problémát képezett azonban az ENSZ megalakulását közvetlenül követő időkben, és felvetette a kérdést, hogy a szervezeten kívüli államokra nézve, illetőleg az Alapokmány háttérében érvényesül-e, s ha igen, milyen tartalommal az önvédelem joga. Kérdéses volt, hogy vajon a klasszikus nemzetközi jog időszakának önvédelme részben vagy egészben továbbél-e az ENSZ-korszakban¹⁶, esetleg az Alapokmány a kortárs szokásjogot tükrözi¹⁷, vagy ha mégsem, akkor elképzelhető-e, hogy az 51. cikk idővel lerontotta a tőle eltérő, jóval tágabb szokásjogot?¹⁸ A lerontás kapcsán ugyanakkor nem szabad elsiklani ama korántsem mellékes körülmény fölött, hogy az

¹³ Vö. például WESTLAKE, *id. mű.* 336-337.o.

¹⁴ ENSZ Alapokmány, 51. cikk

¹⁵ Ld. RANDELZHOFFER, A.: Article 51. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 666.o.

¹⁶ Ld. BOWETT, Self-Defense..., 184-186.o.; FAWCETT, J. E. S.: Intervention in International Law. **R.C.A.D.I.**, Tome 103 (1961-II), 360-361.o.; FENWICK, C. G.: The Dominican Republic: Intervention or Collective Self-Defense. **Am. J. Int'l L.**, Vol. 60. No. 1. (January 1966), 64.o.; GOODRICH, L. M. – HAMBRO, E.: Charter of the United Nations. Commentary and Documents. Second and Revised Edition. Stevens & Sons Ltd., London, 1949. 301.o.; WALDOCK, C. H. M.: The Regulation of the Use of Force by States in International Law. **R.C.A.D.I.**, Tome 81 (1952-II), 496-497.o.

¹⁷ A Nemzetközi Bíróság a Nicaragua-ügyben hozott ítéletében erre az álláspontra helyezkedett, hiszen az 51. cikk és a szokásjog között mindössze a Biztonsági Tanács tájékoztatása kapcsán állapított meg különbséget. Ld. Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgement of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986, para. 211., 110.o.; para. 235., 121.o. Hasonló értelemben ld. BROWNIE, International Law and the Use of Force..., 280.o. Brownie azt is elképzelhetőnek tartja, hogy az 51. cikk az 1945-ben fennálló szokásjogot tükrözte. Szerinte azok, akik az önvédelem tag szokásjogának továbbélése mellett érvelnek, figyelmen kívül hagyják az 1920 és 1945 közötti periódus jogfejlődésének hatásait. Ld. uo. 274.o.

¹⁸ „Am a tágabb értelemben vett szokásjog továbbélésének mindössze a néhány nem ENSZ-tagra nézve van gyakorlati hatása. Ami az ENSZ tagjait illeti, megállapítható, hogy az 51. cikk, ide értve annak fegyveres támadás esetére való korlátozottságát is, megelőzi és helyettesíti az önvédelem hagyományos jogát.” RANDELZHOFFER, Article 51, 678.o. Természetesen az sem kizárt, s jómagam ezt tartom a legvalószínűbb feltevésnek, hogy idővel, az állami gyakorlat áttételén keresztül, maga a szokásjog idomult az Alapokmányhoz.

önvédelem szokásjoga feltétlen alkalmazást igénylő szabály volt¹⁹, amelyet az 51. cikk mint szerződéses norma csak abban az esetben írhatott felül, amennyiben maga is feltétlen alkalmazást igényelt. Mivel azonban a „természetes jog” formula arra enged következtetni, hogy az Alapokmány a már létező szokásjogot nem kívánta érinteni, ily módon lerontásról sem igazán beszélhetünk. Akkor viszont milyen alapon fűz korlátokat és feltételeket az 51. cikk e „természetes joghoz”? Az 51. cikk módfelett szűkre szabja az önvédelem jogának gyakorlására nyitva álló lehetőségek körét és szigorú kritériumokat támaszt annak érvényesítése tekintetében. Az önvédelmi helyzet – az Alapokmány alapján – kizárólag fegyveres támadás esetén áll be: ekkor az állam vagy az államok, egyéni vagy kollektív módon, a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélkül is jogszerűen alkalmazhatnak defenzív erőszakot.²⁰ A joggyakorlás Tanácstól független volta szerfelett szubjektívvé teszi annak eldöntését, mi minősül fegyveres támadásnak. Sőt – amint arra Hans Kelsen is rámutatott – rögtön két szubjektív minősítéssel állunk szemben: a megtámadott, valamint a támadó félével.²¹ Ehhez társul még a Biztonsági Tanács – elméletileg objektív, ám az önvédelmi helyzet beálltát követően megfogalmazott – megítélése az Alapokmány 39. cikke alapján. Figyelemreméltó azonban, hogy immár az önvédelem fogalmi körébe tartoznak az Egyesült Államokat 2001. szeptember 11-én ért, bizonyítottan külföldről támogatott terrortámadások is²², noha azok természete nagyban eltér azon cselekményekétől, amiket a tragikus eseményekig fegyveres támadásnak tekintettünk.

Az 51. cikk továbbá feltételül szabja a Biztonsági Tanács haladéktalan tájékoztatását²³, valamint az önvédelem gyakorlásának időbeli lezárásaként azt az időpontot jelöli meg, amikor a Tanács megteszi „a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges rendszabályokat”. Az ezt követően alkalmazott erőszak kapcsán így már nem önvédelemről, hanem a szervezet VII. fejezet szerinti cselekvéséről beszélünk. Ezért jegyzi meg Kelsen az 51. cikk megfogalmazása kapcsán, hogy a Tanács ilyen esetben nem „fenntartja”, hanem inkább „helyreállítja” a megbomlott nemzetközi békét és biztonságot.²⁴ A Tanács szerepének fényében, Yoram Dinstein úgy véli, hogy az önvédelem gyakorlása voltaképpen egy kétfázisú folyamat, melynek első szakaszában a megtámadott állam, saját döntése nyomán, önsegélyként és ideiglenes jelleggel alkalmaz erőszakot, amit a második szakaszban a világszervezet fellépése követ.²⁵ Ide kívánczik az is, hogy a Biztonsági Tanács állandó tagjai gyakorlatilag korlátlan ideig gyakorolhatják az önvédelem jogát, hiszen vétőjogukkal élve tetszés szerinti ideig elejét vehetik annak, hogy a Tanács megtegye a szükséges intézkedéseket, azaz a kollektív biztonsági rendszert működésbe hozva határozatot

¹⁹ Vö. KELSEN, H.: *The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems*. The London Institute of World Affairs, London, 1950. 791.o.

²⁰ A Biztonsági Tanács engedélye nem kell az önvédelemhez, hiszen az éppen annak lényegét tagadná meg. Vö. ROSTOW, E. V.: *Until What? Enforcement Action or Collective Self-Defense?* *Am. J. Int'l L.*, Vol. 85. No. 3. (July 1991), 510.o. A Tanács ugyanakkor elrendelheti, hogy egy állam hagyjon fel az erőszak alkalmazásával, még akkor is, ha arra önvédelem keretében kerül sor. Ld. SCHACHTER, O.: *United Nations Law in the Gulf Conflict*. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 85. No. 3. (July 1991), 459.o.

²¹ Ld. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 798-799.o.

²² Vö. S.C. Res. 1368, 4370th mtg., 12 September 2001, U.N. Doc. S/RES/1368 (2001), preamble; S.C. Res. 1373, 4385th mtg., 28 September 2001, U.N. Doc. S/RES/1373 (2001), preamble; Statement by the North Atlantic Council, 12 September 2001, NATO Press Release (2001) 124; Statement by NATO Secretary-General, 2 October 2001

²³ Erről ld. bővebben GREIG, D. W.: *Self-Defence and the Security Council: What Does Article 51 Require?* *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 40. Pt. 2. (April 1991), 367-388.o. Greig konklúziója az, hogy a jelentéstétel előírása inkább „iránymutató” jelleggel bír, és elmulasztása semmiképpen nem érinti magának az önvédelemnek a jogszerűségét. Ld. uo. 387, 402.o.

²⁴ Vö. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 801.o.

²⁵ Ld. DINSTEIN, *War, Aggression and Self-Defence*, 185.o.

fogadjon el.²⁶ Ez természetesen aligha egyeztethető össze a jóhiszemű joggyakorlás elvével. Végül, de nem utolsó sorban, rendkívül lényeges – bár az 51. cikkben nem szabályozott – feltétel az arányosság és a szükségesség elvének szem előtt tartása.²⁷

A humanitárius intervenció fogalmának fényében – úgy gondolom – nyilvánvaló, hogy a definícióban a beavatkozás alapjaként megjelölt atrocitások aligha ölthetik egy másik állam ellen irányuló fegyveres támadás formáját. Legfeljebb azzal párhuzamosan folyhatnak a támadó állam területén, amint arra a második világháború is kiváló példát szolgáltat. Mivel azonban e cselekmények – jelesen a fegyveres támadás és az emberi jogok belföldi lábbal tiprása jól elválaszthatók – az önvédelem jogának gyakorlása gyakorlatilag soha nem egyenlő a humanitárius beavatkozással. Még akkor sem, ha az önvédelmi küzdelem eredményes, és a jogsértő állam katonai veresége magával vonja az emberi jogi jogsértések végét is. Ennek oka megegyezik azzal, amit a második világháború humanitárius jellegének cáfolata kapcsán korábban kifejtettem. Továbbá, az önvédelem jogának gyakorlása során tett intézkedések – az arányosság és a szükségesség elvének következtében – soha nem haladhatják meg a **status quo ante** helyreállításához kellő mértéket.²⁸ Következésképp, az önvédelmet gyakorló állam, e jogának gyakorlása során aligha törhet be a támadó állam területére abból a célból, hogy ott véget vessen az emberi jogok súlyos és tömeges megsértésének.

Egyetlen lehetséges találkozási pont felfedezhető fel a humanitárius intervenció és az önvédelem között, ám ez is csak akkor, ha az előbbi a saját állampolgárok védelmét is felölelő, tágabb értelemben fogjuk fel. **Prima facie** nem igényelne különösebb erőfeszítést annak nemzetközi jogi igazolása, hogy egy állam területén kívül, annak polgárai ellen, egy másik állam által alkalmazott erőszak közvetve sérti az állampolgárság szerinti állam szuverenitását, azaz állami létének egyik elengedhetetlen komponensét (lakosság), s ezáltal kvázi önvédelmi helyzetbe hozza azt.²⁹ Ez az elképzelés akár még a megfelelő módon prezentált és magyarázott állami gyakorlattal is alátámasztható. Mégis, komoly aggályokkal terhes az efféle érvelés, így azt a nemzetközi jogászok túlnyomó része – helyesen – elutasítja.³⁰ A cáfolat meglehetősen egyszerű: egy másik állam polgáraival szemben alkalmazott vagy fenyegetően kilátásba helyezett erőszak semmiképpen nem tekinthető egy 51. cikk szerinti fegyveres támadásnak. Ha e polgárokat saját országuk területén éri támadás, úgy az 51. cikk esetleg alkalmazhatóvá válik, ám ekkor a humanitárius intervenció lehetősége lesz fogalmilag kizárt.

²⁶ Vö. Kelsen, *The Law of the United Nations*, 804.o.

²⁷ Ld. Randelzhofer, *Article 51*, 664, 677.o.; Schachter, *id. mű.* 460.o.

²⁸ Ld. Delbrück, J.: *Collective Self-Defence*. In: *Encyclopedia*, Vol. 3., 116.o.; Donner, M.: *Die Begrenzung bewaffneter Konflikte durch das moderne jus ad bellum*. *AdV*, Band 33. Heft 1-2. (Mai 1995), 212.o.

²⁹ Ilyen értelemben – gyakran az önszegély elvére való utalás kíséretében – ld. többek között Bowett, *Self-Defense...*, 91-105.o.; Bowett, D. W.: *The Use of Force for the Protection of Nationals Abroad*. In: Casese, *The Current Legal Regulation...*, 39-55.o.; Fenwick, *The Dominican Republic...*, 64.o.; Fitzmaurice, G.: *The General Principles of International Law, Considered from the Standpoint of the Rule of Law*. **R.C.A.D.I.**, Tome 92 (1957-II), 172-173.o.; Weston, B. H. – Falk, R. A. – D'Amato, A. A.: *International Law and World Order: A Problem-Oriented Coursebook*. American Casebook Series. West Publishing Co., St. Paul, 1980. 396-397.o. (Myres S. McDougal és Michael Reisman véleménye.)

³⁰ Eme – általam mellőzött – téma kritikus megközelítését ld. bővebben Brownlie, *International Law and the Use of Force...*, 289, 292, 298-301.o.; Brownlie, I.: *Thoughts on Kind-Hearted Gunmen*. In: Lillich, *id. mű.* 143.o.; Fawcett, *id. mű.* 404.o.; Randelzhofer, *Article 51*, 670-672.o.

3. A humanitárius intervenció és a repressália

Ismeretes, hogy a repressália a nemzetközi jog egyik – az önszegély elvén működő – szankciója.³¹ Az önvédelem kapcsán már elhangzott, hogy az önszegély voltaképpen egy gyűjtőfogalom, ami különösen a klasszikus nemzetközi jog időszakában több, mára már egyértelműen elválasztható jogintézményt foglalt magába. Ily módon az 1945 előtti nemzetközi jog kapcsán, e helyütt is megemlíthetők mindazon anomáliák és összefonódások, amelyekről az előző alpont alatt szó esett. Jelesül az a tény, hogy az ENSZ-korszak beköszönté előtt a repressália nem vált el élesen egy sor más nemzetközi jogi intézménytől.

Maga a „repressália” kifejezés az olasz „*rependere*”, illetve a középkori latin „*reprehendere*” szavakból ered – mindkettő jelentése: „visszavenni”.³² A repressália története egészen az ókorig nyúlik vissza, ám az intézmény rohamos fejlődésére csak a középkor sajátos viszonyai közepette került sor.³³ Ezek a represszáliák azonban még ún. magánrepresszáliák voltak, melyek helyét a XVII-XVIII. században részint a diplomáciai védelem, részint az állami represszália foglalta el.³⁴ Ugyanekkor került az intézmény egyértelműen a nemzetközi jog szabályozási körébe. A repressália a nemzetközi jogban egy jogsértés másik jogsértő cselekménnyel történő megtorlását jelenti. A szankciót ténylegesen alkotó állami magatartás mindig valamely nemzetközi jog által védett érték ellen irányul, lényegében tehát ez is egy – megtorló, punitív célzatú – jogsértés, amit azonban jogszerűvé tesz az a körülmény, hogy egy előzetes jogsértésre válaszul fejtették ki. Célja a jogsértés abbahagyásának, a jog követésének, valamint a jóvátétel adásának kikényszerítése. A represszáliát – tekintve, hogy az önszegély elvén kerül alkalmazásra – mindig a sértett állam alkalmazza. Ez a gyakorlatban oda vezet, hogy a szankció leginkább az erős sértett-gyenge jogsértő viszonylatban kerül alkalmazásra.

A repressália gyakorlásának általános feltételeit a Nemzetközi Jogi Intézet 1934-ben hat pontban határozta meg:

- A repressália alkalmazása előtt a jogsértő államot fel kell szólítani a jogsértés abbahagyására, és a kért jóvátétel magadására.
- A repressália alkalmazása során alkalmazott kényszernek, jogsértésnek arányosnak kell lennie az eredeti jogsértéssel, illetve az elszenvedett sérelemmel.
- A szankció negatív következményei nem sérthetik az egyének, illetve harmadik államok jogait.
- Tartózkodni kell a humanitás törvényeivel össze nem egyeztethető represszáliáktól.
- A repressália kizárólag abból a célból alkalmazható, amely gyakorlásának eredeti alapjául szolgált, e céltól eltérni nem lehet.
- A repressália alkalmazását haladéktalanul be kell szüntetni, ha a jogsértő állam ésszerű elégtételt szolgáltatott.³⁵

³¹ Az önszegély meghatározó szerepe miatt nevezte Hans Kelsen a nemzetközi jogot „primitív jogrendnek”. Ld. KELSEN, H.: Tiszta jogtan. Fordította: BIBÓ I. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988. 73.o.; KELSEN, The Law of the United Nations, 707.o.

³² Vö. NAGY K.: Az önszegély a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXVIII. évf. 7. szám (1983. július), 461.o.

³³ A repressália kialakulásáról és történetéről bővebben ld. SPEYER COLBERT, E.: Retaliation in International Law. King's Crown Press, Columbia University, New York, 1948. 10-13.o.

³⁴ „Az állami represszáliák fő megkülönböztető jegye azonban nem annyira az államhatalom felhasználásában áll – minthogy ez már a magánrepresszáliák legkorábbi formájára is jellemző volt –, hanem abban, hogy a jogsértő állam egyfajta megbüntetéseként, korlátlan foglalásra adtak felhatalmazást. Más szavakkal, a jóvátétel megszűnt a represszáliák céljának lenni, amint azok államivá váltak; a megtorlásjellegű foglalások ehelyett szankcióvá, a szembenálló fél politikájának megváltoztatását kikényszerítő fegyverré váltak.” SPEYER COLBERT, *id. mű.* 54-55.o.

³⁵ Ld. NAGY, Az önszegély..., 463.o.

A represszália azonban maga is egy rendkívül összetett, tovább tagolható fogalom. Egyrészt meg szokás különböztetni a represszáliától (avagy a békés represszáliától) a háborús represszáliát, másrészt – eszközeire tekintettel – a fegyveres represszáliát a nem fegyveres represszáliától. Az előbbi két kategória különbségeit Evelyn Speyer Colbert sommásan így fogalmazta meg:

„A békeidőben történő megtorlás célja, hogy az állam, amely ellen az irányul, a sértetteknek nyújtott jóvátétel, és [...] kifogásolható magatartásának abbahagyása útján elismerje cselekményeinek jogszerűtlenségét. A háborús megtorlás elsősorban azt kényszeríti ki, hogy a jogsértő állam hagyjon fel jogellenes gyakorlatával, másfelől pedig kiegyenlíti a hadviselők helyzetét azáltal, hogy egyiküket felmenti a másik által megsértett jog követése alól.”³⁶

A fegyveres és a nem fegyveres represszália megkülönböztetése különösebb nehézséget nem okoz: ebben az esetben a szankció eszköze alapján történik a differenciálás. Hozzá kell ugyanakkor tenni, hogy ez a különbségtétel igazán a béke idején alkalmazott megtorlás vonatkozásában bír súllyal. A fegyveres represszália eszköze a fegyveres erőszak, míg a nem fegyveresé valamilyen aktív vagy passzív³⁷, de semmi esetre sem erőszakos magatartás. A megkülönböztetés napjainkra jelentősen veszített hajdani, XIX. századi jelentőségéből. A klasszikus nemzetközi jogban a fegyveres represszália jogszerű eszköz volt, amit azonban olykor roppant nehéz volt megkülönböztetni a háborútól.³⁸ Mindenesetre a fegyveres represszália akkoriban fölöttébb kényelmes megoldást jelentett mind a sértett, mind a jogsértő állam számára, tekintve, hogy alkalmazása nyomán nem állt be a hadiállapot, annak minden hátrányos következményével és óriási költségeivel egyetemben.³⁹ Mégis, egyes szerzők a háborút – áttételesen – a represszália egyik legalapvetőbb formájaként tartották számon.⁴⁰ A *ius ad bellum* idején a fegyveres represszáliának két fő fajtája alakult ki: a békés blokád, valamint a háborúnak nem minősülő, ám a másik állam területén alkalmazott fegyveres erőszak.⁴¹ Ily módon a korabeli represszáliát nemcsak a háborútól, hanem a beavatkozástól is szerfelett nehéz volt megkülönböztetni. Ez a probléma természetesen a humanitárius intervenció esetében is fennállt – elegendő e tekintetben a büntetés számos írásban fellelhető motívumára gondolni.

Az ENSZ Alapokmányának elfogadása nyomán azonban a fegyveres represszália – addig jogszerű – szankcióból súlyos jogsértéssé vált. A fegyveres represszália a kortárs nemzetközi jog szerint agresszió, ám ha – ezen túlmenve – fegyveres támadást is megvalósít, úgy okot ad az eredetileg jogsértő állam számára az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának gyakorlására. Megjegyzendő, hogy egyes nézetek szerint a vélt vagy valós önvédelem és a fegyveres represszália elhatárolása még a jelenkor nemzetközi jogában is nehézségekbe

³⁶ SPEYER COLBERT, *id. m.* 1-2.o. A háborús represszáliáról még ld. HERCZEGH G.: Az ún. háborús represszáliák problémája a mai nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXI. évf. 7. szám (1976. július), 384-390.o.

³⁷ Vö. a pozitív és negatív represszáliák megkülönböztetésével. NAGY, Az önsegély..., 462.o.

³⁸ Egy lehetséges elhatárolási módot ld. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 707.o.

³⁹ Vö. SPEYER COLBERT, *id. m.* 95, 98, 100, 103.o.

⁴⁰ „Éppen a háború joga az, amely a nemzetközi jog szabályainak legerősebb szankcióját képezi: A megsértett jogszabály védelmét a háború joga biztosítja leginkább.” WENINGER, *id. m.* 299.o.

⁴¹ Ld. SPEYER COLBERT, *id. m.* 61.o.

ütközhet, különösen egyes gyakorlati példák – példának okáért az arab-izraeli konfliktus egyes mozzanatainak – fényében.⁴²

A represszália történetének egyik legutóbbi állomásaként a Nemzetközi Jogi Bizottság állami felelősségről szóló 2001. évi tervezete említhető meg. A tervezet a „represszália” kifejezés helyett „ellenintézkedésről” beszél, és azt – az önvédelemtől egyértelműen elkülönített jogellenességet kizáró okként⁴³ – a 49. cikkben az alábbiak szerint szabályozza:

- „1. A sértett állam csak olyan állammal szemben tehet ellenintézkedéseket, amelyek nemzetközi jogsértésért felelős, abból a célból, hogy ez az állam teljesítse [...] kötelezettségeit.
2. Az ellenintézkedések jelenleg a felelős állam ellen intézkedéseket alkalmazó állam irányában fennálló nemzetközi kötelezettségeinek nemteljesítésére korlátozódnak.
3. Az ellenintézkedéseket, amennyire ez lehetséges, oly módon kell foganatosítani, hogy azok lehetővé tegyék a kérdéses kötelezettségek teljesítésének folytatását.”⁴⁴

A tervezet a továbbiakban kimondja, hogy a törvényes ellenintézkedések nem érinthetik az Egyesült Nemzetek Alapokmányába foglalt erőszakkal való fenyegetéstől vagy annak alkalmazásától való tartózkodás kötelezettségét, az alapvető emberi jogok védelmének kötelezettségét, a represszáliákat kizáró humanitárius jellegű kötelezettségeket, valamint a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaiból eredő kötelezettségeket.⁴⁵

Az ellenintézkedésnek – figyelemmel a jogsértés súlyára és a szóban forgó jogokra – arányosnak kell lennie az elszenvedett sérelemmel. Alkalmazását megelőzően a jogsértő államot fel kell szólítani kötelezettségeinek teljesítésére, illetve közölni kell vele az ellenintézkedés alkalmazásáról szóló döntést, felajánlva egyúttal a tárgyalásos úton történő rendezést. Ám mindez nem zárja ki sürgős ellenintézkedések vételét, amennyiben erre a sértett állam jogainak megóvásához feltétlenül szükség van. Ellenintézkedést azonban nem lehet foganatosítani, illetve alkalmazását haladéktalanul be kell szüntetni, ha a jogsértést abbahagyták, illetőleg ha a vita már egy olyan nemzetközi bírói fórum előtt van, ami a felekre nézve kötelező erejű döntést hozhat.⁴⁶

A tervezet értelmében nemcsak a sértett állam alkalmazhat ellenintézkedést. Lehetőség van arra is, hogy bármely harmadik állam, egy másik állam felelősségére hivatkozva, ezen állam ellen jogszerű ellenintézkedéseket tegyen, biztosítandó a jogsértés abbahagyását és jóvátétel nyújtását a sértett állam vagy a megsértett kötelezettség jogosultjai számára, feltéve, hogy ez a harmadik állam a megsértett kötelezettség kapcsán érdekközösséget alkot a sértettel vagy a jogsértés a nemzetközi közösséget mint egészt érinti.⁴⁷

Az elmondottakból kitűnik, hogy a represszália és a humanitárius intervenció elhatárolásánál a fegyveres represszáliát célszerű nagyító alá venni, míg a különbségtételt a nemzetközi jog mindkét nagy korszakának vonatkozásában el kell végezni. A *ius ad bellum* kora kapcsán megállapítható, hogy a represszália és a beavatkozás mint gyűjtőkategóriák között kétségtől léteztek hasonlóságok és átfedések: így például a célok és az eszközök tekintetében mindkét cselekvés korlátozott volt, és egyik sem vonta maga után a hadiállapot

⁴² E témában ld. BOWETT, D. W.: Reprisals Involving Recourse to Armed Force. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 66. No. 1. (January 1972), 1-36.o.; TUCKER, R. W.: Reprisals and Self-Defense: The Customary Law. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 66. No. 3. (July 1972), 586-596.o.

⁴³ Ld. Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 2001, Article 21, 22

⁴⁴ Uo. Article 49

⁴⁵ Uo. Article 50(1)

⁴⁶ Uo. Article 51, 52

⁴⁷ Uo. Article 48(1), 54

beállítását. Az elhatárolás kiindulási pontját azonban a következő kérdésre adott válasz képezi: Megvalósult-e egy represszália alkalmazására jogot adó jogsértés bármely állam oldalán akkor, ha egy másik állam lábbal tiporta saját polgárainak emberi jogait? Ez a kérdés azonban rögtön felvet két másikat is. Főszabály szerint kivel szemben terheli az obligáció az emberi jogok tiszteletben tartására kötelezett államot? A jogok vitathatatlan jogosultjával, az egyénnel, vagy az egyénnel **és** a többi állammal szemben?

Amennyiben úgy véljük, hogy az emberi jogi jogviszonyban a kötelezettség vállalása, sajátos módon, egyszerre irányult az egyén és a többi állam felé, úgy könnyen belátható, hogy a kérdéses jogsértések egyszerre sértették az egyént és a többi államot. Ilyenkor tehát helye lehetett a szankció alkalmazásának, következésképp a humanitárius intervenció és a fegyveres represszália kategóriája maradéktalanul fedte egymást: minden emberességi beavatkozás egyúttal represszália is volt. Ezt a feltevést igazolják az egyes szerzők „emberiség lelkiismeretéről”, illetve „az emberiség és a kultúra egyetemes érdekeiről” szóló megnyilatkozásai, továbbá a korabeli szakirodalomban helyenként megjelenő büntetés motívuma is.

Ám ha – korántsem megalapozatlanul – abból indulunk ki, hogy az emberi jogi jogviszonyban a kötelezettség csak az egyén irányában állt fenn⁴⁸, eltérő eredményre jutunk. Ebben az esetben az emberi jogok megsértése nyilván nem sérthette a többi államot, ezért alapesetben a humanitárius intervenciót sem lehetett represszáliának tekinteni. A nemzetközi szankció alkalmazásának joga legfeljebb akkor illethette meg a többi államot, ha a felek az emberi jogok tiszteletben tartására egy nemzetközi szerződésben, egymás irányában is kötelezettséget vállaltak. (Az a valószínű feltevés, miszerint egyes emberi jogok már a klasszikus nemzetközi jog idején is a szokásjog részét képezték, e hipotézisben irreleváns, hiszen a tiszteletben tartási kötelezettség – külön előírás hiányában – csak az egyén felé érvényesült.) Ilyenkor a szerződés vonatkozó rendelkezéseinek megsértése nyomán, a ténylegesen elnyomott személyek mellett, a többi részes állam – de semmi esetre sem minden más állam – is „sértetté vált”, s azok akár a fegyveres represszália eszközéhez is folyamodhattak. Így ha a szerződő felek, az emberi jogokat lábbal tipró részes állam ellen, szankcióként erőszakot alkalmaztak, a kategóriák közötti átfedés véletlenszerűen ugyan, de létrejött: a katonai akció egyszerre lehetett a szerződéstől független humanitárius intervenció, és a szerződésszegés megtorlására alkalmazott represszália. A különbségtételt – ha ugyan ez egyáltalán lehetséges – kizárólag az interveniáló felek szándékai fényében lehet elvégezni. (Hangsúlyozandó azonban, hogy az emberi jogok védelmében esetenként biztosított **intervenciók jogot** ebben a viszonylatban nem kell vizsgálni, mivel az fegyveres fellépésre nem adott felhatalmazást.) E kiindulási pont helyességét jelzi az a tény is, hogy az emberi jogok – egészen a XX. század második feléig – az államok belső joghatóságába tartozó ügynek számítottak, s legfeljebb akkor emelkedtek nemzetközi szintre, ha tiszteletben tartásukra az államok egy nemzetközi szerződésben vállaltak kötelezettséget.

Érdemes megvizsgálni még azt az esetet is, melyben egy állam azért avatkozik be humanitárius célzattal, hogy a szomszédos államban zajló emberi jogi jogsértések saját biztonságára is veszélyt jelentő hatásait felszámolja. Az ilyen beavatkozás lehetősége szintén elmosta az önfenntartás jogát érő veszély okán végrehajtott fegyveres represszália és a humanitárius intervenció közötti határokat, sőt még önvédelmi aspektusai is voltak. A kategóriák megkülönböztetésének alapjául ilyenkor is csak a beavatkozó állam szándékai

⁴⁸ Bragyova András szerint az emberi jogi kötelezettségek vállalása során nem *inter se*, hanem *per se* kötelezettség jön létre, azaz „az állam önmagát kötelezi önmagával szemben”. Ám azt is hozzáteszi, hogy a nemzetközi jogi alanyi jog, illetve kötelezettség hiánya nem zárja ki bizonyos – jogsértés esetére szóló – eljárási jogok és kötelezettségek létét. BRAGYOVA A.: Alapozhatók-e az emberi jogok a nemzetközi jogra? *Állam- és Jogtudomány*, XXXII. évf. 1-4. szám (1990), 100-101, 103-104.o.

szolgálhattak: nevezetesen az, hogy akcióját a megtorlás igénye vagy emberieségi megfontolások motiválták.

A kortárs nemzetközi jogban – legalábbis az elhatárolás tekintetében – könnyen át lehet vágni az emberi jogok tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettséggel kapcsolatos, imént taglalt „gordiuszi csomót”. A kérdés vizsgálata ugyanis mellőzhető, hiszen napjainkban a fegyveres represszália kategóriája a béke idején nem igazán értelmezhető, s így az elhatárolást sem lehet elvégezni.⁴⁹ Különbségtétel ugyan ekkor is eszközölhető, ám ez esetben már az agressziót kellene a humanitárius intervenciótól elhatárolni, ami viszont inkább jogszerűségi kérdés. (Nem is beszélve arról, hogy a jogszerűség nem fogalmi eleme a humanitárius intervenciónak.) A békeidőben alkalmazott fegyveres represszália tehát súlyos nemzetközi jogsértésnek számít, ami többek között az ENSZ Alapokmányából, a nemzetközi jog alapelveiről szóló 1970. évi közgyűlési határozatból⁵⁰, valamint a Nemzetközi Jogi Bizottság előbb részletezett tervezetéből is világosan lezűrhető. Azért hangsúlyozom, hogy „békeidőben”, mert tévesen felmerülhet a háborús represszália és a humanitárius intervenció elhatárolásának igénye. Nem szabad azonban elfeledni, hogy főszabály szerint a humanitárius intervenció megindításának pillanatáig nincs nemzetközi fegyveres összeütközés a beavatkozó és a célállam között, ám az ilyen konfliktus a háborús represszáliák alkalmazásának elengedhetetlen feltétele.

4. A humanitárius intervenció és a békefenntartás

A békefenntartás a nemzetközi jog egyik legújabb keletű intézménye, hiszen létrejött az „újszellemű nemzetközi jog” korszakára datálható.⁵¹ Minthogy a humanitárius intervenció kialakulása jóval megelőzte a békefenntartó tevékenység megjelenését, a két kategória egymástól való elhatárolása kizárólag az 1945 utáni időszak kapcsán végezhető el. Ám az a tény, hogy a békefenntartás időben később jött létre, önmagában nem zárja ki a két intézmény közötti átfedések lehetőségét. A békefenntartás rendkívül összetett, sokrétű és legfőképp állandóan változó tevékenység, ezért meghatározása sem végezhető el általános érvénnyel. A fogalom definiálásánál tehát sokkal célszerűbbnek tűnik annak rövid körülírása.⁵²

A „békefenntartás” kifejezés voltaképpen egy gyűjtőfogalom. Tagolását elsősorban generációs alapon szokás elvégezni, szem előtt tartva ugyanakkor azt, hogy maguk a generációk sem homogének, azok is tovább bonthatók különböző alkategóriákra. A békefenntartás első generációját – ekként magát a békefenntartást mint intézményt is – a

⁴⁹ Ide kívánczik, hogy létezik olyan elgondolás is, miszerint a humanitárius intervenció a represszáliával egyetemben „kötelezettségszegő” magatartás, ám „jogsértést kizáró ok”, ld. NAGY B.: Faljuk fel a kannibálokat! Előadás a magyar nemzetközi jogászok konferenciáján. Budapest, 1999. december 8. (Előadásvázlat.) Megjegyzendő, hogy Antonio Cassese is használta az „erőszakos humanitárius ellenintézkedések” kifejezést egyik írásának címében. Ld. CASSESE, *Ex iniuria ius oritur*, 23.o.

⁵⁰ „Az államoknak kötelessége tartózkodni az erőszak alkalmazásával járó represszália cselekményeitől.” Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 1883rd plen. mtg., 24 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2625 (XXV), Annex

⁵¹ Egyes álláspontok szerint már a Nemzetek Szövetsége idején is találkozhatunk békefenntartással. Ld. BOTHE, M.: Peace-keeping. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 575-576.o.

⁵² Az ENSZ így definiálja saját békefenntartó tevékenységét, illetve békefenntartó műveleteinek lényegét: A békefenntartás egy konfliktus kezelésére irányuló, a felek hozzájárulásával végrehajtott, olyan „hibrid” politikai-katonai tevékenység, amely magában foglalja az Egyesült Nemzetek helyszíni jelenlétét (általában polgári és katonai személyzet útján), és amelynek célja a konfliktus kezelésével kapcsolatos megállapodások végrehajtása vagy a végrehajtás ellenőrzése, a konfliktus rendezése (részleges vagy átfogó rendezés) és/vagy a humanitárius segélyek célba juttatásának védelme. A békefenntartó művelet olyan külső erők által, valamennyi jelentős hadviselő fél hozzájárulásával fogantatott nem harci jellegű katonai műveletet jelent, amelyet egy már létező tűzszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére vagy lebonyolítására hoznak létre, a politikai rendezést célzó diplomáciai erőfeszítések elősegítésének céljából. Ld. <http://www.un.org/Depts/dpko/glossary/p.htm>

kényszer szülte. A kényszerszert ez esetben, az ENSZ Alapokmányában lefektetett kollektív biztonsági rendszer egyes kulcsfontosságú elemeinek kudarca – így például a Biztonsági Tanács eredetileg elképzelttől gyökeresen eltérő, hidegháborús tevékenysége, a 43. cikk szerinti megállapodások hiánya, illetve a Vezérkari Bizottság látványos tétlensége – jelentette.

A békefenntartás első, klasszikus generációja 1988-ig tartott. A korszak kezdő időpontját illetően megoszlanak a vélemények: egyesek szerint a legelső valódi békefenntartó küldetés az 1956-os UNEF I. (**United Nations Emergency Force I**) volt, míg mások a békefenntartás megszületésének dátumaként 1948-at, az UNTSO (**United Nations Truce Supervision Organization**) felállításának évét jelölik meg.⁵³ A békefenntartás első szakasza mindenekelőtt a missziók csekély számával és nagyfokú hasonlóságával jellemezhető. E küldetések tipikusan államközi konfliktusok megfékezésében, kezelésében játszottak szerepet. Minthogy az érintett államok előzetesen beleegyeztek a békefenntartásba, a kéksisakos katonák relatíve nyugodt, számottevő veszélyektől mentes környezetben végezték munkájukat, és megbízatásuk általában csak egy adott tevékenységre koncentrált. A kockázat alacsony foka, valamint a feladatok egyszerűsége, beszűkült volta okán a korai békefenntartó missziók létszáma és költsége alacsony, míg irányításuk könnyen megoldható volt. A kéksisakosok működésének alapelve a semlegesség és pártatlanság lett, könnyű fegyverzetük pedig – ha egyáltalán volt – kizárólag önvédelmi célokat szolgált. Tisovszky János szavaival élve:

„A klasszikus békefenntartás olyan eszköz, amely az adott konfliktus egy meghatározott pontján kerül alkalmazásra, egy adott állapotra és nem magára a folyamatra koncentrálnak. Nem feladata a konfliktus megelőzése vagy hosszú távú kezelése, így önmagában nem alkalmas az átfogó konfliktusrendezésre.”⁵⁴

A hidegháború végét követően előtérbe kerülő, a nemzetközi békét és biztonságot érő új fenyegetések hívták életre a békefenntartó missziók második generációját. E fenyegetések, kihívások heterogén jellegének természetes következményeként az eddig többé-kevésbé egységes, egyirányú békefenntartási tevékenység jelentős differenciálódáson ment keresztül. Ezzel párhuzamosan – illetve a Biztonsági Tanács 1990-es évek eleji fokozott aktivitásának köszönhetően – a második generációs küldetések száma jelentősen felülmúlja az első generációét. A kezelésre váró válságok immár zömében államon belüli konfliktusok, megoldásukra pedig csak gondosan összehangolt, „multidimenzionális” (politikai, gazdasági, katonai, rendészeti, humanitárius) munka nyomán nyílik kilátás. A kéksisakosok helyzete is jóval veszélyesebb, hiszen nem minden esetben élvezik a konfliktusban érintett felek rokonszenvét. Ellentétben az első generációs küldetésekkel, a második generációs békefenntartás nem a konfliktus utáni *status quo* megőrzéséért küzd, hanem gyakran még folyamatban levő válságokba avatkozik be, a béke helyreállításának és megszilárdításának szándékával. A fokozott kockázat és a megváltozott feladatok következtében a második generációs békefenntartó akciók jóval nagyobb személyi állománnyal és tekintélyesebb erőt képviselve működnek, ám emiatt a kiadások is messze meghaladják az első generációs

⁵³ Ld. többek között TISOVSZKY J.: Az ENSZ és a békefenntartás. Magyar ENSZ Társaság, h. n., 1997. 32-33.o.

⁵⁴ Uo. 40.o. John Mackinlay és Jarat Chopra arra is felhívták a figyelmet, hogy – mivel a békefenntartóknak a terepen nem voltak érdemi ellenségei – a „hidegháborús békefenntartásra” vajmi kevés nyomás nehezedett avégett, hogy katonailag hatékony legyen. MACKINLAY, J. – CHOPRA, J.: Second Generation Multinational Operations. **Wash. Quart.**, Vol. 15. No. 3. (Summer 1992), 115.o.

küldetések kapcsán felmerült költségeket. A célok és az eszközök rendkívül összetett volta egyúttal megnehezíti a missziók irányítását is.⁵⁵

Az 1990-es évek elejétől kezdve számos kísérlet történt a békefenntartás kategóriájának árnyalására, szegmenseinek lehető legpontosabb leírására. Az ENSZ egykori főtitkára, Boutros Boutros-Ghali joggal tekinthető e kísérletek egyik úttörőjének és legjelentősebb képviselőjének. Boutros-Ghali még hivatali ideje alatt, a Biztonsági Tanács 1992. január 31-i csúcstalálkozóján született felkérésnek eleget téve, 1992 júniusára készítette el a híres „Békeprogram” (**An Agenda for Peace**) című jelentését, melyben a békefenntartás egyes kérdéseivel foglalkozik. A Békeprogramban a békefenntartás alábbi formáival találkozhatunk: preventív diplomácia, béketeremtés, békefenntartás és békeépítés. A preventív diplomácia (**preventive diplomacy**) – amint arra elnevezése is következtetni enged – azt kívánja meggátolni, hogy a szembenálló felek közti vita összeütközésbe torkolljon, vagy egy ilyen összeütközés tovább eszkalálódjon. A béketeremtés (**peacemaking**) célja az ellenségeskedésekben résztvevő felek békés – elsődlegesen az ENSZ Alapokmányának VI. fejezetében⁵⁶ foglalt – eszközökkel történő megállapodásra készítése. A – szűkebb értelemben vett – békefenntartás (**peace-keeping**) helyszíni, katonai, rendőri vagy polgári ENSZ-jelenlétet jelent, melynek célja, hogy kiszélesítse a lehetőségeket a konfliktus megakadályozása és a béketeremtés terén. A békefenntartásnak valamennyi, a konfliktusban érintett fél egyetértésén kell alapulnia.⁵⁷ A békeépítési tevékenység (**peace-building**) mindig a konfliktust követi, lényege pedig a helyreállt béke megerősítésében és a konfliktus visszatérésének meggátolásában áll.⁵⁸ Ez a csoportosítás egy esztendővel később a békekikényszerítéssel (**peace enforcement**) egészült ki. Amint arra a „békekikényszerítés” elnevezés is következtetni enged, jelen esetben az Alapokmány VII. fejezetével összhangban végrehajtott, erőszakos fellépésről van szó.⁵⁹ Tekintve, hogy a VII. fejezet szerinti cselekvések „kényszerintézkedések”, a békefenntartás konszenzuális jellegének főszabálya – tehát az, hogy a konfliktusban érintett felek előzetesen hozzájárulnak a misszióhoz – megtörik.

Megjegyzendő, hogy a békefenntartás nem igazán illeszthető be az Alapokmány rendszerébe: egyes elemei a VI. fejezet, míg mások a VII. fejezet körébe tartoznak. A békefenntartás tehát – Dag Hammarskjöld egykori főtitkár találó szavaival – leginkább az

⁵⁵ Vö. különösen uo. 32, 41-49.o. Ld. még ANNAN, K. A.: Peacekeeping, Military Intervention, and National Sovereignty in Internal Armed Conflict. In. MOORE, J. (ed.): Hard Choices: Moral Dilemmas in Humanitarian Intervention. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham – Boulder – New York – Oxford, 1998. 59.o.

⁵⁶ Az ENSZ Alapokmányának VI. fejezete a „Viszályok békés rendezése” címet viseli. A hivatkozott eszközök tekintetében a 33. cikk kínál példálózó felsorolást: közvetlen tárgyalás, kivizsgálás, közvetítés, békeltetés, választott bírósági vagy bírósági eljárás, regionális szervek vagy megállapodások igénybevétele, vagy a vitás felek által választott egyéb békés eszközök.

⁵⁷ A preventív diplomácia, a béketeremtés és a békefenntartás definícióit ld. An Agenda for Peace: Preventive Diplomacy, Peacemaking and Peace-keeping. Report of the Secretary-General pursuant to the Statement adopted by the Summit Meeting of the Security Council on 31 January 1992, 17 June 1992, U.N. Doc. A/47/277 – S/24111, para. 20. Ugyanerről bővebben a jelentésben ld. Uo. pt. III-V. Ld. még Supplement to An Agenda for Peace: Position Paper of the Secretary-General on the Occasion of the Fiftieth Anniversary of the United Nations. Report of the Secretary-General on the Work of the Organization, 3 January 1995, U.N. Doc. A/50/60 – S/1995/1, para. 26-46. Ugyancsak ide kíváncsoznak az ún. Brahimi-jelentés egyes megállapításai. Ld. Report of the Panel on United Nations Peace Operations, 21 August 2000, U.N. Doc. A/55/305 – S/2000/809, para. 10-13.

⁵⁸ Ld. An Agenda for Peace, para. 21., valamint pt. VI. Ld. továbbá Supplement to An Agenda for Peace, para. 47-56.

⁵⁹ Ld. TISOVSZKY, *id. m.* 44.o. A békekikényszerítés kritikáját és veszélyeit ld. THAROOR, S.: The Changing Face of Peace-keeping and Peace-enforcement. **Ford. Int'l L. J.**, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 408-426.o. (Az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete az „Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében” címet viseli.)

Alapokmány „hat és feledik” fejezeteként írható le.⁶⁰ Annak ellenére, hogy nélkülözi az alapokmányi bázist, a békefenntartás természetesen nem *ultra vires* tevékenység. Az ENSZ e műveleteinek jogszerűségét egyfelől a konfliktusban érintett felek beleegyezése, másfelől a megfelelő főszerv – rendszerint a Biztonsági Tanács, vagy rendhagyó esetekben a Közgyűlés⁶¹ – aktusa biztosítja. Ismét ki kell emelni, hogy egyes második generációs akciók, így elsősorban a békekikényszerítés természete szükségszerűen a háttérbe szorítja a békefenntartás eredendően konszenzuális jellegét.⁶² Ettől függetlenül azonban az ENSZ-békefenntartás, *per definitionem*, jogszerű tevékenység.

Ám a békefenntartás – noha az eddigiekben túlnyomórészt erről esett szó – nem kizárólag az ENSZ sajátja, és a békefenntartó küldetések sem kivétel nélkül a világszervezet különleges szervei. Regionális nemzetközi szervezetek, sőt államok *ad hoc* társulásai is végezhetnek békefenntartó tevékenységet, amire a XX. század második felének történelme számos példával szolgál.⁶³ Hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy arra még soha nem volt példa, hogy egy állam egyedül végezzen békefenntartó tevékenységet. A békefenntartás tehát mindig több állam egyetértésének az eredménye, unilaterális akcióknak e téren nincs helye.

Az elmondottakat a humanitárius intervenció modern fogalmára vetítve két dolog állapítható meg. Egyfelől a humanitárius intervenció alapvetően nem békefenntartás, a két kifejezés nem szinonimája egymásnak. Mindazonáltal a második generációs békefenntartás egyik altípusa – nevezetesen a békekikényszerítés – és a humanitárius intervenció között átfedés mutatható ki. E tekintetben tehát – nézetem szerint – előfordulhat, hogy egy békefenntartó misszió egyúttal humanitárius beavatkozás is, és viszont. Említettem, hogy a humanitárius beavatkozás fogalmi elemeinek egyike a célállam beleegyezésének hiánya. E feltétel képezi a taglalt kategóriák közti különbségek legfontosabbikát, egyéb tekintetben különösebb akadálya nem lenne annak, hogy a békefenntartás és a humanitárius beavatkozás fogalmai – legalábbis részben, hiszen a jogszerűség az utóbbinál nem fogalmi elem – összefonódjanak. A célállam előzetes beleegyezése azonban a békekikényszerítésnél már korántsem tekinthető a békefenntartás *conditio sine qua non*jának, az abszolút szabály itt megtörni látszik. Ezért fordulhat és fordult is már elő olyan eset, amelyben a békefenntartó erők tevékenységét a szakirodalom humanitárius intervenciónak minősítette. (Éppen ezek a – zömében az 1990-es években, Afrikában és a Balkánon végrehajtott – békefenntartó akciók adtak új lendületet a humanitárius intervencióról folytatott tudományos vitáknak.)

Másfelől, a két kategória között felfedezhető egy további találkozási pont is. A tágabb értelemben vett második generációs békefenntartás akár egyfajta keretbe is foglalhatja a humanitárius intervenciót. Láttuk, hogy az emberbaráti beavatkozások egyik előfeltétele a békés rendezési utak eredménytelen kimerítése, ami akár a preventív diplomácia vagy esetleg a béketeremtés – mint a békefenntartás konkrét manifesztumainak – kudarcaként is felfogható. Ezt követően kerülhet sor a humanitárius intervencióra, ami az adott esetben vagy megegyezik a békekikényszerítéssel, vagy nem. Mindenesetre a beavatkozást követően lehetőség nyílik a békefenntartási erőfeszítések folytatására, kiaknázva a katonai úton kieroszakolt helyzet kínálta előnyöket: ez a tevékenység pedig nem más, mint a békeépítés.

⁶⁰ Ld. többek között ANNAN, K. A.: U.N. Peacekeeping Operations and Cooperation with NATO. *NATO Review*, Vol. 41. No. 5. (October 1993), 3.o.

⁶¹ Ld. BOTHE, *id. mű.* 591-592.o.

⁶² Vö. MACKINLAY – CHOPRA, *id. mű.* 117, 120.o.

⁶³ Szinte mindegyik jelentősebb regionális nemzetközi szervezet végzett már békefenntartó tevékenységet a respektív régióban. Bővebben ld. BOTHE, *id. mű.* 600-602.o.

5. A humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás

A humanitárius segítségnyújtás intézményének nemzetközi jogi múltja meglehetősen rövid, noha a háttérben álló eszmék és megfontolások – vallási normák vagy filozófiai intelmek formájában – az ókorig nagy bizonyossággal visszavezethetők. A „humanitárius segítségnyújtás” (**humanitarian assistance**) kifejezésnek – különösen a külföldi szakirodalomban – több szinonimája ismeretes: ilyen például a humanitárius segély (**humanitarian relief, humanitarian aid**), a humanitárius hozzáférés/áthaladás (**humanitarian access**), a segélyakció (**assistance operation**), a humanitárius akció (**humanitarian action**), sőt még a humanitárius intervenció (**humanitarian intervention**) is. Lévén ez utóbbi fogalom humanitárius segítségnyújtás értelmében történő használata rendkívül zavaró és félrevezető, felmerül a két kategória elhatárolásának igénye.

A humanitárius segítségnyújtás intézményének létrejötté az emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog fejlődésének, valamint a nemzeti és a nemzetközi humanitárius szervezetek kialakulásának köszönhető. Magát a fogalmat egyébként elég nehéz pontosan meghatározni. A humanitárius segítségnyújtás célja megegyezik a Nemzetközi Vöröskereszt és Vörös Félhold Mozgalom első alapelvével: „az emberi szenvedés megelőzése és enyhítése, akárhol is legyen az”. A tevékenység iránti igény különösen a fegyveres összeütközések idején jelentkezik, amikor az államok – mint a humanitárius jog által erre elsődlegesen kötelezettek – nem képesek vagy nem hajlandók az összeütközés áldozatául eső személyek számára az életben maradáshoz szükséges minimális feltételek garantálására. De felmerülhet a humanitárius segély igénye egyéb esetekben, például súlyos természeti katasztrófák vagy hasonló szélsőséges körülmények közepette is. A humanitárius segítségnyújtás szerepe nyilvánvalóan létfontosságú az egyének valamely, alapvető szükségletekben hiányt szenvedő csoportja szempontjából. Mégis léteznek bizonyos alapelvek, korlátok, amelyeket a tevékenység során feltétlenül tiszteletben kell tartani.

A humanitárius segítségnyújtást kizárólag az emberiség, a semlegesség és a részrehajlástól mentesség elveinek jegyében, az érintett állam szuverenitásának, területi épségének és nemzeti egységének maradéktalanul tiszteletben tartása mellett lehet végrehajtani. Ennek megfelelően a segítség nyújtására csakis az állam előzetes beleegyezésével kerülhet sor.⁶⁴ A beleegyezés a biztosítéka annak, hogy a humanitárius segítségnyújtás nem sérti az érintett állam szuverenitását; megadását követően tehát a segítségnyújtás immár semmiképp nem minősíthető beavatkozásnak.⁶⁵ Ugyancsak a beleegyezés következtében, a humanitárius segély célba juttatása – amennyiben az megfelel a fenti alapelveknek – mindig jogszerű művelet. Az állam főszabály szerint, önkényesen nem utasíthatja vissza a felajánlott segítséget, lévén az ellentétes lenne a jogok jóhiszemű gyakorlásának elvével. A beleegyezés tehát nem abszolút joga az államnak, noha nyilvánvaló, hogy bizonyos esetekben az állam a segély visszautasítása mellett fog dönteni. Ez az elhatározása döntően a körülményektől függ, ám szerepet játszanak egyéb szempontok, például a presztízs megóvásának érdeke is.

Tekintve, hogy elsősorban az érintett állam kötelessége a humanitárius segítségnyújtás igényét felvető körülmények enyhítése és felszámolása, a külső segítség csak szubszidiárius jelleggel bír. A segítségnyújtás kezdeményezésének, megszervezésének, koordinálásának és

⁶⁴ Vö. G.A. Res. 46/182, 78th plen. mtg., 19 December 1991, U. N. Doc. A/RES/46/182, Annex, para. 2-3. Hasonló értelemben ld. G.A. Res. 43/131, 75th plen. mtg., 8 December 1988, U. N. Doc. A/RES/43/131; G.A. Res. 45/100, 68th plen. mtg., 14 December 1990, U. N. Doc. A/RES/45/100

⁶⁵ Ld. TORELLI, M.: From humanitarian assistance to “*intervention on humanitarian grounds*”? *Int'l Rev. Red Cross*, Vol. 32, No. 2. (May-June 1992), 228-248.o. (Online változat. A folyóirat számai a következő címen érhetők el: http://www.icrc.org/Web/eng/siteeng0.nsf/iwplList2/Info_resources:International_Review. Kiemelés az eredeti mű címében.)

végrehajtásának elsődleges jogosultja is maga az érintett állam⁶⁶, ám e jogosítványok – a nemzetközi humanitárius jog releváns előírásai alapján – a nemzetközi közösség más tagjait is megillettek. Nemzetközi szervezetek, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága, a nemzeti Vöröskereszt és Vörös Félhold Társaságok, nem kormányközi szervezetek, illetve más államok is felajánlhatják segítségüket és végre is hajthatják az akciót, természetesen a fenti elvek szem előtt tartásával.

A segélyt kizárólag az áldozatoknak, az igényeknek megfelelően, megkülönböztetés nélkül, de a legsúlyosabb helyzetben levőknek prioritást biztosítva kell szétosztani vagy nyújtani. Maga a segítség sokféle formát ölthet, jellege és összetétele értelemszerűen a válsághelyzet által diktált szükséghez és a helyi körülményekhez, sajátosságokhoz igazodik: lehet például élelmiszer, gyógyszerek, orvosi ellátás, hajlék biztosítása, evakuálás, illetőleg biztonsági folyosók vagy zónák létesítése. A segítségnyújtás lebonyolítása fölött felügyeleti jogot gyakorolhat az érintett államon túl, azon állam is, amelyik áthaladást biztosított a segélynek. Felügyeleti joga lehet továbbá a semleges államoknak, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának vagy más, független humanitárius szervezetnek. A segélyezéssel összefüggésben azonban két súlyos problémáról mindenképpen szót kell ejteni. A humanitárius segítségnyújtás hosszú távon kvázi „függőséget” okozhat a segélyezettek oldalán, és jobbára csak a válság tüneteit, semmint annak okait orvosolja. Másfelől előfordulhat, hogy a segély – paradox módon – éppen azt a konfliktust hosszabbítja meg, amelyik a humanitárius válságot előidézte és a segítségnyújtást szükségessé tette.⁶⁷

Az 1990-es években, francia kezdeményezésre, a humanitárius segítségnyújtás (***droit d'ingérence humanitaire***) joga ellenében teret nyert a segítségnyújtási kötelezettség (***devoir d'ingérence humanitaire***) gondolata.⁶⁸ A sokat vitatott elképzelés lényege az, hogy a humanitárius segítségnyújtás nem pusztán jog, hanem kötelezettség, melynek egyenes következménye az a felfogás, hogy a humanitárius válsággal érintett állam köteles elfogadni a felajánlott segélyt. Mindezt általánosítva az a kép bontakozik ki előttünk, hogy e téren a humanitás követelményei megelőzik – pontosabban meg kellene előzniük – a szuverenitás sérthetlenségének alapelvét. A „beavatkozási kötelezettség” alapja többféleképpen is megragadható: például a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartásának biztosításával⁶⁹ vagy azzal, hogy a legsúlyosabb humanitárius válságok veszélyt jelentenek a nemzetközi békére és biztonságra.⁷⁰ A „humanitárius beavatkozási kötelezettség” elméletével szorosan összefügg a segítségnyújtás fegyveres erő alkalmazása útján történő, kikényszerített célba

⁶⁶ Vö. G.A. Res. 46/182, 78th plen. mtg., 19 December 1991, U. N. Doc. A/RES/46/182, Annex, para. 4.

⁶⁷ ANDERSON, M. B.: “You Save My Life Today, But for What Tomorrow?” Some Moral Dilemmas of Humanitarian Aid. In: MOORE, *id. mű.* 139-142.o.

⁶⁸ E kifejezések szabatos fordítása: „humanitárius befolyásolási jog”, illetve „humanitárius befolyásolási kötelezettség”. Mivel azonban a francia szakirodalomban az „***ingérence***” szó olykor az „intervenció” szinonimájaként is megjelenik, a két fordulat magyarra akár „humanitárius beavatkozási jog” és „humanitárius beavatkozási kötelezettség” formájában is átvihető. Az ebből eredő esetleges félreértések elkerülése végett, jobbnak látom a szóban forgó kifejezések fordítását a szövegben idézőjelben feltüntetni. A ***droit*** és a ***devoir d'ingérence humanitaire*** témájában ld. többek között SANDOZ, Y.: “***Droit***” or “***devoir d'ingérence***” and the Right to Assistance: The Issues Involved. *Int'l Rev. Red Cross*, No. 288. (September 1990), 215-227.o. (Online változat.) Sandoz konklúziója az, hogy a két vitatott fogalom helyébe fokozatosan a „segítségnyújtási jog” kifejezés lép, ám még az sem kellőképp tisztázott. Uo. 226.o. Megjegyzendő továbbá, hogy a humanitárius segítségnyújtás kötelezettségként történő felfogásának egyik legelső képviselője Bernard Kouchner, a francia kormány egykori humanitárius ügyekkel foglalkozó minisztere, később a koszovói ENSZ-közigazgatás vezetője volt.

⁶⁹ A humanitárius jog számos rendelkezése tartalmaz előírást a humanitárius segítségnyújtás vonatkozásában. A teljesség igénye nélkül ide sorolható az 1949. évi I-III. genfi egyezmények közös 9. cikke, a IV. genfi egyezmény 59. cikke, valamint a négy egyezmény közös 3. cikkének (2) bekezdése, az 1977. évi I. kiegészítő jegyzőkönyv 70. és 81. cikke, továbbá a II. kiegészítő jegyzőkönyv 18. cikke.

⁷⁰ Különösen az ENSZ Biztonsági Tanácsának 688. számú, az iraki kurdok helyzetével foglalkozó határozatára szokás e relációban hivatkozni. Ld. S.C. Res. 688, 2982nd mtg., 5 April 1991, U.N. Doc. S/RES/688 (1991)

juttatásának problémája. Egyúttal ez az a pont, ahol a humanitárius segítségnyújtás és a humanitárius intervenció érintkezik, és elhatárolásra szorul.⁷¹

A humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás közötti legalapvetőbb különbség az erőszak alkalmazása kapcsán figyelhető meg. Míg a fegyveres erő a humanitárius intervenció elengedhetetlen fogalmi eleme – legalábbis a kifejezés azon értelemben és terjedelmében, amelyben az a jelen írásban szerepel –, addig a humanitárius segítségnyújtás nem feltétlenül involválja az erőszak komponensét. A katonai részvétel ez utóbbi tevékenységben pusztán esetleges elem. Bizonyos körülmények között – például fegyveres összeütközés idején – a segélyek jobbra csak katonai kíséret mellett juttathatók el a rászorulókhöz; más esetekben – így például kisebb természeti katasztrófák alkalmával – erre gyakran nincs szükség. Tagadhatatlan, hogy a fegyveres erők egyre jelentékenyebb részt vállalnak a humanitárius segítségnyújtás terén, amint arra a XX. és a XXI. század fordulójának számos konfliktusa is remek példával szolgál. E tendencia számos tényezőre vezethető vissza, a katonaságnak a segélyek célba juttatása terén mutatkozó nyomasztó kapacitásbeli fölénytől, egészen azon politikai megfontolásig, hogy az adott katonai akció a nemzetközi közvélemény előtt kedvezőbb színben tűnjön fel. Újfént megjegyzendő, hogy a katonák eme szerepvállalása a civil szereplők, de olykor még a kormányközi szervezetek részéről is heves rosszallásba ütközik, és komoly problémákat vet fel.⁷² Ám pusztán az a tény, hogy egy humanitárius segélyszállítmányt fegyveres erő juttat vagy kísér a célba, nyilvánvalóan nem jelenti azt, hogy a segélyezés intervenció formáját ölti.

Kétség esetén mindenekelőtt azt kell megvizsgálni, vajon a célállam beleegyezését adta-e a művelethez. Amennyiben igen, a humanitárius intervenció már szóba sem jöhet, hiszen annak egyik legalapvetőbb vonása a kényszer. Ha azonban a beleegyezés léte egyértelműen nem bizonyítható – például azért, mert az államhatalom összeomlott –, célszerű nagyító alá venni a tevékenység végrehajtójának indítékát, hiszen e ponton is lényeges eltérések mutatkoznak a szóban forgó kategóriák között. Ezeket a legegyszerűbben talán úgy lehetne megragadni, hogy a humanitárius segítségnyújtás egy humanitárius válság tüneteit kezeli, míg az intervenció a probléma gyökerét kísérel meg fegyveres erő útján kiirtani. Mivel a két tevékenység végső célja – nevezetesen az emberi szenvedés enyhítése – bizonyos értelemben véve megegyezik, így azokat akár ugyanazon problémára adott, eltérő válaszoknak is tekinthetjük. További különbségek fedezhetők fel a humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás között az alanyok vonatkozásában is. Humanitárius intervenciót kizárólag a nemzetközi jog valamely alanya – tehát egy nemzetközi szervezet, illetőleg egy vagy több állam – hajthat végre. A humanitárius segítségnyújtás alanyi köre ezzel szemben jóval tágabb, lévén a nemzetközi jog két említett alanyán túl, felöleli a nem állami szereplők rendkívül tág és heterogén körét is.

Végezetül különbségként kell szót ejteni a humanitárius indíttatású fellépésre – legyen az intervenció vagy segítségnyújtás – okot adó körülmények köréről is. A humanitárius segítségnyújtás ebből a szempontból is tágabbnak bizonyul a humanitárius intervenciónál, tekintve, hogy olyan események kapcsán is felmerülhet a segélyezés igénye, amikor egy állam polgárainak emberi jogait az állam részéről semmiféle sérelem nem éri. Evidens, hogy egy pusztító földrengés következményeinek felszámolására a fegyveres beavatkozás egyáltalán

⁷¹ Ld. még MILLS, K.: *Sovereignty Collapsed?: The Legitimacy of Humanitarian Access and Intervention*. *Journal of Humanitarian Assistance* (<http://www.jha.ac/articles/a019.htm>, document posted on 3 June 2000, reposted on 4 July 1997); PIETERSE, J. N.: *Humanitarian Intervention and Beyond: Introduction*. In: PIETERSE, J. N. (ed.): *World Orders in the Making: Humanitarian Intervention and Beyond*. Macmillan Press – St. Martin's Press, London – New York, 1998. 3-5.o.

⁷² E tárgyban, többek között, ld. PUGH, M.: *Civil-Military Relations in the Kosovo Crisis: An Emerging Hegemony?* *Security Dialogue*, Vol. 31. No. 2. (June 2000), 229-241.o. A fegyveres erők humanitárius célú felhasználásának lehetséges módzatait ld. WEISS, T. G. – COLLINS, C.: *Humanitarian Challenges and Intervention: World Politics and the Dilemmas of Help*. Westview Press, Boulder, 1996. 181.o. (5.1. táblázat)

nem kínál reális megoldást. Sokkal izgalmasabb kérdéssel szembesít azonban az, hogy mi a teendő akkor, ha az állam önkényesen elzárja a külső humanitárius segítség útját, mert valamiért érdekében áll a lakosság egy részét vagy egészét érő humanitárius válsághelyzet fenntartása. Van-e helye fegyveres beavatkozásnak akkor, ha az állam eme passzív magatartásával súlyos és tömeges emberi jogi jogsértéseket idéz elő, követ el polgáraival szemben? E tekintetben egyfajta szimbiózis körvonalaait látom kibontakozni a humanitárius intervenció és a humanitárius segítségnyújtás között. Úgy vélem, hogy a humanitárius segély oly módon és céllal történő megtagadása, ami eléri a humanitárius intervencióhoz vezető jogsértések általában megkívánt mértékét, elméletileg okot adhat a katonai fellépésre. Ilyenkor tehát a segítségnyújtás elmaradása és a beavatkozás ok-okozati kapcsolatban állnak. Sőt, ebben az esetben a humanitárius segítségnyújtás kvázi keretbe fogja az intervenciót: előzetes elutasítása alapot ad a fegyveres erő bevetésére, majd a kényszer alkalmazásának végeztével – akár egy békefenntartó misszió egyik szegmensként, akár önállóan – átveszi a kezdeményezést a szenvedés enyhítése terén. A humanitárius intervenció és a segítségnyújtás következképp – bizonyos körülmények közepette – egymásra utalt tevékenységekként is jelentkezhetnek.⁷³ Természetesen a gyakorlatban az elhatárolás nem mindig egyszerű, ezért szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy mindezen paraméterek ellenére, a két kategória akár elválaszthatatlanul is összefonódhat (pontosabban a segítségnyújtás felolvad a beavatkozásban), amennyiben a segélyt a kényszert alkalmazó fél, az erőszak alkalmazásával párhuzamosan nyújtja.

6. A humanitárius intervenció és a népek önrendelkezési jogának keretében folytatott küzdelemhez nyújtott külső fegyveres segítség

A népek önrendelkezési joga a modern nemzetközi jog egyik relatíve új, ám annál vitatottabb szegmense. A népeket megillető önrendelkezés elvének megjelenése – többek között Woodrow Wilson amerikai elnök⁷⁴ és Vlagyimir Iljics Lenin⁷⁵ tevékenységének – a XX. század első negyedére datálható, noha a princípium háttérében álló eszmék és igények az emberiség történelmének csaknem valamennyi korszakában felbukkantak.⁷⁶ Rendkívül fontos azonban, hogy a népek önrendelkezésének első világháborút követően teret nyert gondolata – legalább a második világháború végéig – semmilyen jogi jelleggel vagy kötelező erővel nem bírt, ezért az a klasszikus nemzetközi jog korszakában nem vizsgálható. Az a tény, hogy az önrendelkezés elve még a két világégés közti időszakban – pusztán politikai deklarációként – sem képezte a pozitív nemzetközi jog részét, aligha meglepő: a gyarmatbirodalmak nem kívánták aláásni saját hatalmukat a rendkívüli „veszélyeket” rejtő princípium jogi formába öntésével.⁷⁷

Tulajdonképpen az ENSZ Alapokmánya volt az egyik első olyan, kötelező erővel bíró nemzetközi jogi dokumentum, amelyik említést tett a népek önrendelkezésének elvéről. Az 1. cikk (2) bekezdése értelmében a szervezet egyik célja az, hogy „a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelkezés[i jog] elvének tiszteletben tartásán alapuló baráti kapcsolatokat fejlessze és az általános béke megerősítésére alkalmas egyéb intézkedéseket

⁷³ Ld. SULYOK, Humanitarian Intervention..., 102-103.o.

⁷⁴ Vö. President Woodrow Wilson's Fourteen Points, 8 January 1918, V.

⁷⁵ Angol fordításban, vö. Declaration of the Rights of the Peoples of Russia, 15 November 1917

⁷⁶ Az előzményekről bővebben ld. DOEHRING, K.: Self-determination. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 58-59.o.; PARTSCH, K. J.: Fundamental Principles of Human Rights: Self-Determination, Equality and Non-Discrimination. In: VASAK, K. (ed.): The International Dimensions of Human Rights. Revised and edited for the English edition by P. ALSTON. Vol. I. Greenwood Press – UNESCO, Westport – Paris, 1982. 62-64.o.; THÜRER, D.: Self-Determination. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 8., 470-471.o.

⁷⁷ Vö. THORNBERRY, P.: Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 38. Pt. 4. (October 1989), 870-871.o.

foganatosítson”.⁷⁸ Ezen a szakaszon kívül, az Alapokmány mindössze egy helyen, a gazdasági és szociális együttműködésről szóló rendelkezései sorában ejt szót az önrendelkezésről.⁷⁹ Figyelemreméltó, hogy bár a dokumentum részletesen foglalkozik az önkormányzattal nem rendelkező területekkel, valamint a nemzetközi gyámsági rendszerrel, az „önrendelés” kifejezés egyik témakör kapcsán sem merül fel. Mindez arra enged következtetni, hogy a népek önrendelésének elve még az Alapokmány aláírása és hatályba lépése nyomán sem öltött tisztán jogi jelleget, és – a be nem avatkozás elvének következtében – még nem vált a nemzetközi jog univerzálisan elfogadott részévé.⁸⁰ Az áttörést e téren az állami gyakorlat⁸¹ – nevezetesen a dekolonizáció folyamata –, valamint az ENSZ Közgyűlése által elfogadott releváns dokumentumok hozták meg az 1960-as és 1970-es évek folyamán.⁸² A népek önrendelési jogának kötelező ereje napjainkban már nem képezheti vita tárgyát, és szinte osztatlan egyetértés van a tekintetben is, hogy az a nemzetközi jog alapelveinek egyikeként kógens, de legalábbis *erga omnes* jelleggel rendelkezik.⁸³

A népek önrendelési jogának számos vetülete vizsgálható, ám ezek között mindössze egy olyan létezik, amelyik elhatárolást igényel a humanitárius intervenciótól – az önrendelési jog gyakorlásának keretében folytatott fegyveres küzdelem, illetve az ehhez nyújtott külföldi segítség kérdése. A különbségek feltérképezése azonban rendkívül nehéz, hiszen mind az önrendelési jog, mind a humanitárius intervenció a nemzetközi jog leggyakrabban vitatott kategóriái közé tartozik. A művelet elvégzéséhez mindenképp arra

⁷⁸ ENSZ Alapokmány, 1. cikk (2) bekezdés. A kapcsos zárójelben szereplő rész érdekes módon nem szerepel az Alapokmány angol nyelvű hiteles szövegében: „To develop friendly relations among nations based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples...” (Az orosz nyelvű hiteles szövegben szintén nincs benne az „önrendelési jog” kifejezés.) A francia változatban – a hivatalos magyar fordításhoz hasonlóan – ugyanakkor megtalálható: „Développer entre les nations des relations amicales fondées sur le respect du principe de l'égalité de droits des peuples et de leur droit à disposer d'eux-mêmes...”

⁷⁹ „Abból a célból, hogy létrejöhessenek az állandóságnak és jólétnek azok a feltételei, amelyek a nemzetek között a népeket megillető egyenjogúság és önrendelési jog elvének tiszteletben tartásán alapuló békés és baráti kapcsolatokhoz szükségesek, az Egyesült Nemzetek elő fogja mozdítani: [...]” ENSZ Alapokmány, 55. cikk. (Az angol, az orosz és a francia hivatalos szövegek között tapasztalható, imént említett eltérés ebben szakaszban is kimutatható.)

⁸⁰ Ilyen értelemben ld. ABI-SAAB, G.: Wars of National Liberation in the Geneva Conventions and Protocols. *R.C.A.D.I.*, Tome 165 (1979-IV), 370.o.; DOEHRING, *id. mti.*, 60.o.; POMERANCE, M.: Self-Determination Today: The Metamorphosis of an Ideal. *Isr. L. Rev.*, Vol. 19. No. 3-4. (Summer-Autumn 1984), 317.o. Ellenkező nézetet, miszerint az Alapokmány elvei is nemzetközi jogi kötelezettséget statuálnak az államok részére, ld. BOKORNÉ Szegő H.: Az új államok és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971. 27, 53.o.; HERCZEGH G.: A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 74.o.

⁸¹ Vö. Legal Consequences for States of the Continued Presence of South Africa in Namibia (South West Africa) Notwithstanding Security Council Resolution 276 (1970), Advisory Opinion of 21 June 1971, I.C.J. Reports 1971, para. 52., 31.o.

⁸² Csak a legfontosabbakat említve, ld. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 947th plen. mtg., 14 December 1960, U.N. Doc. A/RES/1514 (XV), Annex; G.A. Res. 1803, 1194th plen. mtg., 14 December 1962, U.N. Doc. A/RES/1803 (XVII); Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 1883rd plen. mtg., 24 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2625 (XXV), Annex; Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex. E körben említendő meg a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya is, hiszen a két szerződés hasonló megszövegezésű 1. cikke a népek önrendelési jogával foglalkozik. Az Egyezségokmányokat kihirdette: 1976. évi 8. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről; 1976. évi 9. törvényerejű rendelet az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya kihirdetéséről.

⁸³ Az *erga omnes* jelleg megerősítését, többek között, ld. Case Concerning East Timor (Portugal v. Australia), Judgement of 30 June 1995. I.C.J. Reports 1995, para. 29., 102.o.

kell választ keresni, hogy vajon mely személyi kör nyúlhat a fegyveres erőszak eszközéhez az önrendelkezési jog gyakorlása során, és pontosan milyen célból teheti ezt.

A népek önrendelkezési jogának az alanya – amint az magából az elnevezésből is kitűnik – a nép, jöllehet az helyenként a „nemzet” szó társaságában szerepel (népek és nemzetek önrendelkezési joga).⁸⁴ A „nép” mint nemzetközi jogi fogalom tartalma azonban rendkívül vitatott, és – mint látni fogjuk – a szöveggörnyezet függvényében, még egyazon dokumentumon belül is többféle jelentést hordozhat. Például az Alapokmány preambulumban, 1. cikk (2) bekezdésében és 55. cikkében ez a kifejezés minden bizonnyal az állam szinonimájaként szerepel, míg az önkormányzattal nem rendelkező területekről, valamint a gyámsági rendszerről szóló, XI. és XII. fejezetben a nép már egy adott földrajzi terület lakosságaként jelenik meg.⁸⁵ Ezzel szemben a gyarmati országoknak és népeknek biztosítandó függetlenségről szóló, 1960. évi közgyűlési nyilatkozat kontextusában a nép nem más, mint az önkormányzattal nem rendelkező terület, a gyámsági terület, illetőleg a függetlenségét még el nem nyert, minden más terület teljes lakossága.⁸⁶ Az 1966. évi Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, valamint a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának – az önrendelkezési jogot immár vitathatatlanul kötelezővé és univerzálissá tevő – 1. cikke semmilyen restriktív értelmű jelzőt nem kapcsolt a nép fogalmához, amiből két, egymással ellentétes következtetésre juthatunk: az Egyezségokmányok vagy radikálisan, egyetemes jelleggel kiterjesztették a kifejezés tartalmi körét⁸⁷, vagy nem képviseltek e téren különösebb újítást.⁸⁸ Természetesen a nemzetközi jog alapelveit kifejtő 1970. évi közgyűlési nyilatkozat önrendelkezési jogra vonatkozó része sem definiálja a nép fogalmát, ám megszövegezése arra enged következtetni, hogy az kétféle személyi körre utal: a már állami keretek között élő népekre, valamint a függésben levő – azaz gyarmati vagy önkormányzattal nem rendelkező területen élő – népekre.⁸⁹ Végül, de nem utolsó sorban, az agresszió meghatározásáról szóló, 1974. évi közgyűlési nyilatkozat 7. cikke – noha külön nevesíti a gyarmati, a fajüldöző és az idegen uralom alatt élő népeket – gyaníthatóan az 1970. évi nyilatkozattal megegyező értelemben használja a kérdéses szót, lévén *expressis verbis* visszautal a nevezett deklarációra.⁹⁰ Mindent egybevetve, a „nép” kifejezés valódi tartalmának megismeréséhez alighanem az imént vázolt lehetséges értelmeik összesítése útján jutunk el.

⁸⁴ Például ld. G.A. Res. 1803, 1194th plen. mtg., 14 December 1962, U.N. Doc. A/RES/1803 (XVII), preamble, para. 1-2, 5, 7. A hazai jogi szakirodalomban olvasható egyik álláspont szerint: „A nép, illetve a nemzet önrendelkezési jogáról helyes beszélni, mivel egy meghatározott területen élő közösség számos esetben nem rendelkezik a nemzet valamennyi kritériumával, különösképpen a nyelv, a kulturális hagyományok közösségével, a nemzet összetartozásának a közös történelmi múltból táplálkozó tudatával, és a nemzetté válásnak éppen az önálló állami lét elnyerése az előfeltétele.” LAMM V. – PESCHKA V. (szerk.): Jogi lexikon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999. 474.o. Herczegh Géza is úgy véli, célszerűbb egyszerre a népek és a nemzetek önrendelkezési jogáról beszélni, noha egyik sem szigorú értelemben vett alanya, sokkal inkább kedvezményezettje az e jog tiszteletben tartását előíró kötelezettségnek. Ld. HERCZEGH, A gyarmati kérdés..., 112, 120.o.

⁸⁵ Ld. KELSEN, The Law of the United Nations, 52.o.; QUANE, H.: The U.N. and the Evolving Right to Self-Determination. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 47. Pt. 3. (July 1998), 539-541.o. Az Alapokmány előkészítő anyagai ugyanakkor a következőképpen adták meg a „nép” definícióját: „...a „nemzetek” valamennyi politikai entitás, államok és nem államok értelmében használatos, míg a „nép” az emberi lények azon csoportjaira utal, amelyek vagy alkotnak államokat vagy nemzeteket, vagy nem.” U.N.C.I.O. Docs., Vol. XVIII., 657-658.o., idézi: THORNBERRY, *id. mű.* 871.o.

⁸⁶ Vö. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 947th plen. mtg., 14 December 1960, U.N. Doc. A/RES/1514 (XV), Annex, para. 5.

⁸⁷ Például ld. THORNBERRY, *id. mű.* 879.o.

⁸⁸ Például ld. QUANE, *id. mű.* 561.o.

⁸⁹ Ellentétes véleményt, miszerint az 1970. évi nyilatkozat kizárólag a gyarmati, a fajüldöző és az idegen uralom alatt élő népekre vonatkozik, ld. POMERANCE, *id. mű.* 320.o.

⁹⁰ A cikk szövegét ld. *infra* 103. lábjegyzet.

Minthogy az önrendelkezési jog alanya, a „nép” általánosan elfogadott definíciójának hiányában tisztázatlan, értelemszerűen a jog pontos tartalma is vitatott, noha egyes elemei – főként a már említett dokumentumoknak köszönhetően – ismertek.⁹¹ Ha a „nép” kifejezést az állammal azonosítjuk – miként azt helyenként az Alapokmány is teszi – megállapítható, hogy a népek önrendelkezési jogának tartalma megegyezik az államok szuverén egyenlőségének és a beavatkozás tilalmának elvéből folyó jogosítványokkal. Amennyiben a népet egy önálló állam keretei között élő közösségként határozzuk meg, annak önrendelkezési joga a politikai berendezkedés szabad megválasztásának, valamint a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődés zavartalan folytatásának a jogaként – azaz összességében a demokratikus kormányzás követelményeként – jelenik meg. Erre a tartalmi szegmensre az önrendelkezési jog belső aspektusaként is szokás utalni.

Ha azonban a nép az önkormányzattal nem rendelkező, illetve a gyámsági igazgatás, vagy a függés más formája alatt álló terület lakosságát jelenti, akkor a politikai berendezkedés szabad megválasztásának joga az önkormányzatiság, illetve a függetlenség vagy valamilyen más nemzetközi-politikai státusz elnyerésének a lehetőségét takarja. A dekolonizáció időszakában az önrendelkezési jognak elsősorban ez a külső aspektusa dominált.⁹² Ennek keretében tehát minden függésben élő népnek joga volt az anyaállamtól való elszakadásra, egy önálló állam megalakítására vagy egy már létező államhoz való csatlakozásra.⁹³ Mivel azonban az elszakadás joga nyilvánvaló ellentétben van az anyaország – szuverenitásából fakadó – területi épséghez való jogával, ez a lehetőség csak a gyarmati népek felszabadulásának folyamata kapcsán vált feltétel nélkül elfogadottá. Ennek megfelelően, a nemzetközi közösség még a legkegyetlenebb elnyomás esetén sem igazán támogatja az állam keretei között élő kisebbségek elszakadási törekvéseit. Még akkor sem, ha e megoldás jogszerűsége az 1970. évi közgyűlési nyilatkozatból **esetleg** levezethető⁹⁴, és helyenként a jogtudományban is feltűnik⁹⁵, hiszen az önrendelkezési jog alanya a nép – azaz egy

⁹¹ Buza László már 1957-ben kiemelte, hogy: „Az önrendelkezési jog két különböző tartalmú jogot jelent. Más az önrendelkezési jog tartalma azokra a népekre nézve, amelyek már önálló állami szervezetben élnek és azokra, amelyek ilyen önálló állammá alakulni még nem tudtak. [...] Az önrendelkezési jog minden népet megillet, tekintet nélkül arra, hogy az állammá való szervezkedés tekintetében milyen fejlődési fokon áll.” BUZA L.: Törvényesség és igazságosság elve a nemzetközi jogban. *Acta Juridica et Politica*, Szeged, Tom. III. Fasc. 1. (1957), 28.o. (Megemlítendő, hogy Buza László részben az önrendelkezési jogból vezette le az ún. programjellegű normákról kidolgozott, meghatározó jelentőségű elméletét.)

⁹² A belső és a külső önrendelkezési jog elhatárolását ld. CASSESE, A.: The Self-Determination of Peoples. In: HENKIN, L. (ed.): The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights. Columbia University Press, New York, 1981. 94, 96-101.o. Bokorné Szegő Hanna azonban rámutatott, hogy a külső értelemben vett önrendelkezési jog fennállása nem feltétlenül jelenti e jog belső aspektusának megvalósulását. Ld. BOKORNÉ, Az új államok..., 67.o.

⁹³ Ld. Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 947th plen. mtg., 14 December 1960, U.N. Doc. A/RES/1514 (XV), Annex, para. 2.; Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 1883rd plen. mtg., 24 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2625 (XXV), Annex

⁹⁴ A nyilatkozat következő rendelkezése értelmezhető akként, hogy a reprezentativitás hiányában szenvedő és az emberi jogokat lábbal tipró kormányok által vezetett államtól el lehet szakadni: „Az előbbi bekezdésekben semmi nem értelmezhető úgy, mint ami felhatalmazást vagy bátorítást ad bármely olyan cselekményhez, amely részben vagy egészben feldarabolná vagy megsértené a szuverén és független államok területi épségét és politikai egységét, amelyek a népek egyenjogúsága és önrendelkezése fent körülírt elvének megfelelő magatartást tanúsítanak, és ily módon a fajra, vallásra vagy színre tekintettel való megkülönböztetés nélkül, a területhez tartozó teljes népet képviselő kormányzat birtokában vannak.” Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 1883rd plen. mtg., 24 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2625 (XXV), Annex

⁹⁵ Megjegyzendő, hogy a lakosság egy részének elszakadási jogát a releváns szakirodalom is legfeljebb csak az elnyomás legsúlyosabb, legszélsőségesebb eseteire nézve tartja alkalmazhatónak. A szerzők általában két –

„általánosan elismert politikai egység”⁹⁶ lakosságának az egésze –, nem pedig a kisebbség.⁹⁷ Mindezekén túl, valamennyi nép „állandó szuverenitást” élvez a területén található természeti javak és erőforrások fölött, azokkal minden külső befolyástól mentesen, szabadon rendelkezhet saját fejlődése és jóléte érdekében.⁹⁸

A népek önrendelkezési jogának egyik legérdekesebb, és – mint említettem – a humanitárius intervenció relációjában is vizsgálendő része a jog gyakorlásának keretében folytatott fegyveres küzdelem kérdése. Az önrendelkezési jog kapcsán végbement jogfejlődés eredményeként a nemzetközi jog bizonyos népek és helyzetek tekintetében legitimálta az erőszak alkalmazását, így az 1970-es években megjelent a „nemzeti felszabadító háború” kategóriája. Köznapi értelemben véve a jelenség természetesen nem új, hiszen az idegen hódítók és a külföldi megszállás elleni harc mondhatni egyidős a történelemmel. A nemzetközi jogban a nemzeti felszabadító háború azonban mindössze három sajátos esetet, a szóban forgó jogtól való megfosztás három különösen súlyos előfordulása elleni harcot jelenti. A nemzeti felszabadító háború a népek gyarmati uralom, idegen uralom (vagy megszállás) vagy egy fajüldöző rendszer ellen folytatott fegyveres küzdelme.⁹⁹ Nyilvánvaló tehát, hogy az önrendelkezési jog nem minden megsértése vezethet nemzeti felszabadító háborúhoz. Ha az adott nép nem gyarmati, idegen vagy fajüldöző uralom alatt él, abban az esetben nem beszélhetünk ilyen küzdelemről. Következésképp sem az állam területére betörő disszidens fegyveres csoportok kormány megbuktatására irányuló erőfeszítései, sem az adott terület elszakadásáért küzdő szervezetek tevékenysége nem minősíthető nemzeti felszabadító háborúnak – még akkor sem, ha a kérdéses csoport magát felszabadító mozgalomnak tekinti. Hasonlóképpen nem tartozik e „háborúk” körébe a diktatórikus – az önrendelkezési jog belső aspektusát durván megsértő – rezsimekkel szemben folytatott fegyveres harc, tekintet nélkül arra, hogy az elnyomott lakosság minden valószínűség szerint „idegennek” tekinti a zsarnoki uralmat. Végezetül, nem tekinthető nemzeti felszabadító háborúnak az állammal azonosított nép egészének, külső fegyveres támadással szembeni védekezése, lévén ez a nemzetközi jogban önvédelemnek minősül.¹⁰⁰

A nemzeti felszabadító háború tehát egy sajátos, privilegizált helyzetet eredményező jogi kategória. Különleges nemzetközi megítélése egyfelől abban nyilvánul meg, hogy az – az 1949. évi genfi egyezményekhez csatolt I. kiegészítő jegyzőkönyv értelmében – nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül.¹⁰¹ Másfelől, a gyarmati, az idegen vagy a fajüldöző uralom ellen küzdő népeknek – illetve az azokat képviselő nemzeti felszabadítási mozgalmaknak¹⁰² – jogában áll külső segítséget kérni és kapni.¹⁰³ (Jóllehet az állami

immár történelmi – példát említenek az ilyen elnyomásra: Dél-Afrikát és Dél-Rhodéziát. Ld. QUANE, *id. mű.* 563.o.; THORNBERRY, *id. mű.* 876-877.o. Ide kapcsolódóan még ld. KOOIJMANS, P. H.: Tolerance, Sovereignty and Self-Determination. *Neth. Int'l L. R.*, Vol. XLIII. No. 2. (1996), 215-216.o.

⁹⁶ Ld. HIGGINS, R.: The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations. Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1963. 104.o.

⁹⁷ A „nép” és a „kisebbség” fogalmak meghatározatlansága miatt egyes szerzők nem tartják egyértelműnek ezt a kategorikus elhatárolást, és a problémát az önrendelkezés, illetve az elszakadás jogának túlzott összemosásában látják. Ld. KOOIJMANS, *id. mű.* 213-214.o.

⁹⁸ Ld. G.A. Res. 1803, 1194th plen. mtg., 14 December 1962, U.N. Doc. A/RES/1803 (XVII), para. 1.

⁹⁹ Ld. ABI-SAAB, *id. mű.* 393-394.o.; PROVOST, R.: International Human Rights and Humanitarian Law. Cambridge University Press, Cambridge, 2002. 255.o.; UIBOPUU, H.-J.: Wars of National Liberation. In: *ENCYCLOPEDIA*, Vol. 4., 343.o.

¹⁰⁰ Ld. DOEHRING, *id. mű.* 69.o.

¹⁰¹ Ld. az 1949. augusztus 12-én kötött genfi egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló jegyzőkönyv, 1. cikk (4) bekezdés

¹⁰² E mozgalmakról bővebben ld. ABI-SAAB, *id. mű.* 407-415.o.; PROVOST, *id. mű.* 256-259.o.

¹⁰³ Ez a lehetőség azonban nem volt eleve adott. Az első olyan ENSZ-dokumentum, ami szót ejtett a népek felszabadulásukért vívott „küzdelméről”, a Közgyűlés 2105. számú határozata volt, jóllehet ez még nem használta a „fegyveres” jelzőt, s így eltérő értelmezésekhez vezetett. Az 1970. évi közgyűlési nyilatkozat elfogadása során konszenzusra törekedtek, ezért az szándékosan került a nyílt állásfoglalást. Valamivel

gyakorlat ismeretében vitatható, hogy a külső támogatás egyáltalán kiterjedhetett-e a fegyveres segítségre, a továbbiakban ezzel a hipotézissel dolgozom.) Ez a lehetőség roppant sajátos helyzetet teremtett. Részben azért, mert a nemzeti felszabadító háborúban az erőszakot alkalmazó fél nem a felszabadító mozgalom, vagy az azt támogató idegen állam, hanem az önrendelkezési jogot fegyverrel letörő anyaország.¹⁰⁴ Sajátos a helyzet továbbá azért is, mert a jogfejlődés szemlátomást megfordította a klasszikus nemzetközi jog időszakára jellemző ama nézetet, mely szerint az államoknak feltétel nélkül joga volt külső segítséget kérni a lázadók leveréséhez. Jelen esetben ugyanis a „lázadók” jogosultak nemzetközi támogatásért folyamodni, míg a harmadik államoknak immár a nép ellen küzdő gyarmati, idegen vagy fajüldözött kormányzat megsegítésétől kell tartózkodnia.¹⁰⁵ Mindez egybecseng azzal a – főként a hajdani szocialista blokk és a harmadik világ által hangoztatott – állásponttal, miszerint a gyarmati uralom fenntartása egyfajta „permanens agressziót” valósít meg az elnyomott népekkel szemben.¹⁰⁶

Amint már utaltam rá, nem csak a gyarmati és az idegen uralom vagy egy fajüldözött rendszer elnyomása alatt élő népek ragadhatnak fegyvert az önrendelkezési jogukra való hivatkozással. Jóllehet e népek küzdelme természetesen nem minősül automatikusan nemzetközi fegyveres összeütközésnek, az mégis nemzetközi relevanciát nyerhet, amennyiben a Biztonsági Tanács úgy ítéli meg, hogy a belső fegyveres konfliktus intenzitása veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. Hangsúlyozandó azonban, hogy ebben az esetben a népnek aligha van joga külső segítséget kérni, így az idegen államoknak tartózkodniuk kell annak megsegítésétől. Minden ettől eltérő magatartás ugyanis súlyosan sértene a konfliktussal érintett állam szuverenitását, valamint – az eset körülményeinek függvényében – az erőszak tilalmát, illetve a be nem avatkozás elvét. Következésképp megállapítható, hogy a népek önrendelkezési joga csak a dekolonizáció folyamata során élvezett prioritást az állami szuverenitással és az állam területi épségével szemben.

Az elmondottak ismeretében immár el lehet végezni az önrendelkezési jog keretében folytatott küzdelem külső fegyveres támogatása és a humanitárius intervenció elhatárolását. Amennyiben a kérdéses küzdelem nemzeti felszabadító háborúnak minősül, úgy a külső beavatkozás konkrét tárgya is eleve adott: az kizárólag gyarmati vagy idegen uralom, illetve fajüldözött rendszer lehet. A humanitárius intervenció ezzel szemben nem ismer ilyen korlátokat, lévén megindítása bármilyen, az emberi jogokat lábbal tipró rezsim ellen elképzelhető. Hasonló distinkció tehető a megvédeni kívánt személyi körök vonatkozásában

egyértelműbben fogalmazott az agresszió meghatározásáról szóló határozat 7. cikke, mely szerint: „A jelen meghatározásban, és különösen a 3. cikkben, semmi, semmilyen módon nem érintheti hátrányosan azon népek – Alapokmányból eredő – önrendelkezéshez, szabadsághoz és függetlenséghez való jogát, melyeket erőszakkal fosztottak meg e jogtól, és amelyeket az államok baráti kapcsolatait és együttműködését az Egyesült Nemzetek Alapokmányával összhangban szabályozó nemzetközi jogi elvekről szóló nyilatkozat is említ, különös tekintettel a gyarmati, a fajüldözött rezsimek és az idegen uralom egyéb formái alatt élő népekre; sem pedig eme népek azon jogát, hogy e célból, az Alapokmány elveivel összhangban és a fent említett nyilatkozatnak megfelelően, küzdelmet folytassanak, valamint segítséget kérjenek és kapjanak.” Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex, Article 7. 1973 és 1991 között mindazonáltal szokássá vált a „fegyveres küzdelem” kifejezés alkalmazása, melyet utóbb a „minden rendelkezésre álló eszköz” fordulat váltott fel. Az elmondottakat ld. GRAY, C.: International Law and the Use of Force. Oxford University Press, Oxford, 2000. 45-48.o.

¹⁰⁴ Vö. ABI-SAAB, *id. mű.* 371.o.

¹⁰⁵ Vö. DINSTEIN, War, Aggression and Self-Defence, 63-64.o. Ide kívánczik, hogy Dinstein az igazságos háború doktrínájának feléledését látja a nemzeti felszabadító háborúban nyújtott külső segítség legitimitása kapcsán. Ld. uo. 63-65.o. Hasonló értelemben ld. POMERANCE, *id. mű.* 334.o.; UIBOPUU, *id. mű.* 344-345.o.

¹⁰⁶ Vö. ARZINGER, R.: Das Selbstbestimmungsrecht im allgemeinen Völkerrecht der Gegenwart. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1966. 274.o., BOKORNÉ, Az új államok..., 75-76.o. Hasonló szellemben ld. G.A. Res. 2621, 1862th plen. mtg., 12 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2621 (XXV), preamble, para. 1. A küzdelem során alkalmazott erőszak legitimitására vonatkozó egyéb lehetséges érveket ld. UIBOPUU, *id. mű.* 344-345.o.

is. A nemzeti felszabadító háború külső támogatása egy különleges csoport, jelesül a gyarmati, az idegen vagy a fajüldöző uralom alatt élő nép oldalán valósulhat meg, míg a humanitárius intervenció bármilyen személyi kör javára végrehajtható, feltéve, hogy az a célállam polgáraiból tevődik össze. Továbbá, a humanitárius beavatkozások kapcsán nem feltétel, hogy – a nemzeti felszabadító mozgalom áttételén keresztül – egy teljes nép, egy adott földrajzi terület lakosságának egésze folytassa a küzdelmet. Ellenben érintkezési pontot képez a kategóriák között az, ha a nemzeti felszabadító háborút folytató nép saját államával, saját kormányával szemben vívja harcát (például egy fajüldöző rezsim ellen), s így a kapott külföldi segítség – akárcsak a humanitárius intervenció esetében – lényegében a célállam polgárai felé irányul.

Bár a tárgyak és a kedvezményezettek körei metszik egymást, a két kategória összefonódása csak látszólagos, így a humanitárius intervenció semmiképpen sem egyfajta **genus proximuma** a nemzeti felszabadító háborúhoz nyújtott külső segítségnek. Erre engednek következtetni a célok és a beavatkozó szándékai tekintetében kimutatható jelentős eltérések is. A nemzeti felszabadító háború támogatásának célja nem más, mint a nép függetlenséghez vagy az általa kívánt más politikai státuszhoz való hozzájutásának elősegítése, ami éles ellentétben áll a humanitárius intervenció limitált célkitűzésével, jelesül az emberi jogok tiszteletben tartásának kikényszerítésével. Ez a megállapítás még annak ismeretében is igaz, hogy „a népek idegen iga, uralom vagy kizsákmányolás alá vetése az alapvető emberi jogok megtagadását jelenti”.¹⁰⁷ Ugyancsak lényeges különbség, hogy a nemzeti felszabadító háború sikere maga után vonhatja az anyaország területi épségének sérelmét, amely eredmény a humanitárius beavatkozások esetében szigorúan kizárt. Rokon vonásként kell ugyanakkor még megemlíteni azt, hogy mindkét kategória nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül.

Az önrendelkezési jogra való hivatkozással folytatott, más típusú fegyveres küzdelmek támogatását jóval nehezebb elhatárolni a humanitárius intervenciótól. Ilyenkor például már nincs érdemi különbség a kényszeríteni kívánt kormányzat jellege terén: az önrendelkezésért vívott, nemzeti felszabadító háborúnak nem minősülő harc ugyanis bármilyen zsarnoki hatalom ellen megindulhat. A kategóriák további összefonódását eredményezheti az is, ha a nép küzdelmének célja mindössze a belső önrendelkezési jog érvényre juttatására terjed ki, és nélkülözi az elszakadásra irányuló törekvéseket. Végül nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy a népek önrendelkezési jogának tiszteletben tartása az emberi jogok hatékony érvényesülésének alapvető és elengedhetetlen feltétele¹⁰⁸, ezért még az akciók alapjai is összeolvadni látszanak. Nem véletlen tehát, hogy egyes szerzők humanitárius intervenciónak minősítik az önrendelkezési jog gyakorlása keretében folytatott harc megsegítését¹⁰⁹ és/vagy a demokrácia bevezetését vagy helyreállítását célzó beavatkozásokat (**pro-democracy intervention**). Mindazonáltal úgy vélem, hogy a két kategória közé nem tehető egyenlőségjel. Az elhatárolás ismérveként ebben az esetben a nép és az azt segítő állam vagy államok szándékának feltárása, valamint a megvédett emberi jogok jellegének vizsgálata szolgálhat.

Alapvetően három releváns eset képzelhető el. Mindenekelőtt az, hogy a nép függetlenséget akar és a beavatkozó fél ezt a célját támogatja. Ilyenkor – a nemzeti

¹⁰⁷ Declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples. G.A. Res. 1514, 947th plen. mtg., 14 December 1960, U.N. Doc. A/RES/1514 (XV), Annex, para. 1. Hasonló értelemben ld. Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in accordance with the Charter of the United Nations. G.A. Res. 2625, 1883rd plen. mtg., 24 October 1970, U.N. Doc. A/RES/2625 (XXV), Annex

¹⁰⁸ Ld. G.A. Res. 637A, 403rd plen. mtg., 16 December 1952, U.N. Doc. A/RES/637A (VII), preamble; Human Rights Committee, General Comment No. 12. (Art. 1., Self-Determination), 12 April 1984, para. 1.; CASSESE, The Self-Determination of Peoples, 101-102.o.; HERCZEGH, A gyarmati kérdés..., 102.o.

¹⁰⁹ Ld. DOEHRING, *id. m.*, 71.o.

felszabadító háború kapcsán körvonalazott okok folytán – nem beszélhetünk humanitárius intervencióról. Elképzelhető az is, hogy a durván elnyomott nép függetlenséget akar, ám a külső segítség mindössze az elnyomás felszámolására és az emberi jogok érvényre juttatására terjed ki. Ebben az esetben helyesebb az akciót humanitárius beavatkozásnak tekinteni, mivel – úgy vélem – a minősítés során a beavatkozó fél, nem pedig a megsegített nép szándékai vagy céljai a mérvadók. (Megjegyzendő, hogy az iménti két eset feltételezi annak elfogadását, hogy az elszakadás joga megilleti a nem gyarmati függésben élő népeket, illetve kisebbségeket is. Ez azonban, mint már utaltam rá, roppant vitatott kérdést képez, és a válasz inkább az elutasítás irányába mutat.) Kétségkívül a harmadik eset a legnehezebb, melyben a nép mindössze demokratikus és reprezentatív kormányzást kíván elérni, és a külföldről érkező fegyveres segítség is e cél realizálására irányul. Minthogy az emberi jogok súlyos és tömeges megsértésével járó, kegyetlen diktatúra megdöntése egyszerre két célt is szolgál, el kell ismerni, hogy bizonyos esetekben a szóban forgó kategóriák elválasztása szinte lehetetlen.

Roppant nehéz a határok megvonása a felek szándékai és céljai mentén is, hiszen azok – miként a demokrácia és az emberi jogok tisztelete – szorosan összefonódnak és kiegészítik egymást. Mindössze egyetlen elhatárolási ismérv hívható segítségül: a megsértett és kikényszerítendő emberi jogok jellegének arányai. Amennyiben a külső beavatkozás inkább a lakosság politikai jogainak védelmében, semmint a legalapvetőbb első generációs, nem politikai jogok érvényre juttatása végett kerül végrehajtásra, úgy az akció „demokráciapárti” beavatkozásnak tekintendő. Erre a körülményre a rezsím által elkövetett atrocitások karakteréből és súlyából lehet következtetni. (Nem minden önkényuralmi rendszer tiporja lábba a nem politikai természetű emberi jogokat, azonban mindegyik feltételezi a politikai jogok sérelmét.) Ellenben, ha a diktatórikus kormányzás együtt jár a legalapvetőbb első generációs, nem politikai jogok súlyos és tömeges megsértésével, továbbá bebizonyosodik, hogy a rezsím megdöntése nélkül e jogok tisztelete nem állítható helyre, célszerűbb a külső fellépést a humanitárius intervenciók közé sorolni.

III. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ ALAPJA

A humanitárius intervenció korszakokra bontott vizsgálatát nemcsak az erőszak nemzetközi jogi megítélésében, hanem a beavatkozás alapját képező emberi jogi és humanitárius jogi jogsértésekkel összefüggésben bekövetkezett változások is indokoltá teszik. Fontos azonban, hogy a nemzetközi emberi jogok fejlődése tekintetében ez a különbségtétel nem jelenti azt, hogy a humanitárius beavatkozások – alapjukat tekintve – 1945-ben egyfajta **tabula rasá**val indultak volna: ez megelőzően is léteztek ugyanis olyan alapvető emberi jogok, amelyek napjaink humanitárius intervenciói szempontjából változatlanul központi jelentőséggel bírnak. (A nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó humanitárius jogi normák tekintetében ellenben helyesebb egy új korszak kezdetéről beszélni.)

A humanitárius intervenció alapján mindazok az emberi jogi és – a második világháború utáni időszakban – humanitárius jogi jogsértések értendők, amelyek **ultima ratio** jelleggel ugyan, de okot adhatnak a fegyveres erő alkalmazására. E jogsértések meghatározása két problémakört ölel fel. Egyfelől meg kell állapítani, melyek azok az emberi jogok és humanitárius jogi garanciák, amelyek megsértése esetén felmerülhet a beavatkozás lehetősége. Másfelől, ettől gyakorlatilag elválaszthatatlanul, arra a kérdésre is választ kell adni, hogy ezek milyen súlyú megsértése vezethet az intervencióhoz. Adott tehát egy minőségi és egy mennyiségi kritérium, melyek mindegyike tisztázásra, pontos meghatározásra szorul.

A humanitárius intervenció alapjának vizsgálata – főként az 1945 utáni időszak ismertetése – során azonban számolni kell egy jelentős, ám a szakirodalomban némiképp mellőzött dilemmával. Véleményem szerint, a humanitárius intervencióval foglalkozó írások egyik legsebezhetőbb pontját a beavatkozás alapjául szolgáló jogsértésekről szóló részek képezik. E ponton a legnagyobb ugyanis a valószínűsége annak, hogy a szubjektivitás a tudományos tényyszerűség kívánalma fölé kerekedik, és a leírás egyfajta előírásba csap át. A humanitárius intervenció témájának feldolgozására vállalkozó szerző akarva-akaratlanul dönteni kényszerül: választania kell, mely emberi jogok és humanitárius jogi biztosítékok tekintetében, illetve azok milyen mértékű megsértése esetén „tartja megengedhetőnek” a beavatkozást. Ez a probléma – amelytől természetesen a jelen írás sem mentes – egyértelműen a közös kiindulási pont, a humanitárius intervencióval kapcsolatos tételes jogforrások hiányára vezethető vissza. Következésképp, a humanitárius intervenció alapját képező atrocitások körének meghatározása a szerzők relatíve szabad, racionális belátásán, valamint az érintett jogterületek nemzetközi szabályozásának alapos megfigyelésén alapul.

Ily módon, talán éppen a racionalitás eredményeként, a beavatkozásra alapot adó körülmények körének megrajzolását – rendkívül helyesen – a fokozott szigor jellemzi. Csak a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok, illetve a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó humanitárius jogi garanciák elképzelhető legsúlyosabb, tömeges megsértése merül fel a humanitárius beavatkozás alapjaként. Kizárólag az ilyen atrocitások képesek arra, hogy kibillentsék helyzetéből az alapvetően az erőszak tilalma felé billenő mérleget.

Említettem, hogy ez a probléma elsődlegesen a kortárs nemzetközi jog tekintetében jelentős, míg az elmúlt századok feldolgozása többé-kevésbé mentes tőle, hiszen a klasszikus nemzetközi jog korszaka már régen lezárult, releváns tanai kikristályosodtak, jól ismertek és továbbfejlődésük kizárt. Így az objektivitásra törekvő szerzőnek aligha lehet más feladata, mint az, hogy sorra vegye a humanitárius intervenció alapjáról akkoriban napvilágot látott

szakirodalmi véleményeket, és felidézze, mely emberi jogok, milyen mértékű sérelme vezethetett vagy vezetett fegyveres intervencióhoz.

1. A humanitárius intervenció alapja a klasszikus nemzetközi jog időszakában

A humanitárius intervenció alapjának a klasszikus nemzetközi jog korára fókuszáló tanulmányozásához nélkülözhetetlen a jogi háttér pontos ismerete. Tudvalevő, hogy az egyes emberi jogok nemzetközi szintű elismerése és védelme felé tett első lépések erre a korszakra datálhatók. Az elméleti gyökerek és a különböző előképek természetesen akár az első civilizációkig különösebb erőfeszítés nélkül visszavezethetők, ám tévedés lenne azt állítani, hogy például már ókorban is léteztek emberi jogok. A mesterkéltség aggálya csak úgy osztható el, ha a kérdéses eszméket, írásokat vagy szabályokat előképeknek minősítjük. A nemzetközi emberi jogok létrejöttéhez mindenekelőtt szükség van a nemzetközi jogi háttérre, melynek kialakulása – Lassa Oppenheim már idézett vélekedését¹ alapul véve – megközelítőleg a XVII. századra tehető. Ennek megfelelően a nemzetközi emberi jogok sem tekinthetők ennél régebbi intézménynek, és a humanitárius beavatkozás alapjának vizsgálata sem nyúlhat vissza az ezt megelőző időkre.

Emberiességi előírások vagy parancsolatok tehát már az ókorban is fellelhetők, ám az emberi jogok – még belső jogi tekintetben, a polgári jogok formájában is – csak a XVIII. század vívmányainak tekinthetők.² Innen, a belső jogból áramlottak ki azután egyes jogosítványok a nemzetközi szférába és nyertek – valamilyen formában – nemzetközi szintű elismerést. Ugyanekkor kezdődött meg a nemzetközi emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog fokozatos elkülönülése, szétválása is³, bár – mint már jeleztem – az utóbbi e korszak humanitárius intervenciói szempontjából igazán érdemi szerephez még nem juthatott. Az a humanitárius jogi vetület, amit a humanitárius intervenció a nem nemzetközi fegyveres összeütközések elemi emberiességi előírásainak XX. századi megfogalmazásával nyert, ebben a korszakban még hiányzott. Konvergáló jogtudományi utalásokkal – példának okáért a „civilizálatlan hadviselés” vagy a szomszéd államban zajló, elhúzódó és véres polgárháború képeiben – ugyan találkozhatunk, azonban nem szabad elfeledni, hogy a nemzetközi humanitárius jog ekkortájt még szinte kizárólag a *de iure* háborút szabályozta.

Az emberi jogok korabeli nemzetközi védelme legszemléletesebben a „szórványosság”, a „cizellálatlanság” és a „kivételes jelleg” kifejezésekkel írható le. Feltűnő kontraszt volt az emberi jogok gyakorlásához biztosított nemzetközi védelem – melynek előírásai kis számban és kevésbé részletes szabályok formájában öltöttek testet – és az egyes államok belső jogában érvényesülő, meglehetősen kifinomultnak számító rendelkezések között. Ezek az államok alkották akkoriban a civilizált nemzetek csoportját, a nemzetközi jog pedig e közösség joga volt, hiszen szabályai – mint ismeretes – a félcivilizált vagy a civilizálatlan nemzetekre nem, vagy csak részben terjedtek ki.

Az emberi jogok széleskörű, nemzetközi szintű térnyerését a XIX. században több tényező is hátráltatta. Az első és legfontosabb a szuverenitásnak tulajdonított abszolút jelleg volt, valamint az a tény, hogy az emberi jogok teljes területe az államok kizárólagos belső joghatóságának terrénumára tartozott. A nemzetközi védelem e főszabály alóli kivételként

¹ Ld. OPPENHEIM, *id. mű.* 45.o.

² Vö. SZABÓ, I.: Historical Foundation of Human Rights and Subsequent Developments. In: VASAK, The International Dimensions..., Vol. I. 20.o.; VERZIIL, J. H. W.: International Law in Historical Perspective. Part V. Nationality and Other Matters Relating to Individuals. A. W. Sijthoff, Leiden, 1972. 187.o.

³ Thomas Buergenthal azon véleményen van, hogy: „A humanitárius jog azonban jóval régebbi, mint a nemzetközi emberi jogok.” BUERGENTHAL, International Human Rights..., 17.o. Az emberi jogok nemzetközi védelme valóban csak a második világháború után indult rohamos fejlődésnek, szemben a humanitárius jog bizonyos területeivel, melyeket már a XIX. század végén is részletekbe menően szabályoztak. Azonban a nem nemzetközi fegyveres összeütközések joga tekintetében ez a nézet, megítélésem szerint, korrekcióra szorul.

jelent meg, így nem véletlen, hogy az ide vágó normákat túlnyomórészt szerződéses formában rögzítették. Magyarán egyes emberi jogok pusztán azért nyertek nemzetközi relevanciát, mert az államok, önnön szuverenitásukat korlátozva, nemzetközi szintre emelték azokat. A nemzetközivé válás folyamata az első világháborút követően felgyorsult, ám robbanásszerű fejlődésére csak a második világháború után – nem kis részben a világégés borzalmi hatására – került sor.

Meg kell emlékezni arról a körülményről is, hogy az emberi jogok a klasszikus nemzetközi jog időszakában aligha bírtak a mai értelemben vett univerzális jelleggel. Részint azért, mert sem a nemzetközi közösség, sem az annak belső viszonyait szabályozó nemzetközi jog nem volt univerzális – a már említett félcivilizált és civilizálatlan nemzetek kimaradtak belőle –, részint pedig az ekkortájt létező nemzetközi jogforrások sajátos jellege miatt. Minthogy ezek a jogforrások döntően szerződéses kötelezettségekként jelentek meg, a ***pacta tertiis nec nocent, nec prosunt*** elve következtében csak a részes államokat kötelezték, ***erga omnes*** hatályuk semmi esetre sem lehetett. (Az említett problémák okán célszerűbbnek látom az univerzalitás témáját az 1945 utáni korszak kontextusában elemezni.) Rendkívül érdekes kérdés, hogy vajon egyes emberi jogok, szokásjogi vagy a művelt nemzetek által elismert általános jogelvi minőségben, milyen szerepet játszottak a tárgyalt korszakban. Nem kizárt, hogy voltak ilyen formában érvényesülő emberi jogok is, ám létezésük kimutatása több mint száz esztendő távlatából kissé bonyolult feladat. Azonban ne feledjük, hogy a klasszikus szerzők jelentős része a humanitárius intervenció jogát a be nem avatkozás elve alóli kivételként elismerve, ***implicit módon elfogadta*** az alapul szolgáló jogsértések, valamint a megsértett emberi jogok nemzetközi relevanciáját. Ráadásul a jogtudósok ezt tipikusan anélkül tették, hogy a kört a szerződésekben biztosított emberi jogokra – mindenekelőtt a vallásszabadságra⁴ – szűkítették volna le.

A művelt nemzetek kapcsán elmondottak természetesen nem jelentik azt, hogy az emberi jogok semmilyen formában nem érintették az e csoporton kívül eső államokat és népeket. Már régtől fogva részét képezték ugyanis a nemzetközi jognak az állam területén tartózkodó idegenekkel szembeni bánásmód szabályai, melyekre leginkább a „civilizáció minimális standardjai” elnevezéssel utaltak. Ezek az elvárások a területi állam számára, valamennyi idegen viszonylatában, bizonyos nemzetközi jogi kötelezettségeket statuáltak, melyek megsértése nemzetközi jogi konzekvenciákat vont maga után.⁵ E következmények skálája meglehetősen széles volt: a diplomáciai fellépéstől egészen a fegyveres beavatkozásig terjedt. (Amennyiben a humanitárius intervenció fogalmát tág – a saját állampolgárok megvédését is magába foglaló – értelemben használjuk, ezeket a fegyveres akciókat is ilyen beavatkozásnak minősíthetjük.)

Megjegyzendő, hogy az imént példaként felhozott vallásszabadság más szempontból is jelentős hatást gyakorolt a humanitárius intervenció doktrínájára és gyakorlatára. Mivel ezt a szabadságot a releváns szerződéses normák elsősorban a vallási kisebbségek tagjai számára biztosították, az emberi jogok korabeli védelme részben – és legalábbis eleinte – nagyban összefonódott a kisebbségek védelmével:

⁴ Ld. például (az egyszerűség kedvéért a dokumentumok nem hivatalos elnevezését alkalmazva) 1645. évi linzi békeszerződés, I. cikk; 1648. évi vesztfáliai békeszerződés, XXVIII, XLIX. és CXXIII. cikkek; 1699. évi karlócai békeszerződés, XIII. cikk; 1724. évi konstantinápolyi békeszerződés; 1739. évi belgrádi békeszerződés; 1774. évi kücsük-kajnardzsai békeszerződés, VII, XIV, XVII. és XXIII. cikkek, 1815. évi nyolchatalmi nyilatkozat a Helvét Államszövetség ügyeiről, IV. cikk; 1815. évi német szövetségi alkotmány, XVI. és XVIII. cikkek; 1856. évi párizsi békeszerződés, IX. cikk; 1878. évi berlini szerződés, LXII. cikk; 1885. évi Kongó-akta, VI. cikk. Ld. még VERZIJJ, *id. mű.* 178-188.o.

⁵ Ld. bővebben BUERGENTHAL, *International Human Rights...*, 13-17.o.; GANJI, *id. mű.* 13-14.o.; NAGY K.: Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991. 109-119.o.

„A kisebbségvédelem és az emberi jogok, történelmi alapokon, egy címszó alatt egyesíthetők. A kisebbségek, de különösen a lakosság vallási szegmenseinek védelme, a többségtől eltérő személyek egyes csoportjainak jogai iránti nemzetközi érdeklődés legrégibb formája.”⁶

Ez az összefonódás értelemszerűen a humanitárius intervenció megítélésére is kihatással volt, amely hatás helyenként még a második világháborút követő esztendőekben is tetten érhető.⁷

Az emberi jogok nemzetközi védelmének XIX. századi helyzete csak az első világháborút követően változott meg: jelentős mértékben kibővült a védett jogok és a védelemben részesülő személyek köre, illetve új védelmi mechanizmusok jelentek meg. Thomas Buergenthal szerint a humanitárius intervenció is e mechanizmusok sorába tartozott, olyan intézményekkel egyetemben, mint az idegeneknek okozott károkért való állami felelősség, a kisebbségek védelme, a Nemzetek Szövetsége keretében megvalósuló védelem – ide értve a mandátumrendszerrel összefüggő mechanizmusokat, a munkaügyi jogvédelmet és a szervezet égisze alatt realizálódó kisebbségvédelmet is –, valamint a nemzetközi humanitárius jog.⁸

A humanitárius intervenció klasszikus kori alapjának tanulmányozása során mindenekelőtt azt tűnik fel, hogy a korszak jogtudósai meglehetősen keveset foglalkoztak e témakör tisztázásával. Ez egyaránt igaz az intervenció alapjának minőségi és mennyiségi szegmensére. E tendenciában csak a XX. század első évtizedétől kezdve érzékelhető egyfajta változás. Ekkor láttak napvilágot az első olyan jogtudományi írások, amelyek a korábbiaknál nagyobb figyelmet szenteltek az alapul szolgáló emberi jogi jogsértéseknek. A magyarázat kézenfekvő: az emberi jogok fejlődésével párhuzamosan olyan jogi kategóriák jelentek meg, melyeket e vonatkozásban is segítségül lehetett hívni.

A XIX. századi forrásokban azonban csak homályos, nagy általánosságban megfogalmazott leírásokkal találkozhatunk, függetlenül attól, hogy az adott szerző jogszerűként ismerte el a humanitárius intervenciót, vagy nem. A legtipikusabb – és egyben a legtágabb – fordulatok az „általánosan szükségessé elismert emberi jogok vagy a nemzetközi jog”⁹, az „emberiség és a kultúra általános érdekei”¹⁰, illetve az „igazságosság és az emberiség legalapvetőbb törvényei”¹¹ megsértésére történő hivatkozások voltak. Ezeket érdekes módon elsősorban a német és a francia jogtudósok alkalmazták. Az angolszász és az egyéb jogirodalomban ezzel szemben valamivel konkrétabb, ám még így is igen tág körülírások olvashatók. A teljesség igénye nélkül, intervenciósnak minősült a vallási üldözés¹², a mézárás vagy az elhúzódo, véres polgárháború¹³, az anarchikus állapotok, a zsarnokság vagy a rossz kormányzás¹⁴, sőt még a célállamban végbemenő atrocitások által a beavatkozó állam polgáira gyakorolt destruktív morális hatások¹⁵ is. A legtöbb esetben ezek

⁶ VERZIJL, *id. mű.* 178.o.

⁷ Vö. GUGGENHEIM, *id. mű.* (I. köt.), 289-290.o.; VERDROSS, *id. mű.* 446.o. Még a két világháború között, e vonatkozásban ld. BUZA, Szabadság és beavatkozás..., 5.o.

⁸ További hivatkozásokat tartalmazva, ld. BUERGENTHAL, *International Human Rights...*, 2-18.o.

⁹ Vö. BLUNTSCHLI, *id. mű.* 268.o.

¹⁰ Vö. LISZT, *id. mű.* 66.o.; MELCZER, *id. mű.* 35-36.o. (külön nevesítve az azonos nemzethez tartozást, valamint az anarchiát)

¹¹ Vö. BONFILS, *id. mű.* 205.o. (konkrét példaként említve a rabszolgaság intézményét); PRADIER-FODÉRE, *id. mű.* 651.o.

¹² Vö. CALVO, *id. mű.* 302-303.o.; HALL, *id. mű.* 342-343.o. (bár szerinte a zsarnokságnak nem minősülő vallási elnyomás többé már nem elfogadható ok); MARTENS, *id. mű.* 301-302.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 186.o.; PHILLIMORE, *id. mű.* 623, 638.o.

¹³ Vö. HALL, *id. mű.* 342.o.; MILL, *id. mű.* 172.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 186.o.; PHILLIMORE, *id. mű.* 568.o.

¹⁴ Vö. HALL, *id. mű.* 342-343.o.; WESTLAKE, *id. mű.* 319-320.o.; WHEATON, *id. mű.* 113.o.

¹⁵ Vö. FENWICK, *id. mű.* 154.o.; WESTLAKE, *id. mű.* 319-320.o.

a kritériumok egymással kombinálva, egy rövid felsorolás részeként jelentek meg. Természetesen fellelhetők olyan angol nyelvű források is, amelyek jóval általánosabban adják meg a beavatkozás alapját.¹⁶ A humanitárius intervenció alapjának mennyiségi kritériumára, azaz a jogsértések megkívánt súlyára, legfeljebb egy-két jelző, illetve az erős érzelmi töltéssel bíró megfogalmazás engedett következtetni. Ami a korszak magyar jogirodalmát illeti, a szerzők itt is főként a német mintát követték, és csak helyenként bukkannak fel angolszász hatást tükröző, konkrét beavatkozási alapot megfogalmazó álláspontok.¹⁷

Az egyik legelső szerző, aki 1910-ben, részletekbe menően tárgyalta a humanitárius beavatkozásra okot adó körülményeket, a már említett Antoine Rougier volt. Rougier a beavatkozás alapját a legalapvetőbb – valamennyi politikai szerveződésnél régebbi és magasabb rendű – emberi jogok állami közhatalom általi megsértésében jelölte meg, hozzátéve azonban azt, hogy kizárólag az emberi jogok sérelme adhat okot külső beavatkozásra, a belső jog normáinak áthágása nem. Azt is meghatározta, hogy mely jogok vehetők e téren figyelembe: az élethez való jog, a szabadsághoz való jog, valamint a törvényesség elve.¹⁸ Feltűnő a politikai természetű jogok említésének hiánya, melynek magyarázata az, hogy ezek az egyént állampolgárságánál fogva illetik meg. Rougier legalapvetőbb emberi jogokról alkotott képe – véli az osztrák Felix Ermacora – tehát szemlélatomást megegyezik a francia forradalom releváns nyilatkozatai által tükrözött felfogással.¹⁹

Öt esztendővel később, Edwin M. Borchard szintén felállította a legalapvetőbb jogok listáját, ráadásul egy olyan eszmefuttatás kíséretében, ami egyúttal rávilágított azokra az emberi jogokkal összefüggő bizonytalanságokra is, amelyekkel a kor jogászai szembesültek. Érdekesnek tartom a gondolatmenetet teljes terjedelmében idézni, mivel az jelentősen árnyal az emberi jogok korabeli helyzetéről elmondottakon. Borchard szerint:

„Azokat [a jogokat] szokás nemzetközi jogoknak tekinteni, amelyekkel a joghatóságuk alá tartozó egyéneket valamennyi állam belső joga egyetemesen felruházza.

Zavart okoz, hogy civilizációnk jelenlegi állása mellett, az egyént, mint emberi lényt, a nemzetközi közösségben tagsággal bíró minden állam bizonyos alapvető jogokkal ruházza fel. Az alkotmányos államokban, ezeket gyakran „az ember jogai” elnevezéssel illetik. Eme, tartalmukat tekintve bizonytalan jogokat Blackstone az egész emberiség abszolút jogainak nevezte – [ezek] a személyes biztonsághoz, a személyes szabadsághoz és a magántulajdonhoz való jog.²⁰

A tárgyalt korszakban alighanem Ellery C. Stowell volt a humanitárius intervenció alapjával legbehatóbban foglalkozó szerző. Az intervencióról szóló, 1921-ben napvilágot látott terjedelmes művének csaknem felét szentelte e kérdés taglalásának. (Ugyanebben a fejezetben kapott helyet a releváns állami gyakorlat tárgyalása is). Ellentétben Rougier-vel és

¹⁶ Ld. LAWRENCE, *id. mű.* 120-121.o.

¹⁷ Ld. APÁTHY, *id. mű.* 112-113.o. (zsarnokság vagy vallási türelmetlenség esetén); BUZA, Szabadság és beavatkozás..., 5.o. (a kisebbségek védelmében); CSARADA, *id. mű.* 179.o. (az általános emberi jogok vagy a kultúra védelmében); IRK, *id. mű.* 111.o. (az általános emberi jogok és a kultúra védelmében, vagy az elnyomott fajrokonok felszabadítására); KISS, *id. mű.* 94-95, 229.o. (anarchia esetén, vagy az emberi jogok védelmében, példaként említve a vallási üldözést); TASSY, *id. mű.* 46.o. (irtóháború esetén); WENINGER, *id. mű.* 101.o.; WERNER, *id. mű.* 338.o. (az emberiség jogai és érdekei védelmében, például a keresztények vallási üldözése esetén)

¹⁸ Ld. ROUGIER, *id. mű.* 512-523.o.

¹⁹ Ld. ERMACORA, F.: Human Rights and Domestic Jurisdiction (Article 2, § 7 of the Charter). *R.C.A.D.I.*, Tome 124 (1968-II), 392.o.

²⁰ BORCHARD, *id. mű.* 12.o. (Beszúrás tölem.)

Borcharddal, Stowell nem törekedett konkrét jogok megnevezésére, érdeklődésének középpontjában sokkal inkább az alapvető emberi jogok súlyos megsértéseit felölelő kategóriák álltak:

- Üldözés, amikor a kormányzati intolerancia következtében, jelentős számú embert fosztanak meg a vallás gyakorlásának szabadságától.²¹
- Elnyomás, amikor az állam, hatalmával kegyetlenül és szükségtelenül visszaélve elfojtja az alávetett nép nemzeti intézményeit és törekvéseit, felháborítva ezzel a civilizált világot. Ez a beavatkozási ok régebben szorosan összefonódott a vallási üldözéssel.²²
- Civilizálatlan hadviselés, amikor a nemzetek között dúló konfliktusokban, polgárháborúkban vagy felkelések idején az állam megsérti a háború törvényeit, feltéve, hogy e jogsértések megfelelő súllyal bírnak és jelentős számban fordulnak elő.²³ (Nála tehát már felbukkant a beavatkozás alapjának humanitárius jogi szegmense.)
- Igazságtalanság, amikor az egyének – köztük az állam területén tartózkodó idegenek is – tulajdonuk önkényes elvétele vagy személyes szabadságuk minden törvényes alapot nélkülöző korlátozása folytán önkényes bánásmódban részesülnek, vagy amikor az állami hatóságok tevékenysége tartós jelleggel, olyan igazságtalan és kegyetlen, hogy az felháborítja a többi államot. E jogsértések azonban nem adnak okot a beavatkozásra, ha mindössze elszigetelt esetekként jelentkeznek, hiszen „minden állam adott már valami okot a panaszra”.²⁴
- Rabszolga-kereskedelem²⁵, ami már évtizedekkel azelőtt jogellenes cselekménynek minősült, hogy maga a rabszolgaság intézménye is azzá vált.
- Humanitárius menedékhely (**humanitarian asylum**), ami egyaránt nyújtható szökött rabszolgáknak és politikai menekülteknek.²⁶
- Külkereskedelem, amely címszó alatt olyan indokok találhatók, mint a külföldiek hajózásának szabályozása, az áthaladás jogának megtagadása, és a belépés megtiltása.²⁷

Az említett nézetek összesítése, azok döntő többségének túlzott általánossága és a kérdéses jogterület kiforratlansága miatt lehetetlennek tűnik. Figyelemreméltó azonban, hogy a felszínesség ellenére milyen gyakran felbukkant a vallásszabadság, az elnyomás, valamint az irtóháború motívuma. (Hasonlóképpen szignifikáns a tulajdonhoz való jogot is megemlítő munkák szűk köre.) Mindez azért lényeges, mert okkal feltételezhetjük, hogy a beavatkozás alapjának egyes elemei – valamilyen formában – a humanitárius intervenció 1945 utáni doktrínájában is „továbbélnek”.

²¹ Ld. STOWELL, *id. m. i.* 63.o.

²² Ld. uo. 86.o.

²³ Ld. uo. 125, 138.o.

²⁴ Ld. uo. 139, 161.o.

²⁵ Ld. uo. 195-196.o.

²⁶ Ld. uo. 205, 241.o.

²⁷ Ld. uo. 257-258, 270, 273.o.

2. A humanitárius intervenció alapja a kortárs nemzetközi jogban

2.1. A humanitárius intervenció alapjának minőségi szegmense: emberi jogi vetület

A nemzetközi jog kvázi axiómaként elfogadott tétele, hogy az emberi jogok nemzetközivé válásának folyamata 1945 után teljesedett ki, hiszen e jogok védelme ekkor lépett a szektorális jogvédelem helyébe. A fokozatosan kialakuló nemzetközi védelem természetes következményeként elismerést nyert, hogy az emberi jogok közvetlenül az egyénhez tapadnak, azok őt nem egy állam polgáraként, hanem emberi mivolta folytán illetik meg. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az emberi jogok egyetemesek és az államok belső joghatóságának szférájából kiemelkedve, vitathatatlanul nemzetközi relevanciával rendelkeznek. A folyamat során egyúttal megszilárdultak az emberi jogok megsértése nyomán keletkező nemzetközi jogi felelősség alapjai is – mind az állam, mind az egyén oldalán. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az emberi jogok védelme mindenekelőtt az államok feladata, a nemzetközi védelmi mechanizmusok csak az állami védelem kudarca vagy hiánya esetén, másodlagos és kiegészítő jelleggel lépnek működésbe.²⁸

A XX. század második felének emberi jogi forradalma újabb jogok kialakulását és megszilárdulását vonta maga után, minek nyomán az emberi jogok védelme a nemzetközi jog egyik legdinamikusabban fejlődő részterületévé vált. Általánosan elfogadott princípiummá vált, hogy az emberi jogok valamennyi embert egyenlő mértékben illetnek meg, veszélyeztetettek, elidegeníthetetlenek, oszthatatlanok, kölcsönösen összefüggenek és az emberi lény eredendő méltóságából fakadnak.²⁹ A nemzetközi közösség azt is felismerte, hogy az emberi jogok tiszteletben tartása és a nemzetközi béke és biztonság közvetlen kapcsolatban áll egymással, lévén az emberi jogok alkotják a szabadság, az igazság és a béke alapját a világon³⁰, illetve azok súlyos és tömeges megsértése veszélyeztetheti a békét és a biztonságot.³¹ Ezzel összhangban, az emberi jogok tiszteletben tartása képezi az ENSZ egyik legfontosabb célját, és az egyben a tagállamok Alapokmányból folyó kötelezettsége.³² Sőt, az

²⁸ Vö. VAN BOVEN, *Techniques of International Protection...*, 1-2.o.

²⁹ Ld. többek között Universal Declaration of Human Rights (Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata) G.A. Res. 217A, 183rd plen. mtg., 10 December 1948, U.N. Doc. A/RES/217A (III), preambulum; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, preambulum; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, preambulum; Final Act of the International Conference on Human Rights (Proclamation of Teheran), Teheran, 13 May 1968, U.N. Doc. A/CONF.32/41 (1968), preamble, para. 2, 13; Final Act of the Conference for Security and Co-operation in Europe, Helsinki, 1 August 1975, Declaration on Principles Guiding Relations between Participating States, VII; African Charter of Human and Peoples' Rights, Banjul, 27 June 1981, O.A.U. Doc. CAB/LEG/67/3 rev. 5, preamble; Nemzetközi egyezmény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok ellen, New York, 1984. december 10, preambulum (kihirdette: 1988. évi 3. törvényerejű rendelet a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok elleni nemzetközi egyezmény kihirdetéséről); Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights, San Salvador, 17 November 1988, preambulum; Egyezmény a gyermek jogairól, New York, 1989. november 20., preambulum (kihirdette: 1991. évi LXIV. törvény a gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről); Vienna Declaration and Programme of Action, Vienna, 25 June 1993, U.N. Doc. A/CONF.157/23, preambulum

³⁰ Ld. többek között Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, preambulum; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, preambulum; Egyezmény a nőkkel szemben alkalmazott hátrányos megkülönböztetések minden formájának kiküszöböléséről, New York, 1979. december 18., preambulum (kihirdette: 1982. évi 10. törvényerejű rendelet a nőkkel szembeni megkülönböztetés minden formájának felszámolásáról 1979. december 18-án New Yorkban elfogadott egyezmény kihirdetéséről); Proclamation of Teheran, para. 10-11.

³¹ Az egyik első ilyen megállapítást ld. S.C. Res. 688, 2982nd mtg., 5 April 1991, U.N. Doc. S/RES/688 (1991), preamble, para. 1.

³² Ld. többek között ENSZ Alapokmány, 1. cikk (3) bekezdés, 55, 56. cikk; Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, preambulum; Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi

emberi jogok nemzetközivé válásának folyamata széles körben elfogadottá tette azt az ősrégi eszmét is, miszerint „a társadalom életét irányító jogok és politikai intézmények fő célja az ember lényeges jogainak védelme”³³, továbbá elvezetett annak akceptálásához, hogy a demokrácia, a jog uralma és a politikai pluralizmus elengedhetetlen feltételei az emberi jogok maradéktalan élvezetének.³⁴

A nemzetközi emberi jogok 1945 után tapasztalható rohamos fejlődésének ismeretében újra fel kell tenni a kérdést: Mely emberi jogok megsértése esetén vetődhet fel egy humanitárius intervenció végrehajtásának gondolata? Vajon kibővült-e időközben a legalapvetőbb, első generációs emberi jogok katalógusa? Noha a „kortárs” emberi jogok „kemény magjának” feltárása, a klasszikus nemzetközi jog korszaka kapcsán követett megközelítéstől eltérő módszereket igényel, abból kell kiindulni, hogy a XIX. századi humanitárius intervenciók alapjául szolgáló egyes emberi jogok továbbélnek az ENSZ korszakában is. Ezt a felfogást egyébiránt maga az ENSZ Alapokmánya is alátámasztja azáltal, hogy kimondja: „Mi az Egyesült Nemzetek népei [...] **újból** hitet teszünk az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők, valamint a nagy és kis nemzetek egyenjogúsága mellett.”³⁵ Az Alapokmány angol nyelvű hiteles szövegében az „újból hitet teszünk” fordulat helyén a valamivel szemléletesebb „**reaffirm**” (újra megerősít) ige szerepel. Megerősíteni pedig csak olyasvalamit lehet, ami eme aktus idején már létezik. Az Alapokmány így nemcsak hogy nem érintette az elfogadásának időpontjában fennálló emberi jogokat, hanem egyenesen megerősítette azokat. Okkal feltételezhetjük tehát, hogy az emberi jogok fejlődése egy organikus folyamat, amit a második világháború borzalmai sem törtek meg, sőt annak új, robbanásszerű lendületet adtak. Ily módon az is logikus feltételezésnek tűnik, hogy – a korábban elmondottakkal összhangban – a megelőző korszak humanitárius beavatkozásainak alapjául szolgáló atrocitások hátterében meghúzódó emberi jogok ebbéli szerepe 1945-öt követően sem változott meg. Mivel azonban a humanitárius intervenció alapjaként szóba jöhető és vizsgálatra szoruló emberi jogok száma jelentősen megnőtt, célszerűnek tartom – a klasszikus kor kapcsán megnevezett vagy körülírt egyes jogok továbbélésének lehetőségét fenntartva – újból áttekinteni az alapvető emberi jogok teljes rendszerét.

Humanitárius intervencióra, amint arról már több ízben szó volt, (részben) a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok meghatározott súlyú megsértése adhat okot. Mit takarnak ezek az ismérvek? A három kifejezés együttes,

Egyezségokmánya, preambulum; Nemzetközi egyezmény a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről, New York, 1965. december 21., preambulum (kihirdette: 1969. évi 8. törvényerejű rendelet a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről New Yorkban 1965. december 21-én elfogadott nemzetközi egyezmény kihirdetéséről); Nemzetközi egyezmény a kínzás és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetések vagy bánásmódok ellen, preambulum; Egyezmény a gyermek jogairól, preambulum

³³ American Declaration on the Rights and Duties of Man, Bogota, 2 May 1948, O.A.S. Doc. OEA/Ser.L/V/II 23, doc. 21., rev. 6, preamble (Az idézett fordítást ld. BOKORNÉ Szegő H. – MAVI V. (szerk.): Emberi jogok a nemzetközi jogban. Alapvető okmányok gyűjteménye. Emberi Jogok Magyar Központja, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 1984. 298.o.)

³⁴ Ld. többek között az Európa Tanács Alapszabálya, London, 1949. május 5., preambulum (kihirdette: 1991. évi LXXI. törvény az Európa Tanács 1949. évi május 5-én, Londonban aláírt és az Európa Tanács Főtitkárának 1951. május 22-i, 1951. december 18-i, 1953. május 4-i, 1958. május 30-i, 1961. november 3-i, 1963. május 6-i, 1965. május 24-i, 1970. október 14-i, 1971. február 17-i, 1974. december 9-i, 1976. október 2-i, 1978. január 9-i, 1978. január 20-i és 1978. november 27-i jegyzőkönyvei szerint módosított Alapszabályának kihirdetéséről); Emberi Jogok Európai Egyezménye, Róma, 1950. november 4., preambulum (kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény kihirdetéséről, a későbbi módosításokkal egységes szerkezetbe foglalt szöveg); Document on the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the Conference for Security and Co-operation in Europe, Copenhagen, 29 July 1990; Charter of Paris for a New Europe, Paris, 21 November 1990; Charter for European Security, Istanbul, 19 November 1999, O.S.C.E. Doc. SUM.DOC/1/99, para. 19.

³⁵ ENSZ Alapokmány, preambulum (Kiemelés tőlem.)

konjunktív kapcsolatban történő szerepeltetése az emberi jogok úgynevezett „kemény magjára” hivatott utalni. Nyomban felvetődik a kérdés, hogy összeegyeztethető-e az a felfogás, miszerint a nemzetközileg elismert emberi jogok sorában található egy kvázi „kemény mag”, azzal az univerzálisan elfogadott szabállyal – vagy inkább eszmével –, hogy az emberi jogok oszthatatlanok, egymástól elválaszthatatlanok és kölcsönösen összefüggnek. Az ellentmondás valójában csak látszólagos, hiszen logikus, hogy egyes emberi jogok – e jogok alkotják a szóban forgó „magot” – elengedhetetlenek a többi emberi jog hatékony és maradéktalan élvezetéhez. A legtriviálisabb példát említve, az élethez való jog maximális érvényesülése elengedhetetlen feltételét képezi az összes többi emberi jog gyakorlásának.³⁶ Így tehát a „mag” léte nem igazán érinti az emberi jogok oszthatatlanságával és kölcsönös összefüggésével kapcsolatos elgondolások érvényességét. Megítélésem szerint, nem tűnik képtelenségnek az a feltételezés, hogy a nemzetközi emberi jogok fejlődése során elismerést nyert, újabb s újabb jogok mindegyike erre a magra épül rá, annak valamelyik eleméből levezethető, és annak minél hatékonyabb érvényesülését szolgálja. Ugyanakkor e jogok nemcsak a „maggal”, hanem egymással is szorosan összefonódnak, előmozdítva egymás gyakorlását.

A legalapvetőbb, első generációs, nem politikai emberi jogok egyik leglényegesebb ismérve, hogy univerzálisan elfogadott értékeket védenek. E jogok hátterében olyan alapvető eszmények állnak, amelyek minden kultúrában azonos vagy hasonló súllyal bírván, a világon mindenhol alapvető értékeként kerülnek elismerésre.³⁷ Hangsúlyozandó azonban, hogy nem az állam, hanem az emberiség ezeknek az értékeknek az igazi teremtője és hordozója. Az a tény, hogy az államok különböző egyezményekben nemzetközi szinten is kötelezettséget vállalnak az emberi jogok tiszteletben tartására tehát nem statuálja, hanem inkább jogi formába önti, s egyes esetekben ténylegesen is kikényszeríthetővé teszi ezeket az értékeket.³⁸ A jogi szabályozás – konkrétan az emberi jogok védelmével foglalkozó különféle nemzetközi megállapodások – léte ugyanakkor kiváló bizonyítékaul szolgálhat annak, hogy az e jogokkal védelt értékek egyetemes szinten is léteznek, s oltalomra tartanak igényt.³⁹

Ne feledjük például, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – amely ha a maga teljességben nem is, de számos elemét tekintve az emberi jogok ama bizonyos „kemény magjába” tartozik – szintén egy „közös eszményt” fogalmaz meg, „amelynek elérésére minden népnek és minden nemzetnek törekednie kell”.⁴⁰ A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának preambuluma – hasonlóan megannyi más emberi jogi dokumentumhoz, sőt néhány belső jogi jogforráshoz is – megerősíti ezt az eszményt. Az Európa Tanács Alapszabálya ezzel összhangban „a népek közös örökségét alkotó szellemi és erkölcsi értékekhez” fűződő „rendíthetetlen ragaszkodás” mellett tesz hitet⁴¹, míg az Emberi Jogok Arab Chartájának bevezetőjében – jóllehet vallási természetű kontextusban – a

³⁶ Vö. például 23/1990. (X. 31.) AB határozat a halálbüntetés alkotmányellenességéről, indokolás, V. 2. Ellentétes álláspontot, melynek fényében az élethez való jog végső soron „ugyanolyan, mint bármelyik másik emberi jog”, ld. SIEGHART, P.: *The Lawful Rights of Mankind. An Introduction to the International Legal Code of Human Rights*. Oxford University Press, Oxford – New York, 1985. 107-108.o.

³⁷ Ne feledjük, hogy bár az „emberiesség”, avagy az „emberségesség” fogalma koronként és kultúránként különbözik, minden okunk megvan azt hinni, hogy a legelemibb emberi követelmények terén a különböző kultúrák képviselői azonosan vélekednek. Olybá tűnik, hogy a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok éppen ezeket a követelményeket testesítik meg.

³⁸ Az emberi jogokat a következő négy forrás valamelyikéből szokás levezetni: isteni hatalom; természetjog; ösztön (egyértelmű, hogy egyes cselekmények azért rosszak, mert elidegeníthetetlen jogokat sértenek); vagy nemzetközi szerződések ratifikálása. Ld. RENTELN, A. D.: *The Unanswered Challenge of Relativism and the Consequences for Human Rights*. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 7. No. 4. (November 1985), 518.o.

³⁹ Hasonló értelemben ld. MAVI V.: *Univerzalizmus és regionalizmus az emberi jogok nemzetközi szabályozásában. Állam- és Jogtudomány*, XXXI. évf. 3-4. szám (1989), 763.o. (Kiemelés az eredeti műben.)

⁴⁰ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, preambulum

⁴¹ Európa Tanács Alapszabálya, preambulum

„minden emberi lény közötti testvériség és egyenlőség örök elvei” fordulattal találkozhatunk.⁴² Látható tehát, hogy az emberi jogok gerincét alkotó értékek elsősorban az emberi lények, nem pedig az államok közös értékei. Ezt erősíti meg az a széles körben elfogadott nézet is, miszerint az emberi jogok – mintegy természetes jogként⁴³ – az emberi természetből fakadnak, márpedig ami az emberi természetből, egyenlő és veleszületett módon, elidegeníthetetlenül és megkülönböztetés nélkül ered, az kizárólag univerzális lehet.

Ezen a ponton jelentkezik a kulturális relativizmus problémája. Maga a jelenség roppant nehezen definiálható, hiszen nem egy egységes irányzatról van szó, hanem sokkal inkább egy skáláról, amelynek egyik végpontját a „radikális kulturális relativizmus”, míg a másikat a „radikális univerzalizmus” képezi. Ahogy Jack Donnelly fogalmaz:

„A radikális kulturális relativizmus úgy véli, hogy egy erkölcsi jog vagy szabály érvényességének kizárólagos forrása a kultúra. A radikális univerzalizmus azt tartja, hogy a kultúra az erkölcsi jogok és szabályok érvényessége szempontjából irreleváns, lévén azok egyetemes érvényűek.”⁴⁴

A két véglet közötti különböző pontokon a relativizmus és az univerzalizmus számos fokozata helyezkedik el⁴⁵, gyakorlatilag kizárva ezzel egy széles körben elfogadható definíció megalkotásának lehetőségét. Az elsősorban a harmadik világban „népszerű” kulturális relativizmus egyik alaptétele az, hogy az emberi jogok a nyugati civilizáció termékei, s mint ilyenek, bizonyos elemeik tekintetében alkalmazhatatlanok a nyugatitól eltérő berendezkedéssel és hagyományokkal rendelkező közösségekre nézve. A kulturális különbségek elismerése természetesen fontos az emberi jogok terén, ám radikális formában az emberi jogok lényegének – konkrétan az egyetemességnek – a tagadásához vezethet. A kulturális relativizmus ugyanis nem képes feloldani azt az ellentmondást, ami az embert pusztán emberi mivoltánál fogva, egyetemesen megillető jogok és a relativizmus által sugallt partikularitás között feszül. Ha rugalmasan fogná fel az egyetemesség eszméjét, az elvezethetne annak kimondásához, hogy „a kulturális eltérések alapján nem minden emberi jog illet meg minden embert, illetve nem mindenkit azonos mértékben”.⁴⁶ Innen már csak egy lépés a kulturális különbségek emberi jogi jogsértések leplezésére, megindokolására történő felhasználásának korántsem kíváncsatos alternatívája.

A kulturális relativizmus és az egyetemes emberi jogok közötti vélt vagy valós ellentmondás, pontosabban az ebből eredő hierarchizálási tendenciák fő okát Martti Koskenniemi az arra való képesség hiányában látta, hogy „az emberi jogokat „kulturális” értelemben fogjuk fel, és a kulturális gyakorlatot emberi jogi rezsimekként”. Ez a jelenség szerinte „Észak” és „Dél” homogén megjelenítésén, valamint az utóbbi előbbinek történő **de facto** alárendeltsége gondolatán alapul.⁴⁷

Megjegyzendő, hogy a kulturális relativizmus egyáltalán nem egy elszigetelt gondolkodásbeli áramlat. Ellenkezőleg, a középpontjában álló ideák különböző dokumentumokban is helyet kaptak. A kulturális különbségeknek tulajdonított kiemelkedő jelentőség eklatáns példáját nyújtja az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája, melynek bevezetőjében többek között ez áll:

⁴² Arab Charter on Human Rights, Cairo, 15 September 1994. Council of the League of Arab States Res. 5437, 102nd reg. sess., preamble (English translation from Arabic by the United Nations.)

⁴³ Vö. DONNELLY, J.: Human Rights as Natural Rights. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 4. No. 3. (Summer 1982), 401-402.o.

⁴⁴ DONNELLY, J.: Cultural Relativism and Universal Human Rights. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 6. No. 4. (November 1984), 400.o.

⁴⁵ Ld. uo. 400-401.o.

⁴⁶ KARDOS G.: Emberi jogok egy új korszak határán. T-Twins Kiadó, h. n., 1995. 20.o.

⁴⁷ KOSKENNIEMI, M.: Hierarchy in International Law: A Sketch. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 8. No. 3. (1997), 582.o.

„Figyelembe véve történelmi hagyományaik erényeit és az afrikai civilizáció értékeit, amelyeknek ösztönözniük és jellemezniük kell felfogásukat az ember és népek jogainak fogalmáról...”⁴⁸

De hasonló, a regionális kultúra emberi jogi téren megnyilvánuló fontosságát hangsúlyozó szakaszokkal gyakorlatilag mindegyik regionális emberi jogi egyezményben találkozhatunk, az Emberi Jogok Európai Egyezményétől, az Emberi Jogok Arab Chartájáig. Meglehet ezek némelyikének megszövegezése nem olyan egyértelmű, mint az afrikai vagy az arab chartáé, mindazonáltal a helyi értékek valamennyi ilyen egyezmény háttérében fellelhetők. Ennek fényében, a regionális emberi jogi egyezmények alappal tekinthetők a kulturális relativizmus jogi területen megnyilvánuló manifesztumainak.⁴⁹ A „kulturális sokféleség” (**cultural diversity**) témaköre az ENSZ különböző szerveinek napirendjén is gyakran szerepelt és szerepel. Kiemelendő ezek sorából a Közgyűlés, melynek számos határozata emlékezik meg a kultúrák sokszínűségének – mint az emberiség közös örökségét alkotó értéknek – a szerepéről, és annak az emberi jogok maradéktalan élvezetével, valamint a világbékével való összefüggéséről.⁵⁰

A kulturális relativizmus egyik legszámottevőbb érve az, hogy az ember legalább annyira a közösség, a társadalom „terméke”, mint amennyire a természeté. Ily módon az emberi természet tagadhatatlanul rendelkezik egy társadalmi oldallal is, következésképp az a kultúra, amelyben az egyén természete kialakult, nem hagyható figyelmen kívül az ő emberi jogainak meghatározása és érvényesítése során: az emberi jogok tehát nem feltétlenül természetes jogok. Az emberi jogok kultúrák szerint differenciált megközelítésének igénye, illetve ennek jogossága aligha vitatható – vitát legfeljebb a kulturális sajátosságok figyelembe vételének mértéke idézhet elő. Megítélésem szerint, a regionális emberi jogi egyezmények mind tárgyukat, mind specifikus céljaikat tekintve kellőképp figyelemmel vannak ezekre a regionális sajátosságokra. Ráadásul oly módon teszik ezt, hogy közben megerősítik az emberi jogok egyetemes védelme körében elért eredményeket. Látható tehát, hogy e ponton az univerzalizmus és a kulturális relativizmus egymásnak **prima facie** ellentmondó törekvései találkoznak, sőt jótékony hatásukban egymást erősítik. Az a fajta mérsékelt kulturális relativizmus tehát, amelyet az egyes regionális emberi jogi egyezmények és az egyéb dokumentumok tükröznek, egyáltalán nem tekinthető károsnak az univerzális értékek és az emberi jogok egyetemessége szempontjából. Az emberiséget, a sokféleség észben tartása mellett is egységként lehet kezelni.⁵¹

Következésképp, a kortárs nemzetközi jogban megnyilvánuló emberi jogi kulturális relativizmus humanitárius intervencióra, illetőleg annak alapjára gyakorolt hatása – véleményem szerint – elhanyagolható, mivel az nem érinti a beavatkozás által megoltalmazni kívánt egyetemes eszméket és értékeket. Még ha el is fogadjuk azt a korántsem alaptalan vélekedést, miszerint az egyén emberi jogai – ellentétben az egyes nemzetközi dokumentumokban foglaltakkal – nemcsak az ő emberi mivoltából, emberi természetéből fakadnak, hanem részben az őt körülvevő és alakító társadalmi, kulturális közeg sajátos eredményeiként is jelentkeznek, a humanitárius intervenció kapcsán tett kijelentés akkor is

⁴⁸ African Charter of Human and Peoples’ Rights, preamble (Az Emberi Jogok Magyar Központjának fordítása, in: BOKORNÉ – MAVI, *id. mű.* 356.o.)

⁴⁹ Vö. WELLER M.: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége. *Állam- és Jogtudomány*, XXXIX. évf. 3-4. szám (1998), 323.o.

⁵⁰ Ld. többek között G.A. Res. 54/160, 83rd plen. mtg., 17 December 1999, U.N. Doc. A/RES/54/160; G.A. Res. 55/91, 81st plen. mtg., 4 December 2000, U.N. Doc. A/RES/55/91

⁵¹ E felfogás nyomait, többek között, ld. Millennium Declaration. G.A. Res. 55/2, 8th plen. mtg., 8 September 2000, U.N. Doc. A/RES/55/2, para. 5.; “We the Peoples: The Role of the United Nations in the 21st Century.” Millennium Report of the Secretary-General, U.N. Doc. A/54/2000, para. 14.

fennáll. Meggyőződésem ugyanis, hogy léteznek olyan értékeket tartalmazó emberi jogok, amelyek nem „relativizálhatók”: ezek a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok, amelyek valóban a kulturális környezet specifikumaitól függetlenül illetik meg az egyént.⁵²

A „kemény magba” tartozó jogok tehát nem lehetnek a kulturális relativizmus tárgyai, jellegüket tekintve vitathatatlanul és megváltoztathatatlanul univerzálisak. Ezt alátámasztandó mindenekelőtt ki kell mutatni, hogy e jogok valamennyi kultúrában központi értékeket képviselnek. Az, hogy egy adott emberi jog azonos, de legalábbis hasonló súllyal esik latba a világ egyes tájain, kétféleképpen bizonyítható. Vagy annak kimutatásával, hogy az adott jog már univerzális szinten is, *erga omnes* hatályú védelmet nyert, vagy annak megállapítása útján, hogy a kötelező regionális egyezmények mindegyikében hasonló szabályozás tárgyát képezi. (Érdemes azonban e helyütt felidézni a korábban elmondottakat, miszerint az egyezménybe foglalás nem teremti, hanem jogilag is elismertté, megragadhatóvá teszi az emberi jogok háttérében álló értékeket, lévén azok nem az államok akaratából, hanem az egyének emberi mivoltából fakadnak.)

Ám az a körülmény, hogy egy emberi jog szerte a világon elfogadható és ténylegesen, kötelező jelleggel el is fogadott, önmagában még nem jár azzal, hogy ez a jog az emberi jogok említett „kemény magjába” tartozik, s főként nem jelenti azt, hogy az fegyveres erő alkalmazása árán is megoltalmazható. A humanitárius intervenció alapja kapcsán relevanciával bíró emberi jogok katalógusának meghatározását ki kell bővíteni még egy, korlátozó jellegű ismervvel. Azon túl tehát, hogy az adott jog univerzális értéket képvisel, első generációs és nem politikai természetű, azt is bizonyítani kell, hogy az valóban a legalapvetőbb jogok egyike. Az alapvető karakter kimutatásához jogilag többféle módon is közelíthetünk. Az egyik lehetséges kiindulási pont szerint alapvetőnek azon emberi jog minősül, amelyik rendelkezik az abszolút jogok ismérveivel.

Az abszolút jog kategóriáját meglehetősen nehéz megfogalmazni, noha maga a kifejezés gyakran szerepel a különböző nemzetközi fórumok előtt, illetve a szakirodalmi művek oldalain. A fogalmat legegyszerűbben talán negatív irányból közelítve, akként lehetne megadni, hogy „a megengedhető korlátozások, kivételek vagy eltérési lehetőségek hiánya kielégítő alapot nyújt ahhoz a következtetéshez, hogy [egy tilalom] abszolút”.⁵³ Az Emberi Jogok Európai Bizottságának, valamint az Emberi Jogok Európai Bíróságnak az Írország c. Egyesült Királyság ügyben, az Emberi Jogok Európai Egyezménye 3. cikke kapcsán megfogalmazott álláspontja is hasonló szellemben fogant. A Bizottság szerint az említett cikkben foglalt tilalom abszolút, ezért sem az Egyezmény, sem a nemzetközi jog más szabálya nem szolgálhat megsértésének igazolásával.⁵⁴ A Bíróság – ugyancsak az abszolút jelleg tekintetében – pedig így fogalmazott:

⁵² A kultúráktól független, univerzális értékek létét például az ENSZ Közgyűlése is elismerte, mondván „valamennyi kultúra és civilizáció osztozik a közös egyetemes értékekben”. Ld. G.A. Res. 55/91, 81st plen. mtg., 4 December 2000, U.N. Doc. A/RES/55/91, preamble. Sajó András például a következőket írja: „A kultúrák különbözősége és esetleges összemérhetetlensége tehát nem feltétlenül zárja ki az emberi jogok egyetemességét, vagyis hogy e jogok minden mai kultúra számára érvényesek legyenek. Az emberi mint antropológiai-biológiai lény rendelkezni látszik bizonyos közös alapérzésekkel. Ezek mellett feltételezhetően vannak kognitív hasonlóságok is, amelyek a morált, illetve egyes emberi jogokat univerzálisan lehetővé tesznek. A tudomány mai állása szerint vannak egyetemes gondolkodási elemek, amelyekre emberi jogok építhetők.” (A tanulmány végkövetkeztetése egyébiránt az, hogy az emberi jogok nem maguktól értetődőek és azok hagyományos naturalista megalapozása tarthatatlan, jóllehet ez nem zárja ki más megalapozások eredményességét.) SAJÓ A.: Mi a „természettől adott” az emberi jogokban? *Állam- és Jogtudomány*, XLIV. évf. 1-2. szám (2003), 8, 21-22.o. Ld. továbbá *supra* 37. lábjegyzet.

⁵³ ADDO, M. K. – GRIEF, N.: Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine Absolute Rights? *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 9. No. 3. (1998), 513.o. (Beszúrástól.)

⁵⁴ Ld. Ireland v. United Kingdom, Eur. Ct. H. R., Series B, Vol. 23-I, 390.o.

„Az egyezmény, az áldozat magatartására való tekintet nélkül, abszolút érvénnyel tilalmazza a kínzást és az embertelen és lealacsonyító bánásmódokat vagy büntetéseket. Az egyezmény, valamint az 1. és 4. jegyzőkönyv érdemi rendelkezéseinek zömétől eltérően, a 3. cikk nem tartalmaz rendelkezést a kivételek tárgyában, és az alól a 15. cikk (2) bekezdése alapján, tehát a nemzet létét fenyegető rendkívüli állapot esetén sem lehet helye eltérésnek.”⁵⁵

Az abszolút jog vagy az abszolút tilalom ideáltípusa következőképp egy olyan jog vagy tilalom, ami egyrészt a lehető legpontosabban és legegységesebben lett megfogalmazva, másrészt nem ismer el kivételeket, korlátozásokat vagy eltéréseket, és fenntartás hozzá nem fűzhető⁵⁶, harmadrészt a potenciális jogsértőknek (kormányzat, közhatalom birtokában eljáró személyek) mindössze korlátozott mérlegelési jogköre van e jog vagy kötelezettség tekintetben, és végezetül azt megfelelő mechanizmusok védik. Összefoglalva – egyes szerzők szerint – „analógia alapján elvárható, hogy egy abszolút jog a **ius cogens**, azaz az általános nemzetközi jog feltétlen érvényesülést igénylő normáinak részét képezze”.⁵⁷

Jómagam azonban úgy vélem, hogy az abszolút jogok kategóriájának alapul vétele – különösen annak imént körvonalazott, módfelett szigorú fogalma fényében – indokolatlanul leszűkítené a vizsgálható emberi jogok körét. Ily módon ignorálni kellene például az élethez való jogot, hiszen az alól léteznek jogszerű kivételek, s így nem minősíthető **stricto sensu** abszolút jognak. Ez az emberi jogok közötti logikai összefüggések okán, nyilvánvalóan tarthatatlan eredményre vezetne. Ha viszont az abszolút jog kifejezést ettől eltérő, kevésbé merev értelemben alkalmazzuk, úgy azt láthatjuk, hogy az elemzésre szoruló jogok spektruma túlzott mértékben kiszélesedik. Ezek a fogalmi anomáliák egyébként már önmagában is kérdésessé teszik az abszolút jog koncepciójának jelen célra való alkalmazhatóságát.

A keresett legalapvetőbb jogok akár az időleges eltérés, a derogáció lehetőségének szűrőjén keresztül is feltérképezhetők. Mint ismeretes, az emberi jogoktól való időleges eltérés lehetősége lényegében arra biztosít jogot az államoknak, hogy egyes, rendkívül súlyos és kivételes helyzetekben – tipikusan olyanokban, amikor maga a „nemzet léte”⁵⁸ forog veszélyben – ideiglenesen és a válság által diktált szükség mértékében eltérhetnek egyes, szerződésben vállalt emberi jogi kötelezettségeiktől. Leegyszerűsítve, a derogáció útján az államok egyes emberi jogokat „feláldozhatnak” a nemzet, az állam megmentése érdekében. Létezik ugyanakkor az emberi jogoknak egy olyan csoportja, amelyiktől még e cél érdekében sem lehet eltérni, mivel azok olyan alapvető emberi értékeket védenek, amelyek túlmutatnak a nemzet érdekein. A tiszteletben tartásukra irányuló kötelezettség felfüggesztése még a nemzet megmentésének érdekében sem jelentkezhethet elfogadható alternatívaként.

Látható, hogy a derogáció tilalma az abszolút jogok fenti, szigorú értelemben vett fogalmának mindössze egy szegmensét képezi, s a két kategória – igaz csak az abszolút jogok szempontjából – elválaszthatatlanul összefonódik. Más megközelítésben azonban a kategóriák

⁵⁵ Ireland v. United Kingdom, Judgement of 18 January 1978, Series A, No. 25. (1978), para. 163.

⁵⁶ E témában ld. BOKORNÉ Szegő H.: Az emberi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatos szerződésekhez fűzött fenntartások. *Állam- és Jogtudomány*, XXXIII. évf. 3-4. szám (1991), 121-153.o. A tanulmányból kiviláglik, hogy az államok olykor még a szerző által abszolútnak tartott jogokhoz is fűznek fenntartásokat.

⁵⁷ Ld. ADDO – GRIEF, *id. m.l.* 516.o. A nemzetközi **ius cogens** fogalmát az 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikke így adja meg: „Ezen egyezmény alkalmazási körében az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabálya olyan normát jelent, amelyet az államok nemzetközi közössége, mint egész, olyanként fogadott el és ismert el, mint amelytől nem lehet eltérni és amelyet csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni.” Kihirdette: 1987. évi 12. törvényerejű rendelet a szerződések jogáról szóló, Bécsben az 1969. évi május hó 23. napján kelt szerződés kihirdetéséről.

⁵⁸ A „nemzet” kifejezés e kontextusban az „állam” szinonimájaként értelmezendő.

különböznének, s így már felfedezhetők olyan abszolút jogok, amelyekről megengedett az időleges eltérés. Amint arra Masenkó-Mavi Viktor is felhívta a figyelmet:

„Szükséges rámutatni, hogy az úgynevezett abszolút jogokat, azaz az abszolút módon, mindenféle korlátozás nélkül megfogalmazott jogokat nem szabad azonosítani a nem derogálható jogokkal. Egy nem derogálható jognak lehetnek beépített korlátozásai, és egy abszolút jog sem mindig szerepel a nem derogálható jogok felsorolásában.”⁵⁹

Az idézett szerző szerint mindössze néhány olyan jog létezik, amelyik egyaránt abszolút és eltérést nem engedő, ám a nemzetközi intézmények gyakorlatában ezek közül is csak a kínzás tilalma tekinthető vitathatatlanul ilyennek.⁶⁰ Feltűnő, hogy ez éppen az a tilalom, amelyik kapcsán az Emberi Jogok Európai Bíróságának, az abszolút jog fogalma meghatározásánál korábban idézett *dictum*ában szó van. Masenkó-Mavi Viktor azt is hozzáteszi, hogy azon jogok, amelyek egyaránt abszolútak és eltérést nem engedők, „bizonyos mértékig olyan jogoknak tekinthetők, amelyek az államok *ius cogens* kötelezettségén alapulnak”.⁶¹ Ez a nézet érdekes módon egybecseng azzal, amiről az abszolút jog szigorú értelemben vett – tehát a derogáció tilalmát is felölelő – ideáltípusa kapcsán már szó volt. Figyelemreméltó, hogy két, eltérő álláspontot magáévá tevő írás mindennek ellenére megegyezik abban, hogy az abszolút jelleg és – az ebben bennrejlő vagy az ehhez társuló – derogáció tilalma arra enged következtetni, hogy az adott norma a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igényelő szabályainak egyike.⁶² Ezzel elérkeztünk a harmadik lehetséges korlátozó ismérvhez, nevezetesen a kógencia kérdéséhez.

Noha az abszolút – és nem derogálható – jogok, valamint a nemzetközi *ius cogens* közötti átfedés korántsem egyértelmű és automatikus, mára már általánosan elfogadott tény, hogy egyes alapvető emberi jogok valóban a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályai közé emelkedtek.⁶³ Kiindulási pontként a Nemzetközi Bíróság Barcelona Traction-ügyben hozott ítélete szolgálhat, melyben a következőket olvashatjuk:

⁵⁹ MAVI, V.: Limitations and Derogations from Human Rights in International Human Rights Instruments. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 38. No. 3-4. (1997), 110.o. (Példákat ld. uo., 9. lábjegyzet.) Bokorné Szegő Hanna is hasonlóképpen foglalt állást, mondván: egy jog attól még lehet „normális viszonyok között” abszolút jellegű, hogy rendkívüli körülmények között lehetőség nyílik az attól való eltérésre. BOKORNÉ, Az emberi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatos szerződésekhez fűzött fenntartások, 129.o. Ugyanezt, valamint az „eltérés” (*derogation*) és „korlátozás” (*limitation*) intézményeinek megkülönböztetését például ld. BOKORNÉ Szegő H.: Az emberi jogoktól való időleges eltérés, illetve az emberi jogok állandó jellegű törvényes korlátozása. *Acta Humana*, No. 18-19. (1995), 31-33.o. Paul Sieghart szerint egy adott szerződéses kötelezettség akkor abszolút, ha az oly módon jelenik meg, hogy azt „sem az állam számára rendelkezésre álló források, sem pedig a teljesítésükhöz felhasználandó eszközökre való utalás nem korlátozzák”. SIEGHART, P.: The International Law of Human Rights. Clarendon Press, Oxford, 1983. 57.o.

⁶⁰ Ld. uo. 110-111.o.

⁶¹ Uo. 110.o.

⁶² Az eltérést nem engedő emberi jogok és a *ius cogens* kapcsolatáról bővebben ld. TERAYA, K.: Emerging Hierarchy in International Human Rights and Beyond: From the Perspective of Non-Derogable Rights. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 12. No. 5. (2001), 917-941.o.

⁶³ Vö. FROWEIN, J. A.: Jus Cogens. In: *ENCYCLOPEDIA*, Vol. 7. History of International Law, Foundations and Principles of International Law, Sources of International Law, Law of Treaties, 329.o. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya által életre hívott Emberi Jogi Bizottság (*Human Rights Committee*) a nem derogálható jogok és *ius cogens* kapcsolatáról így foglalt állást: „Az eltérést nem engedő rendelkezések felsorolása a 4. cikkben kapcsolatban van, de nem egyezik meg, azzal a kérdéssel, vajon bizonyos emberi jogi kötelezettségek bírnak-e a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak természetével.” A Bizottság következtetése az, hogy egyes jogok azért nem derogálhatók, mert valóban kógensek, mások viszont azért nem, mert soha, még szükséghelyzetben sem lehet szükség az azoktól való eltérésre. Ld. Human Rights Committee, General Comment No. 29. (Art. 4, States of Emergency), 24 July 2001, para. 11.

„[F]eltétlenül különbséget kell tenni egy államnak a nemzetközi közösség mint egész felé irányuló kötelezettségei, és azok között, amelyek egy másik állammal szemben [...] keletkeznek. Természetüknél fogva az előbbiek valamennyi államot érintik. A szóban forgó jogok fontosságára tekintettel, minden államnak jogi érdeke lehet azok védelmében; ezek az **erga omnes** kötelezettségek.

Ilyen kötelezettségek erednek, például, a mai nemzetközi jogban a támadó cselekmények, valamint a népirtás törvényen kívül helyezéséből, továbbá az ember alapvető jogaira vonatkozó elvekből és szabályokból, ide értve a rabszolgasággal és faji megkülönböztetéssel szembeni védelmet is.”⁶⁴

Látható, hogy a Bíróság tartózkodott a kógencia elismeréséről és mindössze egyes emberi jogi kötelezettségek **erga omnes** jellege mellett foglalt állást. Yoram Dinstein azonban úgy véli, hogy „a Barcelona Traction-ügyben hozott ítélet másik lehetséges olvasata az, hogy a Bíróság csak azokra az emberi jogokra gondolt, amelyek **ius cogens**nek, azaz az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igényelő normáinak minősülnek”.⁶⁵ Sokkal egyértelműbben jelzi egyes jogok kógens jellegét a Nemzetközi Jogi Bizottság néhány megnyilatkozása. A szerződések jogáról szóló, 1969. évi bécsi egyezmény 53. cikkének⁶⁶ előkészítő anyagai között ez szerepel:

„Más tagok abbéli nézetüket fejezték ki, hogy [a megszilárdult **ius cogens**] példáinak felsorolása esetén, nem lenne kívánatos, ha olybá tűnne, mintha a cikk szabályozási köre kizárólag az olyan cselekményeket felölelő esetekre korlátozódna, amelyek a nemzetközi jog szerint büntettet valósítanak meg; az emberi jogokat, az államok egyenlőségét, avagy az önrendelkezés elvét sértő szerződések további lehetséges példaként lettek megemlítve.”⁶⁷

Ezzel egybeesik a Bizottság állami felelősségről szóló, 2001. évi tervezetének – az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igényelő szabályainak súlyos megsértéséről szóló – 40. cikkéhez fűzött kommentár következő fordulata is, miszerint:

„A 40. cikkben említett kötelezettségek azon érdemi magatartási szabályokból erednek, amelyek megtiltják mindazt, ami az államok és népeik, valamint a **legalapvetőbb emberi értékek** fennmaradását fenyegető veszély okán immár tűrhetetlenné vált.”⁶⁸

Az emberi jogok és a **ius cogens** kapcsolatának és összefonódási pontjainak vizsgálatával tehát azon érdekes helyzet áll elő, hogy bár a nemzetközi közösségben és a jogtudomány berkeiben széleskörű egyetértés mutatkozik a tekintetben, miszerint egyes emberi jogok a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályaivá emelkedtek, e jogok katalógusa – részben elővigyázatossági okokból – mindmáig nem nyert egyértelmű, taxatív megfogalmazást. Éppen ezért, amint azt a fenti idézetek is tükrözik, a vonatkozó

⁶⁴ Case concerning the Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited, (Belgium v. Spain), Second Phase, Judgement of 5 February 1970, I.C.J. Reports 1970, para. 33-34., 32.o.

⁶⁵ DINSTEIN, Y.: The Erga Omnes Applicability of Human Rights. **A.d.V.**, Band 30. Heft 1. (1992), 17.o.

⁶⁶ A cikk szövegét ld. **supra** 57. lábjegyzet.

⁶⁷ WETZEL, R. G. (comp.) – RAUSCHNING, D. (ed. and pref.): The Vienna Convention on the Law of Treaties: Travaux Préparatoires. [Die Wiener Vertragsrechtskonvention: Materialien zur Entstehung der einzelnen Vorschriften.] Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main, 1978. 377-378.o.

⁶⁸ Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 2001, Commentary to Article 40, para. 3. (283.o.) (Kiemelés tőlem.)

dokumentumok és írások mindössze egy exemplifikatív listát – vagy még ennyit sem – kínálnak. Mindent egybevetve, annyit azért ki lehet jelenteni, hogy a humanitárius intervenció alapja szempontjából lényeges emberi jogok **egy része** nagy valószínűséggel a nemzetközi jog kógens szabályai közé tartozik, jóllehet e tény ismerete aligha visz közelebb a szóba jöhető jogok katalógusának eredményes összeállításához. Az elmondottak mérlegelése alapján úgy ítélem meg, hogy a derogáció lehetőségének hiánya – legalábbis a jelen vizsgálat szemszögéből nézve – legalább annyira kifejezi az adott jognak tulajdonított kiemelkedő jelentőséget, mint az adott jog abszolút és/vagy kógens karaktere.

Így már rátérhetünk azon alapvető emberi jogok számba vételére, amelyek akár egy fegyveres beavatkozás útján is megoltalmazhatónak, kikényszeríthetőnek tűnnek. Ehhez – mint azt már rögzítettük – az egyetemes értékeket védő, első generációs, nem politikai tartalmú és nem derogálható jogok csoportjának univerzális és regionális szinten történő feltárását kell elvégezni. E művelet forrásául, vitathatatlan kötelező erejük folytán, elsősorban a releváns emberi jogi egyezmények szolgálhatnak.⁶⁹

Az emberi jogok univerzális, egész földkerekségre kiterjedő védelme körében mindenekelőtt az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát kell nagyító alá venni, noha a tekintélyes dokumentum e vonatkozásban vajmi kevés iránymutatást ad. Jóllehet az Egyetemes Nyilatkozat – lévén formailag egy ENSZ közgyűlési határozat – elfogadása idején nem bírt kötelező erővel, ám az időközben végbement jogfejlődés eredményeként mára már azzá vált.⁷⁰ Noha a benne foglaltak – legalábbis részben – kötelezővé váltak, egyáltalán nem problémamentes annak megállapítása, hogy fogalmaink szerint mely jogok a legalapvetőbbek, és melyek nem azok. Ennek oka az Egyetemes Nyilatkozat eredeti, deklaratív fogalmazásmódjában és funkcióiban keresendő. Valószínűleg ennek tudható be, hogy a dokumentum még az abszolút karaktert közismerten nélkülöző emberi jogok kapcsán sem tesz említést limitálási vagy derogálási lehetőségekről. A 29. cikk (2) bekezdése is csak általánosságban mondja ki, hogy:

„Jogainak gyakorlása és szabadságainak élvezete tekintetében senki sincs alávetve más korlátozásnak, mint amelyet a törvény kizárólag mások jogai és szabadságai elismerésének és tiszteletben tartásának biztosítása érdekében, valamint a demokratikus társadalom erkölce, közrendje és általános jóléte jogos követelményeinek kielégítése érdekében megállapít.”⁷¹

Ugyanezen cikk következő bekezdése sem tekinthető a szó szoros értelmében vett korlátozásnak, hiszen pusztán megerősíti a nemzetközi jog egyik axiomatikus tételét, amikor kimondja: „Ezeket a jogokat és szabadságokat semmi esetre sem lehet az Egyesült Nemzetek

⁶⁹ A szokásjog és az általános jogelvek emberi jogok területén játszott szerepéről ld. BOVEN, T., van: Survey of the Positive International Law of Human Rights. In: VASAK, The International Dimensions..., Vol. I. 105-107.o.

⁷⁰ Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának kötelezővé válására különböző magyarázatok jelentek meg a nemzetközi jogtudományban. Ezek értelmében a deklaráció vagy az ENSZ Alapokmánya emberi jogi tárgyú rendelkezéseinek autentikus értelmezéseként vagy szokásjogi úton vált kötelező erejű dokumentummá. Vö. például BUERGENTHAL, International Human Rights..., 34.o.; KARDOS, *id. mű.* 17-18.o.; CARRILLO SALCEDO, J.: Human Rights, Universal Declaration (1948). In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 8. Human Rights and the Individual in International Law, International Economic Relations, 1985, 306-307.o.; WELLER, Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata..., 317.o. Ide vágó kritikai elemzést ld. PARTSCH, K. J.: Article 55(c). In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 783-784.o. Ld. még Proclamation of Teheran, para. 2.

⁷¹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 29. cikk (2) bekezdés. E cikk kapcsán ld. MORSINK, J.: The Philosophy of the Universal Declaration. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 6. No. 3. (August 1984), 317-320.o.; VERDOODT, A.: Naissance et signification de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme. Société d'Études Morales, Sociales et Juridiques – Édition Nauwelaerts, Louvain – Paris, 1964. 262-271.o.

céljaival és elveivel ellentétesen gyakorolni.”⁷² Az Egyetemes Nyilatkozat eme általános klauzulákon túl, csak annyi iránymutatást ad, hogy leszögezi: egyetlen rendelkezése – így értelemszerűen a korlátozásokra vonatkozó szakaszok sem – értelmezhető úgy, mint ami bármilyen jogot ad a felsorolt jogok és szabadságok megsemmisítésére.⁷³ Ilyenformán, pusztán az Egyetemes Nyilatkozat szövegére támaszkodva nem lehet feltárni a humanitárius intervenció alapjával összefüggésben keresett jogok pontos körét. Mindössze az állapítható meg, hogy a deklaráció az 1-19. cikkeiben foglalkozik az első generációs, nem politikai jellegű jogokkal, ám hogy ezek közül melyek minősülnek a legalapvetőbbnek, arra legfeljebb a sorrend ad – meglehetősen vitatható – választ. Az Egyetemes Nyilatkozat 1. és 2. cikkében foglaltak egyébiránt nem tekinthetők hagyományos értelemben vett jogoknak. Az 1. cikk jogilag meglehetősen nehezen megragadható kijelentéseket inkorporál⁷⁴, míg a kinyilvánított jogok megkülönböztetés nélküli élvezetéről szóló 2. cikk inkább egy, az emberi jogok hátterében álló alapvetet, semmint egy konkrét jogot rögzít.

Érdemes tehát – az Egyetemes Nyilatkozat úttörő szerepét és kiemelkedő súlyát elismerve – más általános, univerzális szintű okmányok felé fordulni. E célra alighanem a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya a legmegfelelőbb dokumentum; részint azért, mert kötelező ereje megkérdőjelezhetetlen és megszővegezése is előíró jellegű, részint pedig azért, mert az államok jelentős számban csatlakoztak hozzá. A szerződés derogációs klauzulája – ami egyúttal a diszkrimináció tilalmáról szóló 2. cikk egyfajta megerősítését is tartalmazza – így szól:

„1. A nemzet létét fenyegető és hivatalosan kihirdetett szükségállapot idején az Egyezségokmányban részes államok az adott helyzet által szigorúan megkövetelt mértékben tehetnek olyan intézkedéseket, amelyek eltérnek az Egyezségokmányban vállalt kötelezettségeiktől, feltéve, hogy az ilyen intézkedések nem állnak ellentétben egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeikkel és nem jelentenek kizárólag faj, szín, nem, nyelv, vallás vagy társadalmi származás alapján történő megkülönböztetést.
2. E rendelkezés alapján nem lehet eltérni a 6., 7., 8., (1. és 2. bekezdés), 11., 15., 16. és 18. cikktől.”⁷⁵

Az Egyezségokmányban lefektetett első generációs jogok közül eltérést nem engedő jognak minősül tehát az élethez való jog, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma, a rabszolgaság, rabszolga-kereskedelem és szolgáltatás tilalma, a szerződéses kötelezettségek nemteljesítése esetén való bebörtönzés tilalma, a **nullum crimen sine lege** és a **nulla poena sine lege** princípiuma, a jogképességhez való jog, valamint a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága. Meg kell jegyezni azonban, hogy az Egyezségokmány rendszerében mind az élethez való jog, mind a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága esetében helye lehet kivételeknek, illetőleg lehetőség nyílik bizonyos korlátozásokra – eltérésre azonban nem. Az élethez való jogról szóló 2. cikk alóli, meglehetősen alapossággal körülhatárolt kivételként jelentkezik a halálbüntetés, melynek eltörlésére – mint

⁷² Uo. 29. cikk (3) bekezdés

⁷³ Uo. 30. cikk

⁷⁴ Vö. Kelsen, The Law of the United Nations, 40-41.o. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, 1. cikk: „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek ésszel és lelkiismerettel bírván, egymással szemben testvéri szellemben kell hogy viseltessenek.”

⁷⁵ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 4. cikk (1) és (2) bekezdés. E cikk kapcsán ld. Human Rights Committee, General Comment No. 5. (Art. 4, Derogation), 28 July 1981; General Comment No. 29. (Art. 4, States of Emergency), 24 July 2001. Ld. továbbá BUERGENTHAL, T.: To Respect and to Ensure: State Obligations and Permissible Derogations. In: HENKIN, The International Bill of Rights..., 72-91.o.

ismeretes – az Egyezségokmány 1989. évi második fakultatív jegyzőkönyvében⁷⁶ lehet külön kötelezettséget vállalni. Ez a körülmény azonban nincs kihatással arra a tényre, hogy az élethez való jog – avagy helyesebb megközelítésben **az élet önkényes elvételének tilalma** – nem derogálható obligációt jelent a részes államok számára.

Némi magyarázatra szorul továbbá a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, hiszen az is alávethető bizonyos törvényi korlátozásoknak, amennyiben azok „a közbiztonság, a rend, a közegészség, az erkölcs, vagy mások alapvető jogai és szabadságai védelmének érdekében szükségesek”.⁷⁷ Nem szabad ugyanakkor figyelmen kívül hagyni azt, hogy a korlátozás kizárólag a vallás vagy a lelkiismereti meggyőződés „kinyilvánítására” vonatkozhat, magára a meggyőződésre semmi esetre sem.⁷⁸

Az emberi jogok általános, ámde regionális védelme kapcsán, elsőként az Emberi Jogok Európai Egyezményét kell megvizsgálni. Ez a sok tekintetben mintaértékű szerződés is ismeri a derogáció lehetőségét, amit – „Az Egyezmény hatályának felfüggesztése szükséghelyzet esetén” címet viselő – 15. cikkben a következő módon szabályoz:

„1. Háború vagy a nemzet létét fenyegető más rendkívüli állapot esetén bármely Magas Szerződő Fél a jelen Egyezményben meghatározott kötelezettségeitől eltérő intézkedéseket tehet a helyzet szükségessége által feltétlenül megkívánt mértékben, feltéve, hogy az ilyen intézkedések nem ellentétesek egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeivel.

2. E rendelkezés alapján nem lehet eltérni a 2. cikk rendelkezéseitől, kivéve a jogszerű háborús cselekmények következtében okozott haláleseteket, vagy a 3. cikk, 4. cikk (1. bekezdés), valamint a 7. cikk rendelkezéseitől.”⁷⁹

Ennek megfelelően, az Emberi Jogok Európai Egyezményében derogációtól mentes jognak tekinthető az élethez való jog, a kínzás, az embertelen vagy megalázó bánásmódok vagy büntetések tilalma, a rabszolgaság és a szolgaság tilalma, továbbá a **nullum crimen sine lege** és a **nulla poena sine lege** elve, illetve a 7. kiegészítő jegyzőkönyv 4. cikk (1) bekezdése alapján a **ne bis in idem** elve. Nem lehet továbbá eltérni az egyezmény 15. cikke alapján, a halálbüntetés eltörlése tárgyában született 6. és 13. kiegészítő jegyzőkönyv⁸⁰ előírásaitól, amennyiben azok kötelező hatályát az egyezményben részes állam magára nézve elfogadta. Figyelemreméltó a nem derogálható jogok katalógusának hasonlósága a csaknem két évtizeddel később aláírt Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányához képest. A két szerződés egyébiránt szerves kapcsolódik egymáshoz, lévén mindkettő derogációs rendelkezése utalást tesz a részes államok „egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeire”.

Az emberi jogok európai regionális védelmének tárgyalása kapcsán feltétlenül szót kell ejteni az Európai Unió Alapvető Jogok Chartájáról is. Az ünnepélyes nyilatkozat címzettjei – „a szubszidiaritás elvére való megfelelő tekintettel” – az Unió szervei és intézményei, valamint az uniós jogot alkalmazó tagállamok.⁸¹ Jóllehet a dokumentum

⁷⁶ Kihirdette: 1995. évi II. törvény a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XLIV. ülészakán, 1989. december 15-én elfogadott Második Fakultatív Jegyzőkönyve kihirdetéséről.

⁷⁷ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 18. cikk (3) bekezdés

⁷⁸ Bővebben ld. Human Rights Committee, General Comment No. 22. (Art. 18, Freedom of Thought, Conscience, and Religion), 20 July 1993

⁷⁹ Emberi Jogok Európai Egyezménye, 15. cikk (1) és (2) bekezdés

⁸⁰ Utóbbi ld. Protocol No. 13. to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, concerning the Abolition of the Death Penalty in All Circumstances, Vilnius, 3 May 2002, Article 1-2.

⁸¹ Ld. Charter of Fundamental Rights of the European Union, Nice, 7 December 2000, Article 51(1). O.J. 2000/C 364/21

következésként, a megszövegezés fényében tulajdonképpen abszolút jogi minőségben ismeri el az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglalt eltérést nem engedő jogokat és szabadságokat, derogációs klauzulát nem – mindössze egy limitációs záradékot – tartalmaz. Ez a körülmény természetesen nincs kihatással az európai egyezmény derogációs rendszerére, sőt a charta külön leszögezi, hogy:

„Amennyiben a jelen Charta az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezmény által biztosított jogokkal egybevető jogokat tartalmaz, úgy e jogok értelme és terjedelme megegyezik azzal, amit a nevezett Egyezmény lefektet. Ez a rendelkezés nem zárja ki, hogy az uniós jog kiterjedtebb védelmet biztosítson.”⁸²

Összefoglalva, a derogációval nem érinthető emberi jogok körét az európai kontinensen tehát az Emberi Jogok Európai Egyezménye jelöli ki. Az Európai Unió Alapvető Jogok Chartája e tekintetben mindössze egy közvetett utalást tartalmaz, mellyel az egyezményre mutat vissza.

A derogációt nem engedő emberi jogok leghosszabb katalógusát az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye tartalmazza.⁸³ Az egyezmény 27. cikke alapján:

„Háború, a közt fenyegető veszély, vagy más olyan rendkívüli állapot esetén, amely valamely részes állam függetlenségét vagy biztonságát fenyegeti, ezen állam a jelen Egyezményben vállalt kötelezettségeitől eltérő intézkedéseket hozhat a helyzet szükségessége által feltétlenül megkívánt mértékben és időszakra, feltéve, ha az ilyen intézkedések nem térnek el egyéb nemzetközi jogi kötelezettségeitől és nem jelentenek faj, szín, nem, vallás vagy társadalmi származás alapján történő megkülönböztetést.”⁸⁴

Mindazonáltal, még a fent körülírt rendkívüli helyzetekben sincs mód az alábbi emberi jogok és szabadságok hatályának időleges felfüggesztésére: jog a törvény előtti egyenlőségre, jog az élethez, jog az emberséges bánásmódhoz, szabadság a rabszolgaságtól, szabadság a visszaható hatályú törvényektől, lelkiismereti és vallásszabadság, a család jogai, névviselési jog, a gyermek jogai, jog az állampolgársághoz, valamint jog a kormányzásban való részvételre.⁸⁵ Az egyezmény derogációs klauzulája külön – az anyagi jogi aspektusokon túlmenően – szabályozza az eltérések eljárási jogi vetületét is, amikor általánosságban kimondja: nemcsak az imént felsorolt jogok, hanem az azok védelmével összefüggő lényeges igazságszolgáltatási biztosítékok sem függeszthetők fel.⁸⁶ Ez a szabály annak ésszerű felismerésén alapul, hogy egy jog csak addig tekinthető biztosítottnak, amíg az azt érvényre juttatni képes védelmi mechanizmusok elérhetők és normálisan működnek. Mindezek ismeretében, az Emberi Jogok Amerikai Bírósága egy tanácsadó véleményében ekként foglalt állást:

„Az Emberi Jogok Amerikai Egyezménye 27. cikk (2) bekezdése rendelkezéseinek fényében, az Egyezmény 7. cikk (6) bekezdésében, valamint a 25. cikk (1)

⁸² Uo., Article 52(3). Az elmondottakat ld. még uo., Article 53, 54. O.J. 2000/C 364/21-22

⁸³ Ám az eltérést nem engedő jogok és szabadságok listájának hossza nem feltétlenül érény és követendő példa, hiszen alááshatja a derogáció tilalmának eredeti céljait. Vö. HARTMAN, J. F.: Working Paper for the Committee of Experts on the Article 4 Derogation Provision. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 7. No. 1. (February 1985), 113.o. (Beszűrás tölem.)

⁸⁴ American Convention on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969, Article 27(1) (Az Emberi Jogok Magyar Központjának fordítása, in: BOKORNÉ – MAVI, *id. mii.* 320.o.)

⁸⁵ Uo., Article 27(2)

⁸⁶ Ld. uo.

bekezdésben biztosított jogi biztosítékok hatálya nem függeszthető fel, minthogy azok olyan igazságszolgáltatási garanciák, amik elengedhetetlenek azon jogok és szabadságok védelméhez, amelyek felfüggesztését a 27. cikk (2) bekezdése megtiltja.”⁸⁷

A Bíróság által megnevezett szakaszokban két rendkívül fontos garancia, jelesül a ***habeas corpus*** (az önkényes letartóztatással és fogva tartással szembeni biztosíték) és az ún. ***amparo*** (a bírói védelemhez való átfogó jog) található, melyektől szintén nem lehet eltérni az amerikai rendszerben.

Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája – az amerikai egyezményhez viszonyítva – pontosan az ellenkező véletet képviseli, mivel nem tartalmaz általános derogációs rendelkezéseket. ***A contrario*** ez természetesen nem jelenti azt, hogy a chartában foglalt valamennyi jog hatálya felfüggeszthető, de azt sem, hogy egyiktől sem lehet eltérni. Egyes nézetek szerint azonban a derogáció lehetősége implicit módon igenis fellelhető az egyezményben. Vitathatóan ugyan, de a 60. és a 61. cikk⁸⁸ potenciális alapot teremt az eltérés intézményének régió kívüli forrásokból történő, közvetett – az Ember és Népek Jogai Afrikai Bizottságának tevékenységén keresztül realizálódó – átemelésére. Ebben az esetben feltételezhető, hogy az eltérés lehetőségén túl, a kivételek is elfogadást nyernek – akármelyik univerzális vagy regionális forrásból is kerüljön sor a derogáció recepciójára. A probléma mindössze az, hogy ez a fajta recepció aligha eredményezheti a jogintézmény, de legfőképpen a kivételek állandó jellegű meghonosodását az afrikai kontinensen.

A charta helyenként szándékosan homályos, illetve az államoknak feltűnően tág mozgásteret biztosító – ún. ***clawback*** klauzulákkal⁸⁹ teletűzdelt – megszövegezése sem segíti elő a nem derogálható jogok kiszűrését. Az egyes rendelkezések szövegének elemzéséből – és az Afrikában helyenként tapasztalható, ezzel homlokegyenest ellentétes gyakorlat messzemenő ignorálása mellett – arra a következtetésre lehet jutni, hogy az emberi jogok közül a törvény előtti egyenlőség, az élethez való jog, az emberi méltóság, egyenlőség tiszteletben tartása és a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem, a kínzás, kegyetlen, embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalma, a ***nullum crimen sine lege*** és a

⁸⁷ Habeas Corpus in Emergency Situations (Arts. 27(2) and 7(6) of the American Convention on Human Rights), Advisory Opinion OC-8/87, 30 January 1987, Inter-Am. Ct. H.R., Series A, No. 8. (1987)

⁸⁸ African Charter of Human and Peoples' Rights, Article 60: „A Bizottság tevékenysége során ihletét az ember és népek jogaira vonatkozó nemzetközi jogból, különösen az ember és népek jogairól szóló különböző afrikai okmányok, az Egyesült Nemzetek Alapokmánya, az Afrikai Egységsszervezet Alapokmánya, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, az ENSZ és az afrikai országok által az ember és a népek jogai terén elfogadott egyéb okmányok rendelkezéseiből, valamint az ENSZ azon szakosított intézményei keretében elfogadott különböző okmányok rendelkezéseiből meríti, amelyeknek a jelen Chartában részes államok a tagjai.” Article 61: „A Bizottság a jogelvek meghatározásához kiegészítő eszközökként figyelembe veszi az Afrikai Egységsszervezet tagállamai által kifejezetten elismert szabályokat megállapító egyéb általános és különös nemzetközi egyezményeket, az ember és népek jogaira vonatkozó nemzetközi normáknak megfelelő afrikai gyakorlatot, a jogként általánosan elfogadott szokásokat, a jog afrikai államok által elismert általános alapelveit, valamint a jogi precedenseket és tanokat.” (Az Emberi Jogok Magyar Központjának fordítása, in: BOKORNÉ – MAVI, ***id. mű.*** 373.o.) Kevésbé ismert, hogy Afrika számos, elsősorban brit gyarmati uralom alatt álló országában, azok felszabadulásáig az Emberi Jogok Európai Egyezménye volt hatályban, összhangban annak gyarmati klauzulájával (63. cikk). Ennek köszönhetően az európai egyezmény helyenként igen jelentős hatást gyakorolt az emberi jogok helyi védelmének fejlődésére. Ld. HEYNS, C.: African Human Rights Law and the European Convention. ***S. Afr. J. Hum. Rts.***, Vol. 11. Pt. 2. (1995), 254-256.o.; VASAK, K.: The European Convention of Human Rights Beyond the Frontiers of Europe. ***Int'l and Comp. L. Quart.***, Vol. 12. Pt. 4. (October 1963), 1206-1231.o.

⁸⁹ Ezt az angol nyelvű szakirodalomban meghonosodott kifejezést magyarra eléggé nehéz lefordítani. A ***clawback*** klauzula lényege az, hogy „meghatározott számú közérdekből kifolyólag, normál körülmények között is lehetőséget biztosít egy kötelezettség megsértésére”. HIGGINS, R.: Derogations Under Human Rights Treaties. ***Brit. Y.B. Int'l L.*** (1976-1977), 281.o.

nulla poena sine lege elve akár „alapvető” jogként vagy szabadságként is felfogható.⁹⁰ Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy például a lelkiismereti, foglalkozási és vallásszabadság, a mozgás szabadsága, a menedékhez való jog, továbbá a bírói függetlenség elve tekintetében az egyezmény rendkívül visszafogott, az államok akaratának nagyban alárendelt előírásokat tartalmaz.⁹¹ Érdekes kollízióhoz vezethet, ha a charta valamely részes állama egyúttal részese a jóval szigorúbb rendelkezéseket tartalmazó Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának is. Habár a két szerződés elméletileg egyenrangú, ilyen esetben alighanem az Egyezségokmányt illetné meg az elsőbbség – legalábbis erre enged következtetni az afrikai charta már említett 60. cikke, illetve az Egyezségokmány 5. cikke.⁹²

Érdekes módon, a népek jogainál a charta jóval egyértelműbben és erőteljesebben fogalmaz. Így a részes államok nagy valószínűséggel abszolút karaktert tulajdonítanak a népek egyenlősége és egyenjogúsága elvének, a népek létezéshez és önrendelkezéshez fűződő jogainak, ide értve a felszabadításért folytatott küzdelemhez való jogot is, a gazdasági és természeti erőforrások fölötti szabad rendelkezés jogának, valamint a nemzeti és a nemzetközi békéhez való jognak.⁹³ Megjegyzendő, hogy ezeknek csak egy része tekinthető innovatív rendelkezésnek, lévén túlnyomó többségük a nemzetközi jog egyes kógens alapelveiből, különösen az erőszak tilalmából, a beavatkozás tilalmából és a népek önrendelkezési jogából, valamint – a részes államok számára – az 1966. évi két Nemzetközi Egyezségokmány hasonló megszövegezésű 1. cikkéből is könnyedén levezethető.

Köztudomású, hogy az ázsia-csendes-óceáni régióban mindmáig nem született általános, kötelező erejű és az egész térséget felölelő hatályú emberi jogi egyezmény. Létrejöttek ugyan különböző nyilatkozatok és tervezetek, ám ezek nem rendelkeznek kötelező erővel. A térség államait ezért az emberi jogok szerződéses forrásainak sorából döntően azok az univerzális egyezmények kötelezik, amelyek ebbéli hatályát magukra nézve elismerték. Mindazonáltal, az arab világ mint szubrégió kivételt képez a regionális szinten mutatkozó tendencia alól, mivel itt nemcsak deklarációkkal találkozhatunk, hanem egy emberi jogi egyezménnyel is.

Az Emberi Jogok Arab Chartája – ellentétben az afrikai chartával – meglehetősen részletességgel írja körül a derogáció intézményét és alkalmazásának feltételeit. Az eltérés főszabálya a charta 4. cikk b) pontja alatt található:

„A nemzet létét fenyegető közveszély esetén, a részes államok, a helyzet szükségessége által szigorúan megkívánt mértékben, a jelen Chartából folyó kötelezettségeiktől eltérő intézkedéseket tehetnek.”⁹⁴

Ám még ilyen helyzetben sem lehet eltérni az ugyanezen cikk c) pontjában felsorolt jogoktól és különleges garanciáktól, konkrétan a következőktől: a kínzás és a lealacsonyító bánásmód tilalma, a saját országba való hazatérés joga, a politikai menedékhez való jog, a tárgyalás(hoz való jog), a **ne bis in idem** elve, valamint a „bűncselekmény és a büntetés jogi

⁹⁰ Ld. African Charter of Human and Peoples' Rights, Article 3, 4, 5, 7(2)

⁹¹ Ld. *uo.*, Article 8, 12, 26

⁹² Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 5. cikk (1) bekezdés: „Az Egyezségokmány egyetlen rendelkezését sem lehet úgy értelmezni, hogy az jogot adna bármely államnak, csoportnak vagy személynek olyan tevékenység kifejtésére, vagy olyan cselekedetre, amely az Egyezségokmányban elismert jogok és szabadságok megsemmisítésére, vagy azoknak az Egyezségokmányban meghatározottnál nagyobb mértékben való korlátozására irányul.” Az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája 60. cikke az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatára is hivatkozik, melynek 30. cikke az Egyezségokmány imént idézett szakaszához hasonló értelmű rendelkezést tartalmaz.

⁹³ Ld. African Charter of Human and Peoples' Rights, Article 19, 20, 21(1), 23(1)

⁹⁴ Arab Charter on Human Rights, Article 4(2)

helyzetére” vonatkozó elvek.⁹⁵ Ez utóbbi princípiumok lényegében a ***nulla crimen sine lege*** és a ***nulla poena sine lege*** megfelelői lennének, noha a chartában található szabályozásuk jelentősen eltér a nyugati világban meghonosodott, ám az általános jogelvek részének bizvást tekinthető mintától.⁹⁶ Az arab charta azonban csak az eltérés elleni védelem minimumát nyújtja, hiszen kimondja:

- „a) A jelen Charta bármely részes államában a jogszabályoknál, egyezményeknél vagy szokásoknál fogva elismert vagy létező semelyik alapvető emberi jog alóli korlátozás vagy eltérés nem fogadható el azon az alapon, hogy a jelen Charta e jogokat nem, vagy csak kisebb mértékben ismeri el.
- b) A jelen Charta egyetlen részes állama sem térhet el az itt elismert, és egy olyan másik állam polgára által élvezett alapvető szabadságoktól, amelyik e szabadságok iránt kevesebb tiszteletet tanúsít.”⁹⁷

Az eltérést nem engedő emberi jogok arab charta által kínált listája a kulturális relativizmus és a sajátos politikai akarat figyelemreméltó egyvelegét tükrözi. Legsztignifikánsabb vonása az élethez való jog beiktatásának hiánya, különösen annak fényében, hogy az iszlámban az emberi életnek elvileg kitüntetett értéket tulajdonítanak.⁹⁸ Ezt – a charta preambulumban is megerősített – Emberi Jogok Iszlám Nyilatkozatának jóval kevésbé normatív megfogalmazású szövege is alátámasztja azzal, hogy ünnepélyesen kinyilvánítja:

- „a) Az élet Isten által adott ajándék, és az élethez való jog minden ember számára biztosított. E jog bárminemű sérelemmel szembeni védelme az egyének, a közösségek és az államok kötelezettsége, és az élet elvétele, a saria által előírt okoktól eltekintve, tilos. [...]
- c) Az emberi élet megóvása, az Allah akaratából eredő tartamának végéig, a saria által előírt kötelezettség.”⁹⁹

Ugyanez mondható el a rabszolgaság és szolgaság, valamint a kényszerszermunka tilalmáról is. Míg ez a tilalom a kairói nyilatkozat fontos elemét képezi, addig a chartában legfeljebb csak egy utalás formájában találkozhatunk vele, az is kizárólag a kényszerszermunkára vonatkozik.¹⁰⁰ Fordított a helyzet „a hit, a gondolat és a vélemény szabadsága” terén, amely szabadság – eltérően az iszlámra koncentráló nyilatkozattól – az egyezményben kivételektől mentes elismerést nyer (noha a tőle való eltérés nyilván megengedett), és csak kinyilvánítása vethető korlátozások alá.¹⁰¹

⁹⁵ A felsorolás egyes elemei – így például a „tárgyalás” kifejezés – esetében módfelett nehéz megállapítani, hogy az a chartának konkrétan melyik cikkére utal.

⁹⁶ Arab Charter on Human Rights, Article 6: „Nem létezik más bűncselekmény vagy büntetés, kivéve azt, amit a törvény előír, és nem jár büntetés az e rendelkezés kihirdetését megelőző cselekményért. A későbbi törvény a vádlott javára szolgál, amennyiben az neki kedvez.”

⁹⁷ Uo., Article 3

⁹⁸ Vö. FARRAG, A.: Human Rights and Liberties in Islam. In: BERTING, J. et al. (ed.): Human Rights in a Pluralist World: Individuals and Collectivities. Netherlands Commission for UNESCO – Roosevelt Study Center – Meckler, Westport – London, 1990. 137.o.

⁹⁹ The Cairo Declaration on Human Rights in Islam, Cairo, 5 August 1990, Article 2(a), (c)

¹⁰⁰ Vö. The Cairo Declaration on Human Rights in Islam, Article 11; Arab Charter on Human Rights, Article 31

¹⁰¹ Vö. The Cairo Declaration on Human Rights in Islam, preamble, Article 1, 9, 10, 18; Arab Charter on Human Rights, Article 26, 27. A vallásszabadság, hasonlóképpen számos emberi joghoz és szabadsághoz, a Koránból is levezethető. E témában ld. FARRAG, *id. m.* 137, 142.o. (A lelkiismereti meggyőződés és vallás megválasztása alapvetően szabad, ám gyakorlásuk terén a nem muzulmánoknak korlátozásokkal kell szembenézniük. Mivel a keresztények és a zsidók a „Könyv népeinek” minősülnek, ezért az iszlám ezen az alapon biztosítja számukra

A tárgyalt univerzális és regionális emberi jogi dokumentumokban található, eltérést nem engedő emberi jogok körének összevetéséből lesűrhető, hogy gyakorlatilag a világ minden táján központi és meghatározó jelentőséget tulajdonítanak az élethez való jognak (pontosabban az élet önkényes elvétele tilalmának), a kínzás, az embertelen, lealacsonyító vagy megalázó bánásmódok vagy büntetések tilalmának, a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem és a szolgaság valamennyi formája tilalmának, valamint egyes, elengedhetetlennek vélt igazságszolgáltatási elveknek és garanciáknak, nevezetesen a **nullum crimen sine lege**, a **nulla poena sine lege**, továbbá a **ne bis in idem** princípiumának. Látható, hogy a felsorolás mindegyik eleme – noha tilalom formájában szerepelnek – egy nem derogálható, első generációs, nem politikai karakterű emberi jogra vagy szabadságra utal. Ezek a jogok vitathatatlanul részét képezik az emberi jogok ama bizonyos „kemény magjának”, következésképp megfelelő súlyú megsértésük egy humanitárius intervenció alapjául szolgálhat.

A felsorolás azonban még nem teljes. Mindeztől nem esett szó a hátrányos megkülönböztetés tilalmáról, ami kétségtelenül az emberi jogok rendszerét átható egyik legalapvetőbb princípium, és természete eltér a hagyományos értelemben vett emberi jogokétól. Ahogy Karl J. Partsch fogalmazott:

„A **diszkrimináció tilalma elvének** karaktere valamelyest eltérő. Nem külön emberi jog – akármilyen fontos is legyen ez az elv –, hanem mindössze a törvény egyenlő védelméhez való jog megfelelője. Ennek keretében megakadályozza bizonyos kritériumok használatát és kiterjeszti az alapot képező norma alkalmazási körét.”¹⁰²

A diszkrimináció tilalma eszerint tehát valamely másik emberi jog élvezetével függ össze, és levezethető az emberi jogok egyetemességének és egyenlőségének elveiből is. Azt hivatott biztosítani, hogy egy adott jogot valamennyi egyén azonos mértékben gyakorolhassa, tekintet nélkül az emberek között szükségszerűen létező megkülönböztető jegyekre és tulajdonságokra. Az nemzetközi emberi jogi egyezmények is ilyen értelemben, ilyen funkcióval szabályozzák a diszkrimináció tilalmát. Az egyetlen kivételként talán az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez csatolt 12. kiegészítő jegyzőkönyv elfogadása említhető meg.¹⁰³ A jegyzőkönyv megerősítésével az egyezmény részes államai ugyanis önállóan alkalmazhatóvá teszik – a mindaddig csak az egyezményben biztosított valamely más jog sérelmével összefüggésben felhívható – 14. cikkben foglalt hátrányos megkülönböztetés tilalmát:

„1. A törvényben meghatározott minden jog élvezetét bármilyen, például nem, faj, szín, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyon, születési vagy más helyzet szerinti megkülönböztetés nélkül biztosítani kell.

vallásuk gyakorlását. Ám az ateizmust és a politeizmust az iszlám csak addig tolerálja, amíg valaki ebbéli meggyőződését ki nem nyilvánítja, lévén mindkettő hirdetése ellentétes az iszlám közjoggal.); MALIK, M. I.: The Concept of Human Rights in Islamic Jurisprudence. *Hum. Rts. Quart.*, Vol. 3. No. 3. (Summer 1981), 56-67.o.

¹⁰² PARTSCH, Fundamental Principles of Human Rights..., In: VASAK, The International Dimensions..., Vol. I., 60.o. (Kiemelés az eredeti műben.) Hasonló értelemben ld. Human Rights Committee, General Comment No. 18. (Non-Discrimination), 9 November 1989, para. 1. Ellentétes vélekedést, miszerint a diszkrimináció tilalma az Egyezségokmány 26. cikkében önálló emberi jogként is megjelenik, ld. RAMCHARAN, B. G.: Equality and Nondiscrimination. In: HENKIN, The International Bill of Rights..., 257-258.o.

¹⁰³ Esetleg még ide sorolható az ENSZ Alapokmányának 55. cikk c) pontjában foglalt rendelkezés diszkrimináció tilalmáról szóló klauzulája is. Vö. PARTSCH, Article 55(c), 780.o.

2. Egyik közhatóság sem alkalmazhat valakivel szemben megkülönböztetést, semmilyen, például az 1. bekezdésben említett, alapon.”¹⁰⁴

A hátrányos megkülönböztetés tilalmának terjedelme alapvetően attól függ, hogy a jog mely diszkriminatív szempontok alkalmazását zárja ki. Az ENSZ Alapokmánya – a szervezet céljai között – még mindössze az emberi jogok és alapvető szabadságok a „fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő” tiszteletben tartásának előmozdítására és támogatására szólított fel.¹⁰⁵ A későbbi univerzális és regionális emberi jogi egyezmények számos további kritériummal bővítették ki ezt a katalógust. Végeredményben elmondható, hogy nincs olyan indíték vagy alap, ami jogilag igazolná az egyes emberek, vagy az emberek egy adott csoportjával szembeni hátrányos megkülönböztetést. Ennek megfelelően, az emberi jogok és alapvető szabadságok élvezetét a fajra, színre, nemre, nyelvre, vallásra, politikai vagy más véleményre, nemzeti vagy társadalmi származásra, vagyonra, születési vagy egyéb helyzetre való tekintet nélkül, minden embernek egyenlő mértékben biztosítani kell.¹⁰⁶ Figyelembe véve, hogy a diszkrimináció tilalma elengedhetetlenül szükséges valamennyi emberi jog élvezetéhez és gyakorlásához, valamint annak fényében, hogy ez a tilalom azonos tartalommal bír a világ minden régiójában, úgy vélem, megsértését bízvást hozzá lehet tenni a humanitárius intervenció alapja kapcsán összeállítandó listához.

Itt kell röviden szót ejteni a kisebbségek és a kisebbségi jogok kérdéséről is. A klasszikus nemzetközi jog idején – egész pontosan az első világháború végéig terjedő periódusban – a kisebbségek nemzetközi védelme részben összefonódott egyes emberi jogok védelmével, ami értelemszerűen hatást gyakorolt a korabeli humanitárius intervenciók alapjára is. Ezt a hatást a XIX. századi és XX. század eleji állami gyakorlat, valamint helyeként a korabeli jogtudomány is tükrözte. (Mint láthattuk, a kisebbségek védelme és a humanitárius intervenció elméleti síkon történő összekapcsolása olykor az 1945 utáni művekben is fellelhető, ám ezt nyugodtan tekinthetjük elszigetelt álláspontnak.) A kisebbségvédelem Nemzetek Szövetsége idején tapasztalható fénykorának végeztével, a második világháború után az emberi jogok és a kisebbségi jogok védelme között – az utóbbi „kárára” – egyfajta hangsúlyeltolódást lehetett megfigyelni. Teret nyert, és például az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának szemléletében is tetten érhető az a gondolat, miszerint a kisebbségek jogainak tiszteletben tartását az egyén egyetemes emberi jogainak biztosításán keresztül kell és lehet elérni.¹⁰⁷ Nagy általánosságban ugyanerre enged következtetni az

¹⁰⁴ Protocol No. 12. to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedom, Article 1

¹⁰⁵ Ld. ENSZ Alapokmány, 1. cikk (3) bekezdés. Ugyanez a felsorolás az Alapokmány 55. cikk c) pontjában is megtalálható.

¹⁰⁶ Vö. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 2. cikk. Az emberi jogi okmányok – legyenek azok univerzálisak vagy regionálisak – túlnyomó többsége ugyanilyen vagy nagyban hasonló listát fogalmaz meg. Az a néhány, csekély mértékű eltérés, ami az egyes regionális dokumentumokban – a kulturális relativizmus hatására – tapasztalható, inkább erősíti, mintsem gyengíti a főszabályt, azaz a diszkrimináció átfogó és általános tilalmát. Példának okáért, az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartája 2. cikke a fent felsoroltakon túl, külön említést tesz az „etnikai csoporthoz” tartozás szerinti megkülönböztetés tilalmáról is. Az Emberi Jogok Arab Chartájának 2. cikke szintén az általánostól némiképp eltérő szabályozást tartalmaz: a „politikai véleménnyel” vaglyagos viszonyban nem ejt szót a „más véleményről”, ám külön tilalmazza a „férfiak és nők közötti mindenféle megkülönböztetést” is. Ez utóbbi rendelkezés – a nemre tekintettel történő diszkrimináció előzetesen megfogalmazott tilalma fényében – alapvetően fölöslegesnek tűnik; a chartába foglalását minden bizonnyal a tilalom nyomatékosítása indokolta. Végül, de nem utolsó sorban az Európai Unió Alapvető Jogok Chartájának 21. cikke kvázi többletként nevesíti a „hit”, a „genetikai jellegzetesség”, a „nemzeti kisebbséghez való tartozás”, valamint „a fogyatékoság, a kor vagy a szexuális irányultság” miatti megkülönböztetés tilalmát. Megjegyzendő, hogy a nemek közötti diszkrimináció tiltása mellett, az ünnepélyes proklamáció 23. cikke újfent megerősíti a férfiak és a nők közötti egyenlőség elvét.

¹⁰⁷ Vö. BRUHÁCS J. – BOKORNÉ Szegő H.: A kisebbségek védelme és a nemzetközi jog. *Acta Humana*, No. 12-13. (1993), 64-65.o.; MAVI V.: A kisebbségi csoportjogok védelme a nemzetközi jogban. *Állam- és*

egymással rész-egész viszonyban álló két jogterület szabályozása céljából, respektíve létrejött joganyag mennyisége között tapasztalható feltűnő különbség is.

A humanitárius intervenció kortárs doktrínája e szemlélet kvázi leképezéseként szintén az egyént és az egyént megillető emberi jogokat helyezi a középpontba, nem pedig a kisebbségeket és azok – akár egyéni, akár kollektív¹⁰⁸ – jogait. Ez a kijelentés még a kisebbségekkel összefüggő bizonytalanságok és tisztázatlan kérdések, a kisebbségi jogok és az emberi jogok elválaszthatatlansága (ld. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikke), valamint az olyan gyakorlati példák fényében is igaznak látszik, melyekben egy vélt vagy valós humanitárius beavatkozás kedvezményezettjei valamely kisebbséghez tartoznak. A kisebbségi lét – véleményem szerint – semmilyen formában nem képez feltételt vagy fogalmi elemet a humanitárius intervenció alapja vagy kedvezményezettjei szempontjából.¹⁰⁹ Ez logikus is, hiszen a beavatkozásért kiáltó jogsértések bármilyen összetételű személyi kör sérelmére elkövethetők. Ily módon nemcsak felesleges, de – a kisebbségek kérdésével együtt járó politikai szempontok¹¹⁰, illetőleg a jogterületre jellemző „túlzott általánosság”¹¹¹ bevonása folytán – roppant veszélyes is lenne a kisebbségi minőség kondícióként való szerepeltetése. Ennek alátámasztásaként elegendő felidézni az **apartheid** bűncselekményét, melyben a számszerű kisebbség gyakorol elnyomást a többség fölött. Mivel azonban az egyértelműen és pontosan definiálhatatlan „kisebbség” fogalom egyes szerzők szerint nem feltétlenül jelent számbeli kisebbséget¹¹², ezért talán jobb példával szolgál a népirtás büntetnének egy sajátos – például Pol Pot Kambodzsájában tapasztalt – formája, az ún. autogenocídium (**auto-genocide**), melyben az elkövető a saját, nem pedig valamely más, esetleg kisebbséget alkotó személyek csoportjának kiirtására törekszik. További érvként szolgálhat, hogy a kisebbségi jogok igen jelentős része – mint például a szabad nyelvhasználat joga – aligha tartozik az emberi jogok „kemény magjába”.

Összegezve tehát az elmondottakat, a kisebbségi jogok nem bírnak relevanciával a humanitárius intervenció alapja szempontjából, hiszen a beavatkozás lehetősége bármilyen, tetszőleges összetételű személyi kör alapvető jogainak megfelelő megsértése esetén nyitva áll. A kisebbséghez való tartozás így semmilyen formában nem jelent feltételt, noha a gyakorlatban a fegyveres akció egy kisebbség megvédését is szolgálhatja. Hangsúlyozandó azonban, hogy a beavatkozás alapját még ebben az esetben is a legalapvetőbb első generációs emberi jogok és/vagy a humanitárius jog vonatkozó szabályainak súlyos és tömeges megsértése képezi, nem a kisebbségi jogok – vélhetően ezzel párhuzamosan megvalósuló – sérelme.

Visszatérve az egyén emberi jogainak tárgyalásához, az előbbiekből az is kitűnt, hogy a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága zökkenőmentesen aligha minősíthető egyetemesen is alapvető jelentőségű emberi jognak, jöllehet a Polgári és Politikai Jogok

Jogtudomány, XXXIII. évf. 1-2. szám (1991), 54.o.; SZALAYNÉ Sándor E.: A kisebbségi kérdés előzményei és összefüggései a nemzetközi jogrendben. **Regio**, 9. évf. 1. szám (1998), 141.o.

¹⁰⁸ Az egyéni vagy kollektív jogok garantálásának lehetséges „variációit” ld. KOVÁCS, P.: *International Law and Minority Protection: Rights of Minorities or Law of Minorities?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000. 39.o.

¹⁰⁹ A „kisebbség” fogalom tartalmi körének vizsgálatát ld. KOVÁCS P.: *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 36-46.o.

¹¹⁰ Vö. BAKA A.: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a kisebbségek nemzetközi jogi védelme. **Acta Humana**, No. 8. (1992), 7, 9.o.

¹¹¹ Vö. MAVI, A kisebbségi csoportjogok védelme..., 62.o.

¹¹² Ld. például BRAGYOVA A.: Vannak-e kisebbségi jogok? **Állam- és Jogtudomány**, XXXIV. évf. 1-4. szám (1992), 172.o. Az általános vélemény azonban az, hogy a „kisebbség” számbeli kisebbséget jelent. Ld. Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. Report prepared by Mr. Francesco Capotorti, 20 June 1979, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/384/Rev. 1 (1979), para. 568.; Text of the Proposal for an Additional Protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, Concerning Persons Belonging to National Minorities. C.o.E. Parl. Ass. Recomm. 1201, 22th stg., 1 February 1993, Article 1(d)

Nemzetközi Egyezségokmánya értelmében e szabadság esszenciája nem derogálható, pusztán az abból fakadó meggyőződés kinyilvánítása vethető bizonyos törvényi korlátozások alá.¹¹³ Mindazonáltal a hátrányos megkülönböztetés áttételén keresztül a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága is számottevő szerephez juthat a humanitárius intervenció szempontjából. Konkrétan akkor, ha a korábban felsorolt emberi jogok vallási indíttatásból, a vallási intolerancia jegyében kerülnek megsértésre. Az e téren hajdan oly fontos szerepet betöltő vallásszabadság relevanciája tehát egyáltalán nem szűnt meg, legfeljebb némiképp átalakult. Ne feledjük, hogy a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága, ellentétben annak kinyilvánításával, lényegéből adódóan minden ember belső, fizikailag hozzáférhetetlen sajátja¹¹⁴, így azt kizárólag az egyén életének elvételével, vagy testi épségének súlyos megsértése árán, illetőleg az ezekkel való fenyegetés útján lehet megsemmisíteni – az ezekhez fűződő értékeket viszont már a legalapvetőbb, nem derogálható és részben abszolút emberi jogok védik meg.

2.2. A humanitárius intervenció alapjának minőségi szegmense: humanitárius jogi vetület

A humanitárius intervenció a nemzetközi humanitárius jog nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó legalapvetőbb, emberiességi előírásainak kirívó megsértései esetén sem zárható ki. Különösen akkor nem, amikor a belső fegyveres konfliktusban érintett felek közötti erőviszonyokat az egyensúly szembeszökő hiánya jellemzi, következésképp az egyik fél ki van szolgáltatva a másik önkényének.

Nem nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül az 1949. évi genfi egyezményeket kiegészítő, 1977. évi II. jegyzőkönyv 1. cikk (1) bekezdése szerint minden olyan fegyveres konfliktus:

„[...] amelyre az 1949. augusztus 12-én kötött Genfi Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló Jegyzőkönyv (I. Jegyzőkönyv) 1. cikke nem vonatkozik, és amely az egyik Magas Szerződő Fél területén annak fegyveres erői és olyan kormányellenes fegyveres erők, illetve más szervezett fegyveres csoportok között tör ki, amelyek felelős parancsnokság alatt állnak és ellenőrzést gyakorolnak az ország területének egy része felett, ami lehetővé teszi számukra, hogy folyamatos és összehangolt harci tevékenységet hajthassanak végre, és jelen Jegyzőkönyvet alkalmazhassák.”¹¹⁵

Nem minősülnek ugyanakkor ilyen összeütközésnek a belső zavargások és feszültségek során előálló különféle helyzetek, mint például a zendülések, az elszigetelt vagy szórványos erőszakos cselekmények, valamint az egyéb hasonló cselekmények, lévén ezek nem fegyveres konfliktusok.¹¹⁶

Hasonlóképpen az emberi jogok témakörénél követett elgondoláshoz, a belső fegyveres konfliktusok idején alkalmazandó joganyagból a jelen téma szempontjából csak a legalapvetőbb garanciákat tartalmazó normákat tekintem relevánsnak. Ezek az előírások egyfelől a háború áldozatainak védelméről szóló, 1949. évi négy genfi egyezmény közös 3. cikkében, valamint az e cikket „továbbfejlesztő és kiegészítő” 1977. évi II. kiegészítő

¹¹³ Ld. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, 18. cikk

¹¹⁴ Vö. például 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, A. I. Ld. még 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, indokolás, E. 2.

¹¹⁵ Kihirdette: 1989. évi 20. törvényerejű rendelet a háború áldozatainak védelmére vonatkozóan Genfben 1949. augusztus 12-én kötött Egyezmények I. és II. kiegészítő Jegyzőkönyvének kihirdetéséről.

¹¹⁶ Ld. uo., 1. cikk (2) bekezdés

jegyzőkönyvben találhatók. A genfi egyezmények közös 3. cikke ekként szabályozza a minimális emberiességi követelmények tiszteletben tartásának kötelezettségét:

„Valamely Magas Szerződő Fél területén keletkező nem nemzetközi jellegű fegyveres összeütközés esetén mindegyik összeütköző Fél köteles legalább az alábbi rendelkezéseket alkalmazni:

1. Azokat a személyeket, akik az ellenségeskedésekben nem vesznek közvetlenül részt, ideértve a fegyveres erőket azokat a tagjait, akik letették a fegyvert és azokat a személyeket, akik betegség, sebesülés, elfogatás vagy más ok következtében harcképtelenné váltak, minden körülmények között, fajon, színen, valláson, hiten, nemen, születésen vagy vagyonon, valamint más hasonló ismérven alapuló bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül emberséges bánásmódban kell részesíteni.

Ebből a célból mindenkor és mindenütt tilos a fent említett személyek tekintetében:

- a)** az élet és a testi épség elleni merénylet, nevezetesen a bármely alakban megnyilvánuló emberölés, megcsonkítás, a kegyetlen bánásmód, a kínzás és a kínvallatás;
- b)** túszok szedése;
- c)** a személyek méltóságának megsértése, nevezetesen a megalázó és lealacsonyító bánásmód;
- d)** a szabályszerűen megalakított és a művelt népek részéről elengedhetetlennek elismert igazságszolgáltatási biztosítékok alapján működő bíróság által megelőzően hozott ítélet nélkül kiszabott büntetés és annak végrehajtása.”¹¹⁷

Ezt a rendelkezést fejleszti és részletezi tovább a II. kiegészítő jegyzőkönyv, melynek 4. cikke a következő általános és alapvető biztosítékokat tartalmazza:

„1. Azoknak a személyeknek, akik nem vesznek közvetlenül részt vagy már nem vesznek részt az ellenségeskedésekben, akár korlátozták szabadságukat, akár nem, joguk van ahhoz, hogy személyüket, becsületüket és meggyőződéseiket, valamint vallási gyakorlatukat tiszteletben tartsák. Minden körülmények között emberséges bánásmódban részesítendőek hátrányos megkülönböztetések nélkül. Tilos oly értelmű parancs kiadása, hogy túlélők nem maradhatnak.

2. A fentiekben jelzett általános rendelkezés megsértése nélkül, az 1. bekezdésben meghatározott személyek ellen tilosak a bármely időben és bármely helyen elkövetett következő cselekedetek:

- a)** személyek életét, egészségét, fizikai vagy szellemi jólétét fenyegető erőszak, különösen pedig szándékos emberölés, továbbá kegyetlen bánásmód, például kínzás, testcsonkítás vagy a testi fenyegetés bármely formája;
- b)** kollektív büntetés;
- c)** túszok szedése;
- d)** terrorcselekmények;
- e)** az emberi méltóság durva megsértése, főként pedig a megalázó és megszégyenítő bánásmód, nemi erőszak, prostitúcióra való kényszerítés és a méltatlan bánásmód minden formája;
- f)** rabszolgatartás, rabszolgakereskedelem minden formája;
- g)** fosztogatás;
- h)** az előbbieken említett cselekményekkel való fenyegetés.”¹¹⁸

¹¹⁷ 1949. évi genfi egyezmények, 3. cikk (1) bekezdés

A II. jegyzőkönyv 4. cikk (2) bekezdés g) pontjában foglalt „fosztogatás” kapcsán újfent meg kell említeni, hogy a tulajdonhoz való jog sérelme *per se* nyilvánvalóan nem ad okot a humanitárius beavatkozásra – noha az államok érvelésében olykor ez is megjelenik. Ám ha megsértésével párhuzamosan más alapvető jog súlyos sérelme is megvalósul, felmerülhet az intervenció lehetősége. (Így például az önkényes államosítás nem vetheti fel a fegyveres erő alkalmazásának igényét, ám a lakosság kiéheztetése már igen.) A terrorcselekmények kapcsán pedig azt kell kiemelni, hogy míg a köznap értelemben vett terrorcselekmények nem, addig a kormányzat által a saját állampolgárok sérelmére gyakorolt, ún. állami terrorizmus már alapot adhat a beavatkozásra.¹¹⁹ Mivel a terrorizmus e válfajába tartozó magatartások más módon, eltérő megközelítésben és minősítéssel is megragadhatók, a továbbiakban ezzel a gyűjtőkategóriával nem kívánok foglalkozni. Mindent egybevetve, a felsorolt garanciák két nagy kategóriába sorolhatók: az egyén testi és lelki integritását, valamint személyes szabadságát védő tilalmak közé. Ezekhez kapcsolódik a biztosítékok harmadik csoportja, melyek a II. kiegészítő jegyzőkönyv 6. cikkében olvashatók, és amelyeket legegyszerűbben a „*due process*” elnevezés alatt lehet összefoglalni.

A nemzetközi humanitárius jog belső fegyveres konfliktusokra vonatkozó alapvető garanciái – összetételüket tekintve – feltűnő hasonlóságot mutatnak az emberi jogok „kemény magját” alkotó jogokkal. Lényeges különbség azonban, hogy míg az emberi jogok valamennyi emberi lényt egyformán és egyenlő mértékben megilletnek, addig a humanitárius jogi biztosítékok – az idézett dokumentumok megfogalmazása szerint – azokra érvényesek, akik „nem vesznek közvetlenül részt vagy már nem vesznek részt az ellenségeskedésekben”. Ugyanezt megfordítva, a kombattánsok viszonylatában egyes garanciák nem értelmezhetők, így például életük jogszerűen elvehető.

Ide kívánczik, hogy a II. jegyzőkönyv alkalmazhatóságának alsó küszöbe – tehát a belső fegyveres konfliktus megkívánt súlya – meglehetősen „magasan” helyezkedik el, szemben a genfi egyezmények közös 3. cikkével, vagy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának derogációs és a derogációt tiltó rendelkezéseivel.¹²⁰ Míg az utóbbi kettő esetében nincsenek megszorítások, addig a II. jegyzőkönyv korábban idézett 1. cikke a nem nemzetközi fegyveres összeütközés pusztá létén túl, bizonyos plusz kívánalmakat is megfogalmaz. Amennyiben e konjunktív feltételek bármelyike nem valósul meg, a válság áldozatainak csak a közös 3. cikkben foglaltak, illetve a nem derogálható emberi jogok nyújthatnak védelmet, a II. jegyzőkönyv nem.

A két jogterület – a humanitárius jog és az emberi jogok – viszonya az alábbiak szerint alakul. Békében, normál körülmények között a humanitárius jog előírásai nem alkalmazhatók, ilyenkor az egyén védelmét az emberi jogok biztosítják. Hasonló a helyzet a belső fegyveres konfliktusnak nem minősülő, elszigetelt vagy szórványos erőszak idején is. Ezek a cselekmények még kívül esnek a humanitárius jog szabályozási körén, s leküzdésük az államok belső joghatóságba tartozik, így az elsődlegesen büntetőjogi, semmint nemzetközi jogi kérdés. Természetesen az emberi jogokat ilyenkor is tiszteletben kell tartani, azoktól ilyen esetekben még nem lehet eltérni, tekintve, hogy a szórványos erőszak aligha jelent

¹¹⁸ 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv, 4. cikk (1) és (2) bekezdés. A (3) bekezdés a gyermekek vonatkozásában tartalmaz speciális garanciákat.

¹¹⁹ Az állami – avagy kormányzati – terrorizmus tehát az államhatalmi szervek által, a lakosság sérelmére gyakorolt sajátos rémuralomként definiálható, melynek konkrét megnyilvánulási formái között megtalálható például az ellenfelek elrablása vagy megölése, az önkényes bebörtönzés, az üldözés, a kínzás, a vallási vagy etnikai kisebbségek, illetve bizonyos társadalmi rétegek körében végzett tömeggyilkosságok, valamint a személyek gyűjtőtáborokba való zárása. Vö. Terrorism and Human Rights. Progress Report prepared by Ms. Kalliopi K. Koufa, 53rd sess., 27 June 2001, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/2001/31, para. 43.

¹²⁰ Vö. EIDE, A.: The New Humanitarian Law in Non-International Armed Conflict. In: CASSESE, The New Humanitarian Law..., 307.o.

veszélyt a nemzet létére. Mihelyst azonban az erőszak eléri a nem nemzetközi fegyveres összeütközés súlyának és intenzitásának a szintjét, a humanitárius jog szabályai automatikusan alkalmazandók lesznek, ide értve az alapvető garanciákat is. Egy belső fegyveres konfliktus már jelentősen veszélyeztetheti a nemzet létét, ezért az emberi jogok által biztosított védelem a derogáció intézményén keresztül, a feltétlenül szükséges és megengedett mértékig csökkenhet. Ám hangsúlyozandó, hogy a derogációt nem engedő emberi jogoktól még ilyenkor sem lehet eltérni, hiszen azok legfontosabb vonása az, hogy még a nemzet megmentése érdekében sem „áldozhatók fel”.

Stephen P. Marks a humanitárius jog és az emberi jogok közötti viszonyt roppant érdekes és egyedi módon ábrázolta. Egy diagram függőleges tengelye a két jogterület által, respektíve biztosított védelmet mutatja, míg a vízszintes tengely beosztásai az erőszak különböző szintjeit képviselik, a békétől a háború felé. A tengelyek által bezárt területen két, egymást „x” alakban metsző görbe illusztrálja a „fegyveres összeütközések nemzetközi joga” és a „nemzetközi emberi jogok” által az erőszak különböző szintjein nyújtott védelmet. Ennek megfelelően, például békeidőben, amikor az emberi jogok tiszteletben tartásának kötelezettsége maximális, a humanitárius jog a háttérben van. A helyzet háború idején megfordul, s ekkor a *ius in bello* maximális alkalmazásával szemben, az emberi jogoktól való eltérés lehetősége áll szemben. Egyik görbe sem süllyedhet azonban a vízszintes tengellyel párhuzamosan futó vonal, a *ius cogens* tiszteletben tartásának a szintje alá.¹²¹ Ami igazán érdekes az, hogy a két vonal, a vízszintes tengely fölött, nagyjából a „polgárháborúnál” – azaz a nem nemzetközi fegyveres összeütközésnél – metszi egymást. Marks szavaival élve:

„A két görbe hozzávetőlegesen a polgárháború pillanatában metszi egymást. A [nemzetközi emberi jogok] szempontjából nézve ez a nemzet létét fenyegető veszélyt jelent, melynek idején az alkalmazható normák az eltérést nem engedőknek tekintettekre korlátozhatók. A [fegyveres összeütközések nemzetközi joga] számára ez olyan helyzet, amelyben a genfi egyezmények közös 3. cikke, és a II. jegyzőkönyv 4. cikke alkalmazandó. Más szavakkal, a két görbe metszeténél **a két rendszer legalapvetőbb normái érvényesülnek.**”¹²²

Marks arra is rámutatott, hogy az eltérést nem engedő emberi jogok, a humanitárius jog minimális követelményei, valamint a *ius cogens* szabályai három, egymást metsző halmazt képeznek. E három kör metszéspontjában található szerinte „az emberi méltóság elpusztíthatatlan magja”: azok a normák, amelyek mind a humanitárius jog, mind az emberi jogok rendszerének nevezett szegmenseiben közősek, ráadásul kógens karakterrel is rendelkeznek. Ide tartozik Marks szerint a kínzás, a lealacsonyító vagy megalázó bánásmód vagy büntetések tilalma; a rabszolgaság tilalma; az élet önkényes elvételének tilalma; a hátrányos megkülönböztetés tilalma; valamint az elengedhetetlennek tekintett igazságszolgáltatási garanciák.¹²³ Mint már utaltam rá, számos bizonytalanság övezi a *ius cogens*-be tartozó emberi jogok körét, ám az mindenképpen figyelemreméltó, hogy a jogtudományban gyakorlatilag ugyanazok jogok merülnek fel, valahányszor e téma elemzésére kerül sor. Nem is beszélve arról, hogy – mint látható – az e jogok háttérében álló emberi értékeket a humanitárius jog hasonlóképpen kógensnek vélt szabályai is védelmezik.

¹²¹ Az ábrát és a hozzá tartozó magyarázatot ld. MARKS, S. P.: Principles and Norms of Human Rights Applicable in Emergency Situations: Underdevelopment, Catastrophes and Armed Conflicts. In: VASAK, The International Dimensions..., Vol. I. 200-201.o.

¹²² Ld. uo. 200.o. (Beszúrás és kiemelés tőlem.)

¹²³ Ld. uo. 203.o.

2.3. A humanitárius intervenció alapjának mennyiségi szegmense

A humanitárius intervenció alapját két, egymástól elválaszthatatlan kritérium együttes fennállása statuálja. Ily módon, az említett első generációs, nem politikai jelegű, alapvető emberi jogok, illetve a vonatkozó humanitárius jogi garanciák bármelyikének megsértése – mint minőségi feltétel – önmagában még nem ad okot a beavatkozásra. A jogsértésnek el kell érnie egy bizonyos, ám pontosan meg nem határozható súlyt. E mennyiségi feltétel beiktatása már a klasszikus nemzetközi jog időszakában is tetten érhető. Létjogosultsága vitathatatlan, hiszen még a legdemokratikusabb, államokban is gyakran éri sérelem a legalapvetőbb emberi jogokat. Ezek egy része az állami szerveknek, más részük egyéb okoknak – például bűncselekményeknek – tudható be. Mint már utaltam rá, nemcsak az állam, hanem a magánszemélyek vagy azok csoportjai által elkövetett jogsértések is humanitárius intervencióhoz vezethetnek: utóbbiak abban az esetben, amennyiben az állam e cselekményeiket támogatja, tűri vagy nem képes ellenük fellépni. (Ez a körülmény indokolja a bűncselekményeken keresztül realizálódó jogsértések iménti megemlítését.)

A beavatkozás alapjának mennyiségi kritériuma tehát meghúzza a határt a legalapvetőbb emberi jogokat érő elszigetelt, „mindennapi” sérelmek, valamint a széleskörű, tömeges és nemzetközi tiltakozást kiváltó atrocitások között. Támpontot kínál továbbá a nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején érvényesülő humanitárius jogi garanciák megsértésének hasonló célú értékeléséhez is. A mennyiségi kritérium célja tehát nem más, mint a potenciális beavatkozók mérlegelési jogának korlátozása azon vonatkozásban, hogy mit tekinthetnek elégséges súlyú jogsértésnek. Értékét azonban némiképp relativizálja, hogy a „normálisnak” mondható és az extrém jogsértések között húzódó határvonal elhelyezkedése korántsem tisztázott. Alapvetően két mód van arra, hogy mégis megállapítsuk a beavatkozás indítékának általános, minimális – ám pusztán hozzávetőleges – súlyát: az első morális vagy számszerű megfontolásokon nyugszik, míg a másik a *delicta iuris gentium* egyes kategóriáit hívja segítségül.

A humanitárius intervenció mennyiségi kritériumát morális vagy számszerű megfontolások alapján megállapítani igyekvő szerzők teóriáinak közös vonása a jogilag roppant nehezen megragadható mérce alkalmazása. E körben elsőként Lassa Oppenheim neve említendő meg – alighanem nála jelent meg először az a híres és sokat idézett formula, miszerint az alapvető jogok állam általi megtagadása akkor vezethet intervencióhoz, ha az „megrázza az emberiség lelkiismeretét”.¹²⁴ Jóllehet Oppenheim ezt a kifejezést a XX. század elején, tehát még a klasszikus nemzetközi jog korában vetette papírra, az művének későbbi, jelentős mértékben átszerkesztett kiadásában is megőrizte helyét. Sőt, ugyanezt a formulát használja például az ENSZ Közgyűlésének 96 (I) számú, 1946. december 11-én elfogadott határozata¹²⁵, továbbá az feltűnő hasonlóságot mutat az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában foglaltakkal, miszerint: „az emberi jogok el nem ismerése és semmibevétele az emberiség lelkiismeretét fellázító barbár cselekményekhez vezetett”.¹²⁶ Néma ironiával ugyan, de az Oppenheim-féle formula népszerűségét és változatlan jelentőségét tükrözi az a vélemény is, mely szerint:

„A „megrázza az emberiség lelkiismeretét” kifejezés valóságos mantra azok körében, akik a humanitárius intervenció joga mellett érvelnek, jóllehet annak meghatározása, hogy mely cselekmények képesek ilyen megrázkódtatás előidézésére, és – ami azt

¹²⁴ Ld. OPPENHEIM, *id. mű.* 347.o.

¹²⁵ G.A. Res. 96, 55th plen. mtg., 11 December 1946, U.N. Doc. A/RES/96 (I), preamble

¹²⁶ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, preambulum

illeti – azé, hogy vajon az emberiség lelkiismerete ténylegesen fellázad-e egy adott helyzet kapcsán, kibontatlan és homályos maradt.”¹²⁷

A formula humanitárius intervencióhoz való kapcsolása első ránézésre valóban jelentős morális töltést és még annál is több bizonytalanságot eredményez, ám az említett közgyűlési határozat, és az Egyetemes Nyilatkozat megfelelő részének kontextusában elemezve, jóval egyértelműbb jelentést nyer. Tudvalevő, hogy e dokumentumok szövegének elfogadásának idején a második világháború szörnyűségei még mindössze néhány esztendő távlatában voltak, ezért napjainkban az „emberiség lelkiismeretét megrázó” cselekmények vélhetően ugyanolyan súllyal bírnak, mint a közgyűlési határozatban és az Egyetemes Nyilatkozatban felidézett történések. Ezt a gondolatmentet folytatva, immár lehetőség nyílik e tettek pontosítására, tételes jogi kategóriákba való foglalására. Ennek alapját az európai tengely háborús főbűnösei fölött ítélkező Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmánya képezi, melynek 6. cikke sorolja fel a törvényszék joghatóságába tartozó bűncselekményeket (béke elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények, emberiség elleni bűncselekmények)¹²⁸, amelyekhez később a népirtás kategóriája társult. E bűncselekmények közül egy humanitárius beavatkozás szempontjából csak a népirtás, valamint az emberiség elleni bűncselekmények jöhetnek számításba, lévén ezek követhetők el akár a saját polgári lakosság sérelmére is. Látható tehát, hogy a humanitárius intervenció alapjának mennyiségi eleméhez való morális közelítés nem feltétlenül jelent elrugaszkodást a tételes jog világától, sőt olykor – mint a jelen példa esetében is – a két nézőpont között kapcsolat teremthető. Meglehet, éppen eme összefüggés miatt szerepel oly gyakran a kérdéses fordulat a különböző nemzetközi dokumentumokban.

Az „emberiség lelkiismeretének megrázása” kifejezésen kívül a szakirodalomban számos egyéb kritériummal találkozhatunk. Egyes szerzők mindössze jelzős szerkezetekkel utalnak a jogsértések súlyára. Ilyen példának okáért Manouchehr Ganji, aki a beavatkozást az „égbekiáltó” vagy „az emberi természet legnemesebb ösztöneit” felháborító jogsértésekhez kötötte.¹²⁹ Másoknál – noha még mindig nem tételes jogi kategóriákban gondolkodnak – már jobban tetten érhető a taglalt feltétel tényleges mennyiségi karaktere. Gyakoriak az olyan kitételek, mint például az „emberi jogok súlyos és tömeges”¹³⁰ vagy „széleskörű” megsértése (esetleg ennek közvetlen veszélye)¹³¹, a „jelentős számú emberáldozat”¹³², illetve a „százak vagy ezrek halálát eredményező” jogsértések.¹³³ Mivel azonban e kritériumok mindegyike meglehetősen homályos, célszerűbbnek tűnik a humanitárius intervenció alapjának mennyiségi szegmensét egyes nemzetközi bűncselekményekre történő hivatkozással meghatározni. Két olyan kategória létezik, amelyekre vitathatatlanul illik az „emberiség

¹²⁷ GARRETT, S. A.: *Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention*. Praeger Publishers, Westport, 1999. 43.o.

¹²⁸ Ld. Charter of the International Military Tribunal, Article 6. Agreement by the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic, the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, London, 8 August 1945, Annex

¹²⁹ Ld. respektíve GANJI, *id. mű.* 9.o.; Int'l L. Ass'n: Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 609.o.

¹³⁰ Vö. CHARNEY, *id. mű.* 838.o. (Charney a humanitárius intervenciót a Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútumában meghatározott bűncselekmények széleskörű és tömeges előfordulása esetén tekinti elfogadhatónak.); DUPI, *id. mű.* 11.o. Az „emberi jogok és alapvető szabadságok tömeges megsértése” – a „következetes megsértés” kifejezéssel egyetemben – a tételes jogban is sokszor alkalmazott **terminus technicus**. Ld. többek között ECOSOC Res. 1235, 1479th plen. mtg., 6 June 1967, U.N. Doc. E/RES/1235 (XLII), para. 2-3.; ECOSOC Res. 1503, 1693rd plen. mtg., 27 May 1970, U.N. Doc. E/RES/1503 (XLVIII), para. 1, 5.

¹³¹ Vö. FARER, *id. mű.* 152.o.; MURPHY, *id. mű.* 16-18.o.

¹³² Vö. LILLICH, *id. mű.* 49, 66.o. (Moore)

¹³³ Vö. CASSESE, *Ex iniuria ius oritur*, 27.o.

történelmének legsúlyosabb bűncselekménye” jelző: a népirtás és az emberiség elleni bűncselekmények.¹³⁴ (A morális vagy számszerű megközelítéssel ellentétben, ezzel a módszerrel nemcsak a mennyiségi, hanem a **minőségi szegmenst is meg lehet ragadni**, hiszen e bűncselekmények hátterében rendre fellelhetők a legalapvetőbb emberi jogok és a vonatkozó humanitárius jogi garanciák.)

Osztatlan egyetértés van a tekintetben, hogy a kortárs nemzetközi jog legsúlyosabb bűncselekménye a népirtás, avagy a genocídium.¹³⁵ A „genocídium” kifejezést Raphael Lemkin alkotta meg 1944-ben, a görög „**genos**” (faj, törzs) és a latin „**cide**” (emberölés) szavak összekapcsolásával.¹³⁶ A kifejezés már a nürnbergi vádiratban is megjelent¹³⁷, ám önálló nemzetközi jogi kategóriává csak 1948-ban vált – addig részben a háborús bűncselekmények, részben az emberiség elleni bűncselekmények halmazában helyezkedett el. Ebben az esztendőben, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadása előtti napon írták alá a népirtás büntetének megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezményt, melynek II. cikke ekként határozza meg a bűncselekmény fogalmát:

„A jelen Egyezmény népirtás alatt a következő cselekmények bármelyikének, valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti:

- a) a csoport tagjainak megölése;
- b) a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelem okozása;
- c) a csoportra megfontolva oly életfeltételek ráerőszakolása, melyeknek célja a csoport teljes vagy részleges fizikai elpusztulásának előidézése;
- d) oly intézkedések tétele, amelyek célja a csoporton belül a születések meggátolása;
- e) a csoport gyermekeinek más csoporthoz való erőszakos átvitele.”¹³⁸

Az egyezmény III. cikke értelmében – a népirtáson túl – büntetendő még a népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés, a közvetlen és nyilvános felbujtás a népirtás elkövetésére, a népirtás elkövetésének kísérlete, továbbá a népirtásban való bűnrészesség. Mindamellett, hogy rendelkezésre áll egy rendkívül stabil, megszövegezése óta változatlan definíció, a

¹³⁴ Hasonló következtetést ld. BÖSZÖRMÉNYI J.: A humanitárius intervenció néhány jogi és morális kérdéséről. *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 21.o. Itt jegyzendő meg, hogy **prima facie** reális igényként merülhet fel a nem nemzetközi fegyveres összeütközések alkalmával elkövetett háborús bűncselekmények inkludálása is, hiszen azokat is el lehet követni a saját állampolgárok sérelmére. Mindazonáltal úgy vélem, hogy az e körbe tartozó cselekmények számításba vétele, több okból kifolyólag is mellőzhető. Egyrészt azért, mert egy jelentős hányaduk a fent említett kategóriákon keresztül is – többé-kevésbé – megragadható (pl. a polgári lakosság ellen intézett támadások, erőszakos közösülés, fizikai csonkítás). Másrészt azért, mert e bűncselekmények kizárólag egy nem nemzetközi fegyveres összeütközés idején követhetők el, békeidőben nem. Harmadrészt pedig azért, mert egy részük nem feltétlenül a célállam polgárainak személye és/vagy legalapvetőbb jogai ellen irányul, ezért aligha alkalmazható a humanitárius intervenció alapjaként (pl. a kulturális, történelmi emlékek támadása, a humanitárius segítségnyújtásban résztvevő személyek elleni támadások).

¹³⁵ Vö. Revised and Updated Report on the Question of the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide prepared by Mr. Benjamin Whitaker (A továbbiakban: Whitaker Report), 38th sess., 2 July 1985, U.N. Doc. E/CN.4/Sub. 2/1985/6, para. 14.; Prosecutor v. Jean Kambanda, Judgement and Sentence, Case No. ICTR-97-23-S, 4 September 1998, para. 16. (Az ítélet a népirtást a „büntettek büntetének” minősíti.)

¹³⁶ Ld. LEMKIN, R.: Axis Rule in Occupied Europe. Carnegie Endowment for International Peace, Washington, 1944. 79.o.

¹³⁷ Ld. International Military Tribunal: The United States of America, the French Republic, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, and the Union of Soviet Socialist Republics against Hermann Wilhelm Goering et al., Indictment, Berlin, 6 October 1945, Count Three: War Crimes, VIII. Statement of the Offence, (a) Murder and Ill-Treatment of Civilian Populations of or in Occupied Territory and on the High Seas

¹³⁸ Kihirdette: 1955. évi 16. törvényerejű rendelet a népirtás büntetének megelőzése és megbüntetése tárgyában 1948. évi december 9. napján kelt nemzetközi egyezmény kihirdetéséről.

népirtásnak meglehetősen gazdag nemzeti és nemzetközi bírói gyakorlata alakult ki.¹³⁹ Nemzetközi szinten több büntetőbíróság is működik, amelyik tárgyi joghatóságában megtalálható a népirtás büntette¹⁴⁰, sőt annak egyes aspektusai a Nemzetközi Bíróság előtt is több ízben szerepeltek.¹⁴¹ Ez a körülmény jelentősen megkönnyíti a népirtás bűncselekménye valódi természetének megismerését, és szemlátomást egyértelmű mércét kínál a humanitárius intervenció alapja tekintetében is.

De amilyen egyértelműnek tűnik az elméletben a népirtás alapul vétele, az legalább annyira problémásnak bizonyulhat a gyakorlatban. Elsősorban azért, mert a ***mens rea***, nevezetesen „valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándéka” miatt a bűncselekményt még akkor is rendkívül nehéz bizonyítani, ha a tárgyi oldal valamennyi, olykor nemkülönben sajátos eleme – példának okáért az áldozatok valamely említett csoporthoz való tartozása – maradéktalanul összeáll.¹⁴² Hasonlóképpen problémát okozhatnak az áldozatok megkívánt számát övező nézeteltérések, bizonytalanságok, valamint az, hogy a genocídium kategóriája – pontosabban az azzal való vádaskodás – az államok viszonylag gyakran és többnyire megalapozatlanul használt politikai fegyvere. Amennyiben tehát a népirtást a humanitárius intervenció alapjának kontextusába helyezzük, azt tapasztaljuk, hogy bár ideális, mégis túl szigorú viszonyítási alap, s ebből kifolyólag ***alsó*** mérceként aligha szolgálhat.

Ez a probléma az általánosság eggyel magasabb szintjére való lépéssel oldható meg. Minthogy a népirtás az emberiség elleni bűncselekmények egyik, igaz legkülönlegesebb és legsúlyosabb megnyilvánulási formája¹⁴³, célszerűbbnek tűnik az emberi jogi jogsértések ***minimálisan*** megkívánt súlyát e bűncselekményekből kiindulva meghatározni. Míg a népirtás fogalma, a cselekmény kirívó és kivételes jellege, valamint a ***crimen*** kógens tilalma folytán stabil és statikus, addig az emberiség elleni bűncselekmények a XX. század során mondhatni együtt fejlődtek a nemzetközi joggal, folyamatosan igazodva az állami gyakorlat által diktált igényekhez. Hasonlóan a genocídiumhoz, az emberiség elleni bűncselekmények tételes jogi fogalma is rendelkezésünkre áll, noha – a kategória dinamikája miatt – két egyforma meghatározással nem találkozhatunk. Az emberiség elleni bűncselekményeknek is kiterjedt, még a népirtásénál szélesebb körű bírói gyakorlata van. Ez egyfelől annak a már említett

¹³⁹ A nemzetközi büntetőbíráskodás történelmének első, népirtás tárgyában hozott elmarasztaló ítéletei a ruandai népirtás kapcsán születtek. Ld. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement, Case No. ICTR-96-4-T, 2 September 1998; Prosecutor v. Jean Kambanda, Judgement and Sentence, Case No. ICTR-97-23-S, 4 September 1998

¹⁴⁰ E bíróságok a következők: a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott nemzetközi büntető törvényszék, a ruandai népirtás nyomán létrehozott nemzetközi büntető törvényszék, valamint az állandó Nemzetközi Büntetőbíróság. De itt említhetők meg a kambodzsai, valamint a kelet-tímori különleges bírói tanácsok is, hiszen ezek tárgyi joghatóságában is megtalálható a népirtás büntette. Bővebben ld. LINTON, S.: New Approaches to International Justice in Cambodia and East Timor. ***Int'l Rev. Red Cross***, No. 845. (31 March 2002), 93-119.o.

¹⁴¹ Ld. Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, Advisory Opinion of 28 May 1951, I.C.J. Reports 1951, 15-69.o.; Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Application Instituting Proceedings, 20 March 1993; Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Application Instituting Proceedings, 2 July 1999; Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium) (Yugoslavia v. Canada) (Yugoslavia v. France) (Yugoslavia v. Germany) (Yugoslavia v. Italy) (Yugoslavia v. Netherlands) (Yugoslavia v. Portugal) (Yugoslavia v. Spain) (Yugoslavia v. United Kingdom) (Yugoslavia v. United States of America), Application Instituting Proceedings, 29 April 1999

¹⁴² Vö. Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement, Case No. ICTR-96-4-T, 2 September 1998, para. 523. (A ***dolus specialis*** bizonyítása csaknem „lehetetlen”.)

¹⁴³ Vö. ZAKR, N.: Approche analytique du crime contre l'humanité en droit international. ***R.G.D.I.P.***, Tome 105, 2001/2., 303.o. Ld. még Prosecutor v. Dusko Tadic, Opinion and Judgement, Case No. IT-94-1, 7 May 1997, para. 622. (Az emberiség elleni bűncselekmények legsúlyosabb manifesztumai a népirtás és az apartheid.)

ténynek tudható be, hogy a kettő közül a népirtás a ritkább kategória, másfelől pedig – az előző körülménnyel szoros összefüggésben – annak, hogy az emberiség elleni bűncselekményekkel több nemzetközi bírói fórum foglalkozott és foglalkozik jelenleg, mint amennyi a népirtással (jóllehet e testületek jelentős részének joghatóságában mindkét bűncselekmény megtalálható).

Az emberiség elleni bűncselekmények tulajdonképpen közös töről fakadnak a háborús bűncselekményekkel. Ezt az összefonódást jelzi, többek között, a híres Martensz-klauszula¹⁴⁴, a francia, a brit és az orosz kormány 1915 májusi közös nyilatkozata az örmények elleni török atrocitások „emberiség és a civilizáció elleni bűncselekményekként” való elítéléséről, valamint az első világháborút követő előzetes békekonferencia elé terjesztett, a háború kiobbantóinak felelősségét és felelősségre vonásuk mikéntjeit vizsgáló jelentés.¹⁴⁵ De erre enged következtetni az is, hogy a Párizs-környéki békék háborús bűnösök felelősségre vonását előíró rendelkezéseiben az emberiség elleni bűncselekmények még nem szerepeltek. Az egyetlen kivételt – a hatályba soha nem lépett, és végül a Lausanne-i szerződés által „felváltott” – 1920. évi sèvres-i békeszerződés jelentette, melynek 230. cikke nem a hagyományos háborús bűnök, hanem a görögök és az örmények elleni atrocitások szem előtt tartásával került megfogalmazásra.¹⁴⁶

Az emberiség elleni bűncselekmények önálló kategóriává válása a második világháború következménye.¹⁴⁷ Már a háború alatt megfogalmazódott az igény, miszerint nem csak a szövetséges, hanem bármely más állam zsidó származású polgárai ellen elkövetett rémtetteket is meg kell torolni.¹⁴⁸ Ennek megfelelően, az emberiség elleni bűncselekmények az európai tengely háború főbűnösei fölött ítélező Nemzetközi Katonai Törvényszék tárgyi joghatóságának önálló elemét alkották. A Törvényszék Alapokmánya az alábbi meghatározást tartalmazta:

„Emberiség elleni bűncselekmények: nevezetesen, a bármely polgári lakosság ellen, a háború előtt vagy alatt elkövetett emberölés, kiirtás, rabszolgasorba vetés, kitelepítés, vagy egyéb embertelen cselekmények, vagy a politikai, faji vagy vallási alapon történő üldözés a Törvényszék joghatóságába tartozó valamely bűncselekmény végrehajtása során, vagy azzal összefüggésben, akár megvalósítja az elkövetés helye szerinti ország belső jogának sérelmét, akár nem.”¹⁴⁹

Az idézetből nyomban kitűnik az emberiség elleni bűncselekmények néhány sajátos vonása: békében („a háború előtt vagy alatt”), és saját állampolgárok ellen („bármely polgári lakosság”) is elkövethetők, tekintet nélkül a belső jog előírásaira. Figyelemreméltó továbbá,

¹⁴⁴ Ld. Egyezmény a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól (1907. évi IV. hágai egyezmény), Hága, 1907. október 18., preambulum. (Az 1899. évi II. hágai egyezmény preambuluma ugyanezt a rendelkezést tartalmazta.) Kihirdette: 1913. évi XLIII. törvény-cikk az első két nemzetközi békeértekezleten megállapított több egyezmény és nyilatkozat becikkelyezése tárgyában.

¹⁴⁵ Commission on the Responsibility of Authors of the War and on Enforcement of Penalties. Report presented to the Preliminary Peace Conference, 29 March 1919, Chapter II, IV(b)

¹⁴⁶ Ld. Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Turkey, Sèvres, 10 August 1920, Article 230

¹⁴⁷ Az ide vezető történelmi folyamat leírását ld. BASSIOUNI, M. C.: Crimes Against Humanity in International Criminal Law. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1992. 147-191.o.; FERENCZ, B. B.: Crimes Against Humanity. In: ENCYCLOPEDIA, Vol. 8., 107.o.

¹⁴⁸ Ld. bővebben SCHWELB, E.: Crimes Against Humanity. *Brit. Y.B. Int'l L.* (1946), 184-185.o.

¹⁴⁹ Charter of the International Military Tribunal, Article 6(c) Összehasonlításként, a tokiói Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmánya nem tartalmazta a „vallási üldözést”, mivel a távol-keleti fronton ez a magatartás nem bírt meghatározó jelentőséggel. Ld. Charter of the International Military Tribunal for the Far East, issued by General McArthur, 19 January 1946 (General Orders No. 1.), as amended by General Orders No. 20., 26 April 1946, Article 5(c)

hogy a felsorolásban nem kaptak helyet a vagyon elleni bűncselekmények, jóllehet bizonyos javak elpusztítása vagy megvonása megegyező, sőt olykor még kegyetlenebb eredményre vezethet, mint a felsorolt magatartások némelyike.¹⁵⁰ (A humanitárius intervenció és a tulajdonhoz való jog kapcsán kifejtettek továbbra is irányadók.) A „valamely bűncselekmény végrehajtása során vagy azzal összefüggésben” fordulat fényében azonban kérdéses volt, hogy az emberiség elleni bűncselekmények függetlenek-e a Nemzetközi Katonai Törvényszék tárgyi joghatóságába tartozó egyéb bűncselekményektől (béke elleni bűncselekmények, háborús bűncselekmények) vagy nem. Más megfogalmazásban: a szóban forgó kitétel csak az üldözésre vagy az egész bekezdésre vonatkozik?¹⁵¹

A kérdés megválaszolása szempontjából döntő jelentőséggel bírt a szövetséges nagyhatalmak által, 1945. október 6-án elfogadott berlini jegyzőkönyv, ami módosította és az orosz nyelvű változathoz igazította a Törvényszék Alapokmánya 6. cikk c) pontjának angol és francia hiteles szövegét.¹⁵² Ennek hatására, a Törvényszék ítéletében a megszorító értelmezés mellett foglalt állást, miszerint a más bűncselekménnyel összefüggésben való elkövetés az emberiség elleni bűncselekmények megállapításának egyik feltételét képezi.¹⁵³ Ez a megszorítás azonban nem volt hosszú életű, mivel a németországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság által, 1945 végén elfogadott **Control Council Law No. 10.** már nem támasztott ilyen követelményt a bűncselekmény megállapítása kapcsán, sőt annak tartalmi körét is jóval tágabban határozta meg.¹⁵⁴

A volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott nemzetközi törvényszék (**International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia**, ICTY) csaknem fél évszázaddal később, az ENSZ Biztonsági Tanácsa által elfogadott Statútuma tovább módosította az emberiség elleni bűncselekmények fogalmát és tartalmi körét.¹⁵⁵ A dokumentumban új bűncselekményként jelent meg például az erőszakos közöszlész, ugyanakkor az emberiség elleni bűncselekmények elkövetésére a délszláv válság sajátosságai folytán, kizárólag „nemzetközi vagy belső, fegyveres konfliktus során” kerülhet sor.¹⁵⁶ Ezzel szemben a ruandai népirtással foglalkozó – ugyancsak a Biztonsági Tanács által felállított – nemzetközi büntető törvényszék (**International Criminal Tribunal for Rwanda**, ICTR) Statútumának vonatkozó része szerint az emberiség elleni bűncselekmények csak „bármely polgári lakosság ellen, nemzeti, politikai, etnikai, faji vagy vallási alapon intézett széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként” követhetők el.¹⁵⁷ (A konkrét bűncselekmények felsorolása egyébiránt megegyezik

¹⁵⁰ „A rablás, a fosztogatás és a magántulajdon önkényes elpusztítása, hatásukat tekintve nem kevésbé kegyetlenek és büntetést érdemlők lehetnek, mint a személy elleni erőszakos cselekmények.” LAUTERPACHT, H.: The Law of Nations and the Punishment of War Crimes. *Brit. Y.B. Int'l L.* (1944), 79.o.

¹⁵¹ Ld. SCHWELB, *id. m.í.* 193-194.o.

¹⁵² Ld. Protocol Rectifying Discrepancy in the Charter, Berlin, 6 October 1945

¹⁵³ Vö. Judgement of the International Military Tribunal for the Trial of German Major War Criminals, Nuremberg, 30 September – 1 October 1946, The Law Relating to War Crimes and Crimes Against Humanity

¹⁵⁴ Ld. Control Council Law No. 10., Punishment of Persons Guilty of War Crimes, Crimes Against Peace and Against Humanity, Berlin, 20 December 1945, Article II(1)(c)

¹⁵⁵ Ld. Statute of the International Tribunal. S.C. Res. 827, 3217th mtg., 25 May 1993, U.N. Doc. S/RES/827 (1993), Annex, Article 5. Kihirdette: 1996. évi XXXIX. törvény a volt Jugoszlávia területén elkövetett, a nemzetközi humanitárius jogot súlyosan sértő cselekmények megbüntetésére létrehozott Nemzetközi Törvényszék Alapokmányából fakadó kötelezettségek végrehajtásáról. (A Statútumot már több ízben módosították, de a változtatások nem érintették a tárgyalt szakaszt.)

¹⁵⁶ Ezt a nexust számos bíráló érte, hiszen a szokásjogban ilyen feltétel nem létezik. Többek között ld. O'BRIEN, J. C.: The International Tribunal for Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 87. No. 4. (October 1993), 650.o.; MERON, T.: War Crimes in Yugoslavia and the Development of International Law. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 88. No. 1. (January 1994), 87.o.

¹⁵⁷ Vö. Statute of the International Tribunal for Rwanda. S. C. Res. 955, 3453rd mtg., 8 November 1994, U.N. Doc. S/RES/955 (1994), Annex, Article 3. Kihirdette: 1999. évi CI. törvény az 1994. január 1. és 1994. december 31. között Ruanda területén elkövetett népirtásért és a nemzetközi humanitárius jog egyéb súlyos

az ICTY Statútumában foglaltakkal: emberölés, kiirtás, rabszolgasorba vetés, kitoloncolás, bebörtönzés, kínzás, erőszakos közösülés, politikai, faji, vallási alapon való üldözés, egyéb embertelen cselekmények.¹⁵⁸⁾

Az emberiség elleni bűncselekmények meghatározásának kérdése a Nemzetközi Jogi Bizottság előtt is régóta szerepel: a Bizottság először 1954-ben, majd legutóbb 1996-ben fogadott el tervezetet az „Emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekmények kódexéről”. Az emberiség elleni bűncselekmények – a népiirtással egyetemben – természetesen mindkét tervezetben megtalálhatók, noha az 1954. évi változat érdekes módon nem nevesítette azokat. Az ebben a dokumentumban olvasható exemplifikatív meghatározás a Nemzetközi Katonai Törvényszék Alapokmányához képest jelentős eltéréseket tartalmaz, noha megfogalmazása egyértelműen annak mintáját követi.¹⁵⁹ Az 1996. évi tervezet, az időközben végbement jogfejlődés és az eltelt időszak gyakorlatának ismeretében, összehasonlíthatatlanul részletesebben szabályozza a bűncselekményt. A Bizottság olyan bűncselekményeket (pl. személyek erőszakos eltüntetése, kikényszerített prostitúció) is belefoglalt, amelyek addig soha – még az *ad hoc* törvényszékek statútumaiban sem – minősültek emberiség elleni bűncselekménynek, értékes mintát szolgáltatva ezzel a tervezett állandó Nemzetközi Büntetőbíróság leendő statútuma számára.¹⁶⁰

A Nemzetközi Büntetőbíróság Statútuma – közismertebb nevén a Római Statútum – 7. cikk (1) bekezdése kétségtávol sokat merített a Nemzetközi Jogi Bizottság 1996. évi tervezetéből, ám több ponton eltér attól:

„Jelen Statútum szempontjából az „emberiség elleni bűncselekmény” bármely alábbi cselekményt jelent, amennyiben azt bármely polgári lakosság ellen intézett széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként, e támadás ismeretében követik el:

- a) emberölés;
- b) kiirtás;
- c) rabszolgasorba vetés;
- d) a lakosság deportálása vagy erőszakos áttelepítése;
- e) bebörtönzés, vagy a nemzetközi jog alapvető szabályainak megsértésével elkövetett, a fizikai szabadságtól való bármely más módon történő megfosztás;
- f) kínzás;
- g) erőszakos közösülés, szexuális rabszolgaság, kikényszerített prostitúció, kikényszerített terhesség, erőszakos ivartalanítás vagy a szexuális erőszak bármely más módon való, hasonló súlyú megnyilvánulása;
- h) bármely azonosítható csoport vagy közösség politikai, faji, nemzeti, etnikai, kulturális, vallási vagy – amint azt a 3. bekezdés meghatározza – nemi, illetőleg más, az általános vélekedés szerint a nemzetközi jog alapján megengedhetetlen, jelen bekezdésben szabályozott bármely cselekménnyel vagy bármely más, a

megsértéséért felelős személyek, valamint a szomszédos államok területén elkövetett népiirtásért és egyéb hasonló jogsértésekért felelős ruandai állampolgárok megbüntetésére létrejött Nemzetközi Büntetőtörvényszék Alapokmányából fakadó kötelezettségek végrehajtásáról.

¹⁵⁸ Az ICTY Statútumának magyar nyelvű hivatalos fordításában a „rabszolgasorba vetés” (*enslavement*) helyett „leigázás”, míg az „erőszakos közösülés” (*rape*) helyén „nemi erőszak” található.

¹⁵⁹ Ld. Draft Code of Offences Against the Peace and Security of Mankind, adopted by the International Law Commission at its sixth session, 1954, Article 2(11). Előzményként ld. International Law Commission Report on the Principles of the Nuremberg Tribunal, 29 July 1950, Part III. Formulation of the Nuremberg Principles: Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nuremberg Tribunal and in the Judgement of the Tribunal, Principle VI(c)

¹⁶⁰ Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind, adopted by the International Law Commission at its forty-eighth session, 1996, Article 18

Bíróság joghatósága alá tartozó bűncselekménnyel összefüggő alapon történő üldözése;

- i) személyek erőszakos eltüntetése;
- j) az apartheid bűncselekménye;
- k) egyéb, hasonló jellegű embertelen cselekmények, melyek szándékosan vezetnek jelentős szenvedéshez vagy az emberi test, illetve a szellemi vagy fizikai egészség bármely módon megnyilvánuló sérüléséhez.”¹⁶¹

A Római Statútum e rendelkezésének legfigyelemreméltóbb vonása, hogy ez tartalmazza az emberiség elleni bűncselekmények első konszenzuális jellegű tételes jogi katalógusát, amit immár nem néhány győztes állam vagy a Biztonsági Tanács állapított meg, hanem a római konferencián résztvevő államok közös megegyezésén alapul.¹⁶² Ennek megfelelően részletesebb és bizonyos tekintetben szigorúbb is, mint a korábban említett meghatározások. Noha sem univerzálisnak, sem kizárólagosnak, sem véglegesnek nem tekinthető, e rendelkezés egyfajta közös nevezőt képez az emberiség elleni bűncselekmények vonatkozásában.

A Római Statútum 7. cikkével korántsem ért véget az emberiség elleni bűncselekmények fejlődése. A Sierra Leone-i polgárháború nyomán, az ország kormánya és az Egyesült Nemzetek közötti megállapodás alapján felállított Különleges Bíróság (**Special Court for Sierra Leone**) Statútumának 2. cikke ugyanis eltérő megfogalmazásban szabályozza a *sui generis* testület emberiség elleni bűncselekmények fölött fennálló tárgyi joghatóságát. E rendelkezés értelmében emberiség elleni bűncselekménynek minősül az emberölés, a kiirtás, a rabszolgasorba vetés, a kitelepítés, a bebörtönzés, a kínzás, az erőszakos közöszlész, a szexuális rabszolgaság, a kikényszerített prostitúció, a kikényszerített terhesség, a szexuális erőszak egyéb formái, a politikai, faji, etnikai vagy vallási alapú üldözés, és az egyéb embertelen cselekmények, amennyiben azokat „bármely polgári lakosság elleni széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként” követték el.¹⁶³

Az emberiség elleni bűncselekmények kialakulásának és megnyilvánulási formáinak ismeretében immár feltárható néhány olyan tulajdonságuk, melyeknél fogva mérceként szolgálhatnak egy humanitárius intervenció megindításának mérlegelése során. Miben rejlik tehát e cselekmények különleges súlya?

A Nemzetközi Jogi Bizottság 1996. évi tervezete, valamint az ICTR, a Nemzetközi Büntetőbíróság és a Sierra Leone-i Különleges Bíróság statútuma értelmében az emberiség elleni bűncselekmények kizárólag egy „széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként” követhetők el, amely támadás a bűncselekmény tárgyi oldalának ún. kontextuális szegmense. A diszjunktív kapcsolatban álló „széleskörű” és „szisztematikus” jelzők figyelemreméltó szervezettséget és módszeres tervezést takarnak, és jól illusztrálják a bűncselekmények kirívó jellegét.¹⁶⁴ Hozzá kell azonban tenni, hogy mindkét fogalom relatív, és a polgári lakosság

¹⁶¹ Rome Statute of the International Criminal Court, adopted by the U.N. Conference of Plenipotentiaries, Rome, 17 July 1998, U.N. Doc. A/CONF.183/9, as corrected by the procès-verbaux of 10 November 1998 and 12 July 1999, Article 7(1) (A Statútum hivatalos magyar fordítása a kézirat lezárásáig nem jelent meg.)

¹⁶² Vö. ROBINSON, D.: Defining “Crimes Against Humanity” at the Rome Conference. *Am. J. Int’l L.*, Vol. 93. No. 1. (January 1999), 43.o.

¹⁶³ Statute of the Special Court for Sierra Leone. Agreement between the United Nations and the Government of Sierra Leone on the Establishment of a Special Court for Sierra Leone, Freetown, 16 January 2002, Annex, Article 2. Itt jegyzendő meg, hogy a kambodzsai Különleges Tanácsok, valamint a kelet-timori Különleges Táblák tárgyi joghatóságában is megtalálhatók az emberiség elleni bűncselekmények.

¹⁶⁴ Az ICTR elsőfokú tanácsa által, az Akayesu-ügyben hozott ítélet a következő módon definiálta a szóban forgó kifejezéseket: „A Tanács előfeltételnek tekinti azt, hogy a cselekmény egy széleskörű vagy szisztematikus támadás részeként, és ne csak véletlenszerű erőszakos cselekményként kerüljön elkövetésre. A cselekmény része lehet egy széleskörű vagy egy szisztematikus támadásnak, ám nem szükséges, hogy mindkettőnek részét képezze. A „széleskörű” fogalom egy csoportosan elkövetett, jelentős súlyú és több áldozat ellen intézett

elleni támadás egészére, nem pedig az egyes bűncselekményekre vonatkozik.¹⁶⁵ A szisztematikus jellegén túl, az „intézni” ige esetleges szerepeltetése (ICTY Statútuma, Római Statútum) utal az emberiség elleni bűncselekményekben a politikai elemre, melynek következtében egy belső jogi bűncselekmény nemzetközi relevanciát nyer.¹⁶⁶ Ez a politikai elem nem feltétlenül hivatalos, állami politikára utal, sokkal inkább a szervezethez egy adott fokára, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy egy cselekmény emberiség elleni bűncselekménynek minősüljön.¹⁶⁷ Végezetül, a „támadás” minden esetben valamilyen, erőszak alkalmazásával járó magatartást jelent, ám semmiképpen nem tévesztendő össze, vagy kezelendő szinonimaként a „fegyveres összeütközés” kifejezéssel.¹⁶⁸ Következésképp, a polgári lakosság ellen intézett támadás egy fegyveres összeütközéstől függetlenül is megvalósulhat – még akkor is, ha az ICTY Statútumában „joghatósági követelményként”¹⁶⁹ ennek ellenkezője található.

Összességében tehát úgy vélem, ha az atrocitások azon **minimális** súlyát keressük, amelyik felvetheti a humanitárius beavatkozás igényét, akkor ezt az emberiség elleni bűncselekmények általános objektív jellemzőiben találhatjuk meg. Kvázi indokolásként és a téma vizsgálatát lezáró gondolatként álljon itt az ICTY elsőfokú tanácsának, az emberiség elleni bűncselekmények lényege kapcsán, az Erdemović-ügyben kifejtett véleménye:

„Az emberiség elleni bűncselekmények súlyos erőszakos cselekmények, amelyek azáltal sértik az emberi lényeket, hogy arra sújtanak le, ami a leginkább létfontosságú számukra: az életükre, a szabadságukra, a fizikai jólétükre, az egészségükre és/vagy a méltóságukra. Embertelen cselekmények ezek, amelyek terjedelmükénél és súlyuknál fogva meghaladják a nemzetközi közösség tűréshatárát, amelynek kényszer útján is követelnie kell megbüntetésüket. Az emberiség elleni bűncselekmények azonban az egyénen is túlmutatnak, hiszen ha az egyént erőszak éri, az emberiség is támadást szenved, azt is megtagadják. Ezért tehát az emberiség elve mint áldozat az, ami elsősorban jellemzi az emberiség elleni bűncselekményeket.”¹⁷⁰

masszív, gyakori, kiterjedt akcióként határozható meg. A „szisztematikus” gondos megtervezettségként és egy jelentős köz- vagy magánforrásokat magába foglaló, közös politika alapján, egy állandó minta követéseként határozható meg. Nem követelmény e politika hivatalos, állami politikaként történő elfogadása. Ugyanakkor léteznie kell valamilyen előre kidolgozott tervnek vagy eljárásnak.” Prosecutor v. Jean-Paul Akayesu, Judgement, Case No. ICTR-96-4-T, 2 September 1998, para. 579-580. Ld. még Prosecutor v. Dusko Tadic, Opinion and Judgement, Case No. IT-94-1, 7 May 1997, para. 645-649.; Prosecutor v. Tihomir Blaskic, Judgement, Case No. IT-95-14, 3 March 2000, para. 202-207. Ezek a vonások, illetve kritériumok természetesen már a második világháború utáni felelősségre vonások idején is fennálltak. Vö. KEENAN, J. B. – BROWN, B. F.: Crimes Against International Law. Public Affairs Press, Washington, 1950. 117-118.o.

¹⁶⁵ Ld. Prosecutor v. Dragoljub Kunarac, Radomir Kovac and Zoran Vukovic, Judgement, Case No. IT-96-23 and IT-96-23/1, 22 February 2001, para. 430-431.

¹⁶⁶ Vö. BASSIOUNI, *id. mű.* 247.o.

¹⁶⁷ A Tadić-ügy kapcsán, az ICTY elsőfokú tanácsa a politikai elem horderejét az alábbiakban látta: „[A]z ok, ami miatt az emberiség elleni bűncselekmények annyira megrázzák az emberiség lelkiismeretét és igazolják a nemzetközi közösség beavatkozását az, hogy azok nem egyének elszigetelt, véletlenszerű cselekményei, hanem a polgári lakosság célbavételének szándékos kísérletéből erednek.” Prosecutor v. Dusko Tadic, Opinion and Judgement, Case No. IT-94-1, 7 May 1997, para. 653.

¹⁶⁸ Ld. Prosecutor v. Milorad Krnojelac, Judgement, Case No. IT-97-25, 15 March 2002, para. 54.

¹⁶⁹ Ld. *uo.*, para. 55.

¹⁷⁰ Prosecutor v. Drazen Erdemovic, Sentencing Judgement, Case No. IT-96-22, 29 November 1996, para. 28.

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ MEGINDÍTÁSÁNAK JOGSZERŰSÉGE

1. A humanitárius intervenció megindításának jogszerűsége a klasszikus nemzetközi jogban

A klasszikus nemzetközi jog ide vágó szabályainak általános ismertetése az előző fejezetekben már megtörtént, így az ott kifejtett gondolatokat e helyütt nem szükséges megismételni. Elöljáróban azonban le szeretném szögezni, hogy – hasonlóan a humanitárius intervenció fogalmának definiálása és alapjának tárgyalása során követett elgondoláshoz – a klasszikus kori humanitárius intervenciók jogszerűségének vizsgálata kapcsán is elsősorban, de természetesen nem kizárólag, a korabeli forrásokra kívánok támaszkodni.

A klasszikus nemzetközi jog forrásai között egyértelműen a nemzetközi szokásjog dominált. Kézenfekvő tehát, hogy tételes jogforrások híján, a humanitárius intervenció jogszerűségét mindenekelőtt a hajdani szokásjog által szabott keretek között kell vizsgálni. Tudvalevő, hogy a nemzetközi jog eme forrása két konstitutív elemből tevődik össze. A szokásjog objektív eleme az általános gyakorlat (*consuetudo/desuetudo, diuturnitas, usus*)¹, szubjektív eleme az *opinio iuris sive necessitatis*.² Kizárólag a kettő együttes fennállása esetén beszélhetünk szokásjogról – akár a múlt, akár a jelen vonatkozásában: a gyakorlat bizonyítása ezért nem elegendő a szokásjog, a szokásjogi jogszerűség bizonyításához. Amennyiben tehát a kérdéses beavatkozások a szokásjog részét képezték, ki lehet és kell mutatni a megfelelő állami gyakorlatot, illetve az államok ehhez tapadó jogi meggyőződését.

A humanitárius intervenció klasszikus kori gyakorlata talán még bizonyítható, bár azon megoszlanak a vélemények, hogy a feljegyzett előfordulásokból mennyi tekinthető valódi és hiteles példának. (Ez jelentős részben a humanitárius intervenció fogalmának eltérő

¹ Michael Akehurst, az 1970-es évek közepén, ekként foglalta össze az állami gyakorlat lényegét: „A szokásjogot az állami gyakorlat teremti. Az állami gyakorlat egy állam részéről bármely olyan cselekményt vagy nyilatkozatot jelent, amelyből a szokásjogra vonatkozó nézetek leszűrhetők; az magában foglalja a fizikai cselekményeket, a követeléseket, az *in abstracto* nyilatkozatokat [...], a belső jogot, a nemzeti bíróságok döntéseit, valamint a nemtevést.” AKEHURST, M.: Custom as a Source of International Law. *Brit. Y.B. Int'l L.* (1974-1975), 53.o. (Kiemelés az eredeti műben.) Figyelemreméltó az *in abstracto* nyilatkozatok megemlítése, mivel azok gyakorlati relevanciáját néhány szerző kifejezetten tagadja. Ld. például THIRLWAY, H. W. A.: International Customary Law and Codification. A. W. Sijthoff, Leiden, 1972. 58.o.

² A klasszikus korszak tárgyalásához értelemszerűen az *opinio iuris* klasszikus, avagy „hagyományos” értelmére van szükség: „Az *opinio iuris* hagyományosan nem a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás nézőpontjából vizsgálták. Elsődleges funkciója az volt, hogy a nemzetközi jog feltárásának és alkalmazásának folyamatában határt vonjon egyfelől a jogilag kötelező szokásjogi normák, másfelől az egyéb társadalmi normák, különösen a morális normák és az udvariasság között. Az *opinio iuris* hagyományos értelmezése a különböző természetjogi elméletek erős befolyása alatt fejlődött, amelyek szerint a gyakorlat nem teremti a jogi kötelezettségeket, hanem mindössze tükrözi a már fennállókat. E megközelítés keretei között, az *opinio iuris* olyan érzésként vagy meggyőződésként határozták meg, miszerint a gyakorlat megfelel egy már létező jogi kötelezettségnek.” Ld. DANILENKO, G. M.: Law-Making in the International Community. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993. 99.o. Kritikáját, mely szerint ez az álláspont logikai ellentmondást tartalmaz, ld. uo. 100.o.; AKEHURST, *id. m.* 34.o.; WOLFKE, K.: Custom in Present International Law. Second Revised Edition. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993. 47.o. Mindazonáltal, az északi-tengeri kontinentális talapatat ügyében, a Nemzetközi Bíróság is a fenti értelemben tekintett az *opinio iuris*-ra. Vö. North Sea Continental Shelf (Federal Republic of Germany v. Denmark) (Federal Republic of Germany v. Netherlands), Judgement of 20 February 1969, I.C.J. Reports 1969, para. 77., 44.o. Hasonló értelemben ld. HIGGINS, The Development of International Law..., 1-2.o.; KELSEN, H.: Principles of International Law. Second Edition. Revised and Edited by R. W. TUCKER. Holt, Rinehart and Winston Inc., New York, 1967. 440.o.

meghatározásaira vezethető vissza.) A tényleges fegyveres akciók mellett, a gyakorlat fennállására engednek következtetni az erőszak alkalmazását nélkülöző, ám azzal összefüggő fellépések is (pl. a diplomáciai levelezés), hiszen az **usust** nem csak a „fizikai cselekmények” alkotják. Továbbá, amint az a korabeli esetek bemutatásából is ki fog tűnni, az akciókat szinte kizárólag a koncertben cselekvő európai keresztény nagyhatalmak hajtották végre – többnyire az Oszmán Birodalom ellen. Ne feledjük, hogy mivel a nemzetközi közösség létszáma ekkor még rendkívül alacsony volt, és a nemzetközi jog is csak a „művelt nemzetek” viszonyait szabályozta, az államok tulajdonképpen relatíve nagy számban vettek részt ezekben a műveletekben. Mindezekén túl, a résztvevő államok nagyhatalmak voltak, amelyek rendkívüli befolyást gyakoroltak a többi állam cselekvésére. Bízást kijelenthetjük, hogy magatartásuk – bármilyen téren – döntően meghatározta a szokásjog fejlődését. Nem kizárt tehát, hogy a humanitárius intervenció gyakorlata valóban fennállt a klasszikus nemzetközi jog időszakában – kérdés, hogy ezt a jog megengedte, vagy előírta-e.

A gyakorlathoz tapadó **opinio iuris** kérdése már a tárgyalt korszakban is megosztotta a nemzetközi jog tudományának képviselőit. A politikusok megnyilatkozásai – melyek részben a jogi meggyőződést is tanúsítják – ugyan útmutatást nyújthatnak annak eldöntéséhez, hogy vajon az adott állam egy jog gyakorlásaként értékelte-e saját fellépését, vagy nem, ám néhány ilyen utalásból egyetemes érvényű következtetéseket aligha lehet és szabad levonni. Úgy vélem, közelebb visz az **opinio iuris** létének vagy hiányának sikeres megállapításához a korabeli szakirodalom, „a jog megismerésének segédeszközeként” történő tanulmányozása. Amennyiben a „művelt nemzetek” – kortárs állami gyakorlatot és az ahhoz kapcsolódó jogi meggyőződést feltehetőleg jól ismerő – legtekintélyesebb jogtudósainak döntő többsége a humanitárius intervenció jogszerűsége mellett foglalt állást, úgy okkal vélhetjük, hogy a kategória összhangban volt a nemzetközi jog előírásaival. Ám a legjelentősebb nemzetközi jogi művekből kiolvasható vélemények összesítése meglepő eredményre vezet: a jogtudósok állásfoglalásai sem adnak kielégítő választ a kérdésre. Megállapítható, hogy csaknem annyi szaktekintély vélte jogszerűnek a **gyakorlatban tapasztalt** humanitárius beavatkozásokat, mint ahány ellenezte, sőt a két véglet között elhelyezkedő, óvatosabban fogalmazó szerzők csoportja sem elhanyagolható.³

Pusztán a felsorolás szintjén, többek között a következő szerzők tekintették jogszerűnek a humanitárius beavatkozásokat: Johann C. Bluntschli, Edwin M. Borchard, Buza László, Carlos Calvo, Charles G. Fenwick, Kiss István, Fjodor F. Martensz, Antoine Rougier, Ellery C. Stowell, Tassy Pál, Weninger László Vincze, Werner Rudolf, John Westlake, Henry Wheaton és Theodore Woolsey.⁴ (Természetesen mindannyian más és más értelemben, eltérő fogalmi elemekkel határozták meg a humanitárius intervenció fogalmát. Mindez azonban – megítélésem szerint – nem von le egyetértésük értékéből, hiszen a különbségek ellenére, az alapkoncepció azonos volt.)

Egyértelműen kizárta a humanitárius intervenció jogszerűségét például Apáthy István, Henry Bonfils, Csarada János, August W. Heffter, Irk Albert, Franz von Liszt, Karl Melczer, Paul L. E. Pradier-Fodéré, Leo Strisower és Karl Strupp.⁵ Manouchehr Ganji e körben említi

³ Ellentétes álláspontot, miszerint a korabeli szerzők többsége elfogadta, és csak csekély hányada tagadta a humanitárius intervenció jogszerűségét (noha annak szokásjogi elfogadottsága még így is vitatható), ld. BEYERLIN, *id. mű.*, 212.o.

⁴ Ld. BLUNTSCHLI, *id. mű.* 268.o.; BORCHARD, *id. mű.* 14.o.; BUZA, Szabadság és beavatkozás..., 5.o.; CALVO, *id. mű.* 302-303.o.; FENWICK, International Law, 154.o.; KISS, *id. mű.* 94-95.o.; MARTENS, *id. mű.* 301-302.o.; ROUGIER, *id. mű.* 472.o.; STOWELL, Intervention in International Law, 53.o.; TASSY, *id. mű.* 46.o.; WENINGER, *id. mű.* 101.o. (noha őt az inadekvát gyakorlati példák miatt akár a „köztes” csoportba is be lehet sorolni); WERNER, *id. mű.* 338.o.; WESTLAKE, *id. mű.* 319-320.o.; WHEATON, *id. mű.* 113.o.; WOOLSEY, *id. mű.* 91.o.

⁵ Ld. APÁTHY, *id. mű.* 112.o.; BONFILS, *id. mű.* 203-205.o.; CSARADA, *id. mű.* 179.o.; HEFFTER, *id. mű.* 92.o.; IRK, *id. mű.* 111.o.; LISZT, *id. mű.* 66.o.; MELCZER, *id. mű.* 35-36.o.; PRADIER-FODÉRE, *id. mű.*

még az intervenciót köztudottan élesen ellenző Immanuel Kantot⁶, de végeredményben John Stuart Mill is ide sorolható, noha elméletének egyes részei a megengedő álláspont felé közelítenek.⁷

Különböző okoknál fogva, de egyaránt köztes – igazán az előbbi két kategória egyikébe sem besorolható – nézetet fogalmaztak meg a humanitárius intervenció jogszerűsége tekintetében a következő szerzők: William E. Hall, Thomas J. Lawrence, Lassa Oppenheim, Pitman B. Potter, Robert J. Phillimore és Percy H. Winfield.⁸

Minthogy a humanitárius intervencióra vonatkozó, XIX. századi *opinio iuris* feltárásának imént alkalmazott módszere ellentmondásos eredményekre vezetett, alternatív megoldásként akár a kategória jogszerűségének *bellum iustum*-ból történő levezetése is felmerülhet, hiszen a „*iustum*” kifejezés a korabeli felfogásban nemcsak a háború igazságosságára, hanem annak jogszerűségére is utalt. Az a jelenség, amit ma az emberi jogok súlyos és tömeges megsértésének nevezünk, valaha az igazságos háború természetjogi doktrínájában, a háború megindításának egyik igazságos okaként szerepelt. Ilyen értelemben találkozhatunk vele, többek között, Francisco de Vitoria, Francisco Suárez, Alberico Gentili és Hugo Grotius⁹ műveiben. A szuverén államok akarátán alapuló pozitív nemzetközi jog kialakulásával párhuzamosan, ez a *iusta causa* gyaníthatóan függetlenné vált az igazságos háború fokozatosan háttérbe szoruló doktrínájától, és mint emberiességi alapú beavatkozás ágyazódott be e jogba. Ebből kiindulva könnyen arra a következtetésre lehet jutni, hogy a humanitárius intervenció szokásjogi jogszerűsége az igazságos háború egyik szegmensének közvetlen továbbéléséből ered. Első ránézésre ez a gondolatmenet helytállónak tűnik. Ám nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy e beavatkozások esetleges jogi elismerésével párhuzamosan, a pozitív nemzetközi jog egyik legfontosabb princípiumává a be nem avatkozás elve lépett elő. Az intervenció tilalmának XVIII. század végén végbement jogi megszilárdulása ismeretében immár egyáltalán nem tekinthető bizonyosnak a humanitárius intervenció jogszerűségének illetően továbbélése. Erre a bizonytalanságra enged következtetni például az Emeric de Vattel által képviselt restriktív megközelítés.¹⁰ A be nem avatkozás elve egyetlen esetben nem érinthette a humanitárius intervenció továbbélő jogszerűségét: amennyiben az kivételként, az intervenció jogok egyikeként törte át a tiltó főszabályt. Az intervenció jogok köre leginkább a jogtudományból ismerhető meg, az állami gyakorlat e tekintetben vajmi kevés biztos és értékelhető információval szolgál. E jogok katalógusa azonban szerzőként más és más, nem is beszélve azon tudósokról, akik eleve megkérdőjelezték az intervenció jog kategóriájának létjogosultságát.¹¹

Amennyiben tehát a humanitárius intervenció szokásjogát a *bellum iustum* releváns és korábban széles körben elfogadott elemének továbbéléséből kívánjuk levezetni, be kell

632.o.; STRISOWER, L.: Der Krieg und die Völkerrechtsordnung. Manzsche Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1919. 121-122, 125.o.; STRUPP, K.: Éléments du droit international public universel, européen et américain. 2e édition, révisée et amplement augmentée. Les Éditions Internationales, Paris, 1930. 124.o. Ide kívánczik Lassa Oppenheim abbéli meggyőződése, hogy a beavatkozás jogszerűségét valamennyi esetben tagadó *non-intervention* doktrínája pusztán egy minden jogi alapot nélkülöző politikai tan. Ld. OPPENHEIM, *id. mű.* 182.o. (1. lábjegyzet)

⁶ Vö. GANJI, *id. mű.* 41.o.; KANT, *id. mű.* 22.o.

⁷ Vö. MILL, J. S.: A Few Words on Non-Intervention. In: MILL, J. S. (ed.): Dissertations and Discussions, Political, Philosophical, and Historical. Vol. III. Longmans, Green, Reader and Dyer, London, 1867. 172-173, 176.o.

⁸ Ld. HALL, *id. mű.* 342.o.; LAWRENCE, *id. mű.* 120-121.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 186-187.o.; POTTER, *id. mű.* 652-653.o.; PHILLIMORE, *id. mű.* 560, 623, 638.o.; WINFIELD, P. H.: The Grounds of Intervention in International Law. *Brit. Y.B. Int'l L.* (1924), 161-162.o.

⁹ Ld. GENTILI, *id. mű.* I. XXIII. 186., 115.o., I. XXV. 198., 122.o.; GROTIUS, *id. mű.* II. XXV. VIII. 4., (II. köt.) 159.o.; SUÁREZ, *id. mű.* XIII. IV. 3., 817.o.; VITORIA, De Indis, III. 13, 15., XLIII-XLIV.o.

¹⁰ Vö. VATTEL, *id. mű.* I. Bev. 22-23., 8.o.; II. IV. 54-55., 131.o.

¹¹ Vö. MARTENS, *id. mű.* 299.o.

bizonyítanunk, hogy a vesztfáliai világrend egyik központi tételét képező be nem avatkozás elve nem érintette ezt a folytonosságot. Ehhez a művelethez viszont elsősorban a korabeli – s mint láttuk meglehetősen ellentmondásos – szakirodalomból merítve, végeredményben azt kell kimutatni, hogy fennállt-e a megfelelő *opinio iuris*. Magyarán, a *bellum iustum* továbbélésének vizsgálata során is elkerülhetetlenül visszakanyarodunk az eredeti, egyértelműen meg nem válaszolható kérdéshez.

Nem célszerű azonban a vizsgálódás körét a szokásjogra, illetve a jogtudományra leszűkíteni. Jóllehet korlátozott számban, de találhatók olyan korabeli tételes jogi (szerződéses) források, amelyek valamelyik szerződő állam polgárainak egyes emberi jogai – döntően a szabad vallásgyakorlás jogának – tiszteletben tartását írták elő. A gyakorlat alapján olybá tűnhet, hogy e jogok sérelme esetén, a szerződésben részes többi fél valamilyen beavatkozási jogot élvezett a szerződésszegő féllel szemben, melynek célja a megállapodásban vállalt kötelezettségek teljesítésének kikényszerítése volt. Ez a fajta – szemlátomást szankcióként vagy egyfajta szerződéses garanciaként manifesztálódó – intervenció jog különösen gyakran alkalmazott hivatkozási alap volt például a Fényes Porta uralma alatt élő keresztény kisebbségek szabad vallásgyakorlását előírányzó dokumentumok gyakorlatában. Tény, hogy e szerződések némelyikének esetében egyes szerződő felek beavatkoztak, ám ebből még nem következik automatikusan az akció humanitárius jellege, illetőleg annak jogszerűsége. Különösen annak fényében nem, hogy a szóban forgó, emberi jogi rendelkezéseket is inkorporáló megállapodások nem tartalmaztak kifejezetten *fegyveres* beavatkozási jogot biztosító klauzulákat. Ettől függetlenül érdemesnek tartom megvizsgálni a kérdést.

A klasszikus nemzetközi jogban több olyan intervenció joggal is találkozhatunk, amelyik valamilyen közeli kapcsolatban volt a nemzetközi szerződésekkel. Az első ilyen – *in abstracto* vagy egy konkrét esetre vonatkozóan megfogalmazott – jog közvetlenül a szerződés szövegéből eredt, és a rá alapozott cselekmény, a szerződés konszenzuális mivolta miatt, a korabeli jogtudomány szinte egyhangú véleménye szerint, kivételt képezve a be nem avatkozás elve alól, jogszerűnek minősült.¹² Ugyanakkor, a jogtudósok többsége ezeket az *expressis verbis* kikötött beavatkozási jogokat vagy kimondottan a kormányzati vagy alkotmányos viszonyok megőrzésének kontextusában tárgyalta, vagy nagy általánosságban, csak a „célország” beleegyezésének szükségességét emelte ki. Ilyen speciális tartalom mellett, ezekből a jogokból aligha lehet levezetni a humanitárius intervenció jogszerűségét. De nem ez az egyetlen ismerv, ami megghiúsítja a vizsgálódások e téren történő folytatását. A szerződésben kikötött intervenció jog egy súlyos belső ellentmondást hordoz. Az intervenció – ide értve a humanitárius beavatkozásokat is – lényege ugyanis a kényszer, ezzel szemben a szerződésé a konszenzus: a szerződéses alapú intervenció tehát voltaképpen egy oximoron.

A klasszikus nemzetközi jog egy másik, nemzetközi szerződésekhez – illetve azokhoz is – kötődő beavatkozási joga a szerződés szövegén „kívüli” szankcióként jelentkezett, és a megállapodás megsértett rendelkezéseinek érvényre juttatására irányult. Oppenheim például a következőket írta:

„Így, harmadsorban, ha egy állam, melynek belső függetlenségét, vagy területi vagy személyi főhatalmát egy nemzetközi szerződés korlátozza, nem tesz eleget a szóban forgó korlátozásoknak, a másik félnek vagy feleknek jogában áll beavatkozni.”¹³

¹² Néhány példa erejéig ld. APÁTHY, *id. mű.* 109.o.; BUZA, Szabadság és beavatkozás..., 2.o.; BLUNTSCHLI, *id. mű.* 267.o.; CSARADA, *id. mű.* 178.o.; LAWRENCE, *id. mű.* 118.o.; LISZT, *id. mű.* 66.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 184.o.; STRISOWER, *id. mű.* 114.o.; STRUPP, Theorie und Praxis..., 29.o. Ellentétes vélekedést ld. HALL, *id. mű.* 345-346.o.

¹³ OPPENHEIM, *id. mű.* 183.o. Hasonló értelemben ld. PHILLIMORE, *id. mű.* 568.o.

A jogtudomány legtöbb képviselője azonban az intervenció jogok tárgyalása során egyáltalán nem tett említést e jogról: talán azért, mert létét evidensnek vélte, vagy esetleg azért, mert a kérdéses állami magatartást más kontextusban – például a represszália keretei között – elemezte. Oppenheim iménti vélekedéséből sem derül ki egyértelműen, hogy a kérdéses jog miként viszonyult a represszália kategóriájához. Számomra úgy tűnik, hogy a neves jogtudós egész egyszerűen intervenció jogként kezelte a szerződésszegés esetén alkalmazható represszáliát. Amennyiben ez a feltevés helytálló – a fegyveres represszália és a humanitárius intervenció elhatárolásánál elmondottakat felidézve – megállapíthatjuk, hogy a megsértett emberi jogi rendelkezés nyomán, „szerződésen kívüli” szankcióként végrehajtott beavatkozás minden bizonnyal jogszerűnek minősült. Ám tudni kell, hogy ebben az esetben az erőszak alkalmazásának jogszerűsége pusztán a humanitárius intervenció és a represszália véletlenszerű – és aligha feloldható – átfedésének az eredménye, nem pedig az ilyen beavatkozások általános szokásjogának egyértelmű bizonyítéka.

A klasszikus kor jogtudományának egyes részkérdésekben mutatkozó, már-már káoszba hajló sokszínűségét ismerve, korántsem meglepő, hogy létezett egy kvázi köztes, harmadik álláspont is, miszerint az említett szerződések – megsértésük esetére – külön rendelkezések hiányában is **közvetlenül**, a szokásjogtól függetlenül biztosítottak intervenció jogot a többi részes fél számára. Percy H. Winfield a szerződésen alapuló beavatkozások tárgyalása során ezt írta:

„A jövőbeni beavatkozást kikötő rendelkezés vagy kifejezett, vagy – gyakrabban – hallgatólagos, bennerejlő, és mindkét esetben a szerződés által biztosított jogok vagy megállapított kötelezettségek fenntartásának biztosításához szükséges másodlagos vagy szankciós jogként kell hatályosulnia.”¹⁴

Érdekesség, hogy Winfield úgy vélte, amennyiben egy beavatkozás „egyébként nem jogszerű”, akkor az annak végrehajtását biztosító megállapodás sem tekinthető annak, hasonlóképpen a belső jog ilyen tartalmú előírásaihoz.¹⁵ (Az „egyébként nem jogszerű” fordulat alighanem a szokásjogra utalt.) Eltekintve az előbb megfogalmazott következtetésektől, e teória fényében azt a hipotézist is elemezni kell, melyben a szerződések, a szerződésszegés esetére, akár implicit módon is kiköthették a beavatkozási jogot.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy – véleményem szerint – már maga a kiindulási alap is súlyos jogi és logikai fogyatékoságokat mutat, túl azon, hogy a szerződésben kikötött intervenció jog **per se** is egy oximoron. Az „implicit” vagy „bennerejlő” szerződéses rendelkezések létjogosultságának általánosságban történő elismerése a szerződés és a szokásjog közti határok elmosásán alapul. Ha a felek valóban ki akarták volna kötni ama bizonyos „szankciós jogot”, akkor azt vélhetően explicit formában tették volna. A szerződés hallgatásából azonban az következik, hogy az államok vagy azért nem rendelkeztek erről a jogról, mert azt nem kívánták egymásnak biztosítani, vagy pedig azért, mert annak szerződésbe foglalása felesleges volt, lévén az a szokásjog alapján eleve megillette őket. Az

¹⁴ WINFIELD, *id. mű.* 158.o. Winfield példaként említette az 1878. évi berlini szerződés LXI. és LXII. cikkét, jóllehet ezek egyikében sem találkozhatunk a fegyveres intervenció jogára vonatkozó rendelkezéssel. A LXI. cikkben mindössze a „felügyelet” kifejezés található, míg a LXII. cikkben a nagyhatalmak, diplomáciai vagy konzuli képviselők útján biztosítható, „hivatalos védelemhez” fűződő jogának elismerése szerepel. Nyilvánvaló, hogy e garanciák egyike sem azonosítható a fegyveres beavatkozás jogával. Tény, hogy a XIX. században a diplomáciai védelem gyakran erőszakos formát öltött, ám annak kedvezményezettjei az interveniáló állam polgárai voltak. Ezzel szemben, a berlini szerződés LXII. cikke alapján, a **diplomáciai vagy a konzuli képviselők útján biztosított** védelemben részesíthető kör – állampolgárságra való tekintet nélkül – felölelte az Oszmán Birodalom területén tartozkodó valamennyi természetes személyt.

¹⁵ Ld. uo. 159.o. Ellentétes nézetet ld. STRISOWER, *id. mű.* 114-115.o.

aligha elfogadható konklúzió, hogy a szerződés hallgatásának ellenére, ez a beavatkozási jog létezik és magából a szerződésből fakad.

Ha ennek ellenére egyetértünk azzal, hogy a beavatkozási jog a szerződésből valamilyen módon, de közvetlenül fakadt, két út is kínálkozik a humanitárius intervenció szokásjogi jogszerűségének levezetésére. Az első lehetőség az, hogy a kérdéses szerződéses rendelkezések a korabeli szokásjogot tükrözték, azt pusztán megerősítették. A másik lehetőség az, hogy a szokásjog éppen e rendelkezések hatására jött létre. Ez semmivel sem valószínűtlenebb feltételezés, mint az előző, hiszen a releváns szerződések tekintélyes hányada olyan multilaterális megállapodás volt, amelyben a korabeli – és a gyakorlatban is interveniáló – nagyhatalmak vettek részt. Manapság is egyetértés van a tekintetben, hogy egy szerződéses rendelkezés utóbb a szokásjog részévé válhat, noha ezt nem lehet általánosságban vélelmezni:

„Ahogyan a nemzetközi szokásjog új szabályának létrejöttével járhat a különböző államok által, bizonyos időtartamon belül kötött olyan kétoldalú szerződések sorozata, amelyek a közöttük levő kapcsolatok ugyanazon problémájára következetesen ugyanazt a megoldást teszik magukévá, úgy hasonló hatással bír egy adott területen, az államok jövőbeni kapcsolatainak rendezése végett általános szabályokat lefektető szerződés generális ratifikálása is.”¹⁶

Humprey Waldock mindezt azzal a fontos észrevétellel egészítette ki, hogy a szokásjog ebben az esetben **sem magukból a szerződésekből**, hanem az állami gyakorlatból nyeri el ebbéli minőségét.¹⁷ A szokásjog kialakulásának eme útja ráadásul nem mindig járható. Az Állandó Nemzetközi Bíróság a Lotus-ügyben például kifejtette: „Végezetül, ami az [...] egyezményeket illeti, nem egészen biztos, hogy ez a rendelkezés a nemzetközi jog általános szabálya kifejeződésének tekinthető”.¹⁸ Mindkét vizsgált elméleti út járható és racionális, ám – és végkövetkeztetésem ez – mivel egyik sem nélkülözi a szokásjogi elemet és az **opinio iuris** feltárásával összefüggő problémákat, szükségszerűen zsákutcának bizonyulnak.

A teljesség kedvéért azt is meg kell megvizsgálni, hogy a humanitárius intervenció doktrínája részét képezte-e a „művelt nemzetek által elismert jogelvek” csoportjának¹⁹, s mint ilyen, jogszerűnek minősülhetett-e. E lehetőség kapcsán azonban számos probléma jelentkezik. Mindenekelőtt az, hogy jórészt megválaszolatlanok az általános jogelvek valódi mibenlétét firtató kérdések. Vajon a nemzetközi jog e forrásai az államok döntő többségének belső jogában megtalálható elvekből erednek, vagy kimondottan nemzetközi jellegű princípiumok, amelyek az oly gyakori joghézagok kitöltésére hivatottak? Az sem kellőképp tisztázott, hogy ezek a jogelvek a természetjog egyfajta továbbélését jelentik-e a nemzetközi jogban, vagy tartalmuk kizárólag a pozitív jog keretei között keresendő és értelmezendő. Szintén kérdéses, hogy kit jogosítanak fel vagy köteleznek az általános jogelvek: az államokat vagy az őket segítségül hívó és alkalmazó bíróságokat. Végezetül hozzá kell tenni, hogy a

¹⁶ THIRLWAY, *id. mű.* 59.o. Ld még BROWNLIE, I.: Principles of Public International Law. Third Edition. Clarendon Press, Oxford, 1979. 12-13.o.; Int'l L. Ass'n: Report of the Sixty-Ninth Conference (London, 2000), 753-765.o.

¹⁷ Ld. WALDOCK, C. H. M.: General Course on Public International Law. **R.C.A.D.I.**, Tome 106 (1962-II), 41.o.

¹⁸ The S.S. Lotus (France v. Turkey), Judgement No. 9., 7 September 1927. In: HUDSON, M. O. (ed.): World Court Reports. A Collection of the Judgements, Orders and Opinions of the Permanent Court of International Justice. Vol. II. 1927-1932. (Reprint of the edition of 1935.) William S. Hein & Co., Buffalo, 2000. 41-42.o.

¹⁹ Az általános jogelvekről kimerítő részletességgel ld. HERCZEGH, G.: General Principles of Law and the International Legal Order. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.

klasszikus nemzetközi jog időszakában a „művelt nemzetek” általi elismertség követelménye még érdemi feltétel volt, s nem anakronisztikus kitétel, mint aminek azt napjainkban tartjuk.

Feltételezve, hogy a művelt nemzetek által elismert jogelvek közvetlenül kötelezik vagy jogosítják fel az államokat – és tették ezt a múltban is –, elsőként azt kell megvizsgálni, hogy a klasszikus nemzetközi jogban egyáltalán létezett-e olyan joghézag a humanitárius intervenció terén, ami indokoltta tehetné a jogelvekre való hivatkozást.²⁰ A válasz, megítélésem szerint, csak nemleges lehet. Az a sajátos körülmény, hogy a humanitárius intervenció jogszerűségére vonatkozó egyértelmű következtetés sem a szerződési jogból, sem a szokásjogból nem vonható le, nem egyenlő a joghézag létevel.

A domináns jogtudományi álláspont szerint az általános jogelvek a belső jog egyes elveinek analógia útján történő alkalmazását jelentik a nemzetközi jogban. Ebből, továbbá abból a tényből fakadóan, hogy a XIX. század európai és amerikai szakirodalma döntően pozitivista beállítottságú volt, könnyen levonható az a következtetés, miszerint a nemzetközi jog általános elvei aligha alapozhatták meg a humanitárius intervenció jogszerűségét. Megfelelően alátámasztott ítéletet természetesen csak a művelt nemzetek belső jogának célirányos feltérképezése után lehetne hozni, mindazonáltal kétlem, hogy az érintett országok jogrendszereiben voltak olyan közös jogi princípiumok, amelyek akár egy távoli analógiához is elégséges alapot szolgáltatott volna. Minthogy ez a feladat messze meghaladja a jelen fejezet kereteit, meg kell elégednünk a közvetett érvek alkalmazásával.

A humanitárius intervenció jogszerűsége szempontjából legkedvezőbb elméleti párosítás egyébiránt az lenne, miszerint az általános jogelvek természetjogi tartalmú, sajátos nemzetközi princípiumok, hiszen ily módon alkalmazhatóvá válnának a XVII-XVIII. századi szerzők által hangoztatott természetjogi elvek, ide értve elsősorban az igazságosság követelményét. Ezt a feltevést azonban a pozitivista szakirodalom nem támogatja, ezért bővebben nem is érdemes vele foglalkozni. Már csak azért sem, mert a nemzetközi eredetű jogelvek köre jelentős átfedésben van a nemzetközi jog elsődleges forrásaival – ezek közül is mindenekelőtt a szokásjoggal. Átfogó jelleggel kérdőjelezi meg továbbá az általános jogelvekre való hivatkozás helyességét, hogy az sem a korabeli, sem a jelenkori jogtudományra nem jellemző. A humanitárius intervenció legalitását övező heves viták ismeretében, úgy vélem, mindenképpen fontos érvként jelentkezne bármilyen, a jogszerűséget alátámasztó vagy kizáró általános jogelv.

Végezetül meg kell vizsgálni egy érvelési „kerülőtut” is, nevezetesen – a klasszikus nemzetközi jog egy másik, nemkülönböztetve gyakran használt elnevezését adó – *ius ad bellum*ot, azaz a háborúindítás jogát. A *ius ad bellum* az abszolút állami szuverenitás egyik legalapvetőbb attribútumát képezte, és – leegyszerűsítő felfogása szerint – minden államnak lehetőséget biztosított a háború bármely okból történő megindítására.²¹ Ezt a szélsőséges felfogást azonban sem a gyakorlat, sem a jogtudomány nem támasztja alá: valójában a *ius ad bellum* gyakorlására kizárólag *ultima ratio*ként és megfelelő, vélt vagy valós *casus belli* mellett kerülhetett sor. A háborús okok katalógusa rendkívül szubjektív volt, de az jellemző módon felölelte az önfenntartás – előzőleg már taglalt – jogának gyakorlását, ami viszont

²⁰ Ide kívánczik a következő vélemény: „Létezik továbbá negatív nemzetközi szokásjog is. Negatív nemzetközi szokásjog jön létre, ha az egybehangzó, jogi meggyőződésből tanúsított állami gyakorlat abból ered, hogy a nemzetközi szokásjog egy meghatározott, absztrakt jogszabálya nem létezik. A nemzetközi szokásjog ilyen szabályának különösen az a funkciója, hogy kizárja a fikcióra, az általános jogelvekre és a nemzetközi jog egyéb szubszidiárius jogforrásaira való visszautalást.” BLECKMANN, A.: Zur Feststellung und Auslegung von Völkergewohnheitsrecht. *ZaöRV*, Vol. 37. No. 3-4. (1977), 511.o.

²¹ „A háború tehát, mint a jogalkotás és jogérvényesítés eszköze, a mai nemzetközi jog szükségképeni intézménye.” BUZA L.: Háború és nemzetközi jog. K. n., h. n., 1943. 3.o. „A háborúnak, mint nemzetközi jogi jogviszonynak elismerése egyáltalán nem függ annak jogosságától, vagy jogtalanságától. A háború jogosságát, vagy jogtalanságát az az embercsoport dönti el, amely eszközül választja. (Ez az önsegély legérdekesebb tulajdonsága.)” WENINGER, *id. m.*, 298.o. (Kiemelések mellőzve.)

rendszerint magában foglalta az intervenció intézményét is. Ez utóbbiról tudvalevő, hogy ekkor még felölelte a fegyveres erő alkalmazásával járó beavatkozásokat is, melyek első ránézésre alig különböztethetők meg a háborútól. Mindezek alapján könnyen arra a következtetésre lehet jutni, hogy a **ius ad bellum** gyakorlásával megindított humanitárius intervenció jogszerű volt. Ez a konklúzió azonban nem felel meg a valóságnak, mivel a háború és az intervenció – noha olykor összefonódott²² – valójában két független és elkülönítve kezelt kategóriát képezett. Az intervenció fogalmáról korábban már volt szó; összehasonlítás végett álljon itt a háború egyik korabeli definíciója is:

„A háború mint a **nemzetközi** élet jelensége egy állapot, amely több, egymással szembenálló állam részéről arra irányul, hogy mindegyik fél a másikat, a javaikba való általános, kölcsönös erőszakos közbelépés útján, egy bizonyos cél elérése érdekében legyőzze. [...] A háború célját biztosan nem a háborús cselekmények rejtik. Azonban a háború sajátos jogi ellentéte a béke állapotával, a háború nélküli állapottal, a háborús cselekményekben, a hadiállapotnak megfelelő magatartásban rejlik; abban, hogy ilyen cselekményeket hajtanak végre a háború céljának elérésére.”²³

Az idézett meghatározás leglényegesebb eleme az, hogy a háború egy sajátos „állapot”, avagy – más megfogalmazásban – egy különleges **jogviszony**, amelyből minden hadviselőre jogok és kötelezettségek hárulnak.²⁴ Ezért nem minősülhetett háborúnak a fegyveres erőszak bármely megnyilvánulása, mint például a fegyveres represszália, az embargó és a békés blokád, az önvédelem jogának gyakorlása, illetve a jogellenes erőszak más formái. Háborút – a hadiállapot doktrínájának megfelelően – csak az erre irányuló szándékkal lehetett „létesíteni”.²⁵ Eme akaratnyilvánítás részleteit illetően ugyan eltértek a vélemények, de ez mit sem változtat azon, hogy egy intervenció végrehajtásához egyáltalán nem volt szükség ilyen szándékra. További eltérés, hogy míg a **ius ad bellum** meghatározott körülmények fennállása esetén, általánosságban megengedte a háború indítását (sőt, a háború olykor a jog tartományán kívüli jelenséggént bukkant fel), addig a beavatkozás alapvetően tilosnak minősült, és csak kivételes esetekben – a különböző intervenciók jogok gyakorlása esetén – volt jogszerű magatartás. Harmadsorban, a háború mind célja, mind az alkalmazott erőszak szempontjából átfogó és korlátlan volt, ellenben a beavatkozás mindkét tekintetben

²² Az összefonódás okát, de a kategóriák egymástól való elkülönülését is kiválóan szemlélteti Lawrence megjegyzése, miszerint: „Az intervenciót igazoló oknak továbbá elég súlyosnak kell lennie a háború igazolásához is.” LAWRENCE, *id. mű.* 118.o.

²³ STRISOWER, *id. mű.* 4-5.o. (Kiemelés az eredeti műben.) A háború részletesebb körülírását és a többi erőszakos cselekménytől való elhatárolását ld. uo. 4-12.o. A háború „helyzetként” vagy „állapotként” való meghatározását még, többek között, ld. WESTLAKE, J.: *International Law. Vol. II. War.* Cambridge University Press, Cambridge, 1907. 1.o.

²⁴ Vö. LISZT, *id. mű.* 282.o.

²⁵ Vö. WESTLAKE, *International Law, Vol. II.* (1907), 2.o. Tom J. Farer az 1970-es évek elején szintén úgy vélekedett, hogy a „háború” kifejezés a klasszikus nemzetközi jogban nem a fegyveres összeütközés objektív leírására szolgált. Központi funkciója az volt, hogy jelezte az állam választását azon jog tekintetében, amely a többi államhoz fűződő viszonyát szabályozta: amennyiben egy ország vezetése a hadiállapot kinyilvánítása mellett döntött, olyan jogokat és kötelezettségeket aktivált, amelyek eltértek az állam nemzetközi kapcsolatait békeidőben szabályozó jogoktól és kötelezettségektől. Ennek megfelelően, a XIX. században és a XX. század első felében számos olyan fegyveres összeütközéssel találkozhatunk, amelyik nem minősült háborúnak, ellenben voltak olyan háborúk, amelyekben elmaradt az ellenséges fegyveres erők tényleges összecsapása. Farer továbbá megállapította – és e megállapításával a korabeli szakirodalom ismeretében maradéktalanul egyet kell érteni –, hogy a represszália, az önfenntartás, az önvédelem, a szükséghelyzet, és a humanitárius intervenció egyaránt a „béke jogába” tartozó intézmények voltak. Ld. FARER, T. J.: *Law and War.* In: BLACK, C. E. – FALK, R. A. (ed.): *The Future of International Legal Order. Vol. III. Conflict Management.* Princeton University Press, Princeton, 1971. 15, 23-24.o.

korlátozott jelleggel bírt. Hiába létezett tehát a **ius ad bellum** egészen a XX. század elejéig, ebből a humanitárius intervenció jogszerűsége adekvát módon nem vezethető le.

A klasszikus nemzetközi jog humanitárius intervencióinak jogszerűségét – tekintet nélkül az e téren jelentkező tudományos vagy gyakorlati anomáliákra – a beavatkozás tilalma, nem pedig a háború címszava alatt kell tárgyalni. Ebből kifolyólag nem érzem szükségét annak, hogy a humanitárius intervenció jogszerűségét kettőnél több periódusra tagolva tárgyaljam. Egyes szerzők azonban egy (al)korszak határának tekintik a háború visszaszorításának terén, a XX. század első felében elért eredményeket is, jelesen a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányát, a locarnói egyezményeket, valamint a Briand-Kellogg-paktumot.²⁶ Megítélésem szerint, a háború és az intervenció közötti alapvető különbség okán, a locarnói paktum esetleges kivételével, valószínűleg egyik dokumentum sem érintette döntő mértékben a humanitárius intervenció jogszerűségének kérdését. Még annak fényében sem, hogy azok elfogadását követően valamelyest csökkent az ilyen beavatkozások iránti tudományos érdeklődés, illetve azon szerzők száma, akik azokat jogszerűnek minősítették.

A Nemzetek Szövetsége 1919. évi Egyezségokmányának rendelkezéseiben túlnyomórészt a „háború” kifejezés szerepel. Nincs különösebb okunk feltételezni, hogy e **terminus technicus** tartalma az első világháború hatására gyökeresen megváltozott volna, és 1919-re már az intervenció keretei között alkalmazott, ezért formailag háborúnak nem minősülő fegyveres erőszakot is felölelte. **A maiori ad minus** érvként ugyan fel lehetne hozni, hogy ha a háború indítása fokozatosan jogellenessé vált, akkor a limitált erőszakkal járó beavatkozás is szükségképpen hasonló sorsra jutott. Azonban a háború és az intervenció relációja nem a „több” viszonya volt a „kevesebbhez”, hanem két külön kategóriáról volt szó.

Az erőszak teljes tilalma mellett szólhat az effektivitás elve is. Konkrétan az, hogy az Egyezségokmányban szereplő „háború” kifejezés szigorú, jogi értelemben való használata aláasta volna a Nemzetek Szövetségének legfőbb célját, nevezetesen azt, hogy a tagállamok „a nemzetek együttműködését előmozdítsák és a nemzetközi békét s biztonságot megvalósítsák”.²⁷ Ennek a vélekedésnek a helyességét azonban két körülmény is megcáfolni látszik. Egyrészt, a „háború” – mint az imént utaltam rá – egy szakkifejezés, amit e minőségének szem előtt tartásával kell értelmezni és alkalmazni, tekintet nélkül arra, hogy az milyen nemzetközi jogi dokumentumban jelenik meg. Másfelől, az Egyezségokmány tervezetében még az „erőszak” szó szerepelt, ám ezt a végleges szövegben felváltotta a „háború” kifejezés.²⁸ Ez a csere – amennyiben nem stiláris megfontolások indokolták – alighanem az államok azon törekvését tükrözi, hogy a szűkebb jelentésű fogalom alkalmazása útján, megőrizték cselekvési szabadságuk egy igen jelentős részét.

Az Egyezségokmány háborúval összefüggő rendelkezéseinek értelme egyébiránt már a Nemzetek Szövetségének fennállása idején is megosztotta a jogtudományt: számos jogtudós vélte úgy, hogy a háborúról való lemondás hatálya a fegyveres erőszak valamennyi formájára kiterjed. Érdekes módon, még a Szövetség egyes szervei is magukévá tették ezt az álláspontot²⁹, noha maguk a tagállamok egyértelműen vonakodtak a „háború” kiterjesztő

²⁶ Többek között, ld. LILLICH, *id. mű.* 14.o. (Baxter), 16.o. (Falk); MURPHY, *id. mű.* 57.o. Megjegyzés: A Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának korabeli magyar elnevezésében az „Egyességek-műve” szó szerepelt.

²⁷ Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, preambulum. Kihirdette: 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlóven Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákiával, 1920. évi június hó 4. napján, a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről, I. rész.

²⁸ Ld. LAUTERPACHT, H.: „Resort to War” and the Interpretation of the Covenant During the Manchurian Dispute. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 28. No. 1. (January 1934), 49.o.

²⁹ Például 1925-ben, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésének VI. ülészaka határozatban mondta ki, hogy „minden támadó háború tilos és az is marad”. Mivel azonban a határozat nem minősült az Egyezségokmány

értelemben történő alkalmazásától.³⁰ Hersch Lauterpacht szerint a „háború” kifejezés három módon értelmezhető: egyrészt megszorító értelemben, a hadiállapot leírásaként; másrészt tágan, a fegyveres erőszak valamennyi formáját felölelve; valamint egyfajta „sajátos értelem” szerint, ami valahol a két véglet között helyezkedik el. Véleménye szerint:

„A „háborúhoz való folyamódás” vélelemmel levezethető a fegyveres erőszakhoz folyamódásból, ám az nem szinonimája a fegyveres erő alkalmazásának. [...] Ez pusztán azt jelenti, hogy az Egyezségokmány nem minősíti megkülönböztetés nélkül és automatikusan jogellenesnek a fegyveres erőszak valamennyi cselekményét. De azt is jelenti, hogy felhatalmazást ad az ilyen erőszakos cselekmények jogellenessé minősítésére és ekként való kezelésére, amennyiben azt a Szövetség tagjai ekként kívánják kezelni, tekintettel az eset természetére, az általános politikai megfontolásokra, és a béke kollektív kikényszerítésének gondolatával kapcsolatos álláspontjukra.”³¹

Mint látható, Lauterpacht „köztes” nézete értelmében az Egyezségokmány nem tilalmazta az erőszak valamennyi formáját: homályos megfogalmazása miatt, a háború megállapítása és ekként történő szankcionálása alapvetően a tagok politikai döntésétől függött. Egyedül az Egyezségokmány 10. cikke tartalmazott olyan rendelkezést, amelynek megfogalmazása a fegyveres erőszak valamennyi formájának kiküszöbölésére irányuló szándékra engedett következtetni:

„A Szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják és **minden külső támadással** szemben megóvják. Ha ily támadás vagy fenyegetés esete, avagy ily támadás veszélye bekövetkezik, a Tanács megfontolás alá veszi, miként kellene a fent megállapított kötelezettséget teljesíteni.”³²

A humanitárius intervenció első ránézésre beilleszthetőnek tűnik a cikkben szereplő „politikai függetlenség” ellen irányuló, „külső támadás” – az angol eredetiben „**external aggression**” – kategóriájába, bár az ilyen beavatkozásoknál a célállam területi épségének erőszakos megváltoztatása fogalmilag kizárt. Az agresszió fogalmának egyetemes és kötelező érvényű meghatározása a két világháború között, számos kezdeményezés ellenére sem született meg. Létrejötték ugyanakkor olyan tervezetek, illetve két- vagy többoldalú egyezmények, amelyek meghatározták az agresszió fogalmi elemeit, és amelyek értelmében minden fegyveres intervenció agresszióknak minősült. Kiemelkedik ezek sorából a Szovjetunió az agresszió meghatározásáról szóló, 1933. évi tervezete, ami bár kudarcot vallott, ám a későbbiekben számos kétoldalú egyezmény alapjául szolgált.³³ A tervezet

formális módosításának, relevanciája csak morális és politikai szinten volt. Ld. WEHBERG, H.: Die Völkerbundsatzung. Dritte, erweiterte Auflage. Hensel & Co. Verlag, Berlin, 1929. 95.o. Továbbá, a Szövetség Nemzetközi Blokádt Bizottsága (**International Blockade Committee**) az 1921. augusztus 28-án kelt jelentésében úgy fogalmazott, hogy az Egyezségokmány rendszerében a háborúhoz való folyamódás bármilyen fegyveres cselekmény végrehajtását jelenti. Ld. STONE, J.: Aggression and World Order. A Critique of United Nations Theories of Aggression. Stevens & Sons Ltd., London, 1958. 29.o.

³⁰ Az említett vitákról ld. LAUTERPACHT, „Resort to War”..., 47-51.o.

³¹ Uo. 58-59.o.

³² Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 10. cikk. (Kiemelés tőlem.)

³³ A Szovjetunió az 1926 és 1937 közötti időszakban, elszigetelődésének megelőzése céljából, nagy számban kötött meg nem támadási szerződéseket. Figyelemreméltó a Finnországgal, 1932. január 21-én kötött szerződés, melynek I. cikk (2) bekezdése szerint: „A másik Magas Szerződő Fél területi épségét és sérthetetlenségét vagy politikai függetlenségét támadó bármely erőszakos cselekmény agresszióknak minősül, még akkor is, ha azt hadüzenet nélkül követték el, vagy mellőzi a háborús megnyilvánulásokat.” Treaty of Non-Aggression and

értelmében agresszióknak minősült a fegyveres erő másik állam elleni alkalmazása az „állítólagos rossz kormányzás”, a „külföldi lakosok életét vagy tulajdonát fenyegető lehetséges veszély”, a „forradalmi vagy ellenforradalmi mozgalmak, polgárháború, zavargások vagy sztrájkok” nyomán előállott helyzetek, továbbá a „vallási vagy vallásellenes intézkedések” esetén.³⁴

Amennyiben a „külső támadás” kifejezés, az Egyezségokmány rendszerében, hasonló jelentést hordozott, a humanitárius beavatkozás – jóllehet ezt az idézett szakasz nem mondja ki – jogellenesnek minősült. Ám ez a gondolatmenet szerfelett spekulatív, hiszen az említett tervezetek és a néhány ide vágó szerződés döntő többsége jóval az Egyezségokmány elfogadása után jött létre, magán viselve az eltelt időszak jogfejlődésének nyomait.³⁵ Továbbá a 10. cikk, általános megfogalmazásából ítélve, valószínűleg csak egy generális szabályt fektetett le – érdekesség, hogy részben egy kollektív védelmi kötelezettséget is statuált –, melynek részleteit az Egyezségokmány kollektív biztonságról szóló, további szakaszai fejtették ki. Végezetül, amint arra – Lauterpachton kívül – Hans Wehberg is rámutatott, minden tagállam „legjobb tudása és lelkiismerete alapján” maga döntötte el, hogy fennforog-e a külső támadás, vagy nem.³⁶

Az Egyezségokmány még akkor sem kínált végleges választ a humanitárius intervenció jogszerűségére nézve, ha abból indulunk ki, hogy az – legalább részben – háborút jelentett. Jóllehet az Egyezségokmány alapján a háború vagy az azzal való fenyegetés „a Szövetséget a maga egészében érdeklő ügy” volt, a háború kiküszöbölését célzó mechanizmus olyan államközi **viták** esetére volt fenntartva, amelyek a felek között „szakadáshoz vezethetnek”. Ilyen esetekben a szervezet tagállamai kötelesek voltak a vitás kérdést választott bírósági, bírósági eljárás, vagy – ha a vita az ilyen eljárások körén kívül esett³⁷ – a Tanács elé vinni. A bírói fórumok határozatait ésszerű határidőn belül kellett meghozni, míg a Tanács számára hat hónap állt rendelkezésre jelentésének előterjesztésére. A bírósági határozat, illetve a tanácsi jelentés után egy három hónapos „háborús moratórium” vette kezdetét, amelynek leteltéig egyik fél sem indíthatott háborút – utána azonban „egyes esetekben” már jogszerűen folyamodhatott a vitarendezés eme végső eszközéhez. Egyáltalán nem lehetett azonban háborút indítani az olyan tagállam ellen, amelyik a megfelelő időn belül meghozott bírósági határozatnak alávetette magát, illetőleg azon fél ellen, amelyik a Tanács egyhangúlag elfogadott jelentését magára nézve kötelezőnek fogadta el. (A jelentés egyhangú elfogadásának megállapításánál a vitában érdekelt államok szavazatát nem vették figyelembe.) Amennyiben a Nemzetek Szövetségének valamelyik tagja a fentiek ellenére háborút indított, azt **ipso facto** olyannak tekintették, „mint ha háborús cselekményt követett

Pacific Settlement of Disputes between the Soviet Union and Finland, Helsinki, 21 January 1932, Article I(2) A szerződés idézett részletének angol fordítását ld. GRENVILLE, J. A. S.: The Major International Treaties, 1914-1973. A History and Guide with Texts. Methuen & Co. Ltd., London, 1974. 150.o.

³⁴ Ld. STONE, Aggression and World Order, 34-36.o.

³⁵ Létrejöhettek továbbá olyan szerződések is, amelyekben az agresszió meghatározása jelentősen eltért a szovjet tervezetben foglaltaktól. Ld. Anti-war Treaty of Non-aggression and Conciliation (Saavedra Lamas Treaty), Rio de Janeiro, 10 October 1933, preamble, Article I (A szerződés angol fordításában a „**war of aggression**” fordulat szerepel, különösebb részletezés nélkül, ám az erőszakos területszerzéssel szoros összefüggésben említve.) Ide kívánczok, hogy a néhány hónappal később aláírt montevidói egyezmény szintén megtiltotta a más államok területe elleni erőszakos cselekményeket. Ld. Convention on the Rights and Duties of States, Montevideo, 26 December 1933, Article 11

³⁶ Ld. WEHBERG, Die Völkerbundsatzung, 75.o. A 10. cikkről ld. még POLLOCK, F.: The League of Nations. Second Edition. Stevens & Sons Ltd., London, 1922. 133-136, 231.o.

³⁷ Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya, 13. cikk (2) bekezdés: „A választott bírósági vagy bírósági döntésre alkalmas vitás esetek közé tartozóknak mondatnak ki általában: valamely szerződés értelmezése, a nemzetközi jog bármely kérdése, bármely ténynek megállapítása, amely ha bebizonyul, valamely nemzetközi kötelezettség megszegését jelentené, vagy a jóvátétel terjedelme és módja, amely ilyen megszegés esetében teljesítendő volna.”

volna el a Szövetség valamennyi többi tagja ellen”. Ilyenkor a 16. cikk értelmében, a többi tagállam – automatikus jogkövetkezményként – haladéktalanul köteles volt a jogsértő állammal minden kereskedelmi és pénzügyi összeköttetést megszakítani, az állampolgáraik közötti érintkezést betiltani, valamint minden pénzügyi, kereskedelmi vagy személyes összeköttetést megszüntetni a szerződésszegő és minden más állam polgárai között, függetlenül attól, hogy a másik állam a szervezet tagja volt-e, vagy nem. A Tanács köteles volt továbbá ajánlást tenni a tagok kormányainak a fegyveres erő alkalmazásához szükséges hozzájárulásra vonatkozóan. Végül, de nem utolsó sorban, lehetőség volt az Egyezségokmány rendelkezéseit megsértő állam kizárására is.³⁸

A humanitárius intervenció esetében azonban megkérdőjelezhető a klasszikus értelemben vett nemzetközi vita léte, hiszen az emberi jogok és a saját polgárokkal való bánásmód – leszámítva az olyan, főként szerződési úton nemzetközi szintre emelt területeket, mint például a kisebbségek egyes jogainak védelme, valamint a rabszolgaság elleni küzdelem – minden állam kizárólagos belső joghatóságának részét képezte.³⁹ Követelések szükségszerűen elhangzottak az interveniáló államok részéről, hiszen a fegyveres beavatkozást mindig *ultima ratio* jelleggel indították meg, ám ezek a tiltakozó fellépések – az emberi jogok imént említett státusza következtében – inkább „puha intervenciónak”, semmint vitának tekintendők. (Ide kívánczik, hogy a releváns szakirodalomban nem igazán domborodott ki a vita motívuma.) Ezen a konklúzióon még az sem változtat, ha elfogadjuk, hogy mégis kialakulhatott ama bizonyos szakadással fenyegető vita. Egyáltalán nem volt biztos ugyanis, hogy azzal – a belső joghatóság tiszteletben tartásának kötelezettsége folytán – a Nemzetek Szövetsége érdemben foglalkozhatott:

„Ha az egyik fél azt állítja és a Tanács megállapítja, hogy a nemzetközi jog szerint a vitás eset ennek a félnek hazai igazságszolgáltatása alá tartozik, a Tanács ezt jelentésében kimondja anélkül, hogy bármiféle megoldást ajánlana.”⁴⁰

Kiemelendő, hogy a Tanács maga állapította meg, mi tartozott a belső joghatóságba, és mi nem. Az ügy belső joghatóságba tartozását azonban nem kellett hivatalból vizsgálnia, ezért az arra való hivatkozás egy kifogás jellegét öltötte. A tanácsi állásfoglalás legfőbb szempontja az volt, hogy vajon létezett-e a nemzetközi jognak olyan szabálya, ami az államot az adott ügyben, meghatározott magatartásra kötelezte.⁴¹ Az Egyezségokmány ráadásul meglehetősen szigorú feltételt szabott a belső joghatóságba tartozás akceptálásához, hiszen az ügynek teljes egészében „belsőnek” kellett lennie. Ha csak részben is nemzetközi relevanciával bírt, a belső joghatóságba tartozásra történő hivatkozás kudarcra volt ítélve. Érdekes, hogy e tekintetben az Egyezségokmány nagyobb mértékben korlátozta a tagállamok szuverenitását, mint az ENSZ Alapokmánya, melynek 2. cikk (7) bekezdése

³⁸ A körvonalazott mechanizmust ld. uo., 11-16. cikk. Megjegyzendő, hogy a Tanács döntése vagy a felek bármelyikének kérése nyomán az ügyet a Közgyűlés elé lehetett terjeszteni. A Közgyűlés „olyan jelentésének, amelyet a Tanácsban képviselt szövetségi tagok jóváhagyásával és a Szövetség többi tagjai többségének hozzájárulásával – minden esetben a vitában álló felek kivételével – hoztak, ugyanaz a hatálya van, mint az olyan jelentésnek, amelyet a Tanács összes tagjai – kivéve a felek képviselőit – egyhangúlag elfogadnak”. Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 15. cikk (10) bekezdés

³⁹ Ezt tükrözi az elhíresült Bernheim-ügy is, melyben a *Reichsregierung*, a nürnbergi faji törvények kapcsán, sikerrel hivatkozott a kérdés belső joghatóságba tartozására. Ld. ERMACORA, F.: Article 2(7). In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 141.o.

⁴⁰ Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 15. cikk (8) bekezdés. Hasonló következtetést ld. MURPHY, *id. mű.* 59.o.

⁴¹ Vö. BUZA, A nemzetközi jog..., 98.o.

„lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe” tartozó ügyekre nézve tiltja a szervezet beavatkozását.⁴²

A bírói vagy tanácsi vitarendezési eljárás igénybe vétele tehát nem feltétlenül jelentette a háború kiküszöbölését. Mivel a tagállamok csak „egyes esetekben” vállaltak kötelezettséget a „háború elkerülésére”⁴³, számos lehetőségük maradt annak jogszerű megindítására. Az Egyezségokmány 15. cikk (7) bekezdése tartalmazta a *ius ad bellum* legegységesebb fenntartását:

„Ha a Tanácsnak nem sikerül minden tagját – a vitában álló felek képviselőinek kivételével – jelentésének egyhangú elfogadására bírni, a Szövetség tagjai fenntartják maguknak azt a jogot, hogy akképpen cselekedjenek, amint azt a jog és igazság érdekében szükségesnek látják.”⁴⁴

De nem ez volt az egyetlen, hasonló következményekkel járó „hézag” az Egyezségokmány rendszerében.⁴⁵ Jogszerűen lehetett háborút indítani a következő esetekben is: ha a vita tárgya valamelyik állam kizárólagos belső joghatóságába tartozott, ha a választott bíróság vagy a bíróság nem hozta meg megfelelő időn belül a határozatát, vagy ha a Tanács hat hónapon belül nem terjesztette elő a jelentését, ha valamelyik fél nem fogadta el a bírósági határozatot vagy a tanácsi jelentést, és letelt a három hónapos moratórium, valamint – bár ez az Egyezségokmányban nem szerepel – az önvédelem szokásjogi jogának gyakorlása keretében.⁴⁶ Arról sem szabad megfeledkezni, hogy az Egyezségokmány kizárólag a részes államok viszonylatában törekedett a háború „egyes esetekben” való elkerülésére. Ha azonban egy vitában olyan állam vagy államok is érintettek voltak, amelyek nem voltak tagjai a Nemzetek Szövetségének, úgy azokat fel kellett szólítani, hogy a vitás kérdés megoldása céljából – a Tanács által igazságosnak tartott feltételek mellett – vessék alá magukat a tagállamokra nézve megállapított kötelezettségeknek.⁴⁷ Ebben az esetben a vitarendezési mechanizmus mozgásba lendülése értelemszerűen a nem tagállam állásfoglalásának függvénye volt.

A legtöbb tehát, ami a Nemzetek Szövetsége és a humanitárius intervenció viszonyáról biztosan kijelenthető az, hogy az ilyen beavatkozások – a kisebbségvédelemmel és a mandátumrendszerrel kapcsolatos tevékenységéből eredő jogosítványokon túl – feltétlenül számot tartottak a szervezet érdeklődésére:

„Kimondatik az is, hogy a Szövetség minden egyes tagjának jogában áll a Közgyűlés vagy a Tanács figyelmét barátságos módon felhívni a nemzetközi viszonyokat érintő

⁴² Ld. KOROWITZ, M. S.: Some Present Aspects of Sovereignty in International Law. *R.C.A.D.I.*, Tome 102 (1961-I), 66-67.o.

⁴³ Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, preambulum. Prandler Árpád úgy véli, hogy az Egyezségokmány francia nyelvű szövege eltérő értelmet hordoz. Eszerint a tagállamok nem „egyes esetekben” vállaltak kötelezettséget a háború elkerülésére, hanem „bizonyos kötelezettségeket vállaltak a háború elkerülésére”. Ld. PRANDLER Á.: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 33.o. (33. lábjegyzet), 34-35.o.

⁴⁴ Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 15. cikk (7) bekezdés

⁴⁵ Az Egyezségokmány hézagainak kitöltésére a háborúindítás tilalmát teljessé tevő, 1924. évi genfi jegyzőkönyv lett volna hivatott, ám a kísérlet az Egyesült Királyság, Olaszország és több más állam ellenkezése miatt végül megbukott. Ld. HARRIS, H. W.: The League of Nations. Ernest Benn Ltd., London, 1929. 29.o.; WEHBERG, H.: Grundprobleme des Völkerbundes. Hensel & Co. Verlag, Berlin – Friedenau, 1926. 46-56.o.

⁴⁶ E tárgyban, többek között, ld. DINSTEN, War, Aggression and Self-Defence, 76-77.o.; WALDOCK, The Regulation of the Use of Force..., 471.o.

⁴⁷ Ld. Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya, 17. cikk

minden oly körülményre, amely azzal fenyeget, hogy megzavarja a békét vagy a nemzetek között a jó egyetértést, amelytől a béke függ.”⁴⁸

Hasonló mérföldkőként szokás tekinteni az 1925. évi locarnói egyezményekre is, noha azok a részes államok jóval kisebb száma, és tárgyuk partikuláris jellege miatt az univerzális vizsgálódások szempontjából valamelyest szerényebb jelentőséggel bírnak. Az egyezmények A. függelékének 2. cikkében Németország és Belgium, valamint Németország és Franciaország kölcsönösen kötelezettséget vállaltak arra, hogy „egy esetben sem nyúlnak egymással szemben a támadás, vagy betörés, vagy háború eszközeihez”. E kötelezettség alól ugyanezen szakasz három kivételt ismert el: a „jogos önvédelem” gyakorlását, a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 16. cikke szerinti eljárást, valamint azon eljárásokat, amelyek a Szövetség Közgyűlésének vagy Tanácsának határozata, vagy az Egyezségokmány 15. cikk (7) bekezdése alapján foganatosítottak, feltéve ez utóbbi esetben, hogy a fellépés „olyan állam ellen irányul, amely először támadott”.⁴⁹ A „támadás” és a „betörés” kifejezések használata mindenképpen progresszív lépés volt az Egyezségokmányoz képest, és alighanem kizárta a humanitárius intervenció jogszerűségét az érintett államok viszonylatában.

Míg a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya nem törekedett a háború teljes és általános kiküszöbölésére, addig az 1928. augusztus 27-én, Párizsban elfogadott, leginkább csak Briand-Kellogg-paktumként ismert szerződés kifejezetten ezzel a céllal jött létre. A dokumentum meglepően rövid, mindössze három cikkből áll, melyek közül az első kettő tekinthető érdemi rendelkezésnek. A háború átfogó tilalmát a következőképpen fogalmazták meg:

„A Magas Szerződő Felek népeik nevében ünnepélyesen kijelentik, hogy a háborúnak a nemzetközi viszályok elintézése céljából való igénybevételét elítélik s egymáshoz való viszonyukban erről, mint a nemzeti politika eszközéről lemondanak.”⁵⁰

Akárcsak az Egyezségokmány, a Briand-Kellogg-paktum sem tartalmazott kifejezett rendelkezéseket a fegyveres beavatkozások vonatkozásában, ide értve a humanitárius intervenciót is. Annak alátámasztására, hogy e paktum sem érintette a humanitárius intervenció jogszerűségét – ha ugyan volt ilyen – voltaképpen ugyanaz említhető meg, mint amit a Nemzetek Szövetsége kapcsán kifejtettem. A szerződés a háborúról, nem pedig az erőszakról vagy a fegyveres erő alkalmazásáról szól. A paktum továbbá csak a „nemzeti politika” eszközeként tiltotta meg a háborút, márpedig a humanitárius intervenciónak **per definitionem** már ekkoriban is mentesnek kellett lennie a közvetlen nemzeti érdekektől. Az emberi jogok túlnyomó részének belső joghatóságba tartozása miatt azonban kétséges, hogy azok háborúnak minősülő, erőszakos védelme lehetett-e ekkoriban a „nemzetközi politika” eszköze, s mint ilyen, a paktum alapján esetleg megengedhető cselekmény.

Mivel a szerződés általános célja a háború teljes kiküszöbölése felé mutatott, nagyobb a valószínűsége annak, hogy az abban szereplő „háború” kifejezés, a formális értelemben vett háborún túl, immár a fegyveres erőszak minden más formáját is magában foglalta.⁵¹ Ilyen

⁴⁸ Uo., 11. cikk (2) bekezdés

⁴⁹ Pact of Locarno, Annex A: Treaty of Mutual Guarantee between the United Kingdom, Belgium, France, Germany, and Italy, Locarno, 16 October 1925, Article 2 (Az említett rendelkezéseket magyarul ld. IRK, **id. mű.** 273-274.o.)

⁵⁰ Szerződés a háború igénybevételéről való lemondás tárgyában (Briand-Kellogg-paktum), I. cikk. Kihirdette: 1929. évi XXXVII. törvénycikk a háború igénybevételéről való lemondás tárgyában, Párizsban, 1928. évi augusztus hó 27-én kötött nemzetközi szerződés becikkelyezéséről.

⁵¹ Erre enged következtetni a paktum II. cikke is, amelyben az államok a viták békés rendezésére vállaltak kötelezettséget. Minthogy ez az obligáció az erőszak tilalmának inverze, s ekként annak elválaszthatatlan

következtetésre jutott például az 1960-as években Ian Brownlie, aki nézetét mind a szerződés szövegében, mind a jogtudományban, mind pedig az államok utólagos gyakorlatában megerősítve látja.⁵² Brownlie érvelése rendkívül körültekintő és kétségtől megalapozottnak tűnik, mégsem ad azonban választ a következő kérdésre: Amennyiben – ahogyan állítja – a Briand-Kellogg-paktum, az önvédelem és a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 16. cikkében foglaltak implicit kivételével⁵³, kizárta az erőszak alkalmazásának valamennyi formáját, miért nem tükrözi ugyanezt az álláspontot a korabeli jogtudomány? Említettem ugyan, hogy a két világháború között szemlátomást csökkent azon szerzők száma, akik elfogadták a humanitárius intervenció jogszerűségét, azonban még ők sem vallották ezt a – leginkább az ENSZ Alapokmányának rendszerére emlékeztető – megszorító nézetet. Faluhelyi Ferenc például így fogalmazott:

„Csupán csak megemlítendőnek látszik az, hogy téves azoknak az újságcikkeknek az állítása, amelyek a Kellogg-Paktummal kapcsolatban azt hangsúlyozzák, hogy a háboru evvel ki lett törölve a nemzetközi jognak szótárából. Erről szó sincs.”⁵⁴

Josef L. Kunz lényegében hasonló álláspontot fogalmazott meg 1951-ben, ám ő meg is indokolta vélekedését:

„Az önvédelem elfogadott jogszerűsége, valamint minden egyes állam feljogosítása arra, hogy maga legyen az egyetlen bíró, aki eldönti, vajon fennállnak-e az önvédelem feltételei, ezt a paktumot gyakorlatilag az általános nemzetközi jog pusztá kifejtésévé teszi. [...] A gyakorlat bebizonyította, hogy az Egyezségokmány és a Kellogg-paktum, a „háború” jogi fogalmát körülvevő bizonytalanság aurája folytán, lehetővé tették az „álcázott háborúk” viselését.”⁵⁵

Kunz – valamivel több mint két évtized távlatából – módfelett lesújtóan nyilatkozott a paktumról, hiszen elvitatta annak gyakorlati értékét, mondván az nem más, mint az általános nemzetközi jog egyszerű kifejtése, „*restatement*je”. Nézetének kritikai éle azonban csak úgy érthető meg, ha elvonatkoztatunk az önvédelem jelenleg hatályos nemzetközi jogi szabályozásától, és a kategóriát a klasszikus nemzetközi jog rendszerében – az önfenntartás jogával való szoros összefonódása miatti „parttalansága” fényében – értelmezzük.⁵⁶

velejárója, logikusnak tűnik a következtetés, miszerint a paktum – a formális értelemben vett háborún túl – egyúttal az önszegély valamennyi fegyveres megnyilvánulási formáját is kizárta.

⁵² Ld. BROWNLIE, *International Law and the Use of Force*..., 87.o. Hasonló értelemben – miszerint a fegyveres erőszak 1928 óta, az önvédelem esetét kivéve, jogszerűen nem alkalmazható – ld. VALKI L.: *A nemzetközi jog társadalmi természete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 235.o.*

⁵³ Ld. BROWNLIE, *International Law and the Use of Force*..., 89.o.

⁵⁴ FALUHELYI F.: *A párizsi Kellogg-Paktum és annak jelentősége. Somogy megyei Keresztény Irodalmi és Nyomda Rt., Kaposvár, 1929. 11.o.* Eltérő megfontolások alapján, de összességében hasonló szellemben ld. BROWN, P. M.: *Undeclared Wars. Am. J. Int'l L.*, Vol. 33. No. 3. (July 1939), 540.o.; BUZA, *A nemzetközi jog*..., 357.o.; WEHBERG, *Die Völkerbundsatzung*, 96.o.

⁵⁵ KUNZ, *Bellum Justum and Bellum Legale*, 532-533.o. Az 1945 után megjelent művek jelentős hányadában is azzal a következtetéssel találkozhatunk, hogy a Briand-Kellogg-paktum nem helyezte jogon kívül a fegyveres erőszak minden formáját. Ld. DINSTEIN, *War, Aggression and Self-Defence*, 80.o.; JIMÉNEZ de ARÉCHAGA, *id. m.l.* 87.o.; SCHWARZENBERGER, G.: *The Fundamental Principles of International Law. R.C.A.D.I.*, Tome 87 (1955-I), 329.o.; STONE, *Aggression and World Order*, 32.o.; WALDOCK, *The Regulation of the Use of Force*..., 473-474.o.

⁵⁶ A paktummal kapcsolatos értelmező nyilatkozatok jelentős része az önvédelem tágabb értelemben vett jogának fenntartására vonatkozott. Az Egyesült Államok – a Monroe-elv fenntartása mellett – a következőképp tekintett a szerződés és az önvédelem viszonyára: „Ez minden szuverén természetes joga, hasonlóképpen minden egyéné, és bennerejlik valamennyi szerződésben.” *Statement of Hon. Frank B. Kellogg, Secretary of State, 7 December 1928. Ld. U.S. Sen., 70th Cong., Hearings Before the Committee on Foreign Relations on the General*

Amennyiben a Briand-Kellogg-paktum mégis megtiltotta a humanitárius intervenciókat, egy kettős rezsim jött létre (feltéve, hogy e beavatkozások mindaddig jogszerűek voltak). A paktum részes államainak – azaz az államok túlnyomó többségének – egymásközi viszonyában ez a cselekmény jogellenessé vált. A szerződésben nem részes államok egymás közötti, valamint a részesek és a nem részesek közti viszonyban azonban továbbra is a szokásjog maradt érvényben, melynek tartalma aligha egyezett meg a paktum újszerű rendelkezéseivel.

Összességében, úgy vélem, hogy a humanitárius intervenció klasszikus kori jogszerűsége vagy jogellenessége tárgyában tökéletes bizonyossággal nem lehet állást foglalni. Mindkét véglet bizonyítható és védhető, ám egyik sem bizonyul feltétlenül és vitathatatlanul helyesnek. Sem a szokásjog, sem az állami gyakorlat, sem a tételes jogi jogforrások nem adnak egyértelmű útmutatást ebben a kérdésben. Ha mindenképpen ítéletet kellene alkotni, azt mondanám, hogy a XIX. század nemzetközi jogának **szellemiségéhez** inkább a humanitárius intervenció jogszerűsége állhatott közelebb, ám ez szellemiség a XX. század elején – főleg a két világháború közötti időszakban – fokozatosan háttérbe szorult és megváltozott. Míg az 1800-as években a vélelem e beavatkozások jogszerűsége mellett szólt, addig az a két világháború között megfordult, noha egyértelmű korszakhatárt még így sem képezhetett.⁵⁷

2. A humanitárius intervenció megindításának jogszerűsége a kortárs nemzetközi jogban

2.1. Az erőszak átfogó tilalmának rendszere

Az ENSZ San Francisco-ban, 1945. június 26-án aláírt Alapokmányának ugyanezen év október 24-i hatálybalépésével kezdetét vette a **ius contra bellum** – jelenleg is tartó – időszaka. A korszak megjelölésére oly gyakran használt latin kifejezés azonban nem egészen pontos, hiszen az Alapokmány értelmében nemcsak a háború, hanem – néhány kivételtől eltekintve – az erőszak valamennyi formája jogellenesnek minősül. A történelmi jelentőségű korszakváltás eredményeképpen megváltozott a humanitárius intervenció rendszertani elhelyezkedése is. Ezek a beavatkozások ettől az időponttól kezdve már nem az intervenció, hanem az erőszak tilalmának elve keretében tárgyalandók. Ezt részben az akció által involvált fegyveres erő, részben pedig az teszi indokolttá, hogy az emberi jogok kikerültek az államok kizárólagos joghatóságából, s ezáltal az intervenció lehetséges tárgyainak köréből is. (Mindazonáltal könnyen elképzelhető, hogy egyes előfordulások egyszerre sértik mindkét princípiumot.⁵⁸) Az erőszak tilalmának középpontjában az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése áll, melynek értelmében:

Pact for the Renunciation of War signed at Paris, 27 August 1928. Nagy-Britannia – „brit-Monroe-doktrínaként” ismertté vált – interpretációja így hangzott: „Ami a május 19-i jegyzékem arra vonatkozó szakaszát illeti, miszerint bizonyos régiókban, melyekben a jólét és az integritás különleges és létfontosságú érdeket képez békénk és biztonságunk szempontjából, nem szükséges megismételnem, hogy Nagy-Britanniában Őfelsége Kormánya azon értelem szerint fogadja el az új szerződést, hogy az nem érinti az e tekintetben fennálló cselekvési szabadságát.” Note of Sir Austen Chamberlain to Mr. Atherton, Foreign Office, 18 July 1928

⁵⁷ Ellery C. Stowell 1939-ben már a következőket írta: „El kell azonban ismernünk, hogy a vélelem **alap esetben** az ilyen akció ellen, és a másik állam belügyeibe való be nem avatkozás szabálya mellett szól.” STOWELL, E. C.: Humanitarian Intervention. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 33. No. 4. (October 1939), 734.o. (Kiemelés tőlem.)

⁵⁸ Az erőszak és a beavatkozás tilalmának összefonódását sejteti például a Nemzetközi Bíróság Korfu-szoros ügyben hozott ítélete, ami az Egyesült Királyság haditengerészeti erőinek alkalmazását az alábbi szavakkal ítélte el: „A Bíróság a **beavatkozás** állítólagos jogára csak, mint az erőpolitika megnyilvánulására tud tekinteni, amely a múltban a legsúlyosabb visszaélésekre vezetett, és amely, bármilyenek is legyenek a nemzetközi rend jelenlegi hibái, nem kaphat helyet a nemzetközi jogban. A beavatkozás talán még kevésbé elfogadható ama kifejezett formájában, melyet így öltene; minthogy a dolgok természetéből fakadóan, az a leghatalmasabb államoknak

„A Szervezet összes tagjainak nemzetközi érintkezéseik során más Állam területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló erőszakkal való fenyegetéstől vagy erőszak alkalmazásától tartózkodniok kell.”⁵⁹

A rendelkezés megszövegezői szemlátomást okultak a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányában, valamint a Briand-Kellogg-paktumban szereplő „háború” kifejezéssel összefüggő végzetes problémákból, és a tilalmat az „erőszak” tekintetében fogalmazták meg. Sokáig vitatott volt, hogy az „erőszak” kifejezés milyen tartalmat takar. Felöleli-e a fegyveres erőn túl, a gazdasági, politikai vagy ideológiai erőszakot is, vagy nem? Tény, hogy ez utóbbi magatartások is – de különösen a gazdasági erőszak – képesek olyan intenzitású kényszer kifejtésére, amely a sértett állam oldalán akár a fegyveres erő alkalmazásához fogható hátrányokat tud okozni. Mindazonáltal az Alapokmány előkészítő anyagai⁶⁰, szövegének rendszere és összefüggései⁶¹, az államok későbbi gyakorlata⁶², valamint a szakirodalom⁶³ egyaránt arra engednek következtetni, hogy az „erőszak” kifejezés kizárólag fegyveres erőszakot jelent, tekintet nélkül az alkalmazott fegyverek jellegére. A politikai, a gazdasági és az ideológiai erőszak többnyire beavatkozást valósít meg, azonban nem sérti az erőszak tilalmának elvét.

Az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében foglalt tilalom címzettjei a szervezet tagállamai, ám minden állam a „kedvezményezettje”⁶⁴, tekintet nélkül arra, hogy tagja-e az ENSZ-nek, vagy nem. A védett államok körének így módon történő kiterjesztése innovatív és döntő fontosságú lépés volt az erőszak átfogó tilalmának megteremtése szempontjából, hiszen ezáltal kiküszöbölhetővé váltak az *inter se* klauzulákból, valamint az állítólagos szokásjogra való homályos hivatkozásokból eredő hátrányok. Az általános tilalmat erősíti – és teszi a tagok és a nem tagok között kvázi kölcsönössé – a 2. cikk (6) bekezdése, melynek értelmében:

lenne fenntartva, és könnyen helytelen irányba terelné a nemzetközi igazságszolgáltatást.” The Corfu Channel Case (Albania v. United Kingdom), Merits, Judgement of 9 April 1949, I.C.J. Reports 1949, 35.o. (Kiemelés tőlem.)

⁵⁹ ENSZ Alapokmány, 2. cikk (4) bekezdés

⁶⁰ A San Francisco-i konferencián kifejezetten elutasították a gazdasági erőszak beiktatására vonatkozó brazil kezdeményezést. Ld. U.N.C.I.O. Docs., Vol. VI., 334, 609.o., idézi: RANDELZHOFFER, A.: Article 2(4). In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 112.o. (29. lábjegyzet)

⁶¹ Az Alapokmány angol nyelvű hiteles szövegében, a „fegyveres erő” (*armed force*) kifejezés egyaránt megtalálható a preambulumban, valamint a 41, 43, 44, 46. és 47. cikkben. Az Alapokmány magyar nyelvű hivatalos fordításában ugyanez a fordulat még a 42. cikkben is szerepel.

⁶² A szerződések jogáról szóló, 1969. évi bécsi egyezmény 52. cikke az erőszak alkalmazását semmisségi oknak tekinti. A bécsi konferencián azonban elfogadtak egy – kötelező erőt nélkülöző – nyilatkozatot is, ami ünnepélyesen elítélte a szerződéskötés során alkalmazott gazdasági kényszert is, noha az egyezményben foglaltakhoz hasonló joghatást értelemszerűen nem fűzhetett hozzá. Ez a körülmény szintén jelzi, hogy a nemzetközi jogban az „erőszak” kifejezés kizárólag a fegyveres erőszakra utal. Az 52. cikk előkészítő anyagait, az említett nyilatkozatot és az ahhoz kapcsolódó határozatot ld. WETZEL – RAUSCHNING, The Vienna Convention on the Law of Treaties, 361-370.o.

⁶³ Vö. BROWNIE, International Law and the Use of Force..., 362-363.o.; VIRALLY, M.: Article 2, Paragraphe 4. In: COT, J.-P. – PELLET, A. (ed.): La Charte des Nations Unies. Commentaire article par article. Economica – Bruylant, Paris – Bruxelles, 1985. 120.o.; DINSTEIN, War, Aggression and Self-Defence, 80-81.o.; DONNER, *id. mű.* 173.o.; GOODRICH – HAMBRO, *id. mű.* 104.o.; JIMÉNEZ de ARÉCHAGA, *id. mű.* 88.o.; RANDELZHOFFER, Article 2(4), 112.o.; WALDOCK, The Regulation of the Use of Force..., 492.o.; WEHBERG, H.: L’interdiction du recours à la force. Le principe et les problèmes qui se posent. *R.C.A.D.I.*, Tome 78 (1951-I), 69.o.

⁶⁴ Amint arról később még szó lesz, napjainkban – szokásjogi úton, valamint az ENSZ-tagságon keresztül – természetesen minden államot *kötelez* is a 2. cikk (4) bekezdésében foglalt tilalom.

„A Szervezet biztosítja, hogy amennyiben a nemzetközi béke és biztonság fenntartása érdekében szükséges, azok az Államok is, amelyek az Egyesült Nemzeteknek nem tagjai, ezeknek az elveknek megfelelően járnak el.”⁶⁵

A 2. cikk (4) bekezdése csak a tagállamok által, a „nemzetközi érintkezéseik során” alkalmazott erőszakot tiltja meg. **A contrario**, nem esik e cikk hatálya alá az állam területén, annak határain belül dülő erőszak. Ez a rendelkezés egybecseng a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya 10. cikkének „külső támadásra” vonatkozó fordulatával. Lényeges különbség azonban, hogy míg az Egyezségokmányban a védett államok köre nem terjedt túl a tagokon, addig az Alapokmány rendszerében a „nemzetközi érintkezés” egyaránt felöleli a tagállamok egymás közötti, és a nem tagállamokhoz fűződő viszonyait. Az államon belüli erőszak beiktatásának elmaradása – a szuverenitás tiszteletben tartása okán – ugyan érthető és szükséges megoldásnak bizonyult, ám nyitva hagyta a meghívásra történő fegyveres beavatkozások jogszerűségének kérdését, annak valamennyi vitatott szegmensével egyetemben. El kell ismerni, hogy egy másik állam területén, a legitim kormány kifejezett kérése vagy engedélye nyomán végrehajtott külső fegyveres beavatkozások – főszabály szerint – jogszerűek. Léteznek azonban esetek, amikor a felkérésre jogosult kormány kiléte vagy legitimitása nem állapítható meg, és ezért a többi állam elvileg szabadon dönthet, hogy melyik felet tekinti legitimnek. Mivel ilyenkor fennáll a veszélye, hogy a szembenálló felek kérelmére végrehajtott külső beavatkozások sora egy kiterjedt nemzetközi fegyveres összeütközéshez vezetve, aláássa a 2. cikk (4) bekezdésének eredeti célját, a kérdéses intervenciók jogszerűségének tudományos megítélése az elutasítás, de legalábbis a valamennyi fél általi meghívás megkövetelése felé mozdult el.⁶⁶

Lényeges, hogy bár a polgárháborúk és az államon belüli erőszak egyes formái kívül esnek a 2. cikk (4) bekezdésének szabályozási körén, ez nem jelenti azt, hogy ezekkel szemben az ENSZ tehetetlen. Amint arról hamarosan szó lesz, a Biztonsági Tanács megfelelő esetben a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének nyilváníthatja az ilyen konfliktusokat is, megnyitva ezáltal az utat az Alapokmány VII. fejezetében szereplő kényszerintézkedések alkalmazása előtt. Ráadásul ezzel az ENSZ beavatkozást sem valósít meg, hiszen a 2. cikk (7) bekezdése értelmében, a Tanács VII. fejezet szerinti cselekvése kivételt képez a szervezetet terhelő beavatkozási tilalom alól.⁶⁷

Az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése a többi állam „területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló” erőszakot tiltja. A területi épség és a politikai függetlenség védelme – lévén mindkettő az állami szuverenitás létfontosságú eleme – már a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának 10. cikkében is helyet kapott, azzal az eltéréssel, hogy ott a „jelenlegi politikai függetlenség” szerepelt, lévén a rendelkezés megszövegezői mindenekelőtt az első világháború utáni **status quo** fenntartását tartották szem előtt. A területi épségre és a politikai függetlenségre történő utalást a kis államok nyomására, San Francisco-ban foglalták az Alapokmány szövegébe, akik egy további garanciát láttak ebben a megfogalmazásban. Az erőszak tilalmát az ENSZ céljaival ellentétes magatartások teszik teljessé, lefedve a területi épség és a politikai függetlenség elleni akciókon kívül eső cselekmények körét is. A szervezet

⁶⁵ ENSZ Alapokmány, 2. cikk (6) bekezdés

⁶⁶ Vö. KNOF, M. – KRESS, C.: Der Nicaragua-Fall des IGH im Spannungsfeld zwischen Gewaltverbot und Interventionslust. **Österr. Z. Öffentl. Recht**, Vol. 41. No. 1. (1990), 45-46.o.

⁶⁷ ENSZ Alapokmány, 2. cikk (7) bekezdés: „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem jogosítja fel az Egyesült Nemzeteket arra, hogy olyan ügyekbe avatkozzanak, amelyek lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe tartoznak és nem kötelezi a tagokat arra sem, hogy az ilyen ügyeket a jelen Alapokmánynak megfelelő rendezési eljárás alá bocsássák; ez az elv azonban a VII. fejezetben tárgyalt kényszerítő intézkedések alkalmazását semmiben sem érinti.”

céljai közül e tekintetben az 1. cikk (1) bekezdésében foglaltak bírnak különös jelentőséggel. Eszerint az Egyesült Nemzetek célja, hogy:

„1. fenntartsa a nemzetközi békét és biztonságot és evégből hathatós együttes intézkedéseket tegyen a békét fenyegető cselekmények megelőzésére és megszüntetésére a támadó cselekményeknek vagy a béke más módon történő megbontásának elnyomására, valamint békés eszközökkel, az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon rendezze vagy megoldja azokat a nemzetközi viszályokat és helyzeteket, amelyek a béke megbontására vezethetnek.”⁶⁸

Az idézett rendelkezés, valamint a preambulum ama szakasza, mely szerint „fegyveres erő alkalmazására, ha csak közérdek nem kívánja, sor többé ne kerüljön” egyaránt arra engednek következtetni, hogy az erőszak tilalma alól csak azok a kivételek léteznek, amelyeket az Alapokmány kifejezetten megemlít. Ezért hangsúlyozandó, hogy a területi épségre, a politikai függetlenségre, illetve az ENSZ céljaira történő utalásnak nem tulajdonítható restriktív értelem. Más szavakkal, a 2. cikk (4) bekezdésének eme fordulata a tilalom kiterjesztésére, nem pedig behatárolására szolgál. Mindazonáltal – amint arról szó lesz – létezik olyan interpretáció is, miszerint az Alapokmány csak a területi épség vagy a politikai függetlenség, illetve az ENSZ céljaival ellentétes erőszakot tiltja.

Végül, de nem utolsó sorban, a 2. cikk (4) bekezdése – az erőszak alkalmazásán túl – az erőszakkal való fenyegetést is tilalmazza, azonban nem határozza meg, mely cselekmények minősülnek annak. Az egyik jogtudományi meghatározás szerint:

„Nemzetközi szinten az erőszakkal való fenyegetés egy döntéshozó által megfogalmazott és a megcélzott közönséghez intézett, explicit vagy implicit üzenet, ami jelzi, hogy amennyiben nem tesznek eleget egy szabálynak vagy követelésnek, erőszak alkalmazására fog sor kerülni.”⁶⁹

A fenyegetés többféle formában jelentkezhet: lehet szóbeli vagy írásbeli, belemagyarázható egy kollektív védelmi szerződésbe, manifesztálódhat összefüggő nyilatkozatok sorozatában vagy konkrét cselekményekben, illetőleg egyéb, közvetett módokon.⁷⁰ A nyilvánvaló sokszínűség ellenére, az erőszakkal való fenyegetés legtipikusabb megnyilvánulásainak azonban az ultimátum, a határmenti csapatösszevonások, a partok mentén tartott erődemonstráció és az általános mozgósítás tekinthetők.⁷¹

Az Alapokmány mindössze három kivételt ismer el az erőszak tilalma alól: a Biztonsági Tanács által, a VII. fejezet alapján elrendelt, fegyveres erő alkalmazásával járó kényszerintézkedéseket, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának gyakorlását, valamint az „ellenséges államokkal” szembeni műveleteket.⁷² A humanitárius intervenció szempontjából e

⁶⁸ ENSZ Alapokmány, 1. cikk (1) bekezdés

⁶⁹ SADURSKA, R.: Threats of Force. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 82. No.2. (April 1988), 242.o. Hasonló értelemben ld. BROWNLIE, International Law and the Use of Force..., 364.o.

⁷⁰ Ld. uo. 242-243.o.

⁷¹ Vö. JIMÉNEZ de ARÉCHAGA, *id. mű.* 88.o.

⁷² Vö. RANDELZHOFFER, Article 2(4), 119-121.o. Megjegyzendő, hogy az Alapokmányban foglalt kivételek tovább tagolhatók, így egyes szerzők az erőszak jogszerű alkalmazásának kettőnél vagy háromnál lényegesen több kivételéről tesznek említést. Ian Brownlie például a következőket sorolta fel: ENSZ-mandátummal alkalmazott erőszak, „ellenséges állam” ellen alkalmazott erőszak, egyéni önvédelem, kollektív önvédelem, harmadik állam védelme, amennyiben az nem minősül kollektív önvédelemnek, regionális megállapodás vagy szervezet keretében, az Alapokmány VIII. fejezete alapján alkalmazott erőszak, valamint a más állam területén, annak kormánya által kifejezetten engedélyezett erőszak. BROWNLIE, I.: The Principle on Non-Use of Force in Contemporary International Law. In: BUTLER, W. E. (ed.): The Non-Use of Force in International Law. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1989. 22.o. Összehasonlításképpen, Oscar Schachter az alábbi kivételekről tett

három kivétel közül kizárólag a VII. fejezet szerinti akciók bírnak relevanciával. Az önvédelem tekintetében már az elhatárolás során megállapítást nyert, hogy gyakorlása független a humanitárius intervenció kategóriájától – legalábbis a kifejezés azon értelmében, amelyben azt a jelen írás használja és vizsgálja. Az Alapokmány 107. cikkében⁷³ szereplő „ellenséges állam” klauzula – amelynek legfontosabb sajátossága, hogy a második világháború során, az Alapokmány bármely aláírójával hadban álló államok ellen, a háború során alkalmazott erőszakot **en bloc** kivette a 2. cikk (4) bekezdésének hatálya alól – rendelkezései mára elavultak és alkalmazhatatlanná váltak, ezért azok sem a humanitárius intervenció, sem az erőszak bármely egyéb formájának igazolására nem használhatók fel.

Rendkívül fontos az erőszak átfogó tilalma szempontjából annak megválaszolása, hogy az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése – illetve általában véve az Alapokmány erőszak tilalmára vonatkozó rendelkezései – részét képezik-e a szokásjognak, és ha igen, milyen tartalommal. A XX. század végén, a XXI. század elején, amikor a földkerekség csaknem valamennyi állama tagja a világszervezetnek aligha lehet kétséges, hogy az Alapokmány vonatkozó rendelkezése az általános nemzetközi jog részét képezi. Ezt tükrözi a Nemzetközi Bíróság Nicaragua-ügyben megfogalmazott nézete is:

„A Bíróság tehát úgy találja, hogy mindkét fél azon az állásponton van, miszerint az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt, erőszak tilalmára vonatkozó elvek, lényegüket tekintve megegyeznek azokkal, amelyek a nemzetközi szokásjogban találhatók. Így mindkét fél osztja azt a nézetet, hogy e téren az alapelvet az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 2. cikk (4) bekezdésében alkalmazott szöveg fejezi ki.”⁷⁴

A 2. cikk (4) bekezdésének szokásjoghoz fűződő viszonya következtetésképp elsősorban történelmi relevanciával bír, és jelentősége pusztán a nem tagok által végrehajtott humanitárius intervenciók jogszerűsége tekintetében lehet. Ily módon, az alábbi fejtegetés kimondottan az 1945 utáni egy-két évtizedre fókuszál, amely időszakban még számos olyan állam létezett, amelyik nem volt tagja az ENSZ-nek.

Az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdése és a szokásjog kapcsolatára vonatkozóan két hipotézis állítható fel. Az első hipotézis értelmében, az erőszak Alapokmányban foglalt tilalmának tartalma már a hatálybalépés óta megegyezik az általános nemzetközi jog szerinti tilalommal, míg a másik alapján értelemszerűen nem. Az első állítás két úton igazolható. Egyfelől annak a marginális nézetnek a bizonyításával, hogy az Alapokmány elfogadása – többek között az olyan rendelkezések miatt, mint a 2. cikk (6) bekezdése és a 103. cikk – „azonnali nemzetközi szokásjogot” teremtett, pontosabban egyidejűleg módosította az erőszak tilalma kapcsán fennálló szokásjog tartalmát; másfelől abból kiindulva, hogy maga az Alapokmány az, ami a szokásjogot tükrözi. Ez utóbbi teória kapcsán hangsúlyozandó, hogy a szokásjog ebben az esetben az 1945-ben fennálló szokásjogot jelenti, nem pedig a XIX. századi – **ius ad bellum**ra épülő – jogot.⁷⁵ Ugyanakkor arról sem szabad megfeledkezni, hogy

említést: biztonsági tanácsi mandátummal alkalmazott erőszak, egyéni önvédelem, kollektív önvédelem, regionális megállapodás vagy szervezet keretében alkalmazott erőszak, békefenntartó műveletek, valamint az Alapokmány 106. cikke szerinti „együttes fellépés”. SCHACHTER, O.: Authorized Uses of Force by the United Nations and Regional Organizations. In: DAMROSCH, L. F. – SCHEFFER, D. J. (ed.): Law and Force in the New International Order. Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford, 1991. 65.o.

⁷³ ENSZ Alapokmány, 107. cikk: „A jelen Alapokmány egyetlen rendelkezése sem érinti vagy tiltja azokat a műveleteket, amelyeket az ilyen műveletekért felelős Kormányok a második világháborúban a jelen Alapokmány bármely aláírójával hadban álló valamely Állam ellen a háború folyományaképpen foganatosítottak vagy engedélyeztek.”

⁷⁴ Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgement of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986, para. 188., 99.o.

⁷⁵ Vö. BROWNLIE, The Principle on Non-Use of Force..., 19.o.

a klasszikus nemzetközi jog két világháború közötti szokásjoga – noha döntően az erőszak jogellenessége mellett szólt – meglehetősen ellentmondásos és homályos volt, ezért kétséges, hogy azt az Alapokmány egyáltalán tükrözheti-e. Véleményem szerint, a legrealisabbnak az a feltételezés tűnik, amely szerint a 2. cikk (4) bekezdése és a szokásjog az Alapokmány elfogadása idején eltérő tartalommal rendelkeztek, és a szokásjog csak utóbb – részben a szervezet tagságának gyarapodása következtében – igazodott az alapokmányi tilalomhoz. Ez a folyamat legkésőbb az 1960-as évek közepére lezárult, hiszen az ENSZ Közgyűlésének erőszak tilalmát is érintő elvi jelentőségű deklarációi egyúttal az államok *opinio iuris*át is tükrözik. Ezt a vélekedést – közvetve – a jogtudomány egyes képviselői is alátámasztják, legfőképpen azok, akik az 1940-es évek végén és az 1950-es évek folyamán, a szemlátomást egyértelmű alapokmányi tilalom ellenére, jóval „engedékenyebbek” bizonyultak az erőszak átfogó tilalmának értelmezése során.⁷⁶ Jelenleg azonban a 2. cikk (4) bekezdésének tartalma megegyezik a releváns szokásjogi norma tartalmával, vagy legalábbis nem létezik köztük lényeges eltérés.⁷⁷ Végezetül, újfent meg kell említeni, hogy az erőszak tilalmának feltétlen alkalmazást igénylő, avagy kógens jellege általánosan elfogadott tény.⁷⁸

2.2. Humanitárius intervenció az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazásával

Minthogy a kortárs nemzetközi jog humanitárius intervencióit sem a továbbélő szokásjog, sem az önvédelem jogára való hivatkozás, sem a célállam kormányának hozzájárulása⁷⁹ nem teheti jogszerűvé, egyetlen lehetőség van annak jogszerű megindítására: ha arra a Biztonsági Tanács által adott előzetes felhatalmazás birtokában kerül sor. Ennek menete megegyezik az erőszak – önvédelmen kívüli – jogszerű alkalmazásának általános sémájával.

Amint már utaltam rá, a Biztonsági Tanács az Alapokmány – „Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében” címet viselő – VII. fejezete alapján rendelheti el a fegyveres erő alkalmazását. Az erőszakos kényszerintézkedések – köztük a humanitárius intervenció – fogatosítása felé vezető út első állomása az Alapokmány 39. cikke:

„A Biztonsági Tanács megállapítja a béke bárminő veszélyeztetésének vagy megszegésének, vagy bárminő támadó cselekménynek fennforgását és vagy megfelelő ajánlásokat tesz, vagy határoz afelett, hogy milyen rendszabályokat kell a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében a 41. és 42. Cikkek alapján fogatosítani.”⁸⁰

A Biztonsági Tanács a 39. cikk alapján rendkívül tág mérlegelési jogkört élvez annak megállapítása során, mit tekint a béke veszélyeztetésének, a béke megszegésének, illetve

⁷⁶ Vö. például OPPENHEIM, *International Law* (LAUTERPACHT ed.), 312.o.; VERDROSS, *id. mi.* 260.o.

⁷⁷ Ld. ASRAT, B.: *Prohibition of Force under the UN Charter. A Study of Art. 2(4)*. Iustus Förlag, Uppsala, 1991. 52-53.o.

⁷⁸ Többek között ld. *Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America)*, Merits, Judgement of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986, para. 190., 100-101.o.; WETZEL – RAUSCHNING, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 377.o.; *Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001), *Commentary to Article 40*, para. 4. (283.o.)

⁷⁹ A célállam hozzájárulása esetén nem beszélhetünk erőszak alkalmazásáról, hanem csak egyfajta katonai együttműködésről, ami azonban nélküli a humanitárius intervencióra jellemző kényszerítő jelleget. Az állam előzetes hozzájárulása – nézőpont függvényében – jogszerűvé teheti a beavatkozást, ám kétséges, hogy az humanitárius intervenciónak tekinthető-e. Kérdéses továbbá, hogy beszélhetünk-e kényszerről, ha az állam előzetesen hozzájárulását adja a Biztonsági Tanács valamely cselekvéséhez, ám a Tanács mégis az Alapokmány VII. fejezete alapján jár el.

⁸⁰ ENSZ Alapokmány, 39. cikk

támadó cselekménynek, azaz agresszióknak. Mivel az Alapokmány egyik fogalmat sem határozza meg, a Tanács gyakorlatilag szabad belátása szerint sorolja – vagy nem sorolja – be az állami cselekményeket egyik vagy másik kategóriába. Ez elsősorban nem jogi, hanem ténybeli és politikai döntés, hiszen maga a Biztonsági Tanács is egy politikai szerv. Rendkívül tág volta ellenére, a Tanácsot megillető diszkrecionális jogkör azonban csak bizonyos korlátok között érvényesül. Ilyennek tekinthetők például saját eljárási szabályai, a vállalt kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének elve, a nemzetközi *ius cogens*-be tartozó normák, illetőleg az Alapokmány azon rendelkezése, melynek értelmében a Biztonsági Tanácsnak, kötelességei teljesítése során „az Egyesült Nemzetek céljaival és elveivel összhangban kell eljárnia”.⁸¹ Következésképp a Tanács politikai karaktere nem biztosít mentességet esetleges *ultra vires* cselekményeinek jogi következményei alól⁸²: aktusai – jóllehet emellett megdönthető vélelem szól – csak addig tekinthetők jogszerűnek és érvényesek, amíg végrehajtásukra az említett korlátok tiszteletben tartása mellett kerül sor.⁸³

A „béke” kifejezés az Alapokmány rendszerében – így a 39. cikkben is – a fegyveres erő államok közötti szervezett alkalmazásának hiányára utaló fogalom.⁸⁴ Ennek megfelelően a 39. cikk is csak az államközi kapcsolatok békéjének megzavarása esetén alkalmazható, még akkor is, ha szövegében nem a „nemzetközi béke”, hanem csak a „béke” kifejezés áll. Hans Kelsen úgy vélte, hogy a „nemzetközi” jelző hiánya arra utal, hogy a szakaszban szereplő „béke” nem kizárólag az államok egymás közötti kapcsolataira értendő, ám rögtön hozzátette, hogy az e cikk alapján elrendelt rendszabályok viszont már „a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében” kerülnek foganatosításra. Kelsen ebből azt a következtetést vonta le, hogy a „bárminő” szó nem hatalmazza fel a Biztonsági Tanácsot arra, hogy például beavatkozzon egy állam (kormányzat) és annak lakossága között dúló konfliktusba. Mindazonáltal – folytatja a kiváló jogtudós – a Tanács eljárhat abban az esetben, ha megítélése szerint az alapvetően belső összeütközés a nemzetközi békére és biztonságra nézve is veszélyt jelent.⁸⁵ Kelsen rendkívüli éleslátással vetítette előre a Biztonsági Tanács majdani gyakorlatát: a XX. század vége felé közeledve, a főszerv egyre gyakrabban foglalkozott olyan belső konfliktusokkal, válsághelyzetekkel, amelyekről úgy vélte, hogy veszélyeztetik a nemzetközi békét és biztonságot.

A humanitárius intervenció alapját képező kirívó jogsértések pontosan ebbe a körbe – konkrétan a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének kategóriájába – tartoznak. Az állam polgáraival szemben elkövetett kegyetlenkedései – logikailag – aligha tartozhatnak a béke megszegése vagy a támadó cselekmények csoportjába. Ennek megindokolásához

⁸¹ Ld. ENSZ Alapokmány, 24. cikk (2) bekezdés. Lényeges, hogy az idézett elv alapvetően a Biztonsági Tanácsban helyet foglaló államokat, nem pedig magát a főszervet kötelezi, hiszen ez utóbbi nem önálló jogalany. Az ENSZ céljai ezzel szemben csak magát a világszervezetet, míg az elvek mind a szervezetet, mind a tagállamokat – ide értve a tanácsi hellyel rendelkező tagokat is – kötelezik. Vö. ENSZ Alapokmány, 1. és 2. cikk bevezető mondatai. A Biztonsági Tanács tevékenységének korlátairól ld. még BEDJAOUI, M.: *The New World Order and the Security Council. Testing the Legality of Its Acts*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1994.; BOWETT, D. W.: *The Impact of Security Council Decisions on Dispute Settlement Procedures*. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 5. No. 1. (1994), 94-97.o.; GOWLLAND-DEBBAS, V.: *Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility*. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 43. Pt. 1. (January 1994), 90-94.o.; SCHWEIGMAN, D.: *The Authority of the Security Council under Chapter VII of the UN Charter*. Kluwer Law International, The Hague – Boston – London, 2001. 163-203.o.

⁸² „Egy szerv politikai jellege nem mentesíti azt az Alapokmány által létrehozott szerződéses rendelkezések tiszteletben tartása alól, amikor azok hatáskörének vagy döntési szempontjainak korlátozásait jelentik.” *Conditions of Admission of a State to Membership in the United Nations (Article 4 of the Charter)*, Advisory Opinion of 28 May 1948, I.C.J. Reports 1948, 64.o.

⁸³ Vö. BOWETT, *The Impact of Security Council Decisions...*, 93, 101.o.

⁸⁴ Ld. FROWEIN, J. A.: *Article 39*. In: *SIMMA, The Charter of the United Nations...*, 608.o.

⁸⁵ Ld. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 731.o. Más megközelítésben: „Kevés kétség férhet ahhoz, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 24. cikke... nem zárja ki a polgárháborús helyzeteket.” FRIEDMANN, W.: *General Course in Public International Law*. *R.C.A.D.I.*, Tome 127 (1969-II), 212.o.

mindenekelőtt tisztázni szükséges e fogalmak jelentését. Bár az Alapokmány nem definiálja, a béke megszegése két vagy több állam fegyveres erői közötti ellenségeskedések, valamint egy állam és egy államként el nem ismert, független **de facto** rezsim közötti fegyveres összeütközések esetén állapítható meg. Ugyancsak ide tartozik a jogellenes megszállás, még abban az esetben is, ha az eredetileg jogszerű volt.⁸⁶

A támadó cselekmény, avagy az agresszió meghatározása ugyan egy közgyűlési határozat formájában rendelkezésre áll, ám annak tartalma nem köti a Biztonsági Tanácsot. Maga a dokumentum is kimondja saját ajánlás jellegét, amikor javasolja, hogy a Tanács „megfelelő módon, az Alapokmánnyal összhangban vegye figyelembe ezt a meghatározást, mint iránymutatást az agresszió cselekménye fennforgásának megállapítása során”.⁸⁷ Ugyanakkor e határozatról is elmondható, hogy ajánlási jellege ellenére, vélhetően a nemzetközi közösségben fennálló **opinio iurist** tükrözi.⁸⁸ A meghatározás 2. cikke ekként foglalja össze az agresszió lényegét:

„A fegyveres erőszak egy állam általi, az Alapokmánnyal ellentétes, első alkalmazása **prima facie** bizonyítékaul szolgál az agresszió cselekményének, jöllehet a Biztonsági Tanács, az Alapokmánnyal összhangban, arra a következtetésre juthat, hogy az agresszió cselekménye elkövetésének megállapítása egyéb releváns körülmények fényében nem indokolt, ide értve azt a tényt is, hogy a szóban forgó cselekmények vagy azok következményei nem bírnak elegendő súllyal.”⁸⁹

Ezt követően a meghatározás egy példalózó felsorolást ad arról, mi tekinthető agresszióknak (pl. egy másik állam területének lerohanása vagy megtámadása, megszállása, területének bombázása, kikötőinek vagy partjainak blokádnak alá vétele, fegyveres erőinek megtámadása): természetesen a saját állampolgárok emberi jogainak súlyos és tömeges megsértése nem szerepel a listán. Elméletileg ugyan a Biztonsági Tanács – kötelező jogforrások híján – akár még ezt a magatartást is agresszióknak nyilváníthatja, ám az említett korlátok fényében, ennek gyakorlati valószínűsége szinte a nullával egyenlő. (Megjegyzendő, hogy az agresszió egyúttal mindig a béke megszegése is.)

A Biztonsági Tanács tehát kizárólag a béke veszélyeztetésére hivatkozással adhat felhatalmazást a humanitárius intervencióra.⁹⁰ A béke veszélyeztetése a 39. cikkben szereplő három fogalom közül a legtágabb, de annyiiban talán a legfontosabb is, hogy ez alkotja a VII. cikk alkalmazásának „alsó küszöbét”. Érdekes módon – tág tartalmi köre folytán – éppen a béke veszélyeztetése terén élvezi a Biztonsági Tanács a legszélesebb mérlegelési jogkört. A béke veszélyeztetésének következeképp az minősül, amit a Tanács a 39. cikk alapján annak nyilvánít.⁹¹ Tévedés lenne tehát azzal érvelni, hogy a lakossággal szembeni erőszak azért

⁸⁶ Ld. FROWEIN, Article 39, 609-610.o.

⁸⁷ Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), para. 4. A definíció egykorú értékelését, többek között, ld. STONE, J.: Hopes and Loopholes in the 1974 Definition of Aggression. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 71. No. 2. (April 1977), 224-246.o.

⁸⁸ Ennek bizonyos fokig ellentmondani látszik az, hogy a Nemzetközi Büntetőbíróság nem ezt a megfogalmazást alkalmazza. A Bíróság céljaira egy új definíció megszövegezése mellett döntöttek.

⁸⁹ Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex, Article 2

⁹⁰ Érdekesség, hogy létezik olyan nézet is, mely szerint erre a béke megszegése esetén is mód van. Ld. HILPOLD, P.: Seizure und humanitäre Intervention – völkerrechtliche Instrumente zur Bewältigung innerstaatlicher Konflikte? *Z. Öffentl. Recht*, Band 54. Heft 4. (1999), 591.o.; SIMMA – VERDROSS, *id. m.* 584.o.

⁹¹ Itt említendő meg, hogy a béke veszélyeztetése (**threat to the peace**) és a 2. cikk (4) bekezdésében szereplő erőszakkal való fenyegetés (**threat of force**) nem szinonim fogalmak, ezért a 39. cikk alkalmazhatósága nem feltétlenül esik egybe a 2. cikk (4) bekezdésének megsértésével. Vö. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 727-728.o. A béke veszélyeztetése továbbá nem azonos az Alapokmány 14. cikkében szereplő, „a nemzetek

veszélyezteteti a békét, mert sérti a 2. cikk (4) bekezdését. A saját polgárok emberi jogai elleni jogsértések és a 2. cikk (4) bekezdésében foglalt erőszak tilalma közti különbséget egyébiránt e cikk „nemzetközi érintkezéseik során” fordulata is nyilvánvalóvá teszi. A tanácsi gyakorlat ismeretében további kérdést jelent, hogy a határozatokban esetlegesen szereplő szinonimák (pl. *endanger international peace and security*)⁹², vagy a konkrét megjelölés hiánya, ám a VII. fejezetre történő utalás egyenlő-e a béke veszélyeztetésének implicit megállapításával.

Annak megállapítását követően, hogy valamely magatartás vagy helyzet veszélyezteteti a békét, illetve a béke megszegését jelenti vagy támadó cselekményt képez, a Biztonsági Tanács előtt három lehetőség áll: ajánlást tesz, ideiglenes rendszabályokat fogad el vagy határozatot hoz arról, hogy milyen kényszerintézkedéseket kíván elrendelni a nemzetközi béke és biztonság fenntartása vagy helyreállítása érdekében.⁹³ A humanitárius intervenció jogszerűsége szempontjából e három eszköz közül mindössze a határozat bír relevanciával, mivel sem egy ajánlás, sem pedig egy ideiglenes rendszabály nem szolgálhat a beavatkozás végrehajtásának jogi alapjául. Bár a szakirodalom ellentmondásos, és a gyakorlat sem egyértelmű e tekintetben, a 39. cikk megszövegezéséből úgy tűnik, hogy az ajánlások nem irányulhatnak a 41. és 42. cikk szerinti rendszabályok megtételére. Mindenekelőtt, az említett cikk szövegében az ajánlások és a kényszerítő intézkedések egymás alternatíváiként jelennek meg. Továbbá – véli Jochen A. Frowein – a kényszerintézkedéseknek, éppen kényszerítő jellegük következtében, mindig kötelezőnek kell lennie az érintett államok számára, ám ajánlások útján ilyen joghatást nem lehet elérni.⁹⁴ A fegyveres erőszak alkalmazása – az önvédelem esetét kivéve – ennek megfelelően csak akkor jogszerű, ha arra a Biztonsági Tanács kötelező határozatban ad felhatalmazást. Ami pedig a 40. cikken alapuló ideiglenes rendszabályokat illeti, jóllehet ezek célja „a helyzet súlyosbodásának megakadályozása”, legfontosabb vonásuknak mégis a tanácsi állásfoglalás hiánya, illetve az érintett államok jogainak, igényeinek és helyzetének érintetlenül hagyása tekinthető. Ily módon nyilvánvalóan nem alkalmasak a humanitárius beavatkozás jogszerűségének megalapozására.

A humanitárius intervenció jogszerűségének közvetlen alapokmányi bázisa következésképp a 39. cikk és a 42. cikk. Az előbbi általános felhatalmazást ad a VII. fejezet körében való cselekvésre (határozatok elfogadása), míg az utóbbi egy konkrét eszközt kínál a cselekvés végrehajtásához. A 42. cikk alapján:

„Ha a Biztonsági Tanács úgy találja, hogy a 41. Cikkben említett rendszabályok elégtelenek, vagy elégteleneknek bizonyulnak, úgy légi, tengeri és szárazföldi fegyveres erők felhasználásával olyan műveleteket foganatosíthat, amelyeket a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához, vagy helyreállításához szükségeseknek ítél. Ezek a műveletek az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által foganatosított tüntető felvonulásból, zárlatból (blokádnak) vagy egyéb műveletekből is állhatnak.”⁹⁵

általános jólétének vagy a közöttük fennálló baráti kapcsolatoknak gyengítésére” vezető helyzettel, sem a 34. cikkben található olyan viszálytal vagy helyzettel, amelynek elhúzódása vagy fennmaradása a nemzetközi béke és biztonság fenntartásának veszélyeztetéséhez vezethet. Mint látható, az Alapokmány a béke veszélyeztetésének különböző fokozatait ismeri, melyek közül csak a közvetlen veszély tartozik a VII. fejezet körébe, a potenciális veszély nem. Ld. WRIGHT, Q.: The Prevention of Aggression. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 50. No. 3. (July 1956), 526.o. A békét a fegyveres erőt nem involváló intézkedések is veszélyeztethetik, noha azok nem minősülnek a 2. cikk (4) bekezdés megsértésének. Vö. ÖSTERDAHL, I.: Threat to the Peace. The Interpretation by the Security Council of Article 39 of the UN Charter. Iustus Förlag, Uppsala, 1998. 19.o.

⁹² Vö. FROWEIN, Article 39, 611.o. A példaként említett kifejezést ld. S.C. Res. 567, 2597th mtg., 20 June 1985, U.N. Doc. S/RES/567 (1985), para. 1.

⁹³ Kelsen szerint ez a választási lehetőség azt jelzi, hogy a kényszerítő rendszabályok nem szankciók, hanem „politikai intézkedések”. Ld. KELSEN, The Law of the United Nations, 733-734.o.

⁹⁴ Ld. FROWEIN, J. A.: Article 42. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 614-615.o.

⁹⁵ ENSZ Alapokmány, 42. cikk

A fegyveres erő alkalmazása – amint az magából a rendelkezésből is kitűnik – az erőszak alkalmazásával nem járó kényszerítő intézkedések előzetes kimerítése nélkül is elrendelhető. Ezt jelzi a 42. cikkben szereplő „elégtelenek” kifejezés, szemben az „elégteleneknek bizonyulnak” fordulattal, ami a 41. cikk megelőző, ám sikertelen alkalmazására utal. A fegyveres erő felhasználásával nem járó intézkedések mellőzésének lehetősége tovább szélesíti a Biztonsági Tanács VII. fejezet körében fennálló diszkrecionális jogkörét⁹⁶, ám a mérlegelés joga e téren sem abszolút. A már említett általános korlátokon túl, a 42. cikk szövegéből az is egyértelműen kiolvasható, hogy a Tanács csak **szükség esetén**⁹⁷ folyamodhat a fegyveres erő eszközéhez. A szóban forgó szükség kizárólag akkor jelentkezik, ha „a 41. Cikkben említett rendszabályok elégetlenek, vagy elégetleneknek bizonyulnak”.

A fegyveres erő 41. cikk kimerítésétől független alkalmazásának lehetősége egy érdekes problémát vet fel a humanitárius intervenció relációjában. Említettem, hogy ezek a beavatkozások **ultima ratio** jellegűek, amely vonásuk a visszaélésekkel szembeni biztosítékok egyik legfontosabbika. Az **ultima ratio** jelleg következtében az erőszak alkalmazásának megkezdése előtt valamennyi, rendelkezésre álló, békés rendezési utat, illetve egyéb nem fegyveres kényszerintézkedést eredménytelenül ki kell meríteni. Mindezt az Alapokmány VII. fejezetére vetítve megállapíthatjuk, hogy egy humanitárius intervenció esetében legalábbis kívánatosnak tűnik a 41. cikk szerinti intézkedések elrendelése. A humanitárius intervenció – jelen írásban használt – meghatározása ugyan kizárja e cselekmények ilyen intervencióként történő minősítését, mindazonáltal a fegyveres erő alkalmazásával nem járó kényszerintézkedések, a 39. és a 40. cikk alapján megfogalmazott tanácsi ajánlásokkal, illetve rendszabályokkal egyetemben fontos előkészületi fázist jelentenek a tényleges beavatkozás szempontjából, és megalapozzák annak **ultima ratio** jellegét. Tekintve azonban, hogy a 41. cikk kimerítése – hasonlóképpen az ajánlások megtételéhez – egy rendkívüli gyorsasággal elmélyülő vagy egy nagy intenzitással jelentkező válság esetén végzetes késedelemhez vezethet, felmerül a kérdés: Miként egyeztethető össze ilyenkor az intervenció hatékonyságának és **ultima ratio** jellegének kívánalma? Véleményem szerint, a dilemma részben feloldható, ha az „előzmények nélkül” alkalmazott 42. cikket – korántsem alaptalanul – szintén egyfajta „végső eszköznek” tekintjük.

Mivel a Tanács az Alapokmány 43. cikke szerinti megállapodások⁹⁸ híján, egyik tagállamot sem kötelezheti fegyveres erőinek rendelkezésre bocsátására, és ekként fegyveres erő alkalmazásával járó kényszerintézkedéseket sem képes a szó szoros értelmében „fogatosítani”, ezért a gyakorlatban mindössze **felhatalmazást ad** az ilyen intézkedések megtételére.⁹⁹ Ez az előzetes és kifejezett felhatalmazás a határozatokban rendszerint „a nemzetközi béke és biztonság helyreállításához szükséges minden eszköz alkalmazásának” engedélyezése formáját ölti. A címzettek egyaránt lehetnek az ENSZ tagjai és/vagy egyes nemzetközi szervezetek, ám azok – felhatalmazásról lévén szó – nem kötelesek a határozatban előírt cselekvés megvalósítására. A felhatalmazás címzettjei, amennyiben erre

⁹⁶ Ld. GOODRICH – HAMBRO, *id. m.í.* 279.o.

⁹⁷ Ld. FROWEIN, Article 42, 631.o.

⁹⁸ ENSZ Alapokmány 43. cikk (1) bekezdés: „Abból a célból, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához hozzájáruljon, az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja kötelezi magát arra, hogy a Biztonsági Tanács felhívására és a kötendő külön megállapodásnak vagy megállapodásoknak megfelelően, a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőt rendelkezésére bocsátja és neki segítséget és könnyítéseket nyújt, ideértve a szabad átvonulás jogát is.” Bővebben ld. FROWEIN, J. A.: Article 43. In: SIMMA, *The Charter of the United Nations...*, 636-639.o.

⁹⁹ A felhatalmazás intézményének jogszerűségéről ld. BLOKKER, N.: Is the Authorization Authorized? Powers and Practice of the UN Security Council to Authorize the Use of Force by “Coalitions of the Able and Willing”. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 3. (September 2000), 541-568.o. Blokker szerint a felhatalmazás, a Biztonsági Tanács bennerejlő jogán alapuló, jogszerű intézmény. Ld. uo. 552-554.o.

hajlandók, maguk kötelesek végrehajtani az akciót, mivel – a *delegatus non potest delegare* elvéből következően – a felhatalmazott nem adhatja tovább felhatalmazását.

Jóllehet a fegyveres erő alkalmazására irányuló tanácsi felhatalmazásnak nincs kifejezett alapokmányi bázisa, ez az „áthidaló” megoldás az ENSZ gyakorlatának elfogadott és jogszerűnek tekintett intézményévé vált. Mind a gyakorlat, mind az elmélet arra enged következtetni, hogy az Alapokmány 42. cikkének alkalmazása – noha *prima facie* úgy tűnik, és a VII. fejezet kontextuális értelmezése is ebbe az irányba mutat – mégsem függ feltétlenül a 43. cikk szerinti megállapodások lététől. Mindenekelőtt erre utal a 42. cikk második mondatának „az Egyesült Nemzetek tagjainak légi, tengeri és szárazföldi hadereje által foganatosított” műveletekről szóló fordulata. Továbbá, sem a 42. cikk, sem a 48. cikk¹⁰⁰ nem tesz említést arról, hogy a felhasznált fegyveres erők csak és kizárólag a Biztonsági Tanács rendelkezésére bocsátott erők lehetnek.¹⁰¹ A felhatalmazás elfogadottságát jelzi továbbá a szükségszerűen szórványos, ámde következetes gyakorlat, valamint a Nemzetközi Bíróság azon véleménye is, miszerint:

„Sőt, azon érv, amelyik ahhoz ragaszkodik, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartására tett valamennyi intézkedést a 43. cikk alapján kötött megállapodások szerint kell finanszírozni, kizárni látszik annak lehetőségét, hogy a Biztonsági Tanács az Alapokmány valamely más cikke alapján cselekedjen. A Bíróság nem fogadhatja el a Biztonsági Tanács Alapokmány szerinti hatásköreire vonatkozó korlátozott nézetet. Nem állítható, hogy egy válsághelyzet esetén az Alapokmány tehetetlenségre kárhoztatja a Biztonsági Tanácsot, ha a 43. cikk szerinti megállapodásokat még nem kötötték meg.”¹⁰²

Egyébként tévedés lenne azt hinni, hogy a felhatalmazás intézménye egy mesterkéltséggel idegen elem az Alapokmányban, illetve a Biztonsági Tanács tevékenységében. Bár a VII. fejezet nem nevesíti, a „Regionális megállapodások” című, VIII. fejezet külön – és a jelen téma szempontjából is releváns jelleggel – rögzíti a tanácsi aktusok eme formáját. Az Alapokmány 53. cikk (1) bekezdése értelmében:

„A Biztonsági Tanács a regionális megállapodásokat vagy szervezeteket az általa elrendelt kényszer rendszabályok foganatosítása során megfelelő esetben fel fogja használni. Regionális megállapodások vagy regionális szervezetek útján történő kényszerítő eljárás mindazonáltal csak a Biztonsági Tanács felhatalmazásával foganatosítható, kivéve a jelen cikk 2. pontjában adott meghatározás értelmében ellenséges Állam ellen a 107. Cikk alkalmazása körében vagy a támadó politikának ilyen Állam részéről történő felújítása ellen irányuló regionális megállapodásoknak megfelelően foganatosított rendszabályokat, mindaddig, amíg a Szervezet képes lesz arra, hogy az érdekelt Kormányok kérelmére vállalja azt a köteleességet, hogy az ilyen Állam újabb támadását megakadályozza.”¹⁰³

¹⁰⁰ ENSZ Alapokmány 48. cikk: „1. A Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló határozatait végrehajtásához szükséges rendszabályokban a Biztonsági Tanács megítélése szerint az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja vagy azok közül csupán bizonyos tagok vesznek részt.

2. Az ilyen határozatokat az Egyesült Nemzetek tagjai közvetlenül és olyan nemzetközi szervezetekben kifejtett tevékenységük útján hajtják végre, amelyeknek tagjai.”

¹⁰¹ Ld. FROWEIN, Article 42, 633.o. Hasonló értelemben például ld. SCHEFFER, D. J.: Commentary on Collective Security. In: DAMROSCH – SCHEFFER, *id. mű.* 104.o.

¹⁰² Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962, I.C.J. Reports 1962, 163.o.

¹⁰³ ENSZ Alapokmány, 53. cikk (1) bekezdés

A Biztonsági Tanács e rendelkezés szerint tehát a regionális megállapodásoknak vagy szervezeteknek is felhatalmazás adhat a fegyveres erő alkalmazására – akár egy humanitárius intervencióra is. Az ilyen felhatalmazásokat azonban a Tanács nem kizárólag a VIII. fejezet, hanem a VII. fejezet és a VIII. fejezet alapján fogadja el. Ennek magyarázata az, hogy az 53. cikkben említett kényszerítő eljárásokhoz is legalább a béke veszélyeztetése szükséges, és hogy maga a „kényszerítő eljárás” kifejezés a 41. és a 42. cikkben foglaltakra utal vissza. Az 53. cikk idézett részletéből továbbá az is leszűrhető, hogy az előzetes és kifejezett felhatalmazás immár minden esetben elengedhetetlen feltétele a fegyveres erő regionális megállapodások vagy szervezetek útján történő alkalmazásának. A rendelkezésből ugyan nem olvasható ki, de az ilyen felhatalmazás végrehajtása még abban az esetben sem **ultra vires** tevékenység, ha annak lehetősége a regionális megállapodásból, vagy a regionális szervezet alapokmányából nem vezethető le.¹⁰⁴ Így például lehetővé válik, hogy a kollektív védelmi szövetségek akár offenzív erőszakot is alkalmazzanak, illetve az, hogy a regionális szervezetek a tagállamaik körén kívüli, harmadik államokkal szemben is eljárjanak.

2.3. Humanitárius intervenció az ENSZ Biztonsági Tanácsának felhatalmazása nélkül

A. Humanitárius intervenció az ENSZ Közgyűlésének ajánlása alapján

A biztonsági tanácsi felhatalmazást nélkülöző humanitárius intervenció jogszerűsége **esetleg** levezethető az erőszak alkalmazására irányuló közgyűlési ajánlásból is, azonban rögtön hozzá kell tenni, hogy ez az érvelés komoly jogi aggályok sorát veti fel. Két lehetőség kínálkozik annak igazolására, hogy a Közgyűlés a Biztonsági Tanács megkerülésével is ajánlást tehet az államoknak az erőszak alkalmazására, ide értve a humanitárius célú fegyveres beavatkozásokat is. Az egyik elmélet magára az Alapokmányra épül, míg a másik az ellentmondásos **Uniting for Peace** határozatra támaszkodik.

A Közgyűlés az ENSZ legrepresentatívabb főszerve, lévén abban a világszervezet valamennyi tagállama képviselteti magát.¹⁰⁵ Egyúttal ez a szélesebb hatáskörrel rendelkező szerv is, ám tevékenysége döntően „tanácskozási és kritikai” jellegű.¹⁰⁶ A Közgyűlés feladatainak és hatáskörének általános leírása az Alapokmány 10. cikkében olvasható:

„A Közgyűlés a jelen Alapokmányban meghatározott célok körébe tartozó vagy a jelen Alapokmány szerint létesített valamely szerv hatáskörével és feladataival kapcsolatos minden kérdést vagy ügyet megvitathat és az ilyen kérdésekben vagy ügyekben a 12. Cikkben foglalt eset kivételével ajánlásokat tehet az Egyesült Nemzetek Szervezete tagjainak, a Biztonsági Tanácsnak, vagy mind a Szervezet tagjainak, mind a Biztonsági Tanácsnak.”¹⁰⁷

E rendelkezés értelmezéséből kitűnik, hogy aligha létezik a nemzetközi kapcsolatoknak olyan szegmense, amivel a Közgyűlés nem foglalkozhat. Hozzá kell tenni, hogy az e cikk által biztosított hatáskör – a 2. cikk (6) bekezdése következtében – a nem tagok vonatkozásában is fennáll. Korlátot itt tulajdonképpen csak a 2. cikk (7) bekezdésében foglalt beavatkozási tilalom képez, így a Közgyűlés nem foglalkozhat olyan kérdésekkel, „amelyek lényegileg valamely Állam belső joghatóságának körébe tartoznak”. Mint ismeretes, immár sem az emberi jogok, sem a nemzetközi humanitárius jogi garanciák nem minősülnek a belső joghatóság körébe tartozó kérdésnek, így a velük történő bárminemű foglalkozás sem valósít

¹⁰⁴ Ld. RESS, G.: Article 53. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 735.o.

¹⁰⁵ Vö. ENSZ Alapokmány, 9. cikk (1) bekezdés

¹⁰⁶ Ld. KELSEN, The Law of the United Nations, 199-200.o.

¹⁰⁷ ENSZ Alapokmány, 10. cikk

meg beavatkozást a szervezet részéről. A humanitárius intervenció jogszerűségének közgyűlési aktusból való levezetése ezzel tehát „felerészben” megtörtént. Jóval nehezebb azonban a – fegyveres erő alkalmazásával kapcsolatos – másik „fél” létének kimutatása. Ehhez ugyanis azt kell bizonyítani, hogy a Közgyűlés jogszerű módon ajánlást tehet az erőszak alkalmazására, noha a kényszerintézkedésekkel összefüggő hatáskört az Alapokmány – szemlélatomást kizárólagos jelleggel – a Biztonsági Tanács számára tartja fenn.¹⁰⁸

A 10. cikk visszautal az ENSZ céljaira, amelyek – konkrét főszerv említése nélkül – egyaránt előírják a nemzetközi béke és biztonság fenntartását, és evégett „hathatós együttes intézkedések” megtételét, valamint az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére történő tiszteletben tartásának előmozdítását és támogatását.¹⁰⁹ Továbbá ugyanezen cikk szerint a Közgyűlés megvitathat „a jelen Alapokmány szerint létesített valamely szerv hatáskörével és feladataival kapcsolatos minden kérdést vagy ügyet”, és azok kapcsán ajánlásokat is tehet. A rendelkezés mindössze egyetlen megszorítást tartalmaz, amit a 12. cikk részletez:

„Mialatt a Biztonsági Tanács valamely viszály vagy helyzet tekintetében a jelen Alapokmány által ráruházott feladatokat végzi, a Közgyűlés e viszály vagy helyzet tekintetében nem tehet ajánlásokat, ha csak a Biztonsági Tanács eziránt nem keresi meg.”¹¹⁰

A 10. cikk általános megfogalmazásból könnyen arra a következtetésre juthatunk, hogy a Közgyűlés közvetlenül ajánlást tehet a tagoknak a humanitárius intervenció végrehajtására. (Mint látható, hasonló ajánlás a Biztonsági Tanácsnak is címezhető. Elfogadása esetén az előző alfejezet megállapításai lesznek irányadók.) Pusztán a 10. cikk alapján olybá tűnik, hogy a Közgyűlés csak akkor nem tehet ilyen ajánlást, ha egyidejűleg a Biztonsági Tanács is foglalkozik az ügygel. Alkivételként azonban még ekkor is lehetőség van ajánlások elfogadására, feltéve, hogy a Közgyűlést a Tanács eziránt megkeresi.

Felmerül a kérdés, hogy mi a 12. cikk imént idézett (1) bekezdésében szereplő „feladatokat végzi” fordulat pontos értelme, hiszen ennek tartama jelenti az ajánlástételi tilalom kezdetét és végét. Kezdetben ez egyenlő volt az adott ügy napirenden tartásával, nem véletlen tehát, hogy az érdemi tanácsi határozatok utolsó mondata rendre így hangzik: „Elhatározza, hogy továbbra is napirenden tartja a kérdést.” Utóbb azonban teret nyert ama nézet, miszerint a feladatok végzése „egyidejű, tényleges és aktív” tanácsi munkát feltételez, amely értelmezést a közgyűlési gyakorlat is alátámasztani látszik.¹¹¹ A 12. cikk következképp egy ideiglenes, eljárási természetű korlátot szab, ami azonnal megszűnik, ha a Biztonsági Tanács ezt kifejezetten, határozatban kéri, ha rendkívüli vagy rendkívüli sürgősségű közgyűlési ülészak összehívását kezdeményezi, illetve ha megszünteti vagy elhalasztja az ügygel való foglalkozást.¹¹²

A 10. cikk szövegének értelmezéséből levont előzetes konklúzióval azonban még nem adtunk végleges választ arra a kérdésre, vajon a Közgyűlés tehet-e az Alapokmány alapján kényszerintézkedésre vonatkozó ajánlást, ide értve a fegyveres erő alkalmazását is. Az, hogy a **prima facie** válasz igenlő, nem jelenti azt, hogy ezt az Alapokmány többi rendelkezése és az

¹⁰⁸ Vö. uo. 24. cikk (2) bekezdés (A bekezdés második mondata *expressis verbis* utal a VII. fejezetre.)

¹⁰⁹ Ld. uo. 1. cikk (1) és (3) bekezdés

¹¹⁰ Uo. 12. cikk (1) bekezdés

¹¹¹ Ld. HAILBRONNER, K. – KLEIN, E.: Article 12. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 256.o. A 12. cikk (1) bekezdésével összefüggésben ld. még BLUM, Y. Z.: *Eroding the United Nations Charter*. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993. 103-132.o.

¹¹² Ld. HAILBRONNER – KLEIN, Article 12, 259-261.o.

egyéb értelmezési források is alátámasztják. Ellentmondani látszik ennek a következtetésnek a 10. cikket kifejtő 11. cikk (2) bekezdése, miszerint:

„A Közgyűlés minden olyan kérdést, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozik és amelyet az Egyesült Nemzetek valamelyik tagja vagy a Biztonsági Tanács vagy a 35. Cikk 2. pontja értelmében olyan Állam terjeszt eléje, amely az Egyesült Nemzeteknek nem tagja, megvitathat és az ilyen kérdések tekintetében a 12. Cikkben foglalt eset kivételével ajánlásokat tehet az érdekelt Államnak vagy Államoknak, a Biztonsági Tanácsnak, vagy mind az érdekelt Államnak vagy Államoknak, mind a Biztonsági Tanácsnak. **Minden olyan kérdést, amelyben cselekvésre van szükség, a Közgyűlésnek a vita előtt, vagy azután a Biztonsági Tanács elé kell terjesztenie.**”¹¹³

A cikk utolsó mondata nem hagy kétséget afelől, hogy a „cselekvés” – azaz a kényszerintézkedések megtétele¹¹⁴ – kizárólag a Biztonsági Tanács útján realizálható, következésképp arra a Közgyűlés nem tehet ajánlást. Egyértelmű továbbá, hogy az ügy Tanács elé terjesztése – hasonlóképpen a hozzá intézett ajánlásokhoz – semmilyen formában nem kötelezi a főszervet a Közgyűlés által szükségesnek vélt cselekvés elrendelésére.¹¹⁵ Ám a 11. cikk (2) bekezdése úgy viszonyul a 10. cikkhez, mint a speciális az általánoshoz. Ez már abból nyilvánvalóvá válik, hogy ellentétben az egyetlen megszorítást (12. cikk) tartalmazó 10. cikkel, a 11. cikk (2) bekezdésében nem kevesebb mint három korlátozás található: a megfelelő előterjesztés kívánalma, ami miatt a Közgyűlés e bekezdés alapján, saját kezdeményezésére nem járhat el, a 12. cikk, valamint a cselekvés igényének esetén, az ügy Biztonsági Tanács elé utalásának kötelezettsége. Továbbá, a 11. cikk (4) bekezdése kimondja, hogy a „Közgyűlésnek ebben a cikkben megállapított hatásköre nem korlátozza a 10. Cikk általános érvényét”. Ez a rendelkezés többféleképpen is értelmezhető. Egyik értelme szerint a Közgyűlést nem kötik a 11. cikkben foglalt korlátok, amennyiben a 10. cikk alapján jár el és hoz ajánlást.¹¹⁶ De értelmezhető ezzel ellentétes módon is, mondván a (4) bekezdés a 11. cikkben megállapított **hatáskörökről** beszél, márpedig a kérdés Tanács elé utalásának kötelezettsége nem hatáskör, hanem egy eljárási norma.¹¹⁷

További ellenérvként említhető meg, hogy az Alapokmány megszövegezését övező vitákból is az tűnik ki, hogy a Közgyűlés egyáltalán nem tehet ajánlást kényszerintézkedések foganatosítására. Ezzel a Nemzetközi Bíróság alábbi megállapítása is egybecseng:

„A cselekvés szó olyan cselekvést kell, hogy jelentsen, ami kizárólag a Biztonsági Tanács területére tartozik. [...] A „cselekvés”, ami kizárólag a Biztonsági Tanács területére tartozik az, amit a VII. fejezet címe is jelez, nevezetesen „Eljárás a béke veszélyeztetése, a béke megszegése és támadó cselekmények esetében.”¹¹⁸

Ám egy érdekes álláspont szerint, az idézett véleményből korántsem derül ki, hogy a Közgyűlés tehet-e ilyen ajánlást, vagy nem. A 11. cikk (2) bekezdés második mondatának értelmét e nézet szerint a kényszerintézkedés fogalma determinálja, tekintve, hogy a „cselekvés” szó ezekre az intézkedésekre utal. A „kényszerítés” fogalom formális értelmét

¹¹³ ENSZ Alapokmány, 11. cikk (2) bekezdés (Kiemelés tőlem.)

¹¹⁴ Ld. KELSEN, The Law of the United Nations, 204.o.

¹¹⁵ Ld. HAILBRONNER, K. – KLEIN, E.: Article 11. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 250.o.

¹¹⁶ Ld. KELSEN, The Law of the United Nations, 204, 207.o.

¹¹⁷ Ld. HAILBRONNER – KLEIN, Article 11, 252.o.

¹¹⁸ Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962, I.C.J. Reports 1962, 165.o.

alapul véve, egy magatartás kényszerintézkedési karakterét „nem maga a cselekvés jellege, hanem a foganatosított intézkedés kötelező természete” határozza meg. Így a szóban forgó mondat kizárólag abban az esetben korlátozza a Közgyűlés ajánlások elfogadásához fűződő jogát, ha a főszerv megítélése szerint, a helyzet rendezéséhez, a Biztonsági Tanács által elfogadott, **kötelező** erejű kényszerítő intézkedések meghozatalára van szükség. Innen már könnyen levonható az a – részben a Közgyűlés gyakorlata által is alátámasztott – következtetés, hogy:

„A nem kötelező ajánlás tehát nem tekintendő „cselekvésnek”, ezért a 11. cikk (2) bekezdésének második fordulata nem akadályozza meg a Közgyűlést abban, hogy kényszerintézkedésekre tegyen ajánlást. Ez a norma mindössze felidézti azt a tényt, hogy a Közgyűlés nem foganatosíthat valamennyi tagállamot kötelező kényszerintézkedést.”¹¹⁹

Bizonyos értelemben ezt az érvelést erősítette meg a Nemzetközi Bíróság akkor, amikor a Biztonsági Tanács és az Alapokmány 24. cikke kapcsán kimondta:

„A [Biztonsági Tanácsra] ruházott felelősség elsődleges, nem kizárólagos. Ez az elsődleges felelősség, amint azt a 24. cikk is kimondja, a „gyors és hathatós cselekvés biztosítása érdekében” lett a Biztonsági Tanácsra ruházva. [...] Az Alapokmány azonban kellően egyértelművé teszi, hogy a Közgyűlés is foglalkozhat a nemzetközi békével és biztonsággal. A 14. cikk felhatalmazza a Közgyűlést arra, hogy „intézkedéseket ajánlhat minden olyan helyzet békés rendezése érdekében, bárhogyan keletkezett is az, amely – véleménye szerint – a nemzetek általános jólétének vagy a közöttük fennálló baráti kapcsolatoknak gyengítésére vezethet; ide értve azokat a helyzeteket is, amelyek abból származnak, hogy a jelen Alapokmánynak az Egyesült Nemzetek céljait és elveit megállapító rendelkezéseit megsértették”. [...] Így, bár a Biztonsági Tanács az, amelyik kizárólagos jelleggel, kényszerintézkedést rendelhet el, az Alapokmány által a Közgyűlésre ruházott feladatok és hatáskörök nem korlátozódnak a megvitatásra, a megvizsgálásra, a tanulmányozás kezdeményezésére és az ajánlások tételére; azok nem pusztán figyelmeztetőek.”¹²⁰

Ezt a gondolatmenetet folytatva oda jutunk, hogy bár a nemzetközi béke és biztonság terén a Biztonsági Tanács rendelkezik elsődleges felelősséggel – amit egyébként a 12. cikk is tükröz –, az Alapokmányban semmi nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a Közgyűlés, azaz a tagok összessége, kvázi „másodlagos” vagy „kiegészítő” felelősségével élve¹²¹ ajánlásokat fogadjon el a fegyveres erő alkalmazására vonatkozóan, ide értve a humanitárius intervenció végrehajtását is. (Ezen a ponton azonban érdemes felidézni, hogy az erőszak alkalmazására vonatkozó **ajánlást** a jelek szerint még maga a Tanács sem tehet, hiszen a felhatalmazásnak kötelező határozatban kell megjelennie.) Ugyanakkor a tárgyalat alapokmányi

¹¹⁹ Az elméletet és az idézett véleményt ld. HAILBRONNER, K. – KLEIN, E.: Article 10. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 233.o. A releváns – de kizárólag a **nem fegyveres** kényszerintézkedésekre vonatkozó – közgyűlési gyakorlat összegzését ld. uo. 234.o.

¹²⁰ Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962, I.C.J. Reports 1962, 163.o. (Beszűrás tõlem.) A tanácsadó véleményben említett 14. cikk – az ún. Vandenberg-módosítás – témánk szempontjából irreleváns, hiszen az ez alapján elfogadott ajánlások célja a helyzet „békés rendezése”. Megjegyzés: Az Alapokmány 24. cikkének magyar nyelvű fordításában „fő felelősség” szerepel, ám az „elsődleges” jelző használata, megítélésem szerint, jobban visszaadja a Bíróság eredeti mondanivalóját.

¹²¹ Ide kapcsolódóan, a reziduális jogkörörről, többek között, ld. PRANDLER, Az ENSZ Biztonsági Tanácsa, 298-300.o.

rendelkezésekből az is következik, hogy a Közgyűlés a 10. cikk szerinti ajánlásokat közvetlenül csak a tagállamoknak címezheti, míg a 11. cikk (2) bekezdésén alapuló ajánlásokat az „érdekelt” államokhoz, azaz tagokhoz és nem tagokhoz egyaránt intézheti. Nemzetközi szervezetek számára legfeljebb implicit módon, az államok „áttételén” keresztül tehető ajánlás. Ezzel azonban megnyugtató válasz aligha született az eredetileg feltett kérdésre. Az érvek és az ellenérvek túlságosan is egyensúlyban vannak, és még a szórványos – ráadásul nem fegyveres kényszerintézkedésekben megnyilvánuló – közgyűlési gyakorlat sem feltétlenül alkalmas a vita eldöntésére.

Hasonlóan ellentmondásos eredményre vezető megoldásnak tűnik a humanitárius intervenció jogszerűségének a **Uniting for Peace** határozatból történő levezetése is. A koreai háború idején született határozat központi rendelkezése értelmében a Közgyűlés:

„Elhatározza, hogy amennyiben a Biztonsági Tanács, az állandó tagok egyetértésének hiánya miatt, nem látja el elsődleges felelősségét a nemzetközi béke és biztonság fenntartása terén bármely esetben, ahol a béke veszélyeztetése, a béke megszegése vagy agresszió cselekménye mutatkozik, a Közgyűlés haladéktalanul megvitatja az ügyet avégett, hogy megfelelő ajánlásokat tegyen a Tagoknak kollektív intézkedésekre, ide értve a béke megszegése és a támadó cselekmények esetében, amennyiben szükséges a fegyveres erő alkalmazását is, a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vagy helyreállítására. A Közgyűlés, amennyiben ez időpontban nem ülésezik, kérelemre huszonnégy órán belül rendkívüli sürgősségű ülészakot tarthat. Az ilyen rendkívüli sürgősségű ülészakot össze kell hívni, ha azt a Biztonsági Tanács bármely hét tagjának szavazatával vagy az Egyesült Nemzetek Tagjainak többségével kéri.”¹²²

A **Uniting for Peace** határozat első pillantásra valóban alkalmasnak látszik a humanitárius intervenció jogszerűségének megalapozására, és ezt a körülményt gyakran a szakirodalom is tükrözi.¹²³ Két tényező mégis ellentmond a határozat feltétlen alkalmazhatóságának. Egyfelől, a határozat jogszerűsége, Alapokmánnal való összeegyeztethetősége legalábbis kérdéses, ezért elfogadása rendkívül heves vitákat váltott ki mind a gyakorlatban, mind a tudományos életben. Noha a határozatot ért támadások igen jelentős részben a hidegháborús nemzetközi viszonyoknak voltak betudhatóak, a Közgyűlés jogkörének ilyen kiterjesztése, tisztán jogi szempontból nézve is meglehetősen aggályosnak tűnik. Az említett viták során elhangzott érvek részletes bemutatása¹²⁴ nélkül is

¹²² Uniting for Peace. G.A. Res. 377A, 302nd plen. mtg., 3 November 1950, U.N. Doc. A/RES/377A (V), para. A. 1. (A Biztonsági Tanács tagjainak tizenötre történő felemelése óta kilenc szavazat szükséges a rendkívüli sürgősségű ülészak összehívásához.)

¹²³ Ld. például ABIEW, F. K.: The Evolution of the Doctrine and Practice of Humanitarian Intervention. Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 1999. 100.o. (106. lábjegyzet); AIV-CAVV, *id. mível.* 26.o.; ARIAS, I.: Humanitarian Intervention: Could the Security Council Kill the United Nations? *Ford. Int'l L. J.*, Vol. 23. No. 4. (April 2000), 1026.o.; Independent International Commission on Kosovo, *id. mível.* 166, 174.o.; NAGY B.: Hadban állunk? *Élet és Irodalom*, XLIII. évf. 15. szám (1999. április 16.), 3.o.; PELLET, A.: Brief Remarks on the Unilateral Use of Force. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 2. (2000), 390.o.; REISMAN, Humanitarian Intervention to Protect the Ibos, 175, 190.o. Ellentétes álláspontot ld. GOWLLAND-DEBBAS, V.: The Limits of Unilateral Enforcement of Community Objectives in the Framework of UN Peace Maintenance. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 2. (2000), 374.o.; VALKI L.: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta Humana*, No. 46-47.o. (2002), 157-158.o. Kétkedő, kvázi köztes nézetet – miszerint kérdéses, hogy a **Uniting for Peace** határozat által is képviselt unilateralizmus legitim helyettesítője-e a kollektív intézkedéseknek – ld. DUPUY, P.-M.: The Place and Role of Unilateralism in Contemporary International Law. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 1. (2000), 27.o.

¹²⁴ E témában ld. ANDRASSY, J.: Uniting for Peace. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 50. No. 3. (July 1956), 563-582.o.; KELSEN, H.: Recent Trends in the Law of the United Nations. A Supplement to the “The Law of the United

megállapítható, hogy a **Uniting for Peace** határozat csak és kizárólag abban az esetben jöhet számításba a humanitárius intervenció igazolása szempontjából, ha maga is jogszerű dokumentumnak minősül. Jogszerűsége azonban – kissé leegyszerűsítve a problémát – csak úgy mutatható ki, ha bizonyítjuk, hogy a Közgyűlés a határozatban foglaltakon túl, már az Alapokmány alapján is jogosult ajánlást tenni az erőszak alkalmazására. Ellenkező esetben a határozat az Alapokmány jogellenes módosításának¹²⁵, elfogadása pedig **ultra vires** aktusnak tekintendő. A korábbiakból kiderült, hogy az Alapokmány a kérdéses közgyűlési ajánlások relációjában mindkét értelmezésnek teret enged, jóllehet a megengedő interpretáció abszolút helyessége esetén aligha lett volna szükség a **Uniting for Peace** határozat elfogadására. Nem szabad ugyanakkor elsiklani ama tény fölött, hogy napjainkra a hajdan oly heves viták szinte teljesen elcsitulnak, és a jogszerűséggel kapcsolatok aggályok ellenére, a határozat az ENSZ működésének mondhatni integráns elemévé vált. Bár a **Uniting for Peace** határozatot a koreai háború idején még „eredeti rendeltetésének” megfelelően használták, későbbi gyakorlatában már nem került sor a fegyveres erő alkalmazásának ajánlására. Ehelyett a határozat részben békefenntartási, részben tanácskozási célokat szolgált.¹²⁶ Feltételezhető, hogy amennyiben a határozatot ismét az erőszak alkalmazásának igazolására használnák fel, a viták is újra fellángolnának.¹²⁷

A **Uniting for Peace** határozat humanitárius intervenció igazolása végett történő alkalmazását aláásó másik tényezőt az imént idézett rendelkezés következő fordulata rejti: „ide értve a béke megszegésének és az agresszió cselekményének esetében, amennyiben szükséges a fegyveres erő alkalmazását is”. A fegyveres erő alkalmazására irányuló ajánlásnak következképp csak a legsúlyosabb szituációkban, a béke megszegése vagy támadó cselekmények esetén van helye, a béke veszélyeztetésének esetében – ahová a humanitárius intervenció alapját adó jogsértések tartoznak – nincs.¹²⁸ E következtetés fényében a **Uniting for Peace** határozat, a jogszerűségének kérdésétől függetlenül, teljes egészében véve alkalmazhatatlannak tűnik. Egyetlen „kiút” képzelhető el: ha a rendkívüli sürgősségű ülészak úgy ül össze, hogy a nagyhatalmi egyhangúság hiánya miatt, a Biztonsági Tanács előzőleg még a 39. cikk szerinti megállapítást sem volt képes elfogadni.

Nations”. Stevens & Sons Ltd., London, 1951. 953-990.o.; PRANDLER, Az ENSZ Biztonsági Tanácsa, 271-276.o.; WOOLSEY, L. H.: The “Uniting for Peace” Resolution of the United Nations. *Am. J. Int’l L.*, Vol. 45. No. 1. (January 1951), 129-137.o.

¹²⁵ „A jelen Alapokmány módosítása az Egyesült Nemzetek összes tagjaira nézve akkor lép hatályba, ha azt a Közgyűlés tagjai kétharmad szótöbbséggel elfogadták és az Egyesült Nemzetek tagjainak kétharmada, köztük a Biztonsági Tanács valamennyi állandó tagja, saját alkotmányos eljárásának megfelelően megerősítette.” ENSZ Alapokmány, 108. cikk

¹²⁶ Ld. HAILBRONNER – KLEIN, Article 10, 235-236.o.; HIGGINS, The Development of International Law..., 227-228.o. Ide kívánczik, hogy 1950 és 2002 között tíz – olykor éveken át, újra és újra összeülő – rendkívüli sürgősségű ülészakot hívtak össze a **Uniting for Peace** határozat alapján. (Az első két ilyen ülészak összehívására 1956-ban a szuezi és a magyarországi válság miatt került sor.) Ld. <http://www.un.org/ga/documents/liemsp.htm>

¹²⁷ További érdekes kérdés, hogy a tagok többségének kérésére összehívott rendkívüli sürgősségű ülészak egyáltalán elfogadhat-e bármilyen, az adott ügygel összefüggő ajánlást. Az Alapokmány 12. cikk (1) bekezdése értelmében a Közgyűlés nem tehet ajánlásokat egy viszály vagy egy helyzet tekintetében, ha ugyanazzal a viszályal vagy helyzettel a Biztonsági Tanács is foglalkozik. Ugyan ez a tilalom például a Tanács kifejezett kérése, vagy a rendkívüli sürgősségű ülészak összehívásának általa történő kezdeményezése nyomán megszűnik, ám a kivételek között nem szerepel a tagok kérésére összeülő rendkívüli sürgősségű ülészak. Úgy tűnik, hogy a **Uniting for Peace** határozat ennyiben kibővítette a 12. cikk (1) bekezdése szerinti tilalom alóli kivételek körét. Ily módon, „amennyiben a Biztonsági Tanács, az állandó tagok egyetértésének hiánya miatt, nem látja el elsődleges felelősségét a nemzetközi béke és biztonság fenntartása terén”, a Közgyűlés tagok többségének kérésére összeülő rendkívüli sürgősségű ülészaka is elfogadhat ajánlásokat. Mindez a 12. cikk (1) bekezdésének kontextusába helyezve azonban komoly aggályokat vet fel. E témában ld. BLUM, *id. mű.* 117, 128-129.o.

¹²⁸ Hasonló álláspontot ld. DUPI, *id. mű.* 61.o.; MURPHY, *id. mű.* 300.o.

Minthogy a helyzet hiteles és kötelező jellegű minősítése a Biztonsági Tanács kizárólagos joga, az erről szóló határozatot más szerv nem képes pótolni – a Közgyűlés sem. Hiteles megállapítás, illetve a VII. fejezet szerinti három kategória kötelező körülírása híján pedig végső soron irreleváns, hogy a Tanács minek minősítene az adott helyzetet, és így a Közgyűlés az emberi jogok, illetve a humanitárius jog releváns normáinak megsértése esetén is ajánlást tehetne a fegyveres erő alkalmazására. Am ha a Tanács már előzőleg a béke veszélyeztetésének minősítette az atrocitásokat, a **Uniting for Peace** határozat nem alapozhatja meg a humanitárius intervenció jogszerűségét. Ez a „kiút” gyaníthatóan ellentétes a jóhiszemű joggyakorlás követelményével, ám a gyakorlattól nem állnak távol az ilyen és hasonló megoldások. Mindenesetre, úgy gondolom, hogy ha az interveniálni kívánó államoknak nem sikerül megszerezni a szükséges tanácsi felhatalmazást, még az akció előtt célszerű megkísérelniük a **Uniting for Peace** határozat által kínált lehetőségek igénybe vételét. Bár jogszerűséget nem igazán biztosít, a Közgyűlés tagjainak kétharmados többségével elfogadott ajánlás igen jelentős legitimitást nyújt a fegyveres erő alkalmazásához.

Összefoglalva, a humanitárius intervenció jogszerűsége tulajdonképpen levezethető a Közgyűlés ajánlásából, ám az Alapokmány olyan értelmezést is lehetővé tesz, ami ezt az alternatívát kategorikusan kizárja. A **Uniting for Peace** határozat jelen esetben való alkalmazhatósága, részben a jogszerűségével összefüggő viták, részben a fegyveres erő alkalmazására irányuló ajánlásokhoz fűzött feltételek okán, szintén kérdéses.

B. Humanitárius intervenció a Biztonsági Tanács implicit felhatalmazása vagy ex post facto jóváhagyása alapján

A fegyveres erőszak jogszerű, az Alapokmány VII. fejezetével összhangban történő alkalmazásának elengedhetetlen feltétele a Biztonsági Tanács általi előzetes és kifejezett felhatalmazás. Azonban a XX. század vége felé – az állami gyakorlat egyfajta leképezéseként – a szakirodalomban egyre inkább teret nyert az a gondolat, miszerint a felhatalmazásnak nem szükséges előzetesnek és kifejezettnek lennie: az egyaránt megjelenhet implicit vagy **ex post facto** formában. Aligha meglepő, hogy a tanácsi felhatalmazás, illetve jóváhagyás e két – Alapokmányban természetesen nem szereplő¹²⁹ – „variánsa” különösen nagy jelentőségre tett szert a humanitárius intervenció jogszerűségével összefüggésben is.

Az implicit felhatalmazás – amint azt maga az elnevezés is tükrözi – nem ölt kifejezett formát, nem jelenik meg külön határozatban, de nem is jelent teljes hallgatást a Biztonsági Tanács részéről; léteire bizonyos konkludens tényekből kell és lehet következtetni. Mely tények szolgálhatnak e felhatalmazás bizonyítékául? Mindenekelőtt az adott válság kapcsán, korábban elfogadott tanácsi határozatok megszövegezéséből következtethetünk arra, hogy a főszerv hallgatólagosan ugyan, de áldását adta az erőszak alkalmazására. Különösen fontos előfeltétel, hogy a kérdéses válság – a Tanács, 39. cikk értelmében tett, kifejezett megállapítása alapján – legalább a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének minősüljön. (Mint tudjuk, a humanitárius intervenció esetében más minősítésről nem igazán jöhet szóba.) E megállapítás nélkül az implicit felhatalmazás létének bizonyítása voltaképpen kudarcra ítélt próbálkozás, hiszen a VII. fejezetben foglalt rendszabályok elrendelésének alsó

¹²⁹ Legfeljebb az 53. cikk (1) bekezdése értelmezhető akként, hogy az erőszak regionális szervezetek általi alkalmazásához nem szükséges a biztonsági tanácsi felhatalmazás, mivel annak első mondata mindössze ezt mondja ki: „A Biztonsági Tanács a regionális megállapodásokat vagy szervezeteket az általa elrendelt kényszer rendszabályok fogantatása során megfelelő esetben fel fogja használni.” Ez az interpretáció azonban téves, mivel a bekezdés második mondata leszögezi: „Regionális megállapodások vagy regionális szervezetek útján történő kényszerítő eljárás mindazonáltal csak a Biztonsági Tanács felhatalmazásával fogantatosítható...” (Az értelmezési probléma gyökere szemlátomást abban rejlik, hogy miként tekintünk az „előzetes” és „kifejezett” jelzők nélkül szereplő „felhatalmazás” szóra.) E témában ld. RESS, Article 53, 733-734.o.; SIMMA, B.: NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects. **Eur. J. Int'l L.**, Vol. 10. No. 1. (1999), 4.o.

küszöbét a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése jelenti. Annak ellenére tehát, hogy az implicit felhatalmazás elmélete alapján a fegyveres erő alkalmazására szóló tényleges felhatalmazás hallgatólagos, a 39. cikk szerinti megállapításnak kifejezettnek kell lennie – legalábbis ezt követeli meg az érvelés sikere.

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének kimondása önmagában véve kevés annak bizonyításához, hogy a Biztonsági Tanács implicit felhatalmazást adott az erőszak alkalmazására. Ebből kifolyólag, jóval nagyobb az eredményes érvelés esélye abban az esetben, ha a Tanács a megállapításon túlmenően, már ideiglenes intézkedéseket, de legfőképpen fegyveres erő alkalmazásával nem járó kényszerintézkedéseket is elrendelt. A 41. cikkhez való sikertelen folyamodás nyomán tűnik a legrealisabbnak az a feltételezés, mely szerint a Tanács következő logikus lépése a 42. cikk alkalmazása lenne. Olykor maga a Tanács is jelzi, hogy a fegyveres erő alkalmazásával nem járó rendszabályok eredménytelensége esetén, fontolóra fogja venni „további intézkedések” elrendelését is.¹³⁰ Okkal vélhetjük, hogy ezek a „további intézkedések” a 42. cikkben foglaltakra utalnak, bár az sem zárható ki, hogy e fordulattal a Tanács más, intenzívebb kényszerítő erővel bír, ám fegyveres erő alkalmazásával nem járó – tehát változatlanul a 41. cikk értelmében elrendelt – intézkedésekre gondol.

Mivel a tanácsi határozatok eltérő értelmezésekre adnak lehetőséget, célszerű egyéb forrásokkal is alátámasztani az implicit felhatalmazás kimutatására irányuló okfejtést. E források sorában kiemelkedő helyet foglalnak el a nagyhatalmak vezető politikusainak nyilatkozatai, valamint az ENSZ más szerveinek aktusai, ide értve a Főtitkár megnyilvánulásait is. Az implicit felhatalmazás bizonyítása következőképp az érvek komplex hálózatának összegyűjtését és összefüggésbe hozását jelenti. Ennek következtében azonban az érvelés könnyen átcsaphat „belemagyarázásba” és a valóságtól messze elrugaszkodott elméletek gyártásába.

Be kell látni, hogy az implicit felhatalmazás nem tekinthető igazán meggyőző teóriának, s ennek megfelelően relatíve csekély az elméleti és gyakorlati támogatottsága.¹³¹ Hatásosabb hivatkozási alapnak tűnik az **ex post facto** jóváhagyás elmélete, melynek értelmében a Biztonsági Tanács nem előzetesen, hanem utólag, a fegyveres erő alkalmazásának megkezdését követően igazolja a katonai akciót. Megjegyzendő, hogy az **ex post facto** jóváhagyás is implicit formában jelentkezik – kifejezett formát aligha ölthet, hiszen ez esetben „normál” felhatalmazásként kellene kezelni. Nem meglepő tehát, hogy a két felhatalmazási forma a szakirodalomban olykor összefonódva jelenik meg¹³², noha – úgy vélem – azok az időtényező alapján elvben elválaszthatók egymástól. Az **ex post facto** jóváhagyás sem jelent teljes hallgatást. Jelen esetben is – akárcsak az implicit felhatalmazás kapcsán – bizonyos erre utaló tényekből és körülményekből szűrhető le, hogy a Biztonsági Tanács utólag szentesítette az erőszak előzetes és kifejezett felhatalmazás nélküli alkalmazását. Ezek között említendő meg például a fegyveres erő illetően alkalmazását elítélő tanácsi határozat elmaradása¹³³, esetleg annak kifejezett üdvözlése¹³⁴, vagy az erőszak alkalmazása nyomán előállott helyzet elismerése.¹³⁵

¹³⁰ A koszovói válság kapcsán például ld. S.C. Res. 1199, 3930th mtg., 23 September 1998, U.N. Doc. S/RES/1199 (1998), para. 16.

¹³¹ Elutasító nézeteket ld. CHINKIN, C. M.: Kosovo: A “Good” or “Bad” War? *Am. J. Int’l L.*, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 842-843.o.; GRAY, C.: After the Ceasefire: Iraq, the Security Council and the Use of Force. *Brit. Y.B. Int’l L.* (1994), 149.o.; Independent International Commission on Kosovo, *id. mi.* 173.o.

¹³² Vö. SIMMA, NATO, the UN and the Use of Force, 10.o.; WEDGWOOD, R.: NATO’s Campaign in Yugoslavia. *Am. J. Int’l L.*, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 832.o.

¹³³ Erre példát ld. Security Council: Belarus, India and the Russian Federation: Draft Resolution, 26 March 1999, U.N. Doc. S/1999/328. Ld. még U.N. Press Release of 26 March 1999, U.N. Doc. SC/6659. (A NATO koszovói beavatkozását elítélő határozati javaslatot a Biztonsági Tanács 12:3 arányban elutasította.)

Ez utóbbi tekinthető talán a legnagyobb súllyal bíró érvek. Mint ismeretes, a nemzetközi jog egyik központi szabálya az, hogy semmilyen, agresszióból származó helyzet vagy különleges előny jogszerűként nem ismerhető el.¹³⁶ Így semmiképp nem hagyható figyelmen kívül, ha a Biztonsági Tanács – az a szerv, amelyik a világon egyedül jogosult hiteles jelleggel megállapítani az agresszió fennforgását – valamely módon jogszerűnek ismeri el a felhatalmazás nélkül alkalmazott erőszak, egy **prima facie** agresszió által teremtett helyzetet. Mindez szoros összefüggésbe hozható az agresszió meghatározásáról szóló közgyűlési határozat alábbi rendelkezésével:

„A fegyveres erőszak egy állam általi, az Alapokmánnyal ellentétes, első alkalmazása **prima facie** bizonyítékaul szolgál az agresszió cselekményének, jöllehet a Biztonsági Tanács, az Alapokmánnyal összhangban, arra a következtetésre juthat, hogy az agresszió cselekménye elkövetésének megállapítása egyéb releváns körülmények fényében nem indokolt, ide értve azt a tényt is, hogy a szóban forgó cselekmények vagy azok következményei nem bírnak elegendő súllyal.”¹³⁷

Magyarán, a Biztonsági Tanács nem csak azt állapíthatja meg, hogy egy unilaterális humanitárius intervenció agressziónak minősül, hanem ennek ellenkezőjét is. Mivel az agresszió meghatározása arról nem rendelkezik, hogy e megállapításnak milyen formában kell megjelennie, akár arra a következtetésre is juthatunk, hogy ez hallgatólagosan, **ex post facto** módon is megtörténhet. Ne feledjük, hogy az Alapokmány 39. cikke csak a támadó cselekmények – más szóval az agresszió – fennforgásának megállapítását köti határozati formához, a fennforgás hiányának kimondásáról azonban értelemszerűen nem rendelkezik. Belátható, hogy az agresszió hiányának külön határozatban történő kimondása a gyakorlatban felesleges – sőt veszélyes – lépés lenne. Veszélyes azért, mert e határozat elfogadása, lévén érdemi határozat, feltételezné az öt állandó tag egyetértését. Gondoljunk csak bele, milyen következményekkel járna, ha valamelyik állandó tag megvétózná – vagy a nagyhatalmakkal együtt, a Tanács legalább kilenc tagja nem fogadná el – a kérdéses határozati javaslatot. Nem igényelne nagy erőfeszítést a szavazás eredményének oly módon történő interpretálása, hogy a javaslat kudarcra egyet jelent az agresszió kimondásával, jöllehet ez a torz értelmezés aligha lenne összhangban a 39. cikkben – és ezzel összefüggésben, a 27. cikk (3) bekezdésében – foglaltakkal.

Az agresszió hiányának tanácsi megállapítása alighanem „ráutaló” jellegű hallgatást, vagy az ekként előállt helyzet határozati szentesítését jelenti. Nem jelenti azonban azt, hogy az erőszak unilaterális alkalmazása jogszerű volt. Mint mondtam, a Biztonsági Tanács jogszerű cselekményeket is a béke veszélyeztetésének, a béke megszegésének vagy támadó cselekménynek minősíthet, ezért állásfoglalása nem feltétlenül tükrözi az akció jogellenességét (noha erős bizonyítékaul szolgál annak). Ha ezt a kijelentést megfordítjuk, a következő eredményhez jutunk: a Tanács hallgatása nem azonosítható az akció jogszerűségének elismerésével.¹³⁸ Ez viszont némiképp csökkenti a hallgatólagos formában

¹³⁴ Libéria kapcsán például ld. Note by the President of the Security Council, 22 January 1991, U.N. Doc. S/22133 (1991); Note by the President of the Security Council, 7 May 1992, U.N. Doc. S/23886; S.C. Res. 788, 3138th mtg., 19 November 1992, U.N. Doc. S/RES/788 (1992), preamble

¹³⁵ Koszovó kapcsán például ld. S.C. Res. 1244, 4011th mtg., 10 June 1999, U.N. Doc. S/RES/1244 (1999)

¹³⁶ Vö. Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex, Article 5(3). Ld. még e tekintetben a szerződés jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény 52. cikkét: „Semmis az a szerződés, amelyet az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt nemzetközi jogi alapelvek megsértésével fenyegetés vagy erőszak hatására kötöttek.”

¹³⁷ Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex, Article 2

¹³⁸ Vö. GRAY, *After the Ceasefire...*, 163.o.

adott, illetve az akció üdvözlésében megnyilvánuló **ex post facto** jóváhagyás hitelét. Meglehet, részben ennek tudható be, hogy az **ex post facto** jóváhagyás gondolata sem élvez különösebb tudományos támogatást.¹³⁹

A humanitárius intervenció jogszerűségét illetően tehát látható, hogy mind az implicit felhatalmazás, mind az **ex post facto** jóváhagyás gyakori hivatkozási alapot képez, bár – alapokmányi bázis híján – mindkettő rendkívül aggályos. Összehasonlítva a kettőt, az utóbbi tűnik a meggyőzőbb elképzelésnek, hiszen léte – szemben az implicit felhatalmazás elméletével – viszonylag egyértelmű bizonyítékok felhasználásával, többé-kevésbé szilárdan alátámasztható. Mindazonáltal túlzott merészség lenne azt állítani, hogy akár egyik, akár másik teória pótolja az előzetes és kifejezett tanácsi felhatalmazást, és megalapozza a humanitárius intervenció jogszerűségét.

C. A humanitárius intervenció jogának az ENSZ Alapokmányából történő levezetése

A humanitárius intervenció irodalmában gyakran találkozhatunk azzal a nézettel, miszerint az Alapokmány biztonsági tanácsi felhatalmazás hiányában sem tiltja, hanem ellenkezőleg, általában véve megengedi az ilyen beavatkozásokat. W. Michael Reisman egyenesen úgy vélte, hogy „az Egyesült Nemzetek megjelenése nem szüntette meg, és nem is gyengítette a humanitárius intervenció szokásjogi intézményét”, sőt azt „az Alapokmány megerősítette és kiterjesztette”.¹⁴⁰

A humanitárius intervenció jogának Alapokmányból történő levezetése jobbára a 2. cikk (4) bekezdésének restriktív értelmezésén alapul, amely szerint – ellentétben a korábbiakban vázolt, általánosan elfogadott értelemmel – a rendelkezés nem tiltja meg az erőszak alkalmazása, vagy az azzal való fenyegetés valamennyi formáját.¹⁴¹ Ennek hátterében egyfelől az a gondolat áll, hogy a 2. cikk (4) bekezdése „soha nem volt a pacifizmus független erkölcsi parancsolata” és kógens jellegét is „az Alapokmány által előírányzott szervezet összefüggésében, nem pedig erkölcsi posztulátumként nyerte el”¹⁴², másfelől pedig az a körülmény, hogy a szakasz egy összetett kollektív biztonsági rendszer egyik elemét alkotja, és azt ennek megfelelően kell értelmezni. Az interpretáció során tehát nemcsak a cikk szövegét, hanem az Alapokmány szellemét is figyelembe kell venni.¹⁴³

A megszorító értelmezés szerint, a 2. cikk (4) bekezdésében szereplő területi épségre, politikai függetlenségre, valamint az Egyesült Nemzetek céljaira tett utalások valójában nem a tilalom átfogó jellegét hivatottak biztosítani, hanem minősítik és meghatározzák a rendelkezés értelmében tilosnak minősülő erőszak formáit.¹⁴⁴ Ha ugyanis feltételezzük, hogy a szöveg kérdéses részei nem feleslegesek, akkor azok más funkcióval aligha bírhatnak. A három fordulat így három megszorítást takar, melyek következtében a 2. cikk (4) bekezdése csak a másik állam „területi épsége, vagy politikai függetlensége ellen irányuló vagy az Egyesült Nemzetek céljaival össze nem férő bármely más módon nyilvánuló” erőszakot minősíti jogellenesnek, azonban nem érinti az erőszak e körön kívül eső formáit. Az érvelés tehát

¹³⁹ Ld. többek között CHARNEY, *id. mű.* 835.o.; GRAY, *After the Ceasefire...*, 163.o.; McWHINNEY, E.: *The United Nations and a New World Order for a New Millennium. Self-determination, State Succession, and Humanitarian Intervention.* Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 2000. 74.o.; RESS, Article 53, 733-734.o.

¹⁴⁰ REISMAN, *Humanitarian Intervention to Protect the Ibos*, 171.o.

¹⁴¹ Ld. például ABIEW, *id. mű.* 93-95.o.; BRENFORS, M. – PETERSEN, M. M.: *The Legality of Unilateral Humanitarian Intervention – A Defence.* *Nord. J. Int'l L.*, Vol. 69. No. 4. (2000), 466-468.o.; REISMAN, *Humanitarian Intervention to Protect the Ibos*, 177.o.; TESÓN, *id. mű.* 149-151.o.

¹⁴² REISMAN, W. M.: *Coercion and Self-Determination: Construing Charter Article 2(4).* *Am. J. Int'l L.*, Vol. 78. No. 3. (July 1984), 642.o.

¹⁴³ Ld. uo. 645.o.

¹⁴⁴ Vö. STONE, *Aggression and World Order*, 95.o.

valahogy így szólna: Minthogy a humanitárius intervenció az emberi jogok súlyos és tömeges megsértésének kíván véget vetni, fogalmilag kizárt, hogy a célállam területi épsége vagy politikai függetlensége ellen irányuljon. Ha egy beavatkozás erőszakosan megváltoztatja a határokat vagy egyértelműen a fennálló politikai rend megdöntésére irányul, nem minősül humanitárius intervenciónak. Megjegyzendő, hogy az intervenció „politikai függetlenség” klauzula alóli mentessége más módon is levezethető. Az emberi jogok 2. cikk (7) bekezdése szerinti belső joghatóságból való kikerülésének eredményeként, az egyénnel való állami bánásmód többé nem képezi a 2. cikk (4) bekezdésében szereplő „politikai függetlenség” részét. Mivel mindkét rendelkezés egyazon egész – az Alapokmány – részét képezi, az egyik megváltozása értelemszerűen kihat a másikra is.¹⁴⁵ Mindezek alapján akár azt is mondhatnánk, hogy a humanitárius intervenció nem esik a 2. cikk (4) bekezdése első két minősítő fordulatának hatálya alá.

Hasonló eredményre vezet a harmadik fordulat vizsgálata is. Az Egyesült Nemzetek, 1. cikkben foglalt céljai között – mint ismeretes – „az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása” is megtalálható.¹⁴⁶ Ezt a célt részletezi például az 55. cikk c) pontja és 56. cikk, valamint az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata – különösen, ha azt az Alapokmány autentikus értelmezéseként fogjuk fel. Clement Attlee brit miniszterelnök, 1946. január 10-én, a Közgyűlés első ülészakájának megnyitása alkalmával, szintén egyértelművé tette e cél fontosságát:

„Boldog vagyok, hogy az Egyesült Nemzetek Alapokmánya nemcsak a kormányokkal és az államokkal, vagy a politikával és a háborúval foglalkozik, hanem az emberi lények alapvető elemi szükségleteivel is, bármilyen is legyen a fajuk, a színük vagy a vallásuk. Az Alapokmányban újból hitet teszünk az alapvető emberi jogok mellett. Az egyén szabadságát az államban elengedhetetlen kelléknek tekintjük az államnak a nemzetek világközösségében élvezett szabadságához.”¹⁴⁷

Kézenfekvőnek tűnhet tehát a következtetés, hogy – bár az ENSZ céljai között a nemzetközi béke és biztonság fenntartása, illetve a nemzetközi viszályok és helyzetek békés rendezése is megjelenik¹⁴⁸ – a humanitárius intervenció nincs ellentétben a 2. cikk (4) bekezdésének harmadik minősítő fordulatával sem. Sőt, az ilyen akciók egyenesen előmozdítják a szóban forgó cél hatékony megvalósítását, hiszen jövőbeni agressziókat előzhetnek meg.¹⁴⁹ Végezetül, létezik egy másik – kevésbé meggyőző – elméleti út is annak bizonyítására, hogy az erőszak alkalmazása nincs ellentétben az ENSZ céljaival. Julius Stone ugyanis úgy vélte, hogy az Alapokmány 1. cikkének szövege fényében korántsem biztos, hogy az külön jogi kötelezettségeket létesít a tagállamok számára, hiszen az a szervezet céljait fejtí ki.¹⁵⁰

¹⁴⁵ Vö. REISMAN, W. M.: Kosovo's Antinomies. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 861.o.

¹⁴⁶ Ld. ENSZ Alapokmány, 1. cikk (3) bekezdés

¹⁴⁷ Verbatim Record of the First Plenary Meeting, 10 January 1946, U.N. Doc. A/PV.1, 41.o. Több mint ötven évvel később, Kofi Annan Főtitkár hasonló szellemben fogalmazva, kijelentette: „Az Egyesült Nemzetek Főtitkáráként, prioritást biztosítottam az emberi jogoknak valamennyi, az Egyesült Nemzetek által indított programban, és minden olyan misszióban, amelyre vállalkoztunk. Azért tettem ezt, mert az emberi jogok előmozdítása és védelme ott rejlik munkánk minden aspektusának és Alapokmányunk minden cikkének középpontjában.” Standing Up for Human Rights. Address to the United Nations Commission on Human Rights, Geneva, 7 April 1999. In: ANNAN, K. A.: The Question of Intervention. Statements by the Secretary-General. United Nations Department of Public Information, New York, 1999. 19.o.

¹⁴⁸ Ld. ENSZ Alapokmány, 1. cikk (1) bekezdés

¹⁴⁹ Vö. MURPHY, *id. mű.* 292-293.o.

¹⁵⁰ Ld. STONE, *Aggression and World Order*, 96.o.

Érdekes, hogy a 2. cikk (4) bekezdésének restriktív értelmezése – a szakirodalom mellett – a gyakorlatban is megjelent. A NATO Jugoszlávia elleni légi hadjárata nyomán a Nemzetközi Bíróság előtt indult perekben, Belgium a következőképpen védekezett:

„A NATO beavatkozásának az volt a célja, hogy megmentsen egy veszélyben, egy súlyos nélkülözésben levő népet. Ennek okán, a Belga Királyság nézete az, hogy ez egy fegyveres humanitárius intervenció volt, összhangban az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésével, ami csak az állam területi épsége, vagy politikai függetlensége elleni beavatkozásokra vonatkozik.”¹⁵¹

Amint már utaltam rá, a 2. cikk (4) bekezdés esetén értelmezése meglehetősen elszigetelt nézetnek számít a nemzetközi jog tudományában, és az állami gyakorlatban sem élvez különösebb támogatást. Megállapításai egyaránt összeegyeztethetetlenek az Alapokmány előkészítő anyagaival, szellemével és betűjével. Az érvelés talán legsúlyosabb fogyatékossága az, hogy az állam területi épségét a határok tiszteletben tartásának kötelezettségével azonosítja. Valójában azonban a területi épségre történő utalást a terület sérthetlenségeként kell értelmezni, következésképp az országhatárokon átnyúló erőszak minden esetben ellentétes a 2. cikk (4) bekezdésével.¹⁵² Ilyen tartalom mellett gyakorlatilag megdőlt az egész elmélet – legalábbis a humanitárius intervenció vonatkozásában. (Bár a területi épség sérelme nem állapítható meg abban a hipotetikus esetben, amikor a beavatkozás **res communis omnius usus** területen kerül végrehajtása, a célállam politikai függetlensége ellen irányuló kényszer folytán előálló sérelem, valamint a **res communis omnium usus** státusz esetleges megsértése nemkülönben jogellenessé teszik az akciót.)

Noha a 2. cikk (4) bekezdés restriktív értelmezése már a területi épségre vonatkozó rész cáfolatával megdönthető, röviden szót kell ejteni a másik két szegmensről is. A politikai függetlenség intervenció általi megsértése vagy érintetlenül hagyása elsősorban attól függ, milyen értelmet tulajdonítunk ennek a fogalomnak. Ha a politikai függetlenségre a kormányzat külső nyomástól és beavatkozástól való mentességeként tekintünk, könnyen beláthatjuk, hogy azt minden humanitárius intervenció megsérti, hiszen olyan magatartást kényszeríti a kormányzatra, amely ellentétes annak akaratával. Ha a politikai függetlenséget ettől eltérő értelemben használjuk, és a politikai berendezkedés, illetőleg a kormányforma nép általi szabad megválasztásának jogát olvassuk ki belőle, nagy valószínűséggel a fentivel ellentétes következtetésre jutunk.¹⁵³ A pontos válasz ilyenkor a következő, részben morális, részben jogi kérdésre adott válasz függvénye: Megfelel-e a lakosságnak – azon belül is elsősorban a jogsértések áldozatainak – a zsarnoki kormányzat? Élve a politikai berendezkedés szabad megválasztásához fűződő jogukkal, fenn kívánják-e tartani a jogsértő rezsimeket, vagy nem? Ha igen, a beavatkozás sérti a politikai függetlenséget; ha nem, akkor a válasz is értelemszerűen nemleges. (Utóbbi esetben, a humanitárius intervenció megalapozottan tekinthető az ellenállási jog meghosszabbításának.¹⁵⁴) Végezetül, ha a politikai függetlenséget általánosságban, az állam politikai berendezkedéseként, a fennálló politikai rend leírásaként fogjuk fel, szintén ambivalens végeredményt kapunk. Bár a humanitárius intervenció nem kívánja átformálni a politikai rendszer arculatát, és pusztán egy

¹⁵¹ Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium), Public sitting held on Monday, 10 May 1999 at 3 p.m. at the Peace Palace, Verbatim Record, CR 99/15 (translation, uncorrected)

¹⁵² Ld. RANDELZHOFFER, Article 2(4), 117-118.o. Erre utal az agresszió meghatározásáról szóló közgyűlési határozat 3. cikk b) pontja is. E rendelkezés értelmében agresszióknak minősül: „Egy Állam fegyveres erői által egy másik Állam **területe ellen** intézett bombázás, vagy egy Állam által bármely fegyver alkalmazása egy másik Állam **területe ellen**”. Definition of Aggression. G.A. Res. 3314, 2319th plen. mtg., 14 December 1974, U.N. Doc. A/RES/3314 (XXIX), Annex, Article 3(b) (Kiemelések tőlem.)

¹⁵³ A „politikai függetlenség” e két lehetséges tartalmát ld. FAWCETT, *id. m.*, 354.o.

¹⁵⁴ Vö. TESÓN, *id. m.*, 91.o.

adott magatartást akar a kormányzatra kényszeríteni, ez a cél nem mindig érhető el a vezetés megbuktatása nélkül. Megjegyzendő, hogy a politikai függetlenség sérelmének kérdése anarchia idején jórészt értelmezhetetlen, hiszen ilyenkor nem létezik olyan államhatalmi tényező, sem olyan politikai rendszer, ami az erőszak alkalmazása nyomán sérelmet szenvedne. (Az államterület – és ezáltal a 2. cikk (4) bekezdése – mindazonáltal sérthető marad. Ne feledjük, hogy a cikk szövegében a „területi épség” és a „politikai függetlenség” sérelme vagylagos viszonyban áll egymással.)

Az ENSZ céljainak megfelelő erőszakról szóló érvelés legegyszerűbben a célok közötti – nem is annyira jogi, mint inkább logikai – hierarchia kimutatása útján kérdőjelezhet meg. Eduardo Jiménez de Aréchaga megfogalmazásában:

„Az Alapokmány szövegösszefüggései azonban azt bizonyítják, hogy a biztonság terén, és az erőszak alkalmazásával kapcsolatban, az Egyesült Nemzetek minden egyéb célját alá kell rendelni az 1. cikk (1) bekezdésében foglalt domináns [célnek], amely az, hogy „fenntartsa a nemzetközi békét és biztonságot.”¹⁵⁵

Tény, hogy a tágabb értelemben vett béke nem azonos a fegyveres erőszak hiányával, hiszen ahhoz szükség van – többek között – az emberi jogok hatékony érvényesülésére is. Ám veszélyes megoldás lenne ezt a viszonyt oly módon interpretálni, hogy az erőszak humanitárius célú alkalmazása **minden esetben** a békét, és ezáltal az ENSZ céljait szolgálja. Ezt az összefüggést kizárólag a Biztonsági Tanács felhatalmazásán alapuló beavatkozások kapcsán lehet automatikusan vélelmezni.

Kiválóan szemlélteti az ENSZ céljaira való hivatkozásban rejlő ellentmondásokat az a gondolatmenet is, mely szerint, ha az 1. cikk (3) bekezdésében szereplő emberi jogok védelme végett megengedhető a 2. cikk (4) bekezdésétől való eltérés, akkor e logika mentén, jogszerűnek minősül a gazdasági, a szociális vagy a kulturális alapú fegyveres beavatkozás is, hiszen ezek a témák szintén a szervezet céljai között – ráadásul ugyanabban a bekezdésben – szerepelnek.¹⁵⁶ Eme, a „mindent vagy semmit” elvén alapuló ellenérv egyetlen támadható pontja az, hogy ellentétben az emberi jogokkal, a gazdasági, a szociális és a kulturális kérdések túlnyomó részben továbbra is a **domaine réservé** részét képezik.

A humanitárius intervenció igazolásához olykor az Alapokmány preambulumát is felhasználják. A bevezetés második mondatában „az Egyesült Nemzetek népei” újból hitet tesznek „az alapvető emberi jogok, az emberi személyiség méltósága és értéke, a férfiak és nők... egyenjogúsága mellett”. A következőkben ugyan megfogalmazást nyer az erőszak kiküszöbölésének óhaja, ám ezt egy fontos kivétel töri át: „ha csak közérdek nem kívánja”. A legalapvetőbb, részben kógens emberi jogok tiszteletben tartása – főleg azok nemzetközi békével és biztonsággal való összefonódása miatt – alighanem joggal tekinthető „közérdeknek”. S minthogy a preambulum tartalmazza az Alapokmány általános célját, egyes szerzők úgy vélik, hogy már a bevezető mondatokból is kiolvasható a fegyveres erő humanitárius célú alkalmazásának jogszerűsége.¹⁵⁷ Az ilyen akciók, az imént jelzett összefonódás miatt, egyúttal elősegítik az ENSZ céljainak érvényesülését is, mind a nemzetközi béke és biztonság fenntartása és helyreállítása, mind az emberi jogok tiszteletben tartásának előmozdítása és támogatása terén.

¹⁵⁵ JIMÉNEZ de ARÉCHAGA, *id. mű.* 91.o. (Beszúrástól.)

¹⁵⁶ Ld. DUPI, *id. mű.* 82.o. Inger Österdahl szerint: „Ha az ENSZ Alapokmányának 1. cikkében felsorolt számos különböző cél egyike, például a Biztonsági Tanács gyakorlatán keresztül, teret nyer, logikailag egyáltalán nem szükségszerű, hogy azt a többinek is követnie kell.” Ha tehát a nemzetközi közösség – folytatja Österdahl – többre tartja az emberi jogok tiszteletben tartását, mint a gazdasági, a szociális vagy a kulturális együttműködést, semmi nem szabhat gátat a jog ezirányú fejlődésének. Ld. ÖSTERDAHL, *id. mű.* 26-27.o.

¹⁵⁷ Ld. REISMAN, Humanitarian Intervention to Protect the Ibos, 172.o.

A beavatkozás jogszerűségének preambulumra történő alapozása rendkívül gyenge lábakon áll, éppen ezért jobbra kiegészítő érvként – például a 2. cikk (4) bekezdés megszorító értelmezésével párban – jelenik meg. Ellenvetésként fogalmazható meg, hogy – bár az Alapokmány integráns része – a preambulum nem statuál külön kötelezettségeket a tagállamok számára, hanem mindössze azon okok, indítékok és általános célok felsorolását adja, melyek következtében az Alapokmány létrejött. A preambulum gyakorlati jelentősége ennek megfelelően rendkívül csekély: alig néhány ízben szolgált kifejezett hivatkozási alapként.¹⁵⁸ Az elmélet megválaszolatlanul hagyja továbbá azt a kérdést, hogy vajon az erőszak alkalmazása kapcsán, ki vagy mi jogosult a „közérdek” fennforgásának megállapítására. Az Alapokmány szellemét és betűjét tekintve úgy tűnik, hogy ez a jog a Biztonsági Tanácsot illeti meg. „Közérdekből” tehát csak akkor lehet fegyveres erőhöz folyamodni, ha erre a Tanács felhatalmazást ad.

Az erőszak alkalmazásának tárgyalása során olykor felmerül az Alapokmány 106. cikke is¹⁵⁹, ezért érdemesnek tartom megvizsgálni, vajon jogszerűvé teheti-e ez a rendelkezés a biztonsági tanácsi felhatalmazást nélkülöző humanitárius intervenciót. A cikk a következőképpen rendelkezik:

„Addig is, amíg a 43. Cikkben említett azok a külön megállapodások, amelyek a Biztonsági Tanács részére, véleménye szerint lehetővé teszik a 42. Cikkben foglaltak alkalmazása folytán ráháruló kötelezettségek vállalásának megkezdését, a Moszkvában, 1943. évi október hó 30-án aláírt négyhatalmi nyilatkozat részesei és Franciaország az említett nyilatkozat 5. pontja értelmében tanácskozásokat folytatnak egymással és szükség esetén a Szervezet más tagjaival is, az Egyesült Nemzetek nevében történő oly együttes fellépés céljából, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartására szükséges lehet.”¹⁶⁰

Annak ellenére, hogy már Alapokmányból való törlésének igénye is felmerült¹⁶¹, a 106. cikk – bizonyos feltételek fennállása esetén – talán megalapozhatja a humanitárius intervenció jogszerűségét. A rendelkezés ugyan csak tanácskozási kötelezettséget teremt a Biztonsági Tanács állandó tagjai számára, ám ez a tanácskozás – elméletileg – egy „együttes fellépéshez” is elvezethet. Amint azt a cikk elhelyezése, valamint az annak elején szereplő, 42. és 43. cikkekre tett utalások is tükrözik, az együttes fellépés katonai akciót jelent.¹⁶²

Az erőszak 106. cikk szerinti alkalmazásának több feltétele van. Első helyen az időtényezőt kell megemlíteni, hiszen a rendelkezés, a benne foglalt feltétel folytán, ideiglenes jelleggel bír: hatályát veszti, mihelyst a 43. cikk szerinti megállapodások megkötése nyomán, olyan mennyiségű és minőségű fegyveres erő áll a Biztonsági Tanács rendelkezésére, ami lehetővé teszi számára a 42. cikk szerinti kényszerintézkedések foganatosítását. A 106. cikk szövegéből kitűnik, hogy e körülmény fennforgásának megállapításához a Biztonsági Tanács határozatára és legalább egy, 43. cikk szerinti megállapodásra van szükség. Minthogy ilyen

¹⁵⁸ Ld. WOLFRUM, R.: Preamble. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 48.o. Vö. továbbá Kelsen, The Law of the United Nations, 9.o. Kelsen szerint, mivel a preambulum az Alapokmány szerves részét képezi, kötelező ereje is meg kell, hogy egyezzen a többi rendelkezésével. Ugyanakkor tartalma folytán nem létesít kötelezettségeket, és inkább ideológiai, semmint jogi relevanciával bír.

¹⁵⁹ Vö. például SCHACHTER, Authorized Uses of Force..., 65.o.; SCHEFFER, Commentary on Collective Security, 108.o.

¹⁶⁰ ENSZ Alapokmány, 106. cikk

¹⁶¹ Ld. GEIGER, R.: Article 106. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 1151.o.

¹⁶² Ld. uo. 1150.o. Kelsen szerint a 106. cikk szövege az együttes fellépéseket nem korlátozza a katonai akciókra. Ld. Kelsen, The Law of the United Nations, 760.o. A 106. cikk az Alapokmány „Ideiglenes biztonsági rendelkezések” címet viselő, XVII. fejezetében nyert elhelyezést.

megállapodások mindmáig nem jöttek létre, a 106. cikk – 1945 óta – változatlanul alkalmazható, noha különösebb gyakorlati jelentősége nincs.

A következő, egyben legnehezebben teljesíthető – implicit – feltételt az öt nagyhatalom egyetértése jelenti. A fegyveres erő e cikk alapján történő alkalmazására csak a Biztonsági Tanács állandó tagjainak konszenzusával kerülhet sor (ezért a rendelkezés nem jelent érdemi kibúvót a vétó intézménye alól). Legalábbis ez a következtetés vonható le abból, hogy az ilyen akciókat „az Egyesült Nemzetek nevében” hajtánák végre. A konszenzus igényéből ugyanakkor nem következik, hogy az együttes fellépés végrehajtásban mind az öt államnak részt kell vennie.¹⁶³ Újfént hangsúlyozandó, hogy a 106. cikk csak tanácskozási, nem pedig „megállapodási” vagy „cselekvési” kötelezettséget hoz létre a nagyhatalmak számára.

További implicit feltétel, hogy a fegyveres erő alkalmazásához szükség van a Biztonsági Tanács 39. cikk alapján tett megállapítására, valamint a főszerv azon meggyőződésére, hogy a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához vagy helyreállításához fegyveres erő alkalmazására van szükség. Ily módon, az együttes fellépés – *prima facie* önfelhatalmazó jellege ellenére – nem képez önálló kivételt az erőszak tilalma alól. Nem alkalmazható azonban a 106. cikk, ha a Tanács a tagoknak vagy nemzetközi szervezeteknek ad felhatalmazást az erőszak alkalmazására.¹⁶⁴

Az elmondottakból kitűnik, hogy „az Alapokmány pontosan az, amit mond”¹⁶⁵, azaz rendelkezéseit azok hagyományos értelme szerint kell alkalmazni. Minthogy ebből az értelemből nem vezethető le az unilaterális humanitárius intervenció jogszerűsége, felmerül a kérdés: Elképzelhető-e az Alapokmány gyakorlati módosítása, és ha igen, alapozható-e arra a humanitárius intervenció jogszerűsége? A kérdés első felére, vitathatóan ugyan, de igenlő válasz adható. A feltételes mód használatát a módosítás e formájának létjogosultsága és módosítási körül zajló tudományos viták teszik szükségessé.¹⁶⁶ A gyakorlati módosítás lehetősége ugyanis ismert és elfogadott az államok gyakorlatában, ám a nemzetközi közösség magatartása esetenként mégis az elutasítás irányába mutat. Példának okáért erre enged következtetni az, hogy a jogintézmény – bár a tervezetekben megjelent – végül nem került bele a szerződések jogáról szóló, 1969. évi bécsi egyezménybe¹⁶⁷, továbbá az is, hogy a gyakorlatban az államok szerfelett ritkán folyamodnak a szerződések módosításának e módjához. Feltéve, hogy az Alapokmány, rendkívül szigorú formális módosítási eljárása folytán, és folyamatos életképességét biztosítandó, a tagállamok összességének gyakorlata útján is módosítható, mindössze arra kell választ keresni, hogy vajon az ENSZ-korszak humanitárius intervenciói eszközöltek-e bárminemű változást az ide vágó rendelkezéseken. A válasz e kérdés tekintetében azonban már nemleges. Az indokoláshoz érdekes módon nem szükséges megvizsgálni a tagállamok, illetve a szervezet releváns gyakorlatát; elegendő pusztán felidézni az erőszak tilalmának kógens jellegét, valamint az ebből fakadó azon körülményt, mely szerint a nemzetközi *ius cogens*-be tartozó normákat „csak a nemzetközi jognak az ugyanilyen jellegű későbbi szabályával lehet megváltoztatni”.¹⁶⁸ Önmagában véve, az Alapokmány gyakorlati módosítása tehát még abban az esetben is kevés a humanitárius intervenció jogszerűségének megalapozásához, ha maga a gyakorlat – egy nem kógens norma esetében – ehhez elégségesnek bizonyulna. Ám ahhoz, hogy az unilaterális humanitárius

¹⁶³ Vö. KELSEN, *The Law of the United Nations*, 759.o.

¹⁶⁴ Vö. GEIGER, *Article 106*, 1150-1151.o.

¹⁶⁵ LILLICH, *id. mű.* 60.o. (Lillich)

¹⁶⁶ A releváns viták ismertetését, a kérdés átfogó elemzését és további hivatkozásokat ld. BLUM, *id. mű.* 239-256.o.

¹⁶⁷ Vö. 1969. évi bécsi egyezmény, IV. rész. Ld. továbbá WETZEL – RAUSCHNING, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, 297, 304-309.o.

¹⁶⁸ 1969. évi bécsi egyezmény, 53. cikk

intervenció jogszerűsége az Alapokmányból fakadjon, a rendelkezéseket módosító gyakorlat keretei között, új *ius cogenst* kellene teremteni.

D. A humanitárius intervenció szokásjogi jogszerűsége

A humanitárius intervencióval kapcsolatos kortárs jogtudományi viták rendre visszatérő eleme a szokásjogi jogszerűség bizonyítása, illetve annak cáfolata. Korántsem véletlen, hogy ez a kérdés ekkora relevanciát nyert. A biztonsági tanácsi vétó reális esélye mellett, valamint a beavatkozás jogszerűségének kimutatására irányuló egyéb módszerek és elméletek kétes megalapozottságának ismeretében, a szokásjog tekinthető az egyetlen olyan nemzetközi jogforrásnak, amelyikből még a humanitárius intervenció joga általánosságban levezethetőnek tűnik. Figyelemreméltó mértékben megnöveli a szokásjogon alapuló nézetek tudományos súlyát a klasszikus nemzetközi jogra való hivatkozás, a szokásjogi jogszerűség gyökereinek több évszázad távlatában történő kimutatása is. Amennyiben egy szerző a humanitárius intervenció 1945 utáni szokásjogi jogszerűségének bizonyítását tűzi ki célul, a legkézenfekvőbb megoldás az, ha azt a klasszikus korszak többféleképpen is magyarázható, és módfelett homályos jogából vezeti le. Ha azt is sikerül valahogy bizonyítania, hogy az ENSZ Alapokmánya nem érintette e jog továbbélését, törekvései sikerrel járnak. Ellenben, ha valaki azt kívánja demonstrálni, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga nem létezik az „újszellemű nemzetközi jog” korszakában, célszerű abból kiindulnia, hogy az soha nem képezte a nemzetközi jog részét, vagy ha igen, akkor a XX. század első felének jogfejlődése következtében jelentősége és létjogosultsága maradéktalanul elenyészett. A klasszikus korszak szokásjoga e tekintetben tehát aligha tekinthető pusztán jogtörténeti érdekességnek.

A jogtudományban – mint az a korábbi idézetekből is kiderült – természetesen mindkét végletnek vannak képviselői. Tekintélyes szerzők sora állítja, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga „túlélte” az Alapokmány elfogadásával járó korszakváltást, és az napjainkban is létezik. Ebből kifolyólag, a humanitárius intervenció akkor is jogszerű, ha annak végrehajtására a Biztonsági Tanács nem adott előzetes és kifejezett felhatalmazást. A nemzetközi jogászok túlnyomó többsége azonban úgy véli, hogy ilyen jog nem létezik, és ha volt is, az legkésőbb az Alapokmány hatálybalépésével végérvényesen megszűnt. Amint az a klasszikus jogi jogszerűséggel foglalkozó fejezet megállapításaiból is kitűnik, jómagam úgy vélem, hogy a humanitárius intervenció hajdani szokásjoga – azon belül is főként az *opinio iuris* léte – kapcsán nem lehet tökéletes bizonyossággal állást foglalni. A XIX. század nemzetközi jogának szellemiségéből inkább a humanitárius intervenció jogszerűsége következik, ám ez szellemiség – mint mondtam – a XX. század elején fokozatosan megváltozott. Ily módon egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a humanitárius intervenció több mint egy évszázadon keresztül vélhetően fennálló szokásjoga, a két világháború között, mindössze két évtized leforgása alatt megszűnt létezni. A klasszikus kor jogát övező bizonytalanságok okán tehát nem tartom célravezető megoldásnak a humanitárius intervenció kortárs szokásjogának múltból történő eredeztetését. Továbbá úgy gondolom, ha létezett is ilyen jog 1945-ben, az semmilyen formában nem „élhette túl” az Alapokmány hatálybalépését, illetve az abban foglaltak *erga omnes* jellegének fokozatos kialakulását.

A humanitárius intervenció jelenkori szokásjoga azonban nem csak a klasszikus kori jogból vezethető le. Tekintve, hogy ilyen beavatkozásokkal az ENSZ-korszakban is találkozhatunk, számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy az államok és a nemzetközi szervezetek releváns gyakorlata új szokásjogot teremtett – akár a semmiből, akár a klasszikus

kori jog felélesztése útján.¹⁶⁹ Megjegyzendő, hogy még az utóbbi esetben sem beszélhetünk a hajdani szokásjog továbbéléséről, hiszen a tárgyalt hipotézis értelmében a beavatkozás jogszerűségének folytonossága – ha létezett ilyen – a második világháborút követően megszakadt. Így még akkor is volt egy olyan periódus, amelyikben a humanitárius intervenció jogellenes cselekménynek minősült, ha elfogadjuk, hogy az korábban jogszerű magatartásnak számított.

A régi-új szokásjog létrejöttéhez természetesen egyaránt szükség van a két konstitutív elem, jelesül az általános gyakorlat és az *opinio iuris* együttes és egyidejű fennállására. Az általános gyakorlat kimutatása okozza a kisebb gondot, hiszen a fegyveres erő humanitárius célú alkalmazására 1945 óta több ízben is sor került. Kérdéses azonban, hogy miként értékeljük ezeket az akciókat. A humanitárius intervenció általános gyakorlatáról nyilván csak akkor beszélhetünk, ha azt *ilyen* intervenciók alkotják. Mivel azonban a beavatkozások e formájának fogalma meghatározatlan, jelentősen megoszlanak a vélemények a tekintetben, hogy az egyes intervenciók humanitáriusnak minősülnek-e, vagy nem. Egy unilaterális akciónál például mindig könnyebb „bebizonyítani”, hogy politikai, gazdasági vagy más „alantas” indíttatású, mint azt, hogy humanitárius célokat szolgál. A vélelem szemlátomást a fegyveres erő emberiségalkalmazása ellen szól – legalábbis ami a felhatalmazás nélkül megindított akciókat illeti. Nem véletlen tehát, hogy az államok még akkor is feltűnően tartózkodnak unilaterális fellépéseik humanitárius intervencióként történő megjelölésétől, ha azok valóban annak tekinthetők. Az egyértelműen humanitárius jellegű és jogszerűen megindított előfordulások esetén viszont az elhatárolási kérdések okozhatnak problémát. Könnyen negligálni lehet a humanitárius intervenció gyakorlatának egy jelentős részét például azzal, ha egyes akciókat nem ekként osztályozunk, hanem azokat az Alapokmány VII. fejezete szerinti kényszerintézkedésnek, vagy békefenntartásnak minősítjük. A kategorizálás ebben az esetben is helyes, mindazonáltal a tágabb kategóriák feloldják a velük rész-egész viszonyban álló humanitárius intervenciót, és csökkentik előfordulásainak számát. Végül, de nem utolsósorban, az általános gyakorlat kimutatása ellen hat a beavatkozások szelektivitása és szórványos jellege. Az utóbbi kapcsán ugyanakkor ki kell emelni, hogy az előfordulások relatíve alacsony száma nem csak az államok vonakodásának tudható be, hanem annak is, hogy ritkán történnek olyan súlyos emberi jogi jogsértések, amelyek felvetik a fegyveres erő alkalmazásának igényét.

Az *opinio iuris* léte vagy nemléte kapcsán tagadó álláspontra kell helyezkedni.¹⁷⁰ Kizárólag ez a következtetés vonható le az erőszak tilalmának kógens elvéből, valamint abból a már említett tényből, hogy a princípium általános nemzetközi jogban érvényesülő tartalma megegyezik az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésében olvasható tartalommal. A nemzetközi közösség tagjainak magatartása és a különböző nemzetközi fórumok megnyilatkozásai is az elutasítás irányába mutatnak.¹⁷¹ Ily módon sokkal valószínűbb, hogy az államok – a fentiektől

¹⁶⁹ Vö. például GLAHN, *id. mű.* 160.o.; Int'l L. Ass'n, Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970), 598-599, 611.o. (Lillich); LILLICH, R. B.: Humanitarian Intervention: A Reply to Ian Brownlie and a Plea for Constructive Alternatives. In: MOORE, *id. mű.* 234-235.o.; REISMAN, Humanitarian Intervention to Protect the Ibos, 171.o.

¹⁷⁰ Vö. például JOYNER, D. H.: The Kosovo Intervention: Legal Analysis and a More Persuasive Paradigm. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 13. No. 3. (June 2002), 602-603.o.

¹⁷¹ Az ENSZ Közgyűlése 1981-ben ünnepélyesen kinyilvánította, hogy az államok kötelesek tartózkodni „az emberi jogi kérdések kihasználásától és eltorzításától mint az államok belügyeibe való beavatkozás eszköztől”. Ld. Declaration on the Inadmissibility of Intervention and Interference in the Internal Affairs of States, G.A. Res. 36/103, 91st plen. mtg., 9 December 1981, U.N. Doc. A/RES/36/103, Annex, para. 2(II)(l) Öt esztendővel később a Nemzetközi Bíróság is úgy vélte, hogy „az erőszak alkalmazása nem lehet az [emberi jogok iránti] tisztelet ellenőrzésének vagy biztosításának megfelelő módja”, illetve „az emberi jogok védelme, egy szigorúan humanitárius célzat, nem fér össze a kikötők elaknásításával, az olajipari berendezések elpusztításával, vagy ismételten, a *contrák* kiképzésével, felfegyverzésével és felszerelésével”. Case Concerning Military and

eltérően – azért nem minősítik humanitárius intervenciónak unilaterális és valóban annak tekinthető akcióikat, mert meggyőződésük, hogy ez a minőség, önmagában véve, nem elegendő a jogszerűség megalapozásához.

Nem szabad megfeledkezni azonban arról, hogy a szokásjog kialakulása rendszerint egy hosszas folyamat eredménye. Az, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga napjainkban nem létezik korántsem jelenti azt, hogy az a jövőben sem fog kialakulni. Ha az emberi jogok tiszteletben tartását a továbbiakban is ilyen kitüntetett figyelem fogja övezni, mint manapság – márpedig minden jel erre mutat – nem merném megkockáztatni azt a kijelentést, hogy a humanitárius intervenció joga soha nem fog kivételt képezni az erőszak tilalma alól. Ugyanakkor ezt sem jelenteném ki biztosan. Egyrészt nem tudni, milyen irányt vesz a jövő jogfejlődése, az ellenben biztosra vehető, hogy az állami szuverenitás mindvégig meghatározó eleme marad. Másrészt ahhoz, hogy a humanitárius intervenció kivételt képezzen az erőszak tilalma alól, kógens jelleggel kell majd rendelkeznie, hiszen – mint már említettem – az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályait csak ugyanilyen jellegű későbbi szabállyal lehet megváltoztatni. Ez a lehetőség azonban egyelőre módfelett valószínűtlennek hat. Harmadrészt – és jómagam ezt tartom a legfontosabb ellenérvnek – voltaképpen **nincs is szükség** ilyen kivételre. Az emberi jogok mindennapos megsértéseinek orvoslására már rendelkezésre állnak a többé-kevésbé megfelelően működő mechanizmusok. Talán meglepőnek hat, de ez az extrém, kirívóan súlyos és tömeges jogsértések esetére is igaz: a megoldás kulcsa – megítélésem szerint – az Alapokmány VII. fejezetében rejlik. A jogi alapok adottak, a többi pusztán politikai szándék kérdése. Természetesen nincsenek e vonatkozásban illúzióim, és nem hiszem azt, hogy a Biztonsági Tanács minden esetben hatékonyan fel tud és akar majd lépni az emberi jogok, illetve a humanitárius jog lábbal tiprása ellen. De tévedés lenne azt hinni, hogy a humanitárius intervenció szokásjogának létrejötte egyszer s mindenkorra megoldaná a problémát: egyfelől csak jogot, nem pedig kötelezettséget jelentene az emberi jogok tiszteletben tartásának fegyveres kikényszerítésére (ami mindazonáltal nagy előrelépés lenne), másfelől – Franz von Lisztet idézve – „ezzel kitárulna a kapu az önkény előtt”.

Ellenben nem kizárt, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga már a kialakulás első stádiumába lépett. Vélhetően erre utalt Antonio Cassese azzal, hogy – bár következetes gyakorlata nincs – a humanitárius intervenciót övező **opinio necessitatis** széleskörű és a kikristályosodás állapotában van, jóllehet megszilárdulása olykor ellenkezést szül.¹⁷² Láthatjuk, hogy még Cassese sem állítja, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga létrejött volna (sőt hangsúlyozza, hogy arra a nemzetközi jog, az Alapokmány keretein kívül nem ad lehetőséget) – mindössze az intézmény szükségessége tekintetében mutatkozik széleskörű egyetértés. Az ENSZ Főtitkáráként, Kofi Annan is hasonló óvatossággal fogalmazott, amikor kijelentette:

„Lassan, de úgy vélem biztosan, egy nemzetközi norma jelenik meg a kisebbségek elnyomása ellen, amely elsőbbséget fog kapni, és kell is kapjon, az állami szuverenitással összefüggő megfontolások fölött.”¹⁷³

Azt azonban Kofi Annan sem mondta ki, hogy ez a norma **carte blanche** biztosít majd az államoknak a fegyveres erőszak humanitárius célú alkalmazására. Ellenkezőleg, beszédeiben

Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America), Merits, Judgement of 27 June 1986, I.C.J. Reports 1986, para. 268., 134-135.o. (Kiemelés az eredetiben, beszúrástól.)

¹⁷² CASSESE, A.: A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and **Opinio Necessitatis**. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 10, No. 4. (1999), 791.o.

¹⁷³ Standing Up for Human Rights. Address to the United Nations Commission on Human Rights, Geneva, 7 April 1999. In: ANNAN, The Question of Intervention, 24.o.

rendre az Egyesült Nemzetek – konkrétan a Biztonsági Tanács – mellőzhetetlen és kulcsfontosságú szerepe mellett emelt szót.¹⁷⁴

E. A humanitárius intervenció és a szükséghelyzet

Első ránézésre logikus és védhető megoldásnak tűnik a humanitárius intervenció jogszerűségének a szükséghelyzet doktrínájára történő alapozása – már csak azért is, mert a két kategória a klasszikus nemzetközi jog korszakában rendkívül közel állt egymáshoz, sőt esetenként össze is fonódott. Ez természetesen korántsem jelenti azt, hogy napjainak nemzetközi jogában, a szükséghelyzetre való hivatkozás jogszerűvé teheti az unilaterális humanitárius beavatkozásokat (pontosabban kizárhatja azok jogellenességét), hiszen az időközben végbement jogfejlődés nemcsak az intervenció doktrínáját, hanem a szükséghelyzetet is jelentős mértékben átformálta.

A szükséghelyzet, a Nemzetközi Jogi Bizottság állami felelősségről szóló, 2001. évi tervezetében, a cselekmény jogellenességét kizáró okok között, az alábbi formában jelenik meg:

„Egy állam sem hivatkozhat a szükséghelyzetre mint az állam nemzetközi kötelezettségével összhangban nem álló cselekményének jogellenességét kizáró okra, kivéve, ha a cselekmény:

- a)** Az egyetlen mód az állam számára, hogy megvédje létfontosságú érdekét egy súlyos és közeli veszéllyel szemben, és
- b)** Nem jelent súlyos hátrányt azon állam vagy államok, amelyekkel szemben a kötelezettség fennáll, vagy a nemzetközi közösség mint egész létfontosságú érdekére nézve.”¹⁷⁵

Jóllehet a Bizottság tervezete jogilag nem bír kötelező erővel, az idézett rendelkezést a szükséghelyzet jelenleg hatályos szokásjogának tükröződéseként foghatjuk fel. A Nemzetközi Bíróság ugyanis a Bős-Nagymaros-ügyben hozott ítéletében kifejtette, hogy a szükséghelyzet, 1996. évi tervezetben foglalt – és a 2001. évi tervezetbe, apró eltéréseket leszámítva, gyakorlatilag változatlan tartalommal átvett – feltételei megegyeznek a nemzetközi szokásjog által diktált feltételekkel.¹⁷⁶ Az idézett rendelkezés negatív megfogalmazásából, valamint kommentárjából egyaránt kitűnik, hogy a szükséghelyzet rendkívül szigorú kívánalmakhoz kötött – és ezért módfelett ritkán alkalmazható – hivatkozási alap. Lényegét az állam súlyos és közeli veszély által fenyegetett létfontosságú érdekei és a jogkövetés, a vállalt kötelezettségek teljesítése között feszülő „feloldhatatlan ellentét” képezi.¹⁷⁷ Ilyen esetben az állam nemzetközi – szerződéses vagy szokásjogi – kötelezettségének megszegésében álló, létfontosságú érdekeinek megsértésére irányuló cselekménye csak akkor nem minősül jogellenesnek, ha ez az „egyetlen mód” a kérdéses veszély elhárítására, és ha e cselekmény nem jelent súlyos hátrányt más államok vagy a nemzetközi közösség létfontosságú érdekeire nézve.

¹⁷⁴ Ld. például Unifying the Security Council in Defence of Human Rights. Address delivered at the centennial of the First International Peace Conference, The Hague, 18 May 1999. In: ANNAN, The Question of Intervention, 29-34.o.

¹⁷⁵ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 2001, Article 25(1)

¹⁷⁶ Ld. Case concerning the Gabčíkovo-Nagymaros Project (Hungary v. Slovakia), Judgement of 25 September 1997, I.C.J. Reports 1997, para. 51-52., 40-41.o. Az 1996. évi tervezet ide vonatkozó szakaszát ld. Draft Articles on State Responsibility, provisionally adopted by the International Law Commission on first reading, 1996, Article 33(1)

¹⁷⁷ Commentaries to the Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 2001, Commentary to Article 40, para. 2. (195.o.)

A szükséghelyzetre történő hivatkozás tehát aligha zárhatja ki az unilaterális humanitárius intervenció jogellenességét, és teheti ezáltal jogszerűvé az akciót. Felettből valószínűtlen, hogy az emberi jogok, illetve a humanitárius jog másik államban zajló, súlyos és tömeges megsértései „súlyos és közeli veszélyt” jelentenek egy állam „létfontosságú érdekeire” nézve. Bár nem kétséges, hogy a nemzetközi közösség valamennyi tagjának érdeke fűződik a kérdéses normák tiszteletben tartásához, ez azonban semmiképp nem jelenti azt, hogy ez az érdek „létfontosságú” lenne. Mindazonáltal, megfelelő esetben és adekvát érvelés útján, a szükséghelyzetre való hivatkozás eme feltétele teljesíthetőnek tűnik: példának okáért akkor, ha egy szerény gazdasági mutatókkal rendelkező állam szomszédságában zajló atrocitások egy százezres vagy milliós nagyságrendű menekülthullámmal gerjesztenek, amely áradat eme ország felé veszi az irányt. Csökkenti a példa meggyőző erejét azonban az a körülmény, hogy az állam létfontosságú érdekei ilyenkor nem az emberi jogok, illetve a humanitárius jog másik állam általi tiszteletben tartásával, hanem saját gazdasági összeomlásának – és az ebből adódó egyéb hátrányos következmények – elkerülésével vannak összefüggésben. Ettől eltekintve, a hipotetikus eset elfogadhatónak bizonyulhat, és kielégítheti a szükséghelyzetre történő sikeres hivatkozáshoz megkívánt egyik feltételt.

A szükséghelyzet másik feltétele – nevezetesen az, hogy a cselekmény ne jelentsen súlyos hátrányt más államok vagy a nemzetközi közösség létfontosságú érdekeire nézve – ugyanakkor összeegyeztethetetlen a humanitárius intervencióval, hiszen a fegyveres erőszak felhatalmazás nélküli, nem önvédelmi célú alkalmazása automatikusan ellentétes egy állam, illetve a nemzetközi közösség érdekeivel. Ez a kijelentés még akkor is helytálló, ha – az Alapokmány 2. cikk (4) bekezdésének restriktív értelmezése kapcsán elmondottakat felidézve – abból indulunk ki, hogy a humanitárius intervenció „nem sérti” a célállam területi épségét és politikai függetlenségét. Egyfelől azért, mert bár a szuverenitás e két szegmensének sérthetatlensége nyilván minden állam létfontosságú érdeke, olybá tűnik, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság tervezetében szereplő kategória az érdekek ennél valamivel tágabb – noha pontosan aligha nevesíthető – körét öleli fel. Másfelől pedig azért, mert a 2001. évi tervezet 26. cikke, a jogellenességet kizáró okokról szóló fejezet vonatkozásában, általánosságban kimondja:

„Ebben a fejezetben semmi nem zárja ki az állam bármely olyan cselekményének jogellenességét, amelyik nincs összhangban az általános nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő szabályából eredő kötelezettséggel.”¹⁷⁸

Ily módon az is kizárt, hogy a szükséghelyzetről szóló szakaszban foglaltaknak megfelelően, a fegyveres erő alkalmazása marad az szükséghelyzetben levő állam számára az „egyetlen mód” érdekeinek megvédésére. Az idézett rendelkezés értelmében tehát az unilaterális erőszak egyetlen esetben sem minősülhet elfogadható „módnak”. Mindent egybevetve, a szükséghelyzetre történő hivatkozás nem zárhatja ki a Biztonsági Tanács általi felhatalmazás hiányában megindított humanitárius intervenció jogellenességét, így azt – indirekt módon – nem teheti jogszerűvé.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, adopted by the International Law Commission at its fifty-third session, 2001, Article 26. (Többek között, ugyanezen rendelkezésnél fogva nem hívható segítségül a humanitárius intervenció jogszerűségének megalapozásához a 2001. évi tervezet 24. cikkében szabályozott „vézhelyzet” sem.)

¹⁷⁹ Hasonló következtetést ld. DUPI, *id. mű.* 86.o.

F. A nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak kollíziója?

A legalapvetőbb emberi jogok némelyikének és a nemzetközi humanitárius jog releváns szabályainak kógenssé válásával a nemzetközi jognak olyan normái jelentek meg, amelyek – feltétlen alkalmazást igénylő jellegből adódó – jelentősége és súlya bízvást összevethető a nemzetközi **ius cogens** „hagyományos” szabályaival, ide értve elsősorban az erőszak és a beavatkozás tilalmát.¹⁸⁰ Nem meglepő tehát, hogy a humanitárius intervenció jogszerűsége kapcsán felmerül a kógens normák közötti kollízió gondolata. Konkrétan az a lehetőség, hogy az unilaterális beavatkozásokkal kapcsolatos problémák háttérében a legalapvetőbb jogok és garanciák tiszteletben tartása és az erőszak tilalma – egyaránt kógens – szabályainak ütközése áll. Ha ezt a kollíziót az emberi jogok javára oldjuk fel, a fegyveres erő humanitárius célú, unilaterális alkalmazásának az erőszak tilalma látszólag nem szabhat gátat.

Az elmélet kétségkívül vonzó, és a szóban forgó jogok szuverenitással szembeni elsőbbségéről szóló szakirodalmi és gyakorlati nyilatkozatok fényében akár megalapozottnak is tűnhet. Valójában azonban ilyen kollízió nem létezik – annak még az elméleti lehetősége is kizárt. Mindenekelőtt azért, mert a kérdéses kógens normáknak eltérő a kötelezeti köre. Az előbbi az intervenció célállamát, míg az utóbbi a biztonsági tanácsi felhatalmazás nélkül interveniálni kívánó államokat vagy nemzetközi szervezeteket kötelezi. Kizárja továbbá a kollíziót az is, hogy mindkét (mindhárom) kógens norma nemtevésre kötelez, ezért köztük nem jöhet létre az ütközéshez elengedhetetlen átfedés. Az első a legalapvetőbb emberi jogok, illetőleg a humanitárius jog megsértésétől, míg a második a fegyveres erőszak biztonsági tanácsi felhatalmazás nélküli, nem önvédelmi célú alkalmazásától való tartózkodásra kötelezi a nemzetközi jog alanyait. A normák ütközése legfeljebb akkor jöhetne szóba, ha az emberi jogok és a humanitárius jogi garanciák tiszteletben tartása helyén, a tiszteletben **tartatás** – azaz egy tevőleges magatartás – szerepelne. (Ebben az esetben már a kötelezeti körben sem mutatkozna eltérés.) A nemzetközi jognak azonban nincs olyan szabálya, amelyik kógens jelleggel írná elő az államok és a nemzetközi szervezetek számára azt, hogy e jogok és garanciák tiszteletben tartását egy másik államban fegyveres erő útján is biztosítaniuk kell. Hasonló tartalmú, ám nem kötelezettséget előíró, hanem jogot biztosító **ius cogens** sem létezik.

De ha létezne is ilyen szabály, a kollízió akkor sem lenne reális lehetőség. Amennyiben létrejönne az emberi jogok, illetve a humanitárius jogi garanciák erőszakos érvényre juttatásának kógens kötelezettsége, azzal az erőszak tilalmának, nem pedig a szóban forgó normák tiszteletben tartásának tartalma változna meg. Nem egy új és független, feltétlen alkalmazást igénylő szabály jönne létre, hanem egy már meglevő norma módosulna. A változás egyazon norma – jelesül az erőszak tilalma – keretei között menne végbe, kizárva ezzel a kollíziónak, a különböző normák ütközésének a lehetőségét. Az erőszak tilalmának normatív erejét tehát semmilyen formában nem érinti a legalapvetőbb emberi jogok és a nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó humanitárius jogi garanciák tiszteletben

¹⁸⁰ Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy csak egyes emberi jogokról és egyes humanitárius jogi garanciákról van szó, nem pedig összességében az emberi jogok és a humanitárius jog kógens jellegéről. Bár ez utóbbi jogterület kógeniája aligha vitatható, az emberi jogok tiszteletben tartása – noha az egyszerűség kedvéért ezt a kifejezést használom – **gyűjtőkategóriaként** nem bír ilyen jelleggel. Ez az állítás még annak ismeretében sem fogadható el, hogy az emberi jogok szemléletét „legyőzték” a beavatkozás kógens tilalmát, és „kivételt” képeznek alóla. E folyamat során ugyanis – nézetem szerint – nem jött létre a nemzetközi jog eme évszázados szabályát módosító, új **ius cogens**, hanem mindössze az intervenció tilalmának dinamikus változó „magját” alkotó belső joghatóság köre lett szűkebb. A beavatkozás tilalma és az emberi jogok viszonyáról – a Nemzetközi Jogi Intézet 1989. évi, Santiago de Compostella-i határozatát is felelevenítve – ld. BRUHÁCS, **id. m.** 9.o.

tartásának kötelezettsége, ezért ez a gondolatmenet nem szolgálhat alapul az unilaterális humanitárius intervenció jogszerűségének kimutatásához.¹⁸¹

¹⁸¹ Olykor az 1948. évi genocídium egyezmény is felmerül a humanitárius intervenció jogszerűségét megalapozó érvek sorában, ám annak vizsgálatát, terjedelmi korlátok okán kénytelen vagyok mellőzni. Hasonló okból kifolyólag nem áll módomban szót ejteni három olyan – viszonylag ritkán megjelenő – elméletről (az Alapokmány eróziója, a nemzetközi béke és biztonság terén, az ENSZ tagjait megillető másodlagos felelősségről szóló, ún. *link theory*, valamint a kollektív önvédelem analógia útján való alkalmazása), amelyek szintén felhasználhatók a beavatkozás igazolásához. Természetesen sem a népiirtás tilalmáról szóló egyezmény, sem az említett teóriák nem alapozzák meg a biztonsági tanácsi felhatalmazás nélkül megindított humanitárius intervenció jogszerűségét.

II. rész

A humanitárius intervenció gyakorlata

I. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA A KLASSZIKUS NEMZETKÖZI JOG IDŐSZAKÁBAN

1. Görögország, 1827-1830

A XIX. század elején Görögország volt az Oszmán Birodalom egyik legnyugtalanabb területe. A több mint négy évszázada török uralom alatt élő görög nép szabadságharca végül 1821 márciusában vette kezdetét, amikor az Alexandrosz Ipszilantisz vezetése alatt álló „Szent Sereg” betört a moldvai fejedelemség területére. A szabadságharcosok gyors nyugati segítségbe vetett hite azonban illúziónak bizonyult. Jóllehet az epidauroszi nemzeti kongresszus 1822. január 1-jén kinyilvánította Görögország függetlenségét és a Fényes Portától való elszakadását, a Szent Szövetség képviselői még attól is elzárkóztak, hogy meghallgassák az ugyanebben az esztendőben megrendezett veronai kongresszusra küldött görög követet, Metaxasz grófot. Sőt, az osztrák Klemens Metternich herceg egyenesen kijelentette, hogy az Oszmán Birodalom „a legjobb, legkipróbáltabb és legnyugodtabb szomszéd”.¹

A függetlenség egyoldalú kikiáltását követő harcokban a magukra hagyott görögök sorozatos vereségeket szenvedtek, miközben a török erők rendkívül véres vallási üldözést indítottak a helyi lakosság ellen. Egyes vélemények szerint a szultán csapatai nyilvánvaló „irtóháborút” folytattak a keresztények ellen, melynek során a férfiakat megölték, a nőket és a gyermekeket pedig Egyiptomba vitték rabszolgának.² Mivel az így kialakult helyzet a térségen áthaladó kereskedelmi forgalmat is megbénította, az európai nagyhatalmak nem maradhattak tétlenek: 1827-ben az Egyesült Királyság, Franciaország és Oroszország a beavatkozás mellett döntött. Ennek egyik első lépéseként, július 6-án, Londonban megállapodást írtak alá Görögország pacifikálásáról, melyben előirányozták a harcok azonnali beszüntetését, valamint a görögöknek nyújtandó korlátozott autonómiát és önkormányzatot.³ A Porta azonban már egy június 9-én kelt jegyzékben – a belső joghatóságára való hivatkozással – elutasította a három ország javaslatait, így azok végül a fegyveres beavatkozás eszközhöz folyamodtak.

Az intervenció gyorsan megváltoztatta a konfliktus menetét. Októberben, az egyesített szövetséges flotta a navarinói csatában vereséget mért Ibrahim pasa haditengerészeti erőire. A tényleges harci cselekményeket egyébiránt főként Oroszország hajtotta végre – részben azért, mert erre az 1774. évi kücsük-kajnardzsai békeszerződés VII. cikkének „megfelelő” értelmezése szerint, a cárnak tételes jogi alapja volt.⁴ Itt jegyzendő meg, hogy a

¹ HARENBERG, B. (szerk.): Az emberiség krónikája. Negyedik kiadás. Fordította: BÉRCZES T. et al. Officina Nova, h. n., é. n. 682.o.

² Ld. STOWELL, Intervention in International Law, 127.o. (59. lábjegyzet)

³ Érdemes felidézni a szerződés – roppant érdekes megszövegezésű – preambulumát, mely szerint: „Őfelsége Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyság Királya, és Őfelsége Franciaország és Navarra Királya a leghatározottabb felkérést kapván továbbá a görögöktől az Oszmán Portával való közvetítésre; és Őfelségével Minden Oroszok Cárjával egyetemben, azon óhaj által vezéreltetve, hogy véget vessenek a vérontásnak, valamint hogy megelőzzék mindazt a szörnyűséget, amit a dolgok folytatódásának folytán állása előidézhethet; Elhatározták, hogy egyesítik erőfeszítéseiket [...] a szembenálló felek közötti béke visszaállításának céljával [...], nem kevésbé az **emberiség érzülete**, mint Európa nyugalmanak érdeke végett.” Treaty between Great Britain, France, and Russia, for the Pacification of Greece, London, 6 July 1827, preamble (Kiemelés tőlem.)

⁴ Az 1768-ban kirobbant orosz-török háborút lezáró, 1774. július 21-én aláírt kücsük-kajnardzsai békeszerződés VII. cikkében a Fényes Porta kötelezettséget vállalt a keresztény vallás és a keresztény templomok folyamatos védelmére, illetőleg engedélyezte a cári udvar követeknek, hogy lépéseket tegyenek – a szerződés XIV. cikkében

megállapodásban ténylegesen szereplő, békés – azaz kizárólag diplomáciai fellépés útján alkalmazható – beavatkozási jogukkal az oroszok már a görög szabadságharc első évében éltek. 1821 júniusában ugyanis jegyzékben követelték az elpusztított vagy kifosztott görög templomok sürgős helyreállítását és javaik visszaszolgáltatását, a keresztények kiváltáságainak visszaállítását, illetve jövőbeni sérthetetlenségük garantálását, az ártatlanok és a bűnösök igazságos megkülönböztetését, továbbá a béke felkínálását a görögöknek, valamint azt, hogy Oroszország részt vehessen a béke helyreállításában Havasalföldön és Moldvában.⁵

A nagyhatalmak fegyveres fellépése következtében módfelett nehéz katonai helyzetbe került Oszmán Birodalom ellenállása két évvel később tört meg. A szultán az 1829. szeptember 14-én aláírt drinápolyi békeszerződésben elfogadta a londoni szerződésben foglaltakat és jelentős területeket engedett át Oroszországnak. Görögország az 1830. január 22. és február 3. között megrendezett londoni konferencián hivatalosan is elnyerte az önálló állami létet, melyet brit, francia és orosz védnökség garantált. Az ország egyúttal független és örökös monarchia lett, melynek trónjára a nemzetgyűlés 1832-ben Ottó bajor herceget hívta meg.

Értékelés. A görög függetlenség kivívásához vezető háromhatalmi beavatkozásról mind a korabeli, mind a jelenkori szakirodalom a humanitárius intervenciók egyik legelső példajaként tesz említést.⁶ Ez az álláspont azonban csak részben tekinthető megalapozottnak. Tény, hogy a törökök jelentős nemzetközi visszhangot keltő, kiterjedt mészárlást folytattak a keresztény görög lakosság ellen, ám a fegyveres beavatkozás *ultima ratio* jellegű megindításában nyilvánvalóan más tényezők is közrejátszottak. Ilyen például a már említett kereskedelmi érdekek biztosítása, valamint – Oroszország oldalán – a befolyás további területekre való kiterjesztésének a vágya. Egy másik nézet szerint, az intervenciót úgy időzítették, hogy az megakadályozza a görög nép teljes leigázását, így annak célja sokkal inkább az önrendelkezés jogának védelme, semmint a civilizálatlan hadviselés megfékezése volt.⁷ Az beavatkozás állítólagos tételes jogi alapját illetően pedig már elhangzott, hogy a kücsük-kajnardzsai békeszerződés kisebbségvédelmi rendelkezései nem igazolhatták a fegyveres erő alkalmazását, hiszen azok mindössze diplomáciai fellépésre jogosították fel a cári udvart.⁸

említett – új konstantinápolyi templom, valamint a papság érdekében. A megállapodás XVII. és XVIII. cikkei további török területekre, így például Krétára és Grúziára is kiterjesztették a keresztény kisebbség védelmét. A VII, VIII. és a XIV. cikk szövegét ld. PHILLIMORE, *id. mű.* 629-630.o. A VII. és a XVII. cikk szövegét továbbá ld. GANJI, *id. mű.* 18.o.

⁵ A jegyzék szövegét ld. GANJI, *id. mű.* 23-24.o.

⁶ Az eset korabeli említését, a minősítéstől függetlenül ld. CALVO, *id. mű.* 302-303.o.; FENWICK, *International Law*, 154.o.; KISS, *id. mű.* 95.o.; LAWRENCE, *id. mű.* 132.o.; OPPENHEIM, *id. mű.* 186.o.; PHILLIMORE, *id. mű.* 569, 631.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o.; STOWELL, *Intervention in International Law*, 126-127.o. Általánosságban, a Porta keresztény alattvalóinak védelméről szólva továbbá ld. APÁTHY, *id. mű.* 112.o. (2. lábjegyzet); BLUNTSCHLI, *id. mű.* 269.o. Az 1945 utáni művek sorából ld. ABIEW, *id. mű.* 48-49.o.; DUPI, *id. mű.* 79.o.; GANJI, *id. mű.* 22-24.o.; MURPHY, *id. mű.* 52-53.o.; TESÓN, *id. mű.* 177-178.o.

⁷ Ld. STOWELL, *Intervention in International Law*, 126.o.

⁸ Ide kívánczik, hogy Ausztria, az Egyesült Királyság és Franciaország 1954. december 28-án – tehát már a krími háború idején – kelt jegyzékének negyedik bekezdése külön kitért a cári udvar Portával kötött szerződéseire, különös tekintettel a kücsük-kajnardzsai szerződésre, „melynek *téves értelmezése* a jelenlegi háború fő oka”. Ld. PHILLIMORE, *id. mű.* 631.o. (Kiemelés tőlem.)

2. Szíria, 1860-1861

1860 májusában, az Oszmán Birodalom részét képező Szíria – a mai Libanon – területén, a drúzok mintegy hat-tízezer maronita keresztény lakost mészároltak le, és legalább százezer főt tettek földönfutóvá. Mivel a Fényes Porta a legcsekélyebb jelét sem mutatta annak, hogy véget kíván vetni az atrocitásoknak, az öldöklés röviddel ezután újra elkezdődött. Az elnyomás és a megújuló erőszak azonban hatalmas felháborodást keltett Európa-szerte, így a nagyhatalmak elszánták magukat a fegyveres beavatkozásra.

Az intervenció előkészítéseként, 1860. augusztus 3-án, a Quai D'Orsay-ben Ausztria, az Egyesült Királyság, Franciaország, Oroszország, Poroszország és Törökország jegyzőkönyvet írt alá az európai csapatok és haditengerészeti erők helyszínre küldéséről. A Fényes Porta meghívásával részben azt a látszatot kívánták megőrizni, hogy – az 1856. évi párizsi békeszerződés óta egyre inkább a civilizált nemzetek körében kezelt⁹ – török birodalom szuverenitását semmiféle sérelem nem éri. Ugyanezen okból kifolyólag, az európai nagyhatalmak kínosan ügyeltek az akció kollektív, ideiglenes (a terület megszállásának időtartamát hat hónapban állapították meg), valamint érdekektől mentes mivoltának hangsúlyozására. Ennek megfelelően, egy ugyanezen a napon született másik jegyzőkönyv kimondta, hogy a beavatkozó államoknak nem áll szándékában semmilyen területi előnyhöz vagy kizárólagos befolyáshoz jutni a térségben, illetőleg nem kívánnak olyan kereskedelmi jogot szerezni alattvalóiknak, amelyek ne lennének biztosíthatók bármely más állam polgárai számára.¹⁰

Noha a jegyzőkönyv kollektív fellépést irányzott elő, a gyakorlatban azt egy Franciaország által kiállított, hatezer fős intervenció s erő hajtotta végre. A katonák 1860 augusztusának közepén érkeztek meg Szíria területére, ám ekkorra a keresztények elleni atrocitások jórészt megszűntek. Október 5-én a jegyzőkönyvet aláíró hat ország egy nemzetközi bizottságot is felállított, a beavatkozással összefüggő különböző kérdések vizsgálata és rendezése céljából. A területen uralkodó nyugalom ellenére, 1861 márciusában további három hónappal meghosszabbították a francia csapatok féléves mandátumát. Érdekeség, hogy a hosszabbítás szükségessége megosztotta a nagyhatalmakat: a britek – akik komoly fenntartásokkal viseltettek III. Napóleon politikája iránt – úgy vélték, hogy a franciák immár távozhatnak, és a rend jövőbeni fenntartásához elegendő lesz, ha a partok mentén hadihajók őrzáratoznak; ezzel szemben például az oroszok egyetértettek a további katonai jelenlét szükségességével. A francia expedíciós erő végül 1861 júniusában hagyta el Szíria területét. A válság lezárásaként, a hat nagyhatalom képviselőjét tömörítő bizottság június 9-én, Konstantinápolyban elfogadta a szíriai-libanoni régió új alkotmányát. Az alaptörvény értelmében a terület élére egy keresztény kormányzót kellett kinevezni, ám a kinevezés és a beszámoltatás joga egyaránt a Fényes Portát illette meg.

Értékelés. Az európai nagyhatalmak – Franciaország által végrehajtott – beavatkozását a nemzetközi jogi szakirodalom szinte egyöntetűen a humanitárius intervenciók egyik legtokéletesebb példjaként állítja be.¹¹ Mindazonáltal némi zavart okoz a minősítésben az a

⁹ Vö. Peace Treaty between Great Britain, France, the Ottoman Empire, Sardinia and Russia, Paris, 30 March 1856, Article VII

¹⁰ Ld. STOWELL, Intervention in International Law, 64-65.o. Megjegyzendő, hogy 1860. szeptember 5-én az első jegyzőkönyvet a felek egyezménybe foglalták.

¹¹ Az eset korabeli említését, a minősítéstől függetlenül ld. BONFILS, *id. mű.* 204.o.; FENWICK, International Law, 154.o.; LAWRENCE, *id. mű.* 132-133.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o., STOWELL, Intervention in International Law, 63-66.o. Az 1945 utáni művek sorából ld. ABIEW, *id. mű.* 50-51.o.; BEYERLIN, *id. mű.* 212.o.; BROWNLIE, International Law and the Use of Force..., 340.o.; DUPI, *id. mű.* 79.o.; GANJI, *id. mű.* 24-26.o.; GREWE, *id. mű.* 577-578.o.; MURPHY, *id. mű.* 53-54.o.; TESÓN, *id. mű.* 178.o. Ellentétes véleményt, miszerint az akció aligha volt humanitárius intervenció, ld. POGÁNY, I.: Humanitarian Intervention in

körülmény, hogy az 1860. augusztus 3-i jegyzőkönyveket az Oszmán Birodalom is aláírta, s ezáltal a Porta előzetesen áldását adta az intervencióra. Az aláírásban testet öltő beleegyezés elvileg kizárná az európai államok fellépésének kényszerítő jellegét, ezért alapesetben szigorú értelemben vett beavatkozásról sem beszélhetnénk. A szakirodalom alighanem azért tárgyalja mégis e körben a kérdéses akciót, mert a török aláírási aktus korántsem volt kényszerből mentes: a szultán csak „a még nagyobb rossz elkerülésének vágya” miatt fogadta el az európai nagyhatalmak által támasztott követeléseket.¹² Amennyiben ez a feltevés helytálló, úgy már valóban megalapozottnak tűnik azon álláspont, miszerint a szíriai beavatkozás a humanitárius intervenciók egyik legtisztább előfordulásának tekinthető.¹³

3. Bosznia-Hercegovina és Bulgária, 1877-1878

A helyi lakosság török elnyomása 1875 júniusában lázadáshoz vezetett Bosznia-Hercegovinában, és hasonló helyzettel kialakulásával fenyegetett Bulgáriában. A rend helyreállításának céljából kivezényelt török csapatok olyan rendkívüli brutalitással léptek fel a felkelőkkel szemben, hogy cselekményeiket az Egyesült Királyság helyszínen vizsgálódó ügynöke „az évszázad történelmét beszennyező legförtelmesebb bűncselekményekként” jellemezte.¹⁴ Az események hatására az orosz, az osztrák, valamint a német császár 1875 és 1876 fordulójára felvázolta a rendezés irányelveit, és azokat az Egyesült Királyság, Franciaország és Olaszország elé terjesztették. Az „Andrássy-jegyzék” néven ismertté vált dokumentum az Oszmán Birodalmat bizonyos reformok bevezetésére kötelezte, melyek végrehajtását az európai nagyhatalmak felügyelték volna. A három császár által megállapított feltételeket a francia és az olasz kormány elfogadta, ám a brit vezetés egészen addig tartózkodott véleményének kinyilvánításától, amíg nyilvánvalóvá nem vált, hogy a dokumentum a Fényes Porta számára is elfogadhatónak bizonyul. Ettől függetlenül, a válság rendezésére tett kísérlet – a felkelők ellenállása miatt – kudarcot vallott. Hasonló sorsra jutott az 1876 májusában létrejött berlini memorandum is, azzal a különbséggel, hogy ezúttal a szultán mondott nemet a javaslatokra. Az elutasításban alighanem az is közrejátszott, hogy a memorandumban foglaltakat a brit kormány sem fogadta el, és ezt Konstantinápolyban az Egyesült Királyság – oroszokkal szembeni – morális támogatásaként fogták fel.

1876. június 30-án, az addig Oroszország által visszatartott Szerbia és Montenegró hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. A szerb hadüzenet szövegéből arra lehet következtetni, hogy a hadba lépés döntően humanitárius megfontolásokra – konkrétan a „bosznia-

International Law: The French Intervention in Syria Re-Examined. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 35. No. 1. (January 1986), 186, 190.o.

¹² Ld. STOWELL, *Intervention in International Law*, 66.o. Ezt a feltételezést Robert Phillimore azon meggyőződése is alátámasztja, miszerint: „A szultán fennhatóságába, az ő keresztény alattvalóinak védelmében való beavatkozás eme jogcíme tulajdonképpen azt jelzi, hogy sem a hihető frázisok, sem a Porta európai rendszer tagjaként, egy független állam kiváltságaival és kötelezettségeivel történő szóbeli elismerése nem leplezhetik azt aényt, hogy az a Krisztus és Mohamed követői közötti vallási különbségek folytán, rendhagyó és alárendelt helyzetben van a többi európai államhoz képest, és e beavatkozási jog tekintetében a nemzetközi bánásmód kivételes szabályai alá esik.” PHILLIMORE, *id. mű.* 635.o.

¹³ Egyes szakirodalmi művek a 1860-as évek tárgyalása során emítést tesznek egy másik humanitárius intervencióról is, melyet Ausztria, Franciaország, Olaszország, Oroszország és Poroszország hajtott végre 1866 és 1868 között az Oszmán Birodalomhoz tartozó Kréta szigetén élő keresztény lakosság védelmében. Tekintve azonban, hogy fegyveres erő alkalmazására ez alkalommal nem került sor, a krétai fellépés nem tekinthető humanitárius intervenciónak – legalábbis abban az értelemben véve nem, ahogyan azt a klasszikus nemzetközi jog kapcsán a jelen írás használja. A krétai válságot a humanitárius intervenciók közé soroló művek közül például ld. ABIEW, *id. mű.* 51.o.; DUPI, *id. mű.* 79.o.; GANJI, *id. mű.* 26-29.o.; GREWE, *id. mű.* 578.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o. Itt említendő meg, hogy olykor egy másik, 1894-es krétai intervenciót is e körbe sorolnak. Ld. BONFILS, *id. mű.* 204.o.; CSARADA *id. mű.* 179.o.; FENWICK, *International Law*, 154.o.; LISZT, *id. mű.* 66.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o.

¹⁴ Ld. STOWELL, *Intervention in International Law*, 127.o.

hercegovinai testvérek” török elnyomással szembeni megvédésének szándékára – vezethető vissza. A szerb fél ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a sorozatos boszniai lázadások miatt, „mind erkölcsi, mind anyagi értelemben”, Szerbia szenvedett a legtöbbet, „ezért neki áll leginkább érdekében egyszer s mindenkorra véget vetni a dolgok olyan állásának, amely ezt előidézi”.¹⁵ A törökök helyzetét tovább nehezítette az áprilisban fellángolt dél-bulgáriai felkelés, illetve az időközben kibontakozó hatalmi válság, melynek során – rövid idő leforgása alatt – két szultán váltotta egymást a trónon.

Mivel az 1856. évi párizsi békeszerződés VII. cikkében az európai nagyhatalmak kötelezettséget vállaltak arra, hogy az Oszmán Birodalom területi épségének vagy függetlenségének megsértésére irányuló bármely cselekményt „közérdeket érintő kérdésnek” fognak tekinteni, tárgyalásokat kezdeményeztek az ellenségeskedések lezárásáról. A nagyhatalmak javaslatára, 1876 decembere és 1877 januárja között, az Egyesült Királyság, Franciaország, Németország, Olaszország, az Osztrák-Magyar Monarchia, Oroszország, valamint az Oszmán Birodalom részvételével konferenciát tartottak Konstantinápolyban, melynek témáját a Balkánon kialakult helyzet képezte. Mivel azonban a Fényes Porta nem járult hozzá egy – a keresztények helyzetének javítását célzó intézkedések felügyeletével megbízott – nemzetközi ellenőrző bizottság felállításához, a hat európai állam Londonban új találkozót tartott – ezúttal török jelenlét nélkül. A londoni konferencia lezárásaként a nagyhatalmak egy jegyzőkönyvet írtak alá a lázongó török tartományok pacifikálásáról¹⁶, ám az abban foglaltakat a Porta egy április 9-i jegyzékben elutasította, mondván az sérti függetlenségét és ellentétes a párizsi békeszerződés rendelkezéseivel.

A kedvezőtlen fejlemények, valamint a Balkánon elért török katonai sikerek hatására Oroszország 1877. április 24-én hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Az orosz ambíciókat meglehetősen rosszállással szemlélő Egyesült Királyságot leszámítva, az európai nagyhatalmak jóindulatú semlegességükről biztosították II. Sándor cárt.¹⁷ A hadiállapot kinyilvánítását gyors orosz katonai sikerek követték, egészen addig, amíg Plevennél (Plevna) a török védők sikeresen fel nem tartóztatták a cári csapatokat. Pleven egészen decemberig ellenállt a támadásoknak, és mire sikerült bevenni – az 1876 óta hadban álló Montenegrón, valamint Oroszországon kívül – már Görögország, Románia és Szerbia is hadat viselt az Oszmán Birodalom ellen. (Szerbia 1877. február 28-án békét kötött a Fényes Portával, ezért ismét ki kellett nyilvánítani a hadiállapotot.) Tekintve, hogy Pleven bevétele nyomán megnyílt az út a birodalom fővárosa felé, a szultán sietve békét kért a cártól. A fegyverszüneti egyezményt Drinápolyban, 1878. január 31-én, a békeszerződést pedig San Stefano-ban, ugyanezen év február 19-én írták alá.¹⁸

Értékelés. A bosznia-hercegovinai és a bulgáriai válságot gyakran a humanitárius intervenciók közé sorolják¹⁹, noha e minősítés helyessége legalábbis kérdéses. Mindenekelőtt azért, mert a fegyveres cselekmények végrehajtására egy háború – és nem egy szigorúan jogi értelemben vett beavatkozás – keretei között került sor. Tény, hogy az emberbaráti

¹⁵ A hadüzenet szövegét ld. GANJI, *id. mű.* 29.o. (A montenegrói hadüzenet hasonló indokokat tartalmazott.)

¹⁶ Ld. London Protocol, 31 March 1877

¹⁷ Az Osztrák-Magyar Monarchia semlegességét az 1877. január 15-én, Budapesten megkötött titkos megállapodás biztosította.

¹⁸ A San Stefano-i békeszerződés óriási felháborodást keltett az európai államok körében. Osztrák-magyar kezdeményezésre a nagyhatalmak 1878. június 13-án, Berlinben ültek össze, hogy megvitassák és felülvizsgálják a szerződés kifogásolt rendelkezéseit. Egyúttal elismerték Románia, Szerbia és Montenegró önállóságát, Bulgária pedig adófizetésre kötelezett fejedelemség lett. A konferencia 1878. július 13-án, egy szerződés elfogadásával zárult. Ld. Treaty for the Settlement of Affairs in the East, Berlin, 13 July 1878

¹⁹ Az eset korabeli említését, a minősítéstől függetlenül ld. BONFILS, *id. mű.* 204.o.; FENWICK, International Law, 154.o.; PHILLIMORE, *id. mű.* 632-635.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o.; STOWELL, Intervention in International Law, 127-136.o.; TASSY, *id. mű.* 46.o. (5. lábjegyzet). Az 1945 utáni művek sorából ld. ABIEW, *id. mű.* 51-52.o.; DUPI, *id. mű.* 79.o.; GANJI, *id. mű.* 29-33.o.; GREWE, *id. mű.* 578.o.; MURPHY, *id. mű.* 54-55.o.; TESÓN, *id. mű.* 178.o.

megfontolások jelentős szerepet játszottak abban, hogy Szerbia és Montenegró 1876-ban – utolsó lépésként – hadat üzent a Fényes Portának. Ugyanez azonban nem mondható el az egy esztendővel későbbi orosz hadüzenetről, melynek fő indoka a terület- és befolyásszerzési vágy volt, amint azt a San Stefano-i békeszerződés oly széleskörű ellenkezést kiváltó rendelkezései is jelzik. A „szláv testvéreknek” nyújtandó segítség ehhez képest alárendelt szerepet játszott, bár az orosz hadba lépés jogi alapját az 1856. évi párizsi békeszerződés keresztény kisebbségekre vonatkozó szakaszainak megsértése képezte. A szerződés ide vágó IX. cikke azonban *expressis verbis* kizárta az európai hatalmak mindenféle intervenció jogát e kérdésben, így aligha szolgálhatott a cár fegyveres fellépésének jogcímeiként.²⁰ A megállapodás VIII. cikke továbbá előírta, hogy valamennyi szerződő államnak – még „az erőszak alkalmazását megelőzően” – kötelezően igénybe kell vennie a közvetítés eszközét, amennyiben közte és a Fényes Porta között „a viszonyaik fenntartását veszélyeztető bármely félreértés adódik”.²¹ Még ha a sikertelen konstantinápolyi konferenciát ilyen közvetítési kísérletnek is tekintjük, akkor sem biztos, hogy a VIII. cikkben foglalt általános klauzula „felülírta” a IX. cikkben szereplő speciális és kategorikus beavatkozási tilalmat, és ezáltal közvetve jogot adott a fegyveres beavatkozásra.²²

4. Kuba, 1898

1895-ben felkelés tört ki a spanyol fennhatóság alatt álló Kuba szigetén. Mivel képtelenek voltak legyőzni az amerikai önkéntesek által támogatott kubai gerillákat, a spanyol csapatok a polgári lakosságot vették célba: kezdetét vette a vidéken élők, spanyol ellenőrzés alatt álló városokba történő széleskörű és erőszakos áttelepítése. A földműveléssel foglalkozó civilek „rekonzentrálása” nyomán jelentkező éhínség és a különböző járványok mintegy százezer ember életét követelték.

Az események – nem utolsó sorban a sajtó közvéleményre gyakorolt befolyásának köszönhetően – hatalmas felháborodást váltottak ki az Egyesült Államokban. Az amerikai reakció még hevesebbé vált, amikor 1898. február 15-én – tisztázatlan körülmények között – felrobbant a havannai kikötőben horgonyzó **U.S.S. Maine** hadihajó. A 260 tengerész életét kioltó robbanás nyomán az amerikai újságok felszólították a washingtoni vezetést az Egyesült Államok Kubában tartózkodó állampolgárai, valamint az ott található amerikai vagyoni védelmére. Április 20-án az amerikai törvényhozás a fegyveres erők kivonására szólította fel Spanyolországot, továbbá felhatalmazta William McKinley elnököt az amerikai követelések erőszakos érvényre juttatására. Négy nappal később kitört az amerikai-spanyol háború. Az összecsapások az Egyesült Államok szárazföldi és haditengerészeti egységeinek győelmét hozták, így a spanyol kormány már július végén indítványozta a béketárgyalások megkezdését. A háborút a december 10-én aláírt párizsi békeszerződés zárta le, melyben Spanyolország elvesztette a karib-tengeri és a csendes-óceáni gyarmatait. A szerződés rendelkezései értelmében az Egyesült Államok nemcsak Kubára, hanem a Fülöp-szigetekre, Hawaii-ra, Guamra és Puerto Ricóra is kiterjeszthette fennhatóságát.

²⁰ „Őcsászári Felsége a Szultán, az ő alattvalói iránt érzett végtelen gondosságában egy firmant bocsátott ki, amely, miközben vallási és faji megkülönböztetés nélkül javít azok helyzetén, rögzíti birodalmának keresztény lakossága iránti nemes szándékait, valamint, mivel e tekintetben érzelmeinek további bizonyítékát kívánja adni, elhatározta, hogy közli az ő szuverén akaratából, kényszerből mentesen eredő említett firmant a Szerződő Felekkel. A Szerződő Hatalmak elismerik e közlés nagy értékét. Nyilvánvaló, hogy ez az említett Hatalmaknak semmilyen esetben nem biztosít kollektív vagy egyéni jogot a beavatkozásra az Ófelsége a Szultán és az ő alattvalói közötti viszonyba, vagy a birodalom belső igazgatásába.” Peace Treaty between Great Britain, France, the Ottoman Empire, Sardinia and Russia, Paris, 30 March 1956, Article IX

²¹ Ld. uo., Article VIII

²² Az automatikusan végrehajtható fegyveres intervenció lehetőségét a párizsi békeszerződés más rendelkezései is kizárták. Havasalföld és Moldva relációjában például ld. uo., Article XXVII

Értékelés. Figyelemreméltó, hogy a kubai beavatkozást csak a szerzők egy viszonylag kis része tárgyalja a humanitárius intervenciók sorában.²³ Tagadhatatlan, hogy az amerikai reakciót igen jelentős részben emberiességi megfontolások motiválták, de legalább ekkora súllyal jelentkezett a saját állampolgárok megvédésének, illetve a kereskedelmi érdekek és az amerikai tulajon megoltalmazásának igénye is. Nem elhanyagolható továbbá a befolyás kiterjesztésének vágya sem – különösen annak ismeretében, hogy nagyjából ekkortájt ért véget az Egyesült Államok belső terjeszkedésének folyamata. Megkérdőjelezhető az akció **ultima ratio** jellege is, hiszen Washington a követelések megfogalmazásán kívül, túl sokat nem tett a válság békés rendezése érdekében. Az eset érdekessége, hogy a többi korabeli, vélt vagy valós humanitárius intervenciókkal ellentétben, itt nem egy civilizált és egy **de facto** félcivilizált²⁴, hanem két civilizált állam állt szemben egymással. A háború – és nem egy szigorú értelemben vett intervenció – formáját öltő válság kitűnően szemlélteti az 1823. évi Monroe-elv egy roppant sajátos gyakorlati hatását is. Nevezetesen azt, hogy a XIX. század, zömében kollektív jellegű európai beavatkozásaival szemben, az amerikai katonai fellépés egyoldalú akció volt. Bár ez a vonás **per se** semmilyen befolyással nincs a konfliktus minősítésére, a kubai válság kapcsán kirobbant összeütközés humanitárius intervencióként való osztályozása – az imént körvonalazott egyéb körülmények fényében – módfelett vitatható.

5. Macedónia, 1912-1913

Az 1878. évi berlini kongresszust követően egy darabig úgy tűnt, hogy a Fényes Porta valóban kész véghezvinni a megígért reformokat, ám a gyakorlat ennek éppen az ellenkezőjét bizonyította. Ahogy a reformok realizálódásának reménye szertefoszlott, sorozatos törökellenes felkelések kezdték aláásni az etnikai és vallási különbségek által megosztott Macedónia egyébként is ingatag stabilitását. A válság fokozatos elmélyülésében jelentős szerepet játszott az is, hogy szinte valamennyi környező ország igényt formált a kérdéses területre: a görögök „hellenizálni” akarták Macedóniát, a bolgárok a Nagy-Bulgária megteremtésén fáradoztak, a szerbek és az albánok pedig etnikai szempontok alapján követelték maguknak a tartomány kisebb-nagyobb részeit. A kis balkáni országok viszályába idővel a leginkább érintett két európai hatalom – Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia – is bekapcsolódott.

1902 júniusában a szultán azzal a kéréssel fordult az európai nagyhatalmakhoz, hogy bíráják rá Bulgáriát a macedón felkelők alig leplezett támogatásának abbahagyására. Oroszország és a Monarchia válaszul az Oszmán Birodalom értésére adták, hogy a válság rendezéséhez elsősorban magának a Fényes Portának kell cselekednie, mégpedig a mindaddig hiába várt reformok bevezetésével. A szultán engedett és egy főfelügyelőt küldött a térségbe a helyzet áttekintése, valamint a szükséges reformok végrehajtása céljából. A vérontás, a tízezreket földönfutóvá tevő pusztítás és a helyi keresztény lakosság erőszakos „törökösítésének” folyamata azonban a főfelügyelő tevékenysége ellenére sem szűnt meg. A felháborító események hatására I. Ferenc József császár és II. Miklós cár 1903 októberében, Mürzstegben megállapodást kötöttek, majd – az európai nagyhatalmak képviselőiben eljárva – eljuttatták feltételt nem tűrő követeléseiket Konstantinápolyba.

A „mürzstegi pontok” alapján a két nagyhatalom civil összekötőket kívánt a szultán főfelügyelője mellé rendelni, a keresztények helyzetének, a helyi hatóságok visszaéléseinek,

²³ Az eset korabeli említését, a minősítéstől függetlenül ld. CSARADA, *id. mű.* 179.o.; LISZT, *id. mű.* 66.o.; STOWELL, *Intervention in International Law*, 120-122.o. Az 1945 utáni művek sorából ld. ABIEW, *id. mű.* 53-54.o.; MURPHY, *id. mű.* 55-56.o.; TESÓN, *id. mű.* 178.o.; WALZER, *id. mű.* 102-105.o.

²⁴ Az 1856. évi párizsi szerződés VII. cikke ellenére módfelett kérdéses, hogy a Fényes Porta valaha is teljes jogú tagjává vált a civilizált államok közösségének.

valamint a terület pacifikálásának és a reformok végrehajtásának figyelemmel kísérése végett. A programpontok értelmében a csendőrség élére egy külföldi tábornokot kellett kijelölni, Macedónia területét pedig igazgatási körzetekre kellett felosztani. Ezzel párhuzamosan át kellett szervezni a közigazgatási és az igazságszolgáltatási szervezetet, és lehetővé kellett tenni a keresztények számára a köztisztviselők betöltését. A terület teljes pacifikálását követően az Oszmán Birodalomnak – a nemzetiségi viszonyok figyelembe vételével – módosítania kellett a belső közigazgatási határait is. Szintén a követelések között szerepelt, hogy a keresztényeket és a muzulmánokat egyenlő számban tartalmazó, vegyes bizottságoknak kell feltárnia a válság során elkövetett bűncselekményeket. A Fényes Porta emellett köteles volt viselni a keresztény menekültek hazatérése, valamint – a törökök által elpusztított – házak, templomok és iskolák újjáépítése kapcsán felmerülő valamennyi költséget, illetve a felégetett falvakban egyévi adót vissza kellett térítenie a keresztényeknek. Végül, de nem utolsó sorban, a reformokat haladéktalanul végre kellett hajtani, és az irreguláris haderőt fel kellett oszlatni.²⁵

A nagyhatalmi konszenzus láttán, a szultán a mürzstegi program pontjainak elfogadása mellett döntött. 1908 júniusában kitört az ifjútörökök forradalma, melynek nyomán úgy tűnt, hogy sikerül megoldani a háborúval fenyegető macedóniai kérdést. A biztató fejlemények hatására az európai nagyhatalmak még megfigyelőiket is visszahívták a térségből. E lépésük azonban elhamarkodottnak bizonyult, mivel az alkotmányosság jelszavával hatalomra jutott új török vezetés – a várakozásokkal ellentétben – folytatta a macedóniai keresztény lakosság törökösítését. 1908. október 5. és 7. között az Osztrák-Magyar Monarchia – részben az ifjútörök eszmék terjedésének megakadályozására való hivatkozással – annektálta az 1878. évi berlini kongresszus óta igazgatása alatt álló Bosznia-Hercegovinát. A folytatódó macedóniai atrocitások hatására, a nagyhatalmak támogatását élvező Bulgária, Görögország és Szerbia 1912. október 17-én hadat üzent az Oszmán Birodalomnak. Az ekként kirobbant első balkáni háború az 1913. május 30-i londoni békeszerződés aláírásával ért véget, melyben a Fényes Porta a szövetségesek javára lemondott az Enos-Midia vonalon túli területeiről, valamint Kréta szigetéről. A béke azonban nem volt hosszú életű: a macedón területek felosztása körül kibontakozó viták miatt, egy hónappal később kitört a második balkáni háború.

Értékelés. Bár a macedóniai válság gyakran a nagyhatalmi humanitárius intervenciók között jelenik meg, Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia ezúttal nem alkalmazott fegyveres erőszakot az Oszmán Birodalom ellen; a tényleges harci cselekményeket a kis balkáni államok hajtották végre.²⁶ (Megfigyelhető, hogy az Európai Koncert megszűnésével, a válság kezelésében már csak a két érdekelt nagyhatalom vett részt, noha azok is csak diplomáciai úton avatkoztak be.²⁷) A bolgár, görög és szerb fegyveres fellépés – ami korántsem mellékesen, nem intervenció, hanem háború formáját öltötte – döntően humanitárius indítékai erősen megkérdőjelezhetők. Bár a macedóniai atrocitások által kiváltott nemzetközi felháborodás is nyilván közrejátszott az első balkáni háború kirobbanásában, a Portának hadat üzenő államok indítékai elsősorban területszerzési ambícióikból, illetve a pánszláv eszmékből eredtek – ezt jelzi a területi vitákra visszavezethető második balkáni háború szinte azonnali kirobbanása is.

²⁵ Ld. GANJI, *id. mű.* 35-36.o.

²⁶ Az eset korabeli említését, a minősítéstől függetlenül ld. BONFILS, *id. mű.* 204.o.; ROUGIER, *id. mű.* 469.o. Az 1945 utáni művek sorából ld. ABIEW, *id. mű.* 53.o.; DUPI, *id. mű.* 79.o.; GANJI, *id. mű.* 33-37.o.; MURPHY, *id. mű.* 56-57.o.; TESÓN, *id. mű.* 178.o.

²⁷ A beavatkozás jogi alapját az 1856. évi párizsi békeszerződés IX. cikke, valamint az 1878. évi berlini szerződés XXIII. és LXII. cikke képezte.

II. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA 1945 ÉS 1990 KÖZÖTT

1. Kongó, 1960-1964

Kongó 1960. június 30-án nyerte el függetlenségét Belgiumtól, ám a helyi lakosság öröme nem tartott sokáig. Négy nappal később ugyanis lázadás tört ki a hadseregben, ami káoszba taszította az újonnan függetlenné vált államot: sokakat megöltek vagy megverték, a nőket megerőszakolták. Mivel a válság az országban tartózkodó külföldieket sem kímélte, július 7-én és 8-án több mint ezer fő – zömében belga állampolgár – menekült át a Kongó folyón, Brazzaville-be.²⁸ A helyzet normalizálása céljából belga katonai egységek szállták meg a városokat, és további erősítés érkezett az egykori anyaországból. Július 11-én, a Belgium támogatását élvező Moise Tshombe egyoldalúan bejelentette Katanga elszakadását. Másnap a kongói központi kormányzat vezetői – Joseph Kasavubu elnök és Patrice E. Lumumba miniszterelnök – az ENSZ segítségét kérte a belga „agresszió” és a katangai szeparatista törekvések megfékezéséhez.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1960. július 14-én határozatban szólította fel Belgiumot csapatai kivonására, továbbá felhatalmazta a szervezet Főtitkárát – Dag Hammarskjöldöt –, hogy a kongói kormányral egyetértésben, tegye meg a katonai segítségnyújtás biztosításához szükséges lépéseket, mindaddig, amíg a nemzeti fegyveres erők képessé nem válnak feladataik hatékony ellátására.²⁹ A nyugati és a keleti vétót egyaránt elkerülendő, a tanácsi határozat megfogalmazása szándékosan homályos. Így például nem tartalmaz semmilyen utalást a belga fellépés jogszerűségére vagy jogellenességére vonatkozóan, továbbá az sem tűnik ki belőle egyértelműen, hogy a határozat tulajdonképpen egy békefenntartó műveletet is létrehozott. Ez a rezolúció képezte ugyanis az ENSZ egyik leghíresebb ilyen műveleteként számon tartott ONUC (*Opération des Nations Unies au Congo*) jogi alapját. Jobban szemügyre véve a dokumentum szövegét azonban megállapítható, hogy a misszió mandátuma eredetileg a kongói kormányzat katonai és technikai támogatására terjedt ki.³⁰ (Az ONUC egységeinek helyszínre telepítése rendkívül gyorsan zajlott, néhány nap leforgása alatt már mintegy háromezer-ötszáz kéksisakos tartózkodott Kongó területén.) Itt jegyzendő meg, hogy a tanácsi vita során Belgium azt állította: az erkölcs és a nemzetközi jog alapján „szent kötelessége” volt megtenni a szükséges intézkedéseket a helyi lakosság és az országban tartózkodó külföldiek élete és biztonsága érdekében. Az érvelés azonban idővel megváltozott, és az a továbbiakban már csak a saját polgárok védelmének igényére fókuszált. Brüsszel érvelését ugyan a NATO-szövetségesek elfogadták, ám a szocialista blokk több állama komoly fenntartásainak adott hangot, mondván a humanitárius beavatkozás pusztán ürügyként szolgált a bányászati és a kereskedelmi érdekek biztosításához, míg egyes afrikai országok a kolonializmus bélyegét sütötték az akcióra.³¹

A Biztonsági Tanács július 22-én ismételten felszólította Belgiumot csapatai kivonására, ám a határozat hangneme változatlanul roppant diplomatikus volt.³² Ennek megfelelően, a Tanács a beavatkozás elítélése vagy minősítése helyett mindössze azt mondta

²⁸ Brazzaville 1960. augusztus 15-én, Kongói Köztársaság néven szabadult fel a francia gyarmati uralom alól.

²⁹ Ld. S.C. Res. 143, 873rd mtg., 14 July 1960, U.N. Doc. S/RES/143 (1960), para. 1-2.

³⁰ Ld. uo., para. 2.

³¹ Ld. International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS): The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background. Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. International Development Research Centre, Ottawa, 2001. 50-51.o.

³² Ld. S.C. Res. 145, 879th mtg., 22 July 1960, U.N. Doc. S/RES/145 (1960), para. 1.

ki, hogy „a törvényesség és a rend teljes helyreállítása a Kongói Köztársaságban hatékonyan hozzájárulna a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához”.³³ Augusztus 9-én a főszerv – igaz ekkor már elsősorban Katanga területére vonatkozóan – megismételte a felhívást. A határozat egyúttal leszögezte, hogy az ENSZ erőinek Katangába történő bevonulása szükséges lépés, bár az ONUC a belső konfliktusba sem félként, sem más formában nem avatkozhat be.³⁴ A belga csapatok kivonására végül szeptember elején került sor, azonban ez korántsem jelentette a válság lezárását. Ugyanebben a hónapban Kasavubu elnök felmentette tisztségéből a közismerten szovjetbarát Lumumbát, akit aztán decemberben letartóztattak, a következő év elején pedig – belga közreműködéssel – meggyilkoltak.

A Biztonsági Tanács, az 1961. február 21-én elfogadott határozatában kifejezésre juttatta a politikai gyilkosság fölött érzett „mély sajnálatát”, valamint hangot adott a polgárháborúval fenyegető helyzettel, illetve a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésével kapcsolatos aggodalmának. A határozat egyidejűleg felhatalmazta az ONUC-öt a fegyveres erő alkalmazására a polgárháború megelőzésének céljából, továbbá felszólított a még Kongóban tartózkodó belga vagy más állampolgárságú, katonai és félkatonai személyek, illetve tanácsadók azonnali kivonására.³⁵ Erre azért volt szükség, mert bár a csapatok hivatalosan távoztak, Belgium és számos más ország – így például Dél-Afrika – zsoldosokkal és fegyverekkel támogatta a katangai haderőt. A külföldi segítséget élvező szeparatisták erejét jelzi, hogy szeptember folyamán sikerrel verték vissza a kéksisakosokat.³⁶ November 24-én ezért a Biztonsági Tanács – ezúttal rendkívül éles hangnemben – elítélte a „jogellenes” elszakadási törekvéseket, valamint az ENSZ erői és személyzete ellen intézett támadásokat, továbbá felhatalmazást adott a külföldi zsoldosok és tanácsadók azonnali letartóztatására, fogva tartására, eltávolítására vagy visszatérésük megakadályozására.³⁷ A Tanács egyidejűleg „felkért” minden államot az országba irányuló fegyverszállításoktól és a katonai célokra felhasználható anyagok vagy felszerelések rendelkezésre bocsátásától való tartózkodásra.³⁸

Az időközben megerősített ONUC december folyamán már sikeresen szállt szembe a katangai fegyveres erőkkel, és bevette Elizabethville-t. Az összecsapások 1962-ben is folytatódtak, ám a szeparatisták egyre kevésbé tudtak ellenállni a nemzetközi erők nyomásának. A békefenntartók 1963 elején döntő csapást mértek a katangai haderőre, lezárva ezzel a kongói polgárháború első szakaszát. Miután Katanga visszatért Kongóba, az ONUC egységei megkezdték a kivonulást. A központi kormányzat kérésére azonban egy kisebb kontingens – egészen 1964. június 30-ig – az ország területén maradt.

Ám alighogy véget ért a katangai válság, egy új konfliktus vette kezdetét Kongóban. Az 1964 januárjától augusztusáig tartó időszakban az ország tartományainak csaknem felében súlyos zavargások törtek ki. Az erőszakhullám különösen akkor erősödött fel, amikor Kasavubu elnök a katangai szeparatisták egykori vezérét, Moise Tshombe-ot nevezte ki a nemzeti megbékélés kormányának élére. A magukat „szimbáknak” nevező lázadók 1964. augusztus 5-én elfoglalták a Kongó északkeleti részén fekvő jelentős tartományi központot, Stanleyville-t. Egy hónappal később már az ország fele, és hét tartományi főváros volt a kezükön. Mivel féltő volt, hogy a központi hatalom heteken belül összeomlik, Tshombe külföldi segítségért folyamodott. A kért támogatás amerikai katonai egységek (**Joint Task Force Leo**), illetőleg dél-afrikai és rhodéziai zsoldosok formájában érkezett meg, akik

³³ Uo., preamble

³⁴ Ld. S.C. Res. 146, 886th mtg., 9 August 1960, U.N. Doc. S/RES/146 (1960), preamble, para. 2-4.

³⁵ Ld. S.C. Res. 161A, 942nd mtg., 21 February 1961, U.N. Doc. S/RES/161 (1961), preamble, para. 1-2.

³⁶ 1961 szeptembere más szempontból is tragikus hónap volt az ENSZ számára. Szeptember 18-án – mialatt éppen a kongói válság rendezésén fáradozott – Dag Hammarskjöld Főtitkár egy repülőgép-szerencsétlenség következtében életét veszítette.

³⁷ Ld. S.C. Res. 169, 982nd mtg., 24 November 1961, U.N. Doc. S/RES/169 (1961), para. 1-5.

³⁸ Ld. uo., para. 6.

hathatós közreműködésével a helyzet lassan a kormányerők javára változott meg. Ezt látván, a szimbák jelentős számú külföldi – többségében amerikai és belga állampolgárságú – személyt ejtettek túszul, és kilátásba helyezték a kivégzésüket, amennyiben a kormány továbbra is zsoldosokkal és légi egységekkel támadja állásaikat. A fenyegetés hatására az Egyesült Államok és Belgium megkezdte egy katonai mentőakció előkészítését, melynek végrehajtásához – a lázadókkal folytatott tárgyalások eredménytelensége nyomán – a Tshombe-kormány november 21-én járult hozzá.

November 24-én, amerikai katonai szállítógépek fedélzetén, belga ejtőernyősök érkeztek Stanleyville-be, és egy rövid rajtaütés során kiszabadították a szimbák által fogva tartott túszokat (**Operation Dragon Rouge/Red Dragon**). Az akció eredményeként mintegy kétezer, különböző állampolgárságú személyt evakuáltak a városból. A Stanleyville-i mentőakció után néhány nappal egy másik, kisebb volumenű bevetés alkalmával a Paulis városában őrzött túszok is visszanyerték szabadságukat (**Operation Dragon Noir/Black Dragon**). A felbukkanó ejtőernyősök láttán a lázadók mindkét helyszínen megkísérelték a fogva tartottak kivégzését, így az akciók során néhány túsz is életét vesztette. Az áldozatok pontos száma mindmáig vitatott – különösen azon értesülés fényében, miszerint a lázadók a túszok kimentését követően széleskörű mészárlásba kezdtek, melynek egyaránt voltak kongói és külföldi áldozatai.

Az amerikai-belga beavatkozást szokatlanul heves támadások érték az ENSZ-ben. Hosszas vitát követően, a Biztonsági Tanács december 30-án elfogadta a 199. számú határozatát, melyben – a „nemrégiben” lejátszódott eseményeket elítélve – felkért minden államot a kongói belügyekbe való beavatkozástól való tartózkodásra.³⁹ A felkérés azonban hatástalannak bizonyult: a következő esztendő novemberében, az Egyesült Államok támogatásával, Joseph-Desiré Mobutu ragadta magához a hatalmat, és Mobutu Sese Seko néven harminc évig tartó diktatórikus regnálásba kezdett, végképp romba döntve a Zaire névre átkeresztelt Kongó gazdaságát.

Értékelés. A függetlenség elnyerését követő kongói válságok során három, a humanitárius intervenció szempontjából relevanciával bíró katonai akció ment végbe: a belga csapatok kezdeti beavatkozása, az ONUC tevékenysége és az amerikai-belga túszmentő akció. Amint arról már szó volt, Belgium 1960-as fegyveres fellépésének deklarált céljai között eredetileg a helyi lakosság védelme is megjelent, ám az érvelés utóbb már kizárólag a saját állampolgárok megóvásának igényére korlátozódott. A saját polgárok biztonságba helyezése azonban – a jelen írásban használt definíció alapján – nem minősül humanitárius intervenciónak. Noha a kongói válságok e szegmensének elemzését itt akár abba is lehetne hagyni, megjegyzendő, hogy a fegyveres erő alkalmazását nem csak a humanitárius szempontok tették szükségessé. Mint ismeretes, Belgium módfelett nehezen vált meg az ásványkincsekben oly gazdag katangai területtől, ezért az ott kibontakozó szeparatista törekvések támogatása legalább akkora – ha nem nagyobb – súllyal bírt számára, mint az állampolgárok védelmével összefüggő emberieségi megfontolások. Az elszakadásukért küzdő katangaiaknak nyújtott segítség fényében, úgy vélem, fölösleges vizsgálni a belga fél érdektelenségét. A beavatkozás ellentmondásos voltát jelzi továbbá a Biztonsági Tanácsban kibontakozott heves vita, valamint a válság során elfogadott határozatok viszonylag nagy száma is. Mivel az erőszak alkalmazására a Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazása nélkül került sor, azt jogszerűnek aligha lehet minősíteni. Agresszióvá nyilvánítása mindazonáltal elmaradt, hiszen egy ilyen határozat elfogadására – a Biztonsági Tanács hidegháborús tevékenységének ismeretében – nem lett volna lehetőség. Mindent egybevetve, Belgium első intervenciója nem tekinthető humanitárius beavatkozásnak.

Hasonló eredményre vezet az ONUC tevékenységének rövid vizsgálata is. A misszió a klasszikus értelemben vett békefenntartás egyik legelső és legtipikusabb példájának

³⁹ Ld. S.C. Res. 199, 1189th mtg., 30 December 1964, U.N. Doc. S/RES/199 (1964), preamble, para. 1.

tekinthető, hiszen azt a kongói kormányzat kifejezett kérésére állították fel, működésével pedig elsősorban a katangai válság következtében megbomlott nemzetközi béke és biztonság helyreállítását, semmint a szenvedő polgári lakosság megóvását szolgálta. Nem is beszélve arról, hogy a központi kormányzat a vizsgált időszakban nem hajtott végre olyan atrocitásokat, amelyek alapot biztosítottak volna egy humanitárius intervencióhoz. Az a körülmény, hogy az ENSZ-erők, az eredetileg előírányzott pártatlanságot feladva, nyíltan harcba szálltak a kormányerők oldalán, a jelen esetben közömbös.⁴⁰

Végezetül, az 1964. évi két túszmentő akció szintén nem tekinthető humanitárius intervenciónak, mivel azok célja a kivégzéssel fenyegetett amerikai, belga és más külföldi állampolgárok kimenekítésére korlátozódott, ám a szimbák által veszélyeztetett helyi lakosság védelmére nem terjedt ki. Ezt bizonyítja az a sajnálatos körülmény is, hogy a lázadók a sikeres túszmentést követően, „zavartalanul” megtorlást indíthattak saját honfitársaik ellen. Megjegyzendő, hogy a Tshombe-kormány kifejezett engedélye szemlátomást semmilyen relevanciával nem bírt a közös amerikai-belga hadműveletek jogszerűségének megalapozása terén. A hozzájárulás ellenére ugyanis az egyébiránt minden tekintetben proporcionális evakuálás megítélése rendkívül ellentmondásos volt, és azt – hosszas vitát követően – még a Biztonsági Tanács is elítélte.⁴¹

2. Dominikai Köztársaság, 1965

1930. augusztus 16-án a dominikai hadsereg főparancsnoka, Rafael Leonidas Trujillo Molina tábornok megbuktatta Horacio Vásquez elnököt. A hatalmat magához ragadó „Generelissimo Trujillo” kegyetlen diktatúrát vezetett be, melynek legfőbb sajátossága a lakosság terrorizálása és a belső ellenzék elnémítása volt. A rezsim átokfutása nemzetközi szinten is folytatódott: számos fegyveres incidenst követően, 1937-ben a dominikai hadsereg mintegy húszezer haiti személyt – köztük nőket és gyermekeket – mészárolt le a két ország határvidékén. A Dominikai Köztársaság azonban nem csak Haitival volt feszült viszonyban. Mivel a diktátor úgy vélte, hogy a karibi térség számos államában – így például Kubában és Venezuelában – összeesküvést szőnek ellene, országa egyre inkább elszigetelődött. Az izolációt tovább fokozták az Amerikai Államok Szervezete (AÁSZ)⁴² által elrendelt szankciók. Miután Trujillo emberei, 1960. június 24-én merényletet kíséreltek meg Rómulo Betancourt venezuelai elnök ellen, a felháborodott AÁSZ a Dominikai Köztársasággal ápolt diplomáciai kapcsolatok megszorítására, valamint gazdasági szankciók bevezetésére szólította fel tagállamait. A sors ironiája, hogy Trujillo a következő év május 30-án merénylet áldozata lett.

A diktátor bukását követően megrendezett szabad választások nyomán, a huszonöt esztendei száműzetés után hazatért Juan Bosch – a baloldali Dominikai Forradalmi Párt (***Partido Revolucionario Dominicano***) megalapítója – került az ország élére. Bosch elnöksége azonban mindössze néhány hónapig tartott. 1963 szeptemberében egy katonai puccs

⁴⁰ Megjegyzendő, hogy a Nemzetközi Bíróság szerint az ONUC nem volt az Alapokmány VII. fejezete értelmében vett kényszerintézkedés. Certain Expenses of the United Nations (Article 17, Paragraph 2, of the Charter), Advisory Opinion of 20 July 1962, I.C.J. Reports 1962, 166.o. E témában ld. DRAPER, G. I. A. D.: The Legal Limitations upon the Employment of Weapons by the United Nations Force in the Congo. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 12. Pt. 2. (April 1963), 387-413.o.

⁴¹ Ellentétes következtetést például ld. ABIEW, *id. mű.* 107-108.o.

⁴² Ld. Charter of the Organization of American States, Bogotá, 30 April 1948. (Az Alapokmányt – már a tárgyalta válságot követően – több ízben is módosították. Ld. Protocol of Amendment to the Charter of the Organization of American States, Buenos Aires, 27 February 1967; Protocol of Amendment to the Charter of the Organization of American States, Cartagena de Indias, 5 December 1985; Protocol of Amendment to the Charter of the Organization of American States, Washington D. C., 14 December 1992; Protocol of Amendment to the Charter of the Organization of American States, Managua, 10 June 1993)

megfosztotta a hatalomtól, és tisztségét egy háromfős polgári junta foglalta el. A „triumvirátus” elnöki tisztségét Donald Joseph Reid Cabral töltötte be, aki kormányzásának alig két esztendejében rendkívül népszerűtlen vezetővé vált. 1965. április 24-én lázadás tört ki a hadseregben, melynek végcélja Bosch elnök hatalomba történő visszajuttatása volt. A „konstitucionalistáknak” is nevezett lázadók, valamint a „lojalisták” között, napokon át dúló összecsapások hevessege láttán, az Egyesült Államok úgy ítélte meg, hogy a Santo Domingóban tartózkodó állampolgárai veszélyben vannak. Aggodalomra adott okot Washingtonban az is, hogy a Bosch-párti lázadók – egyre eredményesebbnek tűnő – harcát baloldali fegyveresek támogatták, s ezért félt, hogy a Dominikai Köztársaság egy, a kubaihoz hasonló „kommunista hatalomátvétel” helyszínévé válik. E felismerések következményeként, április 28-án amerikai katonai egységek érkeztek az ország területére (**Operation Powerpack**). A rövid idő leforgása alatt több mint húszezresre felduzzasztott intervenciós erő feladata egyrészt a saját állampolgárok védelme és evakuálása, másrészt az amerikai és a külföldi diplomáciai helyiségek biztonságának garantálása, harmadrészt pedig a további harcok megakadályozása volt. Ez utóbbi feladatot azonban az amerikai egységek elsősorban az alkotmányos úton hatalomra jutott elnök pártján álló erők rovására hajtották végre.

A beavatkozás heves vitát eredményezett mind az ENSZ-ben, mind az AÁSZ-ben. A Biztonsági Tanács május 3-án ült össze, hogy megvitassa a dominikai beavatkozás kérdését. A Tanácsban az Egyesült Államok képviselője az akció indítékaként a saját és a külföldi állampolgárok védelmét és a kommunista hatalomátvétel megakadályozását jelölte meg. Ezt a politikai célt Lyndon B. Johnson elnök tévébeszéde is megerősítette. Az ekkor elhangzott – és azóta Johnson-doktrínaként ismert – beavatkozási elv értelmében: „Az amerikai nemzetek nem engedhetik meg, nem szabad megengedniük, és nem is fogják megengedni egy újabb kommunista kormányzat felállítását a nyugati féltekén.”⁴³ A Szovjetunió természetesen hevesen támadta az akciót. Annál érdekesebb azonban az, hogy arról még az Egyesült Királyság és Hollandia is csak módfelett visszafogottan nyilatkozott, Franciaország pedig egyértelműen hangot adott ellenérzéseinek.⁴⁴ Május 14-én, a Biztonsági Tanács – hosszas eszmecsere követően – tűzszünetre szólított fel, továbbá felkérte a Főtitkárt egy különleges megbízott haladéktalan kiküldésére.⁴⁵

Április utolsó napjaiban, a hasonlóképpen megosztott AÁSZ szintén a harcok beszüntetésére, valamint egy nemzetközi biztonsági övezet felállítására szólította fel a feleket, május 1-jén pedig életre hívott egy ötfős bizottságot, ami a válság tárgyalásos úton való rendezését kapta feladatul. Május 6-án a szervezet viszont már arra kérte tagállamait, hogy bocsássonak rendelkezésre csapatokat egy amerikai közti erő létrehozásához. Noha a körülbelül tizenkétezer főt számláló – brazil irányítás alatt álló – nemzetközi kontingens a Dominikai Köztársaságban állomásozó amerikai intervenciós erők felváltása végett jött létre, a katonák csaknem felét az Egyesült Államok adta.

A kezdeti kudarcok ellenére, az AÁSZ diplomáciai erőfeszítéseit végül siker koronázta. 1966-ban választásokat tartottak, melyek Bosch vereségével, és a konzervatív Joaquín Amparo Balaguer Ricardo győzelmével zárultak. (Balaguer 1960 és 1962 között – tehát Trujillo diktátorsága idején – egyszer már állt az ország élén.) Az ezt követő évtizedekben – néhány jelentős tömegeket megmozgató sztrájkot és politikai villongást leszámítva – a Dominikai Köztársaságban viszonylagos nyugalom honolt: a legsúlyosabb

⁴³ Ld. HENKIN – PUGH – SCHACHTER – SMIT, *id. mű.* 928.o.

⁴⁴ Ld. ICISS, *id. mű.* 53-54.o.

⁴⁵ Ld. S.C. Res. 203, 1208th mtg., 14 May 1965, U.N. Doc. S/RES/203 (1965), para. 1-2. Nyolc nappal később a Biztonsági Tanács megismételte a harcok tartós beszüntetésére vonatkozó felhívását. Ld. S.C. 205, 1217th mtg., 22 May 1965, U.N. Doc. S/RES/205 (1965), para. 1.

problémát a rossz gazdasági helyzet, valamint a rendkívül súlyos természeti csapások jelentették.

Értékelés. Az Egyesült Államok dominikai beavatkozása aligha tekinthető humanitárius intervenciónak, hiszen a hadművelet elsődleges célja nem a helyi lakosság védelme, hanem a saját állampolgárok biztonságba helyezése, valamint a harcok folytatódásának megakadályozása volt. A fegyveres erő – eszközeiben és tartamában egyaránt korlátozott – alkalmazása kétségkívül javulást hozott emberi jogi téren is, ám mivel ez a javulás különösen a politikai jogok terén volt szignifikáns, az amerikai beavatkozást helyesebb a „demokráciapárti” intervenciók közé sorolni.⁴⁶ E megállapítás helyességét Johnson elnök „doktrínává vált” kijelentése, illetve az intervenciók erők némiképp részrehajló magatartása is alátámasztja. A fellépés továbbá csak látszólag volt *ultima ratio* jellegű, minthogy az AÁSZ a különböző szankciókat nem a Bosch helyére lépő juntával, hanem még a Trujillo-rezsimmel szemben rendelte el. Bár a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazása hiányában végrehajtott akció nagyban megosztotta a nemzetközi közösséget – ide értve a nyugati szövetségeseket és a régió államait is –, hivatalos elítélése és jogellenessé nyilvánítása érthető módon elmaradt.

3. Kelet-Pakisztán, 1971

A függetlenségét 1947. augusztus 14-én elnyerő Pakisztán földrajzi fekvése roppant sajátos volt, tekintve, hogy az ország nyugati és keleti felét több ezer kilométeres távolság választotta el egymástól. A kedvezőtlen földrajzi adottságokhoz további problémák is társultak: Nyugat- és Kelet-Pakisztán között jelentős kulturális eltérések mutatkoztak, melyek például az eltérő nyelvben és írásban öltöttek testet. A két országrész között ráadásul az ellenséges India terült el. A meglehetősen gyakorisággal fellángoló indiai-pakisztáni konfliktusok során a pakisztáni hadsereg főként a politikailag domináns nyugati rész megoltalmazására koncentrált, így képtelen volt hatékony védelmet biztosítani a sűrűbben lakott, mégis a perifériára szorult Kelet-Pakisztánnak. Végül, de nem utolsó sorban, a keleti országrész Kelet-Bengália területén feküdt, míg Nyugat-Bengália – a szubkontinens felosztásának eredményeként – Indiához került. (Ennek megfelelően, Kelet-Pakisztán hivatalos megnevezése, 1955 október közepéig „Kelet-Bengália” volt.)

1968 és 1969 folyamán – immár nem első ízben – súlyos zavargások törtek ki Pakisztán területén, melyek hatására Mohammad Ajub Khan elnök először kihirdette a statáriumot, majd a hadsereg főparancsnoka, Agha Mohammad Jahja Khan tábornok javára lemondott az elnöki tisztségről. Jahja Khan 1969. március 31-én foglalta el hivatalát, novemberben pedig kiírta az általános választásokat. Mivel a kelet-pakisztáni lakosság politikai érdekeit képviselő Awami Liga időközben hatalmas támogatottságra tett szert, fényes győzelmet aratott az 1970 decemberében megrendezett választásokon.⁴⁷ Az eredmény roppant kínosan érintette az ország elnökét, aki ezért a nemzetgyűlés összehívásának elhalasztása mellett döntött. Lépése azonban óriási felháborodást váltott ki Kelet-Pakisztánban. Március 1-jén az Awami Liga vezetője – a választási eredmények alapján a miniszterelnöki posztra is esélyes – Mudzsibur Rahman, a szövetségi kormányzattal szembeni engedetlenségre szólította fel a lakosságot, néhány nappal később pedig már a keleti országrész „felszabadításának” szükségességét hangoztatta. Március 25-én nyugat-pakisztáni csapatok érkeztek keletre, és kezdetét vette a polgárháború. Másnap a Liga kikiáltotta Kelet-Pakisztán (Bangladesi Népköztársaság) függetlenségét, mire válaszul a szövetségi kormányzat – hazaárulás vádjával – letartóztatta Mudzsibur Rahmant. (A vezetőt később egy katonai törvényszék halálra ítélte,

⁴⁶ Valamelyest hasonló értelemben, a „kommunista” hatalomátvétellel szembeni önvédelem jogára hivatkozva ld. FENWICK, The Dominican Republic, 65.o.

⁴⁷ Nyugaton a választásokat a Zulfikar Ali Bhutto vezette Pakisztáni Néppárt nyerte meg.

ám az elnök – alighanem a nemzetközi tiltakozás hatására – nem rendelte el az ítélet végrehajtását.) Április 17-én újfent deklarálták Banglades függetlenségét, és Mujibnagarban emigránskormány alakult, melynek élére Tadzsuiddin Ahmedet választották meg.

A Kelet-Pakisztánba vezényelt fegyveres erők rendkívüli brutalitással láttak neki a rendteremtésnek. A hónap végén a halottak száma elérte a tizenötezer főt, a nyár végére pedig már közel 300 ezren estek a katonák kegyetlenségének áldozatául. A tömegesen elkövetett gyilkosságokon kívül, jelentős gyakorlata volt a kínzásnak, az erőszakos közösülésnek és a gyújtogatásnak. A március végétől december elejéig tartó időszakban elkövetett atrocitások áldozatainak száma összességében meghaladta az egymilliót. A katonai egységek állítólag megkapták a kivégzendő személyek listáját, és azzal járták Dhaka túlnyomórészt hinduk által lakott negyedeinek utcáit. Az elnyomás és az erőszak elől menekülő lakosság óriási hullámokban hagyta el a keleti országrészt. Egyetlen hónap leforgása alatt közel egymillió menekült lépte át az indiai-kelet-pakisztáni határt. Május végén naponta már átlagosan százezer fő keresett Indiában menedéket, ahol az év végére közel tízmillióra nőtt a menekültek száma.⁴⁸ Idővel ugyan a nyugat-pakisztáni vezetés megkísérelte a helyzet normalizálását – mérsékeltebb beállítottságú személyeket nevezve ki például a helyszínen tartózkodó haderő és a polgári közigazgatás élére –, ám intézkedéseivel elkésett. 1971. december 4-én az indiai hadsereg betört Kelet-Pakisztán területére. A jobban felszerelt – és a helyi felszabadítási hadsereg (**Mukti Bahini**) támogatását élvező – indiai intervenciós erők mindössze tizenkét nap leforgása alatt legyőzték a Kelet-Pakisztánt védő csapatokat, és mintegy kilencvenezer pakisztáni hadifoglyot ejtettek. A két ország sorrendben immár a harmadik háborúját az 1972. július 2-án, Simlában aláírt békeszerződés zárta le.⁴⁹

Az indiai intervenció nemzetközi megítélése roppant negatív volt, noha az humanitárius téren kétségkívül jelentős előnyökkel járt. December elején az akció kérdése rendkívül heves vitát eredményezett az ENSZ Biztonsági Tanácsában. Mivel az állandó tagok egyetértésének hiánya miatt, a főszerv nem volt képes ellátni a nemzetközi béke és biztonság fenntartása és helyreállítása terén viselt fő felelősségét, az ügyet – a **Uniting for Peace** határozat alapján – a Közgyűlés elé terjesztette.⁵⁰ India mindkét szerv előtt az egyéni önvédelem jogát jelölte meg a tanácsi felhatalmazás nélkül megindított támadás jogi alapjaként, azonban érvelése nem volt különösebben meggyőző. Legalábbis erre lehet következtetni a Közgyűlés 1971. december 7-én elfogadott határozatából, melynek preambuluma az India és Pakisztán között kirobbant konfliktust „a nemzetközi békét és biztonságot közvetlenül veszélyeztető” eseménynek minősítette, továbbá felidézte az Alapokmány 2. cikk (4) pontjának rendelkezéseit. A határozat rendelkező része a feleket az ellenségeskedések haladéktalan beszüntetésére, valamint csapataik visszavonására szólította fel.⁵¹ A nyilvánvalóan India-ellenes dokumentum mindössze egyetlen olyan mondatot tartalmazott, amit a beavatkozás kiváltó okára való utalásként lehetett értelmezni: a Közgyűlés a konfliktus által érintett területen élő polgári lakosság megkímélését célzó erőfeszítéseket sürgetett.⁵² Két héttel később már a Biztonsági Tanács is megállapította, hogy a szubkontinensen kialakult helyzet veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot, továbbá követelte az időközben létrejött tűzszünet szigorú betartását. Egyúttal valamennyi érintettet felhívott az emberi élet megóvásához és az 1949. évi genfi egyezmények betartásának

⁴⁸ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000. A humanitárius segítségnyújtás öt évtizede. ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Magyar Képviselete, Budapest, 2001. 60-61, 65.o.

⁴⁹ Ld. Agreement on Bilateral Relations Between India and Pakistan, Simla, 2 July 1972. Ide kívánczik, hogy India már 1971. december 5-én elismerte az önálló bangladesi államot, a Pakisztán általi elismerés azonban csak 1974. február 22-én történt meg.

⁵⁰ Ld. S.C. Res. 303, 1608th mtg., 6 December 1971, U.N. Doc. S/RES/303 (1971)

⁵¹ Ld. G.A. Res. 2793, 2003rd plen. mtg., 7 December 1971, U.N. Doc. A/RES/2793 (XXVI), preamble, para. 1.

⁵² Ld. uo., para. 4.

biztosításához szükséges „minden intézkedés” megtételére, valamint nemzetközi segítséget kért a humanitárius válság kezeléséhez.⁵³

Értékelés. Tagadhatatlan, hogy a pakisztáni csapatok saját honfitársaikkal szemben végrehajtott atrocitásai az emberi jogok súlyos és tömeges megsértésének minősültek, és nemcsak elérték, de túl is szárnyalták a humanitárius intervenció alapjához megkívánt minimális szintet. E vonatkozásban tehát az indiai katonai fellépés a humanitárius beavatkozások jegyeit hordozta, noha azt nem előzte meg diplomáciai tevékenység vagy valamilyen nem fegyveres kényszerintézkedés, s ezért *ultima ratio* jellege is nehezen bizonyítható. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a kelet-pakisztáni események akár az önrendelkezési jog gyakorlásával is szoros összefüggésbe hozhatók – feltéve, ha kelet-pakisztán lakosságát „népnek” tekintjük. E két lehetséges paraméter – az emberi jogi és az önrendelkezési jogi válság – közül jelen esetben az emberi jogi szegmens volt a meghatározó, függetlenül attól, hogy a konfliktus végeredménye egy új állam megszületése lett.⁵⁴ Más szemszögből nézve, ugyanez a körülmény viszont alapjaiban kérdőjelezi meg az indiai beavatkozás humanitárius intervencióként történő minősítését. Banglades létrejötté ugyanis súlyosan sértette a célállam területi épségét, amely sérelem egy humanitárius intervenció esetében elfogadhatatlan. Ez az aggály még annak feltételezésével sem osztható el, hogy India már nem Pakisztán, hanem a független Banglades területén avatkozott be (az invázió kezdete és az új állam elismerése között mindössze egy nap telt el), hiszen így a katonai akció már inkább a kollektív önvédelem gyakorlásának tekinthető, semmint humanitárius intervenciónak. Megjegyzendő, hogy India – igaz saját vonatkozásában – az önvédelem jogára hivatkozott az ENSZ különböző főszervei előtt, azonban érveit a nemzetközi közösség elutasította. A tartamát tekintve egyébiránt arányos, ám a biztonsági tanácsi felhatalmazást nélkülöző beavatkozás természetesen nem tekinthető jogszerűnek, és humanitárius intervencióként való osztályozása is csak fenntartásokkal fogadható el.

4. Kambodzsa, 1978

Bár a vietnami háború kezdetén Kambodzsa államfője, Norodom Szihanuk herceg – a korábbi és a majdani király – az ország semlegességének tiszteletben tartását kérte a hadviselő felektől, az észak-vietnami hadsereg és a Vietkong erők bázisokat létesítettek az ország határvidékén, hogy onnan intézzenek támadásokat Dél-Vietnam ellen. Válaszul, 1969-ben az Egyesült Államok titokban Kambodzsa érintett területeire is kiterjesztette a bombázásokat. 1970. március 18-án, a Washington által támogatott korábbi miniszterelnök, Lon Nol tábornok megdöntötte az éppen külföldön tartózkodó államfő hatalmát, kikiáltotta a Khmer Köztársaságot, és csapatokat küldött a vietnami határ mentén felállított kommunista támaszpontok felszámolására. Nem sokkal később, a száműzetésben lévő – és később távollétében halálra ítélt – Szihanuk nemzeti egységfrontot szervezett, melyben az időközben megerősödött, szélsőséges kommunista nézeteket valló vörös khmerek (**Khmer Rouge**) is helyet kaptak. Május 1-jén az amerikai csapatok Dél-Vietnam felől átlépték a kambodzsai határt, mire a Szihanukhoz hű erők a dzsungelbe vették be magukat. Az észak-vietnamiak és a vörös khmerek által egyaránt támadott kambodzsai hadsereg fokozatosan visszaszorult, melynek hatására Lon Nol diktatórikus kormányzásba kezdett: 1971 októberében feloszlatta a nemzetgyűlést, és ezt követően rendeletekkel irányította az országot. Ugyanezen év

⁵³ Ld. S.C. Res. 307, 1621st mtg., 21 December 1971, U.N. Doc. S/RES/307 (1971), preamble, para. 1, 3-4.

⁵⁴ Ellentétes nézetet, miszerint a kelet-pakisztáni nép önrendelkezési joga nagy szerepet játszott a konfliktusban, illetve az indiai érvelésében ld. FRANCK – RODLEY, *id. mű.* 276-277.o.; NANDA, V. P.: Self-Determination in International Law: The Tragic Tale of Two Cities – Islamabad (West Pakistan) and Dacca (East Pakistan). *Am. J. Int'l L.*, Vol. 66. No. 2. (April 1972), 336.o. (Nanda óvatos álláspontja az, hogy az önrendelkezési jog akár még jogalapként is szolgálhatott.)

decemberében betiltotta a politikai gyűléseket és a kormányellenes tüntetéseket, felfüggesztette a lakosság politikai jogait, végül 1972 márciusában köztársasági elnökké nevezte ki magát. A folyamatosan gyengülő rezsim bukása 1975. április 17-én a főváros, Phnom Penh vörös khmerek általi elfoglalásával következett be.

A győzelmet követően, a Pol Pot vezetése alatt álló vörös khmerek – vagy ahogyan magukat nevezték, a Szervezet (**Angka**) – a XX. század egyik legbrutálisabb népirtásába kezdett. A városok gyakorlatilag teljes lakosságát, közte a főváros mintegy kétmillió lakosát, vidékre deportálták és mezőgazdasági munka végzésére kényszerítették. Betiltottak vagy bezártak minden intézményt. A vörös khmerek uralma alatt nem létezett házasság, vallás, pénz, továbbá nem voltak boltok, bankok, kórházak és iskolák. A rendszer még a társadalmi osztályokat sem ismerte el, mindenkinek földművesnek kellett lennie. A szó szoros értelmében új időszámítás vette kezdetét, mivel a győztesek 1975-öt nyilvánították a „nulladik évnek”. Az értelmiségieket és az iskolázott középosztályhoz tartozók százazeit, mint ellenforradalmi elemeket, nemre és életkorra való tekintet nélkül, különleges központokban megkínózták és kivégezték – még a néhány hónapos gyermekeknek sem kegyelmeztek. A lőszerhiány következtében a kivégzéseket ráadásul nem löfegyverrel, hanem többnyire más módon, megdöböntő brutalitással (pl. kihegyezett bambuszrudakkal, fatörzsek igénybe vételével) hajtották végre. A hírhedt „gyilkos mezőkön” mezőgazdasági tevékenység végzésére kényszerített lakosság helyzete sem volt sokkal kedvezőbb. A gépesítés teljes hiánya mellett folytatott kimerítő munka, a járványok és a súlyos alultápláltság következtében százazeivel haltak meg az emberek.

Amikor Szihanuk herceg és felesége 1975 szeptemberében, öt esztendei távollét után hazatért, ilyen körülmények fogadták. 1976. január 5-én megszületett az új kambodzsai alkotmány, és az ország új hivatalos megnevezése „Demokratikus Kampuchea” lett. Jellemző, hogy az alkotmány által létrehozott, kétszázötven fős Népképviselői Gyűlésben kizárólag a parasztok, a munkások és a forradalmi hadsereg képviselői foglalhattak helyet. Április 2-án a kormány közleményben tudatta, hogy Szihanuk herceg lemondott az államfői posztról, így május 13-án az „Egyes Számú Testvér”, azaz Pol Pot lett az ország miniszterelnöke. 1976 és 1977 folyamán – miközben a „gyilkos mezők” és a különleges központok tovább szedték áldozataikat – a vörös khmer fegyveresei számos összetűzésbe keveredtek a thaiföldi és a vietnami fegyveres erőkkel. 1978. december 2-án, Hanoi támogatásával létrejött a Nemzeti Egységfront Kampuchea Megmentéséért (**Front Uni National pour le Salut du Kampuchéa**, FUNSK), melynek deklarált célja a Pol Pot-rezsim megdöntése volt. Az Egységfront élén egy volt vörös khmer katonatiszt, Heng Samrin állt. December 20-án Vietnam – százezer katonával és a FUNSK mintegy húszezer fegyveresével – betört a Demokratikus Kampuchea területére. A gyorsan előrenyomuló inváziós erők 1979. január 7-én elfoglalták Phnom Penht. Heng Samrin vezetésével másnap létrejött az ideiglenes kormány, két nappal ezután pedig kikiáltották a Kampuchei Népköztársaságot. Pol Pot három évig tartó rémuralma alatt mintegy 1,7 millió ember vesztette életét és valamivel több mint 200 ezer fő menekült külföldre: harmincnégyezren Thaiföldön, húszezren Laoszban, 170 ezren pedig Vietnamban kerestek menedéket.⁵⁵

Noha a vietnami beavatkozás véget vetett a népirtásnak, és hatására a vörös khmer rezsim vezetése és több tízezer fegyverese az ország Thaifölddel szomszédos határvidékére menekült, a nemzetközi közösség elítélte az akciót. 1979. január 15-én csak a Szovjetunió vétója akadályozta meg, hogy a Biztonsági Tanács határozatban adjon hangot rosszallásának, és a külföldi csapatok kivonását követelje.⁵⁶ A nemzetközi felháborodás talán legszükségesebb megnyilvánulásaként, Kína február 17-én korlátozott, ám még így is tekintélyes erők bevetésével, támadást intézett Vietnam ellen. (A hadművelet hivatalos

⁵⁵ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 92.o.

⁵⁶ Vö. ICISS, *id. m.* 59.o.

alapjaként Peking a hoák védelmét jelölte meg.) Szeptemberben, az ENSZ Közgyűlésének Mandátumvizsgáló Bizottsága jelentős többséggel elutasította a Kampuchei Népköztársaság képviselőjének megbízólevelét, így a világszervezetben Kambodzsát továbbra is a vörös khmerek delegáltja képviselte.⁵⁷ A bizottság döntését pár nappal később a Közgyűlés is jóváhagyta⁵⁸, majd ezt követően a külföldi csapatok Kambodzsából történő haladéktalan kivonására, a támadó cselekményektől és a belügyekbe való beavatkozástól való tartózkodásra, valamint a viszályok békés rendezésére szólított fel.⁵⁹ A vietnami erők ennek ellenére egészen 1989-ig – a szovjet támogatás megszűnéséig – az ország területén maradtak.

Értékelés. A vietnami hadsereg kambodzsai beavatkozása jóval közelebb állt a humanitárius intervenció ideáltípusához, mint az eddigiekben ismertetett hidegháborús előfordulások bármelyike. A vörös khmerek által elkövetett borzalmas népirtás – egész pontosan „autogenocídium” – maradéktalanul eleget tett a beavatkozáshoz megkövetelt feltételeknek. A vietnami fellépés egyetlen támadható pontja a motiváció: az emberbaráti indítékok valódiságát ugyanis kérdésessé teszi, hogy a katonai akciót megelőzően a népirtás csaknem négy esztendeig zavartalanul folyhatott – és ez aligha magyarázható azzal, hogy az erőszak alkalmazása *ultima ratio* jellegű volt. Elképzelhető tehát, hogy Vietnam csak akkor avatkozott be, amikor a vörös khmerek fegyveres zaklatása már túrhetetlenné vált. (Az invázió azonban még ebben az esetben sem minősíthető önvédelemnek, hiszen a határmenti villongások nem valósítottak meg fegyveres támadást Vietnam ellen.) Nem kizárt az sem, hogy az intervenció kiváltó okai között az ideológiai ellentétek is helyet kaptak. Jóllehet mindkét fél kommunista nézeteket vallott, korántsem valószínűtlen, hogy a Pol Pot-féle radikális elvek és azok katasztrofális eredménnyel járó gyakorlati megvalósítása irritálta és beavatkozásra sarkallta a vietnami vezetést. A minősítés során zavaró tényezőként jelentkezik az akció időbeli aránytalansága is. A vietnami csapatok a beavatkozás sikerét követően nem távoztak, hanem egészen 1989-ig az ország területén maradtak. Hasonlóképpen aggályos a kambodzsai nép belső önrendelkezési jogát, a Heng Samrin-féle bábkormány hatalomra juttatásának formájában ért sérelem is. Ugyanakkor Pol Pot eltávolítása, legalábbis a humanitárius intervenció tekintetében, valamivel kevesebb problémát vet fel, hiszen hatalmon hagyása mellett a népirtást aligha lehetett volna megállítani. Mindent egybevetve, úgy vélem, nem teljesen megalapozatlan a vietnami fellépést a humanitárius beavatkozások egyik előfordulásaként osztályozni, bár el kell ismerni, hogy a homályos indítékok, a gyaníthatóan fennálló önös érdekek és az időbeli proporcionalitás hiánya nagyban aláássák e megállapítás helyességét. Az akció ekként történő minősítését ellenben nem befolyásolja, hogy az egy biztonsági tanácsi felhatalmazás nélkül megindított, unilaterális hadművelet volt, melyet a nemzetközi közösség jelentős része – főként politikai indíttatásból – élesen elítélt.

⁵⁷ Az ENSZ álláspontja egészen 1991-ig változatlan maradt. E témában, többek között, ld. MAGIERA, S.: Article 9. In: SIMMA, The Charter of the United Nations..., 221-226.o.; WARBRICK, C.: Kampuchea: Representation and Recognition. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 30. Pt. 1. (January 1981), 234-240.o.

⁵⁸ Ld. G.A. Res. 34/2A, 4th plen. mtg., 21 September 1979, U.N. Doc. A/RES/34/2A

⁵⁹ Ld. G.A. Res. 34/22, 67th plen. mtg., 14 November 1979, U.N. Doc. A/RES/34/22, para. 7-9.

5. Uganda, 1979

1971. január 25-én Idi Amin Dada megbuktatta az éppen külföldön tartózkodó Milton Obote elnököt, aki a puccsot követően Tanzániában keresett menedéket. Amin kiszámíthatatlan személyisége és diktatórikus rendszerének brutalitása az országot súlyos válságba sodorta. Uralmának megszilárdítását követően, a diktátor szembefordult az államát mindaddig jelentős gazdasági és katonai támogatásban részesítő Egyesült Államokkal és Izraellel, ugyanakkor szorosra fűzte a kapcsolatokat Líbiával és számos más arab országgal. A ganda néppel szimpatizáló Amin kegyetlenül leszámolt a lango és az acholi törzsszel, továbbá átfogó tisztogatásba kezdett a hadseregen belül. Mindezekon túl, 1972 augusztusában a kormányzat felszólított minden olyan ázsiai származású személyt, aki nem rendelkezett ugandai állampolgársággal, hogy hagyja el az ország területét. Három hónap leforgása alatt több mint ötvenezer ázsiai menekült el Ugandából⁶⁰ – többségük a hajdani anyaország, az Egyesült Királyság felé vette az irányt.

1971 és 1973 között Uganda számos, kisebb-nagyobb fegyveres összecsapásba keveredett a szomszédos Tanzániával, melyeket részben a diktátor hadserege, részben az Obote-hoz hű, ugandai emigráns fegyveresek kezdeményeztek. A válság elmélyülését elkerülendő, Idi Amin és a tanzániai elnök, Julius K. Nyerere 1973 elején megállapodást írt alá, melyben kötelezettséget vállaltak az egyre gyakoribbá váló határmenti incidensek elfojtására. Három évvel később Uganda ismét a világ figyelmének középpontjába került: 1976. július 3-4-én, izraeli kommandósok sikeres rajtaütést hajtottak végre az entebbei repülőtér ellen, melynek során kiszabadították egy palesztin és német terroristák által eltérített **Air France** repülőgépet itt fogva tartott utasait (**Operation Thunderball/Operation Jonathan**). Megjegyzendő, hogy a nagy port kavart mentőakció során az izraeli egységek az ugandai hadsereg – terroristák oldalán harcba szálló – egységeivel is összecsaptak, több katonát megöltek, és jelentős mennyiségű hadianyag megsemmisítésével súlyos anyagi károkat okoztak.

Az önmagát Uganda „örökös elnökének” kinevező Amin, még ugyanebben az esztendőben bejelentette országa igényét Kenya egyes nyugati területeire, ám nemzetközi nyomásra utóbb elállt követeléseinek gyakorlati érvényesítésétől. Ehelyett, 1978 őszén – az ún. kagerai kiszögellés annektálásának szándékával – csapatai támadást intéztek Tanzánia ellen. Mivel Nyerere elnök az ugandai akciót háborús cselekménynek minősítette, Idi Amin felajánlotta fegyveres erőinek visszavonását, feltéve, hogy Tanzánia felhagy az emigráns ugandai fegyveresek támogatásával. Miután javaslatát elutasították, Amin egyoldalúan elrendelte a csapatok kivonulását, de ekkor már késő volt – november 15-én támadásba lendült a tanzániai hadsereg. A következő év januárjában már közel húszezer tanzániai katona tartózkodott Uganda területén, hogy támogatást nyújtson az Amin-rezsim megbuktatásának szándékával fellépő Ugandai Nemzeti Felszabadítási Front (**Uganda National Liberation Front**) harcosainak. A diktátornak nyújtott líbiai segítség dacára, az intervenciós erők április közepére elfoglalták Kampalát, valamint bevonultak Entebbébe. A nyilvánvaló katonai vereség láttán, Amin először Líbiába, majd Szaúd-Arábiába menekült. Nyolc esztendeig tartó diktatúrájának rövid mérlegét az ENSZ Közgyűlése az alábbiakban vontta meg: halálos áldozatok (akik számát általában 300 ezerre teszik), a tulajdon széleskörű pusztulása, az ország gazdasági és szociális infrastruktúrájának súlyos károsodása, jelentős számú menekült, illetve mindezek következtében, a nemzetközi segítségnyújtás sürgős szükségessége.⁶¹ Meglehet, részben e körülményeknek tudható be, hogy a tanzániai beavatkozás sem az ENSZ-

⁶⁰ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 69.o.

⁶¹ Ld. G.A. Res. 34/122, 104th plen. mtg., 14 December 1979, U.N. Doc. A/RES/34/122, preamble

ben, sem az AESZ-ben⁶² nem eredményezett különösebb vitát, és azt néhány ország – például Líbia – kivételével, a nemzetközi közösség sem ítélte el. Tanzánia elnöke a katonai fellépés jogi alapjaként az egyéni önvédelem jogát jelölte meg, a diktátor hatalmának megdöntését pedig alapvetően az ugandai nép feladatának tekintette.

Értékelés. Uganda esetében két katonai akciót szokás nagyító alá venni: az izraeli túszmentést, valamint a tanzániai csapatok beavatkozását. Az entebbei repülőtéren fogva tartott túszok kimentése – hasonlóan az előzőekben tárgyalt mentőakciókhoz – nem tekinthető humanitárius intervenciónak, hiszen annak „kedvezményezettjei” nem a célállam saját állampolgárai voltak. A tanzániai intervenció ezzel szemben éppen e személyi kör emberi jogainak terén eredményezett szignifikáns javulást, jóllehet a Nyerere-kormányzat az akciót önvédelemként igyekezett feltüntetni a világ szemében, míg Idi Amin megbuktatását az ugandai nép feladatának jelölte meg. Az önvédelem jogára való hivatkozás, a kagerai kiszögellés anektálására irányuló ugandai törekvések fényében alapvetően helytálló volt, bár értékét némiképp csökkentti, hogy Tanzánia azután lendült támadásba, hogy Idi Amin egyoldalúan elrendelte csapatai kivonását. Továbbá, ha a tanzániai fellépés valóban pusztán az egyéni önvédelem joga érvényesítésének minősült, akkor e jog gyakorlati alkalmazása mindenképpen túlzó volt, hiszen a „védekező” csapatok átlépték a határt és évekre megszállták Ugandát. Itt jegyzendő meg, hogy Nyerere elnök roppant bölcsen járt el, amikor az ugandai diktátor hatalomtól való megfosztását magára az ugandai népre bízta, tekintve, hogy így – legalábbis látszólag – tiszteletben tartotta annak belső önrendelkezési jogát. Figyelemreméltó, hogy az államok nemzetközi közösségének tagjai, a biztonsági tanácsi felhatalmazás nélkül végrehajtott, *ultima rationak* nehezen tekinthető beavatkozást sem regionális, sem univerzális szinten nem ítélték el. A nemzetközi visszhang hiánya két módon magyarázható: az imént körvonalazott ellenvetések dacára, elfogadhatónak bizonyult az önvédelem jogára való hivatkozás (ebben az esetben természetesen jogszerű volt az akció, viszont így már nem tekinthető humanitárius intervenciónak), vagy az államok „hallgatásukkal üdvözölték” Idi Amin unilaterális eszközökkel való megbuktatását. Összegezve a fentieket, véleményem szerint, a tárgyalt akció beilleszthető a humanitárius intervenció kategóriájába⁶³, noha az indítékok terén, Tanzánia biztonságának garantálása – mint kvázi önös érdek – szinte elválaszthatatlanul összefonódott az emberi jogokat lábbal tipró, kiszámíthatatlan diktátor eltávolításában való tevékeny közreműködéssel.

6. Közép-afrikai Császárság, 1979

A Közép-afrikai Köztársaság 1960. augusztus 13-án nyerte el a teljes függetlenséget Franciaországtól. Az ország első elnöke David Dacko lett, aki hivatali idejének öt éve alatt egypártrendszer épített ki: az egyetlen legálisan működő párt a Mozgalom Fekete-Afrika Társadalmi Fejlődéséért (*Mouvement pour l'Évolution Sociale de l'Afrique Noire*) volt. Ám 1966. január 1-jén, nem sokkal azután tehát, hogy 1964-ben – egyetlen jelöltként – újra elnökké választották, Dacko hatalmának egy katonai puccs vetett véget. A puccsisták élén a hadsereg vezérkari főnöke, Jean-Bédél Bokassa állt.

Az egykori anyaország eleinte jelentős politikai és gazdasági támogatást biztosított Bokassa számára, mivel tőle várták a szükséges reformok végrehajtását, és azt, hogy kivezeti a csödközeli helyzetből Afrika egyik legszegényebb országát. A francia segítség jellegét és

⁶² Ld. Charter of the Organization of African Unity, Addis Ababa, 25 May 1963 (Az AESZ utódszervezete 2002 júliusa óta az Afrikai Unió. Ld. Constitutive Act of the African Union, Lomé, 11 July 2000; Protocol Relating to the Establishment of the Peace and Security Council of the African Union, Durban, 9 July 2002)

⁶³ Hasonló értelemben ld. CHATTERJEE, S. K.: Some Legal Problems of Support Role in International Law: Tanzania and Uganda. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 30. Pt. 4. (October 1981), 767.o.; UMOZURIKE, U. O.: Tanzania's Intervention in Uganda. *Ad.V.*, Band 20. Heft 3. (1982), 312-313.o.

volumenét jelzi, hogy a közép-afrikai pénznem árfolyamát a francia frankéhoz kötötték, valamint egy időben Párizs fedezte a köztársaság éves költségvetésének több mint a felét. A Bokassa hatalomra jutását övező optimizmus azonban hamar szertefoszlott. 1972-ben az egykori vezérkari főnök az ország örökös elnökévé nevezte ki magát, miközben rendszere lábbal tiporta az emberi jogokat – különösen a lakosság politikai jogait –, valamint egyre inkább elszigetelődött a nemzetközi porondon. Az örökös elnöki cím azonban alig öt esztendeig bizonyult elfogadhatónak. A diktátor 1977. december 4-én – az ország éves költségvetésének egyharmadát felemésztő ceremónia közepette – I. Bokassa néven császárrá koronáztatta magát. Ezzel egyidejűleg az állam hivatalos megnevezése Közép-afrikai Császárságra változott.

Bokassa végnapjai 1979 januárjában kezdődtek el, amikor császári rendeletben tette kötelezővé minden középiskolás gyermek számára az egyenruha viseletét. Az előírt egyenruhát történetesen egy olyan üzem állította elő, amelyik a császár egyik feleségének tulajdonában volt. Az iskolások utcai tömegtüntetéseken adtak hangot elégedetlenségüknek. Bokassa válaszul kivezényelte a hadsereget, melynek egységei tüzet nyitottak a tüntetőkre – a lövöldözésben mintegy százötven-kétszáz gyermek vesztette életét. A kormányellenes indulatok tovább erősödtek: áprilisban a középiskolás tanulók és az egyetemi hallgatók általános sztrájkot hirdettek. Bokassa elrendelte az „engedetlen” fiatalok letartóztatását, akik közül a börtönben hozzávetőlegesen száz főt – állítólag a császár aktív közreműködésével – megkínóztak és megölték. Az iskolások legyilkolása hallatán elfogyott Franciaország türelme, és a nyár folyamán döntés született Bokassa eltávolításáról. A kedvező alkalom 1979. szeptember 20-án érkezett el. Mialatt a császár Líbiában időzött, David Dacko – mintegy ezernyolcszáz francia katona támogatásával – hazatért, és egy vérontás nélküli puccs során visszaszerezte a hatalmat. A párizsi vezetés eleinte úgy próbálta feltüntetni a beavatkozást, hogy arra Dacko hatalomátvételét követően, az új kormányzat felkérése nyomán került sor, ám rövidesen fény derült az intervenció valós körülményeire. Ennek ellenére sem az ENSZ, sem az AESZ nem vitatta meg a francia katonai akció kérdését, és azt mindössze néhány állam – Benin, Csád és Líbia – ítélte el. A reakciók szinte teljes hiánya részben a Bokassa-rezsim nemzetközi elszigetelésével magyarázható, részben pedig azzal, hogy a nemzetközi közösség figyelmét ekkor még mindig Vietnam kambodzsai beavatkozása kötötte le.⁶⁴

Értékelés. Bokassa császár eltávolítása a hidegháborús időszak talán legtisztább humanitárius intervenciójának tekinthető. A beavatkozás emberi jogi alapja vitathatatlanul fennállt, és az interveniáló francia fél saját érdekei is legfeljebb a Párizs számára kínossá vált politikai kapcsolat felszámolására terjedtek ki. A korlátozott katonai akció *ultima ratio* jellege ugyan megkérdőjelezhető, de a probléma súlya valamelyest csökken, ha figyelembe vesszük, hogy a császár külföldi útja által kínált kedvező alkalom és az elborzasztó atrocitások folytatódásának reális esélye azonnali cselekvést igényelt. A francia csapatok alkalmazása minden szempontból megfelelt a proporcionalitás követelményének, és gyanítható, hogy Bokassa megbuktatása sem sértette az ország népének belső önrendelkezési jogát. (Ez hangsúlyozottan csak feltételezés, minthogy a hatalomba visszahelyezett Dacko demokratikus kormányzás iránti elkötelezettsége is finoman szólva kérdéses volt.) A művelet elfogadhatóságára következtethetünk a nemzetközi közösség hallgatásából is, noha a bíráló pusztá hiánya értelemszerűen nem tette jogszerűvé a Biztonsági Tanács felhatalmazása nélkül alkalmazott fegyveres erőszakot.

⁶⁴ Ld. ICISS, *id. mű.* 63-64.o. Bokassa – a franciaországi és az elefántcsontparti száműzetést követően – 1987-ban visszatért a Közép-afrikai Köztársaságba, ahol emberölés, kínzás és kannibalizmus vádjával halálra ítélték, azonban büntetését végül életfogytig tartó szabadságvesztésre enyhítették. Az egykori császár 1993-ban szabadult.

7. Grenada, 1983

1979. március 13-án, az Új Közös Erőfeszítés a Jólétért, Oktatásért és Felszabadulásért (**New Joint Endeavour for Welfare, Education, and Liberation; New Jewel**) elnevezésű, marxista-leninista eszméket valló mozgalom, egy vértelen puccs során megdöntötte Sir Eric Gairy miniszterelnök hatalmát. Az ország új vezetője – a népi forradalmi kormány élén – Maurice Bishop lett. A véleménynyilvánítás szabadságát, illetve a lakosság politikai jogait nagyban korlátozó Bishop-rezsim – ideológiai okokból kifolyólag – rendkívül szoros kapcsolatokat alakított ki a Szovjetunióval, Kubával, valamint más szocialista államokkal. 1983 októberének közepén azonban szakadás következett be a kormányzaton belül, melynek eredményeként Bishopot és több közeli munkatársát letartóztatták és házi őrizet alá helyezték. A hatalomátvétel élén a megbuktatott miniszterelnök addigi helyettese, Bernard Coard állt. Amikor Bishop hívei néhány nappal később kísérletet tettek a vezető kiszabadítására, Coard katonái a tömegbe lőttek. A tucatnyi emberéletet követelő összecsapások során Bishop és három minisztere is életét veszítette – alighanem azonnali kivégzés áldozatai lettek. A Hudson Austin vezetésével, október 19-én újonnan megalakult Forradalmi Katonai Tanács 96 órás kijárási tilalmat rendelt el. Ha valakit mégis az utcán találtak, felszólítás nélkül tüzet nyitottak rá. Bezártak az iskolák és a grenadai repülőtér is.

A szigeten zajló események nyugtalanították a térség államait. A Kelet-karibi Államok Szervezetének (**Organization of Eastern Caribbean States, OECS**)⁶⁵ október 21-i, barbadosi kormányfői találkozóján a tagállamok, a szervezet alapító szerződésének önvédelemről rendelkező 8. cikkére hivatkozva, az Egyesült Államok segítségét kérték. Hasonló kéréssel fordult Washingtonhoz Grenada főkormányzója, Sir Paul Scoon is. Mivel a Reagan-kormányzatot eleve aggodalommal töltötte el az országban tartózkodó mintegy száz amerikai orvostanhallgató sorsa, a felkérések meghallgatásra találtak. Október 25-én mintegy kétezer amerikai katona, valamint a térség államainak egy háromszáz fős kontingense érkezett Grenada területére, azzal a céllal, hogy védelmet nyújtson az országban rekedt amerikai állampolgároknak, illetve, hogy megdöntse a katonai diktatúrát és helyreállítsa a közrendet, a demokráciát, valamint a térség békéjét és biztonságát (**Operation Urgent Fury**). Az intervenciós erők néhány nap alatt ellenőrzésük alá vonták a sziget egész területét és letartóztatták Austint. December 9-én, a liberális Nicolas Brathwaite vezetésével megalakult az ideiglenes kormány, majd hat nappal később a külföldi katonák elhagyták Grenada területét.

A zömében amerikai egységek által végrehajtott beavatkozás – az akció indítékaiként megjelölt humanitárius célok ellenére – felháborította a nemzetközi közösséget.⁶⁶ Mivel a Biztonsági Tanács az amerikai vétó miatt nem tudott határozatot hozni, az akciót a Közgyűlés ítélte el. Az 1983. november 2-án elfogadott határozatban a főszerv a fegyveres beavatkozást a „nemzetközi jog súlyos megsértésének” minősítette, rosszallását fejezte ki az ártatlan civil áldozatok miatt, felszólított minden államot Grenada szuverenitásának, függetlenségének és területi épségének tiszteletben tartására, illetve a külföldi csapatok haladéktalan kivonására, továbbá mielőbbi demokratikus választásokat sürgetett.⁶⁷ A határozatról rendezett szavazás eredménye kitűnően szemléltette az Egyesült Államok elszigeteltségét. Kilenc NATO-tagállam például jogellenesnek tekintette az intervenciót, a többiek pedig tartózkodtak.⁶⁸

⁶⁵ Ld. Treaty Establishing the Organization of Eastern Caribbean States, Basseterre, 18 June 1981

⁶⁶ Ld. ICISS, *id. m/i.* 64-65.o.

⁶⁷ G.A. Res. 38/7, 43rd plen. mtg., 2 November 1983, U.N. Doc. A/RES/38/7, para. 1-5.

⁶⁸ Az említett szövetségesek a következők voltak: Dánia, Franciaország, Görögország, Hollandia, Izland, Norvégia, Olaszország, Portugália és Spanyolország. Ld. ICISS, *id. m/i.* 65.o.

Érdekes módon, az AÁSZ-ben még csak határozati javaslat sem született a grenadai beavatkozás kapcsán.⁶⁹

Értékelés. Mivel a grenadai beavatkozás két fő célkitűzése a saját állampolgárok biztonságba helyezése, valamint a demokrácia visszaállítása volt, az nem sorolható a humanitárius intervenciók közé. Azonban nem ez az egyetlen kizáró ok. A Coard- és az Austin-rezsim által elkövetett túlkapások sem valósítottak meg olyan kirívóan súlyos és tömeges emberi jogi jogsértéseket, amelynek megállításához a külső fegyveres erő alkalmazása elfogadható megoldásnak tűnik. Az Egyesült Államok és regionális szövetségeseinek eszközeiben és tartamában egyaránt korlátozott katonai akciója ezért leginkább a csaknem húsz évvel korábbi dominikai beavatkozáshoz hasonlít, és – legalábbis a demokrácia helyreállítását és megóvását célzó erőfeszítések fényében – a Johnson-doktrína felélesztésének tekinthető. Újfent megemlítenő, hogy a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazása nélkül, unilaterális jelleggel végrehajtott beavatkozást az ENSZ Közgyűlése a nemzetközi jog súlyos megsértésének minősítette, következésképp annak jogszerűségét sem a grenadai főkormányzó felkéréséből, sem az OECS alapító szerződéséből nem lehetett elfogadható módon levezetni.

8. Panama, 1989

1968. október 11-én, a panamai Nemzeti Gárda parancsnoka, Omar Torrijos Herrera tábornok magához ragadta a hatalmat. Torrijos 1981-es halála után két évvel azonban egy új diktátor jelent meg, Manuel Antonio Noriega, a panamai hadsereg parancsnoka személyében. Az 1980-as évek folyamán Noriega – a választási eredményeket manipulálva és bábként mozgatva az ország éppen hivatalban levő elnökeit – *de facto* vezetőként uralkodott. Az évtized végére nyilvánvalóvá vált, hogy a diktátor szoros kapcsolatban áll a térség drogbáróival és aktív részt vállalt a kábítószer-csempészetben is. 1988 február végén Eric Arturo Delvalle Henríquez elnök ugyan kísérletet tett a vezető hatalomból való eltávolítására, ám kudarcot vallott: Noriega leváltotta és a nemzetgyűléssel vád alá helyeztette az elnököt. Az Egyesült Államok azonban nem ismerte el az újonnan kinevezett vezetést, gazdasági szankciókat léptetett életbe Panamával szemben, és Floridában – kábítószer-kereskedelem vádjával – eljárás indult a diktátor ellen.

A két ország közötti feszültséget tovább fokozták az 1989 májusi panamai választások utáni események. Mivel a választásokat saját jelöltjének ellenfele, Guillermo Endara Galimany nyerte, Noriega vonakodott elismerni az eredményt, majd miután hívei nyilvánosan megverték Endarát, inkább a voksolás érvénytelenné nyilvánítása mellett döntött. Washington válaszul a diktátor megbuktatására szólította fel a Panamai Védelmi Erők tagjait, sőt az AÁSZ-en belül is mindent megtett e cél elérése érdekében. A katonaság 1989 októberében megpróbált eleget tenni az amerikai felhívásnak, ám a puccskísérlet sikertelenül végződött. December 15-én a panamai törvényhozás kinyilvánította az Egyesült Államok és Panama közötti hadiállapotot, illetve Noriegát „legfelsőbb vezetőnek” nevezte ki.⁷⁰ A szóban forgó határozat nyomán elszabadultak az Amerika-ellenes indulatok: panamai katonák megöltek egy amerikai tisztet, egy másikat megsebesítettek, egy harmadikat pedig megverték. Aggodalomra adott okot, hogy a csatorna-szerződések alapján mintegy tizenkétezer amerikai katona állomásozott a térségben, és rajtuk kívül még mintegy tizenötezer amerikai állampolgárságú személy élt az országban.

1989. december 20-án, egy több mint húszezer főt számláló, nehézfegyverzettel felszerelt amerikai inváziós erő támadást intézett a panamai fegyveres erők ellen, és

⁶⁹ Ld. MURPHY, *id. m.* 111.o.

⁷⁰ Léteznek olyan vélekedések is, melyek szerint a szóban forgó aktust nem a hadiállapot kinyilvánításaként, hanem a szükségállapot bevezetéseként kell értelmezni. Ld. MURPHY, *id. m.* 112.o. (77. lábjegyzet)

megkezdte az Egyesült Államok állampolgárainak biztonságba helyezését (**Operation Just Cause**). A csapatok néhány nap alatt ellenőrzésük alá vonták Panama City és az ország stratégiaileg fontos pontjait, így fokozatos kivonásuk már december 27-én elkezdődhetett. A Noriega-rezsim megbukott, a magát január 3-án önként feladó diktátort az Egyesült Államokba szállították, ahol 1992-ben – kábítószer-kereskedelem vádjával – negyvenévi szabadságvesztésre ítélték. Korántsem mellékes azonban, hogy a beavatkozás súlyos anyagi károkat okozott, és állítólag több ezer polgári személy életét követelte.

A hadművelet nemzetközi megítélése nagyfokú hasonlóságot mutatott a grenadai intervenció nyomán napvilágot látott vélekedésekkel. A támadás után néhány órával tartott beszédében, idősebb George Bush amerikai elnök négy pontban foglalta össze a katonai fellépés céljait: az amerikai állampolgárok védelme, a demokrácia helyreállítása, a csatorna-szerződések rendelkezéseinek garantálása, valamint Noriega bíróság elé állítása. Később, az ENSZ Biztonsági Tanácsában folytatott vita során az amerikai képviselő – a céloktól függetlenül – az akció jogi alapjaként egyértelműen a humanitárius intervenció doktrínáját jelölte meg. A Tanácsban felszólaló állami képviselők zöme mindazonáltal elítélte az amerikai fellépést, jóllehet maga a főszerv – az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Franciaország vétője miatt – nem volt képes határozatot hozni.⁷¹ A világszervezet ellenérzéseit tehát ezúttal is a Közgyűlés juttatta kifejezésre, egy 1989. december 29-én elfogadott határozatban. A dokumentum a katonai akciót a nemzetközi jog, valamint Panama függetlensége, szuverenitása és területi épsége „súlyos megsértésének” minősítette, és az inváziós erők kivonására szólította fel az Egyesült Államokat.⁷² Jelentős eltérés azonban a grenadai intervencióra adott nemzetközi válaszhoz képest, hogy ez alkalommal az AÁSZ – tagállamainak elsöprő többségével – is elítélte a fegyveres erő alkalmazását.⁷³

Értékelés. A panamai beavatkozásról voltaképpen ugyanaz mondható el, mint a hat esztendővel korábbi grenadai invázióról: az akció több célt is szolgált, ám – az amerikai képviselő által a Biztonsági Tanácsban előadott érvekkel ellentétben – ezek egyike sem felelt meg a humanitárius intervencióval szemben támasztott követelményeknek. Ezúttal sem történtek a célállamban olyan különösen súlyos és széleskörű emberi jogi jogsértések, amelyek kielégítő alapot nyújtottak volna egy ilyen beavatkozáshoz. Kizárja továbbá a humanitárius intervencióként való besorolást a fegyveres erő aránytalan, a nemzetközi humanitárius jog követelményeit sértő alkalmazása, valamint az, hogy az önös érdekektől korántsem mentes hadművelet nélkülözte az *ultima ratio* jelleget. (Időtartamát tekintve azonban a beavatkozás megfelelt a proporcionalitás követelményének.) Akárcsak a grenadai akció esetében, az ENSZ Közgyűlése a nemzetközi jog súlyos megsértésének minősítette az erőszak alkalmazását, sőt ez alkalommal még az AÁSZ tagjainak többsége is csatlakozott az akciót elítélő államokhoz.⁷⁴

⁷¹ Ld. ICISS, *id. mű.* 66.o.; MURPHY, *id. mű.* 114-115.o.

⁷² Ld. G.A. Res. 44/240, 88th plen. mtg., 29 December 1989, U.N. Doc. A/RES/44/240, para. 1-2.

⁷³ Ld. ICISS, *id. mű.* 67.o.

⁷⁴ Jellemző, hogy a beavatkozás legalitásának kérdése még az amerikai szerzőket is megosztotta. Anthony D'Amato szerint a zsarnokság elleni fegyveres fellépés mind Panamában, mint Grenadában jogszerű volt. Ld. D'AMATO, A.: The Invasion of Panama Was a Lawful Response to Tyranny. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 520. 523.o. Ezzel szemben Tom J. Farer és Ved P. Nanda elutasító állásponton volt. Ld. FARER, T. J.: Panama: Beyond the Charter Paradigm. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 509-510.o.; NANDA, V. P.: The Validity of United States Intervention in Panama under International Law. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 502.o.

III. FEJEZET

A HUMANITÁRIUS INTERVENCIÓ GYAKORLATA 1990 UTÁN

1. Libéria, 1990

Afrika első önálló köztársaságaként, Libéria már 1847. július 26-án elnyerte függetlenségét. Mindamellett, hogy a kontinensen fekvő gyarmatok túlnyomó többségének felszabadulása idején a kis nyugat-afrikai ország már több mint száz éve élvezte az önálló állami létet, politikai berendezkedése is igen haladónak számított, lévén alkotmányát az Egyesült Államok alaptörvényének mintájára szerkesztették meg. Libéria fejlődése egészen az 1980-as évekig rendkívül ígéretes volt. 1980 áprilisában azonban egy radikális katonatiszt, Samuel K. Doe vezetésével katonai puccs döntötte meg Willam R. Tolbert elnök hatalmát, melynek során mind az elnököt, mind a segítőit megölték. A Doe irányításával létrejött Népi Felszabadító Tanács (**People's Redemption Council**) felfüggesztette az alkotmányt, és diktatórikus kormányzást vezetett be. 1989. december 24-én, a szomszédos Elefántcsontpartról kiindulva, a Libériai Nemzeti Hazafias Front (**National Patriotic Front of Liberia**, NPFL) fegyveresei betörték az ország északi területeire, és támadást intéztek az elnökhöz hű erők ellen. A lázadó sereg élén egy korábbi libériai miniszter, az Elefántcsontpart és Burkina Faso támogatását egyaránt élvező Charles G. Taylor állt. Jóllehet Libériában a brutális Doe-rezsimmel mindenki elégedetlen volt, az NPFL támadása polgárháborúba taszította az országot.

Mivel Doe hadereje (**Armed Forces of Liberia**, AFL) képtelennek bizonyult a lázadás elfojtására, 1990 első félévében az NPFL fokozatosan uralma alá hajtotta Libéria csaknem egész területét. Az AFL a fővárosba, Monroviába szorult vissza. A heves összecsapások láttán, az ENSZ kimenekítette alkalmazottait az országból. A nyár végén hasonlóképpen járt el az Egyesült Államok is – tengerészgyalogosai evakuálták a saját és néhány másik állam állampolgárait. Mivel ekkoriban a nemzetközi közösség meglehetősen csekély érdeklődést tanúsított a libériai válság iránt, a helyzet rendezésére egy szubregionális szervezet, a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (**Economic Community of West African States**, ECOWAS)⁷⁵ vállalkozott. A folyamat első állomásaként, az ECOWAS legfőbb szerve – az Állam- és Kormányfők Hatósága – 1990. május 30-án, a gambiai Banjulban tartott ülésén életre hívta az Állandó Közvetítő Bizottságot⁷⁶, melynek első feladata a már javában zajló libériai válság kezelése lett.

Július folyamán szakadás következett be az NPFL-ben, melyek nyomán – Prince Y. Johnson vezetésével – létrejött a Független Libériai Nemzeti Hazafias Front (**Independent National Patriotic Front of Liberia**, INPFL). Az új fegyveres csoport rövidesen ellenőrzése alá vonta Monrovia stratégiai fontos pontjait, köztük a város kikötőjét. Még ugyanebben a hónapban súlyos atrocitásra került sor a fővárosban, amikor az AFL tagjai hatszáz, többségében gio és mano menekültet mészároltak le egy lutheránus templomban. Augusztus 7-én, az ECOWAS – Állam- és Kormányfők Hatóságának nevében eljáró – Állandó Közvetítő Bizottsága tűzszünetre szólította fel a libériai frakciókat, és döntést hozott az ECOWAS Katonai Megfigyelő Csoportjának (**ECOWAS Military Observer Group**, ECOMOG) létrehozásáról.⁷⁷ Ugyancsak az Állandó Közvetítő Bizottság kezdeményezésére, a különböző libériai politikai erők és polgári csoportosulások részvételével nemzeti

⁷⁵ Ld. Treaty of the Economic Community of West African States, Lagos, 28 May 1975. (Az eredeti szerződést a válság folyamán módosították. A módosított ECOWAS-szerződést Cotonouban, 1993. július 24-én írták alá.)

⁷⁶ Ld. ECOWAS A.H.S.G., Doc. A/DEC.9/5/90, 30 May 1990, idézi: MURPHY, *id. mű.* 149.o. (16. lábjegyzet)

⁷⁷ Ld. ECOWAS S.M.C., Doc. A/DEC.1/8/90, 7 August 1990, idézi: uo. 150-151.o. (19. lábjegyzet)

konferenciát rendeztek, amelyen a Libériai Néppárt elnökét, Dr. Amos C. Sawyert választották meg az ideiglenes nemzeti kormány vezetőjének. (Az eseményen azonban az NPFL nem képviseltette magát.) Augusztus 24-én, a zömében nigériai katonákból álló ECOMOG első egységei megérkeztek Monrovia kikötőjébe (**Operation Liberty**), azzal a feladattal, hogy Libéria egész területén kísérjék figyelemmel és biztosítsák a tűzszünet betartását. Ellentétben Johnsonnal, Doe és Taylor egyaránt hevesen elleneztek a békefenntartók telepítését, de meglehetősen ellenérzésekkel viseltetett a misszió iránt az NPFL-lel szimpatizáló Elefántcsontpart is. Az ECOMOG-gal szemben megfogalmazott aggályok elsődleges forrása a nigériai kontingens túlsúlya és döntő befolyása volt, ami a tiltakozók szemében a békefenntartó missziót – a Doe-val köztudottan jó kapcsolatokat ápoló – Nigéria részrehajló intervenciós törekvéseinek eszközévé tette. Aligha meglepő tehát, hogy az érkezést követően két nappal, az NPFL támadást intézett az ECOMOG ellen, azonban az offenzíva Taylor erőinek vereségével végződött.

Szeptember 9-én, Johnson emberei egy heves összecsapás során foglyul ejtették, megkínózták, végül kivégezték Samuel K. Doe elnököt, aki éppen azért hagyta el erődítménnyé átalakított palotáját, hogy az ECOMOG főhadiszállásán tárgyalásokat folytasson a tűzszünet feltételeiről az INPFL-lel. Az egykori diktátor elrablásának helyszínén ugyan jelen voltak a békefenntartó erő katonái is, ám a hírek szerint képtelenek voltak megakadályozni a lázadók akcióját. A misszió pártatlanságát megkérdőjelező incidens jelentős mértékben beárnyékolta az ECOMOG tevékenységét. Hasonlóan negatív hatást gyakorolt a békefenntartás általános megítélésére, hogy Nigéria még ugyanebben a hónapban magához vonta a művelet irányítását azáltal, hogy saját állampolgárát, Joshua Dogonyaro tábornokot állította a misszió élére. Október folyamán, átlépve a hagyományos értelemben vett békefenntartás határát, az ECOMOG – az AFL-lel és az INPFL-lel karöltve – a főváros egészére kiterjesztette ellenőrzését. A sikerek hatására, az ECOWAS Állam- és Kormányfői Hatóságának novemberi rendkívüli ülésén tűzszüneti megállapodás született az AFL, az NPFL és az INPFL részvételével.⁷⁸

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1991. január 22-én, egy elnöki nyilatkozatban üdvözölte az ECOWAS erőfeszítéseit, és felhívta a feleket a tűzszüneti egyezmény tiszteletben tartására.⁷⁹ A békefolyamat azonban márciusban megakadt, mivel Taylor ellenállása folytán eredménytelenül zárult a politikai rendezést célzó nemzeti konferencia. Ezzel egy időben a válság átsapott az ország határain: az NPFL által támogatott Forradalmi Egyesült Front (**Revolutionary United Front**, RUF) betört a szomszédos Sierra Leone gyémántban gazdag határmenti területeire. 1991 őszére egy új szereplő jelent meg a konfliktusban. Az Alhaji G. V. Kromah vezetése alatt álló Libériai Egyesült Mozgalom a Demokráciáért (**United Liberation Movement of Liberia for Democracy**, ULIMO) guineai és Sierra Leone-i bázisokról kiindulva, heves támadásokat intézett az NPFL ellen. Taylor egyre nyilvánvalóbbá váló elszigetelődésének, az ECOMOG hatékony fellépésének, valamint a nemzetközi közvetítők diplomáciai munkájának köszönhetően, október 30-án megállapodás született a fegyveresek táborokba gyűjtéséről és a békefenntartók általi lefegyverzéséről, az ECOMOG nemzeti összetételének oly módon történő kiigazításáról, hogy az jobban tükrözze annak nyugat-afrikai jellegét, a határ lezárásáról, valamint az ECOWAS ellenőrzése mellett megtartandó választásokról.⁸⁰

A tűzszünet azonban nem sokkal később összeomlott. Az újult erővel fellángoló válság hatására az ECOMOG gyakorlatilag felhagyott a békefenntartói szereppel, és a immár

⁷⁸ Ld. ECOWAS A.H.S.G., Doc. A/DEC.1/11/90, 28 November 1990, idézi: uo. 152-153.o. (30. lábjegyzet)

⁷⁹ Ld. Note by the President of the Security Council, 22 January 1991, U.N. Doc. S/22133

⁸⁰ Ld. Yamoussoukro IV Accord, Final Communiqué of the Fourth Meeting of the Committee of Five of the Economic Community of West African States on the Liberian Crisis, Yamoussoukro, 30 October 1991, U.N. Doc. S/24815

tevékeny részt vállalt az NPFL elleni küzdelemben. Újból felfegyverezte az AFL-t, és az ULIMO-val nyíltan szövetségre lépve, rendkívül agresszív – nehézfegyverzet és légierő alkalmazásával járó – csapásokat mért Taylor erőinek állásaira.⁸¹

Ugyanekkor vette kezdetét az ENSZ fokozatos bevonása a libériai válság rendezésébe. Az ideiglenes kormány kifejezett kérésére⁸², a Biztonsági Tanács november 19-én elfogadta a 788. számú határozatát, melyben megállapította, hogy a Libériában kialakult helyzet – különösen Nyugat-Afrikában – veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot. Az ECOWAS „béke, biztonság és stabilitás helyreállítására irányuló erőfeszítései” elismerése, valamint a békefenntartók elleni támadások elítélése mellett, a Tanács – az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján eljárva – általános és teljes fegyverembargót rendelt el Libériával szemben. A tilalom alól mindössze az ECOMOG-nak szánt fegyverek és katonai felszerelések jelentettek kivételt. Végezetül, a határozat több ízben megerősítette, hogy a Yamoussoukro IV megállapodás a konfliktus békés megoldásának „lehető legjobb” eszköze.⁸³

1993 első negyedében az ECOMOG – belső „szövetségeseivel” együttműködve – megszállta az ország stratégiaiilag fontos pontjait, ami komoly veszélyt jelentett Taylor katonai és kereskedelmi érdekeltségeire nézve. A misszió részrehajlásával és a békefenntartók körében eluralkodó állítólagos korrupcióval összefüggésben megfogalmazott vádak és kritikák ellenére, a Biztonsági Tanács március 26-án újfent támogatásáról biztosította az ECOWAS erőfeszítéseit.⁸⁴ A nyár folyamán ismét lehetőség nyílt a válság politikai úton történő rendezésére. Az ENSZ, az AESZ és az ECOWAS kezdeményezése nyomán, a szembenálló felek képviselőinek júliusi, genfi találkozásán megegyezés született a fegyveres csoportok tagjainak táborokba szállítása és lefegyverzése, valamint egy új, háromoldalú nemzeti kormányzat létrehozása tárgyában. A felek szándéka szerint, a tűzszünet betartását és a lefegyverzés végrehajtását az ENSZ megfigyelői kísérnék figyelemmel. Az NPFL aggályait eloszlatandó, elhatározták továbbá az ECOMOG nemzeti összetételének megváltoztatását és a műveletet jellemző nigériai túlsúly felszámolását. A megállapodás tárgyát inkorporáló békeszerződést július 25-én, Cotonouban írták alá.⁸⁵

Augusztus elején a Biztonsági Tanács elviekben hozzájárult az ENSZ-békefenntartók Libériába küldéséhez⁸⁶, ám a misszió (**United Nations Observer Mission in Liberia**, UNOMIL) tényleges létrehozására csak szeptember 22-én, a Tanács 866. számú határozatával került sor. Az UNOMIL mandátuma elsősorban a megfigyelésre, a tűzszünet és a nemzetközi humanitárius jog esetleges megsértéseinek jelentésére, valamint a humanitárius segítségnyújtásban való közreműködésre terjedt ki. A határozat külön kiemelte, hogy az ENSZ békefenntartói nem vehetnek részt a békekikényszerítési műveletekben, noha egyéb téren – mint például az aknaszedés – szorosan együtt kell működniük az ECOMOG egységeivel.⁸⁷ Ám a cotonoui megállapodás megkötését követő csaknem egy esztendő során nyilvánvalóvá vált, hogy a frakciók lefegyverzésére és a nemzeti megbékélésre még várni

⁸¹ A belső viszályok által megosztott INPFL ekkorra már végérvényesen feloszlott.

⁸² Ld. Letter from the Permanent Representative of Benin on behalf of ECOWAS to the President of the Security Council, U.N. Doc. S/24735; Letter of the Foreign Minister of Liberia endorsing the request made by the Permanent Representative of Benin on behalf of ECOWAS, U.N. Doc. S/24825

⁸³ Ld. S.C. Res. 788, 3138th mtg., 19 November 1992, U.N. Doc. S/RES/788 (1992), preamble, para. 1-2, 4, 8-9.

⁸⁴ Ld. S.C. Res. 813, 3187th mtg., 26 March 1993, U.N. Doc. S/RES/813 (1993), para. 2. Megjegyzendő, hogy az állítólagos korrupció hatására született egyik helyi vicc szerint, az ECOMOG rövidítés valójában az „**Every Car or Moving Object Gone**” – azaz „minden autó vagy mozgó tárgy eltűnt” – mondatot takarja. Vö. TUCK, C.: “Every Car or Moving Object Gone.” The ECOMOG Intervention in Liberia. *Afr. Stud. Quart.*, Vol. 4. Iss. 4. (Spring 2000) (Online folyóirat. Elérhető: <http://web.africa.ufl.edu/asq/v4/v4i1a1.htm>)

⁸⁵ Ld. Peace Agreement between the Interim Government of National Unity of Liberia, the National Patriotic Front of Liberia, and the United Liberation Movement of Liberia for Democracy, Cotonou, 25 July 1993, U.N. Doc. S/26272

⁸⁶ Ld. S.C. Res. 856, 3263rd mtg., 10 August 1993, U.N. Doc. S/RES/856 (1993), para. 1.

⁸⁷ Ld. S.C. Res. 866, 3281st mtg., 22 September 1993, U.N. Doc. S/RES/866 (1993), para. 2-3.

kell. A válság mielőbbi lezárása érdekében a felek, 1994 második felében két további megállapodást kötöttek: az első szeptember 12-én, Akosombóban, az azonnali tűzszünet és az ideiglenes kormányzat átalakítása tárgyában⁸⁸, a másodikat december 21-én, Accrában, az akosombói egyezmény pontosítása céljából.⁸⁹

A Biztonsági Tanács 1995. június 30-án elfogadott határozatában burkolt fenyegetést intézett a felekhez: amennyiben nem tapasztalható érdemi előrelépés, nem fogja meghosszabbítani az UNOMIL szeptember 15-én lejártó mandátumát.⁹⁰ Nem utolsósorban ennek hatására, augusztus 19-én, Abujában a fontosabb frakciók új megállapodást írtak alá a politikai rendezésről⁹¹, amely immár összhangban volt Charles G. Taylor érdekeivel is. A megállapodás nyomán, a Biztonsági Tanács november 10-én módosította az UNOMIL mandátumát, melynek feladatköre ezt követően a jószolgálati tevékenység ellátására, a tűzszünet, a lefegyverzés és a felek közötti békeszerződések egyéb katonai rendelkezései betartásának ellenőrzésére, a humanitárius segítségnyújtás elősegítésére, az emberi jogi jogsértések kivizsgálására és jelentésére, valamint a tervbe vett választások tisztaságának figyelemmel kísérésére terjedt ki. A Tanács a misszióban szolgálatot teljesítő katonai megfigyelők számát százhatvan főben maximálta.⁹² A lefegyverzést, a határ ellenőrzését, az őrzőrázást, és az egyéb katonai feladatokat – a tizenkétezer főre felduzzasztani kívánt – ECOMOG-nak kellett elvégeznie. A szórványos összetűzések ellenére 1996 folyamán kezdetét vette, és a következő év februárjára hivatalosan is befejeződött a frakciók lefegyverzése. Az 1997 júliusában, nemzetközi ellenőrök jelenlétében megrendezett elnök- és parlamenti választásokon Taylor és pártja elsőpró győzelmet aratott. Az UNOMIL mandátuma 1997. szeptember 30-án járt le⁹³, az ECOMOG azonban nem szűnt meg – tevékenységét az 1990-es évek végén, a szomszédos Sierra Leone-ban folytatta.

A nyolc éven át tartó libériai polgárháború mintegy 150 ezer ember életét követelte, és az ország több mint kétmillió lakosságának felét kényszerítette otthona elhagyására. Megközelítőleg másfélmillió személy szorult humanitárius segílyre, akiknek mintegy 40 százaléka a környező államokba menekült. 1994-es statisztikák szerint, hozzávetőleg 360 ezren Elefántcsontparton, 400 ezren Guineában, tizenhatezren Ghánában kerestek menedéket, de több ezres nagyságrendű volt a Sierra Leone-ba, illetve a Nigériába irányuló menekülthullám is. Az otthon maradtak zöme – mintegy egymillió ember – belső menekültté vált.⁹⁴ Az emberi jogok, valamint a nemzetközi humanitárius jog releváns normáinak megsértése számos formát öltött. A fegyveres csoportok által elkövetett önkényes és olykor tömeges gyilkosságok végrehajtására gyakran brutális módon – például tompa tárgyak felhasználása vagy az áldozatok lefejezése útján – került sor. Sokan estek a kínzás, az embertelen vagy a lealacsonyító bánásmód, különösen a csonkítás különböző formáinak

⁸⁸ Ld. Agreement supplementing and amending the Cotonou Accord between the National Patriotic Front of Liberia, the United Liberation Movement of Liberia for Democracy, and the Armed Forces of Liberia, Akosombo, 12 September 1994, U.N. Doc. S/1994/1174

⁸⁹ Ld. Agreement on the Clarification of the Akosombo Agreement, Accra, 21 December 1994, U.N. Doc. S/1995/7. Egyúttal ld. Acceptance and Accession Undertaking by the Lofa Defence Force, the Liberia Peace Council, the Central Revolutionary Council, the United Liberation Movement of Liberia for Democracy, and the Liberia National Conference, Accra, 21 December 1994

⁹⁰ Ld. S.C. Res. 1001, 3549th mtg., 30 June 1995, U.N. Doc. S/RES/1001 (1995), para. 5.

⁹¹ Ld. Agreement amending and supplementing the Cotonou Accord, the Akosombo Agreement and its Accra Clarification between the National Patriotic Front of Liberia, the United Liberation Movement of Liberia for Democracy (ULIMO), the Liberia Peace Council, the Armed Forces of Liberia, the United Liberation Movement of Liberia for Democracy (ULIMO-J), the Lofa Defence Force, the National Patriotic Front of Liberia Central Revolutionary Council, and the Liberia National Conference, Abuja, 19 August 1995, U.N. Doc. S/1995/742 (Mint látható, az ULIMO időközben kettészakadt.)

⁹² Ld. S.C. Res. 1020, 3592nd mtg., 10 November 1995, U.N. Doc. S/RES/1020 (1995), para. 2-3.

⁹³ Ld. S.C. Res. 1116, 3793rd mtg., 27 June 1997, U.N. Doc. S/RES/1116 (1997), para. 1.

⁹⁴ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 260-261.o. A statisztikákat éves lebontásban ld. uo. 315.o.

áldozatául. Jelentős gyakorlata volt a kényszermunkának, az „élő pajzsok” alkalmazásának, továbbá ijesztően magas volt a gyermek-kombattánsok száma. Előfordult, hogy a különböző frakciók fegyveres erejében – megfélemlítés vagy valamilyen más kényszer hatására – egyidejűleg összesen tizenöt-húszezer gyermek-kombattáns szolgált. Tovább rontotta a humanitárius helyzetet – különösen a sűrűn lakott területeken – a temetetlen halottak folytán előálló járványveszély, valamint az, hogy a rászorulóknak nagy része elérhetetlennek bizonyult a humanitárius segítségnyújtás számára. Ugyancsak gyakori volt a segítségnyújtásban résztvevők zaklatása, melynek hatására több szervezet alkalmazottainak visszahívása vagy tevékenységének felfüggesztése mellett döntött. Végül, de nem utolsó sorban, az anarchikus állapotok közepette, kiterjedt méreteket öltött a rablás és a fosztogatás.

Értékelés. A libériai polgárháború során elkövetett emberi jogi és humanitárius jogi jogsértések kétségkívül elérték azt a szintet és intenzitást, amelynél felmerülhet a fegyveres erő emberiességi megfontolásokból történő alkalmazásának alternatívája. Hozzá kell tenni, hogy a konfliktusban részes valamennyi fél követett el atrocitásokat, így nem állítható, hogy a felelősség csak a lázadókat, vagy csak a kormánypárti erőket terhelte. Ez azonban megkérdőjelezi a beavatkozás alapjának elfogadhatóságát, nevezetesen azt, hogy a jogsértések elkövetéséért a kormányzat – aktív vagy passzív magatartása folytán – felelősséggel tartozik, vagy azok elkövetésére anarchia idején kerül sor. (Azt aligha állíthatjuk, hogy a libériai polgárháború egy, a szomáliaihoz fogható totális anarchiát idézett volna elő.)

Az ECOMOG beavatkozása, mint ismeretes, nélkülözte a szembenálló felek mindegyikének hozzájárulását – sőt azok többsége ellenezte a külföldi csapatok telepítését –, ezért az már a kezdetektől kezdve magában hordozta a kényszer elemét, noha a nyílt békekikényszerítésre történő áttérés csak valamivel később következett be. Az emberi jogok érvényre juttatását és a polgári lakosság védelmét azonban aligha lehetett az – ország békéjének és biztonságának helyreállítására hivatott – ECOMOG elsődleges céljának tekinteni, bár a külföldi csapatok tevékenysége e tekintetben is javulást hozott. A misszió **ultima ratio** jellegét illetően is kétségek merülnek fel, hiszen annak létrehozását mindössze rövid egy válságkezelő tevékenység előzte meg, melynek során például nem került sor gazdasági vagy más típusú szubregionális szankciók – legalább önkéntes – foganatosítására. Ugyanakkor nem állítható, hogy ezek a lépések eleve feleslegesek vagy hatástalanok lettek volna, mivel a Biztonsági Tanács 1992-ben éppen ilyen kényszerintézkedések elrendelésével csatlakozott a válság megoldását célzó erőfeszítésekhez.

Az ECOMOG beavatkozása nélkülözte a Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazását, így első látásra egyértelműnek tűnik a következtetés, miszerint az alapjaiban sértette meg a nemzetközi jogot. (Az agresszió tilalmáról szóló 1978. évi, illetőleg a kölcsönös védelmi segítségnyújtásról rendelkező 1981. évi ECOWAS-jegyzőkönyvek sem szolgálhattak e lépés jogi alapjaként.⁹⁵) Érdemének módosítása nélkül ugyan, de némiképp árnyalni kell ezt a kategorikus kijelentést, hiszen a missziót a Biztonsági Tanács – illetve általában a nemzetközi közösség – egyáltalán nem ítélte el, sőt egyenesen üdvözölte annak Libériába küldését. Az ECOWAS és az ECOMOG a válságkezelés éveitől mindvégig maga mögött tudhatta a nemzetközi béke és biztonság fő letéteményesének támogatását, amit az – a pusztán dicsérő szavakon túl – tetteiben is egyértelműen kifejezésre juttatott (pl. a tagállamok felkérése az ECOMOG támogatására, az UNOMIL és az ECOMOG szoros együttműködésének előirányzása). A Biztonsági Tanács közvetve még a nyugat-afrikai egységek békekikényszerítő szerepét is elismerte: részben a libériai válság kapcsán elfogadott határozataiban szereplő azon fordulatokkal, amelyek az ECOWAS műveletét a nemzetközi béke és biztonság „helyreállításával” hozzák összefüggésbe; részben pedig azzal, hogy egy

⁹⁵ Ld. Protocol on Non-Aggression, Lagos, 22 April 1978; Protocol relating to Mutual Assistance on Defence, Freetown, 29 May 1981

olyan békefenntartó missziót küldött a helyszínre, amelyik az ECOMOG nélkül nyilvánvalóan működésképtelen lett volna.

A Biztonsági Tanács feltűnően toleráns álláspontja már csak azért is rendkívül érdekes, mert az ECOMOG működésével kapcsolatban számos komoly aggály fogalmazódott meg. Mindenekelőtt az, hogy a misszió – az elvárható pártatlanság ellenére – nyíltan együttműködött az atrocitások elkövetésében szintén vétkes fegyveres szervezetekkel, nevezetesen az AFL-lel, az INPFL-lel, és az ULIMO-val. A részrehajlástól mentes tevékenységet nagyban aláasta az ECOMOG-ra szinte végig jellemző nigériai túlsúly is, így nem meglepő, hogy a Yamoussoukro IV megállapodásban módosítani kellett a művelet nemzeti összetételén. A békefenntartókkal kapcsolatban a korrupció gyanúja is felmerült, de talán még ennél is súlyosabbak voltak a nemzetközi humanitárius jog megsértésével összefüggő vádak. Újfént megjegyzendő, hogy az ECOMOG nemcsak szubregionális és békekikényszerítő karakterével tűnt ki az addigi békefenntartó missziók közül, hanem az eszközök és módszerek proporcionalitásának követelményével nehezen összeegyeztethető, szokatlanul kemény és határozott fellépésével is. Tartamát tekintve viszont a művelet arányosnak tűnik, függetlenül attól, hogy a külföldi katonák évekig Libéria területén tartózkodtak.

A beavatkozás során – megítélésem szerint – nem szenvedett sérelmet a libériai nép belső önrendelkezési joga. Ezt egyfelől az bizonyítja, hogy az ECOMOG 1994 szeptemberében még egy, az ideiglenes kormány elleni puccskísérletet is megghiúsított, másfelől pedig az, hogy a polgárháború után az országban azonnal elnök- és parlamenti választásokat tartottak. Végül, de nem utolsó sorban megemlítenéd, hogy a beavatkozással párhuzamosan humanitárius segítségnyújtás is folyt Libériában. Az elmondottakat mérlegelve olybá tűnik, hogy az ECOMOG unilaterális libériai fellépése, a helyenként kimutatható súlyos fogyatékoságok miatt, legfeljebb fenntartásokkal – vagy még így sem – tekinthető humanitárius intervenciónak.⁹⁶

2. Észak- és Dél-Irak, 1991-1992

1990. augusztus 2-án Irak lerohanta Kuvaitot. A Biztonsági Tanács reakciója – a hidegháborús évekhez viszonyítva – szokatlanul gyors és határozott volt: az ezen a napon elfogadott 660. számú határozat elítélte Irak – a „nemzetközi béke és biztonság megszegésének” minősülő – cselekményét, és követelte az iraki csapatok haladéktalan kivonását Kuvait területéről.⁹⁷ Négy nappal később a Biztonsági Tanács megerősítette Kuvait egyéni és kollektív önvédelemhez való jogát, valamint a VII. fejezet körében eljárva, átfogó gazdasági szankciókkal sújtotta Irakot, megtiltva valamennyi államnak a termékek és árucikkek ki- és behozatalát, illetve pénzügyi vagy gazdasági források rendelkezésre bocsátását.⁹⁸ A kényszerintézkedések mindazonáltal nem vonatkoztak az orvosi, a humanitárius és az élelmiszer-szállítmányokra, illetve kifizetésekre. Mivel Irak az inváziót követően deklarálta az „átfogó és örök egyesülést” Kuvaittal, a Tanács augusztus 9-én kimondta, hogy az aktusnak nincs jogi hatása, és felszólított minden államot és nemzetközi szervezetet az annexió közvetlen vagy közvetett elismerésétől való tartózkodásra.⁹⁹ A hónap végén pedig határozat született arról, hogy a legitim kuvaiti kormánnyal együttműködő tagállamok térségben tartózkodó haditengerészeti egységei, a gazdasági szankciók

⁹⁶ Olyan véleményt, mely szerint az ECOMOG beavatkozása sem jogszerűnek, sem humanitárius intervenciónak nem minősíthető, ld. OFODILE, A. C.: The Legality of ECOWAS Intervention in Liberia. *Col. J. Trans. L.*, Vol. 32. No. 2. (1994), 409, 418.o. *Contra*: ABIEW, *id. mű.* 207.o. Sean D. Murphy szerint az intervenció döntően humanitárius jellegű, de jogalap nélküli lépés volt. Ld. MURPHY, *id. mű.* 160-163.o.

⁹⁷ Ld. S.C. Res. 660, 2932nd mtg., 2 August 1990, U.N. Doc. S/RES/660 (1990), preamble, para. 1-2.

⁹⁸ Ld. S.C. Res. 661, 2933rd mtg., 6 August 1990, U.N. Doc. S/RES/661 (1990), para. 3-4.

⁹⁹ Ld. S.C. Res. 662, 2934th mtg., 9 August 1990, U.N. Doc. S/RES/662 (1990), para. 1-2.

maradéktalan érvényre juttatása céljából megállíthatnak és átvizsgálhatnak minden Irakból vagy Kuvaitból induló, illetőleg oda tartó vízi járművet.¹⁰⁰ Egy hónappal később a Bagdad elleni kényszerintézkedések köre kiegészült az Irakba vagy Kuvaitba tartó vagy onnan érkező repülőgépek általános fel- és leszállási, és átrepülési tilalmával, valamint az embargót megsértő iraki hajók lefoglalásának elrendelésével, illetve kikötésük megtiltásával. A légi közlekedést korlátozó intézkedések alól kizárólag az élelmiszer-szállítmányok képeztek kivételt.¹⁰¹

Mivel a szankciók hatástalanok maradtak, a Biztonsági Tanács november 29-én – az Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva – elfogadta a híres, 678. számú határozatát, melyben a tagállamok felhatalmazást kaptak a korábbi tanácsi határozatok végrehajtásának biztosítása és a térség békéjének és biztonságának helyreállítása céljából, „minden szükséges intézkedés” megtételére, amennyiben Irak 1991. január 15-ig nem tesz maradéktalanul eleget a korábbiakban megfogalmazott követeléseknek.¹⁰² Mivel az iraki csapatok a megadott határidő lejárta előtt nem hagyták el Kuvait területét, 1991. január 17-én kezdetét vette a Sivatagi Vihar (**Operation Desert Storm**) néven ismertté vált hadművelet. A nemzetközi koalíciós erők légi offenzíváját követően, február 23-án a szárazföldön is megindult támadás, melynek hatására Irak kivonult Kuvaitból. Bár az iraki hadsereg demoralizálódott és összeomlott, a nemzetközi koalíció nem vonult be Bagdadba, és nem döntötte meg Szaddám Huszein elnök hatalmát. Idősebb George Bush amerikai elnök azonban még február közepén felhívást intézett az iraki néphez, melyben szorgalmazta a vezető elmozdítását. A bagdadi rezsim február 28-án elfogadta az ellenségeskedések beszüntetéséhez szabott feltételeket, ám az Öböl-háború hivatalosan csak április elején, a Biztonsági Tanács 687. számú „fegyverszüneti” határozatának elfogadása nyomán ért véget.¹⁰³

A február végi ideiglenes fegyverszünetet követően, Dél-Irakban jelentős méreteket öltő felkelés bontakozott ki a bagdadi kormányzat ellen. A megmozdulásoknak vallási színezete is volt, tekintve, hogy a helyi lakosság a síita muzulmán hitet követte, míg Szaddám Huszein rendszere döntően a szunnita muzulmánokra támaszkodott. Az iraki hadsereg a háborúban ugyan meggyengült, de arra még alkalmas volt, hogy megbirkózzon a rosszul felszerelt felkelőkkel. Mihelyst bebizonyosodott, hogy – a biztatás ellenére – az Egyesült Államok és szövetségesei nem fognak segítséget nyújtani a kormányellenes erők számára, Bagdad véres leszámolásba kezdett.

A déli felkelés láttán, északon a kurdok is fegyvert ragadtak, és márciusra az ország eme – túlnyomó részben általuk lakott – vidékének jelentős hányadát ellenőrzésük alá vonták. Ám miután az iraki csapatok délen kegyetlenül elfojtották a lázadást, északon is megváltozott a helyzet. A Huszeinhez hű hadsereg nehézfegyverek és légierő bevetésével heves támadásokat intézett a kurdok ellen, melynek nyomán óriási menekülthullám indult útnak az északi hegyek felé. Százvezrek lépték át az iraki-török vagy az irak-iráni határt, és próbáltak menedékre lelteni a szomszédos államokban. A „kurd probléma” által érzékenyen érintett Ankara azonban nem látta szívesen a beáramló menekülteket, ezért fegyveres erői lezárták a határt. Április elején, Törökország – Iránnal egyetemben – a humanitárius válság megoldása érdekében a Biztonsági Tanácshoz fordult, ám a főszerv a 687. számú határozattal összefüggő munkálatok befejezéséig nem foglalkozott a kurdok ügyével. Április 3-án és 4-én ezért Franciaország és az Egyesült Királyság egyoldalúan bejelentette, hogy segélyt küld az iraki kurdoknak.

A Biztonsági Tanács csak némi késéssel, április 5-én cselekedett. Az ekkor elfogadott 688. számú határozat elítélte az iraki polgári lakosság elnyomását, és felszólított annak

¹⁰⁰ Ld. S.C. Res. 665, 2938th mtg., 25 August 1990, U.N. Doc. S/RES/665 (1990), para. 1.

¹⁰¹ Ld. S.C. Res. 670, 2943rd mtg., 25 September 1990, U.N. Doc. S/RES/670 (1990), para. 3-4, 8.

¹⁰² Ld. S.C. Res. 678, 2963rd mtg., 29 November 1990, U.N. Doc. S/RES/678 (1990), para. 2.

¹⁰³ Ld. S.C. Res. 687, 2981st mtg., 3 April 1991, U.N. Doc. S/RES/687 (1991)

haladéktalan beszüntetésére.¹⁰⁴ Óriási jelentősége azonban abban állt, hogy kimondta: az elnyomás következményei – ide értve a menekülthullámot is – „veszélyeztetik a nemzetközi békét és biztonságot a térségben”.¹⁰⁵ A határozat elfogadását követően, az Egyesült Államok repüléstilalmi zónát létesített Iraknak az északi szélesség 36. fokától északra fekvő területei fölött, megakadályozandó, hogy a kormányzat légierő alkalmazásával intézzon támadásokat a kurdok ellen, és egyúttal – több állam közreműködésével – kezdetét vette a segélyszállítmányok ejtőernyős célba juttatása. Irak elítélte a humanitárius segítségnyújtás eme formáját, mondván az sérti a szuverenitását és a nemzetközi jog alapelveit. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a hegyvidéki terepen a légi úton történő segélyezés nem célravezető módszer, ezért a menekültek százezrei számára, jobban megközelíthető helyszíneken, „biztonsági övezeteket” (*safe haven*) kell létesíteni. Az övezetek létesítése több állam szárazföldi fegyveres erejének összefogása nyomán valósult meg. Az akció csúcspontján tizenhárom ország, több mint húszezer katonája vett részt a humanitárius tevékenységben (***Operation Provide Comfort***). Mivel Irak hevesen ellenezte a koalíciós erők erőfeszítéseit, április 18-án megállapodást kötött az ENSZ-szel, melyben engedélyezte a világszervezet és a különböző nem kormányközi segélyszervezetek polgári alkalmazottainak, hogy területén humanitárius munkát végezzenek. Védelmüket eredetileg az iraki állam kívánta garantálni, ám végül egy ötszáz fős, könnyű fegyverekkel ellátott ENSZ-erő helyszínre küldése mellett döntöttek.

Az ENSZ megjelenése és a kurd menekültek egy részének hazatérését követően, a koalíciós erők 1991 júliusának közepére jórészt elhagyták Észak-Irakot, és Törökországba vonultak vissza. A repülési tilalmi övezet ellenőrzése azonban ezzel nem ért véget, noha az a későbbiek során elvesztette eredeti humanitárius arculatát, és egyre inkább az iraki hadsereg mozgásának folyamatos ellenőrzését, valamint megerősítésének megakadályozását volt hivatott szolgálni (***Operation Northern Watch***).¹⁰⁶ A koalíció és az ENSZ erőfeszítései a kurd menekültek problémáját csak részben oldották meg, hiszen a segélyakciók ellenére több mint félmillió ember maradt a hegyekben, otthonától távol.

Amint arról már szó volt, az Öböl-háború végén kirobbant, dél-iraki síita felkelés – nehézfegyverzet és harci helikopterek alkalmazásával történő – kegyetlen elfojtását a koalíciós erők, a korábbi biztatás ellenére, tétlenül szemlélték. Az iraki hadsereg által elkövetett atrocitások elől menekülő síiták tízezrei kerestek menedéket a szövetségesek által megszállt zónában, illetve Szaúd-Arábia területén. Máshová nem mehettek, hiszen Kuvait nem engedélyezte, hogy területére iraki menekültek lépjenek. A koalíciós csapatok 1991 áprilisi kivonását követően, a helyi lakosság egy része velük együtt elhagyta az országot, ám a maradás mellett döntő síitáknak az öt-tízszeres túlerőben levő iraki hadsereg hosszan tartó offenzívájával kellett szembenéznie. Mivel Bagdad repülőgépeket és helikoptereket is bevetett, 1992. augusztus 27-én, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Franciaország repülési tilalmi zónát létesített Irak déli részén is, az északi szélesség 32. foka alatt elterülő légtérben. A bagdadi rezsim által természetesen sérelmezett zóna eredeti és elsődleges célja – akárcsak északon – a helyi lakosság légitámadásoktól való megóvása volt, ám az utóbb az északi repülési tilalmi övezethez hasonló funkciót kapott (***Operation Southern Watch***).

A kurdok és a síiták emberi jogainak súlyos és tömeges megsértése a gyakorlatban számtalan formát öltött. Rendkívül gyakori volt a személyek erőszakos eltüntetése, a túszok szedése, az „élő pajzsok” alkalmazása, valamint az önkényes letartóztatás és fogva tartás, amelynek nemcsak férfiak, hanem nők, gyermekek és öregek egyaránt szenvedő alanyaivá váltak. Kiterjedt és szisztematikus gyakorlata volt továbbá a kínzásnak, az embertelen vagy a

¹⁰⁴ Ld. S.C. Res. 688, 2982nd mtg., 5 April 1991, U.N. Doc. S/RES/688 (1991), para. 1-2.

¹⁰⁵ Ld. uo., preamble, para. 1.

¹⁰⁶ A két művelet közötti „váltás” 1996 decemberében történt meg, tehát az ***Operation Provide Comfort*** hivatalosan eddig az időpontig tartott.

lealacsonyító bánásmódnak, ide értve annak leginkább elborzasztó fajtáját, a gyermekek kínzását is. Rengetegen veszítették életüket önkényes – igen gyakran politikai indíttatásból elkövetett – kivégzések által, amiket a lakosság minél hatékonyabb terrorizálása céljából, olykor tömegesen hajtottak végre. Az iraki hadsereg vegyi fegyvereket is bevetett a civilek elleni harcban, valamint egyes városok és falvak elpusztításával százezreket űzött el otthonukból. A menekülthullám méreteit jelzi, hogy 1991 áprilisára csaknem félmillió kurd menekült a Törökországgal szomszédos hegyekbe, illetve további 1,3 millió lépte át az irak-iráni határt. A dél-iraki síiták közül közel hetvenezen keletkezett útra.¹⁰⁷ A kurdok és a síiták – belső embargók létesítésével megvalósított – kiéheztetése és egészségügyi ellátásának megakadályozása szintén gyakori jelenségnek számított. Az élelmiszerrel való megfosztás egyik, dél-irakban bizonyítottan alkalmazott módszere a növénytermesztésre alkalmas mocsaras területek felégetése vagy kiszáritása volt. E jogsértéseken túl, súlyos sérelmet szenvedett az egyéneket megillető gondolat- és véleménynyilvánítási szabadság, az egyesülési jog, illetve a tulajdonhoz való jog is.¹⁰⁸

Értékelés. Az iraki kurdoknak és a síitáknak nyújtott nemzetközi segítség kapcsán az erőszak alkalmazása több formában manifesztálódott, noha ezek némelyike nem választható el olyan élesen egymástól, mint azt majd a bosznia-hercegovinai válság elemzése kapcsán látni fogjuk. Egy esetleges humanitárius intervenció megállapításához vizsgálni kell az északi és a déli repülési tilalmi zóna létrehozását, a segélyszállítmányok ejtőernyős célba juttatását, a szárazföldön végrehajtott akciókat, valamint a maroknyi ENSZ-erő szerepét. (Maga az Öböl-háború ugyanakkor **nem** tekinthető humanitárius beavatkozásnak, noha a tárgyalt események közvetlen előzményeként szolgált.) Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy a bagdadi vezetés által elkövetett jogsértések – ezúttal is – messze túlszárnyalták a humanitárius intervencióhoz megkívánt „küszöböt”. Az sem lehet kérdéses, hogy az atrocitásokat az államhatalom rendelte és követte el saját állampolgáraival szemben. Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy az emberi jogi válság és a humanitárius katasztrófa részben azért következett be, mert a kurd és a síita kisebbség a nyugati nagyhatalmak politikusainak biztatására fellázadt Szaddám Huszein elnök ellen, ám az ígért és várt koalíciós támogatást végül nem kapták meg. (A lázadás kitörésének körülményei természetesen semmilyen formában nem szolgálhatnak mentségül a bagdadi rezsimek számára.)

A fent említett cselekmények sorából az ENSZ tevékenységének humanitárius intervencióként való vizsgálatát azonnal ki lehet zárni, hiszen a mintegy ötszáz fős biztonsági erő helyszínre küldésére Irak beleegyezésével került sor. Az északi repülési tilalmi zóna és a biztonsági övezetek létrehozása, valamint a segélyszállítmányok ejtőernyős célba juttatása ugyanakkor összevonva tárgyalandó, tekintve, hogy azok a gyakorlatban is egyazon művelet különböző fázisaiként jelentek meg. Külön kell viszont elemezni a síiták védelmében végrehajtott – az északi beavatkozástól térben, időben és műveletileg is elhatárolható – déli akciót. A két intervenció **ultima ratio** jellegét illetően nem adódnak kételyek, ám a jogszerűség kérdése megosztotta a nemzetközi közösséget. A koalíciós államok szerint az észak-iraki akció közvetlen jogi alapját a Biztonsági Tanács 688. számú határozata, valamint az azzal összefüggésben értelmezett korábbi releváns határozatok – különösen a fegyverszüneti feltételeket inkorporáló 687. számú rezolúció – képezték. Be kell azonban látni, hogy sem a – nemzetközi békét és biztonságot az emberi jogok tiszteletben tartásával összefüggésbe hozó – 688. számú, sem a többi határozat nem biztosított előzetes és kifejezett felhatalmazást az erőszak humanitárius célú alkalmazására, az implicit felhatalmazások

¹⁰⁷ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 212.o. A statisztikákat éves lebontásban ld. uo. 315.o.

¹⁰⁸ Ld. G.A. Res. 46/134, 75th plen. mtg., 17 December 1991, U.N. Doc. A/RES/46/134, preamble, para. 2.; G.A. Res. 47/145, 92nd plen. mtg., 18 December 1992, U.N. Doc. A/RES/47/145, preamble, para. 2, 9.

elmélete pedig, mint már előzőleg utaltam rá, módfelett ingatag alapokon nyugszik.¹⁰⁹ Ugyanez értelemszerűen a dél-iraki beavatkozásról és az ottani repülési tilalmi zóna felállításáról is elmondható. Következésképp, mindkét katonai akció unilaterális cselekvésnek minősült, így a több mint egy évtizeden át fennálló tilalmi övezetek is nélkülözték a nemzetközi jogi bázist.

A jogszerűség hiányától függetlenül, a beavatkozások részrehajlástól mentesek voltak, és az azokat végrehajtó nemzetközi koalíció – legalábbis a humanitárius tevékenység végéig, azaz a repülési tilalmi övezetek funkciójának alapvető megváltozásáig – maradéktalanul szem előtt tartotta a proporionalitás elvéből fakadó követelményeket és a nemzetközi humanitárius jog vonatkozó normáit. Egyik művelet sem járt Irak területi épségének sérelmével (közismert, hogy ez a kurdok esetében különösen kényes kérdés), illetve Szaddám Huszein rendszerének bukásával. Összességében tehát nagy bizonyossággal kijelenthető, hogy a koalíciós erők két iraki beavatkozása egyoldalú humanitárius intervenciónak minősült.¹¹⁰

3. Bosznia-Hercegovina, 1992-1995

Az 1980-as évek végére a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság és a jugoszlávizmus – Joszip Broz Tito halálát követően kibontakozó – válsága egyértelművé vált, és kezdetét vette a hajdan irigyelt délszláv állam felbomlása.¹¹¹ A horvát és a szlovén elszakadási kísérlet láttán, 1991. október 15-én Bosznia-Hercegovina törvényhozása is deklarálta a köztársaság szuverenitását, ám az aktust a – továbbra is Jugoszlávia keretei között élni kívánó – boszniai szerbek nem ismerték el, ezért saját parlamentet hoztak létre. Nem sokkal ezután kudarcba fulladt a szeptemberben összeült hágai békekonferencia, és – Slobodan Milošević szerb elnök ellenkezésén – megbukott az ott előterjesztett Carrington-terv is. December közepén, hosszas vitát követően, az Európai Közösség külügyminiszterei – német nyomásra – megállapodtak a tagköztársaságok függetlenségének elismerésében, amennyiben azok eleget tesznek bizonyos előzetes feltételeknek.¹¹² A december 23-i határidő lejártát megelőzően, négy tagköztársaság (Bosznia-Hercegovina, Horvátország, Macedónia, Szlovénia) és a koszovói albánok folyamodtak az Európai Közösséghez a függetlenség elismerése végett. A Badinter-bizottság megállapította: „a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság a felbomlás folyamatában van”.¹¹³ 1992. január 15-én azonban az Európai Közösség mindössze Horvátország és

¹⁰⁹ Hasonló értelemben ld. DiPRIZIO, R. C.: *Armed Humanitarians. U.S. Interventions from Northern Iraq to Kosovo*. The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 2002. 32.o.; GRAY, *After the Ceasefire...*, 162-163.o.; GRAY, C.: *From Unity to Polarization: International Law and the Use of Force against Iraq*. **Eur. J. Int'l L.**, Vol. 13. No. 1. (2002), 9-11.o.; MALACZUK, P.: *The Kurdish Crisis and Allied Intervention*. **Eur. J. Int'l L.**, Vol. 2. No. 2. (1991) 132.o.; ZEDALIS, R. J.: *The Quiet, Continuing Air War Against Iraq: An Interpretive Analysis of the Controlling Security Council Resolutions*. **Z. Öffentl. Recht**, Band 55. Heft 2. (2000), 186-203.o. Ld. továbbá SCHACHTER, O.: *United Nations Law in the Gulf Conflict*. **Am. J. Int'l L.**, Vol. 85. No. 3. (July 1991), 468-469.o.

¹¹⁰ Jóllehet az Irak ellen 2003 márciusában megindított nagyszabású katonai akció (**Operation Iraqi Freedom**) okai között humanitárius természetű érvek is találhatók, a hadművelet legfőbb célkitűzése – nevezetesen Irak lefegyverzése – és körülményei, nézetem szerint, *prima facie* indokolatlanná teszik a mélyreható vizsgálatot.

¹¹¹ Jugoszlávia felbomlásáról ld. JUHÁSZ J.: *A délszláv háborúk*. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997. 71-108, 141-151.o.; JUHÁSZ J. – MÁRKUSZ L. – TÁLAS P. – VALKI L.: *Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003. 25-102, 294-308.o. KEMENSZKY Á.: *Egy felbomlási folyamat margójára. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnésének nemzetközi körülményei*. In: ROSTOVÁNYI Zs. (szerk.): *Ars boni et aequi. Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről*. Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára. BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 2000. 358-371.o.; SILBER, L. – LITTLE, A.: *Jugoszlávia halála*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996.; STOJANOVIC, S.: *The Destruction of Yugoslavia*. **Ford. Int'l L. J.**, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 337-362.o.

¹¹² Ld. E.P.C. Declaration on Yugoslavia, 16 December 1991.

¹¹³ Opinion No. 1. of the Arbitration Commission on the Former Yugoslavia, 11 January 1992, para. 3. Az említett folyamat szeptemberre szemlátomást befejeződött, hiszen a Biztonsági Tanács ekként foglalt állást: „a

Szlovénia függetlenségének hivatalos elismerését jelentette be. Bosznia-Hercegovina elismerésére, döntően az etnikai konfliktus reális veszélye miatt, ekkor még nem került sor.¹¹⁴

Mivel a bosnyák állam Európai Közösség általi elismerésének egyik feltétele az önállósulással kapcsolatos népszavazás eredményes megtartása volt, a függetlenség kérdését itt is szavazásra bocsátották. Az 1992. február 29. és március 1. között megrendezett referendumon, 63,4 százalékos részvétel mellett, a szavazók 99,4 százaléka a függetlenség mellett voksolt. A relatíve alacsony részvételi arány magyarázata az volt, hogy a boszniai szerbek bojkottálták a szavazást, mondván ők már hónapokkal azelőtt a Jugoszlávián belül maradás mellett határoztak. Noha már gyakorlatilag a szavazás másnapján összetűzések robbantak ki a szerbek, valamint a horvátok és a muzulmánok között, március 3-án Bosznia-Hercegovina is kinyilvánította saját függetlenségét, amit az Európai Közösség tagállamai április 6-án ismertek el. Az Egyesült Államok és Oroszország általi elismerés sem váratott sokáig magára: még április folyamán, mindkét nagyhatalom tudomásul vette az önálló bosnyák állam létrejöttét. Válaszul, a boszniai szerbek március 27-én egyoldalúan kikiáltották a Bosznia-hercegovinai Szerb Köztársaságot (melynek nevéből utóbb a „Bosznia-hercegovinai” jelzőt elhagyták, **Republika Srpska**) és félkatonai csapatok, illetve a jugoszláv hadsereg segítségével gyorsan meghódították az ország területének közel kétharmadát, ide értve a vegyes lakosságú, zömében muzulmánok lakta vidékeket is.

Május folyamán, a nem sokkal korábban megalakult Jugoszláv Szövetségi Köztársaság (Szerbia és Montenegró)¹¹⁵ nemzetközi nyomásra megkezdte a volt Jugoszláv Néphadsereg alakulatainak Boszniából történő kivonását. A bejelentés értelmében Belgrád – immár az alakulófélben levő boszniai szerb hadsereg tagjaiként – kizárólag a helyi származású katonákat hagyta a hajdani tagköztársaság területén. A gyakorlatban azonban a jugoszláv hadsereg ott állomásozó – viszonylag korszerű nehézfegyverekkel felszerelt és továbbra is Belgrád ellenőrzése alatt álló¹¹⁶ – egységeinek mintegy 80 százaléka a helyszínen maradt. A harcokba szerb félkatonai alakulatok is bekapcsolódtak: ilyen volt például a Zeljko Ražnjatović (Arkan) vezetése alatt harcoló, „Tigrisek” elnevezésű csapat.

A Szarajevó környékén és az ország más részeiben dúló harcok intenzitását jelzi, hogy a Főtitkár javaslata nyomán, az ENSZ májusban kivonta a bosnyák fővárosból – az eredetileg a horvát-szerb konfliktus nyomán helyszínre vezényelt békefenntartó erők – az UNPROFOR (**United Nations Protection Force**) főhadiszállásának csaknem teljes állományát¹¹⁷, majd ezt követően a Biztonsági Tanács átfogó szankciókkal sújtotta a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot. A május 30-án elfogadott, 757. számú határozat értelmében az államok, többek között, kötelesek voltak megakadályozni a Jugoszláviába irányuló vagy az onnan kiinduló export- és importtevékenységet, a pénzügyi és a gazdasági erőforrások rendelkezésre bocsátását, továbbá kötelesek voltak le- és felszállási, valamint átrepülési tilalmat elrendelni a

korábban Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságként ismert állam megszűnt létezni”. S.C. Res. 777, 3116th mtg., 19 September 1992, U.N. Doc. S/RES/777 (1992), preamble

¹¹⁴ Macedónia elismerése az ország nevével és címerével kapcsolatos heves görög tiltakozás miatt maradt el. Koszovót ellenben azért nem ismerték el önálló államnak, mert a tartomány korábban nem rendelkezett tagköztársasági státusszal.

¹¹⁵ „A Jugoszláv Szövetségi Köztársaságot, folytatván a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság államiségét, jogi és politikai személyiségét, szigorúan köti a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság által nemzetközileg vállalt valamennyi kötelezettség.” U.N. Doc. A/46/915, Annex II, para. 1. Megjegyzendő, hogy a nemzetközi közösség vonakodott elfogadni az államazonosság tényét. Vö. S.C. Res. 777, 3116th mtg., 19 September 1992, U.N. Doc. S/RES/777 (1992), para. 1.

¹¹⁶ Vö. Prosecutor v. Dusko Tadic, Appeals Chamber, Judgement, Case No. IT-97-1, 15 July 1999, para. 162.; Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro)), Application Instituting Proceedings, 20 March 1993, para. 87B

¹¹⁷ Az UNPROFOR létrehozásáról ld. S.C. Res. 743, 3055th mtg., 21 February 1992, U.N. Doc. S/RES/743 (1992), para. 2.

Jugoszláviából induló vagy oda tartó repülőgépekkel szemben, csökkenteniük kellett Jugoszlávia diplomáciai és konzuli képviseleteinek létszámát, illetőleg meg kellett gátolniuk a jugoszláv részvételt a sporteseményeken, és fel kellett függeszteniük a tudományos, a műszaki és a kulturális együttműködést. (A tilalmak alól mindössze az orvosi vagy humanitárius természetű, és az élelmiszer-szállítmányok jelentettek kivételt.)¹¹⁸

A nyár folyamán egyre inkább előtérbe került a boszniai válság elborzasztó humanitárius aspektusa, melynek nyomán mind a hivatalos terminológiában, mind köznyelvben meghonosodott az „etnikai tisztogatás” fogalma. Amint az magából az elnevezésből is kitűnik, az etnikai tisztogatás egy meghatározott földrajzi terület sokszínű etnikai összetételének erőszakos homogenizálására irányul, a más etnikumhoz tartozó személyek elpusztítása, kitelepítése vagy elűzése útján. A nagyhatalmak meglehetősen tanácstalansággal szemlélték az atrocitások elől útra kelt menekültek áradatát, amit tovább súlyosbított a probléma kezelésére vonatkozó konszenzus hiánya. Ez a helyzet június 29-én valamelyest megváltozott, mivel a Biztonsági Tanács békefenntartókat rendelt a szarajevói repülőtérre, a létesítmény nyitva tartása és az oda érkező segélyszállítmányok biztosítása céljából.¹¹⁹ A NATO és a Nyugat-európai Unió (NYEU)¹²⁰ pedig nem sokkal később vállalta, hogy légi és tengerészeti egységek felhasználásával biztosítja az Adrián az ENSZ-szankciók betartását, noha a szankciókat megsértő járművek feltartóztatására egyelőre nem volt lehetőségük. A válság elmélyülése láttán, a Biztonsági Tanács augusztus 13-án – az Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva – engedélyezte az államoknak és a regionális megállapodásoknak vagy szervezeteknek a fegyveres erő alkalmazását a humanitárius segélyek célba juttatásának biztosítása végett.¹²¹ Néhány nappal később a Közgyűlés is burkoltan felvetette az erőszak – eddig jórészt csak az Iszlám Konferencia Szervezete által preferált¹²² – alkalmazásának lehetőségét, amennyiben a gazdasági kényszerintézkedések eredménytelennek bizonyulnak.¹²³

Szeptember 3-án, Genfben összeült a jugoszláv válság rendezésére hivatott új, állandó konferencia, melynek társelnökei az Európai Közösség részéről Lord David Owen, az ENSZ részéről pedig Cyrus Vance voltak. A konferencia sikertelen felszólításait követően a Biztonsági Tanács újabb határozatokat fogadott el, melyekben kibővítette az UNPROFOR mandátumát és létszámát¹²⁴, továbbá repülési tilalmat rendelt el minden katonai légi jármű részére Bosznia légterében.¹²⁵ A humanitárius katasztrófa és a békefenntartókat érő sorozatos támadások azonban rövidesen további határozatok elfogadását tették szükségessé. November 16-án a Tanács ismét szigorított a szankciókon, és felhatalmazást adott a Jugoszláviába tartó hajók megállítására és átkutatására az Adrián és a Dunán.¹²⁶ A NATO és a NYEU pozitívan reagált a felhatalmazásra, és engedélyezte haditengerészeti egységeinek a figyelmeztető lövések leadását, amennyiben ez a felszólításoknak nem engedelmeskedő járművek

¹¹⁸ Ld. S.C. Res. 757, 3082nd mtg., 30 May 1992, U.N. Doc. S/RES/757 (1992), para. 4-8. Kihirdette: 91/1992. (VI. 3.) Korm. rendelet az ENSZ Biztonsági Tanácsa Szerbiával és Montenegróval kapcsolatos 757 (1992) határozatának végrehajtásáról.

¹¹⁹ Ld. S.C. Res. 761, 3087th mtg., 29 June 1992, U.N. Doc. S/RES/761 (1992), para. 1, 3.

¹²⁰ Ld. Treaty of Economic, Social, and Cultural Collaboration and Collective Self-Defence, Brussels, 17 March 1948; Protocol No. I. and Annex Modifying and Completing the Brussels Treaty, Paris, 23 October 1954

¹²¹ Ld. S.C. Res. 770, 3106th mtg., 13 August 1992, U.N. Doc. A/RES/770 (1992), para. 2.

¹²² Az Iszlám Konferencia Szervezete az 1992. augusztus 4-i, New York-i ülésén az ENSZ Alapokmányának 42. cikke szerinti akciót sürgetett a szerbekkel szemben, továbbá szorgalmazta a Boszniával szembeni fegyverembargó feloldását. Ld. The Yugoslav Conflict: Chronology of Events from 30 May 1991 – 8 November 1993. Information Document. Defence Committee, 39th sess. Ass., 29 November 1993, W.E.U. Doc. A/WEU/DEF (93) 14

¹²³ Ld. G.A. Res. 46/242, 91st plen. mtg., 25 August 1992, U.N. Doc. A/RES/46/242, para. 5.

¹²⁴ S.C. Res. 776, 3114th mtg., 14 September 1992, U.N. Doc. S/RES/776 (1992), para. 2.

¹²⁵ Ld. S.C. Res. 781, 3122nd mtg., 9 October 1992, U.N. Doc. S/RES/781 (1992), para. 1.

¹²⁶ Ld. S.C. Res. 787, 3137th mtg., 16 November 1992, U.N. Doc. S/RES/787 (1992), para. 9, 12-13.

feltartóztatásához szükséges. Mivel követelése és szankciói továbbra is jórészt hatástalanok maradtak, a Tanács 1993. február 22-én példátlan lépésre szánta el magát. A mindaddig kizárólag államközi síkon alkalmazott kényszer mellett, új „frontot” nyitott az egyéni büntetőjogi felelősség terén, és elhatározta a már több ízben említett ICTY felállítását. (A törvényszéket azonban ténylegesen csak májusban, egy VII. fejezet alapján elfogadott határozattal hozták létre.¹²⁷⁾

1993 első felében, a palei szerb parlament ellenkezésén, illetve az e tárgyban kiírt referendumon megbukott a Bosznia „kantonizálásán” alapuló Vance-Owen-béketerv, jóllehet azt a **Republika Srpska** elnöke, Radovan Karadžić aláírta, és Belgrád is erőteljes nyomást gyakorolt annak elfogadása érdekében. (A nyár folyamán hasonló sorsa jutott a laza konföderációt előírányzó Owen-Stoltenberg-terv is.) A szankciók további szigorítását követően¹²⁸, a Biztonsági Tanács május 6-án, a 824. számú határozatában „biztonsági övezetek” (**safe area**) felállításáról rendelkezett Bosznia-Hercegovina területén. Ezek az övezetek a következők voltak: Bihać, Goražde, Srebrenica, Szarajevó, Tuzla és Žepa. A határozat értelmében a biztonsági övezetekben haladéktalanul be kellett szüntetni minden fegyveres tevékenységet, onnan ki kellett vonni a boszniai szerb erőket, és lehetővé kellett tenni a békefenntartási és humanitárius tevékenység zavartalan folytatását.¹²⁹ A muzulmán „enklávákban” rekedt lakosság védelmében, a Tanács utóbb felhatalmazást adott az UNPROFOR-nak az erőszak alkalmazására is. A felhatalmazás értelmében továbbá minden tagállam és regionális megállapodás vagy szervezet – szükség esetén – jogosult volt légi támogatást nyújtani a kéksisakosoknak a biztonsági övezetek térségében.¹³⁰

1994. február 5-e tragikus mérföldkő a boszniai válság történetében. Ezen a napon került sor a szarajevói piactér elleni, hatvannyolc halálos áldozatot követő – gyaníthatóan szerb részről elkövetett – aknatámadásra. Február 28-a ellenben a NATO szempontjából bírt különös jelentőséggel, mivel a szövetség fennállása során ekkor alkalmazott első ízben erőszakot: a Bosznia fölött járőröző harci repülőgépei lelőttek négy szerb repülőgépet a repülési tilalom megsértése miatt.¹³¹ Április 10-én és 11-én a szövetség repülőgépei újabb támadásokat intéztek a szerbek ellen, ezúttal a Goražde körüli állásokat bombázták. A légicsapásokra válaszul, szerb félkatonai egységek túsul ejtettek tizennégy kanadai békefenntartót és három megfigyelőt. A nyár folyamán mindenhol heves összecsapásokról érkeztek hírek, és kudarcot vallott az áprilisban létrejött – az Egyesült Államokat, az Egyesült Királyságot, Franciaországot, Németországot (mint az Európai Unió (EU) soros elnökét) és Oroszországot tömörítő – ún. Összekötő Csoport (**Contact Group**) által előterjesztett béketerv is. A kudarc oka ezúttal is a boszniai szerbek – Belgrád nyomását újfent ignoráló – ellenállása volt.

A nemzetközi közösség erőfeszítései ellenére, az év hátralevő részében és 1995 tavaszán tovább folytatódtak a harcok, ide értve a biztonsági övezetek elleni meg-megújuló szerb támadásokat is. Mivel a szerbek a sorozatos felszólítások nyomán sem vonták ki a nehézfegyverzetet a biztonsági övezetekből, a NATO május 25-én és 26-án ismét légitámadásokat intézett ellenük. A szerbek válaszul Goraždét, Tuzlát, Srebrenicát, Szarajevót és Žepát lőtték, valamint túsul ejtettek csaknem négyszáz kéksisakost és megfigyelőt, majd azzal fenyegetőztek, hogy egy légitámadás esetén „élő pajzsként” fogják őket használni. A

¹²⁷ Ld. S.C. Res. 808, 3175th mtg., 22 February 1993, U.N. Doc. S/RES/808 (1993); S.C. Res. 827, 3217th mtg., 25 May 1993, U.N. Doc. S/RES/827 (1993)

¹²⁸ Ld. S.C. Res. 820, 3200th mtg., 17 April 1993, U.N. Doc. S/RES/820 (1993) Kihirdette: 65/1993. (V. 4.) Korm. Rendelet az ENSZ Biztonsági Tanácsa 820 (1993) számú határozatának a Szerbiával és Montenegróval szembeni szankciók szigorításával kapcsolatos előírásai végrehajtásáról.

¹²⁹ Ld. S.C. Res. 824, 3208th mtg., 6 May 1993, U.N. Doc. S/RES/824 (1993), para. 3-4.

¹³⁰ Ld. S.C. Res. 836, 3228th mtg., 4 June 1993, U.N. Doc. S/RES/836 (1993), para. 9-10.

¹³¹ Az akció jogszerűségét a Biztonsági Tanács egy korábbi határozatában foglalt ilyen irányú felhatalmazás alapozta meg. Ld. S.C. Res. 816, 3191st mtg., 31 March 1993, U.N. Doc. S/RES/816 (1993), para. 4.

békefenntartás küszöbön álló kudarca láttán, a Biztonsági Tanács felhatalmazást adott egy – az UNPROFOR mandátumának keretei között működő, jól felszerelt és mozgékony – Gyorsreagálású Erő (**Rapid Reaction Force**) telepítésére¹³², ám még ez sem volt képes elejét venni a további összecsapásoknak. Nyáron a szerbek ismét ágyúzni kezdték Tuzlát, július folyamán pedig elfoglalták Srebrenicát és Žepát, továbbá heves támadásokat intéztek Bihać ellen. Srebrenica július 11-i bevételét követően a szerbek hozzávetőlegesen nyolcezer muzulmán férfit hurcoltak el és mészároltak le, mivel a helyszínen tartózkodó holland békefenntartók képtelenek voltak fellépni a helyi lakosság védelmében. A nemzetközi közösség türelme augusztus végén, a szarajevói piac elleni újabb – ez alkalommal harmincnyolc halálos áldozatot követelő – aknatámadás után fogyott el végérvényesen. Jórészt ennek hatására, a NATO augusztus 30-án minden eddiginél hevesebb légitámadásokat indított a boszniai szerbek állásai és tágabb értelemben vett katonai infrastruktúrája ellen (**Operation Deliberate Force**), amelyet a szárazföldön a Gyorsreagálású Erő tüzérségi tűzzel támogatott. A nemzetközi közösség akciója – a NATO és Oroszország július 21-i, londoni találkozáján született döntés értelmében – a kívánt „hatás” mielőbbi elérése végett, szándékosan túlzó és aránytalan volt. A támadások hatására a szerbek szeptember közepére kivonták a nehézfegyverzetet Szarajevó környékéről. Az ENSZ és a NATO határozott fellépésének – és nem utolsósorban az augusztusban megindult, elsőprő erejű krajina horvát offenzívának – köszönhetően november 1-jén, az ohioi Daytonban, a Wright-Patterson légibázison a béketárgyalások új fordulója vette kezdetét. A megbeszélések ezúttal sikerrel jártak. A felek november 21-ére megegyeztek a béke feltételeiben, azonban a Daytoni Egyezményként ismertté vált békeszerződés ünnepélyes aláírására már Párizsban, december 14-én került sor. Hat nappal később az IFOR (**Implementation Force**) – egy NATO által vezetett, hatvanezres nemzetközi békefenntartó erő – lépett az ENSZ kéksisakosainak helyébe.

A konfliktus és az azt kísérő etnikai tisztogatás pontos mértékét meglehetősen nehéz meghatározni. 1992 és 1995 között meghalt vagy eltűnt 200 ezer fő, több mint ennyien megsebesültek, valamint több mint kétfélmillió menekült kelt útra. 1995 decemberéig az ország lakosságának csaknem fele otthona elhagyására kényszerült. A belső menekültek száma 1,3 millió főt tett ki, közel félmillióan a környező államokban kerestek menedéket, további 700 ezer személyt pedig különböző nyugat-európai országok fogadtak be.¹³³ Kizárólag Szarajevó négy évig tartó ostroma alatt hozzávetőleg tízezer ember – köztük mintegy ezerhétszáz gyermek – vesztette életét, Srebrenica lerohanása pedig, mint már említettem, közel nyolcezer áldozatot követelt.¹³⁴ A gyilkosságok azonban csak egy szegmensét képezték az etnikai tisztogatásnak. Az élet önkényes elvétele mellett, kiterjedt méreteket öltött a személyek erőszakos eltüntetése, a kínzás, az embertelen vagy a lealacsonyító bánásmód, a kényszerszermunka, az önkényes letartóztatás vagy fogva tartás, a polgári lakosság tömeges elűzése vagy erőszakos kitelepítése, az ellenségeskedésekben közvetlenül részt nem vevő személyek és a védett helyek és javak (kórházak, kulturális és vallási létesítmények) ellen intézett szándékos támadások, a fosztogatás, az önkényes házkutatás és kilakoltatás, a tulajdon önkényes elpusztítása, valamint a polgári lakosoknak szánt élelmiszer- és orvosi segély szándékos visszatartása.

Különösen riasztónak bizonyultak a muzulmán nőkkel és lányokkal szemben széles körben, szisztematikusan, mondhatni a „háborús stratégia részeként” alkalmazott szexuális

¹³² Ld. S.C. Res. 998, 3543rd mtg., 16 June 1995, U.N. Doc. S/RES/998 (1995), para. 9-11.

¹³³ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 218-219, 229.o. Éves lebontásban ld. uo. 315.o.

¹³⁴ Ld. ALKALAJ, S.: Never Again? **Ford. Int'l L. J.**, Vol. 23. No. 2. (December 1999), 358.o. Az ICTY Fellebbviteli Tanácsának 2004. április 19-én kelt ítélete egyértelműen kimondta, hogy Srebrenicában népirtás történt. Ld. Prosecutor v. Radislav Krstic, Appeals Chamber, Judgement, Case No. IT-98-33-A, 19 April 2004, para. 37.

erőszak legkülönbözőbb formái, különös tekintettel az erőszakos közöszlésre.¹³⁵ A válság során megerőszakolt nők és lányok számát húsz- és ötvenezer közé teszik.¹³⁶ Ezzel összefüggésben megjelent a szexuális erőszak egy új, de legalábbis addig kevésbé ismert formája, a kikényszerített terhesség is. Ide kívánczik, hogy a volt Jugoszlávia – így részben Bosznia-Hercegovina – területén elkövetett jogsértéseket az ICTY Statútuma négy átfogó kategória segítségével ragadja meg: az 1949. évi genfi egyezmények súlyos megsértései, a háború jogának és szokásainak megsértései, népirtás és emberiség elleni bűncselekmények.¹³⁷ Végül, de nem utolsó sorban, a szerbek számos, a köznyelvben egyszerűen csak „koncentrációs tábornak” nevezett fogolytáborot működtettek Bosznia területén, amelyekben a nemzetközi humanitárius szervezetek elől elzárva, a fenti cselekményekhez fogható kegyetlenkedés folyt. Ilyen tábor működött például Celebićiben, Keratermben, Omarskában és Trnopoljében.

Értékelés. Jóllehet a humanitárius intervenció szakirodalma a bosznia-hercegovinai válság kapcsán, szinte kizárólag a NATO 1995 augusztusában és szeptemberében végrehajtott légitámadásaira fókuszál, nyilvánvaló, hogy nem ez volt az egyetlen katonai akció, ami e tekintetben elemzést igényel. A konfliktus éve alatt számos, az erőszak alkalmazását involváló intézkedést foganatosítottak. Ilyen volt a repülési tilalmi zóna és a szarajevói biztonsági övezet státuszának erőszakos érvényre juttatása, az átfogó fegyverembargó és a gazdasági szankciók fegyveres erővel való betartatása, az élelmiszer- és gyógyszer szállítmányok ejtőernyős célba juttatása a muzulmán „enklávékban”, valamint az erőszak alkalmazása, illetve az azzal való fenyegetés a boszniai muzulmán biztonsági övezetek védelmében. De itt említhető meg az UNPROFOR és a segélyszállítmányok védelmében alkalmazott erőszak, és az erre vonatkozó biztonsági tanácsi felhatalmazás is. Mindazonáltal – mint látni fogjuk – alapvetően helyes az a felfogás, amely kizárólag a NATO légitámadásait vizsgálja humanitárius intervencióként. A repülési tilalmi zónában végrehajtott őrájáratozás és az itt végbement fegyveres tevékenység elsődleges célja ugyanis nem a boszniai muzulmánok ellen zajló etnikai tisztogatás megállítása, hanem a Biztonsági Tanács ide vágó határozatainak kikényszerítése, és ezáltal a térség békéjének és biztonságának fenntartása és helyreállítása volt. Hasonlóképpen, az Alapokmány 41. cikke körébe tartozó egyéb szankciók tiszteletben tartásának – elsősorban az Adrián és a Dunán történő – biztosítása sem döntően humanitárius célokat szolgált. A segélyszállítmányok katonai gépekkel való, ejtőernyős célba juttatása ugyan egyértelműen humanitárius jellegű tevékenység volt, ám az – a korábban tárgyalt iraki beavatkozástól eltérően – jól elválasztható az erőszak emberiességi célú alkalmazásától.

Az UNPROFOR tevékenysége sem igazán kvalifikálható humanitárius intervencióként, hiszen a misszió az ENSZ hagyományos békefenntartási műveletinek egyik jellegzetes példjaként, az érintett államok hozzájárulásával jött létre. Némi zavart okoz azonban a tisztán békefenntartói jelleg megítélésében az, hogy 1993 februárjától kezdve, a Biztonsági Tanács a releváns határozatokat következetesen a VII. fejezet alapján eljárva fogadta el, sőt felhatalmazást adott a feladatok végrehajtásának akár erőszakos biztosítására is. Minthogy a klasszikus békefenntartásra az Alapokmány „hat és feledik fejezeteként” szokás utalni, a Tanács a VII. fejezet szerinti cselekvéssel kétségkívül kilépett e körből, jelentős mértékben elmosva a határokat a békefenntartás és – az olykor humanitárius

¹³⁵ Ld. például G.A. Res. 46/242, 91st plen. mtg., 25 August 1992, U.N. Doc. A/RES/46/242, preamble; G.A. Res. 48/143, 85th plen. mtg., 20 December 1993, U.N. Doc. A/RES/48/143, preamble, para. 1-2.; G.A. Res. 50/192, 99th plen. mtg., 22 December 1995, U.N. Doc. A/RES/50/192, preamble, para. 1-3.; G.A. Res. 50/193, 99th plen. mtg., 22 December 1995, U.N. Doc. A/RES/50/193, preamble, para. 2-5, 13.

¹³⁶ Ld. Case concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Yugoslavia (Serbia and Montenegro), Application Instituting Proceedings, 20 March 1993, para. 51.

¹³⁷ Ld. Nemzetközi Törvényszék Alapokmánya, 2-5. cikk

intervenció formájában megjelenő – békekikényszerítés között.¹³⁸ A Gyorsreagálású Erő életre hívása még messzebb taszította az UNPROFOR-t az eredeti, pártatlan békefenntartói szerepétől. Elképzelhető azonban, hogy a VII. fejezetre való hivatkozás nem a misszió békekikényszerítő karakterét volt hivatott hangsúlyozni, hanem a kéksisakosokkal való együttműködését kívánta előmozdítani annak nyomatékosságával, hogy a kérdéses határozatokban foglaltak végrehajtása – a művelet létrehozásában rejlő konszenzuális elem ellenére – valamennyi érintett fél számára kötelező.¹³⁹

Láthatjuk tehát, hogy legfeljebb a NATO légicsapásai minősíthetők humanitárius intervenciónak. Hiba lenne ugyanakkor megfedkezni arról, hogy a légicsapásokat a szárazföldön a Gyorsreagálású Erő tűzérsege támogatta, így a beavatkozásnak voltaképpen két alanya volt. (Így viszont már aligha minősíthetjük az UNPROFOR-t klasszikus békefenntartói műveletnek.) Mivel az önös érdekektől mentes intervenciót egy hosszas folyamat kiteljesedéseként indították meg, az joggal tekinthető *ultima ratio* jellegű intézkedésnek. A NATO és a Gyorsreagálású Erő akciója mindemellett jogszerű volt, hiszen végrehajtására a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazásának birtokában került sor. Ugyanakkor a szándékosan túlzó és aránytalan fellépés nehezen egyeztethető össze az eszközök proporcionalitásának követelményével. Ettől függetlenül el kell ismerni, hogy – a négy évvel későbbi légitámadásokkal szemben – ezúttal nem fogalmazódtak meg a nemzetközi humanitárius jog megsértésével összefüggő vádak. Időtartamát tekintve a beavatkozás ellenben arányos volt, mert az mindössze addig tartott, amíg a boszniai szerbek eleget nem tettek a nemzetközi közösség követeléseinek.

Az emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jog vonatkozó szabályait ért sérelmek súlya közismert, azok vitathatatlanul elégséges alapot szolgáltatnak egy fegyveres beavatkozáshoz. A körülmények egy csoportja azonban jelentősen aláássa a tárgyalt katonai akció humanitárius intervencióként való minősítésének helyességét. A beavatkozás ugyanis nem egy ún. „bukott államban” ment végbe, de nem is egy emberi jogokat lábbal tipró kormány ellen irányult. Ellenkezőleg, a *de iure* államhatalom ebben az esetben a sértettek oldalán állt, és bár effektív segítséget nem nyújtott számukra, „tétlenségét” semmiképp nem lehetett az atrocitások hallgatólagos támogatásának tekinteni. A megállítani kívánt jogsértésekért a **Republika Srpskát**, illetőleg annak Belgrád ellenőrzése alatt tevékenykedő hadseregét, valamint a szerb félkatonai alakulatokat terhelte a felelősség. Ily módon, a NATO – Gyorsreagálású Erő által támogatott – légitámadásai még annak fényében sem illeszthetők be maradéktalanul a humanitárius intervenció kategóriájába, hogy az érvek többsége e minősítés mellett szól.

4. Szomália, 1992-1994

1969 október végén Mohamed Sziad Barre tábornok megbuktatta a demokratikusan hatalomra jutott kormányt, majd a következő évben szocialista államnak nyilvánítva Szomáliát, ígéretet tett a tudományos szocializmus elveinek követésére. Az 1970-es években az ország folyamatos konfliktusban állt a szomszédos Etiópiával, ám mivel az évtized végén egy helyi puccs hatására, a Szovjetunió ez utóbbi oldalára állt, Szomália fokozatosan a Nyugat felé fordult. 1988 májusában, Észak-Szomáliában a helyi klán vezetésével kormányellenes felkelés bontakozott ki, melyet ugyan véresen levertek, de ahhoz elegendőnek bizonyult, hogy

¹³⁸ Akashi Yasushi úgy vélte, hogy a Biztonsági Tanács 836. számú határozata az UNPROFOR-t a békefenntartás és a békekikényszerítés közötti „senki földjére” helyezte. Ld. YASUSHI, A.: The Use of Force in a United Nations Peace-keeping Operation: Lessons Learned from the Safe Area Mandate. **Ford. Int'l L. J.**, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 314.o.

¹³⁹ Bővebben ld. GRAY, C.: Host-State Consent and United Nations Peacekeeping in Yugoslavia. **Duke J. Comp. and Int'l L.**, Vol. 7. No. 1. (Fall 1996), 257-263.o.

mintát szolgáltasson más klánok számára, és ezáltal jelentős mértékben aláássa az államhatalmat.¹⁴⁰

1991 január utolsó napjaiban – miután a riasztó emberi jogi helyzet miatt az Egyesült Államok is megtagadta a segítségnyújtás minden formáját – megbukott a Sziad Barrendszer, és a két évtizeden át regnáló vezető Nigériába menekült. A diktátor bukását követően a különböző klánok és fegyveres csoportok egymás ellen fordultak. Szembenállásuk véres polgárháborúba sodorta az országot, ami az év végéig mintegy 300 ezer halálos áldozatot követelt, és egy közel 900 ezres menekülthullámot gerjesztett. A konfliktus eredményeként teljes mértékben összeomlott az államhatalom, és anarchia lett úrra Szomálián. Peter Hilpold szavaival élve, az ország Sziad Barre bukása után egyfajta „hobbesi prekontraktuális állapotba” került.¹⁴¹ A nemzetközi közösség jelentős késéssel reagált az eseményekre. Perez de Cuellar leköszönő ENSZ Főtitkár javaslatára, és a helyére lépő Boutros Boutros-Ghali beleegyezésével, 1992 januárjában egy magas rangú ENSZ-küldöttség látogatott a polgárháború sújtotta Mogadishuba, hogy ott az ellenségeskedések beszüntetéséről és a humanitárius segítségnyújtás részleteiről tárgyaljon. A világszervezet javaslatait, az egyik leghatalmasabb hadúr, Mohamed Farah Aidid tábornok kivételével, valamennyi érintett fél elfogadta.

Szomália ideiglenes miniszterelnökének levele nyomán¹⁴², valamint az Arab Liga¹⁴³ és az AESZ sürgetésére, az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1992. január 23-án elfogadta a 733. számú határozatát, melyben hangot adva azon aggodalmának, hogy a helyzet folytatódása veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot, az Alapokmány VII. fejezete alapján, általános és teljes fegyverembargót rendelt el Szomáliával szemben.¹⁴⁴ Az ENSZ égisze alatt folytatott hosszas tárgyalásokat követően, március 3-án Ali Mahdi Muhammad ideiglenes elnök és Aidid tábornok tűzszüneti egyezményt írt alá¹⁴⁵, melyben egyúttal engedélyezték a világszervezetnek, hogy a megállapodásban foglaltak ellenőrzése céljából, egy megfigyelő missziót telepítsen Szomáliába. A misszió telepítésének előkészítéseként, a Biztonsági Tanács egy technikai csoportot küldött az országba, ami az ellenőrzési mechanizmus kidolgozásán kívül, feladatul kapta a humanitárius segély célba juttatására vonatkozó terv elkészítését is.¹⁴⁶ Ali Mahdi és Aidid március végén egyaránt elfogadta a kérdéses terveket, így a Biztonsági Tanács április 24-én létrehozta az UNOSOM-ot (**United Nations Operation in Somalia**).¹⁴⁷ A kéksisakos megfigyelők – pakisztáni vezetésű – előőrse július elején érkezett meg Mogadishuba. A szóban forgó, 751. számú határozat nyitva hagyta a lehetőségét egy ötszáz fős biztonsági erő Szomáliába küldésének is¹⁴⁸, azonban ahhoz a harcoló felek egyelőre nem járultak hozzá. A Biztonsági Tanács ezért hangnemet váltott, és július 27-én határozatban utasította a szembenálló frakciókat a kérdéses biztonsági erő telepítésében való együttműködésre. A hadurak együttműködési készségének fokozására, a Tanács alig

¹⁴⁰ Szomália területén hat klán él. A helyi mentalitásra jellemző, hogy az egyén sokkal inkább saját klánjához lojális, mintsem a mindenkori államhatalomhoz, amely sajátosság nagyban hozzájárult a kormányzat összeomlásához. A lakosság több mint fele nomád vagy félnomád életformát folytat, és mindössze tíz százaléka lakik a városokban. Ld. SHAWCROSS, W.: *Deliver Us From Evil. Peacekeepers, Warlords, and a World of Endless Conflict*. Touchstone, New York, 2001. 85-86.o.

¹⁴¹ Ld. HILPOLD, *id. mű.* 570.o. William Shawcross nemkülönben találó szavaival: „1992-re Szomália inkább földrajzi fogalom volt, semmint egy állam.” SHAWCROSS, *id. mű.* 86.o.

¹⁴² Ld. Letter from the Chargé d'affaires of the Permanent Mission of Somalia to the United Nations addressed to the President of the Security Council, 20 January 1992, U.N. Doc. S/23445, Annex I

¹⁴³ Ld. Pact of the League of Arab States, Cairo, 22 March 1945

¹⁴⁴ Ld. S.C. Res. 733, 3039th mtg., 23 January 1992, U.N. Doc. S/RES/733 (1992), preamble, para. 5.

¹⁴⁵ Ld. Agreement on the Implementation of a Cease-fire, Mogadishu, 3 March 1992, U.N. Doc. S/23693, Annex III

¹⁴⁶ Ld. S.C. Res. 746, 3060th mtg., 17 March 1992, U.N. Doc. S/RES/746 (1992), para. 6-7.

¹⁴⁷ Ld. S.C. Res. 751, 3069th mtg., 24 April 1992, U.N. Doc. S/RES/751 (1992), para. 2.

¹⁴⁸ Ld. *uo.*, para. 4.

félreérthető fenyegetést intézett hozzájuk, mondván: „az együttműködés hiányában, a Biztonsági Tanács nem zárja ki a humanitárius segély Szomáliába juttatásának egyéb eszközeit”.¹⁴⁹ A szóban forgó határozat egyben utasította a Főtitkárt egy addiginál kiterjedtebb humanitárius légihíd haladéktalan megszervezésére.¹⁵⁰ Ez a művelet több ország – köztük az Egyesült Államok – katonai és polgári repülőgépeinek részvételével, augusztusban vette kezdetét.

A fenyegetés eredményesnek bizonyult, hiszen augusztus elején a felek beleegyezésüket adták a biztonsági erő helyszínre küldéséhez, melynek birtokában a Tanács immár határozatot hozhatott az UNOSOM létszámának megemeléséről.¹⁵¹ Az ötszáz fős pakisztáni kontingens szeptember végére áll fel teljes létszámban, ám tevékenységük szinte kizárólag a mogadishui kikötő és a repülőtér környékére koncentrálódott. Ugyanekkor, az ENSZ egy száznapos akcióprogramot dolgozott ki a szomáliai humanitárius segítségnyújtás fokozására. Minden nehézség ellenére a kilátások ekkor még biztatóak voltak, de október és november folyamán a helyzet válságosra fordult. Mivel az egymással harcoló frakciók lezárták az ország két legnagyobb kikötőjét, Mogadishut és Kismayut, jelentősen csökkent az esélye annak, hogy a segítség valóban elérje a rászorulókat. Bevett szokássá vált továbbá a segélyszállítmányok fosztogatása: a repülőgépek rakományát leszálláskor elrabolták, a konvojokat eltérítették, de még az is előfordult, hogy a partról tüzet nyitottak a kikötők felé tartó hajókra. Támadások érték mind a pakisztáni békefenntartókat (akik idővel arra kényszerültek, hogy mintegy ezer fegyveres szomáliai fiataalt fogadjanak fel saját maguk biztosítására), mind a humanitárius segítségnyújtásban résztvevő személyeket. Aidid bejelentette, hogy a jövőben nem tűrik meg a kéksisakosokat Mogadishu utcáin, és fegyverrel fogják megakadályozni az UNOSOM megerősítését.

November 25-én az Egyesült Államok közölte, hogy hajlandó húszezer katonával hozzájárulni egy biztonsági tanácsi felhatalmazással induló, többnemzetiségű művelethez. Az ajánlat megtételét követően, a Főtitkár a Biztonsági Tanácshoz intézett levelében kifejtette, hogy „Szomália egy kormányzat és más politikai szervek nélküli orszaggá vált”. A tárgyalópartner hiányára való tekintettel, azt javasolta, hogy a Tanács folyamodjon az Alapokmány VII. fejezete szerinti hatásköreihez, hiszen az UNOSOM gyakorlata bizonyította, hogy Szomália esetében nem alkalmazhatók a békefenntartás hagyományos elvei.¹⁵² A kapott tájékoztatás alapján, a Biztonsági Tanács, december 3-án elfogadta a 794. számú határozatát. A határozat az Alapokmány VII. fejezete alapján felhatalmazást adott az Egyesült Államok által vezetett nemzetközi erők telepítéséhez, ám egyúttal kiemelte, hogy a szokatlan lépés megtételét a bonyolult és egyedi szomáliai helyzet, „azonnali és rendkívüli intézkedéseket megkövetelő” karaktere indokolja.¹⁵³ Néhány nappal később az amerikai vezetésű UNITAF (**Unified Task Force**) első egységei megérkeztek Mogadishuba és azonnal ellenőrzésük alá vonták a város kikötőjét és repülőtérét – kezdetét vette az **Operation Restore Hope** néven híressé vált hadművelet. 1993 első hónapjaiban a nemzetközi erő jórészt véget vetett a polgárháborúnak Szomália déli részén, és eredményesen biztosította a humanitárius segély célba juttatását. A siker elsősorban a katonaság tömeges alkalmazásának volt köszönhető, mellyel immár lehetővé vált a különböző fegyveres csoportok támadásainak visszaverése.¹⁵⁴

¹⁴⁹ S.C. Res. 767, 3101th mtg., 27 July 1992, U.N. Doc. S/RES/767 (1992), para. 4.

¹⁵⁰ Ld. uo., para. 2.

¹⁵¹ Ld. S.C. Res. 775, 3110th mtg., 28 August 1992, U.N. Doc. S/RES/775 (1992), para. 3.

¹⁵² Ld. Letter from the Secretary-General to the President of the Security Council, 29 November 1992, U.N. Doc. S/24868

¹⁵³ Ld. S.C. Res. 794, 3145th mtg., 3 December 1992, U.N. Doc. S/RES/794 (1992), preamble, para. 10.

¹⁵⁴ A nemzetközi erők – a segély biztosítása mellett – a lehetőségekhez képest, gondoskodtak a frakciók lefegyverzéséről, fegyverraktáraik felkutatásáról és készleteik megsemmisítéséről is. A katonák kivették a részüket a „nemzetépítés” folyamatából is, noha e tevékenységük perifériális volt az elsődleges humanitárius

A szomáliai rendezés következő, záró szakaszában ismét az ENSZ játszotta a főszerepet. A Biztonsági Tanács március 26-án határozatot fogadott el egy új – UNOSOM II. elnevezésű – békefenntartó erő felállításáról.¹⁵⁵ Az UNOSOM II. voltaképpen az UNOSOM létszámának és mandátumának kibővítése nyomán jött létre, ám a változtatások olyan mértékűek voltak, hogy helyesebb egy új misszióról beszélni. Megjegyzendő, hogy a „békefenntartó” kifejezés nem igazán alkalmazható az UNOSOM II.-re, mivel azt az Alapokmány VII. fejezete alapján állították fel, és kiterjesztett mandátuma is csak nyomokban emlékeztetett a hagyományos békefenntartó küldetések feladataira. A Főtitkár ajánlásaival összhangban, az UNOSOM II. fő funkciói közé a korábbi tűzszüneti megállapodások betartásának kikényszerítése, a szembenálló erők lefegyverzése, az aknamentesítés, a humanitárius segítségnyújtáshoz szükséges repülőterek, kikötők és kommunikációs vonalak biztonságba helyezése és őrzése, a segélyszervezetek munkatársainak védelme, és a menekültek hazatérésének elősegítése tartozott. Minthogy e feladatok megvalósítása érdekében az UNOSOM II. felhatalmazást kapott az erőszak alkalmazására, a misszió az ENSZ-békekikényszerítés első példjaként vonult be a világszervezet történelmébe. Szemben az ország területének csak mintegy 40 százalékán tevékenykedő UNITAF-fal, az új nemzetközi erő egész Szomáliára kiterjedő jelleggel végezte munkáját. További különbség, hogy míg az UNITAF-ot az Egyesült Államok vezette, addig az UNOSOM II. a Főtitkár irányítása alatt álló, ENSZ-műveletnek minősült.

Az UNOSOM II. május 4-én vette át a parancsnokságot az UNITAF-tól, ami azonban nem jelentette az amerikai erők végleges távozását. A megközelítőleg huszonnyolcezer főt számláló ENSZ-erők támogatására, egy kizárólagos amerikai parancsnokság alatt álló Gyorsreagálású Erő továbbra is Szomália területén maradt. A békefenntartókat érő következő támadás nem váratott sokáig magára. Június 5-én Aidid fegyveresei huszonnégy pakisztáni kéksisakost mészároltak le és további ötvenhatot sebesítettek meg egy rajtaütés során. A nemzetközi erők idővel számos – olykor civil áldozatokat is követelő – fegyveres összetűzésbe keveredtek, melyek egy részét ők maguk kezdeményezték. Június folyamán több támadást intéztek Aidid főhadiszállása és katonai infrastruktúrája ellen. Június 17-én, az ENSZ Főtitkárának szomáliai különmegbízottja felhívást bocsátott ki Aidid letartóztatására. A világszervezet a nyomravezetőnek egy 25.000 dolláros jutalmat helyezett kilátásba. A hadúr ellen folyó embervadászat részeként, az Egyesült Államok még augusztusban elit egységeket (**Task Force Ranger**) vezényelt Szomáliába. Több sikertelen kísérletet követően, az amerikaiak október 3-án egy újabb rajtaütést hajtottak végre a hadúr vélt mogadishui tartózkodási helye ellen. Az így kibontakozott tizenhét órás küzdelemben a helyi fegyveresek tizennyolc amerikai katonát megöltek, hozzávetőleg nyolcvanat megsebesítettek és egy főt fogságba ejtettek. A másik oldalon az összecsapás áldozatainak számát általában ötszáz és ezer közé teszik. A sikertelen akció óriási publicitást kapott a médiában, és a megdöbbentő felvételek rendkívül hátrányosan érintették a békefenntartási folyamatot. (A keserű szomáliai tapasztalatok hatását Ruanda szomorú példáján, és az ENSZ ott tanúsított tétlenségén lehet igazán lemérni.) Az Egyesült Államok néhány nappal később bejelentette csapatai létszámának ideiglenes növelését, de egyúttal közölte: egységei legkésőbb 1994 márciusáig elhagyják az országot. Számos nyugati állam hasonló bejelentést tett.

1994. február 4-én, a nyugati fegyveres erők távozására reagálva, a Biztonsági Tanács határozatban huszonkétezer főre csökkentette az UNOSOM II. létszámát, valamint korlátozta

feladatok mellett. Ennek megfelelően, például segítséget nyújtottak egy több mint háromezer főt számláló mogadishui rendőri alakulat felállításához. A nemzetépítés előmozdítása azonban elsősorban az ENSZ feladatkörébe tartozott. A világszervezet 1993. március 15. és 28. között, Addis Abebában konferenciát rendezett a nemzeti megbékélésről, melyen a szembenálló frakcióknak sikerült megállapodniuk a harcok beszüntetéséről, a viták békés rendezéséről, az újjáépítésről és a megbékélésről, valamint egy ideiglenes kormányzat felállításáról.

¹⁵⁵ Ld. S.C. Res. 814, 3188th mtg., 26 March 1993, U.N. Doc. S/RES/814 (1993), para. 5-6.

a misszió mandátumát: a hangsúly a békekikényszerítésről a humanitárius segítségnyújtás biztosítására és a nemzeti újjáépítés elősegítésére tevődött át.¹⁵⁶ Március 24-én a két leghatalmasabb hadúr – Aidid és Ali Mahdi – Nairobiban megállapodást kötött az ellenségeskedések befejezéséről. Noha az egyezmény az összetűzéseknek nem vetett véget, az év hátralevő részében a helyzet fokozatosan normalizálódott. Az UNOSOM II. létszámának csökkentését követően, az ENSZ-csapatok még egy évig maradtak Szomália területén. Teljes kivonásukra 1995 tavaszán került sor.¹⁵⁷

A szomáliai emberi jogi jogsértések legszembetűnőbb sajátossága, hogy azokat nem a kormányzat követte el, tekintve, hogy hagyományos értelemben vett, az emberi jogok és a nemzetközi humanitárius jog tiszteletben tartásának biztosítására képes államhatalom a tárgyalt időszakban nem létezett az országban. A jogsértések ennek megfelelően nem egy elnyomó kormányzati politika, hanem a különböző frakciók között dúló nem nemzetközi fegyveres összeütközés eredményének tekintendők. A polgárháború által anarchiába taszított országban súlyos károk érték a lakosság életben maradásához nélkülözhetetlen javakat, elpusztult az infrastruktúra és megbénultak a legelemibb közszolgáltatások. Az éhezés, az orvosi ellátás szinte teljes hiánya, valamint a polgári lakosság ellen intézett indiszkriminatív támadások egyaránt közrejátszottak abban, hogy már a válság korai szakaszában riasztó méreteket öltött az élethez való jog megsértése. A helyi fegyveresek körében gyakorlattá vált a humanitárius segítségnyújtókat megfélemlítés és fosztogatása, ami sokszor együtt járt a segítségnyújtásban résztvevő polgári és katonai személyek meggyilkolásával, megkínzásával vagy önkényes fogva tartásával.¹⁵⁸ Mindezek következtében, több millió szomáliai kényszerült otthona elhagyására. A menekülés ütemét jelzi, hogy a menekültek száma már 1992 közepére elérte a kétmillió főt. Közülük 400 ezren Etiópiában, 200 ezren pedig Kenyában keresek menedéket. 1993 és 1994 folyamán az országot továbbra is tömegével hagyták el a menekültek, nagyban aláásva ezzel a térség egyébként is meglehetősen ingatag békéjét és biztonságát.¹⁵⁹

Értékelés. Szomália esetében – mint az imént már utaltam rá – az emberi jogi és a humanitárius jogi jogsértéseket nem az államhatalom, hanem az egymással hadakozó fegyveres frakciók követték el. Ettől függetlenül, a teljes anarchiába süllyedt országban kialakult helyzet minden tekintetben alapot szolgáltatott egy humanitárius intervencióhoz. Három műveletet szükséges megvizsgálni ahhoz, hogy el lehessen dönteni, a tárgyalt időszakban történt-e ilyen beavatkozás Szomália területén, vagy nem. Az erőszak elemét involváló akciók sorában az első az UNOSOM volt, amelyről könnyen bebizonyítható, hogy nem hordozta magán a humanitárius intervenciókra jellemző jegyeket. A klasszikus békefenntartó missziók közé sorolható művelet létrehozására ugyanis a szomáliai ideiglenes kormány kifejezett kérése nyomán került sor, és a misszió keretében a helyszínre vezényelt biztonsági erő is csak a harcoló felek hozzájárulásának birtokában foglalhatta el állomáshelyét. Noha a szomáliai káoszban az UNOSOM – és ezzel együtt a konszenzusra épülő hagyományos békefenntartás – rövid idő leforgása alatt kudarcot vallott, a misszió, a korábban elrendelt fegyverembargóval egyetemben, megalapozta a következő két művelet **ultima ratio** jellegét. Itt említendő meg, hogy az UNOSOM tevékenységével egy időben létrehozott légihíd sem tekinthető humanitárius intervenciónak, hiszen a katonai repülőgépek alkalmazásának ellenére, az egyértelműen a humanitárius segítségnyújtás fogalmi körébe tartozott.

Az UNITAF ezzel szemben megfelelt a humanitárius intervenció valamennyi feltételének. Az Egyesült Államok irányítása alatt tevékenykedő többnemzetiségű erő

¹⁵⁶ Ld. S.C. Res. 897, 3334th mtg., 4 February 1994, U.N. Doc. S/RES/897 (1994), para. 2-3.

¹⁵⁷ Ld. S.C. Res. 954, 3447th mtg., 4 November 1994, U.N. Doc. S/RES/954 (1994), para. 1.

¹⁵⁸ Ld. G.A. Res. 48/146, 85th plen. mtg., 20 December 1993, U.N. Doc. A/RES/48/146, preamble, para. 1, 4.

¹⁵⁹ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 256.o. Éves lebontásban ld. uo. 315.o.

részrehajlástól és önös érdekektől mentesen szállt harcba a frakciók fegyvereseivel, és kemény – ám a körülményekhez képest, eszközeiben és tartamában még így is proporcionálisnak mondható – fellépésével egy időre véget vetett az ellenségeskedéseknek, lehetővé téve ezzel a humanitárius segélyek célba juttatását. A helyi hadurak ugyan nem járultak hozzá az UNITAF telepítéséhez, azonban a művelet során alkalmazott erőszak, a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazásának köszönhetően jogszerűnek minősült. A belső önrendelkezési jog tiszteletben tartását – mint a humanitárius intervenció egyik fogalmi elemét – a szomáliai anarchia esetében aligha lehet vizsgálni. Ám mivel az UNITAF a rend részleges helyreállítását követően a nemzetépítésben is részt vállalt, bizvást kijelenthetjük, hogy a katonai akció e követelménynek is eleget tett. A többnemzetiségű erő tevékenységének humanitárius intervencióként való minősítését nem befolyásolja az a tény, hogy az csak az ország területének mintegy felén látta el feladatát.

Az UNITAF kapcsán tett megállapítások zöme az UNOSOM II.-ről is elmondható, amely misszió – az Alapokmány VII. fejezete alapján történő létrehozása folytán – szintén nem nélkülözte a kényszerítő jelleget. Ismeretes, hogy az ENSZ első békekikényszerítő művelete már Szomália teljes területére kiterjedően folytatta tevékenységét, melyek zavartalanságát akár fegyveres erőszak alkalmazása útján is biztosíthatta. Ez a gyakorlatban sokszor a kéksisakosok – valamint az őket támogató amerikai gyorsreagálási egységek – támadó fellépéséhez vezetett, és az ennek nyomán kibontakozó összecsapások olykor polgári áldozatokat is követeltek. A nemzetközi humanitárius jog esetenkénti megsértése ellenére, az UNOSOM II. humanitárius intervencióként osztályozható.¹⁶⁰ Érdekes módon azonban a művelet ebbéli minősége hamarabb véget ért, mint ahogy azt a Biztonsági Tanács feloszlatta. Mint már jeleztem, az UNOSOM II. mandátumának 1994 februári módosítása nyomán a misszió békekikényszerítési karaktere megszűnt, és a hangsúly a humanitárius segítségnyújtásra, valamint a nemzeti újjáépítés elősegítésére helyeződött át. Ez a sajátos vonás egyúttal az időbeli proporcionális bizonyítékként is szolgál. Mindezek ismeretében tehát elmondható, hogy Szomáliában egymás után két, szorosan összekapcsolódó humanitárius intervenció ment végbe: 1992 decembere és 1993 májusa között egy többnemzetiségű erő, míg 1993 májusa és 1994 februárja között az ENSZ hajtott végre ilyen akciót.

5. Ruanda, 1994

1990-ben a ruandai tuzsi emigránsokból megalakult Ruandai Hazafias Front (***Front Patriotique Rwandais***, FPR) ugandai bázisokról kiinduló harcosai betörték Ruanda területére. A hutu származású Juvénal Habyarimana által vezetett kormány és a Paul Kagame tábornok irányítása alatt harcoló tuszik közötti ellenségeskedéseket az 1993. augusztus 5-én aláírt arushai békeszerződés zárta le. A széles alapokon nyugvó ideiglenes kormányzat létrehozását és az új választások megrendezését előírányzó megállapodás betartásának ellenőrzésére, az ENSZ Biztonsági Tanácsa október 5-én döntést hozott egy békefenntartó misszió helyszínre küldéséről (***United Nations Assistance Mission for Rwanda***, UNAMIR).¹⁶¹ Az arushai békeszerződés azonban nem tudta feledtetni a tuszik és a hutuk által kölcsönösen elszenvedett sérelmeket, ezért távolról sem jelentette a válság végleges lezárását. 1994. január 11-én Roméo Dallaire tábornok, a Ruandában állomásozó maroknyi ENSZ-erő parancsnoka egy, a Főtitkárságnak eljuttatott kódolt üzenetben azt állította, hogy informátora szerint a hutuk a

¹⁶⁰ Ez a megállapítás az UNOSOM II. mellett – ám annak keretein kívül működő – amerikai Gyorsreagálási Erőre is vonatkozik.

¹⁶¹ Ld. S.C. Res. 872, 3288th mtg., 5 October 1993, U.N. Doc. S/RES/872 (1993), para. 2-3. Ugyanezen határozat alapján az UNOMUR-t (***United Nations Observer Mission Uganda-Rwanda***) integrálták az újonnan létrehozott UNAMIR-ba. Ld. uo., para. 4.

tuszik kiirtását, valamint a belga békefenntartók meggyilkolását és elűzését tervezik, s ezért 36 órán belül megelőző akciót kíván foganatosítani. A riasztó hírek ellenére, a világszervezettől érkező válaszban a tábornokot arra utasították, hogy ne tegyen semmit, mivel a tervezett akció túlmenne a 872. számú biztonsági tanácsi határozatban foglalt mandátumon. Daillare ezért – a Főtitkárság tanácsára – mindössze Ruanda elnökét, valamint az amerikai, a belga és a francia nagykövetet tájékoztatta értesüléseiről.

1994. április 6-án este, a főváros, Kigali repülőtérének közelében lelőtték a Ruanda és Burundi elnökeit – Habyarimanát és a szintén hutu Cyprien Ntaryamirát – szállító repülőgépet. Az incidens körülményei tisztázatlanok, ám a legvalószínűbb feltételezés szerint a merényletet a tuszikkal való mindennemű együttműködést kizáró hutu szélsőségesek követték el. Erre utal az a körülmény is, hogy a két ország elnökei éppen az arushai békeszerződés végrehajtásáról szóló tanzániai tárgyalásokról voltak hazatérőben, amikor repülőgépük lezuhant. A szélsőséges hutu **Radio Mille Collines** sietve bejelentette, hogy Habyarimana elnök gépét a tuszi lázadók és az UNAMIR lötték le. A két vezető halálát követő órákban megkezdődött a tuszik és a mérsékelt hutuk gondosan eltervezett, válogatás nélküli lemészárlása. Az atrocitások indiszkriminatív jellegén mit sem változtat az a körülmény, hogy egyes személyek, személyi körök „kiemelt” célpontnak számítottak. Erre enged következtetni például az, hogy a fegyveresek gyakran egy lista vagy a rádióban bemondott nevek és címek alapján kutatták fel áldozataikat. A szisztematikus öldöklésben a hutu reguláris erők mellett, felfegyverzett fiatalok bandái, félkatonai alakulatok és a hutu milíciák (**Impuzamugambi**, **Interahamwe**) is részt vettek. Noha a hutu kormányzat milíciák fölött gyakorolt közvetlen irányítása egyértelműen nem bizonyítható¹⁶², az mindenesetre biztos, hogy céljaik azonosak voltak, és az sem kétséges, hogy a kormány semmit nem tett azok megfékezése érdekében. Másnap, április 7-én megkínózták és megölték Ruanda mérsékelt hutu miniszterelnökét, Agathe Uwilingiyimanát, valamint az őt védelmező tíz belga békefenntartót. Néhány nappal később Belgium, az Egyesült Államok és Franciaország egyaránt bezárta a Kigaliban működő követségét, és – még a képviselőteken dolgozó ruandai állampolgárokat is hátrahagyva – kimenekítette polgárait az országból. Belgium egyúttal kivonta erőit a ruandai békefenntartó misszióból is.

Az erőszak megdőböntő gyorsasággal terjedt. Április 29-ére a halálos áldozatok valószínűsíthető száma elérte a 200 ezret. Ugyanekkor – egyetlen nap leforgása alatt – mintegy negyedmillió hutu menekült az ismét támadásba lendülő FPR elől Tanzániába. (Kagame lázadó erői a hutuk által elkövetett atrocitásokra válaszul új offenzívát indítottak.) A többnyire különös kegyetlenséggel és a legkülönbébb eszközökkel – fegyverekkel, machetékkel, pangákkal, hegyes karókkal vagy kövekkel – elkövetett gyilkosságokon kívül, számtalan embert kínoztak meg, valamint nők és leánygyermek ezrei esetek a szexuális erőszak különböző formáinak áldozatául. A békefenntartókat is fenyegető veszély, illetve az őket érő támadások hatására, a Biztonsági Tanács, április 21-én mindössze kétszázhetven ghánai nemzetiségű katonára csökkentette a Ruandában állomásozó ENSZ-erők létszámát.¹⁶³ A hónap végén a Tanács elfogadott még egy határozatot, melyben ugyan elítélte a gyilkosságokat, de feltűnően kerülte a „népirtás” kifejezés alkalmazását.

Május elején megkezdődtek a viták az ENSZ-ben az UNAMIR létszámának újbóli felemeléséről, ám az Egyesült Államok a javasolt ötezer-ötszáz fővel szemben, egy kisebb kontingens felállítását szorgalmazta, és minden tőle telhetőt megtett a békefenntartók telepítésének halogatása érdekében.¹⁶⁴ A Biztonsági Tanács május 17-én elfogadott, 918.

¹⁶² Ld. MURPHY, *id. mű.* 243-244.o. (428. lábjegyzet)

¹⁶³ Ld. S.C. Res. 912, 3368th mtg., 21 April 1994, U.N. Doc. S/RES/912 (1994), para. 8.

¹⁶⁴ Így például, a későbbiekben Washington vonakodott az ENSZ rendelkezésére bocsátani a kért ötven páncélozott harci járművet (végül 15 millió dollárt követelt azokért), és megtagadta az uszító propagandát sugárzó **Radio Mille Collines** adásának zavarását is, mondván az túl költséges lenne.

számú határozata végül mégis engedélyezte az UNAMIR létszámának felemelését, és mandátumát egyes humanitárius jellegű tevékenységek ellátására is kiterjesztette, ide értve a veszélyben levő civilek és menekültek védelmét, a „biztonságos humanitárius övezetek” létesítését és fenntartását és a humanitárius segély biztosítását. A Tanács egyúttal „elismerte”, hogy a békefenntartóknak önvédelemből cselekedhetnek azon személyekkel vagy csoportokkal szemben, akik a védett helyeket és személyeket, illetve a humanitárius segítségnyújtásban résztvevő személyeket vagy eszközöket fenyegetik. A határozatban továbbá megállapítást nyert, hogy a ruandai válság „veszélyezteti a térség békéjét és biztonságát”, melynek hatására a Biztonsági Tanács – az Alapokmány VII. fejezete alapján eljárva – átfogó fegyverembargót rendelt el Ruandával szemben.¹⁶⁵ Figyelemreméltó, hogy a látszólag egyértelmű minősítés ellenére, a Tanács még mindig nem mondta ki, hogy a tuszik lemészárlása népirtást valósít meg.

A június 8-án elfogadott, 925. számú határozatban, a Biztonsági Tanács megerősítette az UNAMIR létszámának és mandátumának kiterjesztéséről szóló döntését, de egyúttal leszögezte: a békefenntartók szerepe nem az, hogy „ütközőerőként” tevékenykedjenek a két fél között. A határozat további fontos vonása, hogy első ízben alkalmazta a „népirtás” kifejezést. E lépés értékét azonban némiképp csökkentti, hogy a Tanács nem a hutu atrocitások egészére nézve foglalt így állást, hanem csak azt mondta ki, hogy Ruandában a jelentések szerint „népirtó cselekmények” elkövetésére került sor, és ez a bűncselekmény a nemzetközi jog alapján büntetendő.¹⁶⁶ Ekkorra az áldozatok száma meghaladta a félmilliót, és az országban mintegy másfélmillió belső menekültet fenyegettek a járványok és az éhezés. Ugyanekkor, tuszi katonák megtámadtak egy Kabgayiban fekvő, harmincnyolcezer főnek menedéket nyújtó egyházi létesítményt, és megölték többek között Kigali érsekét, két püspököt és tíz papot.¹⁶⁷

Az előrenyomuló tuszi lázadók elől a hutuk az ország Zairével határos, nyugati vidékére vonultak vissza. A válság folyamatos elmélyülése ellenére, az ENSZ késlekedett az afrikai katonákból álló békefenntartó erő felállításával, ezért Alain Juppé francia külügyminiszter június 15-én bejelentette: országa kész beavatkozni Ruandában, hogy megmentse a lakosság kiirtással fenyegetett csoportjait. A látszólag önzetlen francia ajánlat azonban mérsékelt lelkesedést váltott ki a nemzetközi szinten, lévén Párizs köztudottan hutubarát politikát folytatott; korábban jelentős szerepet vállalt a hutu kormányerők kiképzésében, és az 1990-es évek elején az ő oldalukon harcolt a tuszi lázadók ellen. Nem is beszélve arról, hogy a néhai Habyarimana elnök François Mitterrand francia államfő közeli barátja volt, és még az április 6-án lelőtt repülőgépét is a francia állam ajándékként kapta. Megalapozottnak tűnt tehát a gyanú, hogy Franciaország hirtelen jött ajánlata a tuszik látványos előretörésének és a hutuk kilátástalan helyzetének köszönhető. Ennek megfelelően, a tuszi lázadók visszautasították a javaslatot. A francia vezetés természetesen tagadta a vádakát, és a majdani akció tisztán humanitárius, részrehajlástól mentes jellegét hangsúlyozta. Június 21-ére befejeződött a francia egységek felvonultatása a Közép-afrikai Köztársaságban és Zairében, ám Párizs mindenképpen maga mögött akarta tudni a Biztonsági Tanács támogatását. (Burundi, Tanzánia és Uganda nem engedélyezte területének igénybe vételét az akcióhoz.) A felhatalmazás nem váratott sokáig magára. Másnap, június 22-én, a Biztonsági Tanács elfogadta a 929. számú határozatát, melyben – az Alapokmány VII. fejezete alapján – felhatalmazást adott a tagállamoknak, hogy az UNAMIR megerősítéséig, Ruanda területén, nemzeti irányítás alatt, egy ideiglenes (legfeljebb két hónapig tartó) és részrehajlástól mentes műveletet hajtsanak végre, melynek elsődleges célkitűzése a menekültek és a polgári lakosság

¹⁶⁵ Ld. S.C. Res. 918, 3377th mtg., 17 May 1994, U.N. Doc. S/RES/918 (1994), preamble, para. 3-4, 13.

¹⁶⁶ Ld. S.C. Res. 925, 3388th mtg., 8 June 1994, U.N. Doc. S/RES/925 (1994), preamble, para. 2-5.

¹⁶⁷ Az eset előzményeihez tartozik, hogy a Vatikán már május végén kérte a létesítmény biztonsági övezetté nyilvánítását, ám az ENSZ nem reagált a megkeresésre. Ld. MURPHY, *id. mű.* 246-247.o.

védelve.¹⁶⁸ A Tanács e lépését a ruandai válság „egyedülálló” karakterével indokolta, és megerősítette, hogy az veszélyezteti a térség békéjét és biztonságát.¹⁶⁹

Az **Operation Turquoise** június 23-án vette kezdetét, amikor a francia csapatok – akikhez nem sokkal később szenegáli egységek is csatlakoztak – benyomultak Ruanda nyugati részébe. Tevékenységük a továbbiakban is erre a régióra korlátozódott, ám ott többé-kevésbé részrehajlástól mentesen végezték feladatukat. Így például lefegyverezték a milíciákat, biztosították a humanitárius segílyt, valamint egyaránt felléptek a hutu és a tuszi lakosság védelmében, melynek során több ízben fegyveres összeütközésbe keveredtek. Július 4-én a tuszi lázadók bevették Kigalit. Meg sem várva az ENSZ általi felhatalmazást, a francia csapatok válaszul az ország délnyugati részében létrehoztak egy „biztonsági övezetet”, ami az elkövetkező hetek folyamán, a tuszik elől menekülő több százezer hutunak – köztük a népirtásért közvetlen felelősséggel tartozó személyeknek – nyújtott menedéket. Az övezet ellenére, július közepén közel egymillió hutu menekült Zairébe, ám életüket sokan még így sem tudták megmenteni. A táborokba zsúfolt menekülteket ugyanis nem sokkal később kolera tizedelte meg, és naponta több ezren estek a járvány áldozatául. Július 19-én az FPR tűzszünetet hirdetett, és bejelentette az utóbb nemzetközileg is elismert nemzeti egységkormány megalakulását, melyben mind az elnök, mind a miniszterelnök hutu származású személy volt. Augusztus 22-ére a francia erők kivonultak az országból – helyüket a főként etiópiai katonákból álló ENSZ-erők foglalták el.¹⁷⁰

A ruandai jogsértések – az ICTR Statútumának megfelelően – három gyűjtőkategóriába sorolhatók: népirtás, emberiség elleni bűncselekmények, valamint az 1949. évi genfi egyezmények közös 3. cikke, és az 1977. évi II. jegyzőkönyv súlyos megsértései.¹⁷¹ A szisztematikus és kiterjedt atrocitások leggyakoribb megnyilvánulási formái az élethez való jog, a testi és szellemi integritáshoz való jog, a kínzás, az embertelen vagy lealacsonyító bánásmód tilalmának, valamint a diszkrimináció tilalmának megsértései voltak. Mindezek mellett számottevő volt az emberrablás, az önkényes letartóztatás és fogva tartás, illetve a tulajdon önkényes elpusztításának aránya. Több ízben támadás érte az országban tevékenykedő békefenntartókat és a humanitárius segítségnyújtásban résztvevő személyeket is.¹⁷² A konfliktus óriási menekülthullámot idézett elő. 1994 augusztusára már több mint kétmillió – többségében hutu – menekült tartózkodott a szomszédos országok területén. A jelzett időpontig Zairében 1,2 millióan, Tanzániában 580 ezren, Burundiban 270 ezren, míg Ugandában tízezren leltek menedékre, ám ezek a számok az év végéig tovább emelkedtek.¹⁷³

A röviden csak népirtásként minősített ruandai válság mértékét illetően megoszlanak a vélemények. Legkevesebb félmillió, de egyes források szerint 800 ezer ruandai veszítette életét az áprilistól júliusig tartó időszakban – ez a szám azonban magában foglalja azokat az áldozatokat is, akik nem a genocídium közvetlen következményeként haltak meg. A tuszik halálozási aránya a becslések szerint 77 százalékos volt, azaz a hozzávetőlegesen 657 ezer tusziból 507 ezret öltek meg. A népirtás e szegmensének pontos megismerését nagyban megnehezíti a korábbi népszámlálási adatok pontatlansága, a vegyes házasságok relatíve magas száma, valamint a tuszik és a hutuk közötti számos hasonlóság. Az FPR által elkövetett atrocitások nyomán legalább huszonötezer, legfeljebb hatvanezer ember veszítette életét.¹⁷⁴

¹⁶⁸ Ld. S.C. Res. 929, 3392nd mtg., 22 June 1994, U.N. Doc. S/RES/929 (1994), para. 2-4.

¹⁶⁹ Ld. uo., preamble

¹⁷⁰ November 8-án, a Biztonsági Tanács, a jugoszláviai válság idején kialakult „mintát” követve, elhatározta az ICTR létrehozását. Ld. S.C. Res. 955, 3453rd mtg., 8 November 1994, U.N. Doc. S/RES/955 (1994). Előzményeként ld. S.C. Res. 935, 3400th mtg., 1 July 1994, U.N. Doc. S/RES/935 (1994)

¹⁷¹ Ld. Ruandai Nemzetközi Törvényszék Alapokmánya, 2-4. cikk

¹⁷² Ld. G.A. Res. 49/206, 94th plen. mtg., 23 December 1994, U.N. Doc. A/RES/49/206, preamble, 2-3, 7.

¹⁷³ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 246, 250-251.o. Éves lebontásban ld. uo. 315.o.

¹⁷⁴ A halálos áldozatokra vonatkozó adatok a **Human Rights Watch** következő jelentésében olvashatók: Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda (March 1999)

Jóval kevesebb adat áll rendelkezésre a tekintetben, hogy hány fő vett tevőlegesen részt a népirtásban. Tekintve, hogy a ruandai belső bíróságok előtt, a népirtással összefüggésben folyó eljárások kapcsán, több mint százezer vádlott vár – rendszerint embertelen fogva tartási körülmények között – ügyének elbírálására¹⁷⁵, valószínűsíthető, hogy a tényleges közreműködők száma meglehetősen magas volt. A rádióból áradó gyűlöletkeltő propaganda, valamint a hutuk által korábban elszenvedett sérelmek nyomán előálló tömeghisztéria ismeretében ez aligha meglepő következtetés.

Értékelés. A népirtás körülményeinek ismeretében, úgy vélem, nem igényel különösebb bizonyítást, hogy a ruandai események súlya elérte és jelentősen túlszárnyalta a humanitárius intervenció alapja kapcsán megállapított minimális szintet. Alapjában véve, hasonlóan zökkenőmentes feladatnak tűnik az erőszak megfékezése érdekében végrehajtott nemzetközi – ám a gyakorlatban lényegében francia – katonai akció humanitárius intervencióként való értékelése is, bár egyes tényezők bővebb kifejtést igényelnek. Az, hogy a beavatkozás *ultima ratio* jelleget öltött, az UNAMIR-rel kapcsolatos biztonsági tanácsi tevékenység, illetőleg az elrendelt fegyverembargó fényében igazolható. A ruandai eset egyik sajátossága azonban az, hogy még eme előzmények – azaz az *ultima ratio* karakter – hiánya sem lenne kizáró ok a minősítés tekintetében: a népirtással járó erőszakhullám ugyanis olyan gyorsan terjedt, hogy a fegyveres erő alkalmazását megelőző minden egyéb intézkedés utólag, különösképpen a közvélemény számára, felesleges időhúzásnak tűnt. A hadművelet proporionalitásával összefüggésben sem adódnak kételyek, hiszen az a siker eléréséhez feltétlenül szükséges mértékű erőszak alkalmazásával, szigorúan meghatározott időbeli keretek között ment végbe. Kiemelendő, hogy az akció tartamát maga a Biztonsági Tanács határozta meg, és ugyanez a főszerv állapította meg annak elsődleges célkitűzéseit is, melyek mindegyike megfelel a humanitárius intervencióval szemben támasztott követelményeknek. Tekintve, hogy az említett feltételek előírásával párhuzamosan, a Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazást is biztosított az akció végrehajtására hajlandó államok részére, a ruandai intervenció jogszerű cselekvés volt.

A hadműveletnek mindössze egyetlen paramétere szól a humanitárius intervencióként való minősítés ellen. Jóllehet a Biztonsági Tanács felhatalmazást adó határozata kimondottan megkövetelte a művelet részrehajlástól mentes kivitelezését, eme igény teljesítése már a kezdetektől fogva legalábbis kérdéses volt. Mint említettem, Franciaország kiemelkedően jó és szoros kapcsolatokat ápolt a néhai Habyarimana elnökkel és általában a hutukkal, sőt aktívan támogatta azok tuszik ellen vívott harcát. Eleve fennállt tehát a részrehajlás veszélye, amit tovább erősített az a körülmény, hogy Párizs csak akkor jelezte beavatkozási hajlandóságát, amikor a hutu csapatok ellenállása végképp megtört az FPR nyomása alatt. A félelmek beigazolódnak látszottak azzal, hogy a francia katonák csak Ruanda nyugati-délnyugati területeire vonultak be – ami önmagában véve nem lett volna probléma –, ám ez éppen az a térség volt, ahol a tuszik bosszúja elől menekülő hutuk százezrei tartózkodtak. A későbbiekben felállított biztonsági övezet is inkább e népcsoport védelmét szolgálta, semmint a tuszikét.

Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon melyik népcsoport volt az akció valódi kedvezményezettje: a tuszik vagy a hutuk? A kézenfekvőnek tűnő, tuszik mellett szóló válasz érvényét azonban nagyban megkérdőjelezi az a feltevés, miszerint a népirtásnak nem a francia beavatkozás, hanem az FPR előrenyomulása és gyors katonai győzelme vetett véget. Némi szkepticizmussal szemlélve arra a következtetésre juthatunk, hogy az intervenció már csak megkésített időzítése folytán sem lehetett alkalmas a hutu fegyveresek ámokfutásának

¹⁷⁵ A ruandai hatóságok három esztendő leforgása alatt, mintegy 120 ezer hutut tartóztattak le e bűncselekmény elkövetésének vádjával. Súlyos igazságszolgáltatási dilemmát okoz azonban az a körülmény, hogy míg az ICTR a főbűnösöket legfeljebb életfogytig tartó szabadságvesztéssel sújthatja, addig a ruandai belső bíróságok széles körben alkalmazzák a halálbüntetést a népirtás „egyszerű” résztvevőivel szemben.

megállítására. Ez esetben az akció alighanem a hutuk javára változtatott a helyzeten, hiszen nyilván százezreket mentett meg a tuszik bosszújától (ami így is több tízezer ember életét követelte). Persze az sem kizárt, hogy a külföldi fellépés mindkét népcsoport számára jótékony hatással bírt, noha az előnyök a kölcsönösen elszenvedett atrocitások aránytalansága miatt, szükségszerűen egyenlőtlennek tűnnek. Konkrétan, az intervenciók erői kevesebb tuszt tudtak megmenteni, mint ahány hutut. Ez is egy lehetséges magyarázat, amit ráadásul az is alátámaszt, hogy a francia csapatok az ellenőrzésük alá vont területen valóban pártatlanul végezték el a Biztonsági Tanács által rájuk osztott feladatokat. (Roppant érdekes, hogy a felhatalmazást biztosító határozatban a védelemre szoruló személyi kör felsorolása – gyanítva, hogy az egyfajta fontossági sorrendet is tükröz – a következőképpen nézett ki: „belső menekültek, menekültek és polgári személyek”.¹⁷⁶ Mivel a belső menekültek túlnyomó többsége hutu volt, a franciák mondhatni „szó szerint” eleget tettek a tanácsi megbízatásnak.)

Még a részrehajlással kapcsolatos vádak fényében sem tartom valószínűnek, hogy a beavatkozás során sérelem érte az ország népének belső önrendelkezési jogát. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az, hogy az FPR győzelmét követően létrejött új vezetésben mind az elnök, mind a miniszterelnök hutu származású politikus volt. Mindent egybevetve, a ruandai beavatkozás – a sajátos francia érdekek észben tartása mellett – alappal tekinthető humanitárius intervenciónak. Érdekes módon – noha erről gyakorlatilag soha nem esik szó – a népirtás korai szakaszában még úgy tűnt, hogy az UNAMIR fogja elvégezni a válság kezelésével összefüggő feladatokat. Május 17-én a Biztonsági Tanács a misszió mandátumát kiterjesztette a civilek és a menekültek védelmére, valamint a biztonságos humanitárius övezetek létesítésére és fenntartására. Ezzel egyidejűleg megnövelte annak létszámát, és elismerte, hogy a kékszakosok – igaz csak önvédelemből – felléphetnek az ellenséges magatartást tanúsító személyek vagy csoportok ellen. A szóban forgó, 918. számú határozat releváns, első része – a fegyverembargóról rendelkező második résszel ellentétben – ugyan nem az Alapokmány VII. fejezetén alapult (nyilván az UNAMIR békefenntartói jellege okán), mindazonáltal a Tanács megtette az első lépést a misszió humanitárius intervencióra való felhatalmazása felé. A folyamat kiteljesítése azonban a nemzetközi közösség vonakodása miatt elakadt, s így előtérbe került a nemzeti irányítás alatt végrehajtandó beavatkozás alternatívája.

6. Haiti, 1994

A Duvalier-család diktatúráját követő négy évben egymást érték a puccsok Haitin, ám az ország – paradox módon – lassan megindult a demokratizálódás útján. Az 1990 decemberében, nemzetközi megfigyelők jelenlétében megtartott választásokon egy liberális gondolkodású római katolikus pap, Jean-Bertrand Aristide a szavazatok mintegy 70 százalékat megszerezve, nagyarányú győzelmet aratott. Aristide 1991. február 7-én foglalta el hivatalát, ám elnökségének ugyanezen év szeptember 30-án katonai puccs vetett véget. Az erőszakos hatalomátvétel élén a hadsereg és a rendőrség vezetői – Raoul Cédras és Michel François tábornokok – álltak. A katonai kormányzat elől Aristide az Egyesült Államokba menekült. Októberben az AÁSZ – az 1080. számú közgyűlési határozatban foglalt eljárás¹⁷⁷

¹⁷⁶ S.C. Res. 929, 3392nd mtg., 22 June 1994, U.N. Doc. S/RES/929 (1994), para. 2.

¹⁷⁷ A határozat felhatalmazza a szervezet Főtitkárát az Állandó Tanács (*Permanent Council*) összehívására, amennyiben bármelyik tagállamban, a demokratikus politikai intézmények működését vagy a demokratikusan megválasztott kormányzat munkáját hirtelen jött és rendellenes események zavarják meg. Az Állandó Tanács ezt követően megvizsgálja a helyzetet és dönt a külügyminiszteri *ad hoc* ülésének vagy a Közgyűlés rendkívüli ülésszakának összehívásáról. Mindennek tíz napon belül kell lezajlania. A külügyminiszterek *ad hoc* ülésének, illetve a Közgyűlés rendkívüli ülésszakának célja, hogy a tagállamok „kollektíven megvizsgálják az eseményeket, és az Alapokmánnyal és a nemzetközi joggal összhangban, meghozzanak minden olyan döntést, amit megfelelőnek találnak”. (Az Alapokmány jelen esetben az AÁSZ-t létrehozó nemzetközi szerződésre, az

alapján összehívott – **ad hoc** külügyminiszteri tanácsa ajánlást tett a tagállamoknak gazdasági szankciók bevezetésére Haitival szemben.¹⁷⁸ A regionális kereskedelmi embargó nyomán felszökött az élelmiszer és az üzemanyag ára, a haiti gazdaság pedig az összeomlás szélére sodródott. Ennek ellenére az intézkedések vajmi kevés hatást gyakoroltak a katonai vezetésre. Az éhezés, illetve az erőszakszervezetek és az irreguláris fegyveresek által elkövetett kegyetlenkedések elől egyre többen menekültek el az országból. Mivel a menekülők zöme az Egyesült Államok felé vette az irányt, idősebb George Bush amerikai elnök 1992. május 24-én bejelentette, hogy a parti őrség meg fogja akadályozni a „csónakos emberek” amerikai területre lépését, és járműveiket akár erőszakkal is vissza fogja fordítani.

1993 közepéig a haiti válság kezelésével elsősorban az ENSZ Közgyűlése és az AÁSZ foglalkozott. Így például, 1993. április 20-án a Közgyűlés határozatot hozott egy közös ENSZ-AÁSZ misszió – a Haiti Nemzetközi Polgári Misszió (**Mission Civile Internationale en Haïti**, MICIVIH) – kiküldéséről, melynek fő feladata az emberi jogi helyzet feltérképezése és figyelemmel kísérése volt.¹⁷⁹ A Biztonsági Tanács bevonása csak a Clinton-adminisztráció hivatalba lépését követően vette kezdetét. Ennek első jele a február 26-i nyilatkozat volt, melyben a Tanács aggodalmának adott hangot a Haitin uralkodó „humanitárius válság” kapcsán, ami egyre inkább veszélyt jelentett a nemzetközi békére és biztonságra.¹⁸⁰ Az első érdemi intézkedések meghozatalához mindazonáltal a **de iure** haiti kormány hivatalos felkérésére volt szükség. Az ország állandó ENSZ-képviselője június 7-én, levélben kérte a Tanácsot – az AÁSZ által is javasolt – „egyetemes és kötelező kereskedelmi embargó” elrendelésére.¹⁸¹ A levél nyomán a Tanács, egy június 16-án elfogadott – VII. fejezet szerinti – határozatában átfogó kereskedelmi embargót rendelt el Haitival szemben. Az egy héttel később hatálybalépő rendelkezések értelmében minden államnak tartózkodnia kellett az olaj és az olajipari termékek, valamint a fegyverek, a lőszer, a katonai járművek és felszerelések, a rendőri felszerelések, illetve a pótalkatrészek Haitira történő eladásától vagy szállításától. Kivételt csak a „humanitárius szükségletek” kielégítéséhez elengedhetetlen, külön engedélyezett termékek (pl. gáz a főzéshez) képeztek. Az államok kötelesek voltak továbbá befagyasztani a haiti kormány és a **de facto** hatóságok területükön található vagyonát.¹⁸² A Tanács egyúttal kimondta, hogy a „helyzet folytatódása veszélyezteti a nemzetközi békét és biztonságot a térségben”.¹⁸³

Július elején úgy tűnt, hogy a válság belátható időn belül, békés úton rendezhető. Aristide és Cédras július 3-án, Governors Island-en elfogadták az ENSZ által előterjesztett rendezési tervet.¹⁸⁴ A megállapodás értelmében Aristide október 30-ig visszatérhet Haitira, ahol újból össze kell hívni a parlamentet, és ki kell nevezni az új miniszterelnököt. Az elnök hazatérését megelőzően Cédrasnak és a katonai kormányzat vezetőinek le kell mondaniuk, melynek fejében politikai amnesztiában részesülnek – ez azonban nem biztosítana számukra mentességet a büntetőjogi felelősségre vonás alól. Az ENSZ szakemberekkel segítené az országban uralkodó állapotok normalizálását, közreműködne a független hadsereg és a rendőrség kiképzésében, valamint jelentős segélyekkel járulna hozzá az újjáépítéshez. A terv

1948. évi bogotai chartára utal.) Ld. O.A.S. Doc. AG/RES.1080 (XXI-O/91), 5th plen. sess., 5 June 1991, para. 1-2.

¹⁷⁸ Ld. O.A.S. Doc. MRE/RES.1/91, 3 October 1991, para. 5-9.; O.A.S. Doc. MRE/RES.2/91, 8 October 1991, para. I. 4. A következő évben, a szankciók megerősítését és azok körének kiterjesztését ld. O.A.S. Doc. MRE/RES.3/92, 17 May 1992, para. 1, 4-5.; O.A.S. Doc. MRE/RES.4/92, 13 December 1992, para. 1-2.

¹⁷⁹ Ld. O.A.S. Doc. MRE/RES.2/91, 8 October 1991, para. II. 1.; G.A. Res. 47/20B, 100th plen. mtg., 20 April 1993, U.N. Doc. A/RES/47/20B, para. 1-3.

¹⁸⁰ Ld. Note by the President of the Security Council, 26 February 1993, U.N. Doc. S/25344

¹⁸¹ Ld. Letter from the Permanent Representative of Haiti to the President of the Security Council, 7 June 1993, U.N. Doc. S/25958

¹⁸² Ld. S.C. Res. 841, 3238th mtg., 16 June 1993, U.N. Doc. S/RES/841 (1993), para. 3, 5-8.

¹⁸³ Uo., preamble

¹⁸⁴ Ld. Report of the Secretary-General, 12 July 1993, U.N. Doc. S/26063, Annex

egyes elemei rövidesen valóra váltak. Összeült a parlament, és Aristide kinevezte az új miniszterelnököt, Robert Malvalt. A biztató fejlemények hatására a Biztonsági Tanács felfüggesztette a június 16-án elrendelt gazdasági szankciókat¹⁸⁵, majd nem sokkal később hozzájárult az UNMIH (*United Nations Mission in Haiti*) előőrsének helyszínre küldéséhez.¹⁸⁶ A Tanács döntése értelmében az UNMIH mandátuma hat hónapra szólt, ám annak indokoltságát hetvenöt nap után – a fejlemények fényében – felül kellett vizsgálni. A katonai és a civil békefenntartók határozatban előírányzott tevékenysége lényegében megegyezett a Governors Island-i megállapodásban foglaltakkal: iránymutatások nyújtása és kiképzési feladatok elvégzése a haiti rendőrség és a hadsereg számára, valamint különböző projektek megvalósítása.¹⁸⁷

Október folyamán a válság újabb fordulatot vett. Amikor a *U.S.S. Harlan County* nevű hajó – fedélzetén amerikai és kanadai békefenntartókkal – megkísérelt kikötni Port-au-Prince-ben, fegyveresek támadtak rá. Mivel sem a jármű, sem a szállított csapatok nem voltak felkészülve a harcra, Washington másnap hazarendelte a hajót. Az események hatására a Biztonsági Tanács október 13-án – október 18. éjféli hatállyal – ismét életbe léptette a gazdasági szankciókat és megállapította, hogy a Governors Island-i megállapodás nemteljesítése veszélyezteti a térség békéjét és biztonságát. A korábbiaktól eltérően azonban engedélyezte, hogy Aristide elnök vagy Malval miniszterelnök hozzáférjen a befagyasztott anyagi forrásokhoz.¹⁸⁸ A következő napon – az erőszak újbóli fellángolását jelezve – Haitin megölték Aristide igazságügyi miniszterét, François Guy Malaryt. Október 16-án a Biztonsági Tanács, Aristide elnök kifejezett kérésére tovább szigorított a szankciókon, és az Alapokmány VII. és VIII. fejezete alapján eljárva engedélyezte, hogy a Haiti *de iure* kormányával együttműködő államok egyénileg, illetve regionális szervezetek vagy megállapodások keretében cselekedve, szükség esetén megállítsák a Haiti felé tartó vízi járműveket, átvizsgálják rakományukat és ellenőrizzék úticéljukat.¹⁸⁹ Mivel Aristide elnök a Governors Island-i megállapodásban foglalt október 30-i határidő lejártát követően sem térhetett haza, amerikai, argentin, brit, francia és kanadai haditengerészeti egységek érkeztek Haiti térségébe, hogy kikényszerítsék az embargó betartását. A hadihajók ezt követően több ízben figyelmeztető lövéseket is leadtak a kényszerintézkedéseket gyaníthatóan megszegő járművekre.

Az 1994 májusáig tartó időszakban a válság békés rendezésének esélye egyre távolabbivá vált. Lemondott Robert Malval miniszterelnök, a javasolt politikai megoldás pedig megbukott a felek – köztük Aristide – ellenállásán. Az Egyesült Államok kilátásba helyezte a szankciók további megszigorítását, és májusban felmerült a fegyveres beavatkozás lehetősége is. Május 6-án a Biztonsági Tanács további kényszerintézkedéseket rendelt el a *de facto* haiti hatóságok ellen. A szankciók köre kiegészült a fel- és leszállási, valamint az átrepülési tilalommal, ami azonban nem vonatkozott a menetrend szerint közlekedő személyszállító járatokra, valamint azon repülőgépekre, amelyek le- vagy felszállását, illetve átrepülését humanitárius vagy egyéb megfontolások alapján engedélyezték. Minden államnak tartózkodnia kellett továbbá a puccs vezetőinek, a katonai kormányzat tagjainak, a haiti katonaság és rendőrség tagjainak, valamint a fegyveres erők által foglalkoztatott személyeknek, illetve mindezen egyének közvetlen családtagjaiknak befogadásától. Végezetül, a Tanács megerősítette és részben kiterjesztette a korábbiakban elrendelt pénzügyi és gazdasági kényszerintézkedéseket, melyek alól kivételt kizárólag az orvosi és élelmiszer-

¹⁸⁵ Ld. S.C. Res. 861, 3271st mtg., 27 August 1993, U.N. Doc. S/RES/861 (1993), para. 1. (Hasonlóképpen járt el az AÁSZ is.)

¹⁸⁶ Ld. S.C. Res. 862, 3272nd mtg., 31 August 1993, U.N. Doc. S/RES/862 (1993), para. 2.

¹⁸⁷ Ld. S.C. Res. 867, 3282nd mtg., 23 September 1993, U.N. Doc. S/RES/867 (1993), para. 1-4.

¹⁸⁸ Ld. S.C. Res. 873, 3291st mtg., 13 October 1993, U.N. Doc. S/RES/873 (1993), preamble, para. 1-2.

¹⁸⁹ Ld. S.C. Res. 875, 3293rd mtg., 16 October 1993, U.N. Doc. S/RES/875 (1993), para. 1.

szállítmányok, valamint az információ szabad áramlásához szükséges termékek jelentettek. A szankciók betartatása érdekében, a Biztonsági Tanács – a VII. fejezet mellett, a VIII. fejezet alapján is cselekedve – felhívta a tagállamokat minden szükséges intézkedés megtételére, amivel elsősorban a tengeri blokád fenntartását kívánta biztosítani.¹⁹⁰

A nyár folyamán jelentős fordulatot vett Washington menekültekkel szembeni politikája. Noha a „csónakos embereket” továbbra sem engedték be az Egyesült Államok területére, immár eltekintettek erőszakos hazairányításuktól. Egyfajta köztes megoldásként, a parti őrség által felvett menekülteket eleinte – a menekült-elismerési eljárás lefolytatása végett – a térségben horgonyzó **U.S.S. Comfort** nevű hajóra vitték. Miután a hajó elérte kapacitásának határát, minden menekültöt a Guantánamo Bay-i támaszponton szállásoltak el. Júliusban a haiti katonai kormányzat távozásra szólította fel a MICIVIH országban tartózkodó megfigyelőit, amivel jelentősen megnőtt az esélye a válság katonai úton történő rendezésének.¹⁹¹ Július 31-én a Biztonsági Tanács elfogadta a 940. számú határozatát, melyben – a VII. fejezet alapján – felhatalmazást adott a tagállamoknak egy egységes irányítás alatt álló, többnemzetiségű fegyveres erő (**Multinational Force in Haiti**, MNF) létrehozására, ami „minden szükséges eszközzel” előmozdíthatja a katonai kormányzat távozását, Aristide elnök hazatérését, valamint a Governors Island-i megállapodás végrehajtásához nélkülözhetetlen biztonságos és stabil környezet megteremtését. A határozat értelmében az MNF felhatalmazása a helyzet normalizálódásával lejár, és funkcióit a megnövelt létszámú, és ennek megfelelően kibővített mandátummal ellátott UNMIH veszi át. A Tanács egyúttal előírta, hogy az UNMIH előőrse, többek között, a nemzetközi intervenciók erők tevékenységét is figyelemmel fogja kísérni.¹⁹²

Augusztusban megkezdődtek a beavatkozás előkészületei, jóllehet annak szükségességét a térség több államán kívül, az amerikai Kongresszus és a közvélemény is hevesen vitatta. Mivel a tanácsi felhatalmazás egy többnemzetiségű erő létrehozásáról rendelkezett, az Egyesült Államok tízezres nagyságrendű intervenciók kontingensét további huszonnyolc állam – jobbára jelképes – hozzájárulása egészítette ki. Bill Clinton amerikai elnök szeptember közepén, közvetlenül a beavatkozás előtt Haitira küldte Jimmy Carter volt amerikai elnököt, hogy még egy esélyt adjon a katonai kormányzatnak a válság békés rendezésére. Carter küldetése az utolsó pillanatban ugyan, de eredményesen zárult, így Clinton elnök visszahívta a már levegőben tartózkodó amerikai katonai repülőgépeket. Másnap, szeptember 19-én megkezdődött a zömében amerikai nemzetiségű erők helyszínre szállítása (**Operation Uphold Democracy**), ami – néhány incidenstől eltekintve – akadálytalanul és vérontás nélkül zajlott le. Október elején a katonai vezetés elhagyta az országot. Michel François a Dominikai Köztársaságba, Raoul Cédras pedig, a vezérkari főnök Philippe Biamby tábornok társaságában, Panamába menekült a várható felelősségre vonás elől. Mivel a külföldi csapatok jelenléte nagyban hozzájárult a helyzet mielőbbi normalizálódásához, Aristide elnök – több mint hároméves kényszerű távollét után – már 1994. október 15-én hazatérhetett. Az MNF haiti jelenléte azonban hivatalosan csak 1995. március 31-én ért véget, amikor a többnemzetiségű erő – a Biztonsági Tanács 975. számú határozata alapján¹⁹³ – átadta a parancsnokságot az UNMIH-nek. Az ENSZ mintegy hatezer katonát és kilencszáz rendőrt számláló békefenntartó missziója 1996 júniusáig maradt az országban.

A **de facto** haiti rezsim által elkövetett emberi jogi jogsértések volumene messze elmaradt a humanitárius intervenció hidegháború utáni gyakorlata terén tapasztalható atrocitásokétól. Noha a válság három esztendeig tartott, jóval kevesebb áldozatot követelt,

¹⁹⁰ Ld. S.C. Res. 917, 3376th mtg., 6 May 1994, U.N. Doc. S/RES/917 (1994), para. 2-11.

¹⁹¹ Vö. Statement by the President of the Security Council, 12 July 1994, U.N. Doc. S/PRST/1994/32

¹⁹² Ld. S.C. Res. 940, 3413th mtg., 31 July 1994, U.N. Doc. S/RES/940 (1994), para. 4-11.

¹⁹³ Ld. S.C. Res. 975, 3496th mtg., 30 January 1995, U.N. Doc. S/RES/975 (1995), para. 5-9.

mint a korábbiakban ismertetett – és olykor gyorsabb lefolyású – konfliktusok. Az emberi jogok súlyos és tömeges megsértése Haitin elsősorban azonnali és önkényes kivégzések, a személyek erőszakos eltüntetése, kínzás és erőszakos közösülés, valamint önkényes házkutatások, letartóztatások és fogva tartás formájában jelentkezett. Súlyos sérelem érte továbbá a mozgás, a véleménynyilvánítás, a gyülekezés és az egyesülés szabadságát, ami részben az Aristide elnök hazatérését követelő tömegtüntetések szétverése útján valósult meg. A jogsértések túlnyomó részét – ide értve az erőszakos közösülést is – politikai indíttatásból, a **de facto** hatalom érdekeivel ellentétes politikai véleményt képviselő személyi kör tagjainak sérelmére követték el. A gazdasági szankciók eredményeként összeomló haiti gazdaság ugyanakkor a teljes lakosságot érintette. Több tízezer ember szenvedett alultápláltságtól, és az éhezés hatására megnőtt a gyermekhaladóság. Jóllehet az embargó nem vonatkozott a humanitárius célú szállítmányokra, azok az esetek jelentős részében nem jutottak el a rászorulókhhoz. Előfordult, hogy a szállítmányokat a katonai vezetés szándékosan visszatartotta, ekként kívánva nyomást gyakorolni a nemzetközi közösségre.¹⁹⁴

A politikai üldözés és az elnyomás, valamint a kényszerintézkedések nyomán előálló katasztrofális gazdasági helyzet több tízezres nagyságrendű menekülthullámot idézett elő, ami jobbra az Egyesült Államok felé vette az irányt. A puccsot követő két évben az amerikai hatóságok évente összesen több mint harmincezer haiti menekültöt tartóztattak fel. 1993-ban az áradat alábbhagyott – ekkor kevesebb mint háromezer főt állítottak meg –, ám a következő esztendőben a „csónakos emberek” száma ismét jelentősen megnőtt, és elérte a huszonötezeret.¹⁹⁵

Értékelés. A haiti válság évei alatt két ízben került sor fegyver erő alkalmazásával járó cselekmények fogantatására. Az első ilyen esemény az 1993 végén létesített blokád, míg a második az Egyesült Államok vezetése alatt működő MNF, egy esztendővel később végrehajtott beavatkozása volt. A sziget köré – a Biztonsági Tanács felhatalmazásával – vont nemzetközi blokád természetesen nem értékelhető humanitárius intervencióként, mivel annak elsődleges célja nem a haiti lakosság emberi jogainak tiszteletben tartása, hanem a tanácsi szankciók kikényszerítése, és ezáltal a nemzetközi béke és biztonság megőrzése volt. Humanitárius beavatkozásként tehát legfeljebb az MNF tevékenysége jöhet számításba, feltéve, hogy az egyáltalán beilleszthető e kategóriába.

Felületes vizsgálva, a többnemzetiségű erő beavatkozása valóban magán viselte a humanitárius intervenciók sajátos jegyeit. Az erőszak alkalmazása kétségkívül **ultima ratio** intézkedés volt, amit egy évekig tartó sikertelen válságkezelési folyamat, be nem tartott politikai megállapodások sora és különféle – a fegyveres erő elemét nem involváló – kényszerintézkedések fogantatása előzött meg, mind regionális, mind univerzális szinten. A MICIVIH és az UNMIH 1994 júliusát megelőző tevékenysége szintén alátámasztja azt a feltevést, miszerint a katonai akció elrendelésére csak minden más rendezési út eredménytelen kimerítését követően, végső eszközként került sor. Ezen kívül a hadművelet megfelelt a proporcionalitás követelményének is, hiszen a fegyveres kényszer alkalmazása mind intenzitását, mind tartamát tekintve arányos volt a kitűzött célokhoz képest. Az interveniáló államok a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazásának birtokában, jogszerűen cselekedtek. (Bár a felhatalmazás az Alapokmány VII. fejezetén alapult, kérdéses, hogy beszélhetünk-e egyáltalán kényszerről, hiszen az ország száműzetésben élő **de iure** elnöke pártolta a katonai fellépést.) Megjegyzendő, hogy a felhatalmazást adó tanácsi határozat – akárcsak Ruanda esetében – ezúttal is megszabta a beavatkozás záró időpontját, tehát a főszerv ismét maga gondoskodott az általa elrendelt fegyveres kényszerintézkedés időbeli

¹⁹⁴ Ld. G.A. Res. 46/138, 75th plen. mtg., 17 December 1991, U.N. Doc. A/RES/46/138, preamble, para. 3.; G.A. Res. 47/143, 92nd plen. mtg., 18 December 1992, U.N. Doc. A/RES/47/143, preamble, para. 4-5.; G.A. Res. 48/151, 85th plen. mtg., 20 December 1993, U.N. Doc. A/RES/48/151, preamble, para. 5.

¹⁹⁵ Vö. A világ menekültjeinek helyzete, 2000, 177.o.

proporcionalitásáról. Az akció továbbá nem járt a belső önrendelkezési jog sérelmével, sőt Aristide elnök hazatérésének lehetővé tételével, éppen annak érvényre juttatását szolgálta. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azonban azt a sajátos tényt sem, hogy a célok eléréséhez végeredményben az erőszakkal való fenyegetés is elegendőnek bizonyult, lévén Carter volt amerikai elnök küldetését az utolsó pillanatban siker koronázta.

A beavatkozás önös érdekektől mentes voltának igazolása korántsem egyszerű feladat. Jóllehet minden esetet a maga érdemében célszerű vizsgálni, nem hagyható teljesen figyelmen kívül az Egyesült Államok térségben folytatott intervenciós politikája. A dominikai, a grenadai és a panamai intervenció kiváltó okainak ismeretében, továbbá a biztonsági tanácsi felhatalmazásban foglalt konkrét célok tükrében olybá tűnik, hogy a beavatkozás közvetlen indítéka ez alkalommal is demokrácia helyreállítása, s ezáltal a karibi befolyási övezet rendjének biztosítása volt. Ezt egyébként a „Demokrácia Fenntartása hadművelet” (**Operation Uphold Democracy**) sajátos elnevezése is egyértelművé tette. E felismerés azonban arra enged következtetni, hogy a Johnson-doktrína érvényessége még a kétpólusú világrend végével, valamint a „rivális” Brezsnyev-doktrína létjogosultságának elenyészésével sem szűnt meg. Hozzá kell tenni, hogy a már-már kezelhetetlenné váló menekülthullám is nyilván jelentősen megnövelte az amerikaiak beavatkozási hajlandóságát.

A haiti beavatkozáson tehát a humanitárius és a „demokráciapárti” intervenciók vonásai egyaránt felfedezhetők.¹⁹⁶ Ily módon a tárgyalt eset újabb gyakorlati példával szolgál az elhatárolási kérdések kapcsán vizsgált azon hipotézishez, melynek középpontjában a demokratikus kormányzással összefüggő belső önrendelkezési jog és az emberi jogok érvényre juttatása céljából végrehajtott külső beavatkozások megkülönböztetése áll. Az elhatároláshoz – és a haiti beavatkozás pontos minősítéséhez – a kitűzött célokon túl, a Cédras-rezsim idején elkövetett emberi jogi jogsértéseket, azaz az intervenció alapját is nagyító alá kell venni. Amint arról az atrocitások mérlegének megvonása során szó volt, a jogsértések jellege és súlya elmaradt az évtized humanitárius intervencióinak alapjául szolgáló események volumenéhez képest, továbbá a lábbal tiport emberi jogok jelentős része közvetlenül vagy közvetve, de alapvetően politikai karakterrel bírt. (Az ugyanakkor irreleváns, hogy a nem politikai jogok megsértésének hátterében általában politikai megfontolások húzódtak meg, hiszen a humanitárius intervenció szempontjából a megsértett jogok természete bír relevanciával, nem pedig az elkövető motivációja.) Ilyen körülmények közepette az MNF akciója két módon osztályozható: az vagy a humanitárius és a „demokráciapárti” intervenciók között húzódó szürke zónában helyezkedik el, vagy kizárólag „demokráciapárti” beavatkozásnak minősül. Azt a humanitárius intervenciók közé – a sajátos célok és indítékok, valamint a fellépés alapját képező körülmények folytán – aligha lehet besorolni.¹⁹⁷

¹⁹⁶ Egy másik nézet szerint a fő ok a menekültválság miatti „politikai félelem” volt ld. DiPRIZIO, *id. mű.* 94, 101.o.

¹⁹⁷ Ellentétes véleményt ld. ABIEW, *id. mű.* 217.o. A haiti beavatkozás kritikáját, többek között, ld. GLENNON, M. J.: Sovereignty and Community After Haiti: Rethinking the Collective Use of Force. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 89. No. 1. (January 1995), 70-74.o. A megfogalmazott bírálatok cáfolatát ld. REISMAN, W. M.: Haiti and the Validity of International Action. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 89. No. 1. (January 1995), 82-84.o.

7. Jugoszlávia, 1999

Koszovót az albán és a szerb nemzet egyaránt sajátjának tekinti, és bizonyos értelemben mindkettő joggal teszi ezt. A tartomány az 1389. évi rigómezei csatát követően, mintegy ötszáz évre a Fényes Porta uralma alá került, mígnem a második balkáni háború után Szerbiához és Montenegróhoz csatolták. 1945 szeptemberében, Koszovó és Metohija (**Kosmet**) autonóm státuszhoz jutott Szerbia keretein belül, amely kiváltságot a későbbiekben elfogadott jugoszláv szövetségi alkotmányok is megerősítették. Sőt, az 1974. évi alkotmány az albán többségű Koszovót gyakorlatilag a tagköztársaságok egyenrangú partnerévé emelte, kiemelkedően széles autonómiát szavatolva a területen élő lakosság számára. Tito halálát követően azonban zavargások robbantak ki, mivel a helyi albánok teljes jogú tagköztársasági státuszt követeltek a tartomány számára. A rendkívüli körülmények közepette, kezdetét vette a koszovói albánok elnyomása. 1988 és 1990 között, a Szövetségi Tanács javaslatára, a szerb törvényhozás szentesítette a két privilegizált tartomány – Koszovó és a Vajdaság – autonóm státuszának felszámolását, így Koszovó közigazgatása a szerb belügyminisztérium hatáskörébe került.

1991 szeptemberében a koszovói tartományi gyűlés – noha a szerbek már egy évvel korábban felszámolták működését – népszavazást tartott Koszovó függetlenségéről, melyen a választók 99,87 százaléka az önállóság mellett foglalt állást. Bár a referendum szervesen illeszkedett a volt jugoszláv tagköztársaságokban megrendezett népszavazások sorába, Koszovó önállóságának nemzetközi elismerése elmaradt, mert a tartomány az egykori Jugoszláviában nem rendelkezett tagköztársasági státusszal. A délszláv válság hátterében kibontakozó koszovói konfliktus láttán, idősebb George Bush amerikai elnök, 1992 decemberében kilátásba helyezte az erőszak alkalmazását arra az esetre, ha Milošević katonai erőszakhoz folyamodik Koszovóban. Bush utóda, Bill Clinton szintén megerősítette ezt az elhatározást.

A koszovói válság ténylegesen 1998-ban vette kezdetét. Január 4-én a Koszovói Felszabadítási Hadsereg (**Ushtria Çlirimtare e Kosovës**, UÇK) nyilatkozatban közölte, hogy a koszovói albán nép katonai alakulatának tekinti magát, és célja Koszovó egyesítése az albán anyaországgal. A nemzetközi közösség azonban a kezdetektől fogva ellenezte a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság területi épségének megbontását. Az Összekötő Csoport például már 1997-ben leszögezte, hogy „sem a függetlenséget, sem a **status quo** fenntartását nem támogatja”.¹⁹⁸ Ugyanakkor, mivel az önmérséklet gyakorlására vonatkozó felszólításai hatástalanok maradtak, 1998 elején a Csoport államai egyhangúlag a fegyverembargó bevezetése mellett foglaltak állást. Ezzel nagyjából egy időben, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése is a polgárháborúval fenyegető állapot tárgyalásos rendezésére szólította fel a feleket.¹⁹⁹ A nemzetközi közösség erőfeszítései ellenére a koszovói helyzet olyannyira elmérgesedett, hogy a Biztonsági Tanács – az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján eljárva – 1998. március 31-én határozatot fogadott el, melyben megerősítve az ország szuverenitása és területi épsége iránti elkötelezettségét, átfogó fegyverembargót rendelt el Jugoszláviával szemben. A Tanács egyúttal felhívta a belgrádi hatóságokat és a koszovói albán közösség vezetését az érdemi párbeszéd haladéktalan megkezdésére.²⁰⁰

1998 tavaszán a NATO is csatlakozott a válságkezeléshez. Május 28-án az Észak-atlanti Tanács külügyminiszteri szintű találkozóján megfogalmazták a szövetség két fő célját:

¹⁹⁸ Ld. Statement of the Contact Group Foreign Ministers, 24 September 1997

¹⁹⁹ Ld. C.o.E. Parl. Ass. Res. 1146, 4th stg., 28 January 1998, para. 6-9.

²⁰⁰ Ld. S.C. Res. 1160, 3868th mtg., 31 March 1998, U.N. Doc. S/RES/1160 (1998), para. 4, 8. Kihirdette: 83/1998. (V. 6.) Korm. rendelet az ENSZ Biztonsági Tanácsa Jugoszláv Szövetségi Köztársasággal kapcsolatos 1160 (1998) számú határozatának végrehajtásáról. A szankciók feloldásáról ld. S.C. Res. 1367, 4366th mtg., 10 September 2001, U.N. Doc. S/RES/1367 (2001), para. 1.

a békés rendezést, illetve a stabilitás és a biztonság garantálását a környező országokban. A védelmi miniszterek június 12-i ülésén azonban már az erőszak motívuma dominált, és felkérés született egy esetleges katonai akció lehetőségeinek megvizsgálására.²⁰¹ Az Összekötő Csoport mindeközben békés eszközökkel igyekezett megoldást találni a megoldhatatlannak tűnő problémára. Mivel a fegyverembargó hatástalannak bizonyult, további szankciók bevezetésével próbálták Milošević-et rászorítani az együttműködésre. Április és május folyamán – Oroszország tiltakozása ellenére – a Csoport először befagyasztotta a külföldön levő jugoszláv betéteket, majd röviddel ezután megtiltotta a külföldi befektetéseket is. Nyáron, a NATO erődemonstrációk sorozatával kísérelte meg egyértelművé tenni Belgrád számára, hogy akár fegyveres erő alkalmazására is sor kerülhet, ha nem hagy fel a koszovói etnikai tisztogatással. Az EU pedig különböző gazdasági szankciókat rendelt el, továbbá leszállási tilalommal sújtotta a jugoszláv légitársaság repülőgépeit.²⁰²

1998. szeptember 13-án a Biztonsági Tanács elfogadta a 1199. számú határozatát, melyben – az Alapokmány VII. fejezete alapján – immár megállapítást nyert, hogy a koszovói helyzet veszélyezteti a térség békéjét és biztonságát.²⁰³ A Tanács újfent követelte, hogy a felek haladéktalanul szüntessék be az ellenségeskedéseket, hirdessenek tűzszünetet és kezdjenek érdemi tárgyalásokat, valamint hogy „a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság közhatalmi szervei és koszovói albán vezetés tegyenek azonnali lépéseket a humanitárius helyzet javítása és a fenyegető humanitárius katasztrófa elkerülése érdekében”.²⁰⁴ A követelések – köztük a 1160. számú határozatból eredő kötelezettségek – végre nem hajtása esetére, a Tanács kilátásba helyezte további intézkedések meghozatalát.

Ekkor vette kezdetét a „Hill-folyamatként” ismert közvetítés- és tárgyalássorozat, melynek során a rendezés addig soha nem tapasztalt közelségbe került, azonban az ideiglenes megoldást nyújtó szerződés formájában kínálgató lehetőséget mindkét fél elmulasztotta. (1998 novembere és 1999 januárja között Christopher Hill további három tervezetet terjesztett a felek elé – eredménytelenül.) Az 1199. számú biztonsági tanácsi határozat másnapján az Észak-atlanti Tanács felhatalmazta a Szövetséges Erők Európai Főparancsnokát, Wesley Clark tábornokot, hogy keresse meg a tagállamokat a koszovói beavatkozáshoz szükséges csapatok rendelkezésre bocsátása ügyében. Október elején William Cohen, az Egyesült Államok védelmi minisztere közölte, hogy országa akár két héten belül kész megkezdeni a Jugoszlávia elleni légitámadásokat, mire Oroszország leszögezte: a Biztonsági Tanácsban meg fog vétózni az erőszak alkalmazására irányuló minden határozati javaslatot. Egy héttel később a NATO jóváhagyta a légitámadásokat, ám négy nappal elhalasztotta azok megindítását, lehetővé téve ezzel, hogy a jugoszláv elnök aláírja az ún. Holbrooke-egyezményeket, nevezetesen a Jugoszlávia és az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ), valamint a Jugoszlávia és a NATO között létrejött két megállapodást.²⁰⁵

²⁰¹ Ld. Statement issued at the Meeting of the North Atlantic Council in Defence Ministers Session, 11 June 1998

²⁰² Ld. E.C. Council Regulation No. 926/98, 27 April 1998; E.C. Council Regulation No. 1295/98, 22 June 1998; E.C. Council Regulation No. 1607/98, 24 July 1998; E.C. Council Regulation No. 1901/98, 7 September 1998

²⁰³ Ld. S.C. Res. 1199, 3930th mtg., 23 September 1998, U.N. Doc. S/RES/1199 (1998), preamble

²⁰⁴ Ld. uo., para. 1-2.

²⁰⁵ Az EBESZ-szel létrejött megállapodás értelmében Jugoszlávia – miután kötelezettséget vállalt, hogy csak egy korlátozott létszámú biztonsági erőt állomásoztat Koszovóban – hozzájárult a kétezer fős, fegyvertelen Koszovói Ellenőrző Misszió (**Kosovo Verification Mission**, KVM) felállításához, valamint a misszió tagjainak veszély esetén történő evakuálásához. A NATO-val megkötött szerződés a jugoszláv csapatkivonást ellenőrző, illetve az ellenőrző missziót segítő átrepülésekre biztosított lehetőséget. Mivel a KVM tagjainak kimenekítését szintén a szövetség erői hajtották volna végre, egy ezernyolcszáz fős katonai egységet telepítettek a szomszédos Macedóniába. Ld. Agreement between the Federal Republic of Yugoslavia and the Organization for Security and Co-operation in Europe, Belgrade, 16 October 1998, U.N. Doc. S/1998/978; Agreement between the Federal

A Biztonsági Tanács, október 24-én kelt, 1203. számú határozatában üdvözölte az egyezmények megkötését²⁰⁶, szemet hunyva ama korántsem mellékes körülmény fölött, hogy azokat erőszakkal való fenyegetés hatására kötötték meg. Természetesen ezt a határozatot is az Alapokmány VII. fejezete alapján fogadták el, megerősítve egyúttal azt is, hogy „a megoldatlan helyzet Koszovóban, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban, folyamatos fenyegetést jelent a térség békéjére és biztonságára”.²⁰⁷ Az EBESZ-megfigyelők jelenléte és a NATO-fenyegetés következtében a téli hónapokra jósolt humanitárius katasztrófa elmaradt, noha a harcok változatlan hevességgel folytak. Az új év beköszöntével a helyzet egyre romlott – Wesley Clark tábornok január első napjaiban már egy „küszöbön álló polgárháborúról” beszélt. Az 1999. január 15-i račaki mészárlás és két megfigyelő megsebesülése tovább rontotta Belgrád nemzetközi megítélését. Jóllehet a válság szemlátomást egyenes úton haladt a külső intervenció felé, az Összekötő Csoport még egy utolsó kísérletet tett a diplomáciai úton történő rendezésre, és február 6-ai kezdettel egy békekonferenciát hívott össze a franciaországi Rambouillet-ba. Február 23-ára elvi megállapodás született, de mivel a szerződést egyik delegáció sem írta alá, a felek március 15-én rögzítették a következő tárgyalási forduló időpontját. Mindeközben – arra az esetre, ha sikerül megegyezésre jutni – megkezdődött a nemzetközi katonai jelenlétet biztosító, harmincezer fős erő összehívása és felvonultatása. Március 15-én, a terveknek megfelelően megkezdődött a békekonferencia második, párizsi fordulója. Három nappal később az albán delegáció aláírta a megállapodást, ám a szerb féllel folytatott tárgyalások semmilyen előrelépést nem hoztak, ezért azokat a következő napon befejezettnek nyilvánították. Ezzel egyidejűleg bejelentették az EBESZ-misszió Koszovóból való kivonását is.

Március 22-én a NATO tagállamai felkérték Javier Solana főtitkárt, hogy a belátása szerinti időpontban indítsa meg a légitámadásokat, jóllehet erre a Biztonsági Tanács nem adott semmilyen felhatalmazást. A hadművelet március 24-én vette kezdetét, és egészen június 10-ig tartott (**Operation Allied Force**). A szövetség tagállamainak légierije több mint tízezer csapásmérő bevetésen támadta a Jugoszlávia területén fekvő katonai és kettős rendeltetésű célpontokat, gyakran súlyos „járulékos károkat” okozva a polgári lakosság és a védett javak körében. Szárazföldi erők bevetésére nem került sor, noha azt a hatékonyság növelése érdekében több ízben szorgalmazták. A szövetség a légitámadások felfüggesztéséről szóló döntést csak azt követően hozta meg, hogy a jugoszláv fegyveres erők megkezdtek a kivonulást Koszovóból. A Biztonsági Tanács a június 10-én elfogadott, 1244. számú határozatában üdvözölte a politikai rendezés feltételeinek Jugoszlávia általi elfogadását, az erőszak beszüntetésére tett lépéseket, valamint a katonai, a rendőri és a félkatonai erők gyors kivonását. A határozat értelmében a válság rendezésének alapját – az Oroszországgal kiegészült – G-7 külügyminisztereinek május 6-ai találkozáján megfogalmazott általános elvek, a június 3-ai Ahtisaari-Csernomirgyin-féle megállapodás, valamint a Rambouillet-i egyezmény képezte. Ennek megfelelően, döntés született az erőszak haladéktalan beszüntetéséről, a csapatok kivonásáról, a NATO „jelentékeny részvételével” felálló békefenntartó misszió (**Kosovo Force**, KFOR) és egy ideiglenes ENSZ-közigazgatás (**United Nations Interim Administration Mission in Kosovo**, UNMIK) létesítéséről, az UÇK és a hasonló albán alakulatok lefegyverzéséről, valamint a humanitárius kérdések mielőbbi megoldásáról.²⁰⁸ Másnap kezdetét vette a nemzetközi katonai erők Koszovóba telepítése

Republic of Yugoslavia and the North Atlantic Treaty Organization, Belgrade, 15 October 1998, U.N. Doc. S/1998/991, Annex

²⁰⁶ Ld. S.C. Res. 1203, 3937th mtg., 24 October 1998, U.N. Doc. S/RES/1203 (1998), preamble, para. 1.

²⁰⁷ Uo., preamble

²⁰⁸ Ld. S.C. Res. 1244, 4011th mtg., 10 June 1999, U.N. Doc. S/RES/1244 (1999), preamble, para. 1-2, 5-11, 13, 15, Annex I-II

(Operation Joint Guardian). A szerb fegyveres erők június 20-ig maradéktalanul elhagyták a tartományt, és a NATO beavatkozása – ugyanezen a napon – hivatalosan is véget ért.

A Koszovóban állomásozó szerb katonai és különleges rendőri erők, valamint a félkatonai alakulatok által elkövetett jogsértések a válság korai szakaszában elsősorban a büntetőeljárás garanciák figyelmen kívül hagyásában, kínzásban, embertelen vagy lealacsonyító bánásmódban, illetve a helyi albánság megfélemlítésében nyilvánultak meg. Az összecsapások jellege 1999 első hónapjaiban azonban jelentősen megváltozott, és immár a polgári lakosság vált a szerbek elsődleges célpontjává. Gyakoriak lettek a račakihoz hasonló, olykor százak életét követelő mészárlások. Mivel a szerb fegyveresek cselekményei nagyban emlékeztettek a boszniai válság során elkövetett atrocitásokra, aligha fért kétség ahhoz, hogy Belgrád egy etnikailag tiszta Koszovó megteremtésére törekszik. Ily módon, a válság emberi jogi és humanitárius jogi aspektusa helyesen jellemezhető etnikai tisztogatásként. Erre enged következtetni például az, hogy a szerbek az albánok minden személyes dokumentumát – de még a járműveik rendszámtábláit is – elkobozták és megsemmisítették, valamint az, hogy csapdákat állítottak az elmenekült családok otthonaiban, megakadályozandó azok zökkenőmentes és biztonságos visszatérését. Az azonban már korántsem egyértelmű, hogy a jelen válság esetében az „etnikai tisztogatás” kifejezés pontosan milyen nemzetközi jogi kategóriát takar: emberiség elleni bűncselekményeket és a humanitárius jog lábbal tiprását, vagy egy alacsony intenzitású népiirtást, melyben a fő cél az albánok – részleges megsemmisítés és megfélemlítés útján történő – elűzése volt. Ha viszont az ICTY előtt, Koszovóval kapcsolatban megindult perek vádiratait nézzük, akkor azt látjuk, hogy a jogsértések – legalábbis a Főügyész szerint – részben emberiség elleni bűncselekmények, részben a háború jogának és szokásainak megsértései voltak.²⁰⁹ Az atrocitások intenzitása a NATO beavatkozását követően egyébiránt érezhetően megnőtt, mivel a belgrádi rezsim asszimetrikus, a kollektív védelmi szervezet szövetségeseinek vélt, és a hivatalos terminológiában terroristának bélyegzett albánok ellen irányuló választ adott a bombázásokra.²¹⁰

A tartományban dúló válság hatalmas menekülthullámot idézett elő. A becslések szerint, az otthonukat elhagyók száma már 1998 őszén megközelítette, a tél folyamán pedig elérte, majd meghaladta a 300 ezret. 1999 januárjában közülük ugyan sokan hazatértek, ám egyedül a račaki mészárlás hatására újabb hétezer albán menekült kelt útra. Május végére mintegy másfélmillió ember, a tartomány összlakosságának 90 százaléka vált földönfutóvá: több mint 200 ezer fő Macedóniába, hozzávetőlegesen hatvannégyezer fő Montenegróba, további húszezer fő pedig Boszniába menekült. Albániában csaknem félmillióan kerestek menedéket, több mint hatvanégyezer személyt viszont távolabb fekvő államokba – köztük számos nyugati országba – menekítettek. A tartományban élő belső menekültek száma ugyanakkor 580 ezer fő körül mozgott. A válság halálos áldozatainak számát ellenben rendkívül nehéz meghatározni. A gyilkosságok mintegy ötezer ember életét követelték, ám közel 225 ezer főt eltűntként tartottak nyilván.²¹¹ A jelentős számban feltárt tömegsírok

²⁰⁹ Eredetileg ld. Prosecutor v. Slobodan Milosevic *et al.*, Indictment, Case No. IT-99-37, 22 May 1999. Az ún. Milošević-per (Case No. IT-02-54 “Kosovo, Croatia and Bosnia”) módosított vádiratait ld. Prosecutor v. Slobodan Milosevic *et al.*, First Amended Indictment, Case No. IT-99-37-I, 29 June 2001 “Kosovo”; Prosecutor v. Slobodan Milosevic *et al.*, Second Amended Indictment, Case No. IT-99-37-PT, 16 October 2001 “Kosovo” (Hasonlóképpen ld. Prosecutor v. Milan Milutinovic *et al.*, Case No. IT-99-37 “Kosovo”) A Slobodan Milošević ellen folyó eljárásról bővebben ld. SCHARF, M. P. – SCHABAS, W. A.: Slobodan Milosevic on Trial: A Companion. Continuum, New York – London, 2002.

²¹⁰ Az ÜCK is számtalan alkalommal megsértette az emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jog normáit, noha e cselekmények összesített súlya messze elmaradt a szerb csapatok által elkövetett jogsértésektől. Bővebben ld. SÜLYÖK, G.: Terrorism or National Liberation: Remarks on the Activities of the Kosovo Liberation Army during the Kosovo Crisis. In: KOVÁCS, P. (ed.): Terrorism and International Law. *European Integration Studies*, Vol. 1. No. 1. (2002), 83-93.o.

²¹¹ Ld. <http://www.kforonline.com/resources/facts.htm>

azonban azt valószínűsítik, hogy az áldozatok tényleges száma magasabb volt, mint az eleinte hinni lehetett.²¹²

Értékelés. Túlzás nélkül állítható, hogy a vélt vagy valós humanitárius intervenciók sorában, a NATO koszovói beavatkozását övezte a legnagyobb tudományos figyelem, ezért aligha meglepő, hogy – legalábbis a napvilágot látott vélekedések alapján – egyben ez az akció tekinthető a legellentmondásosabb gyakorlati példának is. Mivel e légitámadások élesztették fel a humanitárius intervencióval összefüggő tudományos vitákat, feltétlenül érdemesnek tartom az értékelést az eddigieknél valamivel nagyobb terjedelemben elvégezni.

A Koszovó területén végrehajtott etnikai tisztogatás intenzitása elérte a humanitárius intervenció megindításához szükséges szintet, noha azóta is vitatott, hogy az emberi jogok és a humanitárius jog súlyos és tömeges megsértései vezettek a légitámadásokhoz, vagy **vice versa**. Úgy vélem, bár az etnikai tisztogatás a beavatkozás kezdetét követően tagadhatatlanul felgyorsult, hiba lenne az erőszakkampányt a maga teljességében a NATO számlájára írni. Erre utalnak az 1999. március 24. előtti időszakban született különböző jelentések és statisztikák is. A beavatkozás alapjának kielégítő voltát az a sajátos körülmény is igazolja, hogy a Koszovó területén elkövetett atrocitások kísértetiesen emlékeztettek a bosznia-hercegovinai etnikai tisztogatás idején elkövetett bűncselekményekre.²¹³

A NATO akciójának **ultima ratio** jellege könnyedén bizonyítható, ha felidézzük a légitámadások megindítását megelőző hónapok történéseit. Az ENSZ és az EU által foganatosított különböző szankciók, az Összekötő Csoport és a nemzetközi közvetítők diplomáciai tevékenysége, az EBESZ-misszió működése, a Rambouillet-i és a párizsi tárgyalások, valamint a NATO által végrehajtott erődemonstrációk és az erőszakkal való szinte konstans fenyegetés mind arra utal, hogy a fegyveres erő tényleges alkalmazására végső eszközként került sor. Némi jóindulattal, hasonlóan pozitív megállapítást tehetünk az intervenció önös érdekektől mentes, pártatlan jellege tekintetében is. A légitámadások elsődleges célja ugyanis az etnikai tisztogatás megállítása volt, bár a NATO tagállamait nyilván más érdekek is vezérelték. Ilyenek másodlagos érdek lehetett például az okáért a térség békéjének és biztonságának megóvása (hiszen a válság úgyszólván a NATO „küszöbén” zajlott), a kereskedelmi forgalom normalizálása, a befolyás kiterjesztésének vágya vagy a katonai szövetség szavahihetőségének, hitelének megőrzése.²¹⁴ Megalapozatlannak tűnik viszont az a vád, miszerint a kollektív védelmi szervezet a koszovói albánok kvázi szövetségeseként tevékenykedett, hiszen az korántsem azonosult az UÇK függetlenséget célzó erőfeszítéseivel, sőt a KFOR utóbb aktívan részt vett annak lefegyverzésében.

A légitámadások nem sértették a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság népének önrendelkezési jogát, és – legalábbis közvetlenül – nem módosították az állam hatalmi struktúráját. A Milošević-rezsim békés úton történő megbuktatását végül maga a nép hajtotta végre, több mint egy évvel a bombázások befejezését követően.

Ám e „pozitívumokat” szinte teljesen elhomályosítja a NATO beavatkozásával összefüggő két, igen komoly jogszerűségi probléma. Egyfelől az, hogy a légitámadások megkezdésére a Biztonsági Tanács nem adott előzetes és kifejezett felhatalmazást, így az egész hadművelet **prima facie** jogellenes volt. Megjegyzendő, hogy a szakirodalom számos érvet megvitatott a NATO eljárásának jogszerűsége kapcsán. Így például a 1199. számú

²¹² Vö. Human Rights in Yugoslavia, 2000. Legal Provisions, Practice and Legal Consciousness in the Federal Republic of Yugoslavia Compared to International Human Rights Standards. Belgrade Centre for Human Rights, Belgrade, 2001. 352.o.

²¹³ Vö. Report of the Secretary-General prepared pursuant to resolutions 1160 (1998) and 1199 (1998) of the Security Council, 3 October 1998, U.N. Doc. S/1998/912, para. 9.

²¹⁴ A NATO akciójának egyes kommentálói kétségbe vonták a humanitárius célzat fennállását. Ld. CHOMSKY, N.: The New Military Humanism. Lessons from Kosovo. Pluto Press, London, 1999.; CSAPODY, T.: Az erősebb joga. Hozzászólás a háború és az emberi jogok kérdéséhez. **Fundamentum**, 1999/4. szám, 96-98.o.

tanácsi határozat kapcsán felmerült az implicit felhatalmazás elmélete²¹⁵, a 1244. számú határozat vonatkozásában pedig ismét megjelent az **ex post facto** jóváhagyás teóriája.²¹⁶ Ez utóbbi elgondolást egyébként az a tény is alátámasztotta, hogy a Biztonsági Tanács 12:3 arányban elutasította a beavatkozás elítélése céljából előterjesztett határozati javaslatot.²¹⁷ A jogtudományban zajló vita során elhangzottak továbbá a **Uniting for Peace** határozattal²¹⁸, az Alapokmány 2. cikk (4) pontjának megszorító értelmezésével²¹⁹, a szükséghelyezettel²²⁰, a bennerejlő jogok elméletével²²¹, a jugoszláv fél unilateralizmusával²²², a nemzetközi jogfejlődéssel²²³ és a kialakuló **opinio necessitatis**szal²²⁴ kapcsolatos érvek is, ám érdekes módon mindössze egyetlen állam – nevezetesen Belgium – hivatkozott magára a humanitárius intervenció doktrínájára.²²⁵

A másik aggály az akció lefolytatásának mikéntjeivel, konkrétan a nemzetközi humanitárius jog normáit ért sérelemmel volt összefüggésben. A 15.000 láb magasságból végrehajtott bombázások során megközelítőleg ötszáz polgári személy vesztette életét és további mintegy nyolcszáz fő sebesült meg, habár a becslések, források függvényében, nagyban eltérnek. Belgrád adatai szerint a hadművelet ennél jóval több – minimum ezerkétszáz, maximum ötezer-hétszáz – civil áldozatot követelt.²²⁶ A NATO mindössze a kínai nagykövetséget ért támadás nyomán ismerte el felelősségét, melynek okát a felderítési és hírszerzési adatok pontatlanságában jelölte meg. A fennmaradó esetekben a szövetség különböző magyarázatokkal állt elő, ám felelősségét minden alkalommal kizárta. Ilyen magyarázat volt például a tragikus véletlen közrejátszása, a technikai hiba, a pilóták tévedése, a nehéz célpont-azonosítási körülmények, valamint az, hogy Belgrád a figyelmeztetés ellenére

²¹⁵ E témával összefüggésben, ám az arról alkotott véleménytől függetlenül ld. ANNAN, K. A.: Unifying the Security Council in Defence of Human Rights. Address delivered at the centennial of the first International Peace Conference, the Hague, 18 May 1999. In: ANNAN, The Question of Intervention, 32-33.o.; Independent International Commission on Kosovo, *id. mű.*, 171, 173.o.; KRITSIOTIS, D.: The Kosovo Crisis and NATO's Application of Armed Force against the Federal Republic of Yugoslavia. *Int'l and Comp. L. Quart.*, Vol. 49. Pt. 2. (April 2000), 335.o.; Paecht Report, para. 16, 20. (Klaus Kinkel német külügyminiszter és Jacques Chirac francia elnök véleménye); SIMMA, NATO, the UN and the Use of Force, 4.o.

²¹⁶ E témával összefüggésben, ám az arról alkotott véleménytől függetlenül ld. CASSESE, A.: A Follow-Up..., 792.o.; CHARNEY, *id. mű.* 835.o.; FRANCK, T. M.: Lessons of Kosovo. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 93. No. 4. (1999), 857.o.; GOWLLAND-DEBBAS, The Limits of Unilateral Enforcement, 374-376.o.; Independent International Commission on Kosovo, *id. mű.* 172-173.o.; McWHINNEY, *id. mű.* 74.o.; PELLET, *id. mű.* 389.o.; WEDGWOOD, NATO's Campaign in Yugoslavia, 830, 832.o.

²¹⁷ Ld. Belarus, India and the Russian Federation: Draft Resolution, 26 March 1999, U.N. Doc. S/1999/328. Ld. még U.N. Press Release, 26 March 1999, U.N. Doc. SC/6659

²¹⁸ A **Uniting for Peace** határozat esetleges alkalmazásával kapcsolatos különböző nézeteket ld. GOWLLAND-DEBBAS, The Limits of Unilateral Enforcement, 374.o.; JUHÁSZ J. – MAGYAR I. – TÁLÁS P. – VALKI L.: Koszovó: Egy válság anatómiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 274.o.; NAGY, Hadban állunk?, 3.o.; PELLET, *id. mű.* 390.o.

²¹⁹ Ld. Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium), Public sitting held on Monday, 10 May 1999 at 3 p.m. at the Peace Palace, Verbatim Record, CR 99/15 (translation, uncorrected); REISMAN, M.: Kosovo's Antinomies. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 93. No. 4. (1999), 861.o.

²²⁰ Ld. Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium), Public sitting held on Monday, 10 May 1999 at 3 p.m. at the Peace Palace, Verbatim Record, CR 99/15 (translation, uncorrected)

²²¹ Cáfolatát ld. GOWLLAND-DEBBAS, The Limits of Unilateral Enforcement, 374.o.

²²² Ld. CHINKIN, C.: The State That Acts Alone: Bully, Good Samaritan or Iconoclast? *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 1. (2000), 34.o.

²²³ McWHINNEY, *id. mű.* 74.o.; REISMAN, M.: Unilateral Action and the Transformations of the World Constitutive Process: The Special Problem of Humanitarian Intervention. *Eur. J. Int'l L.*, Vol. 11. No. 1. (2000), 17.o.

²²⁴ Ld. CASSESE, A Follow-Up..., 797.o.

²²⁵ Ld. Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium), Public sitting held on Monday, 10 May 1999 at 3 p.m. at the Peace Palace, Verbatim Record, CR 99/15 (translation, uncorrected)

²²⁶ A legvalószínűbb feltevések szerint a civil áldozatok száma 488 és 527 között volt. Vö. ROBERTSON, G., Lord: Kosovo One Year On. Achievement and Challenge. H. n., k. n., 2000. 15.o.

sem evakuálta, vagy kifejezetten „élő pajzsként” használta fel a polgári személyeket.²²⁷ A NATO első látásra polgárinak, tehát tiltottnak tekinthető célpontokat is támadott. Találatok érték a közúti és vasúthálózatot, a hidakat, a repülőtereket, egyes ipari, mezőgazdasági és kereskedelmi létesítményeket, erőműveket, a távközlési és telekommunikációs központokat és az átjátszóállomásokat, egyes turisztikai létesítményeket, egészségügyi, köz- és lakóépületeket, illetve kulturális, történelmi emlékeket és vallási kegyhelyeket. Végül, de nem utolsón, felmerült a tiltott fegyverek alkalmazásának (szegényített uránt tartalmazó lövedékek, kazettás bombák), illetve a súlyos környezeti károk előidézésének gyanúja is. Mindezek ellenére, az ICTY Főügyésze által létrehozott vizsgálóbizottság nem talált elegendő bizonyítékot arra, hogy a törvényszék eljárást indítson a felelősök ellen.²²⁸ Az eszközök és módszerek alig tagadható aránytalansága ellenére, a beavatkozás időbeli arányossága kimutatható, hiszen az azonnal véget ért, mihelyst a jugoszláv és a szerb vezetés megkezdte a nemzetközi közösség követeléseinek végrehajtását.

Ide kívánczik, hogy a Jugoszláv Szövetségi Köztársaság a hadművelet megindításának és végrehajtásának körülményei miatt, már a bombázások alatt – 1999. április 29-én – keresetet nyújtott be a Nemzetközi Bíróságon az „erőszak alkalmazásának jogszerűsége” tárgyában. Belgrád a tizenkilenc NATO-tagállamból tízet fogott perbe, a következő vádak alapján: az erőszak tilalmának megsértése, a beavatkozás tilalmának megsértése, egy másik állam szuverenitásának megsértése, a polgári lakosság és a polgári javak – illetve a történelmi és műemlékek, valamint a kegyhelyek – fegyveres összeütközés idején való védelmének elmulasztása, a környezet védelmére irányuló kötelezettség megsértése, a nemzetközi folyókon való szabad hajózás elvének megsértése, az alapvető emberi jogok és szabadságok megsértése, a tiltott fegyverek alkalmazására vonatkozó tilalom megsértése, népiirtás.²²⁹ (Ezen felül, a belgrádi tévészékház elleni támadás sértettjei pert indítottak az Emberi Jogok Európai Bíróságán, ám beadványuk elfogadhatatlannak bizonyult.) Mindent egybevetve, a NATO jugoszláviai légitámadásai alappal tekinthetők humanitárius intervenciónak, bár feltétlenül el kell ismerni, hogy az – főként a humanitárius jog súlyos megsértései folytán – egy „csúnyán elhibázott”²³⁰ és jogellenesen megindított akció volt.²³¹

²²⁷ E témában ld. KOVÁCS, P.: Intervention armée des forces de l'OTAN au Kosovo: Fondement de l'obligation de respecter le droit international humanitaire. *Int'l Rev. Red Cross*, No. 387. (31 March 2000), 103-128.o. (Online változat.)

²²⁸ Ld. Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to Review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia, 9 June 2000, para. 90-91.

²²⁹ Case concerning Legality of Use of Force (Yugoslavia v. Belgium) (Yugoslavia v. Canada) (Yugoslavia v. France) (Yugoslavia v. Germany) (Yugoslavia v. Italy) (Yugoslavia v. Netherlands) (Yugoslavia v. Portugal) (Yugoslavia v. Spain) (Yugoslavia v. United Kingdom) (Yugoslavia v. United States of America), Application Instituting Proceedings, 29 April 1999. *Prima facie* joghatóságának hiányára tekintettel, a Nemzetközi Bíróság elutasította Jugoszlávia ideiglenes intézkedések iránti kérelmét, továbbá – a joghatóság hiányára hivatkozással – megszüntette az eljárást az Egyesült Államok és Spanyolország ellen. A perek egyes perjogi vonzatairól ld. LAMM V.: A délszláv háború és a nemzetközi bíróság. In: In Memoriam Nagy Károly. *Acta Juridica et Politica*, Szeged, Tom. LXI. (2002), 279-295.o.

²³⁰ FALK, R. A.: Kosovo, World Order and the Future of International Law. *Am. J. Int'l L.*, Vol. 93. No.4. (October 1999), 856.o.

²³¹ Terjedelmi korlátok okán mellőzöm a következő esetek feldolgozásának közreadását: Kokinkína (1859), Kína (boxer-lázadás, 1900), a két világháború közötti időszak három nyilvánvalóan visszaélészerű példája (Mandzsúria, 1931, Etiópia, 1935 és Csehszlovákia, 1939), Dél-Rhodézia (1966), Libanon (1976), Sierra Leone (1997-2002), Kelet-Timor (1999), Elefántcsontpart (2002-).

ZÁRÓ GONDOLATOK

A humanitárius intervenció gyakorlatilag egyidős a nemzetközi joggal, és létrejötté óta annak egyik legvitatottabb szegmensét képezi. Többek között erre enged következtetni az e témában napvilágot látott, túlnyomó részben külföldi szakirodalom mennyisége, valamint az, hogy egyes cselekményeik magyarázataként, olykor maguk az államok is hivatkoztak erre az ellentmondásos doktrínára. A „humanitárius intervenció” fogalom definiálásának szükségessége így aligha képezheti vita tárgyát – kiváltképp azért nem, mert ezzel a kategória pusztá létét kérdőjeleznénk meg.

A definiálás azonban egyáltalán nem könnyű feladat, jóllehet az alapvetően sokat eláruló kifejezés első ránézésre ennek az ellenkezőjét sugallja. A fogalom tényleges meghatározása előtt számos előzetes kérdést kell megválaszolni, melyek mindegyike döntően befolyásolja a művelet végeredményét. E kérdések egyrészt magából a kifejezésből, másrészt a nemzetközi jogfejlődés hatásaiból, harmadrészt pedig a szakirodalomban napvilágot látott eltérő vélekedésekből erednek. A szóban forgó tényezők következtében már előre meg kell választani, például a meghatározás típusát, terjedelmét és idősíkját. Ez utóbbit különösen fontosnak vélem, noha a vonatkozó írások ezt a szempontot szinte egyöntetűen mellőzik. Véleményem szerint, a humanitárius intervenció esszenciája az évszázadok során változatlan maradt, de az azt övező nemzetközi jogi környezet, valamint a jelenséget leíró jogi terminológia a második világháborút követően alapjaiban változott meg. Ily módon, ugyanaz a definíció nem alkalmas a klasszikus és a kortárs nemzetközi jog humanitárius intervencióinak leírására. Megjegyzem, még csak azt sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a jog nyelvén megragadni kívánt tartalom lényegében változatlan maradt az idők folyamán. A humanitárius intervenció kategóriája 1945 után ugyanis új fogalmi elemekkel gazdagodott. Kibővült például a végrehajtásra képes alanyok köre és megjelent a beavatkozás alapjának humanitárius jogi szegmense. Jórészt e változásoknak tulajdonítható az is, hogy a „humanitárius intervenció” kifejezés napjaikban már egyáltalán nem tekinthető precíz elnevezésnek – ettől függetlenül és jobb híján, változatlanul ezt használjuk.

Történelmi síkon a humanitárius intervenció közvetlen előzménye az igazságos háború doktrínája – egész pontosan annak egyik szegmense. Mint ismeretes, az antik római gyökerekre visszavezethető, de végül a korai keresztény egyházatyák munkássága nyomán kikristályosodó tan egy sajátos teológiai problémára adott válaszként jött létre. A középkor végére a **bellum iustum** egy széles körben elterjedt természetjogi teóriává vált, ám az már korántsem bizonyos, hogy valaha is részét képezte a XVIII. század második felére testet öltő pozitív nemzetközi jognak. Mindenesetre valószínűnek tűnik a feltételezés, hogy a doktrína egyik eleme, az egyik gyakran felbukkanó **iusta causa** idővel befogadást nyert a fokozatosan megszilárduló pozitív jogba, ahol a beavatkozás tilalmának kontextusában nyert elhelyezést. A humanitárius intervenció természetesen soha nem volt teljes egészében szinonim a **bellum iustum**mal, hiszen kapcsolatuk – időben eltolva – a rész viszonya volt az egészhez. Az igazságos háború azonban nem csak e vonatkozásban bírt meghatározó jelentőséggel. Annak cizellált feltétel- és szempontrendszeré ugyanis napjainkban a humanitárius intervencióról alkotott ún. normatív meghatározások formájában köszön vissza.

A klasszikus nemzetközi jogban a humanitárius intervenciót a be nem avatkozás elvének keretében, többnyire a beavatkozási jogok egyikeként kezelték, noha eme státusza – paradox módon – nem járt együtt a jogszerűség általános elfogadásával. A korszak tanulmányozása egyébiránt rendkívül nehéz. A fogalom-meghatározáshoz alkalmazható, stabil kiindulási pontként szolgáló tételes jogi jogforrások nem léteztek, a szokásjog megismerésének „segédeszközeként” felhasználható elmélet sokszínűsége már-már a káosz

felé hajlott volt, továbbá a korabeli jogi kategóriák között módfelett zavaró összefonódások jelentkeztek – csak, hogy néhány nehézséget említsek. A korszak legkiválóbb külföldi és hazai jogtudósai ide vágó megjegyzéseinek összesítéséből mindazonáltal kirajzolódik a humanitárius intervenció hajdani képe. Eszerint a humanitárius intervenció a fegyveres erőszak elemét involváló, ám háborúnak nem minősülő, egy vagy több civilizált állam által egy másik állam ellen, annak engedélye vagy kérelme hiányában végrehajtott, önös érdekektől alapvetően mentes, **ultima ratio** jellegű, kényszerítő befolyásolás volt, abból a célból, hogy a célállam polgárait megillető legalapvetőbb szabadságok és emberi jogok nemzetközi felháborodást okozó, súlyos és tömeges közhatalmi lábbal tiprása esetén, az államot e jogsértések abbahagyására, valamint az elnyomott polgárok jogainak tiszteletben tartására ösztönözze.

Az „újszellemű nemzetközi jogba” való átmenettel a humanitárius intervenció arculata valamelyest megváltozott, bár lényegét tekintve változatlan maradt. Mint említettem, a nemzetközi jogi háttér is módosult: az emberi jogok kiszakadtak az államok belső joghatóságának köréből és vitathatatlanul nemzetközivé váltak, megszilárdultak a nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején alkalmazandó alapvető emberiességi garanciák, valamint elvált egymástól és kógens tilalom alá esett az intervenció és az erőszak tilalma. A jogfejlődésnek köszönhetően letisztultak a humanitárius intervenció szempontjából lényeges kategóriák, s immár a napvilágot látott definíciók is könnyebben közös nevezőre hozhatók. A NATO 1999. évi jugoszláviai beavatkozása nyomán a doktrína újfent a tudományos viták középpontjába került, és a fogalom – ha lehet így mondani – még inkább kikristályosodott (jóllehet a jelzett esemény nem képez definiálási korszakhatárt). A humanitárius intervenció 1945 utáni meghatározása mindezek fényében az alábbi kritériumrendszer keretében adható meg.

A humanitárius intervenció alanya egy vagy több, erre vállalkozó állam, vagy nemzetközi szervezet lehet. Más szereplők – például nem kormányközi szervezetek – ilyen akciót nem hajthatnak végre. A beavatkozó relatíve érdektelenül és visszaélésektől mentesen jár el. Az intervenció tárgya kizárólag egy állam lehet, ami nem adja hozzájárulását a beavatkozáshoz, illetve nem kéri azt. E tekintetben komoly problémát jelent azon szituáció megítélése, melyben a célállam előzetesen ugyan beleegyezik az erőszak alkalmazásába, de arra a Biztonsági Tanács, az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete alapján is felhatalmazást ad. Vajon ebben az esetben valódi kényszerrel állunk szemben? A válasz – megítélésem szerint – csak a konkrét előfordulás gondos elemzése nyomán adható meg, általánosságban véve nem. A humanitárius intervenció kedvezményezettjei a beavatkozó szempontjából idegenek, ők minden esetben a célállam saját polgárai. A beavatkozásra az első generációs, nem politikai jellegű emberi jogok, illetve a nemzetközi humanitárius jog nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó legalapvetőbb emberiességi garanciáinak súlyos és tömeges megsértése adhat okot. A humanitárius intervenció hitelességéhez azonban sajnálatos módon elengedhetetlen a jogsértések áldozatainak, illetve a veszélyeztetett személyi kör tagjainak relatíve magas száma is. E jogsértésekért a célállam aktív vagy passzív magatartás következtében lehet felelős, ám az is előfordulhat, hogy a beavatkozást az államhatalom összeomlása nyomán kibontakozó anarchia teszi szükségessé. A humanitárius intervenció továbbá **ultima ratio** jellegű akció, ami céljaiban korlátozott, eszközei és tartama tekintetében pedig proporcionális az alapjául szolgáló jogsértésekhez képest. Végrehajtása közben maradéktalanul be kell tartani a nemzetközi humanitárius jog releváns, a nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó előírásait. Végül, de nem utolsó sorban, a beavatkozás során tiszteletben kell tartani a célállam népének belső önrendelkezési jogát, ami azonban – nézetem szerint – nem zárja ki automatikusan a jogsértő kormányzat eltávolításának lehetőségét.

Megfigyelhető, hogy egyik definíció sem tartalmazza az akció megindításának jogszerűségét. Mivel mind a jogtudomány jeles képviselői, mind az államok – a jogszerű előfordulások mellett – néhány módfelett kérdéses legalitású vagy nyilvánvalóan jogellenes akciót is humanitárius intervencióként tartanak számon, úgy vélem, a megindítás jogszerűsége nem lehet fogalmi elem, azaz a humanitárius intervenció minőség nem jogcím. Más megfogalmazásban: egy jogellenesen megindított fegyveres akció is lehet humanitárius jellegű, amennyiben az ekként történő minősítéshez elengedhetetlen, konjunktív feltételek fennállnak. Megtévesztő lehet, hogy – bár a megindítás, és ezáltal az egész beavatkozás jogszerűsége nem fogalmi elem – a kortárs nemzetközi jogban érvényes fogalom kapcsán említett kritériumok némelyike jogi jellegű és jogkövető magatartást feltételez. Ilyen például a nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó humanitárius jogi normák, vagy a célállam lakosságát megillető belső önrendelkezési jog tiszteletben tartásának kötelezettsége. Tudni kell azonban, hogy e jogi természetű fogalmi elemek fennállása korántsem teszi jogszerűvé a jogellenesen megindított, unilaterális humanitárius intervenciót. Ezek mindössze a humanitáriusként való besorolás feltételei, s ezért legfeljebb annak legitimitását alapozhatják meg. Mindezen problémák tulajdonképpen egyetlen tényezőre vezethetők vissza. Jelesül arra, hogy a humanitárius beavatkozásnak tételes jogi meghatározása sem a múltban, sem korunkban nem született – mibenlétének körülírására mindeztidáig csak a jogtudósok tettek kísérletet.

Mind a múlt, mind a jelen vonatkozásában felmerül a humanitárius intervenció hasonló vagy rokon kategóriáktól való elhatárolásának igénye. Ez a művelet két sík mentén végezhető el. A különbség egyfelől megvonható a humanitárius intervenció és mindazon magatartások között, amelyek – annak terjedelme miatt – kívül esnek az előbbi általunk választott definícióján. Másfelől lehetőség van az elhatárolásra a kérdéses intervenciók és az azzal hasonló vonásokat mutató egyéb kategóriák között is. Ez az a sík, melynek mentén valóban szükség van a differenciák pontos feltárására. Az elhatárolás kapcsán a következő rövid megállapítások tehetők. A humanitárius intervenció nemzetközi fegyveres összeütközésnek minősül, ám azzal nem egyszerű rész-egész viszonyban áll, sokkal inkább az egész valamelyik részének – a háborúnak vagy az annak nem minősülő erőszakos cselekményeknek – a része. Kiemelendő, hogy számos ok közrehatása folytán, a kortárs nemzetközi jogban a humanitárius intervenció – a klasszikus kor jogával ellentétben – már öltheti egy *de iure* háború formáját. Hozzá kell tenni továbbá, hogy az ezredforduló időszakának nemzetközi fegyveres összeütközéseiben rendre tetten érhető, olykor igen kiterjedt humanitárius melléktevékenység nem alakítja át a konfliktust humanitárius beavatkozássá.

Az önvédelem és a humanitárius intervenció összefonódásának elméleti esélye a klasszikus nemzetközi jog idején még rendkívül nagy volt, ám a helyzet az ENSZ-korszakban jelentősen megváltozott. Ennek következtében a humanitárius intervenciót még akkor sem tekinthetjük valódi önvédelmi intézkedésnek, ha azt a saját állampolgárok megmentését is felölelő, tág értelemben fogjuk fel.

A fegyveres represszáliától való elhatárolás jóval bonyolultabb, különösen a klasszikus nemzetközi jog időszakának tekintetében. A különbségtétel meglehetősen komplex vizsgálatot feltételez, de még így sem minden esetben nyílik lehetőség a két kategória közti eltérések feltárására. Ez a rendkívül szoros összefonódás, valamint az egyéb téren megnyilvánuló hasonlóságok azt jelzik, hogy egyes esetekben elmosódtak a fegyveres represszália és a humanitárius intervenció közötti határok, és az elhatárolás legfeljebb a beavatkozó állam céljaira és szándékaira figyelemmel végezhető el. Sajátos módon ugyanez a művelet a kortárs nemzetközi jog kapcsán okafogottá vált, hiszen a fegyveres represszália kategóriája békeidőben immár nem értelmezhető, és alkalmazása esetén a humanitárius intervenció legfeljebb az agressziótól határolható el. A háborús represszália vizsgálata

ellenben azért mellőzhető, mert a beavatkozás kezdetéig nincs nemzetközi fegyveres összeütközés a beavatkozó és a célállam között, márpedig a fegyveres konfliktus a háborús represszáliák alkalmazásának elengedhetetlen feltétele.

Ezzel szemben a békefenntartás és a humanitárius intervenció elhatárolására kizárólag az „újszellemű nemzetközi jogban” van lehetőség, minthogy az előbbi tevékenység e korszak szülötte. Maga a békefenntartás voltaképpen egy gyűjtőfogalom, így az összefonódás elsősorban annak békekikényszerítési része – az egyetlen kényszerjellegű művelet – relációjában merülhet fel. A békekikényszerítés vizsgálata nyomán arra a megállapításra jutunk, hogy az bizonyos esetekben egyúttal humanitárius intervencióként is osztályozható, míg a békefenntartás egyéb, konszenzuális formái legfeljebb keretbe foglalhatják eme cselekvést. A kényszer vonatkozásában már említett kérdés természetesen itt is felmerül: Hogyan értékeljük azt a VII. fejezet szerinti akciót, amelyikhez a célállam előzetesen hozzájárult?

A humanitárius segítségnyújtás humanitárius intervenciótól való elhatárolására részben a két **terminus technicus** megtévesztő hasonlósága, részben azok sajátos gyakorlata miatt van szükség. A két jogintézmény alapesetben könnyen megkülönböztethető. A humanitárius segítségnyújtás számos ponton jóval tágabb kört ölel fel, mint a humanitárius intervenció, de a kényszer mint fogalmi elem kiváló elhatárolási alapként szolgál. A segítségnyújtásra kizárólag az érintett állam előzetes beleegyezésével kerülhet sor, ám az emberiességi beavatkozás egyik fogalmi eleme éppen a kényszer, valamint a célállam hozzájárulásának hiánya. Ennek ellenére léteznek olyan esetek, melyekben a segílyt az interveniáló fél, az erőszak alkalmazásával párhuzamosan nyújtja, és ezért a két kategória elválaszthatatlanul összefonódik, a humanitárius segítségnyújtás feloldódik a beavatkozásban.

Az elhatárolás alighanem a népek önrendelkezési jogának gyakorlása keretében folytatott küzdelem fegyveres támogatása vonatkozásában a legnehezebb. A nehézségek egyfelől e nemzetközi jogi alapelv vitatott tartalmának, másfelől pedig annak tudhatók be, hogy az önrendelkezési jog megtagadása egyben a legalapvetőbb emberi jogok sérelmét is jelenti. Az önrendelkezési jog külső aspektusa kapcsán viszonylag egyszerű a különbségek megállapítása, azonban a belső önrendelkezési jog keretében vívott harc támogatása és a humanitárius intervenció első ránézésre nagymértékben összefonódik. Elhatárolási ismérvként így legfeljebb az interveniáló fél célja és szándéka, valamint a célállam által megsértett jogok politikai karaktere szolgálhat. Jól illusztrálja a határok elmosódását, hogy a releváns szakirodalomban a reprezentatív kormányzat és a demokrácia bevezetését vagy helyreállítását célzó intervenciók gyakran humanitárius beavatkozásként jelennek meg.

A korszakolás a humanitárius intervenció alapja tekintetében is indokolt, jóllehet az emberi jogok nemzetközi jogi periódusokon átívelő fejlődése folytán, az ilyen beavatkozások e tekintetben nem kezdtek „tiszta lappal” 1945-ben. A „humanitárius beavatkozás alapja” kifejezés mindazon emberi jogi és – a második világháború utáni időszakban – humanitárius jogi jogsértéseket takarja, amelyek **ultima ratio** jelleggel ugyan, de okot adhatnak a fegyveres erő alkalmazására. Az alap vizsgálata kétirányú. Egyaránt elemezni kell annak minőségi és mennyiségi szegmensét. Az előbbi a megsértett jogok alapvető jellegére, míg az utóbbi a kérdéses jogok megsértésének volumenére, súlyára utal. Tisztában kell lennünk azonban azzal, hogy ez az elemzés elkerülhetetlenül szubjektív természetű, mivel – a humanitárius intervenció tételes jogi szabályozása híján – minden szerző szabad mérlegelésétől függ, milyen atrocitások megállítása céljából véli elfogadhatónak az erőszak alkalmazását. Az erőszak tilalmának fundamentális karaktere miatt jómagam úgy vélem, hogy csak és kizárólag a legalapvetőbb jogok elképzelhető legsúlyosabb, tömeges lábbal tiprása képes kimozdítani a képzeletbeli mérleget az erőszak tilalmának elve felé billenő helyzetéből.

A beavatkozás klasszikus nemzetközi jogi alapjának vizsgálata során – a téves következtetéseket és a „belemagyarázást” elkerülendő – a legcélszerűbb az, ha pusztán a

megfigyelésre, a vonatkozó írássok megállapításainak feltérképezésére szorítkozunk. Itt jegyzendő meg, hogy a nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre irányadó humanitárius jogi garanciák vizsgálata e korszak kapcsán mellőzhető. Bár ide vágó jogtudományi utalások helyenként megjelentek, ezek a konfliktusok ekkor még kívül estek a nemzetközi humanitárius jog szabályozási körén. A humanitárius intervenció definiálása alkalmával követett szintetizáló módszert, a korabeli jogtudományi utalások túlzott általánossága miatt itt alkalmazhatatlannak érzem. A korabeli szerzők – legalábbis a XX. század elejéig – szemlátomást nem érezték szükségét e rész kérdés alapos feldolgozásának, s ez a mérsékelt tudományos figyelem egyaránt érintette az alap minőségi és mennyiségi szegmensét. Érdekes azonban, hogy az emberi jogok korabeli védelme eleinte összefonódott a vallási kisebbségek védelmével, ami bizonyos mértékben a humanitárius intervenció alapjáról alkotott elképzelésekre is rányomta a bélyegét. A napvilágot látott vélekedések zömének homályossága ellenére annyi mégis megállapítható, hogy a vallási üldözés, a legalapvetőbb emberi jogokat sértő elnyomás, valamint az irtóháború módfelett gyakran szerepelt a beavatkozás alapjai között. Mindez azért lényeges, mert rendkívül nagy a valószínűsége annak, hogy a korabeli alap egyes elemei a második világháborút követően is „továbbéltek”.

Napjaink nemzetközi jogában ugyanezen kérdés vizsgálata már jóval kevesebb problémát vet fel. A humanitárius intervenció alapjának minőségi szegmense a legalapvetőbb, első generációs, nem politikai jellegű, univerzális emberi jogokat – az emberi jogok „kemény magját” –, valamint a nem nemzetközi fegyveres összeütközések jogának legfontosabb emberieségi előírásait tömöríti. Az „emberi jogok” kifejezés előtt álló jelzők némelyike (pl. első generációs) bővebb kifejtést nem igényel, azonban a többi némi magyarázatra szorul. A politikai jellegű emberi jogok kizárásának indoka az, hogy azok sérelme nem minden esetben jár együtt a valóban legalapvetőbb emberi jogok megsértésével, következésképp egyes esetekben az erőszak alkalmazása aránytalan eszköznek bizonyulna. Könnyen elképzelhető ugyanis olyan eset, melyben a lakosság nem igényli politikai joginak tiszteletben tartását, azok megvonását egyáltalán nem éli meg elviselhetetlen szenvedésként. Ha egy állam lakosságának megfelel a fizikai szenvedést nem okozó autoriter kormányzás, semmi nem indokolja a külső kényszer alkalmazását.

A „legalapvetőbb” jelző tartalmának megragadására több út is nyitva áll. Ilyennek tekinthetjük például az abszolút, a derogációt nem tűrő vagy akár a kógens emberi jogokat. A magam részéről a derogáció lehetőségének hiányát tekintem az alapvető jelleg bizonyítékának, mivel a kérdéses jogoktól semmilyen körülmények között, még a nemzet (állam) létét fenyegető veszély esetén sem lehet érvényesen eltérni. Végezetül, az univerzalitás mint kritérium jelen esetben arra utal, hogy az adott – egyébként lényegéből fakadóan is egyetemes – emberi jogot nem érintik a kulturális relativizmus hatásai, tehát tiszteletének minden kultúrában, minden civilizációban nagyjából azonos fontosságot tulajdonítanak.

A keresett emberi jogok megállapításának legkézenfekvőbb forrásai – különösen a derogáció hiányával kapcsolatos kritérium miatt – a különböző emberi jogi okmányok. Ugyanakkor nem szabad elfeledni, hogy olyan emberi értékekkel foglalkozunk, amelyeket nem az államok akarata teremtet meg: nemzetközi dokumentumba való foglalásuk „mindössze” jogi formába öntötte, és adott esetben kikényszeríthetővé tette azokat. A szóban forgó okmányok elsősorban, de nem kizárólag, kötelező erejű – vagy annak szánt – jogforrások, melyek egy része az emberi jogok univerzális védelmének szintjére, másik része viszont a regionális szintre tartozik. Megjegyzendő, hogy ez utóbbi szint bevonását a keresett jogok kulturális relativizmustól való mentességének figyelembe vétele is indokolja.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának, az Emberi Jogok Európai Egyezményének, az Európai Unió Alapvető Jogok Chartájának, az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének, az Ember és Népek Jogainak Afrikai Chartájának, az Emberi Jogok Iszlám Nyilatkozatának, valamint az

Emberi Jogok Arab Chartájának gondos elemzéséből arra a következtetésre jutunk, hogy a világ minden táján központi jelentőséget tulajdonítanak az élethez való jognak (pontosabban az élet önkényes elvétele tilalmának), a kínzás, az embertelen, lealacsonyító vagy megalázó bánásmódok vagy büntetések tilalmának, a rabszolgaság, a rabszolga-kereskedelem és a szolgaság valamennyi formája tilalmának, valamint egyes elengedhetetlennek vélt igazságszolgáltatási elveknek és garanciáknak, nevezetesen a **nullum crimen sine lege**, a **nulla poena sine lege** és a **ne bis in idem** princípiumának. Az is látható, hogy a felsorolás mindegyik eleme egy-egy nem derogálható, első generációs, nem politikai karakterű emberi jogra vagy szabadságra utal. A lista azonban ebben a formában még nem teljes: a diszkrimináció tilalma, valamint – egyes vonatkozásait tekintve – a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága úgyszintén e körben említendő.

A nemzetközi humanitárius jog nem nemzetközi fegyveres összeütközésekre vonatkozó alapvető garanciái – azaz a minőségi szegmens másik részét alkotó előírások – egyfelől az 1949. évi genfi egyezmények közös 3. cikkéből, másfelől az 1977. évi II. kiegészítő jegyzőkönyv 4. cikkéből ismerhetők meg. Összetételüket tekintve ezek a garanciák feltűnő hasonlóságot mutatnak az emberi jogok „kemény magját” alkotó jogokkal, ám míg azok valamennyi emberi lényt egyformán és egyenlő mértékben megilletnek, addig az említett humanitárius jogi biztosítékok csak nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején, és csak azokra nézve érvényesek, akik „nem vesznek közvetlenül részt vagy már nem vesznek részt az ellenségeskedésekben”. Természetesen az e személyi körön kívüli egyének sem maradnak védelem nélkül a belső fegyveres konfliktus idején, hiszen a nem derogálható emberi jogoktól ekkor sem lehet eltérni.

A kisebbségi lét és a klasszikus kisebbségi jogok ellenben nem bírnak relevanciával a humanitárius intervenció alapja szempontjából, mivel a beavatkozás lehetősége tetszőleges összetételű személyi kör alapvető jogainak megfelelő megsértése esetén is felmerülhet. A kisebbséghez való tartozás tehát semmilyen formában nem jelent feltételt, bár a gyakorlatban a fegyveres akció egy kisebbség megvédését is szolgálhatja. Hangsúlyozandó azonban, hogy a beavatkozás alapját még ilyenkor is a legalapvetőbb, nem politikai jellegű, első generációs emberi jogok és/vagy a humanitárius jog vonatkozó szabályainak súlyos és tömeges megsértése képezi, nem a kisebbségi jogok vélhetően ezzel párhuzamosan megvalósuló sérelme.

A humanitárius intervenció alapjának mennyiségi szegmenséhez két úton közelíthetünk: morális vagy számszerű megfontolások alapján, illetve egyes nemzetközi bűncselekményi kategóriák segítségével hívásával. (E módszerek között azonban – amint azt az „emberiség lelkiismeretének megrázása” fordulat is illusztrálja – nem kizárt az „átjárás”). A jelen téma szempontjából releváns **delicta iuris gentium**nak a népirtás és az emberiség elleni bűncselekmények tekinthetők, mivel ezeket az állam saját állampolgárainak sérelmére is el tudja követni. A nem nemzetközi fegyveres összeütközések idején megvalósuló háborús bűncselekmények ebben az összefüggésben történő alkalmazása, több okból kifolyólag, kevésbé célszerű. Jobban szemügyre véve az említett kategóriákat megállapítható, hogy a genocídium túl szigorú viszonyítási alap, ezért helyesebbnek tűnik a beavatkozáshoz megkívánt jogsértések alsó határát az általánosság eggyel magasabb szintjén, az emberiség elleni bűncselekmények mentén meghúzni. Ezzel egyúttal az alap minőségi szegmensét is megragadhatjuk, hiszen e bűncselekmények mélyére ásva, könnyen felfedezhetők a fent említett legalapvetőbb jogok és garanciák.

Bár a humanitárius intervenció mint egész jogszerűsége nem fogalmi elem, a megindítás legalitásának kérdése képezi a témakör talán legérdekesebb és legtöbbet vitatott részkérdését. A nemzetközi jog klasszikus időszakának vonatkozásában mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy a humanitárius intervenció befogadást nyert-e a szokásjogba, vagy nem. Tudvalevő, hogy a nemzetközi jog e forrásának két konstitutív eleme van: az általános

gyakorlat és a jogi meggyőződés, az **opinio iuris**. Minthogy a korabeli szerzők számos példát felhoztak a beavatkozások e fajtájának tárgyalásánál, az általános gyakorlat létét még akkor is „megelőlegezhetjük”, ha az említett előfordulások nem mindegyike illeszthető be tökéletesen ebbe a kategóriába. Az **opinio iuris** kimutatása azonban már jóval nehezebb feladat, s mivel több mint egy évszázad távlatából szemléljük az eseményeket, a legcélszerűbb a korabeli jogtudósok véleményéből kiindulni. Amennyiben ők jogszerűnek tekintették a humanitárius intervenciót, akkor az **opinio iuris** alighanem fennállt, és viszont. A korszakban született értekezések meglepő változatosságot mutatnak e jogintézmény megítélésében. Összességében, legalább annyi híres nemzetközi jogász tagadta a humanitárius intervenció jogának a létét, mint ahány elfogadta azt. Ily módon módfelett kétséges, hogy a releváns **opinio iuris**, és ezáltal a humanitárius beavatkozások szokásjoga, valaha is a nemzetközi jog stabil elemét képezte.

Különböző okok folytán, hasonlóan ellentmondásos eredményre vezetnek a **bellum iustum** esetleges továbbélésére, a szerződéses rendelkezésekkel összefüggésben létrejött beavatkozási jogokra, valamint a művelt nemzetek által elismert jogelvekre fókuszáló vizsgálatok. A hajdani jogszerűség sikeres bizonyításának az esélye látszólag a **ius ad bellum** relációjában a legnagyobb, ám ez is eleve kudarcra ítélt próbálkozás, hiszen az intervenció és a háború – noha esetenként összefonódtak – két, egymástól jól elválasztható kategóriát képezett. A humanitárius intervenció tehát nem volt háború, ezért megindítása sem lehetett az államok „szent joga”. Ugyanebből következik, hogy a XX. század elejének nemzetközi jogi vívmányai – a Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya és a Briand-Kellogg-paktum – sem feltétlenül érintették a humanitárius intervenció esetleg fennálló szokásjogát. (Kivételt legfeljebb a locarnói egyezmények A. függelékében található szerződés képezett.) Mindent egybevetve, a humanitárius intervenció klasszikus kori jogszerűsége vagy jogellenessége tárgyában tökéletes bizonyossággal nem lehet állást foglalni. Legfeljebb annyit jelenthetünk ki, hogy a XIX. század nemzetközi jogának szellemiségéhez vélhetően a humanitárius intervenció jogszerűsége állt közelebb, ám ez szellemiség a XX. század elején fokozatosan megváltozott. Más szavakkal, az 1800-as években a vélelem e beavatkozások jogszerűsége mellett szólt, ám az a két világháború között alighanem megfordult – bár egyértelmű korszakhatárt még így sem képezhetett.

Az ENSZ Alapokmánya merőben új alapokra helyezte az államközi fegyveres konfliktusok visszaszorítása érdekében tett erőfeszítéseket, mivel objektív – az államok szándékától független – és átfogó jelleggel tiltotta meg az erőszak alkalmazását, valamint az azzal való fenyegetést. Ezzel párhuzamosan módosult a humanitárius intervenció nemzetközi jogi környezete is, és egy új korszak vette kezdetét. E beavatkozások, lévén fegyveres akciók, immár nem a be nem avatkozás elvének, hanem az erőszak tilalmának hatálya alá tartoznak, jóllehet elképzelhető, hogy egyes előfordulásaik egyszerre sértik mindkét kógens princípiumot. (Ennek tudható be az is, hogy maga a „humanitárius intervenció” fogalom is inadekváttá vált, s lényegét inkább a „humanitárius erőszak” kifejezés ragadná meg helyesen.) Az erőszak feltétlen alkalmazást igénylő tilalma alól az Alapokmány eredetileg három kivételt ismert el: a Biztonsági Tanács által foganatosított fegyveres akciókat, az egyéni vagy kollektív önvédelem jogának gyakorlását, valamint az ellenséges államokkal szemben, a második világháború során végrehajtott műveleteket. Ez utóbbi kivétel a háború végével alkalmazhatatlanná vált, az elsőként említett lehetőség pedig a gyakorlatban, a tanácsi felhatalmazások formájában valósult meg. Tekintve, hogy az önvédelem jogára való hivatkozás a jelen esetben elfogadhatatlan, kizárólag a Biztonsági Tanács által adott, előzetes és kifejezett felhatalmazás teheti jogszerűvé a humanitárius intervenciót.

A kérdéses felhatalmazások elfogadásának menete alapján véve megegyezik az erőszak alkalmazását engedélyező határozatok meghozásának sémájával, bár a folyamat néhány ponton sajátos jegyeket hordoz. Ezek közül a legfontosabb kétségkívül az, hogy a

humanitárius intervencióra szóló felhatalmazás – az akció alapjának természetéből következően – kizárólag a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetése esetén képzelhető el, amit a Biztonsági Tanácsnak a 39. cikk alapján, legalább implicit módon (a VII. fejezetre való utalással) meg is kell állapítania. A béke megszegése és a támadó cselekmények ellenben nem szolgálhatnak kiindulási alapként. A felhatalmazás címzettjei egyaránt lehetnek államok és nemzetközi szervezetek, ám annak teljesítése nem kötelező. A felhatalmazás továbbá nem jelenthet meg ajánlás vagy ideiglenes rendszabály formájában, noha ezek az intézkedési típusok, a 41. cikkben foglalt, fegyveres erő alkalmazásával nem járó kényszerrendszabályokkal egyetemben, megalapozhatják a humanitárius intervenció **ultima ratio** jellegét. (Az olykor humanitárius beavatkozásnak is minősíthető békekikényszerítő missziók létrehozása ugyanezt a sémát követi.)

Jóllehet az erőszak támadó jellegű alkalmazása csak a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazásának birtokában tekinthető jogszerűnek, számos elmélet született az unilaterális humanitárius intervenció jogszerűségének demonstrálására. A legmegalapozottabb e teóriák sorában talán az a nézet, amelyik az ENSZ Közgyűlésének ajánlásából igyekszik levezetni a Tanács megkerülésével megindított beavatkozás legalitását. Erre két út is nyitva áll: az első az Alapokmány rendelkezéseinek „megfelelő” értelmezésével, általánosságban lehetővé tenné az ilyen tartalmú ajánlások meghozatalát, míg a másik a híres **Uniting for Peace** határozatban rögzített eljárásan alapul. Valójában azonban egyik elgondolás sem támadhatatlan. Vitatható, hogy a Közgyűlésnek, az Alapokmány értelmében joga van-e ajánlást tenni az államoknak az erőszak alkalmazására – még annak ellenére is, hogy az egyfajta „másodlagos” vagy „kiegészítő” felelősséget visel a nemzetközi béke és biztonság fenntartása terén. A **Uniting for Peace** határozat alkalmazhatósága még ennél is problémásabb, noha el kell ismerni, hogy az első ránézésre kézenfekvő megoldásnak tűnik. Mindenekelőtt kérdéses magának a határozatnak a jogszerűsége, bár ez az aggály az ENSZ gyakorlatára történő hivatkozással jelentős mértékben elosztható. Az igazi problémát itt tehát nem a dokumentum Alapokmány-ellenességének gyanúja, hanem annak sajátos tartalma jelenti. A **Uniting for Peace** határozat ugyanis kizárólag a béke megszegése és a támadó cselekmények nyomán – és akkor is csak szükség esetén – ad lehetőséget a Közgyűlésnek arra, hogy ajánlást tegyen az erőszak alkalmazására. A nemzetközi béke és biztonság pusztta veszélyeztetésének leküzdése céljából erre nincs mód, márpedig a humanitárius intervenció alapja éppen ebbe a körbe tartozik.

A Biztonsági Tanács implicit felhatalmazásával vagy **ex post facto** jóváhagyásával kapcsolatos nézetek szintén meglehetősen ingatag lábakon állnak. Mindkét – alapokmányi bázist természetesen nélkülöző – elképzelés bizonyos konkludens tényekből következtet arra, hogy a nemzetközi béke és biztonság terén fő felelősséget viselő főszerv engedélyezte, vagy utólag szentesítette az előzetes és kifejezett felhatalmazás nélkül megindított akciót. Az állítólagos implicit felhatalmazás létre elsősorban az erőszak alkalmazását megelőzően elfogadott határozatok megszövegezése utal, ide értve a VII. fejezetre való hivatkozást, a nemzetközi béke és biztonság veszélyeztetésének kimondását, a 41. cikk szerinti kényszerintézkedések eredménytelen kimerítését, illetve a további lépések kilátásba helyezését. Az **ex post facto** jóváhagyás elmélete meggyőzőbb érvekre épül. A **prima facie** jogellenesen alkalmazott erőszak ilyen formában megjelenő akceptálását – többek között – annak Biztonsági Tanács általi üdvözlése és verbális támogatása, az elítélés és a minősítés elmaradása, valamint az ekként előidézett helyzet elfogadása jelezheti. Ez utóbbi argumentumnak különös súlyt kölcsönöz az a szabály, mely szerint az agresszióból származó semmilyen helyzet vagy különleges előny jogszerűként nem ismerhető el. Nyilvánvaló azonban, hogy ezek a körülmények önmagukban nem képesek jogszerűvé tenni a jogellenesen megindított humanitárius intervenciót.

Számos kísérlet történt a humanitárius intervenció jogának Alapokmányból történő levezetésére is, melyek sorából – viszonylag gyakori előfordulása folytán – az erőszak, 2. cikk (4) bekezdésében foglalt tilalmának restriktív értelmezését kell kiemelni. Az elmélet egyáltalán nem új keletű, és nem is kifejezetten az unilaterális humanitárius beavatkozások kapcsán jött létre. Lényege a rendelkezésben szereplő három fordulat – a területi épségre, a politikai függetlenségre, valamint az Egyesült Nemzetek céljaira való utalás – szokásostól eltérő interpretációjában rejlik. A restriktív értelmezés alapján ugyanis ezek a kitételek nem az erőszak tilalmának általánossá tételét szolgálják, hanem konkretizálják és minősítik annak valóban tiltott formáit. Ennek megfelelően, ha egy katonai akció nem sérti a célállam területi épségét és politikai függetlenségét, továbbá összhangban van az ENSZ céljaival, akkor az nem esik a 2. cikk (4) bekezdésének hatálya alá. Mivel a humanitárius intervenció ideáltípusa e kritériumok mindegyikének megfelel – ne feledjük, hogy az ENSZ céljai között valóban fellelhető az emberi jogok és alapvető szabadságok előmozdítása és támogatása – úgy tűnhet, hogy az tanácsi felhatalmazás nélkül, pusztán az Alapokmány alapján is végrehajtható. Támogató érvként itt szokás megemlíteni a preambulum emberi jogokkal és az erőszak „közérdekből” való alkalmazásával foglalkozó részeit is, melyek ugyancsak kiindulási pontot kínálnak a humanitárius intervenció általános jogát kimutatni igyekvő elméletek számára. Bármilyen meggyőzőnek is tűnik a 2. cikk (4) bekezdésének megszorító értelmezése, valamint a preambulum említett interpretációja, mindkettő elszigetelt és – legalábbis a humanitárius intervenció tekintetében – rendkívül könnyen megdönthető érvelésnek tekintendő. Hasonlóképpen megalapozatlan az Alapokmány gyakorlati módosításának gondolata is.

Az Alapokmány „együttes fellépéséről” szóló 106. cikke ugyanakkor – a 43. cikk szerinti megállapodások létrejöttéig – inkább elméletileg, mintsem a gyakorlatban, de megalapozhatja egy humanitárius intervenció jogszerűségét. A nagyhatalmi egyhangúság elve, illetve a tanácsi vétó veszélye azonban még e rendelkezés segítségül hívásával sem kerülhető meg. Végezetül, az unilaterális humanitárius beavatkozás jogszerűségét sem az esetleg továbbélő vagy újonnan kialakult nemzetközi szokásjogból, sem a szükséghelyzet doktrínájából, sem a nemzetközi *ius cogens* egyes normáinak vélt kollíziójából nem lehet levezetni.

A szokásjog továbbélése egyfelől azért nem valószínű, mert annak fennállása a klasszikus nemzetközi jog korszakában sem mutatható ki egyértelműen, másfelől pedig azért, mert ha volt is ilyen tartalmú jog, az aligha „élte túl” a második világháború utáni korszakváltást. Elvi lehetőségként felmerülhet, hogy a humanitárius intervenció szokásjoga kialakult vagy feléledt a kortárs nemzetközi jogban, ám ennek valószínűsége – több okból kifolyólag – szerfelett csekély: az állami gyakorlat ellentmondásos, az *opinio iuris* nem bizonyítható (legfeljebb az *opinio necessitatis*), illetve az új szokásjognak eleve kógensnek kellene lennie ahhoz, hogy új kivételt képezzen az erőszak feltétlen alkalmazást igénylő tilalma alól. A szükséghelyzetre történő hivatkozás szintén nem zárhatja ki az unilaterális humanitárius intervenció jogellenességét és teheti közvetve jogszerűvé az akciót, hiszen nem valószínű, hogy az emberi jogok, illetve a humanitárius jog másik államban zajló, súlyos és tömeges megsértései „súlyos és közeli veszélyt” jelentenek egy állam „létfontosságú érdekeire” nézve. Ráadásul az erőszak felhatalmazás nélküli alkalmazása elfogadhatatlan mód lenne a szükséghelyzet leküzdésére, lévén az kógens normát sért. Az erőszak tilalma, illetve a kógens emberi jogok és humanitárius jogi garanciák tiszteletben tartására irányuló kötelezettségek látszólagos összeütközéséből ellenben azért nem vonhatók le messzemenő következtetések, mert ilyen kollízió – többek között – azok eltérő kötelezett köre, valamint nemtevésre utasító tartalma folytán létre sem jöhet.

Összegezve a jogszerűség vizsgálata során tett megállapításokat elmondható, hogy a humanitárius intervenció vitathatatlanul jogszerű, ha azt a Biztonsági Tanács előzetes és

kifejezett felhatalmazása alapján indítják meg, ám a vélelem minden egyéb esetben a jogellenesség mellett szól.

A humanitárius intervenció gyakorlati előfordulásait már egyenként kiértékeltem, s az ott elmondottak megismétlését feleslegesnek tartom. Ehelyett néhány általános megjegyzést kívánok tenni a gyakorlat mint egész tekintetében, elsősorban azzal a céllal, hogy rámutassak néhány olyan tendenciára, amelyet a konkrét esetekre fókuszáló elemzés szükségszerűen figyelmen kívül hagy.

Feltűnő, hogy a klasszikus nemzetközi jog korszakában vizsgált beavatkozások mindössze csekély hányada felel meg maradéktalanul a korabeli szakirodalom szem előtt tartásával összeállított humanitárius intervenció-fogalomnak. Az egyetlen tökéletes példának a szíriai beavatkozás tekinthető, de ez is csak akkor, ha a szultán előzetes hozzájárulását kényszer hatására tett jognyilatkozatnak minősítjük. Esetleg még a nagyhatalmak görögországi fellépése osztályozható komolyabb aggályok nélkül humanitárius intervencióként, ám az összes többi eset súlyos fogyatékoságokat hordozott. Különösen zavarba ejtő, hogy a kérdéses gyakorlati példák túlnyomó többsége nem intervenció, hanem háború formáját öltötte. Mielőtt azonban e körülményből kiindulva a definíció újragondolásába kezdenénk, emlékezzünk arra, hogy a humanitárius intervenciót a korabeli szerzők többnyire a béke joga, s azon belül a be nem avatkozás elve keretében – tehát a háborútól élesen elkülönítve – tárgyalták. A két kategória olykor ugyan összefonódott, de ez a háború és a béke dichotómiájára mint főszabályra különösebb hatást nem gyakorolt. Ne feledkezzünk meg továbbá arról sem, hogy az évszázadok távlatából vizsgálódva az egyetlen helyes módszer az, ha a korabeli elmélet fényében értékeljük a tényeket, és nem a tényekhez igazítjuk az elméletet. Mivel magyarázható tehát az elmélet és a gyakorlat közötti látványos ellentmondás? Véleményem szerint, a válasz egyfelől a korabeli kategóriák kiforratlanságában és összefonódásában, másfelől pedig az egyes példák esetleges – gyaníthatóan az iménti ok következtében előálló – helytelen megválasztásában keresendő.

A kortárs nemzetközi jogi gyakorlatot két részben célszerű tárgyalni, noha ezt sem a fogalom, sem a jogi háttér megváltozása nem indokolja. Az alkorszakok elkülönített elemzésének egyetlen haszna az, hogy rávilágít a humanitárius intervenció gyakorlatában, a hidegháború végét követően beálló változásokra. E változások volumenét – mint hamarosan látni fogjuk – nehéz alábecsülni, hiszen a két periódust jellemző gyakorlati tendenciák egymás csaknem tökéletes ellentéteinek tekinthetők. Az első szignifikáns különbség a humanitárius intervenció vélt vagy valós előfordulásainak gyakoriságában rejlik. Feltűnő, hogy a kétpólusú világrend fennállásának mintegy negyven esztendeje kapcsán ugyanannyi akciót kell nagyító alá venni, mint amennyit a hidegháború utáni bő egy évtized tanulmányozása során. Sőt, a két periódus valódi humanitárius beavatkozásainak számát tekintve, az utóbbi magasan felülmúlja az elsőt. A hidegháborús gyakorlati példák igen jelentős része azért nem minősül ilyen intervenciónak, mert azok mindenekelőtt a saját állampolgárok védelmére, illetve a demokrácia megőrzésére vagy helyreállítására irányultak. E körbe tartozik például Belgium és az Egyesült Államok kongói, Izrael ugandai, valamint az Egyesült Államok dominikai, grenadai és panamai fellépése. Többé-kevésbé „tisztá” humanitárius intervenciónak csak Tanzánia ugandai, illetőleg Franciaország közép-afrikai akciója tekinthető. A fennmaradó néhány esetben a beavatkozó fél önös érdekei kérdőjelezik meg az ekként történő osztályozás helyességét.

A visszaélés gyanújának kiemelkedő súlya azzal magyarázható, hogy a hidegháború idején végrehajtott beavatkozásokat szinte minden esetben egyetlen állam hajtotta végre. Ilyenkor értelemszerűen mindig könnyebb azt bebizonyítani, hogy a hadművelet különféle „alantas” célokat szolgál, mint azt, hogy annak végrehajtását humanitárius megfontolások tették szükségessé. A vizsgált példák között csak elvétve találunk olyat, melyben az erőszakot egy *ad hoc* koalíció alkalmazta. Az ENSZ vagy más nemzetközi szervezetek által végrehajtott

akciókat ellenben hiába keresnénk, ilyenek ugyanis a tárgyalt korszakban nem voltak. Létezett ugyan békefenntartási tevékenység, ám ezek a missziók – amint azt az ONUC esete is példázza – nyilván nem tekinthetők humanitárius intervenciónak. A beavatkozások mindegyikére jellemző volt továbbá az előzetes és kifejezett biztonsági tanácsi felhatalmazás hiánya. Ez korántsem meglepő, hiszen a hidegháborús viszonyok közepette, a Biztonsági Tanácsban aligha nyílt lehetőség ilyen határozatok elfogadására.

A hidegháborús példákkal szemben, az 1990 utáni időszak kapcsán elemzett beavatkozások csaknem mindegyike humanitárius intervenciónak tekinthető. Kivételt mindössze Haiti, illetve – a megítélés függvényében – Libéria és Bosznia-Hercegovina esete képez. Ennek oka többek között az, hogy a visszaélés mint kizáró ok már korántsem bír akkora súllyal, mint a kétpólusú világrend fennállása idején. Az ENSZ figyelemreméltó aktivizálódásának köszönhetően ugyanis a beavatkozások túlnyomó többsége immár a Biztonsági Tanács előzetes és kifejezett felhatalmazásának birtokában indult meg. Mivel a főszerv szigorúan meghatározza az erőszak alkalmazásának feltételeit, és felhatalmazásait jellemző módon nem egy államnak, hanem az államok csoportjainak, békekikényszerítő misszióknak vagy nemzetközi szervezeteknek címezi, az önös érdekek követésének esélye jelentős mértékben csökken. Ugyanakkor a kollektív cselekvés sem biztosít automatikus és abszolút védelmet a visszaélésekkel szemben – elegendő e tekintetben a ruandai beavatkozást övező vitákra gondolni. Érdekes módon még a felhatalmazás nélküli intervenciók végrehajtói is kínosan ügyeltek – legalábbis a látszat szintjén – a visszaélésektől mentes cselekvés követelményeinek betartására. Az iraki vagy a jugoszláviai akció során ez a törekvés eredményes volt, ám Nigéria libériai tevékenységéről ez már kevésbé mondható el.

A felhatalmazással megindított műveletek áttekintéséből kitűnik, hogy az ENSZ – bár az előzetes válságkezelést és az intervenció utáni békefenntartást vagy békeépítést saját „hatáskörében” tartja – a fegyveres kényszer alkalmazását tipikusan nem maga végzi, hanem nemzetközi szervezeteket, illetve *ad hoc* koalíciókat vesz igénybe erre a feladatra. Ez a sajátos vonás alighanem a Vezérkari Bizottság működésképtelenségéből, valamint a világszervezet kapacitásának korlátaiból fakad: konkrétan abból a felismerésből, hogy a békekikényszerítő missziók felállítása módfelett időigényes, míg hatásfokuk jobbára mérsékelt. A katonai szövetségek vagy a válság által érintett államok ezzel szemben képesek a gyors és hatékony fellépésre, ráadásul – az ENSZ szemszögéből nézve – felhatalmazásuk sem biztosít számukra cselekvési szabadságot, hiszen a mandátum terjedelmét a Biztonsági Tanács határozza meg. Elvileg tehát mindkét fél jól jár: a beavatkozásra hajlandó államok vagy szervezetek elfojthatják a – valamilyen formában őket is érintő – humanitárius válságot (ezzel nem sérül a relatív érdektelenség kíváncsága sem), az ENSZ pedig időt nyer és pénzt takarít meg. Nem kizárt, hogy a világszervezet ez utóbbi szempont mérlegelése nyomán tanúsított oly elnéző magatartást az ECOWAS, pontosabban az ECOMOG „önfelhatalmazó” gyakorlatával szemben.

Elismerem, hogy a humanitárius intervenció jogszerűségéről vallott „ortodox” álláspontom, a Biztonsági Tanács olykor módfelett ellentmondásos – például Ruanda vagy Koszovó esetével illusztrálható – gyakorlatának fényében, morális szempontból első látásra nem feltétlenül kielégítő. Az ártatlan civilek – igen gyakran gyermekek, nők és öregek – tömeges lemészárlásáról tudósító hírek láttán, hallatán egyesekben rendkívül erős morális igény fogalmazódik meg a vérontás bármilyen áron történő megállítására. (Ez az igény egyénenként változó, azaz még egy adott kultúrán belül sem általános, amint azt a koszovói beavatkozás közismerten ellentmondásos visszhangja is jelzi. Ettől függetlenül az elkezdett gondolatmenetet folytatásra érdemesnek tartom, mivel annak jogi relevanciájú vonzatai is vannak.) Kérdés, hogy ez az individuális morális szükséglet – a humanitárius intervenció jogának képében – érvényesíthető-e az államok világában. Befejezésül tehát a humanitárius intervenció jövőjéről szeretnék néhány szót ejteni, már csak azért is, mert mindeddig –

szándékosan – mellőztem eme korántsem irreleváns téma részletes vizsgálatát. Ez a jövő nemzetközi jogi szempontból egyetlen kérdés körül forog: Jogszerűvé tehető-e **általánosságban**, a Biztonsági Tanácstól függetlenül is a humanitárius intervenció? Más megfogalmazásban: Képezhet-e valaha – és ha igen, milyen feltételekkel – önálló kivételt a humanitárius intervenció joga az erőszak tilalma alól?

Elméletileg a válasz, miként arra már korábban is utaltam, természetesen igenlő, ám a gyakorlati megvalósítás kapcsán ugyanezt aligha lehet kijelenteni. A humanitárius intervenció általánosságban történő legalizálásához mindenekelőtt megállapodásra kellene jutni annak pontos fogalmát, valamint végrehajtásának feltételeit illetően. Láthattuk, hogy e témakörökben még az objektivitásra törekvő, alapvetően semleges jogtudomány sem képes megegyezni, így ugyanez a nyíltan és érthető módon érdekvezérelt államok részéről, bár nem kizárt, de legalábbis nehezen elképzelhető. A humanitárius intervenció államok konszenzusát élvező körülírása minden bizonnyal rendkívül általános és homályos lenne. A homályosság viszont együtt jár a „kiskapukkal”, melyek pusztán léte egyenlő lenne a **ius ad bellum** hosszas erőfeszítések árán megszüntetett jogának közvetett és részleges feltámasztásával. Nem állítom, hogy ezért a fogalom tartalmának és az alkalmazás feltételeinek kristálytisztára rögzítésére van szükség, de azoknak legalább annyira világosnak és elfogadottnak kell lenniük, mint azt az egyéni vagy kollektív önvédelem joga kapcsán tapasztalhatjuk. Nyilvánvaló, hogy az e kívánalmaknak megfelelő szabályozás önmagában még nem képes gátat vetni a visszaéléseknek, amint azt az önvédelem jogának „gyakorlata” is példázza. Mindazonáltal pontos fogalmaink vannak arról, mi tekinthető az önvédelemmel való visszaélésnek, határesetnek vagy valódi önvédelemnek. Hasonló okból kifolyólag – a szubjektív állami mérlegelés korlátok közé szorítása céljából – van szükség a humanitárius intervenció egyértelmű körülírására. Ne feledjük azt sem, hogy a humanitárius intervenció jogának elismerésével kivétel jönne létre egy főszabály alól, márpedig a kivételek lehető legszabatosabb megfogalmazása elengedhetetlen követelmény. (Emiatt nem tartom jó párhuzamnak a jelen esetben az agresszió meghatározását, hiszen az nem egy kivételt rögzít, hanem a főszabály egy szegmesét részletezi. Ebben az esetben a homályosság vagy az exemplifikatív jelleg kevésbé súlyos probléma, különösen azért, mert az agresszió fennforgásának megállapítása végső soron a Biztonsági Tanács szabad mérlegelésén alapul.)

A pontos körülírás – lényegét tekintve érdemi jellegű – követelménye alakszerűségi kérdéseket is felvet. Milyen formába kellene önteni a humanitárius intervenció jogának elismerését ahhoz, hogy az lehetőleg általános és az érintettekre nézve kötelező legyen? A legkézenfekvőbb megoldás az ENSZ Alapokmányának módosítása lenne, ám ennek gyakorlati esélye – a módosítás szabályait tekintve – a nullához közelít. Egy multilaterális szerződés megkötése még kevésbé célravezető, mert az a fennálló **ius cogens**-be való ütközés miatt eleve semmisnek minősülne. De még ha érvényesnek is tekintenénk a szerződést, az Alapokmány 103. cikke következtében, az akkor is azonnal alkalmazhatatlanná válna. Az ENSZ két leginkább érintett főszerve, a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács határozatai sem kínálnak kiutat. A Közgyűlés – több okból kifolyólag – nem fogadhat el ilyen tartalmú határozatot: az ellentétes lenne az erőszak tilalmával, pusztán ajánlás jelleggel rendelkezne és az Alapokmány jogellenes módosításának tűnne. Ez utóbbi aggály kapcsán érdemes felidézni, hogy a jóval kevésbé „ambiciózus” **Uniting for Peace** határozat milyen heves vitát váltott ki, és ehhez képest mekkora port kavarna egy olyan rezolúció, ami egy konkrét esetre vonatkozóan ugyan, de közvetlenül a tagok kezébe adná az erőszak alkalmazásának jogát. Egy ilyen „biankó” felhatalmazás még a Tanács részéről is **ultra vires** aktus lenne, mivel az egyszerre sértené az Alapokmányt – melynek VII. fejezete csak konkrét esetekre nézve engedélyezi az erőszak alkalmazásának elrendelését – és a nemzetközi jog egy feltétlen alkalmazást igénylő szabályát. Olybá tűnik tehát, hogy a humanitárius intervenció jogszerűsítésére leginkább szokásjogi úton nyílik lehetőség, amely eshetőségről a szokásjogi

jogszerűségről szóló alfejezetben már szó esett. Röviden felidézve az ott elmondottakat, az a tény, hogy a nemzetközi szokásjognak jelenleg nincs ide vágó szabálya természetesen nem jelenti azt, hogy ilyen a jövőben sem lesz. Az *opinio necessitatis* kimutatható, ám annak jogi meggyőződéssé való átalakítása konszenzust igényelne, de még ennek birtokában sem kerülne el a szokásjog bennerejlő homályosságából adódó problémákat. A legnehezebben leküzdhető akadály azonban az erőszak kógens tilalmának áttörésében, módosításában rejlik. Ennek sikere egy új, az államok nemzetközi közösségének egésze által ekként elismert és elfogadott kógens norma születését feltételezi. A humanitárius beavatkozás az erőszak tilalma alóli harmadik kivételként – bármilyen formát is öltson az – csak ebben az egy esetben jelenhet meg.

Tisztában kell lenni azzal is, hogy a humanitárius intervenció jogának elismerése nem oldaná meg az akciók szelektivitásából fakadó nehézségeket. A jelen hipotézisben ugyanis a nemzetközi jog mindössze jogot biztosít az intervenció tanácsfi felhatalmazást nélkülözö végrehajtásához, ám egyik jogalanyt sem kötelezi erre. (A kötelező humanitárius beavatkozás gondolata napjainkban pusztán illúzió, ezért érdemben nem foglalkozom vele.) Ily módon az államok továbbra is szabadon mérlegelhetnék, hogy beavatkoznak-e vagy sem, és a humanitárius intervenció változatlanul az erős-gyenge viszonylatban érvényesülne. Magyarán, érdemi javulás nem következne be. Ellenkezöleg, az aktuális helyzet számottevően romolhat. A humanitárius intervenció jogként való általános elismerésével visszatérhet a hidegháborús gyakorlat egynémely sajátossága: az ismét az égbekiáltó visszaélések melegágyává és a **relatív erősebb** állam jogává válhat, valamint újból teret nyerhet az egy állam általi végrehajtás. A nagyhatalmak eddig is és ezután is be fognak avatkozni, ha van rá felhatalmazásuk, ha nincs, hiszen nem kell tartaniuk érdemi ellenintézkedésektől. A tanácsfi felhatalmazás szükségességének eltörlésével azonban már a kisebb, de annál agresszívebb államok is jó eséllyel kerülhetné el az alapesetben velük szemben fogantatosítandó kényszerintézkedéseket. Ehhez elegendő a humanitárius intervenció szükségsszerűen homályosan meghatározott jogára hivatkozniuk. Ha az ENSZ vagy a nagyhatalmak valamilyen oknál fogva féken kívánnák tartani eme államokat, annak ismételt a humanitárius intervenció ügye látná kárát, hiszen a beavatkozáshoz felhasználható katonai potenciál egy részét nem az emberi jogok védelme, hanem a rendteremtés kötné le.

A legszkeptikusabb, de talán egyben a legóvatosabb előrejelzés szerint tehát a tényleges emberbaráti beavatkozások száma nem vagy alig nőne, szemben a visszaélések számának drasztikus emelkedésével. Mivel e visszaélések ártatlan emberek szenvedését vonná maguk után, még csak azt sem jelenthetjük ki, hogy a humanitárius intervenció jogának általánosságban történő elismerésével egy jobb világot teremtettünk, és kielégítettük a kiindulási pontként szolgáló morális igényt. A jövőt illetően ezért mindössze annyi bizonyos, hogy a humanitárius intervenció kategóriája mindaddig létezni fog, amíg az emberiségnek súlyos és tömeges emberi jogi és humanitárius jogi jogsértésekkel kell szembenéznie. Újfent le szeretném azonban szögezni, hogy meggyőződésem szerint már jelenleg is rendelkezésre áll az ilyen beavatkozások megindításához szükséges nemzetközi jogi háttér – ami nem más, mint az ENSZ Alapokmányának VII. fejezete –, valamint a gyakorlati végrehajtáshoz szükséges állami és szervezeti kapacitás. Eme eszközök hatékony alkalmazása azonban az államok aktuális politikai szándékának a függvénye, ezért az akarathányból fakadó anomáliákat tévedés lenne kizárólag a jogi szabályozás fogyatékoságának betudni, de talán még ennél is nagyobb hiba lenne a megoldást annak gyökeres és átgondolatlan átalakításában keresni. Ha tehát a nemzetközi közösség tétlenül szemléli az egyének legalapvetőbb jogainak lábbal tiprását, abban – Paulus szavait idézve – „nem a jog hibás, hanem az alkalmazása”.*

* Digesta, XXVI. II. 30.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fegyveres erőszak emberbaráti célú alkalmazása – közismertebb nevén a humanitárius intervenció – alighanem joggal tekinthető a nemzetközi jog egyik legrégebbi és legvitatottabb intézményének. Minthogy az igazságos háború tanából kinövő, ellentmondásos kategóriának tételes jogi megfogalmazása sem a múlt, sem a jelen nemzetközi jogában nem született, azt első lépésben definiálni kell. A „humanitárius intervenció” fogalom tényleges meghatározását megelőzően azonban tisztázni szükséges, hogy azt milyen jellegű definíció keretei között, mekkora terjedelemben, és milyen időintervallum vonatkozásában kívánjuk elvégezni. A jelen írás – meglehetősen szokatlan módon – két humanitárius intervenció-fogalommal dolgozik. Ennek magyarázata az, hogy bár a humanitárius intervenció lényege az évszázadok során változatlan maradt, a nemzetközi jogi környezet, valamint a kategória leírására hivatott jogi terminológia a második világháborút követően alapjaiban változott meg. Ugyanaz a definíció következőképp nem alkalmas a klasszikus és a kortárs nemzetközi jog e beavatkozásainak precíz megragadására.

A definiálás egyfajta szintetizáló módszert követ, melynek alapját a vizsgált nemzetközi jogi korszakban napvilágot látott legjelentősebb humanitárius intervenció-meghatározások képezik. A definíció végeredményben e jogtudományi meghatározások közös, de legalábbis gyakran felbukkanó elemeinek ötvözése nyomán jön létre – mindkét periódus vonatkozásában. Hasonlóképpen, mind a múlt, mind a jelen nemzetközi joga kapcsán felmerül az ekként megalkotott fogalom hasonló vagy rokon kategóriáktól való elhatárolásának igénye. E művelet két irányban végezhető el. A különbség egyfelől megvonható a humanitárius intervenció és mindazon cselekmények között, amelyek – annak terjedelme miatt – kívül esnek az előbbi definícióján. El kell határolni továbbá a szóban forgó beavatkozásokat a hasonló vonásokat mutató egyéb kategóriáktól is. Ez az a terület, ahol valóban elengedhetetlen a differenciák és az összefonódások pontos feltárása. E jogintézmények a következők: a nemzetközi fegyveres összeütközés, az önvédelem, a represszália, a békefenntartás, a humanitárius segítségnyújtás, valamint a népek önrendelkezési jogának keretében folytatott küzdelemhez nyújtott külső fegyveres segítség.

A humanitárius intervenció alapjául szolgáló emberi jogi és humanitárius jogi jogsértések vizsgálata meglehetősen összetett művelet, amit részben időbeli, részben tematikai bontásban célszerű elvégezni. A klasszikus nemzetközi jog korszaka tekintetében tulajdonképpen egyszerű a feladat, hiszen itt – a korszak jogtudósai által, e tárgyban megfogalmazott vélemények felelevenítésén kívül – aligha van más mód a beavatkozás alapjának megismerésére. A kortárs nemzetközi jog tekintetében ellenben más eljárást kell választani – még annak ismeretében is, hogy a klasszikus korban kialakult egyes intervenció okok esetleg 1945 után is továbbélnek. A jelentős számban rendelkezésre álló tételes jogi forrásból mindenekelőtt ki kell szűrni a legalapvetőbb emberi jogokat és a nemzetközi humanitárius jog legfontosabb garanciáit (ez az alap minőségi szegmense), majd meg kell állapítani, hogy ezek mekkora volumenű megsértése vetheti fel a fegyveres beavatkozás igényét (mennyiségi szegmens). Mindezek nyomán arra a következtetésre jutunk, hogy a humanitárius intervenció alapjának alsó határát az emberiség elleni bűncselekmények mentén tanácsos meghúzni. Eme – természetesen szubjektív, ámde racionálisnak tűnő – választás mellett szól az is, hogy így közvetve, a beavatkozás alapjának mindkét szegmense megragadható.

Nem nélkülözhető a korszakolás a humanitárius intervenció jogszerűségének vizsgálata során sem. E témakör vizsgálatát egyfelől az indokolja, hogy a humanitárius intervenció minőség önmagában véve nem jogcím – ezért a jogszerűség sem fogalmi elem –,

másfelől pedig az, hogy ez a részterület veti fel talán a legérdekesebb kérdéseket. Módfellett kétséges, hogy a klasszikus nemzetközi jogban a humanitárius intervenció valaha is a szokásjog stabil elemét képezte volna. Erre elsősorban az akkortájt napvilágot látott tudományos vélekedések összesítéséből következtethetünk: legalább annyi híres annyi híres nemzetközi jogász tagadta a humanitárius beavatkozás jogának létét, mint ahány elfogadta azt. Hasonló eredményre vezetnek a *bellum iustum* esetleges továbbélésére, a szerződéses rendelkezésekkel összefüggésben létrejött beavatkozási jogokra, valamint a művelt nemzetek által elismert jogelvekre fókuszáló elemzések. A hajdani *ius ad bellum* sem kínál e tekintetben megoldást, hiszen az intervenció és a háború két, egymástól jól elkülöníthető jogi kategória volt. Ugyanezen okból kifolyólag, erősen vitatható az is, hogy a háború visszaszorítása érdekében, a XX. század elején létrejött okmányok – különösen a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmánya és a Briand-Kellogg-paktum – érintették-e a humanitárius intervenció esetleg fennálló szokásjogát. A humanitárius intervenció klasszikus kori jogszerűsége vagy jogellenessége tárgyában tehát nem lehet tökéletes bizonyossággal állást foglalni.

Napjaink nemzetközi jogában sokkal egyértelműbb a helyzet, hiszen kizárólag az ENSZ Biztonsági Tanácsa által adott, előzetes és kifejezett felhatalmazás teheti jogszerűvé a humanitárius intervenciót. E felhatalmazások elfogadásának menete lényegében megegyezik az erőszak alkalmazását engedélyező határozatok meghozásának általános sémájával, sajátos vonások csak néhány ponton – példának okáért a beavatkozás alapjául szolgáló helyzet 39. cikk szerinti minősítése kapcsán – tapasztalhatók. Bár az Alapokmány elfogadása óta eltelt évtizedekben számos elmélet látott napvilágot a tanácsi felhatalmazást nélkülöző erőszak – ezen belül az unilaterális humanitárius intervenció – jogszerűségének megalapozása tárgyában, ezek egyike sem talált széleskörű elfogadásra. Ennek megfelelően, a vélelem az ENSZ Közgyűlésének ajánlása, illetve a Biztonsági Tanács implicit felhatalmazása vagy *ex post facto* jóváhagyása alapján megindított humanitárius intervenciók jogszerűsége ellen szól. Nem vezethető le a humanitárius intervenció joga az ENSZ Alapokmányának más rendelkezéseiből (kivéve a 106. cikket, ami inkább elvi, semmint gyakorlati lehetőséget teremt), a nemzetközi szokásjogból, valamint a szükséghelyzet doktrínájából sem, és annak legalitása a nemzetközi jog feltétlen alkalmazást igénylő normáinak kollíziójával sem magyarázható.

A humanitárius intervenció klasszikus kori gyakorlatának áttekintéséből, érdekes módon, az tűnik ki, hogy a vizsgált beavatkozások mindössze csekély hányada illeszthető be a korabeli szakirodalom szem előtt tartásával összeállított humanitárius intervenció-fogalomba. A második világháború utáni gyakorlatot két részre bontva érdemes tárgyalni, mivel így megmutatkoznak a hidegháború alatti és az azt követő, vélt vagy valós humanitárius intervenciók közötti különbségek. Figyelemreméltó eltérések tapasztalhatók a két alperiódus gyakorlatában az elemzésre érdemes akciók gyakorisága, a végrehajtó államok száma és célja, a visszaélés gyanúja, valamint a megindítás jogszerűsége terén. Összességében elmondható, hogy míg a hidegháborús előfordulások zöme – különféle okoknál fogva – nem tekinthető humanitárius intervenciónak, addig az 1990 utáni esetek túlnyomó többsége helyesen minősíthető annak. Ami a jövőt illeti, a humanitárius intervenció kategóriája alighanem mindaddig létezni fog, amíg az emberiségnek súlyos és tömeges emberi jogi és humanitárius jogi jogsértésekkel kell szembenéznie. A szerző meggyőződése az, hogy – az ENSZ Alapokmányának VII. fejezetében – már most is rendelkezésre áll az ilyen beavatkozások megindításához szükséges nemzetközi jogi háttér, és a gyakorlati végrehajtáshoz szükséges állami és szervezeti kapacitás. Eme eszközök hatékony alkalmazása azonban az államok aktuális politikai szándékának a függvénye, ezért az ebből fakadó anomáliákat oktalanság lenne kizárólag a jogi szabályozás fogyatékoságának betudni.

SUMMARY

The use of force for humanitarian purposes, commonly known as humanitarian intervention, can with good reason be considered one of the most ancient and most debated institutions of public international law. Since this controversial category, which has its roots in the just war theory, has not had a definition in positive law either in the past or in the present, it has to be described at the outset. Before the actual explanation of the phrase “humanitarian intervention”, however, it is necessary to clarify the type, the broadness, and the time frame of the definition. The present dissertation is using – in a most unusual way – two definitions, which can be explained by the following. Although the essence of humanitarian intervention has remained practically unchanged throughout the centuries, the legal environment and the legal terminology meant to describe it fundamentally altered after World War II. Consequently, the same definition is simply unsuitable to precisely portray interventions in the traditional, as well as in the contemporary period of international law.

The actual description adopts a quasi-synthesizing method, based upon the most influential definitions of humanitarian intervention in the examined era of international law. The definition is, in fact, a product of the combination of the common or at least repeatedly appearing elements of these scientific explanations – with respect to both periods. The need for a distinction between the definition thus assembled and other similar categories emerges similarly regarding both past and present international law. This procedure may be carried out along two directions. The differences can be pointed out, on one hand, between humanitarian intervention and those other actions, which remain outside the definition of the former due to the extent thereof. On the other hand, interventions being considered have to be differentiated from categories bearing similar characteristics, as well. This is the field where an accurate disclosure of differences or overlapping is essential. These legal institutions are as follows: international armed conflict, self-defence, reprisal, peace-keeping, humanitarian assistance, and external armed assistance to a people struggling in exercise of its right to self-determination.

The examination of violations of human rights and humanitarian law providing a ground to humanitarian intervention is a fairly complex task that should be carried out in temporal, as well as in thematic sections. As a matter of fact, this work is relatively easy to accomplish with respect to traditional international law, for one hardly has an option to disclose the ground of past interventions other than to recall the relevant body of opinion established by the greatest jurists of that time. A new approach has to be chosen, however, concerning present international law – even in knowledge of the fact that some of the traditional grounds of intervention may have lived on even after 1945. Firstly, one has to sort out the most fundamental human rights and guarantees of international humanitarian law (i.e. the qualitative segment of the ground of intervention) from the vast amount of legal sources, and secondly, a certain gravity of violations of these rights has to be determined that is able to give rise to a need for armed intervention (quantitative segment). At the end, one may come to the conclusion that it is advisable to link the lower limit of the ground of humanitarian intervention to crimes against humanity. This – naturally subjective, but seemingly reasonable – choice appears even better in view of the fact that it indirectly seizes both segments of the ground of intervention.

The observation of the two epochs of international law is equally crucial with regard to the analysis of the lawfulness of humanitarian intervention. The reason for the examination

of this topic is partly that the classification of an action as humanitarian intervention in itself is not a legal title – accordingly legality is not an element of the definition –, and partly that it raises perhaps the most interesting questions. It is rather doubtful that humanitarian intervention had ever been a part of customary law during the era of traditional international law. A summary of scientific opinions leads to this conclusion: at least as many famous international lawyers denied the existence of a right of humanitarian intervention as those having been in favour of it. Analyses focusing on a possible outlast of *bellum justum*, a right of intervention derived from a treaty, or the general principles of international law recognized by civilized nations all end with a similar result. The former *jus ad bellum* is of no avail either, because intervention and war had been two distinct legal categories. For the same reason it is also fairly dubious that the documents adopted in the early 20th century concerning the denunciation of war – especially the Covenant of the League of Nations and the Briand-Kellogg-Pact – affected a potentially existing right of humanitarian intervention. Thus, a definite judgement on the lawfulness or unlawfulness of humanitarian intervention in the traditional epoch of international law cannot be made.

The circumstances are much more evident in the current period of international law. Humanitarian intervention can be declared lawful only if it is commenced in possession of a prior and express authorization by the U.N. Security Council. The pattern of adoption of these authorizations is basically the same as the general scheme of adoption of other resolutions authorizing the use of force, although a few special features – such as the qualification of a situation providing the ground for a humanitarian intervention under Article 39 of the U.N. Charter – may be come across. A number of theories have been constructed since the adoption of the Charter arguing for the legality of unauthorized use of force, including unilateral humanitarian intervention, but none has become widely accepted. The presumption is therefore against the lawfulness of a humanitarian intervention based upon a recommendation by the General Assembly, or an implicit or *ex post facto* authorization by the Security Council. A right of such intervention can neither be derived from other provisions of the Charter (the only, yet somewhat theoretical exception being Article 106), nor from present customary law or from the doctrine of necessity, and it cannot be explained with reference to a possible conflict of peremptory norms of international law either.

Interestingly enough, a study of state practice in the era of traditional international law reveals that the majority of instances considered barely correspond to the definition of humanitarian intervention created upon the basis of coexisting legal literature. Practice following World War II should be discussed in two parts in order to be able to observe the stunning differences between genuine or alleged humanitarian interventions during and after the Cold War. Significant divergences can be found in the practice of these two sub-periods with respect to the frequency of actions worthy of examination, the number and goals of intervening states, claims of abuse, and the lawfulness of interventions. To put it briefly, most of the interventions during the Cold War – for various reasons – cannot be qualified as humanitarian, whereas the overwhelming majority of instances after 1990 can properly be labelled as such. As for the future, humanitarian intervention will continue to exist as long as mankind will have to face grave and widespread violations of human rights and humanitarian law. The author is convinced that the necessary legal background – namely Chapter VII of the U.N. Charter –, as well as the required state and institutional capacity for such interventions are already available. An effective utilization of these means nevertheless depends on the actual political will of states, so it would be unwise to attribute anomalies thus encountered exclusively to a fault of legal regulation.

IRODALOMJEGYZÉK

1. A világ menekültjeinek helyzete, 2000. A humanitárius segítségnyújtás öt évtizede. ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Magyar Képvisellete, Budapest, 2001.
2. Abiew, Francis K.: The Evolution of the Doctrine and Practice of Humanitarian Intervention. Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 1999.
3. Abi-Saab, Georges: Wars of National Liberation in the Geneva Conventions and Protocols. ***Recueil des Cours de l'Académie de Droit International***, Tome 165 (1979-IV), 353-446.o.
4. Addo, Michael K. – Grief, Nicholas: Does Article 3 of the European Convention on Human Rights Enshrine Absolute Rights? ***European Journal of International Law***, Vol. 9. No. 3. (1998), 510-524.o.
5. Advisory Council of International Affairs – Advisory Committee on Issues of Public International Law: Humanitarian Intervention. No. 13. The Hague, 2000.
6. Akehurst, Michael: Custom as a Source of International Law. ***British Yearbook of International Law*** (1974-1975), 1-53.o.
7. Alkalaj, Sven: Never Again? ***Fordham International Law Journal***, Vol. 23. No. 2. (December 1999), 357-363.o.
8. Anderson, Mary B.: “You Save My Life Today, But for What Tomorrow?” Some Moral Dilemmas of Humanitarian Aid. In: Moore, Jonathan (ed.): Hard Choices: Moral Dilemmas in Humanitarian Intervention. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham – Boulder – New York – Oxford, 1998. 137-156.o.
9. Andrassy, Juraj: Uniting for Peace. ***American Journal of International Law***, Vol. 50. No. 3. (July 1956), 563-582.o.
10. Annan, Kofi A.: Peacekeeping, Military Intervention, and National Sovereignty in Internal Armed Conflict. In: Moore, Jonathan (ed.): Hard Choices: Moral Dilemmas in Humanitarian Intervention. Rowman & Littlefield Publishers, Lanham – Boulder – New York – Oxford, 1998. 55-69.o.
11. Annan, Kofi A.: The Question of Intervention. Statements by the Secretary-General. United Nations Department of Public Information, New York, 1999.
12. Annan, Kofi A.: U.N. Peacekeeping Operations and Cooperation with NATO. ***NATO Review***, Vol. 41. No. 5. (October 1993), 3-7.o.
13. Apáthy István: Tételes európai nemzetközi jog. Franklin-társulat, Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1878.
14. Arias, Inocencio: Humanitarian Intervention: Could the Security Council Kill the United Nations? ***Fordham International Law Journal***, Vol. 23. No. 4. (April 2000), 1005-1027.o.

15. Arzinger, Rudolf: Das Selbstbestimmungsrecht im allgemeinen Völkerrecht der Gegenwart. Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, Berlin, 1966.
16. Asrat, Belatschew: Prohibition of Force under the UN Charter. A Study of Art. 2(4). Iustus Förlag, Uppsala, 1991.
17. Augustine: Concerning the City of God against the Pagans. Translation by H. Bettenson. Penguin Books, Harmondsworth – Baltimore – Ringwood, 1972.
18. Ayala, Balthasar: De iure et officiis bellicis et disciplina militari libri III. [On the Law of War and on the Duties Connected with War and on Military Discipline] Vol. II. Translation of the Text by J. P. Bate. Carnegie Institution, Washington, 1912.
19. Baka András: Az Emberi Jogok Európai Egyezménye és a kisebbségek nemzetközi jogi védelme. *Acta Humana*, No. 8. (1992), 3-15.o.
20. Bassiouni, M. Cherif: Crimes Against Humanity in International Criminal Law. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1992.
21. Bedjaoui, Mohammed: The New World Order and the Security Council. Testing the Legality of Its Acts. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1994.
22. Beyerlin, Ulrich: Humanitarian Intervention. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 211-215.o.
23. Bleckmann, Albert: Zur Feststellung und Auslegung von Völkergewohnheitsrecht. *Zeitschrift für ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht*, Vol. 37. No. 3-4. (1977), 504-529.o.
24. Blokker, Niels: Is the Authorization Authorized? Powers and Practice of the UN Security Council to Authorize the Use of Force by “Coalitions of the Able and Willing”. *European Journal of International Law*, Vol. 11. No. 3. (September 2000), 541-568.o.
25. Blum, Yehuda Z.: Eroding the United Nations Charter. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993.
26. Bluntschli, Johann C.: Das moderne Völkerrecht der civilisierten Staaten als Rechtsbuch dargestellt. Druck und Verlag der C. H. Beck'sche Buchhandlung, Nördlingen, 1868.
27. Blutman László: Belügyekbe való beavatkozás – fogalmi zűrzavar. *Jogtudományi Közlöny*, XLVI. évf. 3-4. szám (1991. augusztus), 74-78.o.
28. Bokorné Szegő Hanna – Mavi Viktor (szerk.): Emberi jogok a nemzetközi jogban. Alapvető okmányok gyűjteménye. Emberi Jogok Magyar Központja, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, 1984.

29. Bokorné Szegő Hanna: Az emberi jogok nemzetközi védelmével kapcsolatos szerződésekhez fűzött fenntartások. *Állam- és Jogtudomány*, XXXIII. évf. 3-4. szám (1991), 121-153.o.
30. Bokorné Szegő Hanna: Az emberi jogoktól való időleges eltérés, illetve az emberi jogok állandó jellegű törvényes korlátozása. *Acta Humana*, No. 18-19. (1995), 24-39.o.
31. Bokorné Szegő Hanna: Az új államok és a nemzetközi jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1971.
32. Bonfils, Henry: Manuel de droit international public. (Droit de gens.) Septième Édition par P. Fauchille. Librairie Arthur Rousseau, Paris, 1914.
33. Borchard, Edwin M.: The Diplomatic Protection of Citizens Abroad. The Banks Law Publishing Co., New York, 1922.
34. Bothe, Michael: Peace-keeping. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 565-603.o.
35. Boven, Theodoor, van: Survey of the Positive International Law of Human Rights. In: Vasak, Karel (ed.): The International Dimensions of Human Rights. Revised and edited for the English edition by P. Alston. Vol. I. Greenwood Press – UNESCO, Westport – Paris, 1982. 87-110.o.
36. Boven, Theodoor, van: Techniques of International Protection of Human Rights. International Institute of Human Rights, 31st Study Session, Strasbourg, France, 3-28 July 2000. (Előadásvázlat.)
37. Bowett, Derek W.: Reprisals Involving Recourse to Armed Force. *American Journal of International Law*, Vol. 66. No. 1. (January 1972), 1-36.o.
38. Bowett, Derek W.: Self-Defense in International Law. Frederick A. Praeger, New York, 1958.
39. Bowett, Derek W.: The Impact of Security Council Decisions on Dispute Settlement Procedures. *European Journal of International Law*, Vol. 5. No. 1. (1994), 89-101.o.
40. Bowett, Derek W.: The Use of Force for the Protection of Nationals Abroad. In: Cassese, Antonio (ed.): The Current Legal Regulation of the Use of Force. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1986. 39-55.o.
41. Böszörményi Jenő: A humanitárius intervenció néhány jogi és morális kérdéséről. *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 15-37.o.
42. Bragyova András: Alapozhatók-e az emberi jogok a nemzetközi jogra? *Állam- és Jogtudomány*, XXXII. évf. 1-4. szám (1990), 94-113.o.
43. Bragyova András: Vannak-e kisebbségi jogok? *Állam- és Jogtudomány*, XXXIV. évf. 1-4. szám (1992), 153-181.o.

44. Brenfors, Martha – Petersen, Malene M.: The Legality of Unilateral Humanitarian Intervention – A Defence. *Nordic Journal of International Law*, Vol. 69. No. 4. (2000), 449-499.o.
45. Brown, Philip M.: Undeclared Wars. *American Journal of International Law*, Vol. 33. No. 3. (July 1939), 538-541.o.
46. Brownlie, Ian: International Law and the Use of Force by States. Clarendon Press, Oxford, 1963.
47. Brownlie, Ian: Principles of Public International Law. Third Edition. Clarendon Press, Oxford, 1979.
48. Brownlie, Ian: The Principle on Non-Use of Force in Contemporary International Law. In: Butler, William E. (ed.): The Non-Use of Force in International Law. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, 1989. 17-27.o.
49. Brownlie, Ian: The U.N. Charter and the Use of Force, 1945-1985. In: Cassese, Antonio (ed.): The Current Legal Regulation of the Use of Force. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1986. 491-504.o.
50. Brownlie, Ian: Thoughts on Kind-Hearted Gunmen. In: Lillich, Richard B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973. 139-148.o.
51. Bruhács János – Bokorné Szegő Hanna: A kisebbségek védelme és a nemzetközi jog. *Acta Humana*, No. 12-13. (1993), 64-81.o.
52. Bruhács János: A humanitárius intervenció nemzetközi jogi aspektusaihoz. *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 7-14.o.
53. Bryde, Brun-Otto: Self-Defence. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 212-214.o.
54. Bryde, Brun-Otto: Self-Help. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 215-217.o.
55. Buergenthal, Thomas: International Human Rights in a Nutshell. Second Edition. West Publishing Co., St. Paul, 1995.
56. Buergenthal, Thomas: To Respect and to Ensure: State Obligations and Permissible Derogations. In: Henkin, Louis (ed.): The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights. Columbia University Press, New York, 1981. 72-91.o.
57. Buza László: A nemzetközi jog tankönyve. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1935.
58. Buza László: Háború és nemzetközi jog. K. n., h. n., 1943.

59. Buza László: Szabadság és beavatkozás a nemzetközi jogban. Különlenyomat a „Jog” III. évfolyamának 3. számából. K. n., Szeged, 1936.
60. Buza László: Törvényesség és igazságosság elve a nemzetközi jogban. **Acta Juridica et Politica**, Szeged, Tomus III. Fasciculus 1. (1957), 3-55.o.
61. Cady, Duane L.: Pacifist Perspectives on Humanitarian Intervention. In: Phillips, Robert L. – Cady, Duane L.: *Humanitarian Intervention: Just War vs. Pacifism*. Rowman & Littlefield Publishers Inc., Lanham, 1996. 31-75.o.
62. Calvo, Charles [Carlos]: *Le droit international théorique et pratique, précédé d'un exposé historique des progrès de la science du droit des gens*. Quadrième édition, revue et complétée. Tome premier. Guillaumin et Cie – A. Rousseau – G. Pedone-Lauriel – Marchal et Billard (éd.), Puttkammer – Mühlbrecht (éd.), Paris – Berlin, 1887.
63. Carrillo Salcedo, Juan: Human Rights, Universal Declaration (1948). In: Bernhardt, Rudolf (ed.): *Encyclopedia of Public International Law*. Vol. 8. Human Rights and the Individual in International Law, International Economic Relations. North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1985.
64. Cassese, Antonio: A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and **Opinio Necessitatis**. **European Journal of International Law**, Vol. 10. No. 4. (1999), 791-799.o.
65. Cassese, Antonio: **Ex iniuria ius oritur**: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community? **European Journal of International Law**, Vol. 10. No. 1. (1999), 23-30.o.
66. Cassese, Antonio: The Self-Determination of Peoples. In: Henkin, Louis (ed.): *The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights*. Columbia University Press, New York, 1981. 92-113.o.
67. Charney, Jonathan I.: Anticipatory Humanitarian Intervention in Kosovo. **American Journal of International Law**, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 834-841.o.
68. Chatterjee, S. K.: Some Legal Problems of Support Role in International Law: Tanzania and Uganda. **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 30. Pt. 4. (October 1981), 755-768.o.
69. Chesterman, Simon: *Just War or Just Peace? Humanitarian Intervention and International Law*. Oxford University Press, Oxford – New York, 2001.
70. Chinkin, Christine M.: Kosovo: A “Good” or “Bad” War? **American Journal of International Law**, Vol. 93. No. 4. (1999), 841-847.o.
71. Chinkin, Christine M.: The State That Acts Alone: Bully, Good Samaritan or Iconoclast? **European Journal of International Law**, Vol. 11. No. 1. (2000), 31-41.o.
72. Chomsky, Noam: *The New Military Humanism. Lessons from Kosovo*. Pluto Press, London, 1999.

73. Csapody Tamás: Az erősebb joga. Hozzászólás a háború és az emberi jogok kérdéséhez. **Fundamentum**, 1999/4. szám, 96-98.o.
74. Csarada János: A tételes nemzetközi jog rendszere. Politzer Zsigmond és Fia Kiadása, Budapest, 1901.
75. D'Amato, Anthony: The Invasion of Panama Was a Lawful Response to Tyranny. **American Journal of International Law**, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 516-524.o.
76. Danilenko, Gennadij M.: Law-Making in the International Community. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993.
77. Danish Institute of International Affairs: Humanitarian Intervention: Legal and Political Aspects. Copenhagen, 1999.
78. Delbrück, Jost: Collective Self-Defence. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 114-117.o.
79. Dinstein, Yoram: The Erga Omnes Applicability of Human Rights. **Archiv des Völkerrechts**, Band 30. Heft 1. (1992), 16-22.o.
80. Dinstein, Yoram: War, Aggression and Self-Defence. Third Edition. Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
81. DiPrizio, Robert C.: Armed Humanitarians. U.S. Interventions from Northern Iraq to Kosovo. The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 2002.
82. Doehring, Karl: Self-determination. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 56-72.o.
83. Donnelly, Jack: Cultural Relativism and Universal Human Rights. **Human Rights Quarterly**, Vol. 6. No. 4. (November 1984), 400-419.o.
84. Donnelly, Jack: Human Rights as Natural Rights. **Human Rights Quarterly**, Vol. 4. No. 3. (Summer 1982), 391-405.o.
85. Donner, Michael: Die Begrenzung bewaffneter Konflikte durch das moderne jus ad bellum. **Archiv des Völkerrechts**, Band 33. Heft 1-2. (Mai 1995), 168-218.o.
86. Draper, G. I. A. D.: The Legal Limitations upon the Employment of Weapons by the United Nations Force in the Congo. **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 12. Pt. 2. (April 1963), 387-413.o.
87. Dupuy, Pierre-Marie: The Place and Role of Unilateralism in Contemporary International Law. **European Journal of International Law**, Vol. 11. No. 1. (2000), 19-29.o.
88. Eide, Asbjørn: The New Humanitarian Law in Non-International Armed Conflict. In: Cassese, Antonio: The New Humanitarian Law of Armed Conflict. Editoriale Scientifica, Napoli, 1979. 277-309.o.

89. Elbe, Joachim, von: The Evolution of the Concept of the Just War in International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 33. No. 4. (October 1939), 665-688.o.
90. Eppstein, John: The Catholic Tradition of the Law of Nations. Burns Oates & Washbourne Ltd., London, 1935.
91. Ermacora, Felix: Article 2(7). In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 139-154.o.
92. Ermacora, Felix: Human Rights and Domestic Jurisdiction (Article 2, § 7 of the Charter). *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Tome 124 (1968-II), 371-452.o.
93. Falk, Richard A.: Kosovo, World Order, and the Future of International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 93. No. 4. (1999), 847-857.o.
94. Faluhelyi Ferenc: A párizsi Kellogg-Paktum és annak jelentősége. Somogy megyei Keresztény Irodalmi és Nyomda Rt., Kaposvár, 1929.
95. Faluhelyi Ferenc: Államközi jog. I. kötet. Államközi alkotmányjog és jogtan. Dr. Karl Könyvesbolt Kiadása, Pécs, 1936.
96. Farer, Tom J.: Panama: Beyond the Charter Paradigm. *American Journal of International Law*, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 503-515.o.
97. Farer, Tom J.: Humanitarian Intervention: The View from Charlottesville. In: Lillich, Richard B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973. 149-164.o.
98. Farer, Tom J.: Law and War. In: Black, Cyril E. – Falk, Richard A. (ed.): The Future of International Legal Order. Vol. III. Conflict Management. Princeton University Press, Princeton, 1971. 15-78.o.
99. Farrag, Ahmad: Human Rights and Liberties in Islam. In: Berting, Jan et al. (ed.): Human Rights in a Pluralist World: Individuals and Collectivities. Netherlands Commission for UNESCO – Roosevelt Study Center – Meckler, Westport – London, 1990. 133-143.o.
100. Fawcett, James E. S.: Intervention in International Law. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Tome 103 (1961-II), 344-423.o.
101. Fenwick, Charles G.: International Law. George Allen & Unwin Ltd., London, 1924.
102. Fenwick, Charles G.: Intervention: Individual and Collective. *American Journal of International Law*, Vol. 39. No. 4. (October 1945), 645-663.o.
103. Fenwick, Charles G.: The Dominican Republic: Intervention or Collective Self-Defense. *American Journal of International Law*, Vol. 60. No. 1. (January 1966), 64-67.o.

104. Ferencz, Benjamin B.: Crimes Against Humanity. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 8. Human Rights and the Individual in International Law, International Economic Relations. North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1985. 107-109.o.
105. Fitzmaurice, Gerald: The General Principles of International Law, Considered from the Standpoint of the Rule of Law. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Tome 92 (1957-II), 1-227.o.
106. Fonteyne, Jean-Pierre L.: Forcible Self-Help by States to Protect Human Rights: Recent Views from the United Nations. In: Lillich, Richard B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973. 197-221.o.
107. Franck, Thomas M. – Rodley, Nigel S.: After Bangladesh: The Law of Humanitarian Intervention by Military Force. *American Journal of International Law*, Vol. 67. No. 1. (April 1973), 275-305.o.
108. Franck, Thomas M.: Fairness in the International Legal and Institutional System. General Course on Public International Law. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Tome 240 (1993-III), 9-498.o.
109. Franck, Thomas M.: Lessons of Kosovo. *American Journal of International Law*, Vol. 93. No. 4. (1999), 857-860.o.
110. Franck, Thomas M.: Who Killed Article 2(4)? Or: Changing Norms Governing the Use of Force by States. *American Journal of International Law*, Vol. 64. No. 5. (October 1970), 809-837.o.
111. Friedmann, Wolfgang: General Course in Public International Law. *Recueil des Cours de l'Académie de Droit International*, Tome 127 (1969-II), 39-246.o.
112. Frowein, Jochen A.: Article 39. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 605-616.o.
113. Frowein, Jochen A.: Article 42. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 628-636.o.
114. Frowein, Jochen A.: Jus Cogens. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 7. History of International Law, Foundations and Principles of International Law, Sources of International Law, Law of Treaties. North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1984. 327-330.o.
115. Gajzágó László: A háború és béke joga. Második kiadás. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942.
116. Gajzágó László: A nemzetközi jog eredete, annak római és keresztény összefüggései, különösképpen a spanyol nemzetközi jogi iskola. Stephaneum Nyomda, Budapest, 1942.

117. Ganji, Manouchehr: International Protection of Human Rights. Librairie E. Droz – Librairie Minard, Genève – Paris, 1962.
118. Garrett, Stephen A.: Doing Good and Doing Well: An Examination of Humanitarian Intervention. Praeger Publishers, Westport, 1999.
119. Gasser, Hans-Peter: International Humanitarian Law: An Introduction. Separate Print from Hans Haug, Humanity for All, The International Red Cross and Red Crescent Movement. Henry Dunant Institute, Haupt, 1993.
120. Geiger, Rudolf: Article 106. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 1149-1151.o.
121. Gentili, Alberico: De iure belli libri tres. [Three Books on the Law of War] Vol. II. Translation of the Text by J. C. Rolfe. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1933.
122. Geréb József: Fetiales. In: Pecz, Vilmos (szerk.): Ókori lexikon. Franklin-Társulat, Budapest, 1902. (Reprint, 1985.)
123. Glahn, Gerhard, von: Law Among Nations. An Introduction to Public International Law. Fifth edition. Macmillan Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1986.
124. Glasenapp, Helmuth, von: Az öt világvallás. Ötödik kiadás. Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.
125. Glennon, Michael J.: Sovereignty and Community After Haiti: Rethinking the Collective Use of Force. ***American Journal of International Law***, Vol. 89. No. 1. (January 1995), 70-74.o.
126. Goodrich, Leland M. – Hambro, Edvard: Charter of the United Nations. Commentary and Documents. Second and Revised Edition. Stevens & Sons Ltd., London, 1949.
127. Gowlland-Debbas, Vera: Security Council Enforcement Action and Issues of State Responsibility. ***International and Comparative Law Quarterly***, Vol. 43. Pt. 1. (January 1994), 55-98.o.
128. Gowlland-Debbas, Vera: The Limits of Unilateral Enforcement of Community Objectives in the Framework of UN Peace Maintenance. ***European Journal of International Law***, Vol. 11. No. 2. (2000), 361-383.o.
129. Gray, Christine: After the Ceasefire: Iraq, the Security Council and the Use of Force. ***British Yearbook of International Law*** (1994), 135-174.o.
130. Gray, Christine: From Unity to Polarization: International Law and the Use of Force against Iraq. ***European Journal of International Law***, Vol. 13. No. 1. (2002), 1-19.o.
131. Gray, Christine: Host-State Consent and United Nations Peacekeeping in Yugoslavia. ***Duke Journal of Comparative and International Law***, Vol. 7. No. 1. (Fall 1996), 241-270.o.

132. Gray, Christine: *International Law and the Use of Force*. Oxford University Press, Oxford, 2000.
133. Greenwood, Christopher: The Concept of War in Modern International Law. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 36. Pt. 2. (April 1987), 283-306.o.
134. Greig, D. W.: Self-Defence and the Security Council: What Does Article 51 Require? *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 40. Pt. 2. (April 1991), 366-402.o.
135. Grenville, John A. S.: *The Major International Treaties, 1914-1973. A History and Guide with Texts*. Methuen & Co. Ltd., London, 1974.
136. Grewe, Wilhelm G.: *Epochen der Völkerrechtsgeschichte. Zweite Auflage*. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1988.
137. Grotius, Hugo: *A háború és a béke jogáról*. Pallas Stúdió – Attraktor Kft., Budapest, 1999.
138. Guggenheim, Paul: *Traité de droit international public. Tome I-II*. Librairie de l'Université, Georg & Cie S. A., Genève, 1953-1954.
139. Hailbronner, Kay – Klein, Eckart: Article 10. In: Simma, Bruno (ed.): *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 1995. 226-242.o.
140. Hailbronner, Kay – Klein, Eckart: Article 11. In: Simma, Bruno (ed.): *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 1995. 242-253.o.
141. Hailbronner, Kay – Klein, Eckart: Article 12. In: Simma, Bruno (ed.): *The Charter of the United Nations: A Commentary*. Oxford University Press, Oxford, 1995. 253-264.o.
142. Hall, William E.: *A Treatise on International Law*. Edited by A. P. Higgins. Eighth Edition. Clarendon Press, Oxford, 1924.
143. Harenberg, Bodo (szerk.): *Az emberiség krónikája*. Negyedik kiadás. Fordította: Bérczes T. et al. Officina Nova, h. n., é. n.
144. Harris, H. Wilson: *The League of Nations*. Ernest Benn Ltd., London, 1929.
145. Hartman, Joan F.: Working Paper for the Committee of Experts on the Article 4 Derogation Provision. *Human Rights Quarterly*, Vol. 7. No. 1. (February 1985), 89-131.o.
146. Heffter, August W.: *Das europäische Völkerrecht der Gegenwart*. Dritte Ausgabe. Verlag von E. H. Schroeder, Berlin, 1855.

147. Henkin, Louis – Pugh, Richard C. – Schachter, Oscar – Smit, Hans: *International Law: Cases and Materials*. American Casebook Series. West Publishing Co., St. Paul, 1980.
148. Herczegh Géza: *A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962.
149. Herczegh Géza: *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése és mai problémái*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1981.
150. Herczegh Géza: Az ún. háborús represszáliák problémája a mai nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXI. évf. 7. szám (1976. július), 384-390.o.
151. Herczegh, Géza: *General Principles of Law and the International Legal Order*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969.
152. Heyns, Christof: *African Human Rights Law and the European Convention*. ***South African Journal of Human Rights***, Vol. 11. Pt. 2. (1995), 252-263.o.
153. Higgins, Rosalyn: *Derogations Under Human Rights Treaties*. ***British Yearbook of International Law*** (1976-1977), 281-320.o.
154. Higgins, Rosalyn: *The Development of International Law Through the Political Organs of the United Nations*. Oxford University Press, London – New York – Toronto, 1963.
155. Hilpold, Peter: *Sezession und humanitäre Intervention – völkerrechtliche Instrumente zur Bewältigung innerstaatlicher Konflikte?* ***Zeitschrift für Öffentliches Recht***, Band 54. Heft 4. (1999), 529-602.o.
156. Hudson, Manley O. (ed.): *World Court Reports. A Collection of the Judgements, Orders and Opinions of the Permanent Court of International Justice*. Vol. II. 1927-1932. (Reprint of the edition of 1935.) William S. Hein & Co., Buffalo, 2000.
157. Independent International Commission on Kosovo: *The Kosovo Report*. New York, 2000.
158. International Commission on Intervention and State Sovereignty: *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background*. Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty. International Development Research Centre, Ottawa, 2001.
159. International Law Association: *Report of the Fifty-Fourth Conference (The Hague, 1970)*
160. International Law Association: *Report of the Sixty-Ninth Conference (London, 2000)*
161. Irk Albert: *Bevezetés az új nemzetközi jogba*. Második kiadás. Danubia Kiadás, h. n., 1929.
162. Jhabvala, Farrokh: *Unilateral Humanitarian Intervention: Some Conceptual Problems*. In: Girardot, Rafael G. – Ridder, Helmut – Sarin, Manohar L. – Schiller, Theo (ed.):

- New Directions in International Law. Essays in Honour of Wolfgang Abendroth – Festschrift zu seinem 75. Geburtstag. Campus Verlag, Frankfurt – New York, 1982. 459-478.o.
163. Jiménez de Aréchaga, Eduardo: International Law in the Past Third of the Century. ***Recueil des Cours de l'Académie de Droit International***, Tome 159 (1978-I), 1-344.o.
 164. Joyner, Daniel H.: The Kosovo Intervention: Legal Analysis and a More Persuasive Paradigm. ***European Journal of International Law***, Vol. 13. No. 3. (June 2002), 597-619.o.
 165. Juhász József – Magyar István – Tóth Péter – Valki László: Koszovó: Egy válság anatómiája. Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
 166. Juhász József – Márkus László – Tóth Péter – Valki László: Kinek a békéje? Háború és béke a volt Jugoszláviában. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2003.
 167. Juhász József: A délszláv háborúk. Napvilág Kiadó, Budapest, 1997.
 168. Kant, Immanuel: Az örök béke. Pen Könyvkereskedés Főbizománya, Budapest, 1943.
 169. Kardos Gábor: Emberi jogok egy új korszak határán. T-Twins Kiadó, h. n., 1995.
 170. Keenan, Joseph B. – Brown, Brendan F.: Crimes Against International Law. Public Affairs Press, Washington, 1950.
 171. Kelsen, Hans: Principles of International Law. Second Edition. Revised and Edited by R. W. Tucker. Holt, Rinehart and Winston Inc., New York, 1967.
 172. Kelsen, Hans: Recent Trends in the Law of the United Nations. A Supplement to the "The Law of the United Nations". Stevens & Sons Ltd., London, 1951.
 173. Kelsen, Hans: The Law of the United Nations. A Critical Analysis of Its Fundamental Problems. The London Institute of World Affairs, London, 1950.
 174. Kelsen, Hans: Tiszta jogtan. Fordította: Bibó István. ELTE Bibó István Szakkollégium, Budapest, 1988.
 175. Kemenszky Ágnes: Egy felbomlási folyamat margójára. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság megszűnésének nemzetközi körülményei. In: Rostoványi Zsolt: Ars boni et aequi. Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről. Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára. BKÁE Nemzetközi Kapcsolatok Tanszék, Budapest, 2000. 358-371.o.
 176. Kiss István: Európai nemzetközi jog. Érsek-Lyceumi Kő- és Könyvnyomda, Eger, 1876.
 177. Kissinger, Henry: Korszakváltás az amerikai külpolitikában? A 21. századi Amerika diplomáciai kérdései. Fordította: Kovács Attila. Panem-Grafo, Budapest, 2002.

178. Knof, Manfred – Kress, Claus: Der Nicaragua-Fall des IGH im Spannungsfeld zwischen Gewaltverbot und Interventionslust. **Österreichische Zeitschrift für Öffentliches Recht und Völkerrecht**, Vol. 41. No. 1. (1990), 9-55.o.
179. Kooijmans, Pieter H.: Tolerance, Sovereignty and Self-Determination. **Netherlands International Law Review**, Vol. XLIII. No. 2. (1996), 211-217.o.
180. Korowitz, Marek S.: Some Present Aspects of Sovereignty in International Law. **Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**, Tome 102 (1961-I), 1-120.o.
181. Koskeniemi, Martti: Hierarchy in International Law: A Sketch. **European Journal of International Law**, Vol. 8. No. 3. (1997), 566-582.o.
182. Kosovo as a Precedent: Towards a Reform of the Security Council? International Law and Humanitarian Intervention. Draft Special Report prepared by Mr. Arthur Paecht, General Rapporteur. NATO Parliamentary Assembly, Civilian Affairs Committee, 16 September 1999.
183. Kovács Péter: Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
184. Kovács, Péter: International Law and Minority Protection: Rights of Minorities or Law of Minorities? Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000.
185. Kovács, Péter: Intervention armée des forces de l'OTAN au Kosovo: Fondement de l'obligation de respecter le droit international humanitaire. **International Review of the Red Cross**, No. 387. (31 March 2000), 103-128.o.
186. Kritsiotis, Dino: The Kosovo Crisis and NATO's Application of Armed Force against the Federal Republic of Yugoslavia. **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 49. Pt. 2. (April 2000), 330-359.o.
187. Kunz, Josef L.: Bellum Iustum and Bellum Legale. **American Journal of International Law**, Vol. 45. No. 3. (July 1951), 528-534.o.
188. Kunz, Josef L.: Individual and Collective Self-Defense in Article 51 of the Charter of the United Nations. **American Journal of International Law**, Vol. 41. No. 4. (October 1947), 872-879.o.
189. Kunz, Josef L.: The Nature of Customary International Law. **American Journal of International Law**, Vol. 47. No. 4. (October 1953), 662-669.o.
190. Lamm Vanda – Peschka Vilmos (szerk.): Jogi lexikon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999.
191. Lamm Vanda: A délszláv háború és a nemzetközi bíróság. In: In Memoriam Nagy Károly. **Acta Juridica et Politica**, Szeged, Tomus LXI. (2002), 279-295.o.
192. Lauterpacht, Hersch: "Resort to War" and the Interpretation of the Covenant During the Manchurian Dispute. **American Journal of International Law**, Vol. 28. No. 1. (January 1934), 43-60.o.

193. Lauterpacht, Hersch: The Grotian Tradition in International Law. ***British Yearbook of International Law*** (1946), 1-53.o.
194. Lauterpacht, Hersch: The Law of Nations and the Punishment of War Crimes. ***British Yearbook of International Law*** (1944), 58-95.o.
195. Lawrence, Thomas J.: The Principles of International Law. Third edition, revised. D. C. Heath & Co. Publishers, Boston, 1905.
196. Lemkin, Raphael: Axis Rule in Occupied Europe. Carnagie Endowment for International Peace, Washington, 1944.
197. Lillich, Richard B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973.
198. Lillich, Richard B.: Humanitarian Intervention: A Reply to Ian Brownlie and a Plea for Constructive Alternatives. In: Moore, John N. (ed.): Law and Civil War in the Modern World. The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 1974. 229-251.o.
199. Linton, Suzannah: New Approaches to International Justice in Cambodia and East Timor. ***International Review of the Red Cross***, No. 845. (31 March 2002), 93-119.o.
200. Liszt, Franz, von: Das Völkerrecht systematisch dargestellt. Siebente Auflage. Unveränderter Abdruck der sechsten Auflage. Verlag von O. Häring, Berlin, 1911.
201. Liszt, Franz, von: Das Völkerrecht systematisch dargestellt. Zwölfte Auflage. Bearbeitet von M. Fleischmann. Verlag von Julius Springer, Berlin, 1925.
202. Livius, Titus: A római nép története a város alapításától. Fordította: Kiss Ferencné és Muraközy Gyula. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.
203. Mackinlay, John – Chopra, Jarat: Second Generation Multinational Operations. ***The Washington Quarterly***, Vol. 15. No. 3. (Summer 1992), 113-131.o.
204. Magiera, Siegfried: Article 9. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 217-226.o.
205. Malanczuk, Peter: Humanitarian Intervention and the Legitimacy of the Use of Force. Het Spinhuis Publishers, Amsterdam, 1993.
206. Malanczuk, Peter: The Kurdish Crisis and Allied Intervention in the Aftermath of the Second Gulf War. ***European Journal of International Law***, Vol. 2. No. 2. (1991), 114-132.o.
207. Malik, Maqbul I.: The Concept of Human Rights in Islamic Jurisprudence. ***Human Rights Quarterly***, Vol. 3. No. 3. (Summer 1981), 56-67.o.
208. Marks, Stephen P.: Principles and Norms of Human Rights Applicable in Emergency Situations: Underdevelopment, Catastrophes and Armed Conflicts. In: Vasak, Karel (ed.): The International Dimensions of Human Rights. Revised and edited for the

- English edition by P. Alston. Vol. I. Greenwood Press – UNESCO, Westport – Paris, 1982. 175-212.o.
209. Martens, Friedrich F. [Fjodor Fjodorovics]: Völkerrecht. Das internationale Recht der civilisierten Nationen. Deutsche Ausgabe von C. Bergbohm. Erster Band. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1883.
 210. Mavi Viktor: A kisebbségi csoportjogok védelme a nemzetközi jogban. **Állam- és Jogtudomány**, XXXIII. évf. 1-2. szám (1991), 50-63.o.
 211. Mavi Viktor: Univerzalizmus és regionalizmus az emberi jogok nemzetközi szabályozásában. **Állam- és Jogtudomány**, XXXI. évf. 3-4. szám (1989), 757-773.o.
 212. Mavi, Viktor: Limitations and Derogations from Human Rights in International Human Rights Instruments. **Acta Juridica Hungarica**, Vol. 38. No. 3-4. (1997), 107-114.o.
 213. Mayall, James: The Concept of Humanitarian Intervention Revisited. In: Schnabel, Albrecht – Thakur, Ramesh (ed.): Kosovo and the Challenge of Humanitarian Intervention: Selective Indignation, Collective Action, and International Citizenship. United Nations University Press, New York – Paris – Tokyo, 2000. 319-333.o.
 214. McWhinney, Edward: The United Nations and a New World Order for a New Millennium. Self-determination, State Succession, and Humanitarian Intervention. Kluwer Law International, The Hague – London – Boston, 2000.
 215. Meier, Christian: Koszovó és a Pax Americana: Kérdések és töprengések egy helyzetről. **Európai Szemle**, Vol. X. No. 3. (1999), 92-98.o.
 216. Melczer, Karl: Grundzüge des Völkerrechts. Unter Berücksichtigung der Friedensverträge für Studienzwecke zusammengestellt nach v. Liszt und Strisower. Verlag Carl Wilhelm Stern, Wien – Leipzig, 1922.
 217. Meng, Werner: The Caroline. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982.
 218. Meng, Werner: War. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 282-290.o.
 219. Meron, Theodor: Common Rights of Mankind in Gentili, Grotius and Suárez. **American Journal of International Law**, Vol. 85. No. 1. (January 1991), 110-116.o.
 220. Meron, Theodor: War Crimes in Yugoslavia and the Development of International Law. **American Journal of International Law**, Vol. 88. No. 1. (January 1994), 78-87.o.
 221. Mill, John S.: A Few Words on Non-Intervention. In: Mill, John S. (ed.): Dissertations and Discussions, Political, Phylosophical, and Historical. Vol. III. Longmans, Green, Reader and Dyer, London, 1867. 153-178.o.

222. Mills, Kurt: Sovereignty Collapsed?: The Legitimacy of Humanitarian Access and Intervention. *Journal of Humanitarian Assistance* (<http://www.jha.ac/articles/a019.htm>, document posted on 3 June 2000, first posted on 4 July 1997)
223. Moore, John N.: Toward an Applied Theory for the Regulation of Intervention. In: Moore, John N. (ed.): *Law and Civil War in the Modern World*. The John Hopkins University Press, Baltimore – London, 1974. 3-37.o.
224. Morsink, Johannes: The Philosophy of the Universal Declaration. *Human Rights Quarterly*, Vol. 6. No. 3. (August 1984), 309-334.o.
225. Murphy, Sean D.: *Humanitarian Intervention. The United Nations in an Evolving World Order*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1996.
226. Nagy Boldizsár: Faljuk fel a kannibálokat! Előadás a magyar nemzetközi jogászok konferenciáján. Budapest, 1999. december 8. (Előadásvázlat.)
227. Nagy Boldizsár: Hadban állunk? *Élet és Irodalom*, XLIII. évf. 15. szám (1999. április 16.), 3.o.
228. Nagy Károly: *A nemzetközi jog, valamint Magyarország külkapcsolatainak története*. Antológia Kiadó és Nyomda, Lakitelek, 1995.
229. Nagy Károly: *Az állam felelőssége a nemzetközi jog megsértése miatt*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.
230. Nagy Károly: Az önszegély a nemzetközi jogban. *Jogtudományi Közlöny*, XXXVIII. évf. 7. szám (1983. július), 458-466.o.
231. Nanda, Ved P.: Self-Determination in International Law: The Tragic Tale of Two Cities – Islamabad (West Pakistan) and Dacca (East Pakistan). *American Journal of International Law*, Vol. 66. No. 2. (April 1972), 321-336.o.
232. Nanda, Ved P.: The Validity of United States Intervention in Panama under International Law. *American Journal of International Law*, Vol. 84. No. 2. (April 1990), 494-503.o.
233. Nemes Frigyes: *A nemzetközi jogtudomány anyagának rendszertani megalapozásáról*. Dunántúl Egyetemi Könyvnyomda és Könyvkiadó Rt., Pécs, 1929.
234. O'Brien, James C.: The International Tribunal for Violations of International Humanitarian Law in the Former Yugoslavia. *American Journal of International Law*, Vol. 87. No. 4. (October 1993), 639-659.o.
235. Ofodile, Anthony C.: The Legality of ECOWAS Intervention in Liberia. *Columbia Journal of Transnational Law*, Vol. 32. No. 2. (1994), 381-418.o.
236. Oppenheim, Lassa: *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. Eighth edition. Edited by H. Lauterpacht. Longmans, Green & Co., London, 1955.
237. Oppenheim, Lassa: *International Law: A Treatise*. Vol. I. Peace. Longmans, Green & Co., London – New York – Bombay, 1905.

238. Oppermann, Thomas: Intervention. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 233-236.o.
239. Österdahl, Inger: Threat to the Peace. The Interpretation by the Security Council of Article 39 of the UN Charter. Iustus Förlag, Uppsala, 1998.
240. Partsch, Karl J.: Armed Conflict. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982.
241. Partsch, Karl J.: Article 55(c). In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 776-793.o.
242. Partsch, Karl J.: Fundamental Principles of Human Rights: Self-Determination, Equality and Non-Discrimination. In: Vasak, Karel (ed.): The International Dimensions of Human Rights. Revised and edited for the English edition by P. Alston. Vol. I. Greenwood Press – UNESCO, Westport – Paris, 1982. 61-86.o.
243. Partsch, Karl J.: Humanitarian Law and Armed Conflict. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 3. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (A-M). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 215-219.o.
244. Partsch, Karl J.: Self-Preservation. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 217-220.o.
245. Pellet, Alain: Brief Remarks on the Unilateral Use of Force. ***European Journal of International Law***, Vol. 11. No. 2. (2000), 385-392.o.
246. Phillimore, Robert J.: Commentaries upon International Law. Vol. I. Third Edition. Butterworths, London, 1879.
247. Pieterse, Jan N.: Humanitarian Intervention and Beyond: Introduction. In: Pieterse, Jan N. (ed.): World Orders in the Making: Humanitarian Intervention and Beyond. Macmillan Press – St. Martin's Press, London – New York, 1998. 1-23.o.
248. Pogány, István: Humanitarian Intervention in International Law: The French Intervention in Syria Re-Examined. ***International and Comparative Law Quarterly***, Vol. 35. No. 1. (January 1986), 182-190.o.
249. Pollock, Frederick: The League of Nations. Second Edition. Stevens & Sons Ltd., London, 1922.
250. Pomerance, Michla: Self-Determination Today: The Metamorphosis of an Ideal. ***Israel Law Review***, Vol. 19. No. 3-4. (Summer-Autumn 1984), 310-339.o.

251. Potter, Pitman B.: L'intervention en droit international moderne. **Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**, Tome 32 (1930-II), 609-690.o.
252. Pradier-Fodéré, Paul L. E.: Traité de droit international public européen & américain. Tome I. Suivant les progrès de la science et de la pratique contemporaines. Libraires de la Cour d'Appel et de l'Ordre des Avocats, Paris, 1887.
253. Prandler Árpád: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974.
254. Prandler Árpád: Elfogadott-e a humanitárius beavatkozás gyakorlata a nemzetközi jogban? **Acta Humana**, No. 46-47. (2002), 93-98.o.
255. Provost, René: International Human Rights and Humanitarian Law. Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
256. Pufendorf, Samuel: De iure naturae et gentium libri octo. [The Law of Nature and Nations Eight Books] Vol. II. Translation by C. H. and W. A. Oldfather. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1934.
257. Pugh, Michael: Civil-Military Relations in the Kosovo Crisis: An Emerging Hegemony? **Security Dialogue**, Vol. 31. No. 2. (June 2000), 229-242.o.
258. Quane, Helen: The U.N. and the Evolving Right to Self-Determination. **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 47. Pt. 3. (July 1998), 537-572.o.
259. Ramcharan, Bertrand G.: Equality and Nondiscrimination. In: Henkin, Louis (ed.): The International Bill of Rights. The Covenant on Civil and Political Rights. Columbia University Press, New York, 1981. 246-269.o.
260. Randelzhofer, Albrecht: Article 2(4). In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 106-128.o.
261. Randelzhofer, Albrecht: Article 51. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 661-678.o.
262. Reisman, W. Michael: Coercion and Self-Determination: Construing Charter Article 2(4). **American Journal of International Law**, Vol. 78. No. 3. (July 1984), 642-645.o.
263. Reisman, W. Michael: Haiti and the Validity of International Action. **American Journal of International Law**, Vol. 89. No. 1. (January 1995), 82-84.o.
264. Reisman, W. Michael: Humanitarian Intervention to Protect the Ibos. (With the collaboration of Myres S. McDougal) In: Lillich, Richard B. (ed.): Humanitarian Intervention and the United Nations. University Press of Virginia, Charlottesville, 1973. 167-195.o.
265. Reisman, W. Michael: Kosovo's Antinomies. **American Journal of International Law**, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 860-862.o.

266. Reisman, W. Michael: Unilateral Action and the Transformations of the World Constitutive Process: The Special Problem of Humanitarian Intervention. ***European Journal of International Law***, Vol. 11. No. 1. (2000), 3-18.o.
267. Renteln, Alison D.: The Unanswered Challenge of Relativism and the Consequences for Human Rights. ***Human Rights Quarterly***, Vol. 7. No. 4. (November 1985), 514-540.o.
268. Ress, Georg: Article 53. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 722-752.o.
269. Robertson, George, Lord: Kosovo One Year On. Achievement and Challenge. H. n., k. n., 2000.
270. Robinson, Darryl: Defining "Crimes Against Humanity" at the Rome Conference. ***American Journal of International Law***, Vol. 93. No. 1. (January 1999), 43-57.o.
271. Rostow, Eugene V.: Until What? Enforcement Action or Collective Self-Defense? ***American Journal of International Law***, Vol. 85. No. 3. (July 1991), 506-516.o.
272. Rougier, Antoine: La théorie de l'intervention humanité. ***Revue Générale de Droit International Public*** (1910), 468-526.o.
273. Sadurska, Romana: Threats of Force. ***American Journal of International Law***, Vol. 82. No. 2. (April 1988), 239-268.o.
274. Sajó András: Mi a „természettől adott” az emberi jogokban? ***Állam- és Jogtudomány***, XLIV. évf. 1-2. szám (2003), 3-22.o.
275. Sandoz, Yves: "Droit" or "devoir d'ingérence" and the Right to Assistance: The Issues Involved. ***International Review of the Red Cross***, No. 288. (September 1990), 215-227.o. (Online változat.)
276. Schachter, Oscar: Authorized Uses of Force by the United Nations and Regional Organizations. In: Damrosch, Lori F. – Scheffer, David J. (ed.): Law and Force in the New International Order. Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford, 1991. 65-93.o.
277. Schachter, Oscar: United Nations Law in the Gulf Conflict. ***American Journal of International Law***, Vol. 85. No. 3. (July 1991), 452-473.o.
278. Scharf, Michael P. – Schabas, William A.: Slobodan Milosevic on Trial: A Companion. Continuum, New York – London, 2002.
279. Scheffer, David J.: Commentary on Collective Security. In: Damrosch, Lori F. – Scheffer, David J. (ed.): Law and Force in the New International Order. Westview Press, Boulder – San Francisco – Oxford, 1991. 101-110.o.
280. Scheffer, David J.: Introduction: The Great Debate of the 1980s. In: Henkin, Louis (ed.): Right v. Might. International Law of the Use of Force. Council on Foreign Relations Press, New York – London, 1989. 1-17.o.

281. Schwarzenberger, Georg: The Fundamental Principles of International Law. ***Recueil des Cours de l'Académie de Droit International***, Tome 87 (1955-I), 195-385.o.
282. Schweigman, David: The Authority of the Security Council under Chapter VII of the UN Charter. Kluwer Law International, The Hague – Boston – London, 2001.
283. Schwelb, Egon: Crimes Against Humanity. ***British Yearbook of International Law*** (1946), 178-226.o.
284. Shawcross, William: Deliver Us From Evil. Peacekeepers, Warlords, and a World of Endless Conflict. Touchstone, New York, 2001.
285. Sieghart, Paul: The International Law of Human Rights. Clarendon Press, Oxford, 1983.
286. Sieghart, Paul: The Lawful Rights of Mankind. An Introduction to the International Legal Code of Human Rights. Oxford University Press, Oxford – New York, 1985.
287. Silber, Laura – Little, Allan: Jugoszlávia halála. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1996.
288. Simma, Bruno – Verdross, Alfred: Universelles Völkerrecht. Theorie und Praxis. Duncker & Humblot, Berlin, 1976.
289. Simma, Bruno: NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects. ***European Journal of International Law***, Vol. 10. No. 1. (1999), 1-22.o.
290. Skubiszewski, Krzysztof: Peace and War. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 74-78.o.
291. Speyer Colbert, Evelyn: Retaliation in International Law. King's Crown Press, Columbia University, New York, 1948.
292. Stojanovic, Svetozar: The Destruction of Yugoslavia. ***Fordham International Law Journal***, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 337-362.o.
293. Stone, Julius: Aggression and World Order. A Critique of United Nations Theories of Aggression. Stevens & Sons Ltd., London, 1958.
294. Stone, Julius: Hopes and Loopholes in the 1974 Definition of Aggression. ***American Journal of International Law***, Vol. 71. No. 2. (April 1977), 224-246.o.
295. Stowell, Ellery C.: Humanitarian Intervention. ***American Journal of International Law***, Vol. 33. No. 4. (October 1939), 733-736.o.
296. Stowell, Ellery C.: Intervention in International Law. John Byrne & Co., Washington D. C., 1921.
297. Strisower, Leo: Der Krieg und die Völkerrechtsordnung. Manzsche Verlags- und Universitäts-Buchhandlung, Wien, 1919.

298. Strupp, Karl: Grunzüge des positiven Völkerrechts. Zweite, vermehrte und verbesserte Auflage. Ludwig Röhrscheid Verlag, Bonn, 1922.
299. Strupp, Karl: Theorie und Praxis des Völkerrechts. Ein Grundriß zum akademischen Gebrauch und zum Selbststudium. Verlag von Otto Liebmann, Berlin, 1925.
300. Strupp, Karl: Éléments du droit international public universel, européen et américain. 2e édition, révisée et amplement augmentée. Les Éditions Internationales, Paris, 1930.
301. Suárez, Francisco: De triplici virtute theologica, fide, spe et charitate. [A Work on the Three Theological Virtues: Faith, Hope and Charity] In: Williams, Gwladys L. – Brown, Ammi – Waldron, John (prep.) – Davis, Henry (rev.): Selections from Three Works of Francisco Suárez. Vol. II. An English Version of the Texts. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1944.
302. Sudre, Frédéric: Droits international et européen des droits de l'homme. Presses Universitaires de France, Paris, 1989.
303. Sulyok Gábor: Nagyhatalmi intervenciók és Magyarország a XIX-XX. században. **Állam- és Jogtudomány**, XLI. évf. 1-2. szám (2000), 21-56.o.
304. Sulyok, Gábor: Humanitarian Intervention: A Historical and Theoretical Overview. **Acta Juridica Hungarica**, Vol. 41. No. 1-2. (2000), 79-109.o.
305. Sulyok, Gábor: Terrorism or National Liberation: Remarks on the Activities of the Kosovo Liberation Army during the Kosovo Crisis. In: Kovács, Péter (ed.): Terrorism and International Law. **European Integration Studies**, Vol. 1. No. 1. (2002), 83-93.o.
306. Sulyok, Gábor: The Doctrine of Just War and Its Applicability in Contemporary International Law. (Kézirat)
307. Szabó, Imre: Historical Foundation of Human Rights and Subsequent Developments. In: Vasak, Karel (ed.): The International Dimensions of Human Rights. Revised and edited for the English edition by P. Alston. Vol. I. Greenwood Press – UNESCO, Westport – Paris, 1982. 11-40.o.
308. Szalayné Sándor Erzsébet: A kisebbségi kérdés előzményei és összefüggései a nemzetközi jogrendben. **Regio**, 9. évf. 1. szám (1998), 129-150.o.
309. Tassy Pál: Az európai nemzetközi jog vezérfonala. Scheiber József könyvkereskedő, Kecskemét, 1887.
310. Teraya, Koji: Emerging Hierarchy in International Human Rights and Beyond: From the Perspective of Non-Derogable Rights. **European Journal of International Law**, Vol. 12. No. 5. (2001), 917-941.o.
311. Tesón, Fernando R.: Humanitarian Intervention: An Inquiry into Law and Morality. Second Edition. Transnational Publishers Inc., Irvington-On-Hudson, 1997.
312. Tharoor, Shashi: The Changing Face of Peace-keeping and Peace-enforcement. **Fordham International Law Journal**, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 408-426.o.

313. Thirlway, Hugh W. A.: International Customary Law and Codification. A. W. Sijthoff, Leiden, 1972.
314. Thornberry, Patrick: Self-Determination, Minorities, Human Rights: A Review of International Instruments. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 38. Pt. 4. (October 1989), 867-889.o.
315. Thürer, Daniel: Self-Determination. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 8. Human Rights and the Individual in International Law, International Economic Relations. North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1985. 470-476.o.
316. Tisovszky János: Az ENSZ és a békefenntartás. Magyar ENSZ Társaság, h. n., 1997.
317. Torelli, Maurice: From humanitarian assistance to “*intervention on humanitarian grounds*”? *International Review of the Red Cross*, Vol. 32. No. 2. (May-June 1992), 228-248.o. (Online változat.)
318. Tuck, Christopher: “Every Car or Moving Object Gone.” The ECOMOG Intervention in Liberia. *African Studies Quarterly*, Vol. 4. Iss. 4. (Spring 2000) (<http://web.africa.ufl.edu/asq/v4/v4i1a1.htm>)
319. Tucker, Robert W.: Reprisals and Self-Defense: The Customary Law. *American Journal of International Law*, Vol. 66. No. 3. (July 1972), 586-596.o.
320. Uibopuu, Henn-Jüri: Wars of National Liberation. In: Bernhardt, Rudolf (ed.): Encyclopedia of Public International Law. Vol. 4. Use of Force, War and Neutrality, Peace Treaties (N-Z). North-Holland Publishing Co. – Collier Macmillan Publishers, New York – London, 1982. 343-346.o.
321. Umozurike, U. Oji: Tanzania’s Intervention in Uganda. *Archiv des Völkerrechts*, Band 20. Heft 3. (1982), 301-313.o.
322. Valki László: A koszovói válság és a humanitárius intervenció. *Acta Humana*, No. 46-47. (2002), 136-165.o.
323. Valki László: A nemzetközi jog társadalmi természete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1989.
324. Van Der Molen, Gesina H. J.: Alberico Gentili and the Development of International Law. His Life Work and Times. Second, revised edition. A. W. Sijthoff Publishers, Leyden, 1968.
325. Vasak, Karel: The European Convention of Human Rights Beyond the Frontiers of Europe. *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 12. Pt. 4. (October 1963), 1206-1231.o.
326. Vattel, Emer de: Le droit de gens ou principes de la loi naturelle. Appliqués à la conduite et aux affaires des nations et souverains. [Law of Nations; or, Principles of the Law of Nature, applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns] Vol. III. Translation by C. G. Fenwick. Carnegie Institution of Washington, Washington, 1916.

327. Verdoodt, Albert: Naissance et signification de la Déclaration Universelle des Droits de l'Homme. Société d'Études Morales, Sociales et Juridiques – Édition Nauwelaerts, Louvain – Paris, 1964.
328. Verdross, Alfred: Völkerrecht. Zweite, völlig umgearbeitete und erweiterte auflage. Springer-Verlag, Wien, 1950.
329. Verwey, Wil D.: Humanitarian Intervention. In: Cassese, Antonio (ed.): The Current Legal Regulation of the Use of Force. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht, 1986. 57-78.o.
330. Verzijl, Jan H. W.: International Law in Historical Perspective. Part V. Nationality and Other Matters Relating to Individuals. A. W. Sijthoff, Leiden, 1972.
331. Virally, Michel: Article 2, Paragraphe 4. In: Cot, Jean-Pierre – Pellet, Alain (ed.): La Charte des Nations Unies. Commentaire article par article. Economica – Bruylant, Paris – Bruxelles, 1985. 113-125.o.
332. Vitoria, Francisco, de: De Indis recenter noviter inventis. [On the Indians Lately Discovered] Translation by J. P. Bate. In: Scott, James B.: The Spanish Origin of International Law. Vol. I. Francisco de Vitoria and His Law of Nations. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1934. Appendix A, i-XLvi.o.
333. Vitoria, Francisco, de: De Indis sive de iure belli Hispaniorum in barbaros. [On the Indians, or on the Law of War Made by the Spaniards on the Barbarians] Translation by J. P. Bate. In: Scott, James B.: The Spanish Origin of International Law. Vol. I. Francisco de Vitoria and His Law of Nations. Clarendon Press – Humphrey Milford, Oxford – London, 1934. Appendix B, XLvii-LXX.o.
334. Waldock, Claud Humphrey M.: General Course on Public International Law. **Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**, Tome 106 (1962-II), 1-251.o.
335. Waldock, Claud Humphrey M.: The Regulation of the Use of Force by States in International Law. **Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**, Tome 81 (1952-II), 455-517.o.
336. Walzer, Michael: Just and Unjust Wars. A Moral Argument with Historical Illustrations. Second Edition. Basic Books, h. n., 1992.
337. Warbrick, Colin: Kampuchea: Representation and Recognition. **International and Comparative Law Quarterly**, Vol. 30. Pt. 1. (January 1981), 234-246.o.
338. Wedgwood, Ruth: NATO's Campaign in Yugoslavia. **American Journal of International Law**, Vol. 93. No. 4. (October 1999), 828-834.o.
339. Wehberg, Hans: Die Völkerbundsatzung. Dritte, erweiterte Auflage. Hensel & Co. Verlag, Berlin, 1929.
340. Wehberg, Hans: Grundprobleme des Völkerbundes. Hensel & Co. Verlag, Berlin – Friedenau, 1926.

341. Wehberg, Hans: L'interdiction du recours à la force. Le principe et les problèmes qui se posent. **Recueil des Cours de l'Académie de Droit International**, Tome 78 (1951-I), 7-121.o.
342. Weiss, Thomas G. – Collins, Cindy: Humanitarian Challenges and Intervention: World Politics and the Dilemmas of Help. Westview Press, Boulder, 1996.
343. Weller Mónika: Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata és az emberi jogok egyetemessége. **Állam- és Jogtudomány**, XXXIX. évf. 3-4. szám (1998), 317-330.o.
344. Weninger L. Vincze: Az új nemzetközi jog. Turcsány Antal Kiadása, Budapest, 1927.
345. Werner Rudolf: A természetjog, vagy bölcséleti jogtudomány kézikönyve. Összehasonlító tekintettel a tételes jog intézkedéseire. Schilling Frigyes Adolf után. II. kötet. A természeti állam- és nemzetközi jogot tartalmazva. Heckenast Gusztáv, Pest, 1869.
346. Westlake, John: International Law. Part I. Peace. Second Edition. University Press, Cambridge, 1910.
347. Westlake, John: International Law. Vol. II. War. Cambridge University Press, Cambridge, 1907.
348. Weston, Burns H. – Falk, Richard A. – D'Amato, Anthony A.: International Law and World Order: A Problem-Oriented Coursebook. American Casebook Series. West Publishing Co., St. Paul, 1980.
349. Wetzel, Ralf G. (comp.) – Rauschning, Dietrich (ed. and pref.): The Vienna Convention on the Law of Treaties: Travaux Préparatoires. [Die Wiener Vertragrechtskonvention: Materialien zur Entstehung der einzelnen Vorschriften.] Alfred Metzner Verlag, Frankfurt am Main, 1978.
350. Wheaton, Henry: Elements of International Law. Eighth Edition. Edited with notes by R. H. Dana, Jr. Sampson Low, Son and Co. – Little, Brown and Co., London – Boston, 1866.
351. Wheeler, Nicholas J.: Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society. Oxford University Press, Oxford – New York, 2000.
352. Winfield, Percy H.: The Grounds of Intervention in International Law. **British Yearbook of International Law** (1924), 149-162.o.
353. Wolfke, Karol: Custom in Present International Law. Second Revised Edition. Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht – Boston – London, 1993.
354. Wolfrum, Rüdiger: Preamble. In: Simma, Bruno (ed.): The Charter of the United Nations: A Commentary. Oxford University Press, Oxford, 1995. 45-48.o.
355. Woolsey, Lester H.: The "Uniting for Peace" Resolution of the United Nations. **American Journal of International Law**, Vol. 45. No. 1. (January 1951), 129-137.o.

356. Woolsey, Theodore D.: Introduction to the Study of International Law, Designed as an Aid in Teaching, and in Historical Studies. James Munroe and Co., Boston – Cambridge, 1860.
357. Wright, Quincy: The Prevention of Aggression. *American Journal of International Law*, Vol. 50. No. 3. (July 1956), 514-532.o.
358. Yasushi, Akashi: The Use of Force in a United Nations Peace-keeping Operation: Lessons Learned from the Safe Area Mandate. *Fordham International Law Journal*, Vol. 19. No. 2. (December 1995), 312-323.o.
359. Zakr, Nasser: Approche analytique du crime contre l'humanité en droit international. *Revue Générale de Droit International Public*, Tome 105, 2001/2., 281-306.o.
360. Zedalis, Rex J.: The Quiet, Continuing Air War Against Iraq: An Interpretive Analysis of the Controlling Security Council Resolutions. *Zeitschrift für Öffentliches Recht*, Band 55. Heft 2. (2000), 181-210.o.

A FELHASZNÁLT INTERNETES HONLAPOK JEGYZÉKE

news.bbc.co.uk (BBC News: Country Profiles)

www.icj-cij.org (International Court of Justice)

www.un.org/icty (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia)

www.au2002.gov.za (Website of the South African Chairmanship of the African Union)

www.coe.int (Council of Europe)

www.hrw.org (Human Rights Watch)

www.icc-cpi.int (International Criminal Court)

www.icrc.org (International Committee of the Red Cross)

www.icttr.org (International Criminal Tribunal for Rwanda)

www.nato.int (North Atlantic Treaty Organization)

www.newadvent.org (New Advent)

www.oas.org (Organization of American States)

www.osce.org (Organization for Security and Co-operation in Europe)

www.un.org (United Nations)

www.unhcr.ch (United Nations High Commissioner for Refugees)

www.worldstatesmen.org (World Statesmen by Ben Cahoon)

www.yale.edu/lawweb/avalon/avalon.htm (Avalon Project at the Yale Law School)

www1.umn.edu/humanrts (University of Minnesota Human Rights Library)

PUBLIKÁCIÓS LISTA

Tanulmányok

1. Az Átfogó Atomcsend Szerződés. *Állam- és Jogtudomány*, XXXIX. évf. 1-2. szám (1998), 185-211.o.
2. The Theory of Humanitarian Intervention with Special Regard to NATO's Kosovo Mission. In: Bieber, Florian – Daskalovski, Židas (ed.): Understanding the War in Kosovo. Frank Cass Publishers, London – Portland, 2003. 146-165.o.
3. Operation Allied Force: A Legal Evaluation. *Sfera. Supplement of "Sfera Politicii"*, No. 2. (October 2000), 18-20.o.
4. Humanitarian Intervention: A Historical and Theoretical Overview. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. XLI. No. 1-2. (2000), 79-109.o.
5. Nagyhatalmi intervenciók és Magyarország a XIX-XX. században. *Állam- és Jogtudomány*, XLI. évf. 1-2. szám (2000), 21-56.o.
6. Útkeresés a nemzetközi büntetőbíráskodásban. In: *Fiatal Oktatók Tanulmányai*, 2003/1. Győri Egyetemi Kiadványok, Budapest, 2003. 9-54.o.
7. Fifteen Months of Oblivion: The Conflict on the Ground of Kosovo, 1998-1999. Third International Conference of PhD. Students, 13-19 August 2001, Law. University of Miskolc, 2001. 73-81.o.
8. Terrorism or National Liberation: Remarks on the Activities of the Kosovo Liberation Army during the Kosovo Crisis. In: Kovács, Péter (ed.): Terrorism and International Law. *European Integration Studies*, Vol. 1. No. 1. (2002), 83-93.o.
9. Az egyéni vagy kollektív önvédelem joga az Észak-atlanti Szerződés 5. cikkének tükrében. *Állam- és Jogtudomány*, XLIII. évf. 1-2. szám (2002), 99-136.o.
10. Halász Iván – Majtényi Balázs – Sulyok Gábor: Hungary: Non-Governmental and Gender-Related Persecution. (AWR nemzetközi konferencia kiadvány, megjelenés alatt)
11. The Legality of Unilateral Humanitarian Intervention Re-examined. *Acta Juridica Hungarica*, Vol. 44. No. 3-4. (2003), 199-228.o.
12. The Doctrine of Just War and Its Applicability in Contemporary International Law (megjelenés alatt)

Cikkek, recenziók

1. A nukleáris felelősségi jog reformja – Nemzetközi konferenciai összefoglaló. *Jogtudományi Közlöny*, LIV. évf. 12. szám (1999. december), 563-564.o.
2. Egyes emberi jogok... *Budapesti Könyvszemle*, 2003/3. szám (2003. ősz), 228-233.o.

Címszavak

1. Lamm Vanda – Peschka Vilmos (szerk.): Jogi lexikon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1999. (Címszavak: atomfegyvermentes övezet, NATO, SALT, START)

Felsőoktatási jegyzetek

1. Petró Rita – Sulyok Gábor – Újszászy Zsófia: Euro-atlanti integrációs szervezetek – Tansegédlet a Nemzetközi jog oktatásához. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 1999. (Fejezetek: Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, A Nyugat-európai Unió, 29-41.o.)
2. Petró Rita – Sulyok Gábor: Nemzetközi közjogi dokumentumgyűjtemény. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2000. 298 p.
3. Frank Tímea – Sulyok Gábor: A diplomáciai és a konzuli kapcsolatok joga. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2002. 132 p. (I-III. fejezet, 7-48.o.)